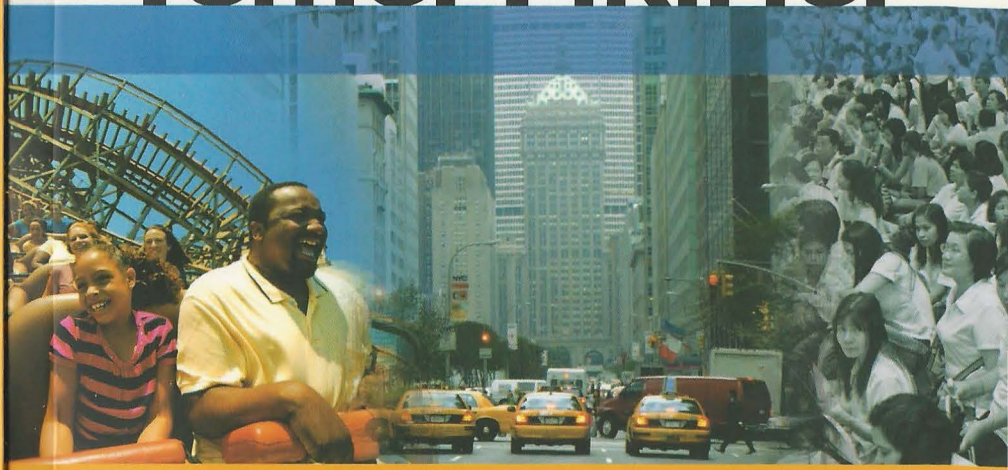
Sosyolojide Temel Fikirler

Martin Slattery

Sosyolojide Temel Fikirler

Martin Slattery

Sosyolojide Temel Fikirler

Yayına Hazırlayan:
Ümit Tatlıcan - Gülhan Demiriz

SENTEZ

8. BASKI

MARTIN SLATTERY

Sosyolojide Temel Fikirler

Sentez, Sosyal Teori: 1
Referanslar Dizisi: 1

Editör: Ümit Tatlıcan

Martin Slattery
Key Ideas in Sociology
Nelson Thornes Ltd.
1. Edition 1991, 2. Edition 2003

Oxford Publishing Ltd. 2014

Sosyolojide Temel Fikirler
© Ümit Tatlıcan – Gülhan Demiriz
Sentez Yayıncılık 2008

Bu kitabın telif hakları Akcalı Ajans aracılığıyla alınmıştır.

Bu kitabın yayın hakları Sentez Yayıncılık'a aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz, yayınlanamaz.

ISBN 978-975-01164-8-3

8. Basım
İstanbul Aralık 2015

Kapak ve İç Düzen

Sentez

Baskı- Cilt
KAYHAN MATBAACILIK
Merkezefendi Mah. Fazılpaşa Cad. No:8/2
Zeytinburnu- Topkapı / İstanbul
Tel: 0. 212. 576 01 36 Faks: 0.212. 612 31 85
Sertifika No: 12156

SENTEZ

YAYIN VE DAĞITIM EĞİTİM ve
ÖĞRETİM KURUMLARI TİC.ve SAN. A.Ş.
Cumhuriyet cad. Eski Tahıl İçi No:5 BURSA
Tel: (0 224) 225 11 80 (pbx) Faks: (0 224) 225 02 00
bilgi@sentezdagitim.com.tr
Sertifika No: 14399

MARTIN SLATTERY

Sosyolojide Temel Fikirler

Yayına Hazırlayan:
Ümit Tatlıcan - Gülhan Demiriz

Çeviri:
Özlem Balkız
Gülhan Demiriz
Hacer Harlak
Cevdet Özdemir
Şebnem Özkan
Ümit Tatlıcan

SENTEZYAYINCILIK

İçindekiler

Bir Giriş ve Merhaba		**7**
Açıklamalar		**10**
İthaf		**10**
Kısa Bir Açıklama		**11**
Özet Bir Tarih		**12**
Klâsik Dönem: Kurucu Babalar ve Çağdaşları		**31**
Anomi	*Emile Durkheim*	**33**
Bürokrasi	*Max Weber*	**40**
Formel Sosyoloji	*George Simme*	**51**
Gemeinschaft/Gesellschaft	*Ferdinand Tönnies*	**58**
Oligarşinin Tunç Yasası	*Robert Michels*	**64**
Pozitivizm	*Auguste Comte*	**71**
Protestan Ahlâkı	*Max Weber*	**79**
Seçkinler Teorisi*	*Pareto ve Mosca*	**87**
Sosyal Darvinizm	*Herbert Spencer*	**93**
Tarihsel Materyalizm	*Marx ve Engels*	**101**
Toplumsal Dayanışma	*Emile Durkheim*	**114**
Yabancılaşma	*Karl Marx*	**123**
Modern Dönem		**135**
Ataerkillik	*Feminizm*	**137**
Bağımlılık Teorisi	*Andre Gunder Frank*	**153**
Bilim Sosyolojisi*	*Robert Merton*	**161**
Bilimsel Yönetim	*F.W. Taylor*	**170**
Burjuvalaşma*	*Goldthorpe, Lockwood vd*	**176**
Çatışma Teorisi	*Ralf Dahrendorf*	**181**
Damga	*Erving Goffman*	**188**
Dilsel Kodlar	*Basil Bernstein*	**195**
Eleştirel Teori	*Frankfurt Okulu*	**203**
Etiketleme Kuramı	*Howard Becker*	**214**
Etnometodoloji	*Harold Garfinkel*	**223**
Fenomenoloji	*Husserl ve Schutz*	**230**

Hegemonya	*Antonio Gramsci*	**240**
İdeoloji	*Karl Mannheim*	**248**
İktidar Seçkinleri	*C.W. Mills*	**254**
İnsan Ekolojisi*	*Robert Park*	**261**
İnsan İlişkileri Kuramı	*Elton Mayo*	**268**
Kendini Doğrulayan Kehanet*	*Rosenthal ve Jacobson*	**274**
Kent İdareciliği*	*Raymond E. Pahl*	**280**
Kentleşme	*Louis Wirth*	**285**
Kollektif Tüketim*	*Manuel Castells*	**290**
Korporatizm*	*Pahl ve Winkler*	**295**
Lâikleşme	*Bryan Wilson*	**302**
Modernleşme Teorisi	*W.W. Rostow*	**310**
Okulsuzlaşma*	*Ivan Illich*	**318**
Paradigmalar	*Thomas Kuhn*	**325**
Sembolik Etkileşimcilik	*G.H. Mead*	**333**
Toplumsal Cinsiyet	*Feminizm*	**341**
Vasıfsızlaşma	*Harry Braverman*	**353**
Yakınlaşma Tezi*	*Clark Kerr vd.*	**362**
Yanlışlama ve Varsayım	*Karl Popper*	**369**
Yapısal-İşlevselcilik	*Talcott Parsons*	**375**
Yerleşim-Temelli Sınıflar*	*Rex ve Moore*	**384**
Yoksulluk Kültürü*	*Oscar Lewis*	**390**
Post-Modern/Geç-Modern Dönem		**397**
Bilgi/Bilişim Toplumu	*Manuel Castells*	**399**
Göreli Özerklik	*Nicos Poulantzas*	**406**
Kültür Araştırmaları	*Stuart Hall*	**413**
Küreselleşme	*Anthony Giddens*	**418**
Meşruiyet Krizi	*Jürgen Habermas*	**426**
Post-Fordizm	*Michel Piore*	**440**
Post-Modernizm/Post-Modernite	*Jean François Lyotard*	**447**
Risk Toplumu	*Ulrich Beck*	**454**
Sanayi-Ötesi Toplum	*Daniel Bell*	**461**
Simülasyonlar	*Jean Baudrillard*	**470**
Söylem	*Michel Foucault*	**477**
Yapılaşma	*Anthony Giddens*	**486**
Yapısal Marksizm	*Louis Althusser*	**493**
Kaynakça		**500**
Dizin		**522**

Bir Giriş ve Merhaba

Sosyolojide Temel Fikirler ilk kez 1991'de ondokuzuncu ve yirminci yüzyılların büyük sosyolojik düşüncelerine bir giriş çalışması olarak yayınlandı. Bu çalışma *New Society* dergisinde yayınlanan *Temel Fikirler* dizisine dayanmaktaydı ve hedef kitlesi sosyoloji ve ilişkili sosyal bilim derslerine devam eden Lisans ve Hazırlık Sınıfı öğrencileriydi.

Kitap bu ikinci baskıda, yirminci yüzyılı geride bırakıp yirmibirinci yüzyıla girerken hâlihazırda toplumsal düşüncede yaşanan mevcut gelişmeleri aktarabilmek ve topluca değerlendirebilmek için, yeniden yazılmış ve yapılandırılmıştır.

Kitabın ilgi odağı, sosyoloji ve toplumsal düşüncenin –içinde yaşadığımız dünyayı anlama, yorumlama ve bazı örneklerde değiştirme aracı olarak– gelişiminde etkili olan temel fikirlerdir.

Kitap üç ana kesim veya döneme bölünmüştür –ancak bunu yapmamın nedeni, sosyolojik düşüncelerin söz konusu üç kategoriye veya özel tarihsel döneme kesin olarak bölünebilmesi değildir. Aslında böyle bir ayrımın temel nedeni, okuyucuların sosyolojinin İkinci Dünya Savaşı'ndan önceki ve sonraki kaynakları ve gelişimini ve yeni binyıla girerken nasıl bir gelişme sergileyebileceğini görmelerine yardımcı olabilecek bir anlayış geliştirmelerine katkıda bulunmaktır. Sosyoloji son 150 yıldır olağanüstü bir gelişme sergilemiş ve sosyolojik düşünceler toplumun gelişimi ve sokaktaki insanlar üzerinde olduğu kadar akademisyenler ve hatta politikacılar üzerinde de önemli bir etki yaratmıştır. Sosyoloji geçmiş ve gelecek hakkında, bugünün ve geleceğin toplumu, hatta daha ötesi hakkında çok şey söylemiştir. Bu alanı yönlendiren, üyeleri motive eden ve hatta sosyolojideki temel düşünürlere ilham kaynağı olan şey, ilgili toplumları ve onların üyelerini değiştirme ve geliştirme arzusudur. Dolayısıyla, belirli bir dönemin temel fikirleri, onların ilham kaynakları ve niçin bu tür etkiler yarattıkları konusunda gerçek bir anlayış kazanmak isteyen okuyucular için tarihsel bir perspektif, bir tarih anlayışı büyük önem taşır.

Bu yüzden, kitabın giriş bölümünde sosyolojik düşüncenin tarihsel gelişimine kısaca göz atılmakta ve kitapta yer alan fikirler genel bir bütünlük içinde topluca değerlendirilmektedir.

Başlangıçta açıklandığı gibi, bu kitap kapsamlı bir sosyolojik teori elkitabı değildir, ne de bir ders kitabı olarak tasarlanmıştır. O sadece Lisans ve Hazırlık düzeyindeki öğrenciler için derslerden oluşan bir giriş çalışmasıdır. Okuyucular kendilerini geliştirmek istiyorlarsa daha başka kaynaklara yönelmeleri gerekir, bu amaçla her bölümün sonuna, temel düşünürlerin çalışmalarının yer aldığı okuma ve ileri okuma önerileri konulmuştur.

Sosyoloji sadece fikirler hakkında değil, gerçekte tartışmalı fikirler hakkındadır. Tartışma –çoğu kez oldukça hararetli, hatta siyasal bir tartışma– sosyolojik düşüncenin kalbidir, bu disiplinin candamarıdır ve tartışma olmadığında alan kuruyacak ve zamanla ortadan kaybolacaktır. Bu kitaptaki temel fikirlerden her biri yoğun ve bazen oldukça keskin bir tartışma konusudur. Hatta onlar zamanın sınavından geçmiş, alanın ve toplumun gelişimine birçok katkılarda bulunmuş fikirlerdir. Bu temel fikirler daha çok sosyolojideki şu konulara odaklanmıştır:

- toplumun ve onu yönlendiren yasaların doğası;
- tarihin ve geleceğin toplumunun doğası;
- insanın doğası ve bu insan doğasının bireyin içinde yaşadığı toplumla ilişkisi

Sosyolojinin merkezinde insan ve toplum hakkında, insanların –erkekler ve kadınlar olarak– kendi toplumlarını inşa edip etmedikleri ve kaderlerini kontrol edip edemedikleri hakkında veya toplumun kendi üyeleri üzerinde ve dışında bir 'şey', bir beyne ve kadere sahip bir şey ve hepimizin içinde yaşadığı, insanlar tarafından değil de kendi gelişme yasaları tarafından yönetilen doğaüstü bir varlık olup olmadığı ve hepimizin dev bir tarihsel gelişme oyunu içindeki piyonlar olup olmadığımız konusunda tartışmalar yer alır.

Bütün sosyolojik düşüncelerin temelinde bu sosyolojik 'yumurta-tavuk' hikâyesi ve insan ve toplumun doğasıyla ilgili bu bulmaca yatar ve o sosyologların farklı perspektifler, düşünce okulları ve hatta –örneğin, Marksistler ve işlevselciler, sanayi-ötesi veya post-modernist toplum anlayışları biçiminde– düşman kamplara bölünmesinin esas nedenidir. Bu ayrışma sosyolojinin doğası ve gelişme sebebidir: tartışmalar sonucunda düşünceler ilerler veya ömürlerini tamamlarlar. O sosyolojinin asıl gücü, bir konu veya disiplin olarak –toplumsal düşünceler ve gelişmelere ve son elli yıldır bu alanı olduk-

ça popüler ve çekici kılan sosyolojik imgeleme katkıda bulunmak isteyen– sosyolojinin büyük davetidir. Bu yüzden, her bölümünün sonunda tartışmayla ilgili diğer temel fikirlere göndermeler yapılmaktadır.

Özetle bu kitap şöyle düzenlenmiştir:

- Sosyolojide ondokuzuncu, yirminci ve yirmibirinci yüzyılların temel fikirlerine genel bir bakış.
- Üç dönem esas alınarak oluşturulan sosyolojik bir temel fikirler seçkisi:
  - klâsik kurucu babalar dönemi;
  - yirminci yüzyılın II. Dünya Savaşı'ndan önceki ve sonraki zaman dilimini içeren modern dönem;
  - yirminci yüzyıl sonunu ve yirmibirinci yüzyıl başını içeren post-modern veya geç modern dönem.
- Her fikir veya kavramın üç bölüm halinde açıklanması ve tartışılması:
  - temel fikir veya kavramın ana hatlarıyla tanıtılması;
  - kavramsal gelişimin ve ilgili fikir veya kavramın yol açtığı tartışmaların gözden geçirilmesi;
  - diğer ilişkili temel fikirlere göndermeler;
  - okuma ve ileri okuma önerileri: okuma önerileri bölümü meraklı ve lisans düzeyindeki öğrenciler içindir. İleri okuma önerileri daha ziyade üniversite hocalarına yöneliktir ve onlara temel materyaller sunmayı ve lisans öğrencilerine verecekleri giriş derslerine hazırlanma imkânı sağlamayı amaçlamaktadır.
- Kullanılan kaynaklarla ilgili bir kaynakça

Bu giriş kitabının okuyucuya yardımcı olacağını umuyorum. O, bütün ders kitaplarınızda yer alan temel sosyolojik fikirler, disiplin içinde büyük tartışmalara ilham kaynağı olmuş fikirler ve hatta günümüzde sosyal bilimlerdeki tartışmaları biçimlendiren fikirler hakkında kolay anlaşılır ve kolay okunabilir bir kitaptır ve onun ayrıca çağımızın büyük sorunları üzerinde düşünmeye ve tartışmaya yönelteceğini umuyorum. Belki bir gün siz de başkalarını üzerinde düşünmeye ve hatta içinde yaşadığımız dünyayı geliştirmeye ve değiştirmeye iten büyük fikirlere sahip olabilirsiniz. Bu düşünce sosyolojik davetin kalbidir ve onun alana olduğu kadar sizlere de ilham kaynağı olacağını umuyorum.

İyi okumalar.

İthaf

Sosyolojide Temel Fikirler'in bu baskısını oğluma, kızıma ve torunlarım Ben, Rachel ve Owen'a ithaf ediyorum

Açıklamalar

Bu çalışma *Sosyolojide Temel Fikirler*'in ikinci baskısıdır. Bu baskıda coşkusu ve bu kitabı güncelleştirme ve genişletme konusundaki teşvikleri için Nelson Thornes'tan Rick Jackman'a ve ayrıntılar konusundaki dikkatleri nedeniyle, editörler ve onun çalışma arkadaşları Tracy ve Elaine'e teşekkürü borç bilirim.

Ayrıca, Jacqueline'in sevgi dolu desteği ve teşvikleri olmasaydı bu çalışmayı tamamlanamayacaktı.

Martin Slattery

Kitaptaki resimleri kullanmam için gerekli desteği sağlayan yazarlar ve yayıncılara da teşekkürü borç bilirim:

- Bettman/Corbis (p. 56, 72)
- Hulton Archive/Getty images (p. 109)
- Hulton-Deutsch Collection/Corbis (p. 67)
- Illustrated London News v2 (NT) (p. 15)
- Mary Evans/Explorer/Lausat (p. 165)
- Mary Evans Picture Library (p. 39)
- Nigel Stead © London School of Economics (p. 215)

Kısa Bir Açıklama

Elinizdeki kitap Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyoloji Bölümünde çalışan beşi sosyolog, biri sosyal psikolog altı öğretim üyesi tarafından Türkçeye kazandırılmıştır. Bu kitabı seçmemizin bir nedeni özelde sosyolojide ve genelde sosyal bilimlerde hüküm süren kavram kargaşasının giderilmesine bir ölçüde katkıda bulunmak, bir başka nedeni lisans ve daha ileri düzeydeki sosyoloji öğrencilerinin yanı sıra, sosyolojiye ilgi duyanların diğer sosyolojik kitaplar ve yazıları daha kolay anlamalarında yardımcı olmaktır.

Yazarın sosyolojik fikirler veya kavramları, konuyu dağıtmadan ve fikrin asıl sahibine, ana kaynağına giderek çok yoğun ve özet bir biçimde aktarması ve ardından ilgili fikir veya kavramın gelişimini söz konusu yazarın düşüncelerindeki gelişmeler ve/veya tartışmalar bağlamında özetle sunması kitaba özel bir nitelik kazandırmaktadır.

Kitabın 2001 yılında başlayan çevirisi aslında bir-iki yıl içinde tamamlanmasına karşın, yazar tarafından 2003 yılında gözden geçirilen ve bazı yerlerde önemli değişiklikler yapılan 2. Baskı nedeniyle çeviri metnini yeniden gözden geçirdik. Çeviride kitabın 2. baskısı esas alındı ve gerekli değişiklikler yapıldı. Ancak burada bir sorun yazarın ilk baskıda yer alan 50 fikir veya kavramdan 12'sini çıkartmış olmasıydı. Türkiye'deki sosyoloji okurunu dikkate alarak bu 12 yazıyı alıkoyduk ve kitabın *İçindekiler* kısmında (*) işaretiyle belirttik. Ayrıca, kitaptaki ana metinler önceki baskıda yazar, fikir ve kavramsal gelişim biçiminde verilirken, yeni baskıda yazarlarla, fikrin veya kavramın sahipleriyle ilgili biyografik bilgiler büyük ölçüde çıkartılmıştı. Aynı şekilde mümkün olduğu yerlerde bu bilgileri de alıkoymayı tercih ettik. Benzer bir işlemi her yazının sonundaki okuma ve ileri okuma önerileri bölümünde uyguladık. Dolayısıyla, elinizdeki kitap her iki baskının bir anlamda bir birleşimini oluşturmaktadır.

Kitabın Türkçe sosyolojik literatürde kavramsal bir boşluğu doldurması temennisiyle…

Ümit TATLICAN, Gülhan DEMİRİZ
Ocak 2006

Özet Bir Tarih

Klâsik sosyoloji: kökleri ve ilk yıllar

Toplumsal düşünceler tarihi ilk uygarlıklara, Grekler, Romalılar ve Çinlilere kadar götürülebilse de, bağımsız akademik bir disiplin olarak sosyolojik düşünceler tarihi çok kısa bir geçmişe sahiptir – Auguste Comte, başlangıçta sosyal fizik olarak kullandığı 'sosyoloji' terimini yaklaşık 150 yıl önce icat etmişti. Bir ilgi alanı olarak sosyoloji üç kurucu babanın fikirlerinden doğmuştur: Emile Durkheim, Max Weber ve Karl Marx. Bu 'kutsal üçlü'nün büyük boy teorileri o zamandan beri sosyolojik düşünce ve araştırmanın temelini oluşturmuştur. Onlar büyük ölçüde toplumun iç işleyişini ortaya çıkarmaya çalışmışlardır. Ayrıca onlar, toplumu oluşturan şeyi, toplum ve birey arasındaki ilişkiyi ve toplumsal ve tarihsel değişim üzerindeki etkili güçleri açıklamaya çalışmışlardır.

- Üçü de toplumu başlı başına bir varlık olarak görür.
- Üçü de ekonomik, siyasal ve ideolojik faktörleri toplumsal düzen ve değişme için temel önemde unsurlar olarak görür, ancak onlar hangi faktörün veya faktörlerin en önemli olduğu konusunda tamamen farklı düşüncelere sahiplerdir.
- Üçü de sorunlardan en kompleksini, yani insan ve toplum arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalışmıştır –toplum kendi üyelerinin toplamından daha fazla bir şey midir? Toplum kendi başına bağımsız bir gerçekliğe ve kendi yapısı içinde yer alanların yaşantıları ve kaderlerini kontrol yeteneğine sahip bir şey midir? Aksine insan, toplumu ve kendi geleceğini kontrol ve belirleme yeteneğine sahip özgür bir fail midir?

Onlar sosyolojik analizin temel problemlerini belirlemişler (örneğin, toplumsal düzen ve değişme, güç ve sosyal kontrol, eşitsizlik ve toplumsal tabakalaşma) ve bilimsel bir disiplin olarak sosyolojinin temellerini oluşturmaya çalışmışlardır.

Bununla beraber, Durkheim, Weber ve Marx basitçe bir akade-

misyen veya masa başı teorisyen değildir. Onlar aslında, en azından Marx örneğinde, sosyal analizin dünyayı değiştirebileceğine, bir toplum biliminin sadece felsefî bir girişimden ibaret olmayıp, aynı zamanda toplumu ilerletme potansiyeline sahip olduğuna inanırlar. Onlar, ilgili dönemdeki çoğu sosyolog gibi, içinde yaşadıkları dönemden etkilenmişlerdir. Batı Avrupa'da onsekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda bazı büyük toplumsal, ekonomik ve siyasal altüst oluşlar yaşanmış, Batılı toplumları değişmeye zorlayan neredeyse eşanlı üç büyük 'devrim' –ekonomik, siyasal ve ideolojik devrimler– ortaya çıkmıştır:

- Onyedinci, onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıllarda Britanya'yı ve ardından Avrupa ve Amerika'yı kırsal tarım toplumlarından kentsel yapılara dayalı gelişmiş sanayi ekonomilerine dönüştüren Tarım, Sanayi ve Kent Devrimleri.
- Onsekizinci yüzyıl sonu ve ondokuzuncu yüzyıldaki, Fransız Devrimi'yle başlayan, eski feodal yapıları kökten yıkan ve demokrasi, eşitlik ve özgürlük imkânlarına, liberal ve sosyalist ideolojilere yol açan büyük siyasal devrimler.
- Onyedinci ve onsekizinci yüzyıllardaki büyük Entellektüel Devrim, Aydınlanma, Akıl Çağı ve –Batılı düşünme biçimlerini dönüştüren, dinin hâkimiyetine son veren ve günümüzde 'bilim' olarak bildiğimiz şeyi, yani etrafımızdaki dünyayı analiz, düzenleme ve kontrol biçimini ortaya çıkartan– Bilimsel Devrim

Günümüzde hızlı bir değişim yaşasak ve bu değişimi modern hayatın bir parçası olarak kabul etsek de, onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıllardaki insanlar için hayat bir altüst oluş içindeydi ve toplum insanın kontrolü dışındaki güçlerin kıskacında görünmekteydi. Geleneksel hayat tarzı, temel ahlâkî doku ve eski düzenin cemaat ruhu büyük ölçüde yıkıldı ve tüm gelecek kaos ve anarşi sunar görünmekteydi. Durkheim, Marx ve Weber'in teorileri bu zeminde anlaşılmalı ve değerlendirilmelidir. Onlar hiçbir modern bilgisayara veya araştırma ekibine sahip değildi, sadece parlak bir beyne ve derin bir toplumsal kavrayış gücüne sahiplerdi. Onların gerçek mirası, yüzyıl sonra bile, üçünün de sosyolojideki temel düşünce okullarının ana kaynakları olması, halen yoğun tartışmalara ve ayrıntılı araştırmalara ilham kaynağı oluşturmalarıdır.

Bu kitap, sadece onların ve sonraki toplum felsefecilerinin fikirleri hakkında belirli bir deneyim sunabilse de, onların bazı temel ilgileri ve düşüncelerinin içinde geliştikleri bağlamı aydınlatmaya yardımcı olabilir.

Durkheim'in toplumsal dayanışma kavramı ve Marx ve Engels'in tarihsel materyalizmi, bir yandan toplumsal düzen ve değişmeyi açıklamaya çalışırken, öte yandan kendi kontrolleri dışındaki güçlerin ağına yakalanan bireylerin yaşadıkları anomi ve yabancılaşma duygusunu kavramaya çalışan analiz girişimleridir. Ayrıca Weber sanayileşmeyi ilerleme olarak görse bile, modern insanın çok geçmeden – temel ekonomik güçlerin değil, aksine düşüncenin ve düzenin iç mantığının, kapitalist ruh olarak Protestan ahlâkının ve gelişmiş toplumlarda temel bir organizasyon biçimi olarak bürokrasinin aşıladığı teknik-rasyonalitenin yarattığı– bir 'çelik kafes'in tuzağına yakalanacağından korkar.

Emile Durkheim sosyolojiye meşruiyet kazandırmış ve onu saygıdeğer akademik bir disiplin haline getirmiştir. Çalışmalarını Auguste Comte'un düşünceleri üzerine kuran Durkheim, geleneksel toplumun yıkıldığı ve yüzyıl başında siyasal ve toplumsal çatışmaların ortaya çıktığı bir dönemde, toplumsal düzen ve evrime, reformlar ve adaptasyona yoğunlaştı. Onun temel toplumsal yapılara, toplumsal olgular ve ortak ahlâka (kollektif bilince) ilgisi bugün işlevsel analiz ve bilimsel sosyoloji olarak bildiğimiz yaklaşımların temelini oluşturdu.

Durkheim *toplumsal düzen*e odaklanırken, Karl Marx ve çalışma arkadaşı Friedrich Engels toplumsal çatışmaya yoğunlaştı. Marx ve Engels siyasal çatışmaya taraftardı ve onlar *toplumsal devrim*in tarihteki temel itici güç olduğunu ilân ettiler ve onu sınıf-temelli toplumlardan geleceğin (ütopik)komünist sınıfsız toplumuna doğru ilerlemenin bir aracı olarak gördüler. Ondokuzuncu yüzyıl sonunda Alman düşüncesinde hâkim güç olan G.W.F. Hegel'in felsefî fikirlerinden ve metodolojisinden –diyalektik yöntemden– yararlanan Marx, kendi deyimiyle "Hegel'i ayakları üzerine oturtarak", bir yandan tarihi açıklamaya çalışan ve öte yandan toplumsal yapıyı dönüştürerek insan ruhunu özgürleştirecek bir plân sunan bilimsel bir tarihsel materyalist teori geliştirmeye çalıştı. Marx (1965) entellektüel analizi bağımsız ve farklı bir etkinlik olarak değil, eyleme bir hazırlık olarak görür: "Filozoflar dünyayı yorumlamakla yetindiler... artık onu değiştirmenin zamanı gelmiştir".

Özelde, Marx analizini toplumdaki tüm rahatsızlıkların kaynağı olduğunu ve geleceğin (ütopik) toplumunun tohumlarını içinde barındırdığını düşündüğü ondokuzuncu yüzyıl kapitalizmine yoğunlaştırır. Kapitalizm ve onun temel dinamiği –yani, acımasız özel kâr arayışı– yoğun eşitsizlik, sömürü ve baskı içeren sınıf-temelli bir toplum yaratmıştır. Yüzeyin ardında, kapitalizmin içkin çelişkilerinin ve yarattığı tahribatların ardında, sonunda patlak verecek ve toplumu

devrimlerle sosyalizme ve nihayetinde komünizme götürecek bir sınıf mücadelesinin temelleri yatmaktadır. Marx rolünün *kapitalizm*i analiz etmek ve Devrimin öncüsü olan proletaryayı tarihi yapmaya, kendi tarihini yapabilmesi için gelecekteki rolüne hazırlamak olduğuna inanıyordu. Çağdaşları toplumsal değişmelerden korkarken, Marx bunları doğal karşılıyordu. Çağdaşları üniversite hayatının fildişi kulelerinde çalışırken, Marx hayatını Avrupa'daki otoritelerin yakalamak için peşinden koştukları sokaklarda sürdürdü ve Londra'daki son yıllarında bir sürgün hayatı yaşadı, bir sığınak bulmaya ve biraz olsun rahat bir hayat sürdürmeye çalıştı. Marx sosyolog değil, daha çok iktisatçıydı, ancak onun düşüncelerinin yirminci yüzyıl düşüncesi ve sosyolojik düşünce üzerindeki etkisi oldukça büyüktü. Avrupa, Asya ve Afrika'daki toplumlar ve hükümetler onun adına büyük dönüşümler gerçekleştirdiler, hatta onun düşünceleri Berlin Duvarının ve Sovyetler Birliği'nin yıkılışından sonra bile post-modern sosyolojiyi ve sosyalist düşünceyi etkilemeyi sürdürdü.

Durkheim Fransız sosyolojisinin kurucusu olarak görülürken ve gerçekten de öyleyken, Max Weber Alman sosyolojik düşüncesinde hâkim bir figür olarak ortaya çıktı. İronik olan, Weber'in çalışmasının büyük bir kısmının "Marx'la gıyabında bir tartışma" olmasıdır –Weber Marx'ın teorilerini açıkça reddetmek yerine, bu düşüncelere bazı açılardan itiraz eder ve onları gözden geçirir; *düşünceler*in tarihteki gücüne itibarını yeniden kazandırmaya çalışır ve rasyonalitenin, aklın gücünün modern kapitalizmi ve modern örgütleri hem ilerletici hem de geriletici bir faktör olarak nasıl etkilediğini ve biçimlendirdiğini belirlemeye ve analiz etmeye çalışır. Böylece Weber, Protestanlığın Batı kapitalizminin gelişiminde ekonomik faktörler kadar etkili olduğunu, ayrıca bürokrasinin, ister kapitalist ister sosyalist olsun, modern toplumlarda rasyonel düşünce, plânlama ve kontrolün cisimleşmesi olduğunu iddia eder. Weber rasyonaliteyi gelişen modern toplumdaki egemen güç olarak görürken, bu sürecin bireysellik, doğallık ve yaratıcılığı etkililik ve hız uğruna ezeceğinden ve modern insanı çok az kurtulma şansına sahip olduğu bir 'çelik kafes'e hapsedeceğinden korkar. Weber, Marx'tan farklı olarak, devletçi sosyalist toplumlarda işlerlikte olan plânlı ekonomiler ve otoriter devletlerin içkin tehlikelerinin farkındadır.

Weber'in teorisinin büyük bir kısmı çatışma teorisine temel oluştursa bile, o kalben liberaldir, ancak eleştirel bir liberal. Bu yüzden Weber akademik kuruluş ve Alman otoriteler tarafından devrimci çağdaşı Marx'tan daha fazla kabul görmüştür. Marx Komünist Birliği kurarken, Weber –arkadaşı Georg Simmel'le beraber– Alman Sosyo-

loji Derneği'ni kurmuş (1910) ve Avrupa, İngiliz ve hatta Amerikan sosyolojisini o günden beri biçimlendiren zengin orta boy teoriler ve düşünceler üretmiştir.

Ancak bu üç büyük düşünür ondokuzuncu yüzyıl sonunun ve yirminci yüzyılın tek önemli teorisyenleri değildir. Onlar sadece modern sosyolojideki üç ana teorik perspektifin temellerini atmışlardır. Başka birçok sosyal teorisyen de önemli düşünceler ortaya koymuş ve onlar sosyolojik geleneğin anahtar temalarını belirlemişlerdir.

- Auguste Comte pozitivizmi kurmuş ve sosyolojinin bir bilim olabileceği ve olması gerektiği fikrini geliştirmiştir.
- Ferdinand Tönnies "sanayi toplumlarında cemaatlerin ortadan kaybolacağı" korkusunun bir ifadesi olan *Gemeinschaft* ve *Gesellschaft* kavram çiftini geliştirmiş ve böylece, günümüz kent sosyolojisinin gelişiminde önemli bir yere sahip olan sosyolojik topluluk araştırmaları geleneğini başlatmıştır.
- Mosca ve Pareto'nun yanı sıra, Robert Michels modern sosyolojinin merkezi ilgi alanı olarak 'güç sosyolojisi'ni, özellikle 'seçkinler iktidarı' kavramını geliştirmiştir.
- George Herbert Mead sembolik etkileşimciliğin temellerini atmıştır.
- F.W. Taylor, akademisyenden çok işadamı olsa bile, sanayi sosyolojisindeki temel bir kavram ve tartışma kaynağı olan 'bilimsel yönetim'in üstünlüklerini savunmuştur.

Bütün bu klâsik düşünürler analizlerinin odak noktası olarak yüzyıl başında Batı toplumlarını ilgilendiren temel sorunları almışlardır: genelde toplum, modern toplumda birey, toplumsal değişmenin nedenleri ve sonuçları onların temel sorunsallarıdır. Hepsi de yeni sosyoloji disiplininin kurulması ve yayılmasına katkıda bulunmuştur, ancak bu çabalar toplumdan ziyade akademisyenler arasında ilgi görmüştür. İlginç bir nokta, bu "büyük teoriler" çağında Avrupalı, özellikle Alman düşünürlerin bolluğudur. Amerikan ve İngiliz sosyolojisi her zaman daha empirik ve pratik yönelimli olmuş, soyut teoriden ziyade daha olgusal kanıtlara ve sosyal politikaya yönelmiştir. Avrupa sosyolojisinde gelişen büyük boy teorinin aksine, İngiliz sosyolojisi, örneğin, oldukça ayrıntılı sosyolojik araştırmalara odaklanan, teorik bir doğaya sahip olmaktan ziyade bilimsel temelli ve toplumu dönüştürmekten ziyade onun reformlarla iyileştirmeyi hedefleyen daha dar, empirik ve faydacı bir geleneğe dayanmaktadır. Örneğin, Herbert Spencer gibi büyük boy teorisyenler Viktorya Britanya'sından ziyade yurtdışında ve Amerika'da daha büyük ilgiyle karşı-

lanmışlardır –hatta sosyal Darwinizm daha sonra 1980'ler ve 90'ların Muhafazakâr hükümetlerinin Yeni Sağ fikirleri üzerinde belirli ölçüde etkili olmuştur.

Modern sosyoloji: yirminci yüzyıl

Yirminci yüzyılda sosyolojik düşünce daha profesyonel ve teknik, özellikle daha akademik, uzmanlaşmaya yönelik ve üniversite temelli olmaya başlamıştır. Ansiklopedik bilgiye ve çok geniş bir bakış açısı ve pratik kavrayışa sahip olan Marx ve Weber gibi parlak şahsiyetlerin isimleri modern sosyolojide hâlâ öne çıksa bile, modern sosyoloji esas itibariyle üniversitelerde sürdürülen ve örneğin eğitim, gelişme, sapma 'sosyolojiler'ine odaklanan uzman alt disiplinlere bölünmüş akademik bir meslektir. Bazıları soyut teoriler geliştirmeyi sürdürürken, modern bilgisayar teknikleri ve nitel analizler kullanan diğerleri tüm toplumsal hayat alanlarını sörveyler ve empirik araştırma biçimlerine açmışlardır. Modern sosyolojiyi, öne çıkan bireysel düşünürlerden ziyade, sosyoloji okulları ve araştırma programları karakterize etmektedir.

Benzer şekilde, modern toplumu her yönüyle ele alan ve açıklamaya çalışan kurucu babaların büyük boy teorileri yerini Robert Merton'ın 'orta boy teoriler' adını verdiği şeye –yani, sosyolojide özel bir konu veya alana ilişkin daha sınırlı kavramlar ve açıklamalara– bırakmıştır. Bu yaklaşımın örnekleri arasında Basil Bernstein'ın eğitimde dilsel kodlar düşüncesi ve Ray Pahl'ın kent idareciliği analizi yer alır. Amerika'da Chicago Okulu ve Almanya'da Frankfurt Okulu benzer bir teorik çerçeve kullanan sosyologlar grubunun birçok farklı toplumsal sorunu analiz etmeye çalıştığı ekip yaklaşımının örnekleridir.

Modern dönemde büyük boy teorilerdeki bu azalışın büyük istisnası Talcott Parsons'ın yapısal-işlevselciliğidir. Adından da açıkça anlaşılacağı üzere, bu yaklaşım oldukça teknik ve çok soyut bir toplumsal düzen ve değişme teorisidir. İlham kaynağı Simmel, Weber ve özellikle Durkheim gibi Avrupalı düşünürler olsa bile, Parsons'ın şeması Amerikan sosyolojisinin Batı sahnesine çıkışını temsil eder ve Anglo-Amerikan sosyoloji 1940'lar ve 50'lerde Amerika'da olduğu kadar başka yerlerde de etkili olmuş ve çoğu sosyoloji yapısal-işlevselciliğin hâkimiyeti altına girmiştir. 1960'larda 'yeni', daha radikal sosyolojilerin ortaya çıkışı, bir ölçüde, yapısal-işlevselciliğin teorik 'prangalar'ından kurtulmaya, Marx ve Weber'in büyük düşüncelerine dönerek sosyolojiyi canlandırmaya yardımcı olmuştur.

Ondokuzuncu yüzyıl Sanayi Devrimi çağıyken, yirminci yüzyıl te-

mel ekonomik, siyasal ve toplumsal değişmeler, isyanlar ve krizler çağıydı –iki Dünya Savaşı, Rus Devrimi ve Komünizmin yayılması, Almanya, İtalya ve İspanya'da faşizmin yükselişi, Hitler, Stalin ve totaliter devletin gelişimi, Soğuk Savaş ve Nükleer Silâhlanma Yarışı, 1930'lar ve 70'lerdeki iki Büyük Çöküntü ve ekonomik depresyonlar, büyük Avrupa imparatorluklarının çöküşü, milliyetçiliğin yayılması, siyaset ve ekonomi dünyasında Üçüncü Dünya ülkelerinin ortaya çıkışı. Bu tür sorunlar birçok sosyolojik teoriye ilham kaynağı oldu ve onları biçimlendirdi: sözgelimi, Gunder Frank'ın Birinci ve Üçüncü Dünya Ulusları arasındaki mevcut bağımlılık ilişkilerine ve C.W. Mills ve Pahl'ın modern devletin 'birleşik' gücüne ilgisi. Bu düşüncelerin temelinde modern kitle toplumunda bireyin durumuna ilgi, hatta belirli bir korku –bireyin bastırıldığı, yabancılaştırıldığı ve güdümlendirildiği korkusu– yatar: bu korku Frankfurt Okulu'nun 'Eleştirel Teori'sinde ve Chicago Okulu'nun kentli insanın kötü durumunu ayrıntılarıyla ortaya koymayı hedefleyen iç-kent araştırmalarında kolayca gözlenebilir. Benzer şekilde, 1960'lardaki çoğu düşünce bu dönemde Britanya, Amerika ve Avrupa'daki öğrenci isyanlarından etkilenmiş ve devrimlere ilham kaynağı olmuştur –ve bu ayaklanmalar yurttaşlık haklarına, 'azınlıklar ve bastırılan gruplar'ın hakları ve özgürlüklerine ilginin giderek artmasına yol açmıştır. Sosyolojik literatürde Siyahlar, kadınlar ve eşcinseller ya yeni 'aşağı sınıflar' olarak işçi sınıfının yerini almış, ya da aksine yeni radikal değişme veya sosyal reform teorileri, Ralf Dahrendorf'un 'çatışma teorisi' ve feministlerin 'ataerkillik teorisi' gibi yaklaşımlar tarafından işçi sınıfının üyeleri olarak alınmışlardır.

Ancak, modern sosyolojiyi anlamanın en iyi yolu, onu daha ziyade bir tartışma –ya çağdaş teorisyenlerle ya da kurucu babalarla bir tartışma, genelde sosyolojinin veya özelde sosyolojik alt disiplinlerin nasıl ilerlemeleri ve gelişmeleri gerektiği konusunda bir tartışma– olarak görmekten geçer. Örneğin, genelde Batı sosyolojisi, özelde Anglo-Amerikan sosyoloji 1930'larda ve daha çok İkinci Dünya Savaşından sonraki dönemde yapısal-işlevselciliğin damgasını taşırken, 1960'larda ve 70'lerin başında bütün sosyolojiyi etkileyen teorik bir devrim yaşandı. Daha genç, daha radikal sosyologlar, Batı toplumundaki şiddet ve çatışmaları, caddelere protesto için dökülen öğrencilerin, Siyah güç, kadın hakları ve çevreci grupların mücadelelerini açıklayabilecek daha dinamik teoriler ararken yapısal-işlevselciliğin muhafazakâr kabuğunu kırdılar. Bazıları Marx ve Weber'in çatışma temelli düşüncelerine döndü (sözgelimi, Castells, Rex ve More, Pahl), bazıları da sosyolojik kuruluşa, işlevselcilik ve pozitivizmin egemenliğine karşı çıkmak için farklı fenomenolojik yaklaşım-

lar kullandılar (örneğin, sembolik etkileşimcilik, etnometodoloji). Sonuçta, etiketleme teorisi, gelişme sosyolojisi, kent sosyolojisi, neo-Marksizm ve yeni-Weberci düşünceler gelişti. Böylece, bir bilim olarak sosyoloji tartışması ve bireyler, küçük gruplar ve kişisel ilişkiler üzerine teoriler ve araştırmalar canlandı. Ancak bu itirazlar sadece eskiye karşı olmakla kalmayıp, güç ve sayı bakımından gelişen erkek kuruluşa feminist saldırılar kadar, kadınların erkeklere meydan okumalarını da içeriyordu. Sosyologlar 'kurucu analar'dan asla söz etmezken, feministler insan ırkının yarısının hiçbir sosyolojik perspektifte fiilen görünmemesine ışık tuttular. Basitçe, erkek sosyologların kendi cinsleri kadar kadınları da temsil ettikleri varsayılmaktaydı. Feministler toplumsal cinsiyet ve ataerkillik konusunu sosyolojik gündeme taşımak için şartları zorladılar ve 'kadın araştırmaları'nı kabul gören bir sosyoloji alt disiplini haline getirdiler. Erkek sosyologların toplumsal cinsiyetle ilgili sorunları analizlerine ne kadar taşıyabildikleri halen büyük bir tartışma konusudur.

Bu tartışmalar tüm sosyolojiyi ve özel alt disiplinleri işgal etti: sözgelimi, Bryan Wilson ve David Martin arasındaki 'dinsel alanda lâiklik tartışması', Rostow ve Frank arasındaki Üçüncü Dünya'daki gelişmeler üzerine tartışma ve T.S. Kuhn'un geleneksel bilim ve bilgi anlayışları eleştirisi. Bütün bu tartışmalarda önemli olan husus, bu yeni düşünceler arayışında genç sosyologların kurucu babalara yönelme dereceleridir. Durkheim, Weber ve özellikle Marx yeniden sosyolojik düşünce ve tartışmanın merkezine taşındı. Hiçbir teorik perspektif yapısal-işlevselciliğin 1930-1970 dönemindeki egemen konumuna ulaşamasa da, Marksist düşünceler 1970'lerde ve 80'lerin başlarında kesinlikle artmıştır. Marksizm kesinlikle sosyolojik düşünceyle sınırlı kalmamış, sosyal bilimler ve insan bilimlerindeki düşünceleri etkilemiş ve hatta edebiyat, sanat ve bilim gibi alanlara kadar yayılmıştır. Aynı şekilde, Marksizm sadece tek bir ortodoksiye sahip olmamış, her zaman yoğun, çoğu kez keskin tartışmalar ve yeniden-yorumlar boy göstermiştir. Marx, kendi döneminde bile, bazı izleyicilerinin düşüncelerini yorumlama biçimlerine itiraz etmek için, 'Sanırım, bir Marksist değilim' demek zorunda kalmıştır. Onun yazılarının tamamlanmamış ve çok kompleks doğası, Engels'in bu yazılara ilişkin popüler yorumları ve gerçek dünyanın sürekli değişen doğası nedeniyle, Marx'ın teorisinin geçerliliği konusundaki tartışmalar yüzyıl önce olduğu kadar günümüzde de büyük bir güçle devam etmektedir. Ondokuzuncu yüzyıl sosyolojisinin büyükçe bir bölümü 'Marx'la tartışma' olarak gelişmesine rağmen, Marx'ın ölümünden sonraki erken Marksist dönem onun adına bir tartışma, onun tezini, özellikle

tarihin temelini oluşturan ekonomik yasalar ve devrimlerin gelişiminde bireyin rolün üzerine tezini geliştirmeyi amaçlayan bir tartışmaydı. Marx'ın yirminci yüzyıla mirası, sonraki yazılarındaki ekonomik determinizm *ile* bireye, insan bilincine ve onun değiştirme kapasitesine odaklandığı erken Hümanist dönem arasındaki temel ve açık çelişkidir. Engels'in yönlendirdiği ortodoks Marksistler kapitalizmin çöküşünün kaçınılmazlığını ilân ederken, Hegelci Marksistler bireyin kendi tarihini yapma potansiyelini öne çıkarmaya çalıştılar. Bu yirminci yüzyıl Marksizm geleneği –hümanizm– Georg Lukács'ın çalışmasına kadar götürülebilir ve onun çalışması –büyük ölçüde ortodoks Marksizm'in esneklikten uzak kibrine ve Rusya ve Doğu Avrupa'daki sosyalist devrimlerin yarattıkları yıkımlara tepki içindeki– eleştirel teori ve Frankfurt Okulu aracılığıyla bir patlama yaratmıştır: 1920'ler ve 30'larda etkili olan bu düşünce okulu Nazi Almanya'sından kaçmak zorunda kalan ve Batı kapitalizminin asıl merkezi Amerika Birleşik Devletleri'ne göç eden teorisyenlerden oluşmaktaydı. Frankfurt Okulu'nun, Antonio Gramsci, Louis Althusser, Harry Braverman ve Jurgen Habermas'ın düşüncelerini araştırırsanız, modern Marksizm'in bazı gelgitlerini, olayların akışının bu akımın yazarı ve otorite kişisi Karl Marx'ın özgün düşünceleriyle çeliştiğini ve bu düşüncelerin kimi durumları açıklamakta zorlandığını görebilirsiniz: bu gelişmelerden en dikkat çekici olanı, devrime kalkışmaktan ve kapitalist devleti yıkmaktan uzak olan modern işçi sınıfının artık sosyolojik sahneden tamamen kalkması veya kalkar görünmesidir.

Bir akademik gelenek olarak ve bir toplumsal değişme, hatta devrim projesi olarak sosyoloji, Avrupa'da doğmasına rağmen, 1920'ler, 30'lar ve 60'larda Amerika'da gelişmiş ve erginliğini ispatlamıştır. Avrupa'nın Dünya Savaşı, kitlesel işsizlik ve faşizm gibi sorunlarla boğuştuğu bir dönemde Amerika kapitalizmin meyvelerini topladı ve özgürlükleri geliştirdi ve bu dönemde Avrupa ve Asya'yı hâkimiyeti altına alan faşizm ve komünizmin 'demir yumruklar'ı karşısında özgürlükler ülkesi olarak kaldı.

Avrupa sosyolojisini yüzyılın başında hâkimiyeti altına alan muhafazakâr ideolojinin aksine, Amerikan sosyolojisi siyasal bir liberalizm ve bireycilik ortamında gelişti. Amerika zaten 'Özgür Ülke', 'Bolluk Ülkesi'ydi. Avrupa'nın kısıtlamaları ve sınıfsal baskılarından, yoksulluğundan kaçan insanlar Amerikan rüyasına ulaşmak ve Amerikan kapitalizmi ve demokrasisinin sunduğu kendini bireysel olarak ifade fırsatlarına kavuşmak için bu ülkeye sığındılar. Toplumsal devrime değil sadece sosyal reformlara ihtiyaç vardı; kapitalizmin yerine sosyalizmi geçirmeye gerek yoktu, sadece rekabetin sürdürülmesine ve

(en azından beyazlar için) insan haklarının sağlanmasına ihtiyaç vardı. 1920'lerde Amerika için temel sorun tarihsel değişme değil, bireyci bir ortamda düzenin sağlanması, kendi içkin rahatsızlıkları ve olumsuzluklarına rağmen kapitalizmin sürdürülmesiydi. Bu yüzden aşağıdaki sosyologlar Amerikan sosyolojisinin cazibe kaynaklarıydı:

- Herbert Spencer ve evrimci sosyoloji; onun "en uygunun hayatta kalması" gerektiği düşüncesi ve toplumsal ilerlemeye olduğu kadar ahlâkî ilerlemeye de inancı Amerikan Püritanizminin ve Amerika'lıların seçilmiş bir halk oldukları duygusunun cazibe kaynağıydı. Spencer'ın sosyal Darvinizmle ilgili düşünceleri William Sumner ve C.H. Cooley gibi teorisyenleri etkiledi, ancak iki Dünya Savaşı ve ardından yaşanan büyük çöküntü toplumsal ilerlemenin *kaçınılmaz* ve kesintisiz olduğu düşüncesini Amerika'da sürdürmeyi imkânsız kıldı.
- Georg Simmel ve onun kentsel yaşam ve kentli insan üzerine düşünceleri 1900'lerde Albion Small yönetiminde Chicago Okulu'nun ortaya çıkışında rol oynadı ve bu gelişimi hızlandırdı; bu okul daha sonra Robert Park ve çalışma arkadaşlarının 1920'ler ve 30'larda kentsel Amerika araştırmalarını biçimlendirdi. George Herbert Mead (1863-1931) ve sembolik etkileşimci teori Chicago döneminde ortaya çıkan ve bir yandan Simmel'in etkileşim konusundaki düşüncelerinden, öte yandan Mead'in bilinç konusundaki kavrayışlarından etkilenen diğer ana gelenekti. Bununla beraber, 1960'lar ve 70'lerde sembolik etkileşimciliğin filizlenmesi ve yayılmasını sağlayan Herbert Blumer ve çalışma arkadaşlarının yazılarıdır.
- Durkheim ve Weber Talcott Parsons'ın düşüncelerine ilham kaynağı oldu ve böylece 1930'larda yapısal-işlevselciliğin gelişimine temel oluşturdu. Parsons Avrupalı kurucu babaların düşüncelerini bir toplumsal eylem ve sosyal sistem teorisinin temelleri olarak Amerikan sosyolojisine tanıttı; bu teori 1960'lardaki çöküşüne kadar tüm Batı sosyoloji geleneğine hakîm oldu.
- Karl Marx: Talcott Parsons Durkheim ve Max Weber'in daha evrimci ve liberal teorilerini benimseyerek Marx'ı reddederken, Frankfurt Eleştirel Teori Okulu Nazizm'in ve Sovyet sosyalizminin yarattığı dehşet ortamının ardından Marksist teoriyi canlandırmaya çalıştı –onlar Nazi Almanya'sından kaçarak kapitalist Amerika'ya ve Columbia Üniversitesi'ne sığınmak zorunda kaldılar. İronik olan, Marksist teorinin temel güç kaynağının, Doğu komünizminin diktatörlüklerinden kaçmak için Batı kapitaliz-

minin ana merkezine taşınmak zorunda kalmasıdır. Eleştirel teorinin hümanizmi, Max Weber'den devraldığı liberalizmi ve sosyal bilimler metodolojisinin kullanıldığı oldukça akademik bir yaklaşımı benimsemesi Frankfurt teorisyenlerini Amerikan kuruluş için daha kabul edilebilir kıldı; hatta bu okul McCharthizm ve bu dönemin komünist avı yıllarında bile daha az bir radikal tehdit olarak algılandı. Amerikan Marksizmi'ni, aynı ölçüde, C.W. Mills'ın radikal "savaş-sonrası Amerikan toplumu" eleştirisi, onun Amerikan toplumunun tam merkezinde bir iktidar seçkinleri grubu, yani her parçası Amerika'nın Soğuk Savaşta mücadele ettiği Doğu Avrupa ve Asya'daki komünist diktatörler kadar güçlü ve sorumsuz bir sınaî-askerî kompleks bulunduğu tezi biçimlendirdi. Ancak bu sol kanat düşünceler Amerikan sosyolojisi ve genelde Amerikan toplumu üzerinde temel veya uzun süreli bir etkiye sahip olmadı. Amerikan üniversiteleri 1960'lar ve 70'lerin kargaşalarıyla çalkalanırken, bu ülkede öne çıkan tartışma konuları, sınıfsal sorunlarla değil, yurttaşlık haklarıyla ilgiliydi.

Savaş-sonrası dönem, özellikle 1960'lar ve 70'ler, modern sosyolojide radikal bir değişime, sosyolojik düşüncede –Batı toplumlarının sokaklarında yaşanan devrimin yansıması olan– bir devrime tanık oldu. Savaş-sonrasının istikrar döneminin ardından, Avrupa ve Amerika'da, bir yandan tüketicilerin artan talepleri ve beklentilerinin, öte yandan sömürülen ve baskı altında tutulanların artık bir kırılma noktasına ulaşan hayal kırıklıkları ve öfkelerinin etkisiyle, şiddet hareketleri ortaya çıktı. Kapitalizm kitlelerin taleplerini karşılama baskısı altındayken, Batı dünyasındaki hükümetler de sokaklarda demokratik bir toplum çerçevesinde hak ve eşitlik talep edenlerin –sendikalar ve işçi sınıfının, kadın hakları hareketinin, siyah gücün ve eşcinsellerin hakları için mücadele edenlerin– protestolarıyla yüz yüze geldi. Ayrıca, bu protesto hareketlerinin ön saflarında sokakları ele geçirmeye, azınlıklar ve bastırılanları savunmak ve Vietnam savaşını protesto etmek için polis ve orduyla yüz yüze gelmeye hazır yeni bir öğrenciler, genç radikaller kuşağı vardı.

Batılı toplumları ve Amerikan kentlerini tam anlamıyla bir protesto, mücadele ve devrim keşmekeşi kaplamıştı. Çağdaş sosyoloji ve özellikle yapısal-işlevselcilik bu haklar ve eşit fırsatlar mücadelesini açıklayamadığı için, Batı sosyolojisi daha radikal, çatışma-temelli teorilere –neo-Marksizm ve neo-feminizme, yorumcu sosyoloji gibi teorilere, toplumsal çatışmayı açıklamaya ve topluma bireyin pers-

pektifinden, gündelik hayatın perspektifinden bakmaya çalışan teoriler ve düşüncelere– yöneldi. Yapısal-işlevselcilik ve toplumsal konsensüsü esas alan anlayışlar bu baskılara dayanamayıp, 1970'ler ve 80'lerde yerlerini daha yeni, daha radikal teorilere, özellikle aşağıdaki yaklaşımlara bıraktılar.

- Louis Althusser, Manuel Castells, Nicos Poulantzas, Antonio Gramsci gibi yazarların, hem Frankfurt Okulu teorisyenlerinin hem de Jürgen Habermas'ın liderliğindeki ikinci Frankfurt Okulu kuşağının çalışmalarında karşımıza çıkan *Marksizm ve neo-Marksizm*. Fakat, 1990'larda Berlin Duvarının yıkılışı ve Sovyetler Birliği'nin çöküşü neo-Marksist yazarların ayaklarının altındaki zemini kaydırdı ve bazılarını bozgunu kabul etmeye (örneğin, Aronson, 1995), bazılarını da Marksist düşüncelerin post-modern bir dünyayla ilişkisini sorgulamaya zorladı.
- *Feminizm ve feminist teori*. Eşit haklar mücadelesi için liberal bir hareket olarak başlayan şey 1960'lar ve 70'lerde daha radikal, hatta devrimci eleştirilere, sadece toplumun genelindeki ataerkilliği değil, geleneksel sosyoloji ve sosyolojik kuruluşa içkin erkeksi temayülü de sorgulamaya dönüştü. Günümüzde feminizm uluslararası bir hareket, kadın araştırmaları tamamen yeni bir akademik disiplin ve feminist teori de yeni bir entellektüel ve akademik paradigmadır. Bir 'azınlık hareketi' olarak başlayan şey artık bir ana-akım araştırma geleneğidir.
- *Fenomenolojik ve yorumcu sosyolojik teorik çerçeve; gündelik hayat dünyasına ve bilinçli etkileşime odaklanma*. Bu perspektifin önemli bir meyvesi olan Harold Garfinkel'in etnometodolojik çalışması, sosyolojik araştırmada bilimsel yöntemi kullanmanın uygunluğu konusunda pozitivist sosyolojiye ciddi itirazıdır.

Post-modern sosyoloji: yirminci yüzyıl sonu ve yeni binyıl

Sosyolojinin modern çağı, yani İkinci Dünya Savaşı'ndan önceki ve daha ziyade sonraki evre zengin bir tartışma ve sosyolojinin gelişme dönemiydi, ancak o aynı ölçüde, kurucu babaların klâsik düşüncelerinin çağdaş olaylarla büyük ölçüde sınandığı bir dönemdi. Özellikle yirminci yüzyılda çok güçlü ve hâkim konumda olan Karl Marx'ın düşünceleri Berlin Duvarının yıkılması ve Doğu Avrupa'da komünizmin çökmesiyle bir kenara itildi. Kapitalizmin çökmesi beklenirken komünizm çöktü ve tamamen yeni bir dünyanın, kapitalizmin Birinci Dünya ülkelerinde olduğu gibi Üçüncü Dünya'da da tamamen güçlü

ve yaygın olduğu post-modern bir dünyanın ortaya çıktığı görülmektedir. Bizim artık görünürde içinde yaşadığımız küresel ve post-modern toplumu açıklamak ve tartışmak için sahneye yeni sosyolojiler, post-modern sosyolojiler çıktı.

Post-modern sosyoloji alandaki yeni biri için yabancı bir terimdir. 'Post' öneki modernin ötesinde bir şeye işaret eder görünür: gelecek dışında günümüzün ötesine geçmek mümkün müdür? Bu, post-modern teriminin ardındaki düşüncenin bir parçasıdır. O, geleceğin toplumuyla, onun biçimi ve yapısı, birey açısından sonuçları ile ilgilidir. Bununla beraber, terim gerçekte onu kullanan sosyologlara ifade ettiğinden daha fazlasına işaret eder. O günümüz toplumunun –ve gelecekteki toplumun– geçmiştekinden özellikle farklı olduğunu ifade etmek için bilinçli olarak kullanılan bir terimdir. Günümüzün toplumu, post-modern düşünürlere göre, doğası ve yapısı bakımından daha önceki bütün toplumlardan belirgin bir farklılık sergiler. O sadece bir sonraki toplumsal, sınaî veya tarihsel gelişme evresini ifade etmez; o yeni bir toplum tipi, anlamak için tamamen yeni bir sosyolojik perspektifi veya paradigmayı gerektiren yeni bir toplumsal yapı biçimidir. Bu düşüncedeki sosyologlar arasında Fransız yazarlar Jean Baudrillard ve Jean François Lyotard ve post-yapısalcı düşünür Michel Foucault yer alır.

Elbette bütün sosyologlar bu tavrı onaylamaz ve çoğu ona temelden karşıdır, post-modern terimini kullanmayı ve onun temel varsayımlarını reddeder. Aksine onlar toplumun hâlen gelişimini sürdürdüğünü, günümüzün ve geleceğin toplumunun büyük ölçüde geçmişin yansıması olduğunu ve hem modern hem de özellikle klâsik sosyolojik düşüncenin çağdaş sosyolojiye hâlen çok şey sunduğunu öne sürerler. Sözgelimi, liberal bir perspektiften yazan Anthony Giddens ve Marksist bir çerçeve kullanan Jürgen Habermas, düşünceleri ve teorilerini ondokuzuncu yüzyılın Aydınlanma çağına kadar götürülebilecek iyimserlikleri, akla ve rasyonaliteye inançları üzerine temellendirirler. Giddens günümüzün geçmişle sürekliliğini vurgulamak için post-modernite yerine *geç modernite* terimini kullanır. O sosyolojide temel bir kopuş olduğu düşüncesine karşı çıkarken, aynı zamanda artık yeni bir çağda, bir küresel çağda ve dünya toplumunda yaşadığımızı kabul eder. Post-modernistler gelecek hakkında oldukça kötümser bir görüşe sahip olmalarına ve oldukça iç karartıcı bir yirmibirinci yüzyıl tasviri çizmelerine rağmen, Giddens ve Habermas, günümüz hakkında kuşku ve kaygıları her ne olursa olsun, sağduyu ve aklın üstün geleceğine ve insanların yarattıkları dünyanın kontrolünü yeniden ele geçirebileceklerine inanır. Giddens'ın ben-

zetmesiyle bu 'cehennem kamyonu' tamamen kontrolden çıkmıştır ve hepimize zarar vermektedir.

Çağdaş toplumların ve geleceğin toplumlarının –ister post-modern, ister geç modern– doğası üzerine bu tartışma sosyolojinin merkezini işgal eder ve günümüzün önde gelen düşünürleri ya geçmişin büyük düşüncelerini güncelleştirmeye ve onu çağdaş sosyolojiye uyarlamaya ya da yeni bir post-modern/post-yapısalcı paradigma veya teorik çerçeve arayışı içinde, ondan tamamen kopmaya çalışırlar.

Bu kitabın post-modern kısmında 'post' teriminin –ister post-modern ister, post-yapısalcı, isterse post-endüstriyel veya post-yapısalcılık biçimindeki– kullanımı genişletilerek, söz konusu tartışma yansıtılmaya çalışılır. Her şeye rağmen, çağdaş tartışma konuları aynı kalmıştır:

- toplumun yapısı ve doğası;
- birey ve toplum arasındaki ilişkinin doğası;
- modern devletin doğası ve yapısı ve bunların toplum ve bireyle ilişkisi.

Bu üç anahtar tema geçmişteki sosyolojiye olduğu kadar post-modern sosyolojiye de yansımıştır. Onlar klasik ve modern çağların düşünceleri kadar kitabın bu bölümünde yer alan düşünceler için de temel önemdedir. Onlar geçmişteki tartışmalar kadar, örneğin aşağıdaki post-modern tartışmaları da biçimlendirmektedir:

- *Sanayi-ötesi toplumun doğası ve günümüzde sınaî hayatın temel karakteristikleri.* Bu tartışmanın kaynağı 1960'lar ve 70'lerde Daniel Bell'in sanayi toplumunun geleceği konusundaki fikirleridir ve modern sınaî organizasyonların doğası üzerine post-Fordist tartışmanın da anahtar bir teması olmuştur.
- *Dünya ekonomisinin ve dünya toplumunun doğası.* Burada Anthony Giddens'ın küreselleşme, Manuel Castells'in bilgi/ bilişim toplumu ve Ulrich Beck'in risk toplumu üzerine düşünceleri küresel kapitalizm ve küreselleşmiş bir dünyanın doğası ve içerimlerini, gelişen bir dünya ekonomisi ve İnternetin yol açtığı iletişim devrimini anlama ve analiz etme girişimlerine yol açmıştır. Biz yurttaşlar, tüketiciler ve bireyler olarak bir *dünya toplumu*na doğru, daha mükemmel ve daha barışçı bir küresel toplum yaratma potansiyeline sahip büyük bir fırsatlar dünyasına doğru ilerlemekteyiz; bu küresel toplum aynı ölçüde bir yoğun risk dünyası (Beck), dünya terörizmi, küresel yoksulluk ve küresel

ısınma gibi temel sorunlar çözümlenemediğinde kontrolden çıkacak potansiyel bir 'cehennem kamyonu'dur (Giddens). Manuel Castells'in hatırlattığı gibi, teknolojiye sahibiz, peki geleceği kontrol altına alabilecek iradeye ve güce sahip miyiz?

- *Modern toplumda kültürün doğası ve birey üzerindeki etkisi.* Medyanın gücü, tüketimciliğin gelişimi ve boş zaman çağı dikkate alınırsa, kültür günümüz toplumunda çok daha güçlü bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Birmingham Üniversitesi'nde Stuart Hall ve arkadaşları 1970'lerde kültür araştırmalarını savaş-sonrası sosyolojisinde bir güç ve başlı başına bağımsız bir disiplin, bir araştırma alanı haline getirdiler. Onların yazıları "toplumda bir güç olarak kültür" profilini ortaya çıkardı ve onların gençlik ve sınıf kültürleri, azınlık yaşam biçimleri üzerine analizleri post-modern toplumda ortaya çıkan toplumsal değişimleri yansıtıyordu.

  Birey, onun kimliği ve modern toplumun kültürü çağdaş sosyolojide ve özellikle post-modern yazılarda anahtar bir tema haline geldi. Biz daha bireyselci bir toplumda, sınıfın ve bir topluluğa ait olma duygusunun artık daha açık bir biçimde gözlenmediği, tüketimcilik, maddiyatçılık ve sürdürülen hayat tarzının temel faktörler olarak göründüğü bir toplumda yaşamaktayız. Jean Baudrillard ve Jean François Lyotard post-modern sosyologların "günümüz toplumu artık 'gerçek' bir toplum değildir" düşüncesinin temellerini attılar. O insana maddî bir ütopya sunan sanal bir gerçeklik, ancak gerçek bir içerik veya yaratıcı kültürden, bir ruh veya ruhsal duygudan yoksun bir dünyadır. Birey yardımsız, baştan çıkartılmış ve güdülen, bağımsız eylem gücünden yoksun bir kültürel zombi olarak tasvir edilir. Bu tür yazarlar çok kasvetli ve soğuk bir gelecek resmi çizerler ve bunlardan birisi, Michel Foucault'nun fikirleri ve onun post-yapısalcı her yerde hazır ve tamamen güçlü 'Büyük Birader' tasviridir. Aksine, Anthony Giddens'ın yapılaşma kavramı biraz daha iç açıcıdır ve onun bireylerin 'eylemler'i ve toplumsal yapı arasındaki ilişkiyi gösterme girişimi duyarsızlık, yabancılaşma ve soyutlanmışlığın hüküm sürer göründüğü bir çağda özgürleştirici ve yeni bir soluk yaratıcıdır.
- *Gücün doğası ve modern devletin rolü* sosyolojik analizde hâlâ aynı ölçüde önemli temalardır ve burada Marx ve Weber'in etkisi sosyolojik tartışmayı biçimlendirmeyi ve beslemeyi sürdürmektedir. Jurgen Habermas'ın meşruiyet araştırması onun modern toplumu kapsamlı olarak analiz etme projesinin unsur-

larından biridir. O, ayrıca, modern yönetimlerin modern kapitalizmin yarattığı kaçınılmaz krizler ortasında nasıl kendi iktidarlarını sürdürmeye ve meşrulaştırmaya çalıştıkları konusunda önemli bilgiler sunmaktadır. Giddens aksine, daha liberal ve Weberci bir konumdan hareketle, Britanya'da Yeni İşçi Partisi hükümetine bir 'Üçüncü Dünya' alternatifi sunmaya, kapitalist bir dünyada sosyalist ve demokratik idealleri bir araya getirecek bir ara zemin sağlamaya çalışır. Nicos Poulantzas'ın göreli özerklik kavramı ve özellikle Althusser'in görüşleri, kapitalist toplumlarda devleti analiz ederek modern Marksizm'i canlandırma ve gençleştirme, Sovyet sosyalizminin acımasız uygulamalarından sonra ahlâken çökmüş ve siyasal açıdan kabul edilemez görünen Marksizm'i teorik ve siyasal bir güç olarak yeniden kurma girişimleriydi.

Nitekim bu üç ana tema geçmişte olduğu gibi günümüzde de sosyolojinin merkezî konulardır, fakat kurucu babaların düşünceleri artık o kadar etkili olmasa bile, disiplin, günümüzde toplumun değişen doğasına ve dünya kapitalizminin ve onun temel ahlâkının bireycilik, tüketimcilik ve oldukça farklı yaşam biçimlerini etkileme ve ilerletme biçimlerine açıklama getirmeye çalışmaktadır. Sınıf ve topluluk/cemaat artık günümüzün temel karakteristikleri olarak görünmemektedir. Onların yerini insan hakları ve fırsat eşitliği almış görünmektedir ve bu tür ideolojik güçler gelecekte güç dengesinin devletten bireye doğru kaymasına yol açabilir. Feminist hareket sadece azınlık haklarının savunuculuğunu yapmamış, aksine büyük ölçüde kadınların hayatları, tutkuları ve yaşam tarzlarına odaklanmıştır. Bununla beraber, toplumsal cinsiyet savaşının kazanıldığına inananlar, yakınlarda *Whole Women*'ın yayına başlamasıyla, feminist hareketin kurucu kız kardeşlerinden biri olan Alman Yeşil hareketi tarafından acımasızca suçlanmışlardır.

Bu yüzden günümüz sosyolojisi çoğu kişi için bir yol ayrımındadır. Bazıları kurucu babaların gündemini ve geliştirdikleri çerçeveleri tamamen reddeder. Başkaları bu tür temel fikirleri kullanmayı sürdürürken, karşımızdaki dünyayı yorumlamanın yeni yollarını bulmuşlar veya düzeltmeler yapma yoluna gitmişlerdir. Kurucu babalar artık sosyolojik düşünceye egemen değildir. Çoğu kişi için, Marksizm ve yapısal-işlevselciliğin ömrü tükenmiştir ve bir gelecekleri yoktur. Başkaları için, karşımızdaki toplum, içinde yerleştiğimiz ve yaşadığımız dünya geçmiştekinden o kadar farklıdır ki, geçmişte üretilen düşünceler herhangi bir öneme veya uygulanma şansına sahip de-

ğildir. Thomas Kuhn'un (1962) deyimini kullanırsak, günümüz sosyolojisinde hiçbir egemen paradigma yoktur. O sadece bir revizyon ve devrim halindedir.

Yine de, yirmibirinci yüzyıla, yeni binyıla girerken, sosyoloji şimdiye kadar olduğundan çok daha zengin ve çeşitlidir. Onun temel karakteristikleri çeşitliliğini sürdürmekte ve yüzeyin ardında bir ayrışma devam etmektedir. Bu ayrışma yakında geçmişin sosyolojik gelenekleri ve metodolojilerini sürdürmeye ve onları yeni sanayi-ötesi çağa uygulamaya çalışan modernistler *ile* dünya görüşleriyle sadece yeni bir sosyoloji yapmaktan ötesine geçmeyi hedefleyen postmodernistler arasında bir savaş olarak ortaya çıkacaktır. Bütün bunlar arasında, bazıları kendilerini çok-kültürlü bir sosyoloji içinde bütün toplumsal deneyim biçimlerini yansıtmak ve sunmak zorunda hisseder ve bu zenginliği överken, bazıları da sürekli bir fikri bütünlük ve süreklilik sağlama konusunda umutsuzluk içindedir. Sonuç ne olursa olsun, bu kitabın da umutla yansıttığı gibi, sosyoloji yüz yüze olduğumuz –geçmiş ve gelecek– riskler ve belirsizlikler hakkında düşünmeye teşvik etmeyi ve bu düşünceleri sorgulamayı, onlara canlılık ve dinamizm kazandırmayı sürdürecektir. Kurucu babaların yirminci yüzyıla ilişkin anlayışımızı aydınlatmaları gibi, sosyolojinin de yirmibirinci yüzyılı aydınlatıp aydınlatamayacağı ilerde görülecektir. Günümüzde bu entellektüel devleri izlemek zordur ve Internet, biyoteknoloji ve genetik mühendisliği çağında önümüzdeki riskler ve belirsizlikler yeni bir yol gösterici ışığa, sadece sanayi-ötesi toplumun güçlerini anlamakla kalmayıp onun ilerlemesi ve ayakta kalabilmesini desteklemek için gerekli yeni bir ahlâkî düzeni ortaya koyabilecek yeni bir Kutsal Üçlüye umutsuzca ihtiyaç duymaktadır. Alternatif, –üç kurucu babanın da yirminci yüzyıl başında korktuğu gibi– kaos ve anarşi, bölünme ve çatışma, ahlâkî bir boşluk içinde anomi ve yabancılaşma, insanların maddî ihtiyaçları –ve istekleri– sürekli karşılanırken ruhsal ve ahlâkî ihtiyaçlarının doyurulmadığı bir sanal gerçeklik dünyasıdır. Biz mükemmel, ancak yeterince maddî bir hayata sahip olabilir miyiz? Birey Tanrı olabilir, fakat bireycilik ve özel hayat, ayrıca hemen hepsi çöken veya artık toplumsal işlevlerini yerine getirememe ve toplumu bir arada tutamama tehdidi altında olan aile, kilise, eğitim sistemi, yönetim toplumun otorite karşısındaki körlüklerinin kurbanlarıdır. Sadece medya üstün konumunu sürdürür görünmektedir, ancak hangi bedel karşılığında? Kurucu babalar ahlâkî değerleri analizlerinin merkezine oturttular. Fakat bugün 'kalpsiz', bizleri yönlendirecek, biçimlendirecek ve ilham verecek ortak değerlerden ve insanlıktan yoksun bir toplum muyuz?

Sosyolojinin günümüzdeki meydan okuyuşu, yirminci yüzyılın kurucu babalarınınki kadar olmasa da, büyüktür. Kim bizi yirmibirinci yüzyıla taşıyacaktır, acaba sosyoloji de yolunu şaşırıp bu konuda çok az şey söyleyebilecek bir duruma mı düşmüştür? Büyük boy teoriye dönüşün işaretleri vardır, fakat o yeterince büyük boy bir teori olabilecek mi, ya da bir Marx, Weber veya Durkheim'ın gücü ve hayal gücüne ulaşabilecek midir? Yirmibirinci yüzyılın temel fikirleri neler olacaktır? Bu kitabın sonraki baskısının yıldızı kim olacaktır?

Elinizdeki kitap sosyolojideki temel fikirlere, özellikle burada ele alınanlara özet bir bakıştır. O eksik ve kabataslak bir çalışmadır, ancak aşağıda belirtilen kaynakları okuyanlar bu teorik düşüncelerin değeri ve heyecanını ciddi olarak takdir edebileceklerdir. Bununla beraber, sosyal teori kesinlikle kolay değildir ve çoğu kez kullanılan soyut dil nedeniyle onu anlamak daha da zorlaşır. Onu anlamak gerçek bir çabayı, hayal gücünü ve dikkatli düşünmeyi gerektirir. Olabildiğince daha fazla okumalar sonucunda bunun ödülünü fazlasıyla alırsınız. O genelde sosyolojiyi anlamaya, daha önemlisi, içinde yaşadığınız toplumu kavramaya yardımcı olur. Bu temel fikirler sadece bir başlangıçtır. Bu büyüleyici kavrayışlar ve fikirler alanında daha fazla okumayı umabilirsiniz. Belki de onlar düşünme biçiminizi değiştirecektir. Muhtemelen hayatınız değişecektir.

OKUMA ÖNERİLERİ

Aşağıdaki metinler sosyolojik teori hakkında ileri düzey Lisans öğrencilerinin daha kolay ulaşabilecekleri değerli ve güncel incelemeler içermektedir.

CUFF, E.C., SHARROCK, W.W. AND FRANCIS, D.W. (1998), *Perspectives in Sociology*, 4th edition, Routledge, London –sosyolojik teoriye güncel bir Lisans düzeyinde giriş kitabı (*Sosyolojide Perspektifler*, Paradigma Yayınları, Çev. Ümit Tatlıcan, Baskıda)

HAMILTON, P. Key Sociologists and Key Ideas series, Tavistock, London –kısa, kolay okunabilir ve anlaşılır bir kitap dizisi

D'ONNELL, M. (2001), *Classical and Contemporary Sociology: Theory and Issues*, Hodder & Stoughten, London –bir ders kitabı yazarının Lisans düzeyindeki hararetle tavsiye edilebilecek bir çalışması.

PAMPEL, F.C. (2000), *Sociological Lives and Ideas: An Introduction to the Classical Theorists*, Macmillan Basingstoke –Marx, Durkheim, Weber, Simmel ve George Herbert Mead hakkında, onların temel fikirlerini dönemleri ve etkilendikleri kişiler bağlamında ele alan değerli ve kolay okunabilir bir temel metin.

RITZER, G. (1996), *Sociological Theory*, McGraw2-Hill, New2York, 4th edition – sosyolojik teori hakkında bu alanda otorite birinin klâsik dönemden modern döneme çok kapsamlı ve ayrıntılı bir incelemesi. Bu çalışma kalbi

zayıf birinin baş edebileceği bir ders kitabı değildir ve daha ziyade okul kütüphaneleri ve bu alanda kendilerini yenilemeye çalışan hocalar için uygundur.

STONES, R. (ED.) (1998), *Key Sociological Thinkers*, Macmillan, Basingstoke – Marx ve Durkheim'den Foucault ve Giddens'a kadar sosyolojideki en etkili 21 düşünürün ele alındığı, her bölümün bu alanın önde gelen bir kişisi tarafından yazıldığı ciddi bir çalışma. Bölüm bölüm dikkatlice okunması gereken değerli bir temel kitap ve kaynak.

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

Aşağıdaki metinler çok daha ileri düzeyde incelemelerdir ve Lisans düzeyindeki öğrencilerden ziyade hocalara ve/veya Lisans-üstü öğrencilerine daha uygundur.

ANDERSEN, H. AND KASPERSEN, L.B. (2000), *Classical and Modern Social Theory*, Blackwell, Oxford

CALLINICOS, A. (1999), *Social Theory: A Historical Introduction*, Polity Press, Cambridge

ELLIOTT, A. AND TURNER, B.S. (EDS.) (2001), *Profiles in Contemporary Social Theory*, Sage, London

MAY, T. (1996), *Situating Social Theory*, Oxford University Press, Oxford

MILES, S. (2001), *Social Theory and the Real World*, Sage, London

SEIDMAN, S. AND ALEXANDER, J.C. (EDS), *The New Social Theory Reader: Contemporary Debates*, Routledge, London

SWINGLEWOOD, A. (2000), *A Short History of Sociological Thought*, 3rd edition, Macmillan, Basingstoke.

Son olarak, Internet'te dolaşın. Beğendiğiniz düşünürlerin en son fikirleri ve onlara eleştirileri araştırın, onlar hakkında notlar alın ve bu notlar üzerinde düşünün. Böylece siz de bugünün düşünürleriyle yarının 'Temel Fikirler'i hakkında tartışmalara katılın. Bol şans.

Çeviri: **Ümit TATLICAN**

KLÂSİK DÖNEM

1

Anomi

Emile Durkheim

Emile Durkheim (1858-1917) sosyolojinin kurucu babalarındandır. Zira o,

- özellikle sosyolojiyi bağımsız akademik bir disiplin haline getirmeye çalışmıştır. Sosyolojideki ilk kürsü sahibi kişidir.
- modern sosyolojideki temel perspektiflerden birinin, yapısal işlevselciliğin kurulmasına katkıda bulunmuştur.

Durkheim, bir zamanlar Doğu Fransa'ya ait olan, ancak Fransa-Prusya Savaşı'ndan sonra Prusya tarafına geçen Epinal, Alsace-Laorraine'-de dünyaya geldi. Bu olayı izleyen ulusal aşağılanma ve toplumsal düzensizlik, muhtemelen, onun toplumsal dayanışmaya ilgisini bir ölçüde açıklar. Babası Musevi bir dinî liderdi ve Durkheim'ın babasının izinden gideceği düşünülüyordu; ancak o ergenlik çağında Katolikliğe geçti ve sonra da bilinemezci oldu. Dönemin seçkin okullarından Ecole Normale Supérior'da parlak bir öğrenci olduğunu kanıtladı ve buradan 1882'de mezun oldu. Bütün ilgisini akademik alana yoğunlaştıran Durkheim, Almanya'da kaldığı dönemde sadece cumhuriyetçilerin fikirlerinden değil, sosyal bilimler ve fizyolojideki gelişmelerden de etkilendi. 1887'de bir Fransız Üniversitesi olan Bourdeaux'da ilk sosyal bilim görevine atandı. Durkheim temel çalışmalarından çoğunu 1887-1902 yılları arasında

üretti ve yeni 'toplum bilimi' hakkında bilgi edinmeye hevesli birçok önemli öğrencisi oldu. Durkheim 1902'de Paris'e davet edildi ve sonradan Sorbonne Üniversitesi'ne Eğitim ve Sosyal Bilimler Profesörü olarak atandı ve sosyolojide ilk kürsü sahibi kişi oldu. Uzun süre *L'Annie Sociologie* dergisinin editörlüğünü yaptı: dergi bu yeni disiplinin akademik statüsünü yükselten ve geliştiren sosyologların temel yazılarından oluşan yıllık bir derlemeydi.

Durkheim tek oğlunu Birinci Dünya Savaşı'nda kaybetti ve acısı kuşkusuz 15 Kasım 1917'de elli beş yaşında bir kalp krizinden ölmesinde etkili oldu.

Durkheim'ın temel çalışmaları:

- *Toplumda İşbölümü* (1893)
- *Sosyolojik Yöntemin Kuralları* (1895)
- *İntihar: Sosyolojik bir Araştırma* (1897)
- *Dinsel Hayatın İlksel Biçimleri* (1912)

FİKİR

Karl Marx günümüz kitle toplumunda çoğu insanın yaşadığı soyutlanmışlık ve kenara itilmişlik, güçsüzlük ve engellenmişlik duygusunu açıklarken, Fransız sosyolog ve eğitimci Emile Durkheim da bilinmeyen, görünmeyen, görülemez bir anomi kavramı geliştirdi –'anonim'i çağrıştıran bu kavram günümüz modern kent toplumunda çoğu bireyin kitlelerin ortasında hissettiği anonimlik duygusunu yansıtır. Marx'tan oldukça farklı bir bakış açısından –pozitivist bir perspektiften– yazan Durkheim, işlevselci bir teori, toplumu birbirinden bağımsız bireyler topluluğu olarak değil, bizzat bir kendilik olarak gören işlevselci bir toplum teorisi geliştirir. Toplum, bağımsız bir parçalar sisteminden oluşan diğer organizmalar gibi işler: ancak ekonomi, aile, yönetim vb.nden oluşan bu parçaları bir arada tutan şey, merkezi bir sinir sistemi değil, temel bir değerler sistemi, yani temel bir ahlâkî konsensüs veya kollektif bilince dayanan, normlar adı verilen bir toplumsal kılavuzdur. Bu normlar topluma sadece genel bir çerçeve kazandırıp istikrar kaynağı oluşturmakla kalmazlar, ayrıca toplumun kendi bireylerini kontrol altına alıp yönlendirmesi açısından da hayatî bir öneme sahiplerdir. Durkheim'a göre, insanın istekleri sınırsız ve doyurulması imkânsız olduğu için, bir toplumsal düzen veya uygarlık biçimi var olabilmek için bunları kontrol altına almak zorundadır. Kısacası, bireyin, kendi kişisel mutluluğu için bu tutkularını kontrol altına almaya, ahlâkî rehberliğe ihtiyacı vardır, aksi tak-

dirde soyutlanacak ve köksüz kalacaktır. Bu yüzden, Durkheim'a göre, bireyin istekleri ile toplumun düzen ve kontrol ihtiyaçları arasında temel bir çatışma veya gerilim her zaman var olacaktır.

Normların yokluğu veya toplumun temel değerleri üzerinde önemli bir çatışma Durkheim tarafından *anomi* olarak adlandırılır ve o bu tür bir toplumsal 'hastalığın' özellikle toplumsal kargaşa veya dönüşüm dönemlerinde ortaya çıkacağından korkar. İlişkilerin kişisel olduğu ve sınırlı bir işbölümüne sahip küçük geleneksel toplumlarda, toplumun değer ve normları üzerinde ve bireylerin hakları ve ayrıcalıklarının belirlenmesi ve kabulü konusunda genel bir konsensüs sağlamak oldukça kolaydır: özellikle de dinin ahlâkî otoritesi ve yaptırımlarıyla destekleniyorsa. Herkes yerini bilir ve büyük heveslere kapılmaz. Ancak, bu toplumların mekanik dayanışmasından işbölümünün oldukça geliştiği ve ilişkilerin çoğu kez büyük ölçüde kişisellikten uzak olduğu sanayi toplumlarının organik dayanışmasına geçiş sırasında, toplumsal konsensüste ve böylece bireyler üzerindeki sosyal kontrolde bozulmalar daha fazla mümkün hale gelir. Ondokuzuncu yüzyılda Durkheim ve çağdaşları, sadece geleneksel toplumları yıkmakla kalmayıp, toplumun temel ahlâkî dokusunu da büyük zarar veren, Avrupa'yı baştan aşağıya değiştiren siyasal devrimleri ve sanayileşmeyi yaşadılar. Yeni sınaî işbölümü mevcut ahlâkî değerleri büyük ölçüde aşındırır görünmekteydi. Durkheim, geleneksel toplumsal normların sağladığı disiplinin ortadan kalkmasıyla bireysel tutkuların en üst düzeye çıkacağından ve sonuçta, yeni toplumsal düzen kendi görünür vaatlerini yerine getirmediğinde, sistemin işlerliğini yitireceğinden korkuyordu. Ondokuzuncu yüzyılda köylerindeki geleneksel köklerini, aile ve arkadaşlarını parlak ışıklı ve yüksek ücretli yeni sanayi kentlerine girebilmek için terk eden çoğu insanın yaşadıkları karşısında gözü açıldı ve kendilerini soyutlanmış ve yalnızlık duygusu içinde buldular. Bu durum, Durkheim'a göre, oldukça önemli boyutlarda bir toplumsal düzensizlik potansiyeli yaratmaktaydı; bu kaos potansiyeli söz konusu dönemde çoğu Avrupa kentinde 'kalabalıklar'ın çılgın davranışlarında gözlenebilir.

Anominin kelime anlamı normsuzluktur. O sosyal kontroller zayıfladığında, ahlâkî ve siyasal kısıtlamalar ortadan kalktığında kendini gösterir ve özellikle sanayileşme ve kentleşme gibi hızlı toplumsal değişme dönemlerinde, geleneksel normların işlemediği veya ortadan kalktığı durumlarda yaygındır. İnsanlar huzursuz ve tatminsiz hale gelirler ve insanların hayattan ne bekleyebilecekleri konusunda yeni bir ahlâkî konsensüse ihtiyaç duyulur. Sanayileşme ve tüketimcilik uzmanlaşma ve bencilliği teşvik ederek bu süreci hızlandırır.

Anomi bir düzensizlik durumu, sınırlandırılmamış bireyciliğin gemlenememesi nedeniyle sosyal kontroller ve toplumsal düzenin işlemez hale gelmesidir. Modern kapitalizmin tüketim çılgınlığı ortasında tutkular ve arzular giderek artar ve geleneksel disiplinler ve sınırlamalar artık gücünü koruyamaz hale gelir. İnsanlar artık daha azıyla yetinmez ve tutkularını gemlemekte zorlanırlar. Durkheim halk demokrasisine güvenmez ve onun sonuçlarından korkar. Bireyler sadece ahlâkî bir düzene bir tür bireyler-üstü bir güce tâbi olduklarında kendilerini güven içinde hisseder, mutlu ve belirli ölçüde özgür olabilirler. Toplumsal düzen ve bireysel mutluluk yüksek düzeyde bir toplumsal bütünleşmeye bağlıdır.

Fakat Durkheim, Ferdinand Tönnies gibi yazarların aksine, kötümser değildir. O, bireysel haklar ve özgürlükler için ayaklanmaların ve bu yöndeki taleplerin etkisiyle, yeni meslek birlikleri ve loncaların ahlâkları ve etiklerine dayalı yeni bir toplumsal düzen potansiyelinin oluştuğunu düşünüyordu.

Durkheim anominin çözümü veya tedavisini aşağıdaki özellikleri taşıyan meslek birliklerinin gelişiminde görür.

- bireyleri toplumsal gruplar ve kollektif değerler içinde birleştirebilen;
- insanların mantıken neler bekleyebilecekleri konusunda yeni bir konsensüs oluşturabilen.

Bu tür birlikler devletle işbirliği yapmaya yatkın olacaklar ve böylece büyük ölçüde 'toplumu birey içinde' yeniden kuracak bir bağlılık ve vizyona sahip yeni bir yurttaşlık düzeni ve yeni bir sınaî ahlâkî düzen kurmaya çalışacaklardır.

Bununla beraber, Durkheim, modern toplumun organik dayanışması içinde, anomiyi büyük ölçüde temel bir patoloji, geleneksel bağlar ve değerlerin zayıflamasının ve bireyciliğin ortaklaşa veya toplumsal sorumlulukların üstüne çıkışının yarattığı bir toplumsal hastalık olarak kabul eder. Durkheim, bütün bunlara ve 'birey kültü'nün gelişimine rağmen, Marx ve Engels gibi çağdaşlarının devrimci öğretilerinden ziyade, sosyal reformlara ve evrimciyi değişmeye inancını sürdürür.

Normal sağlıklı bir toplum uyum içinde bir toplumdur; sağlıksız veya hastalıklı toplum doğrular ve yanlışlar konusunda güçlü bir ahlâkî konsensüsten yoksundur ve bu yüzden anarşiye düşmesi ve yıkılması ihtimali yüksektir. İnsanın doymak bilmez tutkuları ve bencilliği konusunda kötümser olan Durkheim, yeni bir 'ahlâkî konsensüs' yaratmak ve sosyal kontrolü yeniden sağlamak için, dış güçlere,

toplumdaki liderlerin ahlâkî üstünlüğüne ve profesyonel meslek birliklerinin otoriteleri ve değerlerini empoze etme yeteneklerine yönelir.

Bu yüzden, Durkheim hakkında biyografik bir çalışması olan Anthony Giddens'ın öne sürdüğü gibi, anomi fikri sadece bir toplumsal düzensizlik analizi değil, aynı zamanda bir bireysel davranış açıklamasıdır. Bunun klâsik örneği Durkheim'ın 'anomik' intihar analizidir: bu intihar biçimi ekonomik altüst oluşlar ve krizler gibi istikrarsızlık dönemlerinde ortaya çıkar. Durkheim'a göre, özellikle iş dünyası ve ticaret alanında kendi mesleklerinde üst konumlarda olanlar anomik intihara daha fazla yatkınlardır, zira beklentileri oldukça yüksektir, geleneksel ahlâkî değerler ve sosyal kontrol onları daha az sınırlar ve kişisel başarısızlık daha fazla yıkıcı etkide bulunur. Nitekim, Amerika'da intihar oranları 1929 Wall Street krizinden sonra tepeye vururken, kendini gökdelenden atanların büyük çoğunluğu işadamları ve finans sahipleriydi.

KAVRAMSAL GELİŞİM

Anomi kavramı çok farklı biçimlerde uyarlandı ve yeniden yorumlandı. Bazıları, kavramı çocuk suçluluğunu, gelişmiş sanayi toplumlarında suç ve toplumsal karışıklıkların artışını, hatta 1960'larda Amerika'da ve 1980'lerde Britanya'da yaşanan ayaklanmaları açıklamakta kullandı. Onlar bu çalışmaları, *ya* yetersiz sosyalleşmeyi, annebabaların kendi çocuklarını uygun biçimde yetiştirme başarısızlıklarını göstermek için *ya da* daha kesin kontrol sağlama gereğini ve –aile ve kilise aracılığıyla– geleneksel ahlâkî değerlerin önemini vurgulamak için yaptılar. Başkaları, kavramı toplumsal konsensüsün çökmesini ve böylece Kuzey İrlanda'da ve Ortadoğu ülkelerindeki yaşanan düzensizliği açıklamakta kullandılar.

Ancak Amerikan sosyolog Robert Merton, modern Amerika'da yüksek suç, sapma ve kargaşa oranının temeli olarak norm çatışmasını vurguladı. Onun analizine göre, Amerika'daki tüm gençlerin içinde sosyalleştiği Amerikan rüyasının sınır tanımaz tutkuları ile zenginlik ve ün sağlayacak sınırlı fırsatlar arasında büyük bir uygunsuzluk vardır. Onların hiç biri milyoner veya Başkan olamaz ve Siyahlar gibi bazı gruplar için bu fırsatların ortaya çıkma ihtimali söz konusu bile değildir. Böyle durumlarda, insanlar bu başarısızlığa nasıl uyum sağlarlar? Merton, dördü bir ölçüde sapmayla ilgili beş uyum biçimi belirler. Üst konumlara çok az kişi yasal yollarla –yükselerek, şans veya beceriyle– ulaşırken, diğerleri bunu suça başvurarak, yasa-

dışı araçlarla başarır. Geri kalanlar ise, uyuşturucuya veya komünler gibi alternatif yaşam biçimlerine sığınarak ve hatta maddiyatçılık ve rekabetçilik gibi bütün düşünceleri reddedip Kara Panterler ve Amerikan askeri milisleri gibi kent gerilla gruplarına katılarak bu başarısızlığa uyum sağlamaya çalışırlar. 1960'larda, birçok farklı 'pozitif ayrımcılık' programı, özellikle kitlesel Avantaj Programları, bilhassa Siyah gençlerden oluşan muhtaç gruplar için fırsatları artırma ve onları 'normal' toplumsal değerler içinde sosyalleştirme, 'yoksulluk kültürü'nü aşma ve onları toplumun genel akışı içine çekme çabalarını kurumsallaştırdı. Ancak, bu yaklaşım sınırlı bir başarı sağladı ve eleştirmenlerin de belirttiği gibi Amerikan toplumunun temel eşitsizliklerini değiştirmeden bıraktı.

Anomi kavramı tüm işlevselci modele yapılan eleştiriden, özellikle bu yaklaşımın, toplumların temel bir konsensüse dayandıkları ve bütün yaş gruplarının aynı normlar ve değerleri benimsedikleri fikrine yapılan daha genel eleştiriden nasibini almıştır. Doktorlar, muhasebeciler ve avukatlar gibi mesleklerin ahlâklarının sanayi toplumları için bir temel oluşturacağı fikri günümüzde çok az yazar tarafından kabul görmektedir.

Yine de, anomi kavramı gelişmiş sanayi toplumlarındaki hızlı toplumsal değişmelerle ilgili temel sosyal bir probleme ışık tutmuş, genelde toplumun ve özelde bireyin mutluluğu için ahlâkî rehberliğin önemini vurgulamıştır. Ahlâk çöktüğünde insanlar toplumsal dayanışma duygusunu, değerlerini, ait olma ve kendilerinden büyük bir şeyin bir parçası oldukları duygusunu yitirdiklerinde toplum çöker, her yere kaos hâkim olur ve herkes kendini yardımsız, kaybolmuş ve yalnız hisseder.

AYRICA BAKINIZ

- **YABANCILAŞMA** –Karl Marx'ın bu çağdaş problem üzerine teorisi olarak
- **TOPLUMSAL DAYANIŞMA** –bu fikre zemin oluşturan teori olarak

OKUMA ÖNERİLERİ

GIDDENS, A. (1978), *Durkheim*, Fontana
THOMPSON, K. (1982), *Emile Durkheim*, Tavistock
PAMPEL, F.C. (2000), 'Emile Durkheim and the Problem of Social Order', Ch. II, PAMPEL, F.C., *Sociological Lives and Ideas: An Introduction to the Classical Theorists*, Macmillan, Basingstoke

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

DURKHEIM, E. (1960), *The Division of Labour in Society* (1863), Free Press
DURKHEIM, E. (1958), *The Rules of Sociological Method* (1895), Free Press [*Toplumbilimsel Yöntemin Kuralları*, Çeviren: Cemal Bali Akal, Engin Yayıncılık, İstanbul, 1995]
DURKHEIM, E. (1951), *Suicide: A Study in Sociology* (1897), Free Press [*İntihar*, Fransızcadan çeviren: Özer Ozankaya, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986]
DURKHEIM, E. (1954), *The Elementary Forms of Religious Life* (1912), Allen & Unwin [Dinî Hayatın İlkel Biçimleri, Tercüme: Fuat Aydın, Ataç Yayınları, 2005]
GUNERIUSSEN, W. (2000), 'Emile Durkheim', Ch. 5, Part I, Andersen, H, and Kaspersen, L.B. (eds), *Classical and Modern Social Theory*, Blackwell, Oxford
LUKES, S. (1972), *Emile Durkheim: His Life and Work*, Allen & Unwin
POPE, W. (1998), 'Emile Durkheim', Ch. 3, Stones, R. (ed.), *Key Sociological Thinkers*, Macmillan, Basingtoke

SINAV SORUSU

'İşbölümün artan karmaşıklığı' terimiyle ne anlatılmak istenmektedir? Karşılaştırmalı örnekler kullanarak, bunun temel nedenlerini *veya* temel sonuçlarını değerlendiriniz (London University, Haziran 1988)

Çeviri: **Ümit Tatlıcan**

2

Bürokrasi

Max Weber

Max Weber (1864-1920), kuşkusuz, sosyolojinin kurucu babalarını oluşturan 'Kutsal Üçlü'den biridir. Onun fikirleri halen modern sosyologlar için temel çerçevelerden biri ve zengin bir ilham kaynağıdır. Weber Prusya, Erfurt'ta tanınmış bir bölge avukatı ve liberal bir siyasetçinin oğlu olarak dünyaya geldi. Heidelberg, Berlin ve Göttingen Üniversitelerinde okudu, doktora tezlerini Ortaçağ ticaret birlikleri ve Roma tarım tarihi konularında tamamladı ve hukuk, ekonomi, tarih, felsefe ve müzik gibi birçok konuda araştırmalar yaptı. 1892'de Berlin Üniversitesi'ne hukuk doçenti olarak atandı, ancak çok geçmeden Freiberg ve Heidelberg'te ekonomi politik profesörü oldu. Akademik kariyeri fazla uzun sürmedi, 1898'de şiddetli bir ağız dalaşının ardından çok geçmeden babasının ölümü nedeniyle geçirdiği ciddi bir sinir rahatsızlığı neticesinde sona erdi. Suçluluk ve vicdan azabıyla kendini salan Weber yaklaşık on yılını Avrupa'yı ve daha sonra Amerika'yı dolaşmakla geçirdi. Yeni Dünyadaki hayatının yoğun hızı ve çeşitliliği onu yeniden yazmaya itti ve Rus Devrimi'nden Hinduizme kadar oldukça geniş bir konuda karşılaştırmalı ve kapsamlı makaleler yazdı.

Çok kapsamlı düşünsel ilgilerinin sentezini yapmak amacıyla giderek sosyolojiye yönelen Weber, 1902'de Alman Sosyoloji Derneği'nin kurucularından biri oldu. İzleyen yıllarda *Protestan Ahlâkı ve*

Kapitalizmin Ruhu (1905) gibi temel çalışmaları yazdı ve asla tamamlamadığı *Ekonomi ve Toplum* adlı çalışmasını yazmaya başladı.

Weber Birinci Dünya Savaşı döneminde hastane yöneticiliği yaptı ve 1918'de yeni kurulan Alman Demokrat Partisi'ne katılarak temel tutkularından biri olan siyasetle ilgilendi. Fakat Frankfurt seçim bölgesinde aday bile olamadı. Beklenmedik bir zamanda 1920'de zatürreeden öldü, ancak adı ve ruhu karısı Marienne ve 1920'lerin 'Weber çevresi' sayesinde, ayrıca Talcott Parsons ve Alfred Schutz gibi yazarlar aracılığıyla yaşatıldı. Onun sosyolojik analiz biçimi, hem kendi döneminde hem de daha sonra –özellikle 70'lerden sonra radikal perspektifler öne çıkmaya başladığında– 'Marx'la tartışma'nın önemli bir kısmına temel oluşturdu. Weber'in sosyolojik teoriye katkısı çok büyüktür: bunlar, modern devlet, kapitalist toplumlarda sınıfın doğası analizinden, sosyolojik felsefe ve yöntem (*verstehen*), toplumsal eylem ve ideal tipler üzerine tartışmalara kadar geniş bir alana uzanır. Onun kapsamlı karşılaştırmalı analizinin temelini, günümüz toplumlarını geçmiştekilerden ayıran temel bir özellik, 'modern çağın ruhu' oluşturur. Ona göre bu *rasyonalite*dir: bu kavram onun din, bürokrasi ve özelde kapitalizm üzerine araştırmalarının ana temasıdır.

FİKİR

Max Weber'in bürokrasi araştırması genellikle sosyolojik bir klâsik olarak alınır ve o günden beri modern organizasyonlar üzerine araştırmaların temelini oluşturmuştur. Yüzyılın başında yazan Weber (1864-1920), modern sanayi toplumunun temel özelliklerini belirlemeye ve Batı kapitalizminin temel ruhu ve dinamiğini kavramaya çalışır. Bu yüzden, Max Weber'in bir 'ideal tip' olarak klâsikleşmiş bürokrasi analizi gelişmiş sanayi toplumlarının karakteri ve sosyolojik araştırmanın doğası konusundaki üç temel görüşünün somut bir uygulamasıdır.

- Kapitalist –ve komünist– sanayi toplumlarının temel özelliği olarak rasyonelleşme eğilimi, yani mantıklı, rasyonel ve hesaplı düşünce, eylem ve plânlama biçimlerinin gelişimi. Bürokratikleşme sanayileşmiş güce, örgütlü bir topluma doğru bu genel gelişme eğiliminin klâsik bir örneğidir. Amerikan sosyolog Amitai Etzioni'nin (1964) ifadesiyle,

  Biz organizasyonlar içinde doğmakta, organizasyonlar içinde eğitilmekte ve çoğumuz hayatımızın büyük bir kısmını organizasyonlar için çalışarak geçirmekteyiz. Boş zamanlarımızın ço-

ğunu organizasyonlara ödeme yaparak, onlar içinde oynayarak ve dua ederek geçirmekteyiz. Çoğumuz bir organizasyon içinde ölmektedir ve gömülme zamanı geldiğinde bütün bu organizasyonların en büyüğünün –devletin– resmî iznini almak zorundayız.

- Modern toplumda güç rasyonel bir temele sahiptir –Weber'e göre, modern toplumun temelini hukukî otorite, insanlardan ziyade yasalar ve düzenlemeler tarafından yönetilme, gücün gelenek veya kişisel karizmadan ziyade rıza ve görevin gerektirdiği otorite aracılığıyla meşrulaştırılması oluşturur. Bürokrasi bu düzenleyici yönetimin, kişisel-olmayan ve tarafsız gücün bir örneğidir. Bürokratlar önyargı ve tutkulardan uzak davranırlar; onlar kuralları toplumsal mevkii veya kökenine bakmadan herkese aynı şekilde uygularken, kendileri de daha üst bir otoriteye, iktidardaki hükümetin temsil ettiği halk iradesine tâbilerdir. Günümüz memurlarının gücü kendilerine değil, aksine –ister devlet memuru, ister hâkim, ister polis olsun– işgal ettikleri konumlara dayanır. Onlar, büro içinde emirleri ancak belirli sınırlar içinde ve sadece astlarına uygularlar. Büro dışında memurlar hiçbir meşru güce sahip değillerdir. Büro içinde, ideal memur üstlerinden gelen emir ve kuralları itaatkâr bir biçimde uygulayan inançlı bir hizmetkârdır.
- Sosyolojik analiz ve karşılaştırmanın temeli olarak ideal tipleri, yani farklı toplumsal, siyasal ve ekonomik kurumların temel özellikleriyle ilişkili modelleri kullanma.

Weber (1948), bürokrasiyi, "büyük-çapta idarî görevler ve örgütsel hedeflere ulaşmak için, çok sayıda bireyin çalışmasını rasyonel bir biçimde koordine etmek amacıyla tasarlanmış hiyerarşik örgütsel bir yapı" olarak tanımlar. Ancak Weber, özel, kapitalist organizasyonların çoğunun bürokratik bir yapıya sahip olduğunu öne sürse bile, bu dönemdeki analizinin temel odağını kamu kuruluşları, özellikle devlet bürokrasileri oluşturur. Weber ideal veya saf bürokratik tipin beş temel özelliğini belirler:

- Uzmanlaşmış bir idarî işbölümü. Karmaşık görevler, her biri –eğitim, maliye ve iskân gibi– özel bir alanda uzmanlaşmış görevliler tarafından yürütülen parçalara ayrılmıştır. Her departmanda, her memur açıkça tanımlanmış bir sorumluluk alanına sahiptir.
- Her alt düzey memurun hiyerarşik bir komuta zinciri içinde daha üst düzeydeki memurların kontrol ve gözetimi altında oldu-

ğu bir görevler hiyerarşisi.

- Bürokrasideki bütün işlemlerin 'tutarlı bir soyut kurallar sistemi'ne tâbi olduğu ve 'bu kuralların özel durumlara uygulanması'yla sağlanan bir düzenlemeler yönetimi (Weber, 1948). Bu kurallar memurların eylemlerini düzenler ve onların güçlerinin sınırlarını kesin olarak çizer. Onlar çalışanlarını sıkı disipline zorlar ve merkezî bir denetimi dayatır, kişisel inisiyatif veya sağduyuya çok az yer verirler.
- Resmî bir kişisellikten-uzaklık her bürokratik eylemin yönlendirici karakteristiğidir. İdeal memur görevini, kişilere veya kendi duygularına aldırmadan, sadece kurallara göre yapar.
- Liyâkat temelinde göreve atanmanın memurların seçimi ve terfiinde tek ölçü olması. "Bürokratik yönetim, esas itibariyle, bilgi temelinde kontrol anlamına gelir. Bu, özellikle onu rasyonel kılan bir özelliktir" (Weber, 1948).
- Özel ve resmî gelir ve hayatın birbirinden ayrılması. "Bürokrasi resmî faaliyetleri özel hayat alanından kesin olarak ayırır" (Weber, 1948).

Weber'e göre, bu özellikler modern bürokratik örgütlenmeyi rüşvet, akraba kayırmacılığı ve kişisel iltimasın bol miktarda bulunduğu önceki yönetim biçimlerinden ayırır. Modern sanayi toplumları, ister kapitalist ister komünist olsunlar, düzgün işleyebilmek için oldukça etkin örgütsel yapılara gerek duyarlar. Ona göre bürokrasi, kesinlikle insanlara değil kurallara, bir kişisel ilişkiler ağına değil bir görevler hiyerarşisine dayandığı için, en etkili ve teknik bakımdan en üstün organizasyon biçimidir. Bürokrasi, şekilciliği ve kişisellikten-uzaklığı arttıkça daha etkili olacaktır; zira böylece, mevcut görevlilerin yerini – tamamen olmasa bile– yeni bir memurlar topluluğu alacağı için, sistem önceki gibi işlemeyi sürdürecektir. Frank Parkin'in (1982) sözleriyle,

> Weber'in açıklamasına göre, bürokratların davranışları öznel anlamlar ve algıları tarafından değil, yönetim aygıtının iç mantığı tarafından şekillendirilecektir. Kişisel güdüler ve öznel anlamlar, Weber'in 'tipik bürokrat davranışı' ile Marx'ın 'tipik kapitalist davranışı'ndan daha fazla ilişkili olmayacaktır.

Weber'in bürokrasi analizinin kaynağı sadece onun rasyonelleşme analizi değil, aynı zamanda güç ve otorite analizidir. Geçmişte otorite gelenek veya kişiliğe (karizmaya) dayanırken, modern otorite, Weber'e göre, rasyonelliğe, hukukun tarafsız bir irade sergileme

gücüne ve uzman bireyler veya görevlilerin üzerinde birleştikleri kurallara dayanır. Weber bürokrasiyi hukukî otoritenin 'en saf' biçimi olarak görmüş ve onun temel özelliklerini ortaya koyabilmek için bir 'ideal tip' bürokrasi geliştirmiştir. Weber bürokrasiyi en saf ve en etkili hukukî otorite, yönetim ve siyasal kontrol biçimi olarak görmüştür, çünkü o geleneksel organizasyon biçimlerinden çok daha öngörülebilir, disiplinli ve güvenilirdir.

Weber'in güç ve otoriteye, devlet ve bürokrasiye hayranlığı bir ölçüde onun ömür boyu sürdürdüğü rasyonelleşme araştırmasının, bir ölçüde babasının mesleği ve zihinsel tutumunun yansımasıdır. Bu hayranlık aynı ölçüde onun siyasal yöneliminin, modern toplumu yönlendiren ve düzenleyen güçlü bir ulus-devlete inancının yansımadır. O liberal demokrasiye inanmış, fakat doğrudan demokrasiyi veya halk iradesi düşüncesini tamamen reddetmiştir. "İnsanın insan üzerindeki egemenliğini ortadan kaldırmayı amaçlayan bütün idealler 'ütopya'dır" (Mommsen, 1974). Robert Michels gibi Weber de modern siyasal kitle partilerinin kaçınılmaz olarak bürokratik olduklarını düşünür. O, insanın 'yeni bir kölelik çelik kafesi' içinde insanlığından uzaklaşacağını düşünmesine rağmen, kitlelere güvenmez. Bürokrasi modern toplumda egemenlik sürecinin bir parçasıdır. Modern toplum, muhtemelen karizmatik liderlerle bir şeyler yapabilmenin dışında, ondan kaçmayı umut bile edemez.

KAVRAMSAL GELİŞİM

Günümüzde hepimiz Max Weber'in temel özelliklerini ana-hatlarıyla açıkladığı organizasyonlarla birlikte yaşamakta, hizmetlerinden yararlanmakta ve muhtemelen onlarla birlikte çalışmaktayız. Bürokrasi, tıpkı kamusal etkililik ve etkinlik kazanmaya çalışan kamusal ve özel alandaki tüm organizasyonlar gibi, modern toplumun temel bir boyutudur. Büyük bürokrasilerden bir bölümü kamu sektöründedir (Kamu Hizmeti, Sağlık ve Eğitim Hizmetleri, Silâhlı Kuvvetler ve hatta Kilise). Ancak halk kitlesinin tüketim ihtiyaçlarını karşılamaya ve kârlarını yeterince artırabilmek için maliyetleri düşürmeye çalışan özel sektör bile büyük ölçüde bürokratikleşmiştir. Bürokrasi modern hayatın bir gerçeği, ister kapitalist isterse merkezî plânlamacı olsun, kitle toplumunun organizasyonunda gerekli bir özelliktir. Weber'in ideal-tip bürokrasisi modern bürokrasinin temel özelliklerini belirlemek ve açıklamak için tasarlanmıştır. Bununla beraber, o çoğu kez bir 'ideal' veya örgütsel etkililik modeli olarak alınmış ve bu yüzden, gerçek hayattaki bürokrasilerin Weber'in iddia eder göründüğü kadar etkili

veya demokratik olup olmakları konusunda geniş tartışmalar yaşanmıştır.

Bürokratik etkililik

Weber'in bürokrasinin teknik açıdan en üstün organizasyon biçimi olduğu iddiasına karşı, birçok yazar bu ideal tipin idarî zayıflıklarını vurgulamıştır. Robert Merton (1957), bürokrasinin 'olumsuz işlev'i olduğunu düşündüğü –örgütsel hedeflere ulaşılmasını bile engelleyebilen– özelliklerine, bilhassa bürokratların kurallar ve düzenlemelere kölece bağlılıkları, tutuculukları, değişme korkuları, soğuklukları, vatandaşlara karşı resmî tutumlarına işaret eder. Çoğu insan 'kırtasiyecilik'ten, 'yüz-süz' bürokratlar tarafından dikkate alınmamaktan şikâyetçidir. Bürokrasiler yeni koşullara, yeni inisiyatiflere hızlı ayak uydurabilme yetersizlikleriyle dile düşmüşlerdir. Bradley ve Wilkie (1974) klâsik bir bürokratik felç örneği verir.

> Hikâye Kızıl Meydanda Başkan Mikoyan'ın arabasına ateş eden bir Sovyet vatandaşı tarafından anlatılır. Kızıl Meydan bu esnada güvenlik muhafızlarıyla doludur, ancak onlar emir olmadan hemen harekete geçmezler, çünkü suikast girişiminin Mikoyan'dan daha üst düzeyde bir otorite tarafından onaylanmadığından emin olamazlar. Muhafızlar, suçluyu vurmak için en üst kademeden 'izin kâğıdı' gelinceye kadar fiilen felç olmuşlardır.

Peter Blau (1963), federal polis bürosu ve Amerikan istihdam bürosu araştırmalarında, çalışanlar tarafından benimsenen informel tekniklerin resmî yönetmeliktekilerden nasıl çok daha etkili olduklarını gösterdi. Michel Crozier (1964), çalışanların kuralları çoğu kez nasıl göz ardı ettikleri ve esnettiklerini, onlara nasıl sadece sözde destek verdiklerini, ancak uygulamada, olaylarla ilgili üstlerinin kesin olarak bilmedikleri malûmatları nasıl inkâr ettikleri veya çarpıttıklarını göstererek, bu analizi daha da derinleştirdi. Kıdemli yöneticiler kontrolü yeniden sağlama girişimlerinde daha çok kural yaratır, ancak bunu yaparken de sadece verimsizlik ve yanlış bilgilendirmeyi yeniden üretirler.

Alvin Gouldner'in madenciler araştırması (1954) ile Burns ve Stalker'in elektronik firmaları üzerine araştırması (1966), bürokratik örgütlenme sisteminin koşullar büyük ölçüde istikrarlı ve öngörülebilir olduğunda ideal olmasına rağmen, daha değişken ve öngörülemez durumlarda çok daha 'organik' bir yapıya gerek olduğunu gösterdi. Bürokratik yapılar maden işinin veya sürekli değişen yeni teknolojiler

ve yeni piyasa koşullarının yaratacağı tehlikelere karşı hızlı karşılık verebilmede pratik değillerdir.

Demokratik hesap verebilme

Weber, bürokrasinin teknik üstünlüklerini överken memur sınıfının gücünün farkındadır, bu kurumsallaşmış gücün sadece çalışanlarını köleleştirmekle kalmayıp, bizzat demokrasi için de bir tehlike oluşturduğunun çok iyi farkındadır. O bireysel inisiyatif ve yaratıcılığı baskı altına alan, bir **çelik** kurallar ve düzenlemeler **kafes**ine tıkılmış, yukarıdan gelen emirlere mecburen uyan 'ruhsuz uzmanlar' yaratan hiyerarşik kontrol tehlikesini önceden görmüştür. Aynı şekilde, Weber, modern demokrasilerin verimli bir biçimde işleyecek bürokrasilere ihtiyaç duyarken, içkin bir tehlikenin, kamu görevlisinin seçilmiş efendisinin gücüne ulaşması tehlikesinin varlığını kabul etmiştir: "Siyasal efendi her zaman kendini eğitimli bir memur *karşısında*, uzman karşısında amatör bir konumda bulur." Kendi uzmanlık bilgileri, sırları ve geleneksel anonimlikleri ile, kamu görevlileri sorumsuz bir güce sahiplerdir. Onlar her zaman bürodadırlar; politikacılar ise sadece gelir ve giderler. Weber bu ikilemi çözecek anahtarın kamu görevlisinin Parlamento tarafından kontrolü ve düzenli hesap vermesi olduğunu düşünüyordu. Başka yazarlar, özellikle *oligarşinin tunç yasası* tezinin sahibi Robert Michels bu konuda fazla iyimser değildi. Modern yönetim üzerine birçok farklı araştırma memurların sahip oldukları gücü ortaya çıkarttı: örneğin çoğunda İngiliz Kamu Hizmetinin bir 'yönetici sınıf' biçimi olduğu öne sürülmüştür (Brian Sedgemore, Tony Benn, Crowther-Hunt Raporu 1980). Memurların Bakanları kontrol etmekte kullandıkları farklı teknikler Crossman Günlükleri'nde (1977) ve 'Emret Bakanım' ve 'Emret Başbakanım' televizyon dizilerinde hoş ayrıntılarıyla verilmektedir.

Marksist yazarlar daha da ileri giderek, kapitalist devletin tamamının –Parlamento, hükümet ve kamu hizmetleri bileşiminin– bir sınıfsal kontrol aracı, Lenin'in sözleriyle, "bir sınıfın başka bir sınıfı baskı altına alma organı" olduğunu öne sürerler. Marx, Engels ve Lenin esasen devlet bürokrasileriyle ilgilenseler de, Harry Braverman gibi günümüz Marksistlerine göre, tüm bürokratik yapılar, ister kamu ister özel olsun, özünde burjuvazinin proletaryayı yerinde kontrolünü sağlayan denetim sistemleridir. Teknik verimlilik iddiaları sadece bu baskı ve sömürüyü meşrulaştırmakta kullanılan ideolojik mitlerdir.

İronik olarak, bürokratik merkezî plânlama ve denetim modeli, vantuzlarını her köşeye uzatarak, parti bürokratlarının ve bürokratik

zihniyetin hâkim olduğu bir toplum yaratarak, komünist toplumlarda doruğuna çıkmıştır. Alfred Mayer'e (1965) göre, "SSCB, en iyi şekilde, büyük, kompleks bir bürokrasi olarak anlaşılır". Milovan Djilas (1957) daha da ileri gider ve Komünist Parti bürokratlarının güçleri ve ayrıcalıklarını kitleleri sömürmek ve kendi çıkarları ve oligarşik yönetimlerini geliştirmek için kullandıklarını öne sürer. Mao-Çe-Tung'un Kültür Devrimi sırasında Çin'in her şeye müdahale eden idarî yapısının kontrolünü kitlelere bırakarak "gücü insanlara verme" girişimi ölümüne kadar bazı geçici başarılar sağlamıştır. Gorbaçov'un *glastnost*u, Rusya imparatorluğunun bürokratik hantallığını giderme heyecanıyla daha sürekli başarılar kazanmıştır.

Nitekim gerçekte, bürokrasi Weber'in tasvir ettiği türden etkin plânlama ve demokratik örgütlenme modelinden çok uzak olduğunu kanıtlamıştır. Daha ziyade, Weber'in en kötü endişeleri, toplumun örgütlenmesinin daha bürokratik nitelik kazanması ihtimali gerçekleşmiş görünmektedir. Frank Parkin'in (1982) vurguladığı gibi, "ilerlemekte olan proletarya diktatörlüğü değil, aksine memurlar diktatörlüğüdür". Weber'in korktuğu gibi, bürokratik düzen ve rutin düşkünlüğü bireysel inisiyatifi bastırma eğilimi gösterir ve Gorbaçov'dan Thatcher'a kadar, hem kapitalist hem de diğer bütün modern hükümetlerin artık günümüzde bürokrasinin gücünü kırma, serbest girişimcilik ve bireysel özgürlük ruhunu serbest kılma girişimlerinde bulunmaları ilginçtir. Weber'in insanî duygular tarafından lekelenmemiş ideal bürokratı gerçekte zihinsiz bir robottan daha değersiz bir şey olarak ortaya çıkacaktır. Bu yüzden, toplumsal eylem, bireycilik ve öznelliği (*verstehen*'i) sosyolojik analizinde öne çıkartan Weber gibi bir sosyal teorisyenin, toplumsal davranışın bu hayatî unsurlarını tamamen ortadan kaldıracak bir ideal-tip üretmesi bir ölçüde ironiktir. Bir ideal bürokrasi tipi ortaya koyan Weber, kendi toplumsal eylem teorisine rağmen, ne ideal bürokratın psikolojisini, ne de bürokrasiler içindeki bireylerin onun kuralları ve düzenlemelerine uyarak veya direnerek nasıl davrandıklarını ortaya koyar; ancak aslında büyük eleştirilere ve korkuya yol açan şey büyük bürokrasilerdeki görevlilerin davranışlarıdır. Bürokrasi nasıl insancıl veya duyarlı hale getirebilir ve onları nasıl toplumun efendileri değil hizmetkârları kılabiliriz?

Gerçekte Weber bu zayıflıkların çok iyi farkındadır. Bu başarısızlıklarının farkında olmasına rağmen, bürokrasiyi olumlu bir biçimde tasvir eder.

> Salt teknik bir bakış açısından, bir bürokrasi en üst etkililik derecesine ulaşabilir ve bu anlamda resmî olarak insanlar üzerinde

> otorite uygulayan bilinen en rasyonel araçtır. O kesinlik, istikrar, disiplininin sıkılığı ve güvenilirliği bakımından başka organizasyon biçimlerinden üstündür. Bu yüzden o, organizasyonun başındakilerin ve onunla ilişki içinde çalışanların sonuçları özellikle en üst düzeyde hesaplamalarını mümkün kılar. Son olarak, o, hem yoğun etkililik hem de işlemlerinin kapsamı bakımından üstündür ve biçimsel olarak her tür idarî göreve uygulanabilir (Weber, 1968, 223).

Aslında Weber bürokrasiyi olumlu bir biçimde ve en üst organizasyon biçimi olarak tasvir etse bile, aynı ölçüde onu büyübozumunun rasyonel somut bir örneği olarak görür ve bürokratik bir toplumda bireysel özgürlüğün ortadan kalkmasından korkar: "Bürokratikleşme tutkusu bizi umutsuzluğa itmektedir". Weber "geleceğin bürokratikleşmeye ait olduğu"nu düşünür ve bu onu korkutan bir gelecektir ve Marx'ın öngördüğü sosyalist ütopyada bile hiçbir alternatif görmez. Gerçekte o, haklı olarak, sosyalizmin daha bürokratik bir toplum olacağını görmüştür, çünkü sosyalist toplumun liderleri bürokratlar olurken, sosyalist toplumlar merkezî plânlamacı bir toplum olacaklardır. Aksine, kapitalist toplumlarda işadamları, hatta politikacılar meslek bakımından bürokratlar değillerdir ve rekabetçi piyasa güçleri en azından inisiyatif ve girişimciliği teşvik eder. Bu yüzden Weber'in tercihi ve umudu, kapitalizmin bireysel özgürlük ve yaratıcı liderlik için daha iyi bir gelecek sunmasıdır. Fakat Weber'e göre, nihayetinde bürokrasi hem acımasızca ilerleyecek ve hâkimiyetini kuracak hem de her yere yayılacaktır –onun gücünü dengeleyecek tek umut, tek kaynak vizyon sahibi ve karizmatik liderlerin ortaya çıkışı ve belirli mesleklerin üyelerinin (entellektüeller, bilim insanları ve siyasetçilerin) gücü ve bağımsızlığıdır, ancak onlar bile bürokratikleşmenin ezici gücü karşısında zayıf bir umudu temsil ederler; hatta onlar da toplumun diğer kesimleri gibi rasyonelleşmeye, bürokrasinin gücüne tâbidirler. Weber 'düşüncesiz' bürokrasi hakkındaki korku ve kaygılarını şöyle ifade eder:

> Çok daha korkunç olan, dünyanın küçük bir göreve sıkıca yapışan ve biraz daha büyüğünü elde etmek için mücadele eden bir çarkın dişlileriyle dolması... [Yani], sanki bizim bilincinde ve istekli olarak, düzene ihtiyaç duyan ve düzenden başkasına gerek duymayan ve bir an için bu düzenin sarsılması ihtimali karşısında sinirli ve korkak hale gelen insanlara dönüştüğümüze inanmamızdır (Mitzman, 1969: 177-178).

Sonuçta, Weber'in gelecek tasavvuru oldukça kötümser, hatta kaderçidir. O, bireye ve karizmaya inancına rağmen, bürokratikleş-

meyi kaçınılmaz, kitleleri edilgin ve sonuçları baskıcı olarak resmeder. Onun Protestan Ahlâkı üzerine araştırmasında çizdiği yaratıcılık ve girişimcilik ruhu, şiddetle ihtiyaç duyulan toplumsal eylem yaklaşımı 'Çelik Kafes' içinde kaybolur görünür. Geleceğin toplumu, Weber'e göre, bizzat bürokrasiler gibi ruhsuz ve inançlarını yitirmiş bir toplum gibi görünmektedir.

Weber'in çalışmalarında rasyonelleşmenin gücü ile bireyin özgürlüğü arasında, gelişmiş sanayi toplumlarının yaratıcılık ve girişimciliğe ihtiyacı ile devlet ve bürokrasinin yurttaşları üzerindeki ezici gücü arasında temel bir gerilim vardır. Weber rasyonelleşmenin gücüne inancını yitirmiştir ve karizmatik liderlerin kitleleri kitle demokrasisinin uyuşukluklarından uyandırmalarını ve onları eyleme geçirmelerini arzu eder, ancak o yine de, liderlerinin güdüleri ve karizmaları ne olursa olsun, sosyalizm ve milliyetçilik gibi hareketleri eleştirmeyi sürdürür.

Bunlara rağmen, çoğu modern yazar daha az kötümserdir. Yirmibirinci yüzyıla girerken bürokrasi daha az kaçınılmaz ve daha az güçlü görünmektedir. Ona karşı çıkılabilir ve hareketleri sınırlandırılabilir. Örneğin, Ray ve Reed (1994), günümüzde insanların bürokrasinin ve hatta devletin otoritesi ve meşruluğunu kabul etme konusunda daha az istekli olduklarına ve demokratik –ve anti demokratik– kitle protestolarının ve modern seçimlerin insanlara bir ölçüde güç sağladığına inanır. Modern yazarlar bürokratik organizasyonların sanayi-ötesi toplumda artık egemen form olmadığını düşünürler. Aksine, modern organizasyonlar çok daha esnektir ve merkezî olmaktan daha uzaktır, onlar çalışana veya ekibe daha fazla güç ve otorite tanırlar.

Yine de, zayıf noktaları her ne olursa olsun, Weber'in ideal bürokrasi modeli hem modern organizasyonlar ve hükümetleri hem de gelişmiş sanayi toplumlarının ruhunu anlamamıza önemli katkılarda bulunmuştur.

AYRICA BAKINIZ

- **OLİGARŞİNİN TUNÇ YASASI**
- **SÖYLEM** –post-modern modern devlet gücü anlayışı için

OKUMA ÖNERİLERİ

MACRAE, D. (1974), *Weber*, Fontana

PAMPEL, F.C. (2000), 'Max Weber and the Spread of Rationality', Ch. 3, Pampel, F.C., *Sociological Ideas and Lives: An Introduction to the Classical Theo-*

rists, Macmillan, Basingstoke
PARKİN, F. (1982), *Max Weber*, Tavistock –Weber'in hayatı ve çalışmasıyla ilgili kısa ancak okunmaya değer görüşler.

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

ETZIONI, A. (1964), *Modem Organizations*, Prentice-Hall
KELLNER, P. AND CROWTHER-HUNT, LORD. (1980), *The Civil Servants: An Inquiry into Britain's Ruling Class*, MacDonald, London
PONTING, C. (1986), *Whitehall: Tragedy and Farce. The Inside Story of How Whitehall Really Works*, Sphere Books
SCAFF, L.A. (1998), 'Max Weber', Ch. 2, Stones, R. (ed.) *Key Sociological Thinkers*, Macmillan, Basingstoke

SINAV SORULARI

1. "Modern dünyadaki bütün kurumlar giderek daha fazla bürokratikleşmektedir." Tartışınız. (Cambridge Yerel Sınavlar Komisyonu, Haziran 1987)
2. "'Örgütler üzerine sonraki araştırmaların çoğu Weber'le bir tartışma olarak görülebilir. Örgütsel araştırmalar yapanlar onun görüşlerini rafine etmiş, açmış ve eleştirmişlerdir." (Haralambos: Sociology, Themes and Perspectives). Bu araştırmalardan bir örnek seçiniz ve örgütleri anlamamıza katkılarını değerlendiriniz. (AEB, Haziran 1982)
3. "Bürokrasinin en verimli örgütlenme biçimi olduğuna dair çok az örnek vardır." Tartışınız. (Oxford Sınav Komisyonu, Mayıs 1986)
4. Bürokratik örgütlenmeler verimliyseler, sınaî bir çatışmada bir silâh olarak "kuralı nasıl işletebiliriz?" (Cambridge Yerel Sınavlar Komisyonu, Haziran 1986)
5. "Organik örgütsel sistemler yenilikçi yüksek teknolojili firmalarda verimli olabilir; onların büyük-ölçekli imalât sanayinde verimli olmaları mümkün değildir." Tartışınız. (Oxford Sınav Komisyonu, Mayıs 1986)
6. İnformel toplumsal süreçlerin örgütlerin verimliliklerini etkileme derecesini değerlendiriniz. (AEB, Kasım 1989)

Çeviri: **Ümit Tatlıcan**

3

Formel Sosyoloji

Georg Simmel

Georg Simmel (1858-1918) Berlin'de Musevi bir işadamının oğlu olarak dünyaya geldi. Berlin Üniversitesi'nde okudu ve felsefe, tarih, psikoloji ve İtalyanca eğitimi aldı. Özel bir hami tarafından desteklenen Simmel, daha sonra Berlin Üniversitesi'nde "*privat dozent*" oldu. Önceleri felsefe ve etik dersleri verirken, daha sonra yeni bir bilim olan sosyoloji alanında dersler başlattı. Akademik ünü hızla artan Simmel, Max Weber ve Edmund Husserl gibi çağdaşlarının desteklerine rağmen, 1914'e kadar profesör yapılmadı, fakat daha sonra, Strausbourg Üniversitesi'ne sosyoloji değil, felsefe profesörü olarak atandı. 1910'da Max Weber'le birlikte Alman Sosyoloji Derneği'ni kurdu, ancak kısa bir süre sonra inzivaya çekildi.

Simmel öncü modern sosyolojiye katkıda bulunmuş ve George Lukács, Talcott Parsons ve Robert Merton gibi önde gelen düşünürleri etkilemiştir. Yirmibeş kitap ve yüzlerce makale ve inceleme yazısı yayınlamasına rağmen, çalışmalarının çok çeşitliliği ve ustalığı, katkısının ihmaline veya yeterince değerlendirilmemesine yol açmıştır.

Belli başlı çalışmaları:

- *Tarih Felsefesinin Problemleri* (1892)
- *Georg Simmel'in Sosyolojisi* (1950)
- *Çatışma ve Grup İlişkileri Ağı* (1955)

FİKİR

Formel sosyoloji fikri veya sosyolojiyi daha analitik, bilimsel ve matematikçiler ve dilbilimcilerinkine benzer biçimde akademik açıdan daha formel kılma düşüncesi Alman filozof Georg Simmel'in yazıları-

na kadar götürülebilir. Aslında o Marx ve Weber gibi sosyolojideki çağdaş 'devler'in gölgesinde kalsa bile, yakın zamanlarda haklı olarak sosyolojinin kurucu babalarından biri olarak ilân edilmiştir. Simmel, makro düzeyde çalışma eğiliminde olan işlevselcilik ve Marksizm'de olduğu gibi, büyük boy toplumsal düzen ve değişme teorileri geliştirmeye çalışan geleneksel sosyolojinin aksine, duyguları, ruhu, gündelik hayat ve ilişkilerin ayrıntılarını yakalayan bir 'saf' sosyoloji, gerçekliği sosyolojik hayatın temel 'biçim'i ve içeriğine göre yorumlayabilecek bir bilgi sosyolojisi oluşturmaya çalışır. Simmel'in sosyolojisi, kendi döneminin diğer önde gelen sosyologlarınınkinin aksine, oldukça bireyselci, ayrıntılı ve felsefidir. Onu temel ilgi odağı modern kitle toplumunda hayatta kalma mücadelesi veren ve kendini modern bürokrasi, maddiyatçılık, kentleşme ve teknolojinin 'çelik kafes'i içinde ifade etmeye çalışan bireydi. Simmel, özellikle, "bir metropolis, bir dünya kenti ve modern ruhun cisimleşmesi" (Simmel, 1971) olan savaş-öncesi Berlin'den, çoğu insanın birer yabancı olduğu bir kentteki toplumsal hayat ve etkinlik keşmekeşinden büyülenmiş ve korkuya kapılmıştır.

Simmel'in –Weber ve Marx gibi çağdaşlarının büyük boy şemalarıyla temel bir zıtlık içindeki– sosyolojik yaklaşımı, "toplumun sadece diğer insanlarla ilişkiler içindeki bireylerin zihinlerinde var olduğu" (Pampel, 2000: 137) düşüncesine dayanıyordu. Gruplar ve toplumlar bireylerin üstünde ve onlardan bağımsız olarak yer almazlar; onlar sadece bireyler 'üzerinde birleştikleri' amaçlar doğrultusunda birlikte hareket ettiklerinde varolurlar. Bu yüzden o, esasen, sosyal etkileşim ve ilişkilere, gündelik toplumsal hayatın –sosyal sistemi meydana getiren büyük toplumsal kurumların temelini oluşturan– ince ayrıntılarına ve bireylerin toplumsal etkinliği yorumlama ve yeniden yorumlama biçimlerine odaklanır.

Sosyolojinin rolü, Simmel'e göre, yaygın toplumsal etkileşim biçimlerini anlamak ve toplumsal hayat ve düzenin biçim ve içeriğini, tıpkı gramercilerin dilin biçim ve yapılarını ve matematikçilerin fiziksel nesnelerin biçim ve kalıbını açıkladıklarına benzer biçimde açıklamaktır.

Georg Simmel'in sosyolojik analiz yaklaşımı, onun birleşik ve kapsamlı bir sosyal teori kurma girişimi *formel sosyoloji* olarak bilinir. Diğer kurucu babalar gibi o da sosyolojiyi bağımsız akademik bir disiplin, hatta bir bilim haline getirmeye çalışır. Ancak Simmel'in analizi, Comte ve diğerlerinin pozitivist yaklaşımlarının aksine, sosyal etkileşim ve bireysel yorum kadar insan davranışının genel yasalarının keşfine de odaklanmıştır.

Simmel'in analizi üç temel tespitle başlar:

1. Bireyler bencillikten paylaşmaya kadar birçok farklı güdünün etkisi altındadır ve bu tür fenomenlerin araştırılması psikolojinin konusudur.
2. Birey kendisini sadece kendine referansla değil, diğerlerine göre de açıklar. Gruplar, onların karşılıklı ilişkileri ve iç dinamiklerinin araştırılması sosyal psikolojinin konusudur.
3. İnsanların etkinlikleri aile, okul ve kilise gibi sosyal yapılar içinde veya taklit, rekabet ve toplumsal hiyerarşi gibi genel davranış biçimleri temelinde, belirli *formlar* içinde gelişir. Simmel'e göre, toplumsal formların araştırılması sosyolojinin konusunu oluşturur.

Simmel ayrıca sosyal hayatın *biçimi* ve içeriği arasında bir ayrım yapar. Sosyal etkileşim *biçim*leri toplumsal hayatın, oldukça farklı durumlarda gözlenebilen (devlet, sendika veya aile gibi) sabit, kalıplaşmış yanlarını anlatırken, *içeriği* sosyal etkileşimin, belirli bir durumla ilgili bireylerin çıkarlar ve istekleri gibi farklı yanlarını anlatır. Formel sosyolojinin amacı sosyal etkileşim biçimlerini toplumsal bağlamlarından soyutlayarak analiz etmek ve böylece bağlamdaki önemli değişikliklere rağmen, farklı toplumsal organizasyon biçimlerinde ortaya çıkan düzenlilikleri betimleyebilecek sosyolojik yasaları bulmaktır. Dolayısıyla örneğin, oldukça farklı sosyal ve tarihsel bağlamlara rağmen, onsekizinci yüzyıl İngilteresi'ndeki bir zanaatkâr ve bir lord arasındaki ilişki yirminci yüzyıl Amerikasındaki bir köylüyle toprak sahibi arasındaki ilişki özünde benzerdir, yani patronaj ilişkisidir.

Simmel'in sosyolojik yaklaşımı bu yüzden dört düzeyde işler:

- toplumsal hayatın psikolojik bileşenlerinin oluşturduğu mikroevren;
- kişiler-arası ilişkilerin oluşturduğu sosyolojik bileşenler;
- modern çağın sosyal ve kültürel ruhunun oluşturduğu yapı;
- modern hayatın metafizik ilkeleri

Simmel bu analizi şu örneklerle genişletir:

Geometrik analojiler

Çoğu benzetmelerinde geometriyi bir temel olarak kullanan Simmel'e göre, örneğin sosyal durumlar, doğaları ve türleri bakımından, ilgili insanların sayısına göre değişirler. İki veya daha fazla insanı

içeren bir sosyal durum yüzlerce insanı içerenden kökten farklıdır. Aynı şekilde, iki veya üç insanı içeren bir sosyal durum iki veya üç millet arasındaki durumla biçim ve ilişki bakımından özünde aynıdır. Sayı sadece grup organizasyonunun belirleyicisi olmakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal çatışma olasılığı ve biçimini de etkiler – örneğin on-onbeş kişi arasındaki siyasal bir tartışmayı kalabalık bir insan kitlesiyle karşılaştırın. Bir kişi yalnızlık içinde yaşarken ve bir çift oldukça mahrem, eşit ve derin ilişkiler geliştirebilirken; üç kişi diğer ikisinin üçüncü kişiye karşı birleşmesine yol açabilen yeni bölünmeler yaratabilir. Evlilik sayının en mahrem ilişkilerin bile doğasını kökten değiştirme biçiminin klâsik bir örneğidir. Tekeşlilikte evli bir çift sadece birbirini dikkate almak zorundadır ve böylece onlar genellikle birbirlerine oldukça yakınlardır, ta ki bu ikili ilişkiyi kökten değiştiren üçüncü bir kişi, ilk çocukları gelene kadar. Benzer şekilde, çokeşlilik tekeşlilik gibi bir evlilik biçimi olsa bile, onların içerikleri, ilişkileri tamamen farklıdır. Simmel, özellikle üçlü formla veya üçüncü kişinin, iki birey, iki grup veya iki ülke arasındaki bir ilişkiyi farklı roller (müttefik, bilirkişi veya alçak rolü) oynayarak önemli ölçüde değiştirebilme biçimiyle ilgilenmiştir.

Bütün bu rakamsal analizin temel amacı, Simmel'in özel ve nispeten özerk formların toplumsal bağlamdan bağımsız olarak varolduklarını; sosyal veya tarihsel durum ne olursa olsun, insanlar, gruplar veya milletler üçlüsünün benzer davranış tipleri ürettiklerini göstermektir. Bu nedenle Simmel, bir anlamda, bir toplumsal formlar geometrisi olarak düşünülebilecek bir formel sosyoloji önerir.

Sosyal tipler

Simmel, belirli sosyal tiplerin tarih boyunca ve birçok farklı sosyal durumda oluşma ve yeniden-oluşma, ancak yine de özünde aynı formu temsil etme ve aynı tepkiyi yaratma biçimine ışık tutmuştur. Yabancı ve serüvenci, ister kabile Afrikası'nda isterse Modern Avrupa'da olsun, büyük ölçüde aynı şekilde etiketlenen ve tepki verilen bu türden iki tiptir.

Bu yüzden Simmel, çatışma, farklılaşma ve güç gibi anahtar kavramları toplumsal bağlamlarından soyutlayarak, onları tıpkı bileşikleri analiz eden bir kimyacı veya atomları analiz eden bir fizikçi gibi, bilimsel olarak analize çalışmıştır. O, sosyal içeriğin sosyolojik yorum için temel önemde olduğunu, ancak sosyoloji bilimi kurulacaksa, biçim ve içerik arasında açık bir ayrımın her zaman sürdürülmesi gerektiğini vurgular. Bireysel güdüler, tutkular, duygular ve hırslar

hayatî önemde olsalar bile, sadece özel ilişkiler ağı, özel formlar içinde somutlaşır, maddileşirler. Bizzat gündelik hayat –çalışma, yemek, sosyal etkinlikler gibi– bir toplumsal formlar silsilesini içerir. Formdan yoksun hiçbir toplum yoktur. Simmel'in ifadesiyle, "Bilinen her toplumda bizi bir arada tutan, yani sosyalleştiren birçok farklı form vardır... hiçbir formun olmadığı düşünüldüğünde toplum varolmayacaktır" (Frisby, 1984). Sosyoloji, bu yüzden, toplumsal formları, onların sadece toplumu oluşturmakla kalmayıp, bizzat toplum olduklarını anlamak için, soyutlayarak analiz eden bilimdir.

Bilimsel soyutlamaya bu vurgu, yine de Simmel'i toplumu şeyleştirmeye, onu üyelerinin üzerinde ve ötesinde bir 'form' olarak görmeye itmez. Daha ziyade, toplum insan ürünü bir yaratıdır, çünkü "o sadece birçok birey etkileşimde bulunduğunda varolur".

> 'Toplum eğer sadece... somut gerçeklikler olan bir bireyler topluluğu ise, bireyler ve davranışları bilimin gerçek nesnesini oluşturur ve toplum kavramı buharlaşır... Açıkça var olan şey aslında sadece tek tek insanlar ve onların koşulları ve etkinlikleridir: Bu yüzden, görev sadece onları anlamak olabilir, oysa toplumun – sadece ideal bir sentezle ortaya konabilen ve asla kavranamayan– özü fikri gerçekliğin araştırılmasına yönelen bir düşünme nesnesini biçimlendirmemelidir" (Frisby, 1984).

Bundan dolayı, Simmel'in formel sosyolojisi, toplumsal hayatın hem biçimi hem de içeriğini açıklayacak bir temel olarak, felsefî analiz ve sosyal psikolojiyi birleştirme çabasıdır. Immanuel Kant'ın bilgi felsefesini kullanan Simmel'in biçimler düşüncesi, bilginin basitçe somut ve nesnel bir dış gerçekliğin gözlenmesi ve sınıflandırılmasına dayanmadığını, daha ziyade toplumun, bireyler ve grupların –sosyal eylem ve sosyal hayatın *biçimler*i veya kategorileriyle ilintili ortak ve üzerinde birleşilen bir kavramsal çerçeve geliştirmek amacıyla– yorumlamaya ve anlamaya çalıştıkları öznel bir deneyim olduğu fikrine dayanır. Aile ve hukuk gibi toplumsal kurumlar, sevgi ve yabancılaşma gibi kavramlar insanların onlara yükledikleri anlamlardan bağımsız olarak varolmazlar. Bu yüzden, belirli bir kültür veya çevrede yaşayan birey gruplarının gündelik hayatları ve toplumsal etkileşimlerinden bağımsız toplum diye bir şey yoktur.

> Biçim/form kavramı, Simmel'in, kurumlar ve toplumsal süreçleri nesnel bir biçimde analiz ederken aktif insan özne düşüncesini alıkoymasını sağlamıştır... Formlar olmadan toplum olmaz. Sadece Simmel'in 'büyük formlar' olarak adlandırdığı şey sayesinde insan toplumunun kompleks gerçekliği anlaşılabilir (Swinglewood, 2000: 84)

KAVRAMSAL GELİŞİM

Georg Simmel, formel sosyolojisi nedeniyle, sosyal psikoloji ve sembolik etkileşimcilikle yakından ilişkilidir. Simmel, küçük grup dinamikleri ve ilişkileri konusundaki çalışmalarla büyük ölçüde özdeşleştirilmiştir. Sosyal ilişkilerin ayrıntıları ve karmaşık yanlarını deneme türünden yazılarla yakalama yeteneği çalışmalarının temel bir karakteristiği olsa da, Simmel, sosyal yapı, sosyal farklılaşma, din, para ve sosyolojinin doğası hakkında da kapsamlı olarak yazmıştır. Onun sosyolojiye katkısı psikolojik olduğu kadar felsefidir. Simmel formel sosyolojiyi, kendi sosyolojik analizinin temeli olarak, sosyolojinin bir bilim olma iddiasına destek olma aracı ve onu diğer sosyal bilimlerden ayıran bir araç olarak kullanır. Ancak Simmel bu anlayışı toplumu genel düzeyde analiz edebilecek geniş kapsamlı ve sistematik bir sosyolojik kurama dönüştürememiştir. Gerçekte 1913'te onun sosyolojiye ilgisi azalmıştı. Onun çalışmalarını yeniden canlandırmaya, rafine etme ve geliştirmeye yönelik daha sonraki girişimler fazla başarılı olamamıştır, bunlardan en kayda değer olanı Leopold von Wiese'ın girişimidir. Simmel'in görüşlerinin bölük pörçük, dağınık ve birbirinden kopuk yapısı, empirik kanıtlardan çok imgeler kullanması, makalelerinin üslûbu, çalışmalarını oldukça kişisel ve neredeyse tekrarı olanaksız kılmıştır. Sosyolojinin –devlet, sınıf, refah gibi– daha makro sorunlarından ziyade, gündelik hayatın ince ayrıntılarına, sosyal ilişkilerin mahrem yanlarına odaklanma yeteneği, onun hem güçlü hem de zayıf yanı, modern sosyoloji üzerindeki etkisinin hem sınırlı hem de dolaylı olmasının nedenidir. Sosyal analizinin –kadın haklarından modern Metropole, Goethe'den Rambrandt'a kadar yayılan– zenginliği ve çeşitliliği ve süreklilikten uzak görüşleri, Simmel'in okuyucularını çoğu kez aydınlattığı kadar engellemiştir.

> Her zaman diğer öncüler üzerinde Simmel'e uygun bir köşe sağlayan şey çalışmasının mikro-sosyolojik karakteridir. O insan ilişkisinin küçük ve mahrem unsurlarını küçümsemez, ne de insanlara, somut bireylere kendi kurumlar analizinde öncelik tanımaktan vazgeçer (Nisbet, 1966: 480).

Georg Simmel'in yaklaşımı oldukça özgün ve bireyseldir, bu yaklaşım 1960'lara dek modern sosyolojide baskın ve yönlendirici konumda olan Comte, Spencer ve Durkheim'in pozitivist perspektifine açık bir alternatiftir. Pek çok inceleme yazısında hakkında yorumlar yapılan Simmel'in çalışmaları tekrar okumayı, canlandırılmayı ve yeniden değerlendirilmeyi hak etmektedir. Bryan Turner'in (1985)

yorumuyla, "Simmel, sosyoloji disiplininin temellerini Max Weber özel bir disiplin olarak sosyolojiye eğilmeden çok daha önce atmıştır". Simmel'in mikro-sosyolojiye odaklanması ve sosyolojik deneylerden ziyade 'sosyolojik imgelemler'e tutkusu fenomenolojiye, sembolik etkileşimcilik ve etnometodolojiye, Chicago Sosyoloji Okulu ve 1920'ler ve 1930'larda kentsel hayat araştırmalarına ilham kaynağı olmuş ve onları biçimlendirmiştir. Georg Simmel, kendi yaşadığı dönemde marjinal bir konuma itilse de, modern sosyolojide kapsamlı bir etki yaratmış ve hatta 1984'te David Frisby tarafından biyografisinin yazılmasının ardından akademik dünyada yakınlarda bir rönesans yaşanmıştır. Henrik Ørnstrup'un (2000) ifadesiyle,

> Bugün Simmel –Max Weber ve Ferdinand Tönnies gibi çağdaşlarıyla beraber– modern sosyolojinin kurucu babalarından biri olarak görülmektedir.

AYRICA BAKINIZ

- **POZİTİVİZM** –sosyoloji ve topluma ilişkin karşıt bir bakış açısı için
- **POST-MODERNİZM** ve Simmel'in bazı fikirlerinin yeniden canlanışı

OKUMA ÖNERİSİ

FRISBY, D. (1984), *Georg Simmel*, Tavistock
PAMPEL, F.C. (2000), 'Georg Simmel and Forms of Social Interaction', Ch. 4, Pampel, F.C., *Sociological Lives and Ideas: An Introduction to Classical Theorists*, Macmillan, Basingstoke

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

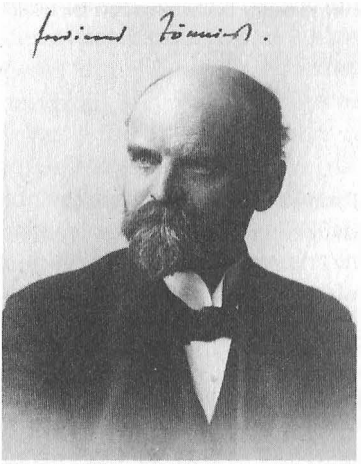
FRISBY, D. (ed.) (1994), *Georg Simmel: Critical Assessments*, Routledge, London
SIMMEL, G. (1892), *The Problems of the Philosophy of History*, Free Press
SIMMEL, G. (1900), *The Philosophy of Money*, Routledge and Kegan Paul
SIMMEL, G. (1950), *The Sociology of Georg Simmel*, Free Press
SIMMEL, G. (1955), *Conflict and the Web of Group Affiliation*, Free Press
TURNER, B.S. (1985), 'Georg Simmel', *Thinkers of the Twentieth Century*, Firethorn Press
WAITER, P. (1998), 'Georg Simmel', Ch. 5, Stones, R. (ed.), *Key Sociological Thinkers*, Macmillan, Basingstoke

Çeviri: **Hacer Harlak**

4

Gemeinschaft-Gesellschaft

Ferdinand Tönnies

Ferdinand Tönnies (1855-1936) Kuzey Almanya Schleswing-Holstein'de varlıklı bir çiftçinin oğlu olarak dünyaya geldi. Strasburg, Jena, Bonn, Leipzig ve Tübingen Üniversitelerinde filoloji, felsefe, teoloji, arkeoloji ve sanat tarihi eğitimi gördü. 1887'de Tübingen Üniversitesi'nde Klâsik filoloji doktorasını tamamladı. Babasından maddî destek gören Tönnies araştırmalarını Berlin ve Londra'da sürdürdü ve ardından ekonomi, istatistik ve son olarak sosyoloji profesörlüğü unvanları kazandı. Fikirleri ve Yahudi düşmanlığına saldırıları yüzünden Naziler tarafından kovuluncaya dek Kiel Üniversitesi'nde çalıştı (1913-1933).

Tönnies'in hayatı ve düşüncelerini etkileyen temel faktörler şöyle sıralanabilir:

- Köy hayatını anlamasına yardımcı olan çiftçi kökeni
- Yeni bir evrensel din fikrine ilgisine ve ahlâka vurgusuna ilham kaynağı oluşturan annesinin Lutherci kökeni
- Weber, Durkheim gibi çağdaşları ve özellikle –Alman Sosyoloji Derneği'ni birlikte kurdukları– Georg Simmel ve Werner Sombart. Diğerleri gibi o da sosyal bilimleri saygın bilimsel bir disiplin haline getirmeye çalıştı. Birçok seyahat yaptı.
- Siyasal sempatileri. Tönnies, aslında muhafazakâr bir tabiata sahip olsa da, sosyalist ve milliyetçi hareketlerle aktif olarak ilgi-

lendi, Finlandiya ve İrlanda Bağımsızlık Hareketlerini destekledi ve Nazizme karşı Alman Sosyal Demokrat Partisi'ne katıldı. Fabian ve Marksist düşüncelerden büyük ölçüde etkilendi.

Bu çeşitli faktörlerin etkisinin yanı sıra, malî ve akademik bağımsızlığı ve geçmişe –geçmişin gelenekleri, istikrarı ve ahlâkına– duygusal bağlılığı onun temel çalışması *Gemeinschaft/ Gesellschaft*'a (1887) yansımıştır. O, çoğu çağdaşı gibi, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'yı büyük ölçüde etkisi altına alan kapsamlı değişimleri –özellikle, geçmişten temel bir kopuş olarak gördüğü sanayileşme ve kentleşmeyi– anlamak için yoğun çaba gösterdi.

FİKİR

Eski geleneksel ve tarımcı hayat tarzını yeni modern ve kentsel hayat tarzıyla hem ideal tipler hem de farklı ve karşıt toplumsal ilişkiler ve hayat tarzları bağlamında karşılaştırmayı ve aradaki farklılıkları ortaya koymayı amaçlayan *Gemeinschaft/Gesellschaft* kavram çifti cemaat/topluluk sosyolojisinin kurucu babalarından Ferdinand Tönnies'in yazılarına kadar götürülebilir.

Yakın dostları ve çağdaşları –Weber, Durkheim ve Georg Simmel– gibi 1800'lerin sonlarında yazan Ferdinand Tönnies, Avrupa ve Amerika'yı baştan aşağı değiştiren büyük toplumsal, ekonomik ve siyasal dönüşümleri, özellikle sanayileşme, kentleşme ve bizzat tanık olduğu geçmişle köklü kopuşları anlamaya çalıştı. Tönnies, temel çalışması *Gemeinschaft-Gesellschaft*'ta geçmişteki toplumlar ile girilmekte olan sanayi çağı Avrupası arasındaki temel farklılıkları, özellikle toplumsal ilişkilerdeki değişimin doğası ve kapsamını kavramaya çalışır.

Gemeinschfat terimi genellikle 'topluluk'/'cemaat' olarak çevrilir. Terim geçmişin uyum ve istikrar çağının romantik anılarını çağrıştırır. Fakat Tönnies terimi daha özel anlamda, büyük ölçüde kişisel, yakın ve sürekli insan ilişkilerini anlatmakta kullanmıştır: bu ilişkiler içindeki bireyler, tıpkı ailede olduğu gibi, tamamen değilse de, büyük ölçüde gerçek dostlar grubuna veya sıkıca birbirine bağlı bir gruba katılmaktadırlar. Tönnies, bu komünal bağları, herkesin yerini bildiği, statünün atfedildiği, toplumsal ve coğrafi hareketliliğin sınırlı olduğu ve tüm hayat tarzının homojen bir kültüre, örgütlü dine dayandığı ve iki temel sosyal kontrol birimi –aile ve kilise– tarafından desteklenen kesin bir değerler ve ahlâk kuralları tarafından düzenlendiği geleneksel köy topluluklarıyla ilişkilendirmeye çalışır. Bu küçük toplumlarda

herkes birbirini tanır ve kan bağıyla veya evlilikle birbirine bağlıdır. Toprağa, akrabalara ve doğadaki düzenliliklere bağımlı olan bu bireylerin çok azı kendi topraklarından uzaklaşır. İlişkiler daha doğal, organik ve duygusal görünür. Bu ilişkiler bugünkünden daha fazla anlama sahip görünmektedir.

Gesellschaft terimi genellikle 'toplum' veya 'birlik' olarak çevrilir. Tönnies bu terimi, *gemeinschaft*'la karşıtlık içindeki her şeyi, özellikle modern kent hayatının görünüşte kişisellikten-uzak, yapay ve geçici ilişkilerini anlatmak için kullanmıştır. Ticaret ve sanayi kişinin başkalarıyla ilişkilerinde daha hesaplı, daha rasyonel ve kendi çıkarına yönelik bir yaklaşım içinde olmasını gerektirir. Biz insanları yakından tanımak yerine, daha ziyade onlarla sözleşmeler veya anlaşmalar yaparız. İşimiz ve hatta gündelik ilişkilerimiz esas olarak bir amacın, diğerlerinden bir şeyler almanın aracıdır. Bu yüzden onlar dar ve sınırlıdır. Biz bir tezgâhtar veya banka memuruyla bir şeyler almak için konuşuruz. Modern sanayi hayatında duygu ve yakınlığa yer yoktur. Bizler, hayatın genel akışının giderek hızlandığı, daha dinamik, rekabetçi ve büyük ölçekli hale geldiği bir toplumda, ekonomik ilerleme, daha yüksek bir hayat standardı ve statü mücadelesi veririz. Tek bir kültür yerine çok az toplumsal yaptırıma sahip birçok farklı hayat tarzı vardır.

Tönnies'in tipolojisinde çoğu kez kentteki roller ve ilişkiler köydekilerle karşılaştırılır –örneğin, dostça davranan köy bekçisiyle kent polisi, neşeli Çiftçi Giles ile 'yüz-süz' bürokrat, kırın sessizliğiyle kentin 'keşmekeş'i. Tönnies bu tipolojiyi, ayrıca, örneğin dost ve tanıdık bir aile işini modern bir şirket içindeki ilişkinin biçimi ve niteliğiyle karşılaştırmakta kullanmıştır. Benzer şekilde, Tönnies büyük ölçüde kötümser görünür; o, sanayileşmenin bir anlamda topluluklar/cemaatleri ve böylece uygarlığın asıl temelini yıktığını iddia eder görünür. Ancak o, ayrıca, bu terim çiftini organizasyonlar, kültür ve insan 'irade'si üzerine sosyolojik bir analizin bir parçası olarak da kullanmıştır: bu analizle Tönnies, ilkel tarımcı komünizmden sanayi toplumuna ve ardından *gemeinschaft*'ın yeniden ortaya çıkacağı gelecekteki düzene kadar, insanın toplumsal evrimini analiz edecek bir temel oluşturmayı amaçlıyordu. Burada Tönnies alışılagelmiş davranış biçimleri kadar içgüdüsel veya geleneksel davranış biçimlerini de içeren 'doğal irade' (*wesenwille*) ve rasyonel irade (*kurville*) ayrımı yapar. O da, Durkheim ve Weber gibi, modern kentsel toplumu temel toplumsal yapılar ve hayat tarzlarının bir yansıması olarak görür. Tönnies geçmişin kaybolmasının, geleneksel insan ilişkileri ve diğer insanlarla ilişkilerin ortadan kalkmasının yasını tutmaya yar-

dımcı olmaz, hoşlanmasa bile değişmenin kaçınılmazlığını kabul eder.

Fakat Tönnies bu büyük şemayı asla tamamlamadı. Aynı şekilde o, bu iki terimi asla belirli bir yere yerleştirmeyi denemedi. Hatta kuvvetle ima etse bile, asla kırsal toplumların bir topluluk/cemaat duygusu yaratırken kentsel toplumların bu duyguyu yıktığını söylemedi; daha ziyade *gemeinschaft* ve *gesellschaft*'ın iki saf veya ideal tip olduğunu öne sürdü. Gerçekte, ikisinin bir karışımı söz konusu olacaktır –kentte bir ölçüde *gemeinschaft,* köyde bir ölçüde *gesellschaft*. Ne de o, sanayileşmenin topluluk hayatının çöküşüne yol açtığını söyledi, daha ziyade *gemeinschaft*'ın zayıflamasının sınaî kapitalizmin büyüyüp gelişmesi için gereken koşulları, rasyonalizm, hesapçı alışkanlıklar ve sözleşmeye dayalı ilişkileri yarattığını öne sürdü. Hatta o, *gemeinschaft* gücünü yitirirken suç ve intiharın arttığını söyleyerek, bu kavramları sapkınlığı analiz etmekte kullandı.

Tönnies sonraki çalışmalarında tipik kırsal ve kentsel suçlar ayrımı yapar: bir yanda köy topluluklarının 'suçlular'ı (yani, kundakçılar ve haydutlar), öte yanda kasabalar ve kentlerde karşılaşılan 'dolandırıcılar', kentsel ortamların hırsızları, soyguncuları ve dolandırıcıları; kendiliğinden ve fevrî suçlara *karşı* kentsel toplumun daha hesaplı, önceden tasarlanmış ve acımasız suçluluğu.

Tönnies *gesellchaft* içinde ve modern toplumlarda sınıf bilincinin ve sınıf çatışmalarının gelişeceğini öngördü. *Gemeinschaft*'ın fikirleri ve ideallerini canlandırabilecek yeni bir kültürün, yeni bir hayat tarzının desteklenmesi ve geliştirilmesine gerek vardı. Bu yüzden o, sosyalizmi ve sosyal reformları destekledi ve nasyonal sosyalizme ve kendi düşüncelerinin Nazi versiyonu olan '*Volksgemeinschaft*' düşüncesine şiddetle karşı çıktı.

KAVRAMSAL GELİŞİM

Gemeinschaft ve *gesellschaft* kavram çifti Tönnies'in sosyoloji tarihi kitaplarına küçük topluluk araştırmalarının ve kent sosyolojisinin kurucu babası olarak geçmesini sağladı. Onun kitabı 1930'lara kadar yaygın olarak okunmasa da, her toplum tipini, topluluk/cemaat hayatının her yönünü araştıran pek çok araştırmaya (örneğin, Durkheim ve Simmel'in çalışmaları) ilham kaynağı oldu ve 1900'ler Amerika'sında ünlü Chicago Okulu'nun kent araştırmalarını önemli ölçüde etkiledi. Robert Redfield (1930) ve Louis Wirth gibi sosyal bilimciler kırsal-kentsel süreklilik teorisi geliştirdiler: söz konusu çalışmalarda, "tüm insan yerleşimlerinin birbirlerini yıkma eğiliminden söz edile-

rek", özellikle kırsal ve kentsel hayat tarzları 'iki kutup' olarak birbirinin karşısına kondu. Başka deyişle, *nasıl* yaşadığınızı yaşadığınız *yer* belirler. Ancak, böyle bir 'topluluk' araştırması akademisyenlerle sınırlı değildir. O, 60'ların 'hippi' komünlerine, –kasaba plânlamacıların ve kentsel orta sınıfın kentte çalışıp banliyölerde oturan kesimlerinin (commuters) gözdesi olan– yeni kasabalar ve bahçe-kentler gibi farklı hareketlere ilham kaynağı olmuştur.

Önceden açıklandığı üzere, Tönnies'in topluluk/cemaat analizi yukarıdakinden daha incelikli ve daha komplekstir. Topluluk/cemaat araştırmaları geleneği, onu özel bir yerle sınırlandırarak, *gemeinschaft/ gesellschaft*'ın dar, hatta çarpıtılmış bir türünü üretti ve (Young ve Wilmot'un Bethnal Green araştırmasında olduğu gibi, 1982) kent *içindeki* birbirine sıkıca bağlı toplulukların varlığını veya (Ray Pahl'ın banliyö-köyler araştırmasında olduğu gibi, 1965) kırsal 'sınıf çatışması'nın varlığını göstermek amacıyla araştırmalar başlatıldığında, kırsal-kentsel süreklilik teorisi hızlı bir gelişme kaydetti. Raymond Williams'ın (1973) geleneksel topluluğu sadece 'bastırılanın karşılıklılığı' olarak, Ortaçağ köylülerinin acımasız hayat koşullarına tepkileri ve orta sınıfın zulüm ve baskısı olarak analizi bu miti daha da bozguna uğratmıştır. Son olarak, Tönnies'in *gemeinschaft/ gesellschaft* yorumunda bile 1960'larda Amerika'da patlak veren ırksal ayaklanmaları açıklayabilecek hiçbir şey yoktu; ve daha genç, daha radikal kent sosyologları modern kentin biçiminin ve onun sakinlerinin davranışlarının belirlenmesinde güç ve sınıf çatışmasının etkisini aydınlatabilmek için Marx ve Weber'in teorilerine döndüler.

Bugün Tönnies, –Durkheim, Marx ve Weber'in aksine– modern sosyolojiye ilham kaynağı olmaktan çok sosyoloji tarihi kitaplarında yer alan biridir. Ancak, 'topluluk araştırmaları' insanlara ilham kaynağı olmaya devam ettiği sürece *gemeinschaft–gesellschaft* kavramları bu çalışmalarda hayat bulmaya devam edecektir.

AYRICA BAKINIZ

- **İNSAN EKOLOJİSİ** ve **KENTLEŞME**

OKUMA ÖNERİSİ

SLATTERY, M. (1985), *Urban Sociology*, Causeway Press

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

FALK, J. (2000), 'Ferdinand Tönnies', Andersen, H. and Kaspersen, B.K. (eds.), *Classical and Modern Social Theory*, Blackwell, Oxford

PAHL, R. (1965), *Urbs in Rure*, Weidenfield & Nicholson

REDFIELD, R. (1930), *Tepotzlan: A Mexican Village, A Study of Folk Life*, University of Chicago Press

TÖNNIES, F. (1951), *Community and Society*, Harper Row [1887]

WILLAMS, Raymond. (1973), *The Country and the City*, Chatto & Windus, 1973

WIRTH, L.N (1938), 'Urbanism as a Way of Life', *American Journal of Sociology*, vol. 44, p. 1-24

YOUNG, M. AND WILMOTT, P. (1962), *Family and Kinship in East London*, Penguin, Harmondsworth

SINAV SORULARI

1 "Kırsal ve kentsel hayatın karakterlerindeki farklılıklar, uygun şekilde, topluluk/cemaat ve birlikler arasındaki karşıtlıkta özetlenebilir" iddiasını tartışınız. (WJEC Haziran 1987)

2 "Sanayi-öncesi toplumları daha ziyade yakın kişisel ilişkiler, sanayi toplumlarını da kişisel-olmayan ilişkiler karakterize eder." Tartışınız. (Cambridge Yerel Sınavlar Komisyonu, Haziran 1987)

3 'Topluluk/cemaat duygusu modern toplumlarda kaybolmuştur.' Bu tezi destekleyen ve karşı düşen kanıtları tartışınız. (Cambridge Yerel Sınavlar Komisyonu, Haziran 1986)

4 Küçük topluluk araştırmaları sosyolojisinin paradoksu, sürekli olarak, topluluk/cemaat ilişkilerinin yıkıldığını öngören bir teorik yapı ile onları varlıklarını sürdüklerini düşünen ve bunu olumlu karşılayan empirik araştırmalar topluluğunun mevcudiyetinde yatar. (Abrams: *Work, Urbanism and Inequality*.) Açıklayıp tartışınız. (AEB Haziran 1983, s. 1)

5 "Kasabalara göç 'gelişmiş' veya 'gelişmekte olan' toplumlarda topluluk/cemaat bağlarında kopmaya yol açar" görüşünü tartışınız. (Cambridge Yerel Sınavlar Komisyonu, Haziran 1987)

6 Kentleşme kaçınılmaz olarak 'topluluğun kaybıyla sonuçlanır' görüşünü tartışınız. (AEB, Kasım 1989)

Çeviri: **Ümit Tatlıcan**

5

Oligarşinin Tunç Yasası

Robert Michels

Robert Michels (1876-1936) Almanya, Cologne'da Alman ve Fransız-Belçika kökenli bir anne babanın oğlu olarak dünyaya geldi. Halle, Marburg Üniversiteleri ve Gaetano Mosca'yla arkadaş oldukları ve sonradan Max Weber'in himayesini kazandığı Torino Üniversitesi'nde eğitim gördü. Başlangıçta aktif bir sosyalist ve Alman Sosyal Demokrat Partisi üyesiyken, Partinin devrimci tezleri ile oldukça temkinli politikaları arasındaki uçurumu fark etti. Weber rehberliğinde radikal eylemden akademik kariyere yöneldi. Basel'de Ekonomi Profesörü oldu (1914) ve Roma Üniversitesinde siyaset sosyolojisi öğretim üyesi (1926), Amerika Birleşik Devletlerinde konuk profesör ve daha sonra Perugia Üniversitesi'nde Ekonomi Profesörü olarak çalıştı.

Onun temel çalışması, 'oligarşinin tunç yasası'nı ana hatlarıyla açıkladığı *Siyasal Partiler*'dir (1911). Ayrıca o, milliyetçilik, faşizm, aydınların rolü, seçkinler, toplumsal hareketlilik ve cinsel ahlâk konularında da yazmıştır.

FİKİR

Oligarşinin tunç yasası teorisi yirminci yüzyıl başında ve Birinci Dünya Savaşı'ndan ve onu izleyen yoğun siyasal, ekonomik ve toplumsal değişimlerden sonra yazan siyaset bilimci Robert Michels'ın geliştirdiği bir fikirdir. Başlangıçta aktif bir sosyalist ve Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin bir üyesi olan Michels zamanla radikal politikalar ve özellikle devrimci örgütlenmelerden uzaklaşmaya, sosyalizm ve Marksizm'i sert bir şekilde eleştirmeye başladı ve sonunda devrimci eyleme ve kitlelere inancını kaybederek faşizmin bir savunucusuna dönüştü.

Demokrasi ve radikal eylemden bu soğuma onun oligarşi teorisinde ve 1911'de yayınlanan temel çalışması *Siyasal Partiler*'de açık

bir biçimde görülür. Michels'ın tezine göre, örgüt demokratik göründüğünde bile, her zaman ve her yerde oligarşi, yani azınlık yönetimi kaçınılmazdır. Daha da kötüsü, azınlık yönetimi kaçınılmaz olmakla, bir Tunç Yasa olmakla kalmayıp, nihayetinde her zaman azınlığın çıkarlarının bir yönetimidir.

Devrimci örgütler, hatta 1920'lerin sosyalist partileri bile, amaçları ve tutkuları ne kadar radikal olursa olsun, ne kadar demokratik görünürlerse görünsünler, nihayetinde temsil ettikleri kitlelerden ziyade tepedekilerin ihtiyaçları ve tutkularına hizmet edeceklerdir. "Demokrasiden söz eden aslında örgütten, örgütten söz eden gerçekte oligarşiden söz etmektedir" (Michels, 1911).

Michels, teorisyen dostları Pareto ve Mosca gibi, yüzyılın başında, kitle demokrasisinin Avrupa'yı hâkimiyeti altına alır göründüğü, sosyalist ve komünist fikirlerin revaçta olduğu ve gerçek demokrasinin – halkın kendisi için, kendisi tarafından yönetiminin– geldiğinin ilân edildiği bir dönemde yazmıştır. Ancak Michels, tıpkı Pareto ve Mosca gibi, giderek bu demokrasinin imkânsız hale geldiğini ve oligarşinin kaçınılmaz olduğunu düşünmeye başlar. Onun tezinin temelini, kitle demokrasilerinde örgütlenme ihtiyacı ('demokrasi örgütsüz düşünülemez') ile büyük örgütlerin oligarşi eğilimi ('Kim organizasyondan söz ediyorsa, oligarşiden söz etmektedir') arasında bir çelişki bulunduğu düşüncesi oluşturur. Bir kitle demokrasisinde, birey tek başına bir güce sahip değildir. Sadece örgütler içinde diğerlerine katılarak sesini duyurabilir ve bu durum özellikle eğitim ve paradan, siyasal dizginleri ele geçirecek bağlantılardan yoksun çalışan sınıflar için doğrudur. Ancak, delegeler "kitleleri temsil etmek ve onların iradesini gerçekleştirmek" amacıyla seçilecekleri için, bu kitle örgütleri içinde kararların alınmasında kimse belirleyici konumda olamaz. Ayrıca, etkili olmak için bu örgütlerin tam-gün çalışan elemanlara ve idari kurallar ve düzenlemeler hiyerarşisine ihtiyaçları vardır. Fakat, gerek resmi görevliler gerekse örgüt liderleri arasında çok geçmeden oligarşik eğilimler gelişmeye başlar.

- Memurlar bilgi üzerindeki uzmanlıkları ve güçlerini kararları etkilemek için giderek daha fazla kullanmaya başlarlar.
- Giderek, bürokrasilerde bir kariyer yapısı gelişir ve 'terfi çılgınlığı' ortasında, kişinin üstlerine itaati çok geçmeden yetenekten fazlasını anlatmaya başlar. Böylece, bireysellik ve eleştiri kısa bir süre içinde ortadan kaldırılmaya ve ezilmeye çalışılır ve tepedekilerin gücü artırılır.
- Giderek, bu örgütlerin tepesindekiler, örgütün hedeflerine

ulaşmaktan çok kendi güçleri ve ayrıcalıklarını sürdürmekle ilgilenirler. Örgüt bir aracın amacından ziyade bizzat amaç haline gelir; örgüt politikaları, radikal eylemler, örgütün yıkımına yol açabilecekleri korkusuyla, giderek daha muhafazakâr olmaya başlar; liderlik tüm karar mekanizmasını ve atamaları hâkimiyetine alır ve kendi gücü üzerindeki denetimleri kaldırır ve mümkün olduğu yerlerde, kendini örgütün can damarı ilân eder.

- Giderek, sıradan üyeler kendilerini örgütten, karar alma sürecinden dışlanmış halde bulurlar. Onlar toplantılar ve belgelerin kuralları, işlemleri ve özel dilini anlaşılmaz bulur ve toplantılara, kararlara katılmayarak ve böylece liderin gücünü artırarak tepki verirler. Örgütsel yapıların tepesindekiler elit bir hayat tarzı benimsemeye ve hatta bu yüzden çalışma yerine dönmeyi çok zor bulmaya başlarlar. Onlar kendi başlarına yeterli olduklarına inanmaya, kitlenin aşırı övgüsünü doğal görmeye ve örgüt için, 'insanlar' için en iyi olanı sadece kendilerinin bildikleri propagandalarına inanmaya başlarlar.

Michels'ın tezi yapısal ve psikolojik bir örgütler analiziyle birleştirilir. Böylece bu tez üç temel unsura dayanır:

1. kaçınılmaz olarak 'kendine has bir hayat tarzı' geliştiren örgütsel bir makinenin kurulması ve sürdürülmesiyle ilgili teknik faktörler;
2. örgütsel liderlik psikolojisi ve liderlerin tüm bedelleri göze alarak güç kazanma mücadeleleri;
3. kitle psikolojisi, güçlü liderlere ihtiyaç duyan astlar, ne yapılması gerektiğinin söylenmesi ihtiyacı.

Örgütün çoğu kez radikal veya idealist ilk hedeflerinin yerine örgütü sürdürme ve lideri güçlü konumda tutma hedeflerinin geçtiği bir 'hedef kayması' süreci yaşanır. Demokrasi bastırılır, üyeler dışlanır ve örgütün hedefleri ve ihtiyaçları ve lider kadrosu onun temsil ettiği halkın hedefleri ve ihtiyaçlarına baskın çıkar. Sonuçta, bazı devrimci liderlerin "Parti benim" düşüncesine inanmaya başlamalarıyla Parti 1. öncelik haline gelir

Michels tezini desteklemek için, 1900'lerde radikal politikalar ve gerçek demokrasinin somut örneği olarak görünen Alman Sosyal Demokrat Partisi ve sendika hareketi örgütlenmelerinin ayrıntılı bir analizini (1931) yapar. Onlar kitle demokrasisini uyguladıkları iddiasındadırlar: işçi sınıfını temsil ettiklerini öne sürer, kapitalizmi devirip yerine sosyalizmi kurmak için tasarlanmış örgütler olduklarını iddia

ederler. Ancak, uygulamada, onların eylem ve politikaları devrimci olmaktan çok reformist ve SDP liderlerinin Alman 'kuruluşu'nun bir parçası oldukları noktada muhafazakârdır. Bu yüzden Michels'e göre, nasıl örgütler içindeki demokrasi başarısızlığa mahkûmsa, toplumdaki demokrasi de büyük ölçüde başarısızlığa mahkûmdur ve bu durum, ister kapitalist ister komünist, her toplum tipi için geçerlidir. Demokratik liderlik sadece bir seçkincilik tipi, sosyalizm de kitleleri kontrol altına almakta kullanılan yeni bir ideoloji biçimidir. 1930'larda faşist ülkelerde totaliter hükümetlerin ortaya çıkışı bu teoriyi sadece teyit etmiştir. Başlangıçta, Michels bu tür analizlerin örgütün sıradan üyelerini sosyalist partiler ve sendikaların kontrolünü yeniden ele geçirmeye iteceğini ve liderliği köklü eylemlere zorlayacağını umuyordu. Ancak o, daha sonraki yıllarda, kitlelerin beceriksiz ve duyarsız, psikolojik olarak yönlendirilmeye muhtaç oldukları ve tam liderliğin onaylandığı yargısına ulaştı: "liderler kendi güçlerini asla kitlelere bırakmazlar, sadece yerlerini bir başka yeni lidere bırakırlar." Onun Hitler ve Mussolini'nin yeni faşist rejimlerine saygısının ve ilgi alanının örgütsel özellikler bağlamında güç analizinden örgüt psikolojisi, liderin karizması ve kitlelerin itaatine kaymasının sebebi budur.

KAVRAMSAL GELİŞİM

Örgütsel güç konusundaki araştırmaların büyük çoğunluğu Michels'in tezini desteklemektedir:

- Philip Selznick'in, örneğin, *Tennessee Vadisi Otorite Araştırması* (1966), 1930 Amerika ekonomik çöküntüsü sırasında uygulamaya konulan New Deal* politikasının bir parçası olarak gerçekleştirildi; bu organizasyonun, bölgedeki ilgili sıradan insanların çıkarlarını temsil etse ve geliştirse bile, çok geçmeden varlıklı beyaz çiftçilerin kontrolüne geçtiği görüldü. Selznick'e göre, sadece böyle bir ele geçirmenin, böyle bir 'hedef sapması'nın kabulü TVA'nın varlığını sürdürmesini sağlayabilir, zira çiftçiliğe karşı olmak onun ölümü anlamına gelecektir. Michels'in tezi Robert McKenzie'nin İngiliz siyasal partileri araştırmasında (1964), çok önemli ideolojik farklılıklara rağmen, İngiliz İşçi ve

* New Deal: 1930'lu yıllarda ABD'de halka iş sağlamak, toplumsal ve ticari durumu geliştirmek, iyileştirmek için hükümet tarafından çıkarılmış yasalar ve uygulamaya konulmuş önlemler paketi (Longman –Metro, Büyük İngilizce-Türkçe-Türkçe Sözlük, Longman Group Uk Limited ve Metro Kitap Yayın Pazarlama Şirketi, İstanbul 1993. [Ü. T.]

Muhafazakâr partilerinde oldukça benzer politikaların benimsendiğini göstermek için kullanıldı.

- Stalin Rusya'sından Çin'e kadar sosyalist ve komünist partiler üzerine araştırmalar aynı oligarşik eğilimin varlığını gösterir ve Eva Rosenfield (1974) bu eğilime büyük ölçüde demokratik İsrail Kibbutizm'inde bile rastlamıştır.

Michels'ın tezinin klâsik örnekleri Fransız Devrimi, Stalin dönemi Sovyet Rusya'sı ve Kamboçya'da Khmer Rouge yönetimidir, bu örneklerde 'halk adına' yola çıkan devrimci ve demokratik örgütler, devrimci sosyalizm bayrağı altında ve liderin çıkarları için milyonlarca insanı tasfiye ve imha etmekte kullanılmıştır.

Britanya'da, Thatcher'ın sendikalara saldırıları ve gizli oylama konusundaki yeni yasalar, liderleri tarafından ihmal edildikleri ve yeterince temsil edilmediklerini düşünen birçok sendikalının kalbinde bir titreşim yaratmıştır.

Bir kitle örgütündeki gerçek demokrasinin varlığını tespit eden tek önemli araştırma Lipset, Trow ve Coleman'ın Uluslararası Matbaacılar Sendikası (ITU) araştırmasıdır: bu usta matbaacılar sendikası, Amerika'da aktif kitlesel üyelik sağlamış ve birçok seçim, referandum ve iki-taraflı bir sistemle oligarşiyi önlemişti. Fakat, Lipset *vd*.nin de belirttiği gibi, ITU çok özel bir örnekti. Bu örgüt siyasal ve toplumsal açıdan oldukça aktif bir kitlesel üyelik temelinde kurulmuş eski bir gelenekti; bu tür bir iç demokratik yapının başka sendikalar veya organizasyonlara aşılanması ihtimali düşüktü: çünkü onların liderleri, bu uygulamaya, en azından kendi güçlerine bir tehdit oluşturacağı düşüncesiyle direnç göstereceklerdi.

Michels'in analizine başka bir temel eleştiri, Oligarşinin Tunç Yasasının gücünün, yani lider kadrosunun gücü ele geçirebilme, örgütü üyelerinin çıkarlarını hayata geçirmekten çok kendi hedeflerine göre yönlendirebilme derecesinin örgütten örgüte değişebileceği şeklindedir. Liberal demokrasilerdeki siyasal partilerde, örneğin, liderlik düzenli seçimlere ve genel seçimlerde liderin yeterliliği ve yöneliminin sınanmasına tâbidir. Aksine, sendika liderleri ve büyük şirketlerin sahipleri incelemeye daha az açıktır, muhtemelen daha az kontrol edilir, hatta şirketin üyeleri veya hissedarları tarafından daha az itirazla karşılaşırlar. Bu yüzden, Michels analizinde farklı oligarşi tiplerini ayırmayı başaramamıştır. En azından Batı demokrasilerinde seçmenin oy verirken hesaba katılma imkânı vardır; diktatörlükte devrimler dışında halk bu güçten yoksundur.

Bu eleştirilere –daha doğrusu düzeltmelere– rağmen, Michels'in

tezi zamanın sınavından özellikle başarılı biçimde geçmiş ve seçkinler teorisi ve güç dağılımı gibi çeşitli araştırmalara kaynaklık etmiştir. Bir 'tunç' yasanın tek başına 'sosyolojik' bir yasa statüsüne sahip olup olmadığı bir başka meseledir. Onun başardığı şey, yürürlükteki bütün demokratik toplumlar veya organizasyonları güç konumundakileri sürekli sorgulamaya ve halk yönetimleri olmasalar bile, halk için çalışıp çalışmadıklarını sorgulamaya zorlamasıdır.

AYRICA BAKINIZ

- **BÜROKRASİ** –Max Weber'in sanayi toplumunda güç anlayışı olarak
- **GÖRELİ ÖZERKLİK**
- **İKTİDAR SEÇKİNLERİ** –C.W. Mills'ın savaş-sonrası Amerika'da güç hakkındaki görüşü olarak
- **SEÇKİNLER TEORİSİ**
- **SÖYLEM** –yirminci yüzyıl sonunda güç konusunda post-modern bir açıklama olarak

OKUMA ÖNERİLERİ

THE CROWTHER HUNT REPORT (1980), (*bkz.* Kellner and Crowther Hunt Bibliyografyası)
MCKENZIE, R. (1964), *British Political Parties*, Mercury Books
SEDGEMORE, B. (1980), *Secret Constitution*, Hodder & Stoughton, – günümüzden bir örnek

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

LIPSET, S.M., TROW, M. AND COLEMAN, J. (1956), *Union Democracy*, Free Press
MICHELS, R. (1911), *Political Parties*, Free Press, Michels'ın kendi oligarşi araştırması.
MOSCA, G. (1896), *The Ruling Class*, McGraw-Hill
PARETO, V. (1916), *Mind and Society*, Dover
ROSENFIELD, E. (1974), 'Social Stratification in a Classless Society', Lopreato & Lewis
SELZNICK, P. (1966), *TVA and Grassroots*, Harper

SINAV SORULARI

1 Farklı toplum tipleri üzerine araştırmalar "toplumda güç daima bir azınlığın ellerinde olacaktır" tezini hangi ölçüde desteklemektedir? (London University, Haziran 1986)
2 "Her kim örgütten söz ediyorsa, oligarşiyi kastetmektedir." Michels'ın

tezinin modern dünyada güç olgusunu anlamakla ilişkisini tartışınız. (London University, Haziran 1987)

3 "Tüm örgütler birer oligarşidir." Bu görüşe ait ve karşı argümanları tartışınız. (AEB, Haziran 1989)

Çeviri: **Ümit Tatlıcan**

6

Pozitivizm

Auguste Comte

FİKİR

Pozitivizm tek geçerli veya doğru bilgi biçiminin empirik bilimin ortaya çıkardığı bilgiler olduğunu savunan felsefi bir görüş olarak tanımlanabilir. Empirik bilim ve bilimsel metodoloji sayesinde doğa yasalarının keşfini ve fizik, kimya ve biyolojide doğa güçlerinin etkilerinin ortaya konulmasını örnek alan pozitivistler, toplumun nasıl geliştiğini açıklamak ve sosyal değişmenin temel nedenleri ve sonuçlarını ortaya koymak için aynı metodolojiyi sosyal bilimlere uygularlar. Pozitivizm, sosyal dünyanın doğa dünyasıyla özünde aynı olduğu, ikisinin de en iyi şekilde doğa bilimciler tarafından geliştirilen 'bilimsel yöntem' kullanılarak araştırılabilecek nesnel bir gerçekliğe sahip oldukları kabulüne dayanır. Pozitivist bir perspektifte öznel duygular, yorumlar ve hislere yer yoktur: bunun nedeni en azından, onların gözlemlenip ölçülememesi değil, özellikle nesnel bir analizi çarpıtabilmeleri ihtimalidir. Böyle bir perspektif –mantıksal çıkarım, sınanabilir hipotezler, sebep-sonuç ilişkileri ve nihayetinde fizikçi, kimyacı ve biyologların keşfettikleri doğa yasalarına denk nedensellik ve evrim yasalarından hareketle somut olguların gözlemi, sınıflandırılması ve ölçümü lehine– soyut felsefi spekülâsyonları, doğaüstü güçler üzerine metafizik incelemeleri reddeder: burada doğa bilimlerinde Charles Darwin ve Albert

Einstein'ın büyük teorilerindekine benzer biçimde tarih ve toplumun temel yasaları araştırılır. Pozitivizm bir toplum bilimi, insanın ve toplumun (ve geleceğin) doğasını keşfetmenin aracı olma peşindedir.

Pozitivizm fikri –gerçekte bir araştırma konusu olarak ve akademik bir disiplin olarak sosyoloji fikri– ondokuzuncu yüzyıl düşünürlerinden Comte'a götürülebilir. Auguste Comte (1798-1857), Güney Fransa, Montpelier'de aristokrat ve muhafazakâr bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Paris'teki ilerici Ecole Polytechnique'de okudu. 1817'den 1824'e kadar ütopik sosyalizmin radikal peygamberi Henri Saint-Simon'un sekreterliğini yaptı. Ne var ki, beraberlikleri bazı sert tartışmalarla sona erdi ve Comte matematik öğretmek için geri döndü. 1848'de Pozitivist Toplum' adlı derneği kurdu ve hayatının geri kalan kısmını, içinde yaşadığı dönemin kaosuna –Sanayi Devrimi, Tarım Devrimi ve Siyasal Devrimlerin özellikle de kendi anavatanı Fransa'da yarattığı kaosa– çözüm bulmak için bir 'düzen ve ilerleme' araştırması olarak pozitivizmi genişletmeye ve geliştirmeye adadı; sosyolojiyi bir toplum bilimi, bütün bilimlerin kraliçesi olarak kurmaya çalıştı.

Comte'un yazıları –her biri bütüncül bir bilgi ve toplum tasavvurunun parçaları olan– iki ana evreye ayrılır. Birinci evrede, yani, altı ciltlik temel çalışması *Pozitif Felsefe Dersleri*'nde (1830-42) Comte, bilim –doğa bilimleri ve sosyal bilimler– konusundaki görüşlerini ana hatlarıyla ortaya koymaya çalışır. Sonraki yazıları, özellikle de *System de Politique Positive* [Pozitif Siyaset Sistemi, 1848-1854], yeni bir sosyal düzen ve yeni bir insanlık dini hakkında ayrıntılı bir projeydi. Comte, genellikle pozitivist felsefe ve sosyolojinin kurucu babalarından biri olarak kabul edilir. O 'pozitivizm' ve 'sosyoloji' terimlerini ilk kullanan kişidir.

Comte temel çalışmaları *Pozitif Felsefe Dersleri* (1830-1842) ve *Pozitif Siyaset Sistemi*'nde (1848-1854), kendi ünlü Üç Hal Yasası'nı, yani toplumun ve insan düşüncesinin tarihsel evrimiyle ilgili analizini geliştirdi. Comte entellektüel gelişme ve düşünmede üç temel evre tespit eder:

- Teolojik Evre: bütün doğal fenomenler ve toplumsal olaylar doğaüstü güçlere ve ilâhlara göre açıklanır ve Hıristiyanlıktaki kadiri mutlak Allah anlayışında doruğuna çıkar.
- Metafizik Evre: soyut ve hatta doğaüstü güçler halen açıklamaların temel kaynağını oluşturur, ancak onlar, geçmişin kaprisli tanrılarından daha istikrarlı ve sistematiklerdir.
- Pozitif Evre: düşünceler ve açıklamalar spekülâsyonlara değil bi-

lime, soyut felsefeye değil empirik deneylere dayandırılır. Sadece böylece dünya gizemlerinden arınacak ve gerçeklik doğru olarak ortaya çıkacaktır.

Comte'a göre, her tür insan bilgisi bu evrelerden geçerek gelişir, ancak eşzamanlı olarak değil. En altta, temel bilimler, pozitivist araştırma ruhunu ilk olarak benimseyen bilimler yer alır. Ardından daha üst düzeyde, daha kompleks disiplinler gelişir, zira onlar kendi gelişimleri için alt düzey temel bilimlerdeki çalışmalara bağımlıdırlar. Bu yüzden, astronomi ve matematik, önce kimyanın, ardından biyolojinin ve son olarak sosyolojinin temelini oluşturan fizikten önce ortaya çıkar. Kimya ve daha alt düzey bilimler 'analitik' disiplinleri oluştururlar, çünkü onlar en temel yasalarla ve doğal fenomenlerin en temel bileşenleriyle ilgilenirler. Comte biyoloji ve sosyolojiyi 'sentetik' bilimler olarak görür, zira onlar tüm organizmayla meşgul olur ve genel bir resim sunmaya çalışırlar.

Ayrıca, bu oldukça farklı bilimsel disiplinler, genellikten karmaşıklığa, özerklikten bağımlılığa yükselen, insanî ve toplumsal gelişmenin en mükemmel açıklaması olarak sosyoloji içinde nihayet bulan doğal bir hiyerarşiye sahiplerdir.

Comte'un tezine göre, insan toplumları benzer evrim basamaklarından geçer ve her evre belirli bir düşünce biçimiyle ilişki içindedir (o, daha sonra, her yeni evreyi, geleneksel ve ilerlemeci fikirler arasında bir mücadelenin ortaya çıkışı olarak açıklamaya çalışırken bu fikrini değiştirir). Comte, organik bir analojiye başvurarak, toplumun işbölümü aracılığıyla daha kompleks, farklılaşmış ve uzmanlaşmış hale geldiğini öne sürer. Toplumsal dayanışma, temel bir konsensüs ve bu konsensüsü oluşturan kurucu unsurların karşılıklı bağımlılığı temelinde evrim geçirmiştir: bu karşılıklı unsurlar aile, eğitim ve sosyal sistemi meydana getiren diğer tüm kurumlar *ile* kültür ve dilin bu sistemin dokusunu oluşturan tüm görünüşleri olarak sıralanabilir. Sosyolojinin rolü, genel bir bakış açısı sağlamak, hem sosyal statiği (toplumsal düzeni sağlayan yasaları) hem de sosyal dinamiği (toplumsal değişmeyi düzenleyen yasaları) analiz etmektir.

Comte'un sosyolojisi, giderek, toplumsal düzen ve değişmenin ilkelerinin araştırılması haline gelir ve 'bilim', 'reform' ve devrim-karşıtı 'geleneksel muhafazakâr muhalefet' *ile* bilim ve sanayiye dayalı yeni altın çağa köktenci inanç arasındaki temel gerilimi yansıtmaya başlar. Comte giderek temel ortak ahlâki değerleri gerektiren muhafazakâr toplumsal düzen anlayışına yakınlık duymaya başlar. Geleneksel din zayıflayıp devrimci felsefeler ortaya çıksa bile, Avrupa'nın sosyal

olduğu kadar ahlâkî bir kriz içinde de olduğunu da kabul eden Comte, pozitivizmi, kendi yeni toplumsal düzeninin, ve hatta –daha da ileri giderek– yeni bir insanlık dininin temelini oluşturan yeni bir ahlâkî konsensüs yaratacak bir araç olarak sunmaya çalışır.

Comte'un değerlere karşı bu ilgisi, aynı şekilde, onun sosyal teori ve araştırma anlayışının da temelini oluşturur. O saf empirizmi, sadece toplumsal olgular toplama ve ölçme anlayışını reddeder. Sonraki pek çok pozitivistten farklı olarak, olgular ve teori arasında karşılıklı ilişkiler bulunduğunu öne sürer. Comte, aynı şekilde, sosyal araştırmanın doğa bilimlerinin yöntemlerini aynen taklit edemeyeceğini, sadece deneylerle bu işin yapılamayacağını da kabul eder. Yine de o, dolaylı veya doğal sosyal deneyler yapmayı önerir ve gözlem, analiz ve özellikle karşılaştırma gibi bilimsel ilkeleri kendi yeni toplum biliminin temelleri olarak benimser. O, aynı şekilde, pozitivizmin sınırlılıklarını, mutlak hakikât iddiasında bulunamayacağını, olguların sadece kısmi ve geçici bilgisine ulaşılabileceğini kabul eder.

> Nihayetinde, pozitif evrede, mutlak hakikâte ulaşmanın imkânsızlığını kabul eden insan zihni evrenin kökeni ve gizli nedenleri arayışından ve olguların son nedenlerini aramaktan vazgeçer. O artık sadece, akıl ve gözlemi çok iyi bir biçimde birleştirerek, olguların gerçek yasalarını –başka deyişle, onlar arasındaki değişmez ardışıklık ve benzerlik ilkelerini–ortaya çıkarmaya çalışır (aktaran, Callinicos, 1999).

Yine de, Comte nihayetinde "sosyal evrenin dikkatli bir biçimde veriler toplanarak sınanabilecek soyut doğa yasaları geliştirmeye elverişli olduğu"na inanıyordu (Turner, 1985). Onun geliştirmeyi önerdiği şey bir 'toplumsal gelişme bilimi'ydi.

Gerçi, Comte'un sosyal gelişmenin temel kanunlarını arama çabası –toplumun nasıl geliştiğini anlamamızı sağlasa da, onu değiştirmenin mümkün olmaması anlamında– tarihsel kaderci bir yaklaşımı ima etse bile, onun asıl hedefi, toplumsal koşulları iyileştirecek bilgi ve düşüncelere sahip siyaset-yapıcılar yaratmaktır. Nasıl ki, bilimsel yöntem doğayı anlamak kadar ona egemen olacak araçlara sahip doğa bilimciler sağlıyorsa, Comte'a göre, pozitivist sosyoloji de insanların kendi politik ve sosyal yazgılarının efendileri olmalarını sağlayacaktır. Comte, bu yüzden, aslında değişime karşı çıkmaz, daha ziyade onu pozitivist aşamanın bir sonucu olarak görür ve onaylar. Ancak onun korktuğu ve karşı çıktığı şey, toplumun doğal evrimini tehdit eden ve bu yüzden ondokuzuncu yüzyılda Avrupa'da bizzat yaşanan kaos ve düzensizliğe yol açacak doğal olmayan, insan ürünü veya devrimci bir değişimdir. O düzen içinde ilerlemenin 'pozitif'

özelliklerini kendi etrafında karşılaştığı negatif ve yıkıcı kaosun karşısına koyar.

KAVRAMSAL GELİŞİM

Comte'un pozitivizm anlayışı felsefe ve sosyoloji üzerinde büyük bir etki yarattı. Bu anlayış, J.S. Mill ve Herbert Spencer gibi İngiliz felsefecileri etkileyen ve 1920'lerdeki Mantıkçı Pozitivist Viyana Okulu'na öncülük eden Fransız pozitivist felsefe geleneğinin temellerini oluşturdu. Pozitivist düşünce Avrupa, Latin Amerika ve ABD'de büyük bir ilgiyle karşılandı. Comte'un parolası, 'Düzen ve İlerleme' Brezilya milli bayrağında göklerde dalgalandı. O, günümüzde hâlâ etkili olmayı sürdüren pozitif ekonomi fikrine kaynak teşkil etti.

Comte'un sosyolojideki etkisi daha köklü oldu. Kurucusu olduğu pozitivist gelenek İngiliz, Amerika ve Avrupa sosyolojisinde büyük ölçüde egemen bir konumdadır. Emile Durkheim ve Amerikan yapısal-işlevselciler tarafından ilân edilen işlevselciliğin temelinde Comte'un organik analoji kullanımı, toplumsal konsensüs ve sosyal statik gibi kavramları yatar. Onun bilimsel yöntem üzerine vurgusu sosyolojik ve antropolojik araştırmalarda hâlâ etkisini sürdürmektedir. Onun daha akılcı, âdil ve güçlü bir toplum için bilimsel bilgiye duyduğu inanç pek çok modern sanayi-ötesi toplum teorisinden önce sahnede yerini almıştır.

Bununla beraber, onun ideal bir toplum taslağı oluşturmaya yönelik girişimleri daha az başarılı, hatta saçmadır. Comte bir 'sosyokrasi', sosyologlar tarafından yönetilen bir toplum ve sosyolatri – insanlık dinine saygılı bir dizi yortu– tasarladı. Ancak o, bu tür aşırılıklar sonucunda pek çok destekçisini kaybetti, hatta Durkheim bile bir pozitivist olarak onu reddetti.

1960'ların sonlarında pozitivizmin Batı sosyolojisindeki egemenliğine karşı saldırılar artmaya başladı. Marksistler onu muhafazakâr eğilimi nedeniyle ve kapitalist toplumun temelinde yatan sınıfsal çelişkileri kabul etmediği için eleştirdiler. Fenomonologlar daha da ileri gidip, onun yaklaşımının asıl temellerine; sosyal gerçekliğin bireyler grubunun üstünde ve ötesinde olduğu inancına; sosyal yapıyı, toplumsal değişme ve insan davranışlarını düzenleyen temel kanunların bilimsel yöntem ve nesnel analizle ortaya çıkartılabileceği inancına saldırdılar. Aksine fenomenologlar, sosyal gerçekliğin doğal gerçeklikten tamamen farklı olduğunu, bu gerçekliğin insanların gündelik hayattaki yorumlardan ve olaylar ve nesnelere yükledikleri anlamlardan öte bir şey olmadığını öne sürdüler. Böyle bir bakış

açısından, nesnel analiz imkânsızlaşır ve bilimsel yöntem bir çarpıtma haline gelir. Daha ziyade, sosyolojik araştırmanın hedefi, "bilimsel sosyoloji"de tamamen reddedilen –anlamlar, duygular ve yorumlar gibi– öznel faktörleri ortaya çıkartmak olmalıdır. Bilgiye, hatta fizik bilgisine böylesi rölatif bir bakış, felsefecilerden ve hatta –T.S. Kuhn gibi– bilim tarihçilerinden büyük destek görmüştür.

Bu felsefi ve sosyolojik zarafet kaybının sorumlusu, kısmen 'pozitivizm' teriminin kullanılma ve yanlış kullanılma biçimi; onun özellikle nicelleştirme konusuna sığ bir yoğunlaşmayı haklı çıkartmak için kullanılması ve ayrıca insanî değer ve anlamı dışlayacak ölçüde toplumsal olgulara saplantılı bir inançtır. Pozitivizm kavramı, nicelleştirmeye dar bir yoğunlaşmayı, toplumsal olgulara takıntılı inancı meşrulaştırmak için kullanılmıştır. İnsanları değerleri ve yorumları olguların zaten kendilerini anlattıkları şeklindeki takıntılı bir inanç içinde dikkate alınmamıştır. İnsan eylemi ve bireyin sosyal olayları etkileme ve değiştirme yeteneği pozitivist açıklamalarda çoğu kez göz ardı edilmiş veya dikkate alınmamış ve bu yüzden sosyal bilim çoğu kez oldukça determinist, insana-uzak, hatta toplumu kontrol ettiği insanların ötesinde bağımsız bir kendilik olarak sunan bir yaklaşım olarak görünmüştür. Bu perspektiften bakıldığında, insanlar kontrol edemedikleri bir toplumsal düzenle ve bir toplumsal gelecekle uyum içinde dans eden kuklalardan fazla bir şey olarak görünmez.

Zayıf yanlarına ve günümüzde yöneltilen eleştirilere rağmen, pozitivizm sosyolojinin saygıdeğer ve itibarlı bir akademik disiplin, toplumsal değişmeyi analiz eden ve hatta öngörebilen bir toplum 'bilim'i haline gelmesini sağlamıştır. Aslında o sosyolojinin kurulmasını sağlamış ve onun gelişimi ve tartışmalarına, dinamizmi ve süregiden geleceğine oldukça önemli katkılarda bulunmuştur. Hiçbir başarı tam kabul görmemiştir. Pozitivizm çoğu kez sosyolojinin 'Büyük Birader'i olarak görünmüştür. İronik olan, Comte olgu ve değer arasındaki karşılıklı ilişkiyi, araştırmanın sürdürülmesinde ahlâkî değerlendirme gereğini vurgulamasına rağmen, onun çalışmasının bu yanının çoğu kez unutulması ve uzunca bir zamandır gözden kaybolmasıdır. Yine de, pek çok felsefeci ve sosyolog tarafından gizemli bir şey olarak görülse bile, pozitivizm bilimsel statüsünden güç almayı sürdürmektedir, ancak o artık hâkim, ana-akım sosyoloji değildir.

AYRICA BAKINIZ

- **YAPISAL-İŞLEVSELCİLİK** –Comte'un sosyolojisinin daha modern bir yorumu olarak ve onun bütün yaklaşımına sonraki eleştiriler olarak
- **FENOMENOLOJİ, ETNOMETODOLOJİ** ve **SEMBOLİK ETKİLEŞİMCİLİK** –pozitivizmin ve onun bilimsel kesinlik teorisinin eleştirileri olarak
- **PARADİGMALAR, YANLIŞLAMA VE VARSAYIM**
- **ELEŞTİREL TEORİ**
- **POST-MODERNİZM**

OKUMA ÖNERİLERİ

BRYANT, C. (1986), 'What is positivism?, *Social Studies Review*
PETTIT, P. *The Philosophies of Social Science*, Anderson, R.J. and Sharrock, W.W., Teaching Papers, Longman

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

COMTE, A. (1838), The Positive Philosophy of Auguste Comte, Bell
COMTE, A. (1877, 1830-42), Course de Philosophie Positive, Ballier & Sons, Paris
COMTE, A. (1875-77, 1848-54), System de Politique Positive, Longmans, Green & Co., London
PICKERING, M. (1993), Auguste Comte: An Intellectual Biography, Cambridge University Press, Cambridge

SINAV SORULARI

1 Doğa bilimlerinin mantık ve yönteminin insan toplumlarının incelenmesinde uygulanabileceği iddiasını değerlendirin.

2 Sosyolojide kabul edilen temel yaklaşımlardan biri olan pozitivizm, sosyal dünyanın nesnel incelenmesinin mümkün ve arzu edilir olduğu varsayımı üzerine kurulmuştur. Onun en önemli yaygın araştırma tekniği, nedensel ilişkiler kurmak amacıyla, istatistiksel olarak kontrol edilebilir değişkenlerden büyük ölçekte nicelleştirilebilir veriler sağlayan sosyal sörveylerdir. Bu şekilde oluşturulan açıklamalar ve teorilere eleştiriler, sörveylerin gerçekleştirilmesiyle ilişkili tekniklerin güvenirliğine ve onlardan elde edilen veri tipinin geçerliliğine yoğunlaşmaktadır

(a) aşağıdaki terimleri kısaca tanımlayınız.
  (i) nesnel
  (ii) nicelleştirilebilir veri
  (iii) nedensel ilişki

(b) Bildiğiniz en az bir araştırmadan yararlanarak, sosyal sörveylerin

metinde belirtilen şekilde nasıl kullanılabileceğini gösteriniz.
(c) Sosyal sörveylerin geçerliliği ve güvenirliği üzerine **birer** eleştiri tasarlayınız.
(d) Sosyologların yaptıkları açıklamalar ve ulaştıkları sonuçlarda metodolojik seçimlerin nasıl etkili olduğunu açıklayıp gösteriniz. (JMB, Haziran 1987)

Çeviri: **Cevdet Özdemir**

7

Protestan Ahlâkı

Max Weber

FİKİR

'Protestan ahlâkı' en ünlü sosyologlardan ve kuşkusuz sosyolojinin kurucu babalarından biri olan Max Weber'in (1864-1920) temel fikirlerinden biridir. O önde gelen bir Alman akademisyen ve 1902'de kurulan Alman Sosyoloji Derneği'nin ortak kurucularından biridir. Onun geniş ve kapsamlı karşılaştırmalı araştırmalarının ürünü olan temalarından biri 'modern çağın ruhu' arayışı, modern toplumu geçmişteki toplumlardan ayıran temel dinamiğin ve temel bir özelliğin araştırılmasıydı. Weber bu temel özelliğin *rasyonalite* olduğuna inanıyordu: yani, sürekli etkinlik ve etkililik arayışı içindeki, kendi insanları ve kurumlarını organize ve kontrol etmeyi amaçlayan modern toplumu karakterize eden şey, rasyonel ve mantıklı düşünme ve organizasyon biçimidir. Önceki toplumlar din, gelenek veya kişisel karizma gibi irrasyonel inançlar veya düşünce sistemlerine dayanırlarken, modern toplum mantığa ve kendi düşünce ve örgütlenme sisteminin asıl temeli olarak akla başvurmaya dayanır. Modern bilim ve teknoloji, modern hukuk ve iş hayatı rasyonalitenin, onun gelişmeyi sağlayacak biçimde ve hızda modern topluma uygulanma biçiminin klâsik örnekleridir. Bu tema Weber'in din, bürokrasi ve özellikle kapitalizm üzerine araştırmalarının temelini oluşturur ve onun temel çalışması *Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu*'nun (1930) ana tezidir.

Ondokuzuncu yüzyıl sonundaki diğer yazarlar, özelde Marx Batı Avrupa'yı büyük ölçüde etkileyen Sanayi Devrimini ekonomik temelde açıklamaya çalışırken, Weber fikirlerin, özellikle dinsel fikirler ve değerlerin bu muazzam tarihsel değişim üzerindeki etkisini göstermeye çalıştı. Weber, geçmişte ve günümüzdeki uygarlıklar ve dinler üzerine oldukça kapsamlı karşılaştırmalı analizinde, belirli dinlerin

toplumsal değişmeyi ilerletir veya en azından engellemezken, diğerlerinin aksi yönde etkilerde bulundukları sonucuna vardı. Antik Çin ve Hint uygarlıkları, sınaî 'kalkış' (take off) için gerekli önkoşullara (ucuz emek, sermaye, buluşlar, geniş piyasalara) sahip olmalarına rağmen bunu başaramadılar –niçin? Benzer şekilde, Sanayi Devrimi öncelikle tüm Batı Avrupa'da değil, aksine özellikle İngiltere, Hollanda ve Almanya gibi kuzey ve Protestan ülkelerde gerçekleşti. Weber'e göre, Protestan ahlâkı, özellikle Kalvinizm gibi daha Püriten mezheplerin ahlâk anlayışı Sanayi Devrimini ateşleyen hayatî kıvılcımı sağlamıştır.

Weber'e göre modern kapitalizmin temel karakteristiği rasyonelliğidir, bu sistem piyasa güçlerinin dolaşımına, ücret ve emek gibi üretim faktörlerinin maliyet ve faydalarına, belirli bir yatırım miktarının muhtemel getirilerine ve özel olarak kâr güdüsüne dayanır. Bu kapitalist ruh az sayıda maceracı girişimciyle sınırlı kalmayıp, aksine her yere yayılır ve bütün toplumların temel hayat tarzını oluşturur. Weber, erken dönem Protestanlık üzerine yazılarında, bu ekonomik değerler ile Protestan reformasyonundan sonra ortaya çıkan daha Püriten mezheplerin –Kalvinistler, Lutherciler ve Methodistlerin– değerleri arasındaki güçlü 'benzerlikler'e dikkat çeker:

- Katoliklik yoksulluğu kurtuluşa giden yol olarak görür ve cennetin öte dünyada olduğunu düşünürken, Püritanizm kişisel zenginliği Tanrının inayetinin bir göstergesi ve kurtuluşu da önceden alınlarına yazılmış bir azınlığın gözle görülür sembolü olarak ilân etmiştir. Sıkı çalışan ve zenginliklerini artıran Kalvinistler kendilerini seçilmiş azınlık olduklarına inandırmaya çalıştılar ve böylece kâr güdüsü lânetlenmişlik korkusundan psikolojik kurtuluş anlamına gelmeye başladı. Yine de, bu zenginlik çarçur edilmeyip saklanmalı ve kazancı artırma aracı olarak ve Tanrıyı daha fazla yüceltmek için yatırıma dönüştürülmeliydi: bütün bunlar kapitalist ruh için temel önemdeydi. Katolik kilisenin lüks ve savurganlıklarının aksine, Püritenler idareli ve tutumlu davrandılar, her türlü hazzı reddettiler. Harcamaktan ziyade tasarruf arzusu Sanayi Devriminin gelişimi için oldukça önemli olan yatırım ruhunu yarattı.
- Katoliklik ve İslâmiyet gibi büyük ölçüde yapılaşmış ve kollektivist dinler bireyi bütünün iyiliği için ikinci plâna iterlerken, Protestanlık çok daha bireyci ve demokratikti. Protestanlar, Papalığın otoritesini ve rahiplerin gücünü desteklemek yerine, bireysel kurtuluşu ve Tanrıyla aracısız konuşmayı teşvik ettiler.

- Geleneksel dinler inanç, ibadet ve hatta büyüye dayanırken, Protestanlık çok daha rasyoneldi, mantıktan yoksun ritüellere ve tüm irrasyonel açıklama biçimlerine karşıydı.
- Ortaçağda çalışma sadece mevcut hayat standardını sürdürebilmek için gerekli olumsuz bir şey olarak görülür ve para kazanma itimatsızlıkla karşılanırken, Püritenler için sıkı çalışma ve kazançların biriktirilmesi kurtuluşa giden yol, Tanrı'nın Seçilmiş Azınlığa lütfunun işaretleriydi.

Weber, bu karşılaştırmalardan hareketle, ideal-tip kapitalist ile ideal-tip Protestan arasında benzerlikler buldu: bireycilikleri ve kazanca büyük saygıları, 'Püritenlikleri', başarıya ulaşma azimleri ve içselinançları ya da kendine güvenleri –bunlara 'meslekler'ini yürütmek için gerekli riskleri almaları da dâhildir.

Weber'in Protestan ahlâkı düşüncesi, bu nedenle, büyüye dayalı veya çileciliği öven yahut Protestanlık gibi öte dünyacı dinlerden farklı olarak, Protestanların kurtuluşunun nihayetinde bireysel davranışa ve bu dünyada, bir başkasında değil bu âlemde Tanrı'yla iletişim kurmaya dayandığı düşüncesine dayanır. Bu kurtuluş Kalvinizmde olduğu gibi ya alınyazısıdır ya da diğer Protestan mezheplerde olduğu gibi sıkı çalışarak ve Hıristiyan davranışlarla kazanılır. Protestanlar için de Tanrı'nın inayetini kazanmak yoğun kişisel bir süreçtir ve Kilise ve papazlık kurumu yardımcı olabilse de, nihayetinde o inananın elindedir. Ebedî lânetlenme korkusu, Tanrı'nın hizmetinde durmadan ve tutumlu bir biçimde çalışma gereği, Weber'e göre, Protestan inançları Katoliklikten ve kurtuluşun kilise ve rahiplerin yardımıyla mümkün olabileceğini savunan diğer büyük dinlerden ayırır.

Weber, bu nedenle, iki ideal tip belirler ve onları karşılaştırır –John Calvin'in kişiliğinde ve Kalvinistlerde cisimleşen Protestan Ahlâkı ve *Genç Tüccara Bir Tavsiye* (1748) adlı kitabın yazarı Amerikalı kapitalist Benjamin Franklin'in hayat hikâyesinde görülebilen kapitalist ruh. Protestan ahlâkı, Weber'e göre, zaten mevcut servet birikiminin – savurgan bir tutum içinde kişisel ve gösterişçi hayat tarzlarına harcamak yerine, tasarruflar ve kârın yeniden yatırıma dönüştürülmesiyle– modern kapitalizmin gelişimi için gerekli *sermaye* birikimine dönüştürülmesine yardımcı olmuştur.

KAVRAMSAL GELİŞİM

Weber'in tezinin değeri, toplumsal değişme (ve düzen) açıklamasında düşüncelerin önemini öne çıkarması ve ekonomik determinizme

dayalı sosyolojik teorilerin kültürel faktörleri bir kenara ittikleri bir dönemde 'bireysel' eylemin önemini yeniden vurgulamasıdır. Protestan ahlâkı tezi temel bir sanayileşme açıklaması olarak henüz tamamen çürütülmemiştir; hatta günümüzde dinin gücünün modernleşme için temel bir engel teşkil eder göründüğü birçok toplum örneği vardır –sözgelimi İran, Hindistan ve Ulster (Kuzey İrlanda'da bir bölge).

Belirli değerlerin, özellikle kapitalist ahlâkın sanayileşme açısından teknik faktörler kadar hayatî önemde olduğu fikri birçok Batılı teoriyi ve gelişmekte olan ülkelerdeki modernleşme politikalarını önemli ölçüde etkilemiştir. Amerikan psikolog David McClelland (1961), örneğin, başarı yöneliminin, yani 'N-ACH faktörü'nün Üçüncü Dünyanın sanayileşmesi için gizli bir karışım, hayatî önemde bir kıvılcım olduğunu öne sürdü. Hatta o, bölge işadamlarına gerekli motivasyon ve kararlılığı aşılayacak eğitim programları hazırladı, böylece onlar bölge halkına sıkı çalışma, dakiklik ve motivasyon gibi değerleri öğreteceklerdi. Bu görüşler radikal yazarlar tarafından ideolojik bir saçmalık olarak eleştirildi: çünkü Üçüncü Dünya ülkelerinde sanayinin gelişmemesi bu ülkelerin tembelliğine bağlanmaktaydı, ancak onların geri kalmışlıklarının asıl nedeni, Birinci Dünya ülkeleri, özellikle –doğal kaynaklarını kurutan ve onları yoksulluk ve bağımlılığa mahkûm eden– büyük çokuluslu şirketler tarafından sömürülmeleriydi. Sosyalist bir bakış açısından irrasyonel ve adaletsiz olan kapitalizm ve onun piyasa güçleridir ve düzen sadece bazı plânlı ekonomi biçimleriyle yeniden sağlanacaktır.

Ancak, Protestan ahlâkı tezine yapılan diğer birçok eleştiri Weber'in fikirlerinin yanlış anlaşılmasından kaynaklanmaktadır –onun yazılarının çoğunu kuşatan belirsizlikler dikkate alındığında durum her zaman o kadar şaşırtıcı değildir:

1. Weber Protestanlığın Sanayi Devrimine *yol açtığı*nı söylemekle eleştirilmiştir. Gerçekte o, sadece, Protestan ahlâkı ve kapitalist ruh arasında 'önemli bir benzerlik' algıladığını söylemiştir; hatta onun biyografi yazarlarından Frank Parkin'e (1982) göre, Weber zayıf ve güçlü bir tez arasında, Protestanlığı kapitalizm üzerindeki birkaç etkiden biri olarak görme ile belirleyici önemde bir faktör olarak alma arasında gelip gider. Kesinlikle, onun tezi Katolik ülkelerdeki sanayileşmeyi ve ayrıca, niçin en Püriten ülkelerden biri olan İskoçya'nın komşusu İngiltere gibi 'ekonomik kalkış'ı gerçekleştiremediğini açıklayamaz.
2. Weber sanayileşmede ekonomik ve siyasal faktörlere yeterince

ilgi göstermemekle eleştirilmiştir, ancak bu eleştiri de yanlıştır. Aslında o teknik faktörlerin tamamen farkındaydı, zira ona göre, ondokuzuncu yüzyıl Batı toplumları sadece kapitalist kültüre değil, aynı zamanda maddî temel ve rasyonel çerçeveye, sermaye akışı ve sözleşmelerin yapılması için gerekli hukukî, idarî ve malî kurumlara da sahiplerdi. O sadece kültürel faktörlerin önemini de göstermeye çalıştı. Bir Karl Marx eleştirmeni olarak ününe rağmen Marx'a oldukça saygılıydı. Onun karşı olduğu şey Marx'ın çoğu izleyicisinin benimsediği kaba ekonomik determinizmdi. Özelde Weber tezinde, tarihsel değişmenin –insanın üzerinde çok az kontrole sahip olduğu– temel ekonomik güçlerin ilerlemesinin kaçınılmaz sonucu olduğu şeklindeki Marksist inanca karşı çıkar. Aksine o, Çağın Ruhunu –bu örnekte Protestan ahlâkını– yakalamaya ve böylece tarihsel gelişmede insanî eylemi ve güdülerin rolü ve önemini açıklamaya çalışan alternatif bir analiz önerir. Protestan ahlâkı düşüncesinde amaç, özelde kültürel güçlerin ekonomik değişim üzerindeki etkisini ve insanî güdülerin ve özel ahlâkî bir bakış açısının –bu örnekte Kalvinizm ve kâr arayışının– ekonomik gelişmenin temelini nasıl oluşturduğunu göstermekti.

Marx'ın aksine, Weber, insan eylemi ve bireyi kendi kapitalizm, kapitalizmin karakteri ve kökeni analizinin merkezine yerleştirir. Weber, tek boyutlu yaklaşımların aksine, çok faktörlü bir değişme analizi önerir. Ona göre, tarihin itici gücü ekonomik ve maddî güçler değildir; kültürel ve siyasal güçler de aynı ölçüde bir role –kendilerine özel bir hayata– sahiplerdir. Marx'ın aksine, Weber, modern kapitalizmin ortaya çıkışını kaçınılmaz veya önceden belirlenmiş bir şey olarak görmez. Daha ziyade kapitalizm tarihin özel bir noktasında 'seçici benzerlik' içinde bir araya gelen bazı güçlerin uyuşması sonucunda ortaya çıkmıştır. Weber Batı kapitalizminin gelişimini Doğunun gelişimiyle, özellikle benzer ekonomik koşulların varlığına rağmen kapitalizmin ortaya çıkmadığı geleneksel Çin ve Hindistan'daki ekonomik gelişimlerle karşılaştırır. Protestanlığın aksine, Doğu dinleri ne dünyevî çıkarları ne de maddî kazançları teşvik ederler. Onlar daha ziyade öte dünyayı ve bireyin manevî uyumunu maddî hayatın üzerine yerleştirirler.

Bu yüzden Weber'in tezi Marx'ın tarihsel materyalist yaklaşımının aksine idealist bir tarihsel değişme teorisi olarak betimlenir. Böyle bir perspektif oldukça basitleştiricidir. Tıpkı Marx'ın özellikle son dönem yazılarında toplumsal değişmede fikirlerin

gücünü kabul etmesi gibi, Weber de güçlü bir ekonomi tarihi analizi geliştirmiştir.

3. Weber bir kısmı Sanayi Devriminden önce yer alan farklı kapitalizm biçimlerinin varlığını kabul etmediği için eleştirilmiştir. Gerçekte Weber, böyle bir ayrımı, korsanların yağmacı kapitalizmi, Yahudi paryalar kapitalizmi ve antik uygarlıkların geleneksel kapitalizmi ayrımıyla gerçekleştirdi. Diğer çoğu kişi – girişimciler, tüccarlar, bankerler, korsanlar vb.– servetini artırıp zengin bir hayat sürdürürken, hiçbiri Protestanların, örneğin Kalvinistlerin çileci katılığı ve dinamizmine sahip değildi. Diğerlerinin aksine, tüketimciliğe karşı çıkan çileci Protestanlar tasarruf ve yatırıma yöneldiler ve kişisel kazanç için değil dinsel kurtuluş amacıyla kârı hedeflediler. Onlar kendilerini sıkı çalışmaya ve sermaye birikimine adadılar. Onlar Tanrı'nın gözünden düşmemek için dinlenemez veya tembellik yapamazlardı. Onlar Tanrı'nın gazabına uğramamak için, günah işleyemez, kumar oynayamaz veya sefahat hayatı sürdürmezlerdi. Weber'e göre, kapitalist ruh bir para kazanma biçimi değil, bir yaşam biçimi, kültürel ve ahlâkî bir kurallar, görevler ve yükümlülükler bütünüdür; o sürekli yatırım ve yeniden yatırım gerektiren ekonomik hayatın ve iş hayatının belirli bir hedefe kilitlenmiş ve biteviye bir uğraşıdır. Sermaye birikimi ve kâr arayışı, böylece, açgözlülük ve para tutkusundan ahlâkî bir ilkeye ve Tanrı'nın inayetinin bir işaretine dönüşür. Zengin daha zengin olma hakkı ve ödevine sahiptir, fakir fakirliği hak etmektedir. Weber, bu nedenle, Protestanlık ve kapitalist ruh arasında bir 'seçici benzerlik' belirler. Püritanizm ve özellikle Kalvinizm 'ideal tip' Protestan'ı yansıtır ve kesinlikle kapitalizmin ihtiyaçlarına uygun düşer, çünkü o bireysel kâr arayışını meşrulaştırmış, titiz ve sıkı çalışmayı, kendini disiplin altına almayı ve sade bir hayat tarzını özendirmiş, lüks ve gösterişçi tüketim yerine yatırım ihtiyacını ve sermaye birikimi sağlamak için tasarrufu önermiştir –hepsi Tanrı adına ve Tanrı'nın zaferi için yapılmıştır. Fakirlik ahlâkî bir yetersizlik ve zayıflığın işareti olarak görülmüştür. Kazanç peşinde koşmak kirli bir iş değil, ahlâkî bir görevdir. Servet Tanrı'nın inayetinin bir göstergesidir. Protestan işadamının dinamik dürtüsünün temelini oluşturan açgözlülük değil, kurtuluş arayışıdır. Kalvinizm, Weber'e göre, dünyevî bir meslek biçimi, Tanrı'nın hizmetinde sıkı çalışma, tutumluluk ve ahlâkî dürüstlükle canlı tutulması gereken bir meslektir. Kurtuluş Kalvinistler için önceden alınyazısıyla belirlenmiş olsa da, yine de kazanılması

gereken, Seçilmişler arasında bir yer edinmek ve ebedî lânete mahkûm olmak istemiyorsa, bireyin her gün sıkı çalışarak elde etmesi gereken bir şeydir.

Bu yüzden, Weber'in tezine göre, Protestan ahlâkı modern kapitalizmi, kâr arayışı ve sermaye birikimini –uzmanlaşma, işbölümü, kitlesel üretim ve diğer rasyonalizasyon biçimlerini– destekleyen ve artıran iş ve örgütlenme pratiklerini üretmeye yardımcı olmuştur. Ancak belirli bir noktaya ulaşıldığında, modern kapitalizm Protestan güdüye ve ruha artık ihtiyaç duymaz ve lâikleşmeyle birlikte din giderek bir kenara itilir. Protestan ahlâkı feodalizmden kapitalizme geçişe yardımcı olmuştur. Geleneksel dinler rasyonalizasyon ve ekonomik ilerlemeyi zorlaştırır ve engellerken, Protestanlık kolaylaştırmıştır. Bununla beraber, kültürel geçiş sağlandığında ve Protestanlığın değerleri kurumsallaştığında, bildiğimiz şekliyle dine artık gerek kalmaz – ancak, en kapitalist ve maddeci modern toplum ABD'de bile Protestan-temelli dinsel gruplar ve 'kiliseler' varlığını sürdürmekte ve giderek gelişmektedir.

4. Başkaları onun tezinde tutarsızlıklar olduğunu, özellikle Weber'in Protestan tutumların gerçekte kapitalistleri (ve işçileri) nasıl etkilediğini, Protestanların niçin Tanrı'yı yüceltme biçimi olarak kiliselerden ziyade kazançlara yatırım yaptıklarını, Protestan tutumların niçin öne çıktığını ayrıntılı olarak açıklayamadığını vurguladılar. Tarihsel araştırmalar, örneğin, Püritanizmle ilişkili kazanma güdüsü ve bireyciliğin gerçekte Protestan Reformasyondan daha öncesine dayandığını ve bu özelliklere Katoliklik gibi diğer dinlerde de rastlanabileceğini göstermiştir.

Yine de, bu tez ve Weber'in rasyonaliteye ve bireysel eyleme genel vurgusu modern toplumun temel bir açıklaması ve modern sosyolojide temel bir perspektif olarak kalır.

AYRICA BAKINIZ

- **BİLGİ/BİLİŞİM TOPLUMU**
- **KÜRESELLEŞME, MODERNLEŞME TEORİSİ** ve **BAĞIMLILIK TEORİSİ**
- **LÂİKLEŞME** –din sosyolojisi içinde bir başka geleneğin gelişimi olarak
- **TARİHSEL MATERYALİZM** –Weber'in şiddetle eleştirdiği Marksist sınaî/ekonomik değişme tezi olarak

OKUMA ÖNERİLERİ

MACRAE. (1974), *Weber*, Fontana
PARKIN, F. (1982), *Max Weber*, Tavistock –Weber'in hayatı ve çalışması üzerine kısa ancak kullanışlı bir özet.
PAMPEL, F.C: (2000), 'Max Weber', Ch. 3, Pampel, F.C., *Sociological Lives and Ideas: An Introduction to the Classical Theorists*, Macmillan, Basingstoke

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

LEMANN, H. AND ROTH, G. (1993), *Weber's Protestant Ethic: Origins, Evidence, Context*, German Historical Institute, Berlin
MANSON, P. (2000), 'Max Weber', Ch. 6, Andersen, H. and Kaspersen, LB. (eds.), *Classical and Modern Social Theory*, Blackwell, Oxford
MCCLELLAND, D. (1961), *The Achieving Society*, Princeton University Press
SCAFF, L.A. (1998), 'Max Weber', Ch. 2, Stones, R. (ed.), *Key Sociological Thinkers*, Macmillan, Basingstoke
TURNER, B.S. (1992), *Max Weber: From History to Modernity*, Routledge, London
WEBER, M. (1930), *Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* (1905), Allen & Unwin, [*Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu*, Çeviri: Zeynep Gürata, Ayraç Yayınevi, Ankara, Temmuz 1997]
WEBER, M. (1968), *Economy and Society: An Outline of Interpretative Sociology* (1922), Bedminister Press
WEBER, M. (1949), *The Methodology of the Social Sciences*, Free Press
WEBER, M. (1950), *General Economic History*, Collier
WEBER, M. (1951), *The Religion of China*, Macmillan
WEBER, M. (1958), *The Religion of India*, Free Press

SINAV SORULARI

1. 'Weber'in sosyolojiye özel katkısı fikirlerin toplumsal değişmede nedensel faktör olabileceğini öne sürmesidir' iddiasını tartışınız (WJEC, Haziran 1988)
2. 'Dinsel inançlar toplumsal değişmeyi hızlandırmada rol oynayabilirler' görüşünü değerlendiriniz. (AEB, Haziran 1988)

Çeviri: **Ümit Tatlıcan**

8

Seçkinler Teorisi

Pareto ve Mosca

Vilfredo Pareto (1849-1923) Paris'te İtalyan bir siyasal sığınmacı ve Fransız annenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Aile 1858'de İtalya'ya döndü. Vilfredo Torino Üniversitesi Politeknik Enstitüsü'nde mühendislik eğitimi gördü ve yirmi yıl bir demiryolu şirketinde mühendis ve yönetici olarak çalıştı. Sosyal bilimlere, özellikle ekonomi ve siyasete karşı ilgisi giderek arttı ve 1880'lerin İtalyan Serbest Ticaret Hareketi'nden büyük ölçüde etkilendi. Kendisine kalan büyükçe bir mirastan sonra tüm zamanını matematiksel ekonomiye ayırdı. Pareto, 1893'te, kırk beş yaşındayken Lozan'da Ekonomi Politik Profesörü olarak göreve başladı. 1900'den sonra İsviçre'de bir tür inzivaya çekildi, ayrıca ölmeden kısa süre önce (1923) Mussolini tarafından İtalyan Senatosuna atandı.

Pareto'nun yetişmesinde birçok faktör rol oynamıştır: mühendislik görevi, matematik ve bilim alanındaki eğitimi, oldukça iyi İtalyanca ve Fransızca bilgisi, antik dönem hakkındaki bilgileri, ekonomiye yoğun ilgisi. Bütün bunlar onun yazı ve düşüncelerine taşınmıştır. Pareto doğa bilimlerinde kullanılan teknikleri sosyal araştırmalara uyarlamaya ve özelde 'dengelenme' kavramını kendi ekonomik ve siyasal teorisine uygulamaya çalıştı. Genel amacı, tüm sosyal sistemin sistematik tarihsel bir analizini yapmak, ekonomi, siyaset bilimi ve psikoloji bilimleri arasındaki ilişkileri kurmak, dikkati insan davranışının rasyonel-olmayan yanlarına çekmekti. Ona göre bu rasyonel-olmayan unsurlar tortular ve türevlerden oluşmaktadır.

- 'Tortular': insan eyleminin ardındaki temel duygular; insanların içgüdüleri ve dürtülerine dayalı öznel faktörler.
- 'Türevler': insanların eylemlerine bir ölçüde rasyonel görüntü kazandırmakta kullandıkları düşünsel meşrulaştırmalar veya ideolojiler. Bu iki kavram onun siyasal 'seçkinler dolaşımı' analizi ve modern ekonomiye önemli katkılarının (Pareto Yasası, refah ekonomilerinde Pareto optimumu ve kendi ekonomik dengelenme teorisinin) temelleridir.

Temel çalışması:

- *Akıl ve Toplum* (1916)

Gaetano Mosca Sicilya Palermo'da dünyaya geldi. Anayasa hukuku eğitimi aldı; Palermo ve Roma Üniversitelerinde dersler verdi. Daha sonra on yıl kadar *Chamber of Deputies Journal*'da editörlük yaptı. Akademik kariyerine 1896'da Torino Üniversitesi'nde Anayasa Hukuku Profesörü olarak yeniden başlayan Mosca, 1923'te Roma'da Siyasal Kurumlar ve Öğretiler Profesörü olarak görev yapmaya başladı.

Mosca ayrıca 1908-29 yılları arasında siyasal açıdan oldukça aktifti ve Mecliste muhafazakâr bir üye olarak görev aldı. 1914-1916 arasında Sömürgeler Bakanlığı yaptı ve 1919'da Senatör oldu. Onun temel çalışması *Yönetici Sınıf*'ı (1896) bu kadar parlak kılan akademik araştırmaları ve siyasal tecrübelerinin bileşimidir.

FİKİR

Vilfredo Pareto ve Gaetano Mosca, kısmen düşünceleri klâsik ve modern seçkinler teorisi arasında bir köprü görevi yüklendiği için, kısmen de siyasal güç analizlerinin benzerliği nedeniyle, genellikle modern seçkinler teorisinin kurucuları olarak görülür. Bağımsız çalışmış olsalar da, ikisi de siyaset seçkinlerini –örneğin, Marksist analizlerde olduğu gibi güç yapısına göre değil– daha ziyade kişisel niteliklere göre analiz etmiştir. Gerçekte, iki teori de, Marx'ın geleceğin toplumunda herkesin eşit olacağı ve artık yöneticiler ve yönetilenler ayrımının ortadan kalkacağı öngörüsünün reddi olarak gelişmiştir. Gerek Pareto gerek Mosca, seçkinler –azınlık– yönetiminin bütün toplumlarda kaçınılmaz olduğunu; hepimizin, bir ölçüde, ya yönetici ya da yandaş olarak doğduğunu; devrimin sadece bir seçkinler grubunun yerine bir başkasını getirdiğini öne sürer. Onlara göre, seçkinler yönetiminin temelini –kitlelerin parçalanmışlığı, dağınıklığı ve duyarsız-

lığının aksine– yönetici grup veya sınıfın kişisel nitelikleri oluşturur. İkisi çoğu kez 'Yeni Makyavelistler' olarak anılır.

Pareto'nun siyasal seçkinler teorisi, esas olarak, farklı yönetici gruplar arasında yapılan psikolojik bir ayrıma, yani onların dolaşım biçimleri ve kitleleri yönetme biçimlerine dayanır. Pareto iki temel seçkin tipi belirler: 'aslanlar' ve 'tilkiler'.

- *Aslanlar* güç kullanarak yönetirler. Dobra, kararlı ve acımasızlardır (örneğin, askeri diktatörlükler).
- *Tilkiler* gizlice yönetirler. Kurnaz, yönlendirici ve diplomatiklerdir (örneğin, Avrupa demokrasileri).

Bu seçkinler özellikle farklı kişisel nitelikler ve farklı siyasal liderlik biçimleri sergilerler –iknaya *karşı* güç. Pareto'ya göre, toplumdaki temel değişimler bir seçkinler dolaşımıyla, aslanların yerini tilkilerin veya *aksine* tilkilerin yerini aslanların almasıyla gerçekleşir. Nihayetinde, bütün seçkinler zamanla çöker, geriler ve yıpranırlar; onların yerlerini yenilerine bırakmaları hepsi için bir problem oluşturur. Bazı seçkinler iktidarı çocuklarına aktarırken, diğerleri alt kademelerden 'taze kan' bulmaya çalışırlar. Her iki yöntem de gücü elde tutmaya hizmet etse bile, Pareto'nun belirlediği iki seçkin tipi de nihayetinde kendilerini devirecek içkin bir zayıflığı bünyesinde barındırır. Aslanlar hayal gücü ve kurnazlıktan yoksunlardır ve bu yüzden kendileri adına düşünecek tilkileri çalıştırırlar. Tilkiler 'içeri' sızdıklarında gücü hızla ele geçirmeye başlarlar. Ancak, tilkilerin de zayıf noktaları vardır. Güç kullanma, kesin kararlar alma yeteneğinden yoksunlardır ve bu yüzden kararlı ve örgütlü bir genç 'aslanlar' grubuna gücü kaptırmaya açıklardır. Tarih, Pareto'ya göre, sonu gelmez bir seçkinler dolaşımı hikâyesi, 'bir aristokrasiler mezarlığı'dır. Güç, yeni bir siyasal denge kuruluncaya kadar bir gelgit durumu sergiler. Pareto demokrasinin tamamen farklı bir yönetim biçimi, gücün daha ileri ve temsiliyetçi bir dağılımı olduğu fikrini reddeder; o demokrasiyi sadece yeni bir seçkinler yönetimi biçimi, tilkilerin kendi kontrollerini gözlerden saklamalarından 'kaynaklanan' yeni bir ideoloji olarak görür. Pareto'ya göre, kitleler yönetimin sorumluluklarını yerine getirmesi konusunda her zaman sessiz ve duyarsız kalırlar.

Gaetano Mosca'nın tezi Pareto'nun teziyle özünde aynıdır: azınlık tarafından yönetilmek tüm toplumların özelliğidir. Tarihte sadece iki insan sınıfı vardır: "yönetenler sınıfı ve yönetilenler". Pareto gibi Mosca da, yönetici sınıfın toplumun diğer kesimlerinden entelektüel, maddî ve ahlâkî açıdan üstün olduğuna ve seçkinlerin gücünün özünü –kitlelerin örgütsüzlüğünün aksine– yöneticilerin birlikleri ve iç-

bütünlüklerinin oluşturduğuna inanır. Mosca, ayrıca, güç psikolojisini vurgularken, Pareto'dan, seçkinler yönetimi için gerekli niteliklerin topluma ve zamana göre değiştiğini öne sürmesiyle de ayrılır. Bazı toplumlarda kimi tarihsel dönemlerde askeri cesaret gücün anahtarıyken, diğerlerinde diplomatik beceriler veya hitabet yeteneği önem kazanır.

Mosca, ayrıca, entellektüel ve ahlâkî güçleri, örneğin kültürel gelenekler ve dinsel inançları maddî veya ekonomik güçlerden ayırmanın önemini vurgular. O, gerçek Makyavelist bir yaklaşım içinde, insanların insanlardan ziyade soyut ilkelere itaati tercih ettiklerini öne sürer. Bu yüzden, etkin yönetimin anahtarı temel ekonomik ve siyasal kurumları ideolojik kontrolle birleştirmek, otoriteyi siyasal güç ve/veya ekonomik güç kadar ideolojik temellerde de kurmaktır. Nitekim örneğin, feodalizm sadece toprak sahipliği ve askerî güce değil, kralların kutsal hakları düşüncesine de dayanır; Fransız Devrimi insan hakları ilkesi üzerine kurulmuştu, modern demokrasi ise hukukun üstünlüğü ilkesine dayanmaktadır.

Mosca bu analiziyle siyasal örgütlenme ve gücün temel yasalarını belirlemeye; siyasal güç, fikirler ve kişilik arasındaki karşılıklı etkileşimi aydınlatmaya çalışmıştır. Ona göre, belirli bir toplumdaki yönetici sınıfın siyasal istikrarı siyasal sistemde dolaşımda olan kontrollü ve kontrol-dışı güçler arasındaki dengeye, yönetici sınıfın bu güçleri kendine üstünlük sağlamak için yönlendirme ve kontrol yeteneğine bağlıdır. Burada Mosca politikacılar ve devlet adamları ayrımı yapar:

- *Politikacılar*: gücü yönlendirmekte usta olanlardır;
- *Devlet adamları*: toplumsal değişmenin dip akıntılarını hissetme ve onlara yeni ve yaratıcı biçimlerde tepki verme yeteneğinde olanlardır.

Her toplumun yönetici sınıfının kendine özgü karakterini belirleyen, toplumsal güçler ve seçkinler etkileşiminin bu karışımıdır.

Mosca, devamla, istikrarlı bir yönetimin etkili ve âdil bir hukuk sistemini ve toplumun yönetimde mümkün ölçüde geniş bir temsilini gerektirdiğini öne sürer. Bu yüzden o,

- Yönetici sınıfın bizzat kendi varlığını sürdürmesi yönündeki 'aristokratik eğilim' ile özellikle onsuz devam etme yönündeki 'demokratik eğilim' arasında ve
- Yukardan 'otokratik tarzda yönetim eğilimi' ile insanları 'liberal tarzda' yönetme eğilimi arasında değişken dengeler kurulmasını salık verir.

Mosca, modern 'prensler'in, güçlerini kaybetmek istemiyorlarsa, bu dengelere duyarlı olmalarını önerir. O halk hükümetine fazla inanmaz ve seçkinler yönetiminin uygar bir yönetim ve toplumun tek seçeneği olduğunu iddia eder:

> Her kuşak, her şeyi, yani yüce asil ve güzel görünen şeyleri sevme yeteneğine sahip, faaliyetlerinin büyük bir bölümünü içinde yaşadığı toplumu geliştirmeye adamış veya onun kötüye gitmesini engellemeye çalışan bazı cömert ruhlar yaratır. Böylesi bireyler insanlığı bencillik ve maddeci arzular bataklığında çürümekten uzak tutmaya çalışan az sayıda ahlâkî ve aydın bir aristokrasi oluştururlar.

Mosca sonraki yazılarında daha olumlu bir demokrasi anlayışı geliştirirken, her zaman genel oy hakkına karşı çıkmış, –temsili hükümet aracılığıyla bile– her zaman seçkinler yönetimini savunmuştur. Bu şekilde o, sadece siyasal rejimlerin 'bilimsel' bir analizini yapmayı değil, aynı zamanda yönetici sınıfı koruyacak bir seçkinler yönetimi teorisi ve siyasal bir program oluşturmayı da umuyordu.

KAVRAMSAL GELİŞİM

Pareto'nun'ın fikirleri 1930'larda oldukça popülerdi ve onun denge kavramı Talcott Parsons gibi önde gelen sosyologları bile etkiledi. Onun seçkinler yönetimi üzerine psikolojik analizi Robert Michels'in 'oligarşinin tunç yasası' ve C.W. Mills'ın 'iktidar seçkinleri' kavramlarında açıkça yer almaktaydı. Pareto'nun betimlediği seçkinler dolaşımı süreci özellikle Sovyetler Birliği gibi tek partili devletlerde hâlâ oldukça yaygındır. Bununla beraber, onun teorisinin bunun dışındaki bölümünün büyük ölçüde modasının geçtiği düşünülmektedir. O, basitçe, bütün siyasal sistem tiplerini, hatta Batı demokrasilerine ve Doğu diktatörlüklerine benzemeyen yönetimleri bile "aynı kategoriye dâhil eder". Pareto için, onlar sadece farklı seçkinler yönetimi biçimleridir. Ayrıca, o niçin aslanlar ve tilkilerin doğal olarak alttaki kitlelerden üstün oldukları konusunda bir açıklama getirememiştir.

Mosca'nın tezi, yine de, modern seçkinler teorilerinin en uzun ömürlüsü, en açık biçimde 'kurucu bir basamak' olduğunu ispatladı: kesinlikle, basit psikolojik bir analizin ötesine geçme riskine girdiği için. *Yönetici Sınıf* Mosca'yı İtalyan siyaset biliminin kurucu babası konumuna yükseltti, hatta faşizmi Makyavelist tarzda meşrulaştırdığı suçlamasına rağmen. Mosca gerçekte Mussolini ve Hitler'i büyük ölçüde eleştirmekteydi. Mosca'nın seçkinler yönetiminin uygarlaştırıcı etkileri kadar ahlâkî liderliğine inancı da, diktatörlükten ziyade

ondokuzuncu yüzyıl liberal ilkelerine desteğinin bir yansımasıydı.

Pareto ve Mosca'nın fikirleri modern siyasal güç/iktidar yapılarının kompleksliği karşında çağı geçmiş ve basitleştirici görünse de, ikisi de, görünüşte kitle demokrasisi çağında bile halen seçkinlerin yönettikleri gerçeğini aydınlatmıştır. Onların fikirleri, yaşadıkları dönemdeki kadar günümüzde de hayatî önemde olan bir seçkinler analizi geleneğinin kurulmasına önayak olmuştur.

AYRICA BAKINIZ

- **OLİGARŞİNİN TUNÇ YASASI, İKTİDAR SEÇKİNLERİ**
- **KORPORATİZM**
- **GÖRELİ ÖZERKLİK**
- **HEGEMONYA** ve
- **MEŞRUİYET KRİZİ** –bu klâsik teorilerin çok daha yeni bir analizi için

OKUMA ÖNERİSİ

MEISEL, J. H. (1965), *Pareto and Mosca*, Prentice Hall

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

BOTTOMORE, T.B. (1966), *Elites and Society*, Penguin [*Seçkinler ve Toplum*, Çeviren: Erol Mutlu, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990]
MOSCA, G. (1896), *The Ruling Class*, McGraw Hill
PARETO, V. (1916), *Mind and Society*, Dover
PARRY, G. (1969), *Political Elites*, Allen & Unwin

SINAV SORULARI

1 Siyasal gücün doğası ve dağılımı hakkındaki çoğulcu ve seçkinci teoriler arasındaki farklılıkları inceleyiniz. (AEB, Haziran 1988)
2 "Toplumsal düzen gücün toplumda eşitsiz dağılımına bağlıdır." Toplumdaki bu eşitsiz güç dağılımını göstermekte kullanılabilecek kanıtları belirtiniz ve bu eşitsiz dağılımın sonuçlarından bazılarını ana hatlarıyla açıklayınız. (JMB, Haziran 1987)
3 Okuryazar-olmayan, gelişen ve sanayileşmiş toplumlara değinerek, toplumda güç sahibi sosyal grupları nasıl tanımlayabilirsiniz? (London University, Haziran 1988)
4 Siyasal güç dağılımıyla ilgili seçkinler teorilerini kısaca açıklayıp bu teorilere ilişkin temel eleştirileri değerlendiriniz. (AEB, Kasım 1989)

Çeviri: **Ümit Tatlıcan**

9

Sosyal Darvinizm

Herbert Spencer

Herbert Spencer (1820-1903) Derby'-de bir öğretmenin oğlu olarak dünyaya geldi. Düzenli bir eğitim görmediği söylenebilir. O, hiç bir zaman ortaöğretim veya üniversite eğitimi görmedi, gerçekte kendini yetiştirdi. Önceleri demiryolu mühendisi olarak çalışan Spencer, daha sonra politika muhabirliği ve serbest yazarlık yaptı. Doğa bilimleri ve siyasete derin bir ilgi duydu. Jeoloji ve paleontolojiye ilgisi ona evrimci görüşler konusunda bir birikim kazandırdı. Konformist olmayan geçmişi onu 19.yy. ortası İngilteresinin radikal politikalarına katılmaya yöneltti. Faydacılığın ve bireysel haklar konusunda liberal 'bırakınız yapsınlar' ('laissez faire') anlayışının güçlü bir savunucusu oldu. 1848'de 'The Economist' dergisinin yardımcı editörlüğüne getirildi. 1865'den sonra kendisine uluslararası bir ün ve akademik bir güç kazandıran, İngiltere, Avrupa, Amerika ve hatta Rusya'da popüler kılan ve Sosyal Darvinizm olarak bilinen düşünce okulunun önde gelen bir temsilcisi oldu.

Eserleri:

- *Sosyal Statik* (1850)
- *Toplum İncelemesi* (1874)
- *Sosyolojinin İlkeleri* (1896)
- *Betimsel Sosyoloji* (17 cilt, 1873-1934)

FİKİR

Sosyal Darvinizm fikrinin kaynağı Charles Darwin'in düşüncesini sosyal bilimlere uyarlamaya çalışan Viktorya dönemi yazar ve düşünürlerinden Herbert Spencer'dir. Herbert Spencer, tıpkı doğa gibi toplumların da doğal ayıklanma, hayatta kalma ve adaptasyon süreciyle ilişkili belirli temel yasalara göre geliştiklerini öne sürer. Spencer'a göre, biyolojik organizmalar gibi toplumlar da basit yapılardan karmaşık yapılara doğru gelişir, bir içsel farklılaşma ve bütünleşme süreciyle çevrelerine uyum sağlar ve homojenlikten heterojenliğe doğru ilerlerler. İnsan toplulukları, yalın ve homojen ilkel kabile gruplarından, gelişmiş, bütünleşmiş ve farklılaşmış modern sosyal sistemlere doğru evrimleşmişlerdir.

Darwin gibi Spencer da açıklamasının temeline 'organizma'yı yerleştirir. O toplumu birçok bakımdan organizmaya benzetir:

- İkisinin de büyüklüğü artar ve ikisi de daha karmaşık, farklılaşmış yapılara doğru evrimleşir.
- İkisi de farklılaşır ve giderek uzmanlaşır. Tıpkı beynin kontrol ve karar almayla ilgili bir biyolojik mekanizma olarak evrimleşmesi gibi, yönetim de aynı görevi yüklenen temel toplumsal bir kurum olarak ortaya çıkmıştır.
- İkisi de evrimleşir –toplumlar ve organizmalar varolma mücadelelerinde çevreye uyumu ve adaptasyonu öğrenirler.

Spencer ayrıca, her şeyin en az direnç temelinde hareket etme yönünde içsel bir eğilime sahip olduğu görüşü ve 'hareket-ritim ilkesi' dâhil, çağdaş fiziğin belirli unsurlarını kuramına katmıştır. Bunlara ek olarak, Comte gibi (bkz. *Pozitivizm*) Spencer da, toplumsal düzenin merkezini temel bir konsensüs, temel değerler ve ahlâk konusunda doğal bir uzlaşma oluşturduğuna inanıyordu.

Bu görüşler aşağıdaki temel kavramlara dayalı bir toplumsal evrim kuramı içinde harmanlanmıştır:

- doğal ayıklanma veya Spencer'ın deyimiyle 'en uygunun hayatta kalması';
- her sosyal sistemin doğasına içkin istikrarsızlık.

Spencer'a göre, toplumsal düzen ve istikrar, tıpkı doğadaki gibi doğal bir denge, yani bir denge duygusu gerektirir. Toplumsal değişme, bu denge halinin, toplumsal yapının çeşitli parçaları arasındaki veya toplumla çevresi arasındaki dengenin bozulmasından kay-

naklanır. Bir istikrar döneminin ardından yeni bir toplumsal düzen, yeni bir denge, yeni bir ahlâkî konsensüs ortaya çıkar ve giderek farklılaşan toplumsal parçalar arasında yeni bir ilişki oluşur.

Böylece Spencer, doğadaki türler gibi insan topluluklarının da yalın kabile birimlerinden günümüzün karmaşık yapılarına doğru evrimleştiklerini öne sürer. Uyum sağlayamayanlar, uygun olmayanlar daha gelişmiş ve saldırgan toplulukların rekabeti karşısında yavaş yavaş ortadan kaybolurlar. Böylece, mağara adamı kabile üyesi ve çiftçi karşısında yok olacaktır. Bu yüzden, Roma, Hint ve Çin İmparatorlukları da İngiltere, İspanya ve Almanya gibi Avrupalı güçlerin gerisinde kalacaklardır. Bu 'toplumsal orman' yasası yüzünden sadece en uygun toplumlar hayatta kalır; insan toplumları bu toplumsal evrim yasası sayesinde 'ilerlemişlerdir'.

> İnsanlar arasındaki savaş, tıpkı hayvanlar arasındaki savaş gibi, onların daha üst organizasyon biçimlerine ulaşmalarında büyük bir paya sahip olmuştur (Spencer, 1873).

Fakat bütün toplumlar aynı oranda veya biçimde evrimleşmezler. Doğadaki gibi, evrim farklılık ve çeşitlilik üretir. Farklı toplumlar kendi özel çevre koşullarına, komşuluk ilişkilerine ve ırksal veya kültürel nitelikteki özel niteliklerine göre farklı biçimlerde evrimleşebilirler. Buna karşın, hepsi, aynı toplumsal evrim yasasına bağlıdır; aynı evrim süreçlerinden geçer veya ortadan kalkarlar. Spencer bu noktada farklı evrim düzeylerinde iki toplum tipi ayırt eder:

- Ordu tarafından yönetilen toplumlarda olduğu gibi, merkezden denetimli ve bütünleşmiş *askerî toplum*
- Kuvvetten çok işbirliğine veya askerî güçten çok piyasa ilkelerine dayalı, toplumsal düzenin daha organik ve kendiliğinden olduğu *sanayi toplumu*

Bu yüzden, ilk askerî toplumlar varlıklarını sürdürebilmek için – Romalıların Gotlar ve Vandallara yaptıkları gibi– rakip komşularıyla savaşmak zorundayken, daha gelişmiş sanayi toplumları, savaş ve çatışmaya yönelmekten ziyade, ekonomik rekabet sayesinde barış içinde evrimleşmeyi öğrenmişlerdir.

Son olarak, Spencer'ın kuramı sosyolojik olduğu kadar psikolojik bir tema da içerir: Ona göre, insanlar da tıpkı toplumlar gibi evrimleşirler. Modern insan, kendi fiziksel ve toplumsal çevresine uyum sağlar ve bu ortamda hayatını sürdürürken, binlerce yıllık fiziksel ve psikolojik evrimi temsil eder.

Spencer'ın toplum modeli organizmacıdır. Toplumlar farklılaş-

mamış bir birlik durumundan, bireysel unsurların özerklikleri artarken giderek birbirlerine bağlılıklarının arttığı, oldukça karmaşık, farklılaşmış yapılara doğru evrimleşen canlı bedenlere benzerler. Farklılaşma basit toplumlarda sınırlıyken –insanlar hem savaşçı hem de avcı olabilirken– modern toplumlar büyük ölçüde uzmanlaşmıştır. İnsan toplumu doğal olarak karmaşık bir farklılaşma durumuna doğru evrilir. Spencer bir genel evrim teorisi geliştirmeye çalışmıştır. Spencer özellikle nüfus gelişiminin yarattığı baskıları toplumsal evrimin temel dinamiği olarak görür. O, temel çalışması *Sosyolojinin İlkeleri*'nde (1893), toplumu basitten karmaşığa, parçaların bütüne bağımlı olduğu farklılaşmış yapılara doğru gelişen bir 'şey' olarak tanımlar. Tüm sistem denge, dengelenme ihtiyacı içindedir ve hiçbir şey, hatta hükümet bile onu rahatsız etmemelidir. O askerî toplumların basitliği, merkeziliği ve katılığını sanayi toplumlarının karmaşıklığı, merkezi olmayışı ve bireyciliğinden ayırır. Spencer, piyasanın 'gizli el'i ve bireysel özgürlük ilkelerini benimseyerek her tür devlet düzenlemesine karşı çıkar –tıpkı, günümüzde çoğu doğacı ve çevrecinin insanların doğaya ve onun temel doğal evrim yasalarına müdahale etmemesi gerektiğini savunmaları gibi.

Herbert Spencer'ın genel amacı, bütün teorik bilimleri birleştirmek ve Charles Darwin'in kuram ve yöntemlerine dayalı karşılaştırmalı bir sosyoloji kurmaktır. Spencer bu organik toplumsal gelişme modelini kişi haklarını vurgulayan bir anlayışla birleştirmek istiyordu. Sosyal Darvinizm, toplumları farklı tarih ve evrim aşamalarına göre karşılaştırmanın önemini vurgulayan, büyük ölçüde yapılandırılmış ve görünüşte bilimsel bir toplumsal araştırma yaklaşımı ortaya koydu. Spencer'ın tezi politik açıdan devlet müdahalesinin reddini temsil ediyordu. Sosyal plânlama ve refah devleti toplumsal evrimin doğal ve ilerlemeci güçlerine zarar verebilecek bir tehdit oluşturur. Sosyal Darvinizm, böylece, bilimsel sosyolojiye bir katkı olduğu kadar siyasal bir öğretiydi. Spencer'ın evrim teorisinin temelinde nihai bir yeni etik ve ahlâkî düzen arayışı yatar. Evrim sayesinde insan kendi kapasiteleri ve ahlâkını mükemmelleştirecektir. Bu, ona göre, 'devlet'e önem vermeme dâhil, bireysel özgürlüğün en yüksek noktaya çıkartılmasını gerektirir. Spencer bu yüzden sosyal reformlara ve Yoksulluk Yasasına karşıdır ve acı çekmenin yararlı ve etik açıdan doğru olduğuna inancı onu denge ve uyumu mükemmelleştirme çabasına yöneltmiştir. Sosyal Darvinizm'in cazibesi bilimsel sosyolojiye bir katkı olması kadar siyasal bir öğreti olmasından da kaynaklanıyordu.

KAVRAMSAL GELİŞİM

Herbert Spencer modern sosyolojinin gelişiminde önemli bir kişilikti. Sosyal Darvinizm ilk dönem sosyolojiye doğa bilimlerindeki gelişmelerden yararlanarak güçlü bir kuramsal temel ve yaygın bir akademik statü kazandırdı. Comte gibi Spencer da, belirli temel doğa yasalarının doğal dünyayı olduğu gibi sosyal dünyayı da yönettiği inancındaydı. Spencer'a göre bu temel yasa evrimdi.

Toplumsal düzen ve değişmenin ilkelerini ortaya koyma yönündeki ilk girişimlerden biri olarak Spencer'ın kuramı 19. y.y. toplum felsefesinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Bu kuram işlevselci yaklaşımlardan önce tarih sahnesine çıkmış ve onları güçlü bir biçimde etkilemiş, William James ve W.G. Sumner aracılığıyla, 20. y.y. başlarında Amerikan sosyolojisine büyük bir katkıda bulunmuştur. O Viktorya dönemi görüş ve tutumların klâsik bir örneğidir, temel kavramlarının çoğu günümüzde halen popüler ve etkileyicidir: piyasa ilkelerine Thatchercı inanç, devlet müdahalesine karşı çıkma ve en uygun olanın varlığını sürdürmesi örneklerden birkaçıdır.

Bununla beraber, 19. y.y. sonlarında Sosyal Darvinizm ve bu yaklaşımın temel insan ve toplum anlayışları yoğun eleştiriye uğramıştır:

- Spencer'ın, bütüncül toplum analizini 'bırakınız yapsınlar'cı bireycilikle birleştirme girişimi, bireysel haklar ve özgürlükler düşüncesi ile toplumun büyük bir kısmının gelişip ilerleme ihtiyacına vurgu arasında kuramsal çelişkiler yaratmıştır.
- Onun biyolojik analojisi bazen anlamsız bir biçimde fazla esnek bir biçimde kullanılmıştır. Onun Darvinci kavramları kullanım biçimi sıklıkla yüzeysel, yetersiz ve –örneğin, tüm toplumların evrimci güçlere tâbî olmalarına karşın, bazılarının belirli aşamaları atlayabileceklerini, hatta heterojenlikten homojenliğe doğru gerileyebileceklerini savunduğu için– çelişkiliydi.
- Spencer'ın analizi totolojikti, yani kullandığı kanıtlar ve geliştirdiği farklı toplum ve kurum tipleri sınıflaması örnekleri kanıtlandığı varsayılan ilkelerden türetilmişti.
- Onun doğal ayıklanma konusundaki görüşleri ırkçı ve hümanizm karşıtı görüşleri desteklemekte kullanılmıştır. Bu görüşler, Viktorya dönemi beyazların üstünlüğü görüşünü, İngiliz İmparatorluğunun tâbi uluslar, özellikle siyahlar karşısındaki üstünlüğünü güçlendirmiştir. Bu öğretinin unsurları Nazi Almanyasının ırkçı, günümüz Güney Afrika'nın ayrımcı politikasında bulunabilir. 'En uygun olanın hayatta kalması' temasının kardeşi olan görüş zayıf, hasta, yoksul, suçlu, biyolojik özürlü vb. kimse-

leri dışlayan politikaları meşrulaştırmak için ve insanın evrimci gelişimine bir tehdit olarak kullanılmıştır.

> İyinin zararına iyi olmayan bir şeyi beslemek oldukça acımasız bir davranıştır. Bu gelecek kuşakları bilinçli olarak yoksulluğa mahkûm etmektir. Gelecek kuşaklara sayıları giderek artan embesiller, aptallar veya suçlular miras bırakmaktan daha lânet bir şey yoktur... Doğanın tüm çabası bunlardan kurtulmak, onları dünyadan temizlemek ve dünyayı daha iyi bir yer yapmaktır... Onlar yaşamak için yeterince tam değillerse öldürülmeleri gerekir ve aslında en iyisi onların ölmesidir" (Spencer, aktaran Abrams, 1968: 74).

Spencer'ın evrimci bir mücadelenin gerekliliği, aşağı ve üstün ırklar düşünceleri, hem toplumda hem de ırklar içinde en iyilerin hayatta kalma gerektiği fikri bazı ırkçı ve aşırı grupların felsefelerine, özellikle Alman Nazilerinin ırkçı teorileri ve pratiklerine temel oluşturmuştur. Kaçınılmaz olarak, bu tür toplumların ve onların toplum felsefelerinin çöküşü sosyal Darvinizmin teorik ve etik değerini zayıflatmıştır.

- Sosyal Darvinizm, mevcut düzeni ve eşitsizlikleri doğal ve haklı sayarak meşrulaştırdığı için, çoğu kez muhafazakâr, hatta gerici bir felsefe olarak görülür.
- İngiliz İmparatorluğunun düşüşü, İngiltere'nin bir dünya gücü olarak Almanya ve Amerikanın gerisinde kalması Sosyal Darvinizme desteği azaltmıştır. Merkezî planlamaya dayalı komünist toplumların yükselişi Spencer'ın piyasa güçleri aracılığıyla evrim teziyle çelişir. Ayrıca, yüzyıl başında, gelişmiş sanayi toplumlarında ekonominin devlet eliyle plânlanması ilkesinin benimsenmesi, sosyal devlet hükümleri ve sosyal demokrasi de bu tezin geçerliliğini giderek zayıflatmıştır.

Spencer'a eleştiriler üç temel alanda yoğunlaşır:

1. Onun bireyci insan anlayışı ile bir organizma olarak toplum anlayışı arasındaki içkin çatışma. Bencillik ve çıkarcılık tek başına istikrarlı ve ilerleyen bir toplumun bağlayıcı güçleri olamaz.
2. Ahlâkî natüralizm fikri –hayatta kalmayı başaranların doğal olarak üstün oldukları düşüncesi– ciddi eleştiriler almış ve ırkçılık suçlamalarına maruz kalmıştır.
3. Sosyal ve kültürel gelişmeyi analiz etmek için 'doğal ayıklanma' ve 'en iyinin hayatta kalması' gibi biyolojik kavramları kullanan bu kavramsal ve metodolojik yaklaşımın pratik olmadığı gide-

rek kanıtlanmıştır

Özelde, Sosyal Darvinizmin ondokuzuncu yüzyıldaki ve yirminci yüzyıl başındaki soy ıslahı teorileri ve sömürge savaşlarıyla ilişkisi, bu tür aşırılıklardan uzak durmaya çalışsa da, Spencer'ın kuramsal cazibesini zayıflatmıştır. O ırkların eşit haklara sahip olduklarını kabul eder ve 'toplumsal yamyamlık dönemi' olarak tanımladığı kendi yaşadığı çağda artan savaşlardan büyük ölçüde etkilenmiştir ve bu durum sanayileşmenin daha büyük bir barış ve uyum getireceği inancıyla önemli ölçüde çelişiyordu.

Böylece, Sosyal Darvinizm 1900'lerde bile halkın ilgisini ve siyasal desteğini büyük ölçüde kaybetti. Sosyal Darvinizm artık, tarihsel bir hata, Britanya İmparatorluğunun Viktorya Döneminden kalma ve beyazlara özgü bir üstünlüğü gibi görünmektedir. "Herbert Spencer kendi yaşadığı dönemde büyük bir ün kazanan ve etki yaratan, ancak çok çabuk unutulan bir düşünürler kategorisine dâhildi" (Heine Andersen, Andersen and Kaspersen, 2000: 35). Radikal bir özlem içindeki Spencer'ın teorileri, ironiktir ki, giderek daha çok muhafazakâr ideolojileri desteklemekte kullanılmıştır.

Yine de bu yaklaşım sosyolojinin akademik bir disiplin olarak kurulmasına önemli bir katkıydı ve onun temel tezleri, son yıllarda, yapısal-işlevselcilik, modernleşme tezleri ve kültürel antropoloji, sosyo-biyoloji ve oyun teorisi gibi yeni evrimci kuramlar biçiminde yeniden ortaya çıktı.

AYRICA BAKINIZ

- **YAPISAL İŞLEVSELCİLİK** –Spencer'ın temel düşüncelerinin modern bir yorumu olarak
- **MODERNLEŞME TEORİSİ** –Darvinci küresel evrim düşüncelerini kullanan bir dünya gelişimi teorisi olarak
- **BAĞIMLILIK TEORİSİ** –evrimci dünya gelişimi teorisine sert bir eleştiri olarak

OKUMA ÖNERİSİ

PEEL, J.D.Y. (1971), Herbert Spencer: The Evolution of a Sociologist, Heinemann, London

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

ANDERSEN, H. (2000), 'Herbert Spencer', Kesim 3, Bölüm I, Andersen and

Kaspersen, L.B., *Classical and modern Social Theory*, Blackwell, Oxford
GRAY, T. (1996), *Political Philosophy of Herbert Spencer: Individualism and Organicism*, Avebury, Brookfield, VT.
SPENCER, H. (1850), *Social Statistics*, D. Appleton
SPENCER, H. (1874), *The Study of Society*, Appleton
SPENCER, H. (1896), *The Principles of Sociology*, Appleton
SPENCER, H. (1873-1934), *Descriptive Sociology*, Williams & Norgate

SINAV SORULARI

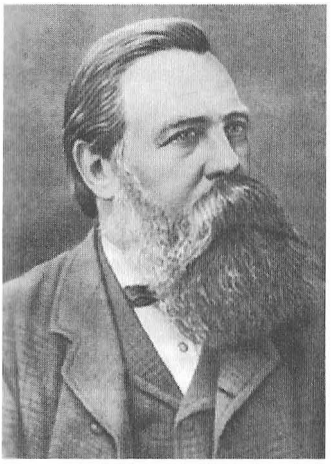
1 Organik analoji sosyal sistemleri anlamak için ne kadar yararlıdır? (WJEC-Haziran 1986)
2 Toplum ile biyolojik bir organizma arasındaki analojinin yararlılığını özetleyip değerlendirin.(AEB Haziran1988-2. Sınav)

Çeviri: **Şebnem Özkan**

10

Tarihsel Materyalizm

Marx ve Engels

Friedrich Engels (1820-1895) Almanya'nın Barmen kentinde, Almanya ve İngiltere'de fabrikaları olan zengin bir tekstil imalâtçısının oğlu olarak dünyaya geldi. Engels, ailenin işini devralsa da, radikal bir toplumsal eleştiri üslûbu geliştirdi, radikal Alman grup Genç Hegelcilerle ilişkilerini giderek geliştirdi. Engels Marx'la onlar aracılığıyla tanıştı ve ikisi sonradan yakın arkadaş oldular. Engels 1842'de Çartistler ve Owencılar gibi İngiliz radikallerle ilişkilerini geliştirdi ve Sanayi Devrimi'nin doğum yeri olan İngiltere hakkındaki güçlü gözlemlerini aktardığı *İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu*'nu yazdı. Artık o yeni sanayi işçi sınıfının geleceğin devrimci gücü olacağına inanıyordu. Marx da benzer bir yargıya ulaştı ve Engels'in 'Ekonomi Politiğin Eleştirine Dair Bir Taslak' adlı gazete yazısından etkilendi ve birlikte ilk çalışmaları *Kutsal Aile* (1845) ve *Alman İdeolojisi*'ni (1845) yazdılar.

Engels, 1845-1850 yılları arasında Marx'la beraber, Brüksel ve Paris'te Marksizm'i entellektüel bir teori ve devrimci bir hareket haline getirmek için siyasal çalışmalara yoğunlaştı. Engels sosyalist politikada oldukça aktif bir rol aldı, Alman Sosyal Demokrat Partisi için yoğun olarak çalıştı ve Komünist Birliğin kurulmasına yardımcı oldu. 1848 Avrupa devrimleri arifesinde Marx'la birlikte Komünist Manifesto'yu yazdı, 1848 Alman devrimine aktif olarak katıldı ve bu devrimler başarısızlığa uğrayınca Marx'la birlikte kaçmak zorunda kaldı.

1850'de Manchester'daki aile şirketine döndü ve Marx'a yardım ettiği yirmi yıl boyunca burada kaldı. Ailesi onu malî olarak destekledi ve burada diyalektik materyalist düşünceyi geliştirmeye başladı.

Engels 1870'de kendini emekliye ayırdı ve hasta Marx'a hem yazma çalışmalarında hem de Birinci Enternasyonal'da sürdürdüğü siyasal faaliyetlerinde yardımcı olmak için Londra'ya geçti. Hatta Marx'ın adıyla New York *Daily Times* gazetesinde makaleler yazarak Marksizm'i tanıtmaya çalıştı. Engels *Anti Dühring* (1878) ve *Bilimsel ve Ütopik Sosyalizm* (1892) gibi çalışmalarla ve Ludwig Feuerbach aracılığıyla, tarihsel materyalizmin ana temalarını geliştirmeye başladı. İkinci Enternasyonal döneminde Engels'in felsefi ve siyasal ünü Marx'ı geçmeye başladı.

1883'te Marx'ın ölümünden sonra zamanını (1885 ve 1894 yılları arasında) *Kapital*'in üçüncü ve dördüncü ciltlerini düzenleyip yayınlamaya adadı. 1895'te kanserden öldüğünde dördüncü cilde henüz başlamıştı.

Engels günümüzde Marx-Engels dostluğunun küçük üyesi olarak tasvir edilir ve teorik analizler bağlamında bu tasvir kesinlikle yerindedir. Yine de o, bizzat usta bir gazeteci, sosyal tarihçi, askerlik konularında uzman ve doğa bilimciydi. 'Doğanın Diyalektiği' (1925) ve sosyalist feminizme ilk katkılardan biri olan 'Ailenin Kökeni' (1884) gibi birçok makale ve kitap yazdı. Son yıllarında Marx konusunda bir otorite, onun tüm çalışmalarının editör ve vasisi ve Birinci Dünya Savaşına kadarki dönemde Marksizm'in en büyük propaganda kaynağıydı. Engels'in yazılarındaki ve Marksizm'in Bolşevikler ve özellikle Stalin tarafından resmi anlayış olarak benimsenişiyle doruğuna çıkan pozitivist eğilimler onun bilimsel Marksizm yorumu hakkında tartışmalara yol açtı ve buna bağlı olarak onun ünü azalttı.

Marx'ın tarihsel materyalizm anlayışını her zaman övse bile, tarihsel materyalizm terimini ilk kez kullanan, Marx'ın tarihsel gelişim yasasında sadece 'rehber bir ilke' olarak gördüğü şeyin ana temalarını ete kemiğe büründüren ve bu temel fikri popüler hale getirip yayan Engels'tir.

FİKİR

Tarihsel materyalizm sosyal bilimler ve dünya tarihindeki en büyük ve en etkili fikirlerden biridir. Bu fikir Marksist ekonomik, siyasal ve toplumsal gelişme teorisinin ve ayrıca yirminci yüzyılda komünizmin Doğu Avrupa ve Güney-Doğu Asya'da yayılmasının temelini oluşturmuştur. O kompleks bir fikir, tarihsel ve toplumsal gelişme hak-

kında kapsamlı ve ayrıntılı bir teoridir. Bu fikrin kaynağı Karl Marx ve yazı arkadaşı Friedrich Engels'in çalışmalarıdır ve gerçekte bu fikir sadece geleceği öngörmeyi değil, kurmayı da amaçlayan, onu etkili ve muazzam bir biçimde tasvir eden adamların hayatları ve yaşadıkları dönemi yansıtır. Radikal bir gazeteci olan Karl Marx ve sosyalist bir işadamı olan Engels, ondokuzuncu yüzyılda insanlık tarihinde yaşanan en büyük devrimci karışıklık dönemlerinden birinde bu değişimleri yaşadı, bizzat üretti ve değişim mücadelesi verdi. Bu dönem Fransa ve Avrupa'nın diğer ülkelerini büyük ölçüde etkileyen siyasal devrimler, Tarım ve Sanayi Devrimlerinin yol açtığı ekonomik dönüşümler ve Bilimsel Devrimin yarattığı entellektüel atılımlar dönemiydi. Devrim her yerdeydi, Marx ve Engels yeni bir tarih yorumu, yeni bir toplum anlayışı, yeni bir ütopya –komünizm– geliştirdi.

'Tarihsel materyalizm' terimi Marx'ın tarih anlayışının temel tezini, yani tarihsel değişimlerin ardındaki itici gücün siyasal liderler değil, aksine ekonomik güçler olduğu düşüncesini yansıtır; toplumsal hayatı ve insanın gelişimini belirleyen siyasal üstyapı değil, toplumun ekonomik veya maddî temelidir. Geleneksel olarak, insanın toplumsal ve ekonomik gelişimi –Julius Caesar, Napoleon, Nelson gibi– belirli temel tarihsel şahsiyetlerin ve önemli kral ve kraliçelerin siyasal eylemleri tarafından yönlendirilen ilerleyici açılım olarak düşünülür. Tarihsel materyalizmde de benzer biçimde tarih ilerleyen bir şey olarak görülür, ancak bireylerin eylemlerinin –ne kadar güçlü olursa olsun– değişmenin temel dinamiğini oluşturdukları düşüncesine karşı çıkılır. Marksistler için temel dinamik daha ziyade ekonomik gelişmedir. Engels'in (*Ütopik ve Bilimsel Sosyalizm*'de) kısaca özetlediği gibi, tarihsel materyalizm,

> toplumun ekonomik gelişiminde, üretim ve mübadele biçimlerinin değişiminde, bunun neticesinde toplumun sınıflara bölünmesinde ve sınıfların birbirleriyle mücadelelerinde rol oynayan en temel nedeni ve tüm önemli tarihsel olayları harekete geçiren gücü araştıran, tarihin yönü hakkında bir görüştür.

Bu yüzden, tarihsel materyalizm siyasal veya toplumsal faktörlerden ziyade ekonomik veya maddî güçleri esas alan bir tarihsel gelişme teorisidir.

Materyalizm *dış* dünyayı –kendine ait neden-sonuç yasaları tarafından yönetilen ve insan bilincinden bağımsız– bir gerçeklik olarak gören felsefi bir anlayışı ifade eder. Bu perspektif, dış dünyanın –gerek doğal gerek toplumsal hayatın– nihayetinde insanların ona ilişkin düşünce ve bilinçleri tarafından belirlendiğini düşünen idealizmin tam karşısında yer alır. Bu iki görüş arasındaki felsefi tartışma,

ondokuzuncu yüzyıl ortalarındaki Almanya'ya, fikirlerin tarihte egemen güç olduklarını, tarihin basitçe aklın ilerleyici açılımı olduğunu öne süren büyük düşünür Hegel'e kadar uzanır. Marx, tarihsel gelişmenin fikirler tarafından değil, aksine –en azından insanların üretim, barınma ve susuzluk gibi temel ihtiyaçları tarafından olmasa bile– somut ekonomik olgular tarafından belirlendiğini öne sürerek, "Hegel'i ayakları üstüne oturtur".

> Basit gerçek, insanların, siyaset, bilim, sanat, din ve benzeri konularla ilgilenmeden önce, öncelikle beslenmek, susuzluklarını gidermek, giyinmek ve barınmak zorunda oldukları[dır]. Bu gerçek, en dolaysız maddî geçim araçlarının ve neticede belirli bir toplumun veya çağın ekonomik gelişme derecesinin devlet kurumları, hukuk anlayışları ve sanatın, hatta dinsel kurumların üzerine inşa edildiği temeli oluşturması anlamına gelir. Bu, ikinci kategoride yer alanların birincilere göre açıklanması gerekirken, aksine birincilerin genellikle ikincilerin neticesi olarak alındığını gösterir (Engels'in Marx'ın mezarı başındaki 17 Mart 1883 tarihli konuşması). İnsanların mevcudiyetlerini belirleyen bilinçleri değil, aksine bilinçlerini belirleyen mevcudiyetleridir (Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'ya Giriş, 1859).

Tarihsel materyalizm, bu yüzden, aşağıdaki temel anlayışlar üzerine kurulu bir toplumsal yapı ve toplumsal değişme teorisidir.

- Toplum iki temel yapı üzerine kurulu bir bütünlüktür:
  - Mal ve hizmetlerin üretimi ve dağılımıyla ilgili ekonomik altyapı
  - Devlet, hukuk ve aile gibi temel toplumsal kurumları içeren toplumsal, siyasal ve ideolojik bir üstyapı
- Ekonomik altyapı toplumun temel kuruluşudur. O, sadece mal ve hizmetlerin üretimini değil, aynı zamanda üstyapıyı oluşturan diğer tüm toplumsal kurumları –hatta toplumun yaşam biçimini, hükümet şekli ve düşünme tarzını– belirler. Altyapı iki temel unsura ayrılabilir:
  - Üretim güçleri –emek ve makine dâhil, üretim yöntemleri ve âletleri.
  - Üretim araçlarının sahipleri ve işçiler arasındaki üretim ilişkileri. Bunlar bir üretim tarzından diğerine farklılık gösterir. Onlar feodalizmde efendi ve serf iken, kapitalizmde burjuva ve proleter haline gelirler.
- Bir üretim tarzı, tarihte zaman içinde belirli bir noktada yaygınlık kazanmış ekonomik sistemi anlatır. Nitekim Ortaçağda temel

üretim aracı olarak toprağa dayalı feodalizm hâkimdi. Kapitalist toplumda sanayi ve ticaret hâkim konumdadır. Marx sosyalizmin yanı sıra, dört temel üretim tarzı belirler: Asya tipi, Antik, Feodalizm ve Kapitalizm. Her temel üretim tarzı insanlığın sosyalizme doğru ilerleyişinde ileri bir adımdır. Bu ilerlemeci toplumsal değişmenin temel mekanizmaları şunlardır:

- Ekonomik altyapı içindeki temel çelişkiler: bu çelişkilerin kaynağı, yeni ekonomik yöntemler toplumsal ve hukukî yapılarından daha hızlı büyümeye başlarken, sözgelimi feodalizm sanayi ve ticarete dar gelirken, üretici güçler ve üretim ilişkileri arasında giderek artan çatışma ve uyumsuzluklardır.
- Üretim araçlarının sahipleri ayrıcalıkları ve kârlarını sürdürebilmek amacıyla işgücünü sömürülerini artırmaya çalışırken sınıf çatışmalarının artışı. Sosyal sınıfların kaynağı, Marksistler için, basitçe, üretim araçlarına sahip olup olmamadır: bu ilişki, sömürüye ve eşitsiz servet dağılımına bağlı olması nedeniyle, ister feodal lordlar ve serfler arasında isterse kapitalistlerle işçiler arasında olsun, özünde antagonist (uzlaşmaz) bir ilişkidir.

Marx ve Engels için 'sınıf mücadelesi' tarihsel materyalizmin merkezi kavramıdır ve toplumsal değişmenin dinamiğini oluşturur: "şimdiye kadar mevcut tüm insanlık tarihi sınıf mücadeleleri tarihidir". Bu çatışma doğrudan yıkıcı olmayıp, nihayetinde ilerleticidir: Marx'ın sözleriyle, "antagonizma yoksa ilerleme de yoktur". Marx, tarihsel materyalizmin bu 'yönlendirici ilkeler'ini çağdaş kapitalist üretim tarzı analizinde ayrıntılı olarak açıklar.

Kapitalizm

Kapitalist toplumda *temel üretim güçleri* sanayi ve ticaret, fabrika ve imalâthane, *temel üretim ilişkileri* burjuvalar ve proleterler arasındaki üretim ilişkileridir. Üretim güçleri piyasa güçleri tarafından ve arz-talep ilişkisine göre belirlenir; ve kapitalist sürekli kâr ve yatırım peşinde koşarken, kapitalist ve işçi arasındaki üretim ilişkisinin bağlayıcı unsuru kişisellikten-uzak ve sadece 'para eksenli' bireysel çıkara yönelik çabalardır, yani kapitalist işçiyi sadece kâr sağlayacak bir araç olarak kullanır ve böylece gerektiğinde onu kullanır veya işten atar. Kapitalist üstyapı bu altyapıya sağlıklı ve disiplinli işçiler üreten aile ve eğitim sistemi aracılığıyla hizmet eder ve böylece onu meşrulaştırırken; devlet, hukuk sistemi ve medya da kitlelerin hem fiziksel hem de ideolojik kontrolünü sağlar: ideolojik kontrol sayesinde işçi sınıfı

materyalizmden ve alternatif fikirlerden uzak tutularak 'yanlış bilinç' içine sokulur.

Bununla beraber, diğer tüm antagonist üretim tarzları gibi kapitalizm de, içkin (doğasındaki Ü. T.) çelişkileri nedeniyle, 'kendini yıkacak tohumlar'ı bağrında taşır. Kapitalizmin asıl merkezini kâr amaçlı rekabet oluşturur, fakat nihayetinde bu rekabet ve maliyet açmazı burjuva sınıfının –üyelerinin giderek daha fazla 'köşeye sıkışması' ve ücretleri düşen ve kitlesel işsizlik tehdidi altındaki işgücünün büyüklük, birlik ve sınıf bilincindeki gelişimiyle birlikte– çöküşüne yol açacaktır. Bu durum ayrıca kapitalizmde aşırı büyüme ve ani çöküşler biçiminde periyodik krizler yaratacak ve bunları şiddetlendirecek; ve işçilerin birleştikleri, zincirlerini kırdıkları, devletin ve üretim araçlarının kontrolünü ellerine geçirdikleri ve son temel üretim tarzı Sosyalizm-Komünizm'e ulaştıkları noktaya kadar sınıfsal antagonizmalar ve kutuplaşmalar artacaktır. Bu son aşamada, üretim araçları tüm insanların ortak malı haline geleceği için, sınıf çatışması, eşitsizlik ve yanlış bilinç olmayacaktır. İnsanlar sonunda sömürü ve yabancılaşmadan kurtulacak, "sabah avlanma, öğleyin balık tutma ve akşam yemeğinden sonra da düşüncelerini tartışma" özgürlüğüne sahip olacaklardır (*Alman İdeolojisi*).

Nitekim, kapitalist üretim tarzı, Marx ve Engels'e göre, *bir yanda* kötülük ve sömürü üretip "kendi mezar kazıcıları"nı yaratırken; *öte yandan*, hem "herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacına göre" ilkesi üzerine kurulu komünist bir toplumda insanlara başka konularda ve kendi üzerlerinde düşünme, felsefe yapma imkânını, hem de gerek maddî bolluk gerekse zorunlu ihtiyaçlardan ve sıkı çalışmaktan kurtulmayı sağlayacak gerekli üretim güçlerini yaratır.

KAVRAMSAL GELİŞİM

Tarihsel materyalizm, bu yüzden, sadece akademik bir teori olarak değil, aynı zamanda bir eylem programı olarak, sosyal teorisyenler ve tarihçiler kadar devrimler için de 'yol gösterici bir düşünme tarzı' olarak tasarlanmıştır. Engels bu yaklaşımı –onun sadece tarihin bir yorumu değil aynı zamanda bilimsel bir yasa olduğunu da ilân ederek– sosyalistler için yol gösterici bir meşaleye dönüştürdü. Engels Marx'ın mezarına şöyle yazdırdı: "Tıpkı Darwin'in organik doğanın gelişim yasalarını keşfetmesi gibi, Marx da insanlık tarihinin gelişme yasasını keşfetmiştir".

Engels'in tarihte sömürü, baskı ve eşitsizlik üzerine radikal analizi ve ütopik gelecek tasavvuru tüm dünyada komünist devrimlere il-

ham kaynağı oldu ve ham bir tarihsel materyalizm anlayışı Rusya'da ve Doğu Avrupa ülkelerinde Sovyet Devrimi'nin 'İncil'i haline geldi. Marx oldukça keskin bir iddiada bulunur: "Felsefeciler dünyayı sadece yorumladılar, artık onu değiştirmenin zamanıdır".'

Bununla beraber, tarihsel materyalizm aynı zamanda Marksizm'in kendi içinden ve dışardan yoğun eleştiriler ve tartışmalara maruz kalmıştır.

Ekonomik determinizm

Halen hararetle tartışılan önemli bir konu, tarihsel materyalizmin temel unsurunu oluşturan ekonomik determinizmidir. Bu teorinin kaba yorumlarına göre:

- Ekonomik altyapı diğer her şeyi belirler, siyasal, toplumsal ve ideolojik faktörler tamamen ekonomik faktörlere bağlıdır ve tarihte hiçbir bağımsız nedensel etki yoktur. Tüm toplumsal çatışmalar, kurumlar ve davranışlar ilgili ekonomik gelişme evresine göre açıklanabilir.
- Üretim tarzları ekonomik gelişme evrelerini açıkça belirler ve her toplum sosyalizme giden aynı yolu izlemek zorundadır.

Çoğu sosyolog ve tarihçi, siyasal ve toplumsal güçlerin toplumsal değişme üzerinde ekonomik güçler kadar etkide bulunabileceğini söyleyerek, bu determinist ve basitleştirici analizi tamamen reddetmiştir. Özellikle Max Weber, *Protestan Ahlâkı* terimini kullanarak, Sanayi Devrimi gibi en temel toplumsal değişme biçimlerinde kültürel faktörlerin önemini aydınlatmaya yöneldi. Geçmişin ve günümüz toplumlarının ayrıntılı analizi tarihin beş üretim tarzına ayrılmasının oldukça basitleştirici bir girişim olduğunu göstermiştir. Rusya ve Çin gibi günümüz toplumlarının sınaî gelişme biçimi, ilk dönemindeki *bırakınız yapsınlar* (laissez-faire) uygulaması olmadan da kapitalizmin ortaya çıkabileceğinin açık kanıtıdır. Ortodoks Marksizm'in zorlamaları ve tarihsel materyalizm adına yapılan insanlık dışı uygulamalar bizzat Marksizm içinde ekonomizmin köklü bir eleştirisine yol açtı. Bazıları, sözgelimi Frankfurt Okulu, daha hümanist ve esnek bir yorum için genç Marx'a yöneldi. Diğerleri, örneğin Louis Althusser ve yapısalcı Marksistler onu daha bilimsel kılmaya çalıştılar, ancak iki Marksist düşünce okulu da geç kapitalizm döneminde siyasal ve özellikle kültürel faktörlerin önemini daha belirgin biçimde vurguladı.

Bu tartışmanın nedeni, kısmen Marx ve Engels'in yazıları ve bir öl-

çüde Marx'ın çalışmasının tamamlanmamış olması ve sürekli revizyona uğramasıdır. Marx'ın stili, dogmatizmi ve bilimsel kesinlik iddiaları, hepsi, bu ekonomik determinizm izleniminin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Örneğin o, söze "insanlar kendi tarihlerini yaparlar" diye başlar, "ancak bunu kendi seçmedikleri koşullarda gerçekleştirirler" diyerek bitirir.

Bununla beraber, Marx ve Engels kendi tarihsel materyalist teorilerindeki ekonomik determinizmi birlikte reddetmişlerdir. Engels onun sadece bir 'araştırma ilkesi' olduğunu öne sürdü ve hatta kendi zamanında geliştirilen bu ham yorumlara karşı saldırıya geçti.

> Materyalist tarih anlayışına göre, tarihte nihaî belirleyici unsur gerçek hayatın üretimi ve yeniden-üretimidir. Ne Marx ne de ben bundan fazlasını iddia ettik.
>
> ... Birisi bu ilkeyi ekonomik unsurun tek belirleyici faktör olduğu biçiminde ifade ediyorsa, söz konusu önermeyi anlamsız bir ibareye dönüştürmektedir. Ekonomik durum temeldir, ancak üstyapının farklı unsurları da... tarihsel mücadeleyi etkiler ve çoğu örnekte onların biçimini belirlemede üstünlük kazanır. Bütün bu sonsuz tesadüfler topluluğunun ortasında, bütün unsurların – ekonomik hareketin nihayetinde bizzat kendini zorunlu olarak dayattığı– bir etkileşimi söz konusudur (Carver, 1981).

Engels, sonraki yazılarında tarihte fikirlerin etkisine daha fazla destek verirken, Marx sosyalizme doğru sadece Sovyet tipi bir gidiş ihtimalini değil, barışçı, demokratik bir yolun da mümkün olduğunu kabul etmiştir. Bu tartışma tarihsel materyalist teoride ve genel olarak Marksizm'deki, onu hem bir teori hem de devrimci bir kılavuz olarak alma çabasından kaynaklanan temel bir anlaşmazlığı yansıtır. Tarihsel materyalizm doğru ve sosyalizm kaçınılmazsa, siyasal faktörler ekonomik gelişmeleri ikincil konuma itebiliyorsa, o halde niçin devrimci eyleme katılalım?

Engels, bilimsel terminoloji ve kavramları daha fazla kullanarak ve diyalektik materyalizmin "doğa, insan, toplum ve düşüncenin genel hareket ve yasalarının bilimi" olduğunu iddia ederek bu determinist izlenime katkıda bulunmuştur. Marx, en azından daha az determinist havasıyla, şu cevabı verecektir: ekonomik gelişmeler insanlara sadece değişmeyi fiilen gerçekleştirebilecekleri bir çerçeve sağlar. Bu yüzden, sınıf mücadelesine girme*mek* toplumsal ilerleme için engel teşkil edecektir.

Devletin rolü

Gelişmiş kapitalist ülkelerde, özellikle sosyalist toplumlarda, devlet ortadan kalkmak yerine büyümüş ve müdahalelerini artırmıştır. Kapitalizmde devlet, ekonomiyi düzenleyen ve fiziksel egemenlikle kalmayıp ideolojik egemenliği de sağlayan temel siyasal bir güç haline gelmiştir. Ekonominin bu siyasal egemenliği merkezi-plâncı ekonomilerde çok daha kapsamlıdır; ve aksi yöndeki ideolojik iddialara rağmen, devlet insan haklarını geliştirmekten çok baskı altına alan baskıcı totaliter bir gücü oluşturur. Marx ve Engels'in devlet konusundaki ve onun ya yönetici sınıfın sağ eli ya da basitçe özel bir sınıfın çıkarlarından ziyade sistemin çıkarlarını koruyan bir arabulucu olarak rolü hakkındaki görüşleri savaş sonrası Marksizm'de, özellikle Gramsci, Poulantzas ve Miliband'ın yazılarında görebileceğimiz kapsamlı bir tartışmaya yol açmıştır.

Sınıflar arası kutuplaşma

Gelişmiş kapitalist toplumların iki ana sınıf temelinde kendi içlerinde kutuplaşacakları öngörüsü açıkçası gerçekleşmemiştir. Daha ziyade aksi olmuş, orta sınıflar gelişmiş, işçi sınıfı küçülmüş ve tüm sınıfsal yapı yaş, cinsiyet ve ırk gibi ekonomik-olmayan tabakalaşma biçimlerinin etkisiyle kendi içinde parçalanmaya uğramış ve ufalmıştır.

Bunun yanı sıra, işçi sınıfı birlik bilinci ve devrimci bilinç geliştirmekten uzak olarak, büyük ölçüde muhafazakâr bir yapı sergilemiştir. Yirminci yüzyılın 'komünist' devrimleri zengin sanayileşmiş Batıda değil, aksine Doğunun ve Üçüncü Dünya ülkelerinin tarımcı toplumlarında, çoğunlukla ekonomik devrimlerin değil siyasal gücün etkisiyle ortaya çıkmıştır.

Üretim tarzları

Bir tarihsel gelişme analizi olarak üretim tarzı fikrini gerçek toplumlara düşünüldüğü şekliyle uygulamak kolay değildir. Bu şemaya çok az toplum tamamıyla uyar. Çok azı kelimenin gerçek anlamında kapitalist veya sosyalist olarak nitelendirilebilir. Bu problemi Marx bile kabul etmiş ve karma ekonomilerden ve hatta bazı toplumların "büyük bir adım atarak Sosyalizme giden ara evreyi atlamaları" ihtimalinden söz etmiştir. Yirminci yüzyılın Komünist toplumlarının ne sınıfsız ne de özgürleştirici oldukları, aksine her zaman görülen acımasız ve otoriter bazı rejimlere yol açtıkları görülmüştür. 1980'lerde Doğu Avrupa'da sosyalizmin çöküşü Marksist ideolojinin yetersizliğini ve Batı kapitalizminin üstünlüğünü gösterir gibi görünmüştür.

Ancak Marx'ın yazıları onu eleştirenlerin varsaydıklarından daha olgun, daha gelişkindir. Yabancılaşma üzerine erken dönem çalışması onun bilinçli insan eylemine ve fikirlerin gücüne olan ilgisini yansıtır. Onun diyalektik metodolojisi doğası gereği esasen determinist değildir ve Marx her zaman "insanların kendi tarihlerini yaptıkları"nı, tarihin kişisel-olmayan güçlere göre değil, aksine insanın amaçlı etkinliğine göre açıklanabileceğini vurgulamıştır. Gelecek komünizm ihtimalinde yatar, ancak sadece uğruna mücadele edildiği sürece.

Marx'a eleştirilerin çoğu daha ziyade taraftarlarından ve onun yolunu izleyen Marksist okullardan, onun sonraki çalışmasının yapısal ve ekonomik determinizminden yararlananlardan (Althusser) ve savaş-sonrası kapitalizmi üstyapı ve kültürel alanın ideolojik kontrolü temelinde açıklamaya çalışanlardan (Frankfurt Okulu) gelir. Marx ve Engels, *temel* ve üstyapı arasındaki ilişkinin katı olmaktan ziyade daha kompleks olduğunu öne sürerek, bazı Marksistlerin benimseme eğiliminde olduğu bir ekonomik determinizm biçimi olan 'kaba' materyalizmden kendilerini uzak tutmuşlardır. Ancak Marx sonraki yazılarında gelişmenin nesnel yasalarına odaklanarak ve "hayat bilinç tarafından değil, aksine bilinç hayat tarafından belirlenir" (aktaran, Swinglewood, 2000: 39) sözleriyle, daha bilimsel ve yapısal bir yaklaşımı benimsemiştir.

Marx'ın kapitalizm analizi, tarihsel bir örnekten ziyade bir ideal tip olarak kapitalist ruhun temel karakteristiklerini betimlemeye çalışan soyut bilimsel bir analizdir. Marx'ın analizinin merkezini, belirli bir üretim tarzının yarattığı toplumsal ilişkilerin –kapitalizmdeki sermaye ve emek, burjuvazi ve proletarya arasındaki ilişkinin ve mülk sahipliği ve özel mülkiyet üzerindeki temel sınıf çatışmasının– betimlenmesi oluşturur.

Marx'ın kapitalist toplum üzerine ilk sınıf analizi nispeten basit, iki boyutlu bir analiz olsa da, o daha sonraki yazılarında küçük üreticiler, küçük burjuvazi, idareciler ve hatta ideolojik veya entellektüel sınıfları da içeren çok daha kompleks bir yapının varlığını belirler. O aynı şekilde burjuva toplumunun yönetiminde önemli görevler üstlenecek orta sınıfların gelişimini önceden görür:

> işçiler ile kapitalistler ve toprak sahipleri arasında kalan, esasen ve doğrudan ücretle [geçimini sağlayan] sayıları sürekli artan orta sınıflar... üst sınıfın sosyal güvenliği ve gücünü genişleterek, emekçi sınıf üzerinde ağır bir yük oluşturmaktadır (Marx, 1964: 573).

Marx, kapitalist toplumları, özellikle ondokuzuncu yüzyıl Britanya'sını araştırırken, gerçeklikte kapitalizmin kendi çizdiği ideal tipte-

kinden çok daha kompleks olduğunu ve hatta burjuvazinin asla birleşik, bütünleşmiş ve örgütlü bir sınıf olmayıp, bizzat iç bölünmeler ve parçalanmalar yaşadığını tamamen kabul eder.

Sınıf mücadelesi ve devrimci değişim Marx'ın siyasal analizinin anahtar temaları olsa da, o hayatının sonlarına doğru Hollanda, İngiltere ve ABD gibi gelişmiş demokrasilerde işçi sınıfının parlamenter araçlarla iktidara gelebileceğini kabul etmiştir.

Bununla beraber, teori ve pratikteki yetersizlikleri her ne olursa olsun, tarihsel materyalizm Marksist teorinin temelini oluşturmuş ve dünyanın her yerinde sosyal bilimcileri (ve devrimcileri) harekete geçiren bir güç haline gelmiştir. Hatta o yüzyıl sonra bile tartışmalar ve araştırmaların esin kaynağını ve milyonlarca insanın daha özgür, daha rasyonel ve daha âdil toplum özlemini oluşturmaktadır. Çok az sosyolojik düşünce böyle bir etkiye sahip olmuştur ve İngiliz biyografi yazarlarından Terrell Carver (1981) şu yargıya varır: "Materyalist tarih yorumu Engels'in bize bıraktığı entellektüel mirasın temel unsurudur". Ne yazık ki, günümüzde, "bu ünlü tarih anlayışına ait, tüm Marksistlerin üzerinde birleştiği tek bir yorum yoktur. Materyalist tarih yorumu daha ziyade paylaşılan fikir ayrılıklarını temsil etmektedir" (Carver, 1981).

Eşitsizlik problemi –nedenleri, etkileri ve potansiyel çözümleri– Marx ve Engels'in analizleri ve devrimci polemiklerinin itici gücüydü. Bu çatışma ve bu devrimci ideoloji yirminci yüzyılda iki büyük siyasal öğretiye, Marx'ın adına yaratılan toplumlar ve rejimlere ve neredeyse insanlığı yıkıma götürecek ideolojik Soğuk Savaşa yol açtı. Marx ve Engels Hegel'in düşüncelerin tarihi dönüştürme gücü anlayışını reddetti, ancak onlar ve onların fikirleri bildiğimiz kadarıyla daha önce veya o günden beri tanıdığımız düşünürler, tarihçiler veya iktisatçılardan çok daha fazla toplumu değiştirmiştir.

> Doğu Avrupa komünizmi yıkılmadan ve 1989-1991 yılları arasında Sovyetler Birliği çözülmeden önce, dünyadaki insanların üçte birinden fazlası Marx'ın teorilerini uygulama niyetinde olduklarını iddia eden rejimler altında yaşıyordu (Manson, 2000: 30).

Yaşadığı dönemdeki sınırlı etkisine rağmen, Marx'ın düşünceleri yirminci yüzyıla egemen oldu. 1917 Rusya Devrimiyle, II. Dünya Savaşından sonra Doğu Avrupa'nın kontrolünün komünizme geçmesiyle, 1949 Çin Devrimiyle dünya nüfusunun büyük bir kısmında farklı Marksizm biçimleri benimsendi. Bu gelişmeler Marx'ı totaliter toplum sistemleriyle ve devlet bürokrasilerinin kontrolündeki bir ekonomiyle ilişkilendirdi –Marx'ın insan özgürlüğü hedefiyle uyuşmayan sonuç-

lar. Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'da 1990'lardaki komünizmin sona erişi kadar, hemen her yerde serbest piyasalara ve demokratik hükümetlere doğru hareket de Sovyet tarzı Marksizm'in yakın ortak reddinin bir yansımasıydı.

AYRICA BAKINIZ

- **YAPISAL MARKSİZM, GÖRELİ ÖZERKLİK, HEGEMONYA ve ELEŞTİREL TEORİ** –bu tezin modern ve post-modern yorumlarının karşılaştırılması için
- **TOPLUMSAL DAYANIŞMA, SOSYAL DARVİNİZM** ve **YAPISAL İŞLEVSELCİLİK** –oldukça farklı toplumsal değişme teorileri olarak

OKUMA ÖNERİLERİ

Marx ve Engels'in temel fikirleriyle ilgili okumaya değer kitaplar:

CALLINICOUS, A. (1983), *The Revolutionary Ideas of Karl Marx*, Pluto Press
CAREW HUNT, R.N. (1950), *The Theory and Practice of Communism*, Penguin
HOFFMAN, J. (1985), 'The Life and Ideas of Karl Marx', *Social Studies Review*, vol. 1, no. 2, November 1985
MARX, K. AND ENGELS F. (1967), *Manifesto of the Communist Party*, ed. A. J. P. Taylor, Penguin [*Komünist Manifesto*, Çeviren: Muzaffer İlhan Erdost, Sol Yayınları, Ankara, 1998]
RUIS, (1986), *Marx for Beginners*, Unwin Paperbacks
SIMON, R. (1986), *Introducing Marxism*, Fairlegh Press

Aşağıdakiler Engels'in hayatı ve dönemine ait kısa özetlerdir:

CARVER, T. (1981), *Engels*, OUP
MCCLELLAN, D. (1977), *Engels*, Fontana

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

CALLINICOS, A. (1983), *The Revolutionary Ideas of Karl Marx*, Pluto Press, London
ENGELS, F. (1845), *The Condition of the Working Class in England*, Blackwell, [*İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu*, Çeviren: Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Ankara 1997]
ENGELS, F. (1887-8), *Anti-Dühring*, Foreign Languages Publishing House, 1959 [*Anti-Dühring*, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 1995]
ENGELS, F. (1884), *The Origins of the Family, Private Property and the State*, International Publishers, 1942 [*Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, Mart, 1994]

JESSOP, B. (1998), 'Karl Marx', Ch. I, Stones, R. (ed.), *Key Sociological Thinkers*, Macmillan, Basingstoke

MARX, K. AND ENGELS, F. (1967), *Manifesto of Communist Party*, Taylor, A:J:P: (ed), Penguin, Harmondsworth

SCHMITT, R. (1997), *Introduction to Marx and Engels: A Critical Reconstruction*, Westview, Boulder, CO.

STEGER, M.B. AND CARVER, T. (EDS.) (1999), *Engels after Marx*, Manchester University Press, Manchester

SINAV SORULARI

1 'Marx'ın sınıf kavramı ondokuzuncu yüzyıl sanayi kapitalizmini anlamakta yeterli olabilir, ancak çağdaş sanayi toplumun kavramak için uygun değildir.' sözünü tartışınız. (WJEC, Haziran 1986)

2 Marx ne kadar uygun bir toplumsal değişme açıklaması ortaya koymuştur? Tartışınız. (WJEC, Haziran 1987)

3 'Marksist iki temel uzlaşmaz/antagonistik sınıf açıklaması önemli bazı hususlarda sosyolojik açıdan yetersizdir' (Anderson and Sharrock, (eds.) *Applied Sociological Perspectives*). Bu görüşü eleştirel gözle değerlendiriniz. (AEB, Kasım 1985)

4 Bazı çatışma teorisi taraftarlarına göre, toplumsal tabakalaşma bir toplumun ekonomik ilişkilerinden kaynaklanır ve *sömürü, tahakküm* ve *çatışma*yla sonuçlanır. Bu yüzden, toplumun birbiriyle uzlaşmazlık içinde olan iki temel sınıfa ayrılabileceği öne sürülmüştür.

(a) Yukarda italik olarak yazılmış üç **terimi *kısaca tanımlayınız.***

(b) **Bir** toplum seçiniz ve bu terimlerin nasıl uygulanabileceğini gösteriniz

(c) Çatışma yaklaşımından alınan, sosyal tabakalaşmanın doğası ve sonuçlarını ortaya koyacak diğer iki kavramı anlatıp açıklayınız.

(d) Kanıtlar sanayi toplumlarının günümüzde iki temel sınıfa bölünebileceği görüşünü desteklemekte midir? Tartışınız. (JMB, Haziran 1986)

Çeviri: **Ümit Tatlıcan**

11

Toplumsal Dayanışma

Emile Durkheim

FİKİR

Sosyolojiyi günümüzde ve geçmişte uğraştıran temel sorunlardan biri toplumsal düzen –veya Durkheim'ın deyimiyle, 'toplumsal dayanışma'– problemidir –Toplum düzeni nasıl sürdürür? Toplumdaki milyonlarca insanın ortasında, gündelik hayatta içinde yer aldığımız birçok etkinlikten toplumsal düzen nasıl ortaya çıkar ve oldukça karmaşıklığı içinde toplum nasıl birliği sağlar ve değişir? Yüzyıl başında Avrupa'nın, özellikle Fransa'nın yaşadığı siyasal karışıklıklar ve sınaî/kentsel ayaklanmaların tam ortasında yaşayan Durkheim için bu özellikle temel bir sorudur.

Durkheim toplumsal düzen probleminin öneminin son derece farkındaydı ve tüm akademik kariyerini bu problemi analize ve açıklamaya adadı. O *toplumsal dayanışma*yı kendi işlevselcilik teorisinin ve Sorbonne Üniversitesi ve Fransa'da ilân ettiği yeni bilimin temel kavramı kıldı. Özelde Durkheim, toplumsal düzenin nasıl kurulduğu ve varlığını nasıl sürdürdüğünü, özellikle yoğun ve hızlı bir değişme döneminin ardından nasıl yeniden kurulduğunu, geleneksel toplumların modern toplumlara, kırsal toplulukların kitlesel sanayi-kent toplumlarına doğru nasıl evrimleştiklerini analiz etmeye çalıştı. Özelde, bütün bu geçiş koşullarıyla ilgili değişimlerin ortasında, büyük ölçüde gelişmiş sanayi toplumlarına özgü bireysel hak ve özgürlükler kitle toplumunun toplumsal düzen ve denetim ihtiyacı karşısında nasıl geliştirilmekte ve korunmaktadır? Cevap, Durkheim'a göre, "işbölümünün giderek gelişmesi sonucunda toplumsal dayanışmanın dönüşüme uğraması"nda yatar.

Durkheim ilk temel eseri *Toplumda İşbölümü*'nü (1893) toplumsal dayanışma konusuna ayırdı. Durkheim, geleneksel toplumların basit sosyal yapılarını modern toplumların karmaşık işbölümüyle karşılaş-

tırmak ve analiz etmek için iki toplumsal düzen biçimine –mekanik ve organik dayanışmaya– başvurur.

Geleneksel toplumlar, topluluklar/cemaatler veya gruplarda ilişkiler özellikle yüz yüze veya mekaniktir ve işbölümü çok basittir, insanların çoğunluğu genellikle aynı işi yapar (örneğin, avcı veya çiftçidir). Ortak bir hayat tarzı, herkes tarafından bilinen ve uygulanan ortak âdetler ve ritüeller vardır. Durkheim'ın '*conscience collective*' olarak adlandırdığı temel ortak bir konsensüs vardır: bu terim genellikle 'ortak bilinç' veya kollektif bilinç' olarak çevrilir ve toplumsal dayanışmanın üzerine kurulduğu ve bireylerin davranışlarını düzenleyen ve kontrol eden ortak bir ahlâk veya değerler topluluğunu çağrıştırır, Mekanik toplumlarda *kollektif bilinç* tamamen hâkim konumdadır, zira bu basit sosyal sistemler içinde yer alan herkes özünde aynıdır. Bireyselliğe çok az yer vardır, toplumsal farklılıklar çok azdır ve özel mülkiyet neredeyse hiç bilinmez ve bu yüzden uyum/itaat hem 'doğal'dır hem de sosyalleşmeyle ve aile, din gibi temel toplumsal düzenlemeler aracılığıyla sağlanır. Sapmalar şiddetle ve kollektif olarak cezalandırılır.

Ancak, toplumlar gelişip modernleşirken, sanayi ekonomileri ve karmaşık işbölümleri gelişir ve insanlar kırdan kente göç ederken, sonuçta mekanik dayanışma topluma dar gelmeye başlar. Farklı meslekler, hayat tarzları ve alt-kültürlerin çoğalması ve yasallık kazanmasıyla, benzerlik yerini farklılaşmaya, homojenlik heterojenliğe bırakır. Kollektivizm yerine bireycilik, ortak mülkiyet yerine özel mülkiyet, komünal/toplumcu sorumluluk yerine bireysel haklar, ortaklaşalık yerine sınıf ve statü farklılıkları geçmeye başlar. Yüz yüze ilişkiler ve resmi olmayan (informel) sosyal kontroller artık toplumu bir arada tutamaz; güç ve otorite aile ve kiliseden hukuk ve devlete geçer. Tıpkı doğada olduğu gibi, bu farklılaşma ve kompleksleşme toplumsal dayanışma için yeni bir temel –yani, toplumsal düzen ve bireysel özgürlüğün başarılı bir biçimde sağlanabileceği *organik dayanışma*yı– gerektirir.

Durkheim için, organik dayanışmanın özünü, herkesin karşılıklı bağımlılık içinde olduğu modern toplumların sanayi ekonomilerini ayakta tutan kompleks işbölümü oluşturur. Günümüzün gelişmiş sanayi-kentli toplumlarında hiçbir birey tamamen kendine yetemez (bu durum basit toplumlarda insanların çoğu kez sergiledikleri kendine yetebilmekle aykırılık içindedir). Hepimiz oldukça farklı olsak bile, farklı meslekler içinde uzmanlaşmamızı gerektiren ve çok farklı hayat tarzlarını sürdürebilmek için bize özgürlük imkânı sağlayan kompleks bir ekonomik sisteme bağımlıyız. Durkheim'a göre, mo-

dern ekonomik toplumların temelini, karşılıklı ekonomik bağımlılığın yanı sıra, karşılıklı çıkar, hayatta kalabilmek ve başarı sağlayabilmek için karşılıklılık ve işbirliği oluşturur. Ancak o, ekonomik çıkarcılığın tek başına uygar toplumları birleştirebileceği ve istikrarlı kılabileceğini öne süren faydacı argümanlara, özellikle Herbert Spencer'ın bu konudaki tezlerine karşı çıkar. Ona göre, çıkarcılık tek başına toplumsal çatışma ve kaos üretecektir. Gelişmiş sanayi toplumlarının sözleşmeleri ve ekonomik mübadelelerinin temelini bazı ahlâk biçimleri, bir güvenlik ve adalet sisteminin üzerine kurulabileceği genel kabul gören ilkeler, normlar ve değerlerle ilişkili bazı ahlâk kuralları oluşturmak zorundadır. İnsanlar özgeci oldukları kadar açgözlü de olabilirler ve toplumun rolü bu insanî özellikleri kendi özel evrimci gelişim evresine göre mümkün olduğu ölçüde sınırlamaya çalışmaktır. Durkheim, bu yüzden, insan doğasının ikiliği fikrini geliştirir: hepimiz iki bilince, biri çıkarcılığa dayalı kişisel, diğeri toplumsal çıkarlara dayalı toplumsal bilince sahibiz. Ayrıca, mekanik toplumlarda birey ve kollektif bilinç gerçekte aynı şeyi anlatırken, organik toplumlarda ikisi birbirinden ayrı, bağımsız ve çoğu kez çatışma içindedir. Formel (resmi) sosyal kontroller, bu yüzden, organik toplumlarda mekanik toplumlara göre daha fazla gerekli hale gelir.

Ancak, geleneksel sosyal kontrol birimlerinin –aile ve kilisenin– gücünü yitirmesiyle, gelişmiş toplumlarda dayanışma nasıl sağlanacak ve sürdürülecektir? Durkheim, genel toplumsal düzeyde devlet ve hukuka, sınaî düzeyde mesleki ve uzmanlaşmış/profesyonel birlikler veya loncalara bel bağlar. Hükümet ve mahkemeler hukuku toplumsal konsensüsün en kapsamlı ifadesi kılarken, Durkheim meslek birliklerinin organik toplumların temel ahlâk ve davranış kurallarını oluşturup yaptırıma bağlayacaklarını umar. Bu yüzden o, çağdaşlarının çoğunun aksine, toplumsal değişmeyi yıkıcı bir güç olarak, toplumsal düzenin, geleneksel ahlâkın ve uygar toplumun ölümü olarak görmez. O, yeni sınaî düzenin hem ilerletici hem de özgürleştirici ileri bir adım olacağına inanan iyimser biridir. Durkheim'ın toplumsal düzenin yıkılma ihtimaline karşı çözümü, bu nedenle, Ortaçağdaki loncalara benzer biçimde (birey ve devlet arasında arabuluculuk yapacak) meslek birlikleri veya profesyonel birlikler aracılığıyla toplumsal düzenleme yapılması ve devletin kollektif ve genel ahlâkî otorite rolünü oynamasıydı. Devlet en üst kollektif bilinç biçimidir; eğitim ve demokrasi bireysel ihtiyaçlar ve özlemlerin kollektif çıkarla uzlaştırılma araçlarıdır. Durkheim'ın düşüncesinde birlikler ve korporasyonların görevi, grupları ortak çıkarlar etrafında bir araya getirmek, profesyonel davranış kuralları geliştirmek ve onları ahlâkî bir

yurttaşlık görev ve sorumluluk kuralları aracılığıyla devlet ve kollektif düzene bağlamaktır.

İki temel toplumsal düzen tipi ve buna bağlı olarak iki temel ahlâk belirleyen Durkheim, mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçişi bilimsel olarak gözlemleyip ölçmeye çalıştı ve kullanmaya çalıştığı araç da hukuktu. Ahlâkî olgular kolayca kesin gözleme gelmezken; hukuk kuralları, ahlâkî değerlerin biçimsel/formel bir ifadesi oldukları için dışsal ve ölçülebilir bir endeks oluştururlar. Özelde, her yasa yaptırımlar içerir ve Durkheim iki zıt yaptırım biçimi belirler:

- Özgürlüğünü veya hayatını kaybetmek gibi ceza ve acı içeren cezalandırıcı yaptırımlar!
- Yurttaşlık hukuku ve genel hukukta olduğu gibi, cezadan ziyade yeniden-uyumu içeren, meseleleri ihlâl edilmeden önceki hallerine getirmeyi hedefleyen iade edici yaptırımlar.

Durkheim'a göre, esas itibariyle cezalandırıcı yaptırımlara dayalı hukuk kuralları geleneksel toplumlara hâkim olan temel güçlü *kollektif bilinç* tipini yansıtırken; iade edici hukuk daha modern toplumların organik dayanışmasının ve onların sözleşmeye-dayalı ihtiyaçlarının yansımasıdır. Durkheim, böylece, bir toplumsal dayanışma endeksi, toplumun dinsel ahlâktan rasyonel ahlâka, ailevi toplumsal düzenlemeden devlet tarafından toplumsal yönlendirmeye doğru gelişimini gösteren bir derecelendirme ölçeği oluşturur. Modern toplumlarda devlet ve onun birimleri, polis ve mahkemeler organik *kollektif bilinc*e vücut kazandırır, insanların iradeleri ve ahlâkî değerlerini kilisenin Ortaçağ Avrupa'sında yaptığına benzer biçimde sembolize ederler.

Durkheim'a göre, modern ahlâk, modern hukuk sistemleri – mekanik dayanışma veya çıkarcılıktan ziyade– toplumsal düzen, adalet ve gelişmenin en üst temelini temsil eder. Fakat, mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçişin ne her zaman başarılı ne de sıkıntısız olmaması onun yakın ilgisini çekmiştir. Bu süreç, eski düzenin yerini yenisi alırken, çoğu kez toplumsal gerilimler, hatta toplumsal çatışmalar üretir. Bu yapısal geçiş sırasında, şiddetli bir normsuzluk dönemi –veya Durkheim'ın deyimiyle, anomi– tehlikesi vardı: eski ahlâk ve geleneksel sosyal kontroller zayıflarken, yeni toplumsal konsensüs henüz emekleme evresindeydi. Durkheim Batı Avrupa'daki ilk kapitalistlerin çoğunun tıpkı böyle bir geçiş dönemi yaşadıklarına ve anominin yanı sıra zorunlu ve zoraki bir işbölümü gibi problemlerle karşılaştıklarına inanır: doğal olarak bu uygulamalar, sanayileşmenin ihtiyaçlarını yansıtan bir şeyden ziyade, eski yö-

netici sınıfın ekonomik yapı üzerindeki gücünü sürdürmek için dayattığı bir şeydi. Bu durum adaletsiz bir toplumsal eşitsizlikler düzeni yarattı ve böylece toplumsal çatışmanın artmasına ve çoğu ondokuzuncu yüzyıl Avrupa ülkesindekine benzer devrimlere yol açtı.

Durkheim'a göre, sosyal bilimlerin rolü bu problemleri tespit etmek ve etkin çözümler ve sosyal politikalar önererek toplumsal geçişle ilgili sorunları aşmaya yardımcı olmaktır. Ancak o ayrıca, *Toplumda İşbölümü*'nün sonunda, artan işbölümü sonucunda organik dayanışmanın otomatik olarak ortaya çıkma ihtimali konusundaki kuşkularını belirtir. Durkheim bu oluşumun doğrudan plânlama ve kontrolü gerektirebileceğini kabul eder.

Mekanik ve organik dayanışma, bu yüzden, Durkheim'ın kendi toplumsal düzen ve değişme teorisini bilimsel olarak açıklamak için kullandığı iki ideal tiptir. Bununla beraber, o, eski işbölümünden yenisine, geleneksel toplumdan modern topluma doğru bu geçişin yarattığı doğal problemlerin ve potansiyel çatışma kaynaklarının giderek daha fazla farkına varmıştır.

KAVRAMSAL GELİŞİM

Toplumsal dayanışma kavramı, toplumsal düzen ve evrim konularına karşı ilgi Durkheim sonrası işlevselci yazıların ana temalarıdır. Durkheim'ın toplumsal düzenin başarılı bir temeli olarak ahlâk ve toplumsal konsensüse vurgusu modern sosyolojinin merkezi bir temasını oluşturmayı sürdürürken, onun toplumsal değişmeyi –nedenleri, etkileri ve kaynaklarını– bilimsel olarak analiz etme ve gözlemleme girişimi sosyoloji içindeki tüm pozitivist geleneğin bir özlemini oluşturdu ve anomi, intihar ve din üzerine birçok araştırmaya ilham kaynağı oldu. Durkheim'ın toplumsal dayanışma ve anomi analizinin somut örneği intihar üzerine klâsik çalışmasıdır ve ona göre, intihar oranları toplumsal dayanışmayla ters orantılıdır –toplumsal dayanışma düzeyi düştükçe intihar oranları yükselir.

Durkheim'ın analizlerinin çoğu Auguste Comte ve Herbert Spencer tarafından geliştirilen evrimci bir çerçeve içinde yer alır ve belirgin biçimde biyolojik analojiler ve kavramlar kullanılır. Sağlıklı bir toplum dayanışmanın yüksek olduğu ve hastalıklı bir toplum da anominin kargaşaya yol açtığı ve toplumsal düzenin işleyişinin bozulduğu toplumdur. Ona göre, devlet görevlilerinin rolü doktorunkine benzer: "iyi hijyen koşulları sağlayarak hastalığın ortaya çıkmasını engellemek veya hastalık ortaya çıktığında onu tedavi etmeye çalışmak". Bu yüzden, Durkheim'ın yaklaşımının temel bir hedefi, sosyolo-

jik düşünceleri beden politikasına, özellikle ondokuzuncu yüzyıl sonunda Fransa ve Avrupa'daki gerilimler, krizler ve çıkmazlara pratik olarak uygulamaktır. Özelde o dinin ve geleneksel düzenin zayıflaması karşısında ahlâkî bir reform geliştirmeye çalışmıştır.

Durkheim esasen yapıya ve toplumsal düzenin işleyişine değil, toplumun temel ahlâkî düzenine, bireysel davranışı belirleyen (doğru ve yanlış) kurallar sistemine odaklanır. O ilk temel çalışması *Toplumda İşbölümü*'nde (1893), amacının "bir ahlâk bilimi inşa etmek... Ahlâkî hayatın olgularını pozitif bilimin yöntemlerine göre ele almak" olduğunu ilân eder. Bu yüzden o, genel toplumsal dayanışma analizinin bir parçası olarak anomiye ve ahlâkî düzenlemenin eksikliğine odaklanır: "insanların tutkuları sadece saygı gösterdikleri ahlâkî varlık sayesinde gemlenebilir" (aktaran, Callinicos, 1999: 126). Sosyolojinin amacı, Durkheim'a göre, "toplumu koruyacak koşulları belirlemektir", ancak o kendini daha ziyade siyasal muhafazakâr olarak değil, liberal demokrat olarak görür. Toplum, Durkheim için, özünde korunması ve 'doğal yollardan' gelişmesi gereken ahlâkî bir gerçekliktir. Bu yüzden, onun sosyolojisi yeni bir yurttaşlık ahlâkı oluşturma girişimi olarak tanımlanabilir. Ahlâkiliğe ve modern toplumun karşılaştığı ahlâkî krize bu derin ve uzun ilgi Durkheim'ın ünlü 1894 Dreyfus olayına yoğun ilgisine yansımıştır. Bu olay ve Yahudi düşmanlığı Durkheim'ı derinden etkiledi: ona göre, bu olay söz konusu dönemde Fransız toplumunda gözlemlediği ahlâkî rahatsızlığın bir belirtisiydi.

> Toplum acı çektiğinde kendi hastalığından dolayı sorumlu tutabilecek veya başına gelen talihsizliklerin intikamını alabilecek birini bulmaya çalışır ve zaten kendilerine ayrımcılık yapılan ve toplumun geneline aykırı düşenler doğal olarak bu role en uygun kişiler olarak görülürler. Bunlar toplumun, kefareti ödemeye hizmet eden paryalarıdır. Bu yorumda beni doğrulayan şey, Dreyfus duruşmasının sonucunun 1894'teki karşılanma biçimiydi. İnsanlar onu kamusal matemin bir nedeni olması gereken bir zafer olarak kutladılar. En azından, onlar yaşadıkları ekonomik sorunlar ve ahlâkî sıkıntılardan dolayı kimi suçlayacaklarını biliyorlardı. Sorunun kaynağı Yahudilerdi. Suçlama resmen onaylandı. Bu tek temel gerçekten sonra, işler daha iyiye gider göründü ve insanlar teskin oldular (Lukes, 1972: 345).

Aynı şekilde, sosyalizmle ilgilense de, onu ilgilendiren sosyalizm Karl Marx'ın önerdiğinden farklıydı. Bu sosyalizm türü sadece bilimsel sosyolojinin ortaya koyduğu ahlâkî ilkelerin uygulandığı bir sistemdi.

Marx işbölümünün toplumu böldüğünü düşünürken, Durkheim karşılıklı bağımlılığı ve işbirliğini artırabileceğine ve böylece toplum-

sal dayanışmayı güçlendirebileceğine inanıyordu. Ancak karşılıklı çıkarlar istikrarı sağlayabilmek için tek başına yeterli değildir. Toplumsal düzen ahlâkî bir düzeni, yani işbirliğini biçimlendiren ve artıran, bireyleri sınırlayan ve üzerinde mutabık olunan temel bir ahlâk kuralları topluluğunu gerektirir. Mal ve hizmet alışverişi uygun biçimde işleyen ahlâkî bir çerçeveyi gerektirir, aksi takdirde o saf bir bencillik ve sömürüden, "herkesin herkese karşı savaşı"ndan ibaret olacaktır. Durkheim sözleşmelerin ortaya çıkışını (doğrular ve yanlışlar konusunda) paylaşılan inançların egemen olduğu ve yasalar tarafından düzenlenen yeni sınaî ekonomik ve ahlâkî düzenin başlangıcı olarak görür.

Fakat toplumsal dayanışma kavramı ve bu kavramın sosyolojik teori ve araştırmada kullanılma biçimi yoğun eleştiriler almıştır:

- Durkheim'ın organik bir analoji kullanması ve bütün toplumların aynı evrimci yolu izleyeceklerine inancı toplumsal ve tarihsel bakımdan geçersizdir. Durkheim, kendini savunurken analitik açıdan kullanışlı ideal tiplerden yararlandı, ancak bunu bir zorunluluk olarak görmedi. O, bütün toplumların bu modellere mutlaka uygun düşmesi gerekmediğini ve farklı biçimlerde evrimleşebileceklerini kesinlikle kabul eder.
- Toplumsal dayanışma kavramı toplumsal düzeni analiz etmek için temel bir çerçeve sağlasa bile, toplumsal değişme ve çatışmayı açıklayacak derinlikten yoksundur. 'Toplumsal dayanışma' ani devrimci değişimleri değil kademeli evrimci gelişimleri açıklayabilir. O, değişmeyi toplumsal uyarlanma/ adaptasyon ve dengenin yeniden kurulmasına göre açıklar, ancak sınıfsal ve siyasal çatışmaya (anomi kavramında yaptığı gibi) bir sosyal problem olması dışında çok az açıklama getirir. Aksine, Marksistler ve daha radikal yazarlar sınıf mücadelesini toplumsal gelişme teorilerinin merkezine oturtmuşlardır. Durkheim, sınıf çatışmasını, basitçe, zorunlu bir işbölümünün ve mevcut toplumsal eşitsizliklerin devam etmesinin yarattığı toplumsal gerilimin bir belirtisi olarak düşünür. Aslında o sosyalist düşüncelere yakınlık duyar ve tıpkı Saint-Simon gibi organik dayanışmaya ve fırsat eşitliğine dayalı sınıfsız bir toplumun ortaya çıkacağını düşünür. Böylesi gelişmiş bir toplumun kendiliğinden ortaya çıkamayacağını kabul eden Durkheim, daha rasyonel bir işbölümü, daha eşitlikçi bir sosyal adalet sistemi yaratmak için devlet plânlaması fikrini destekler.

Antropolojik araştırmalar Durkheim'ın mekanik dayanışma fikrini

desteklese de, onun organik dayanışmanın temeli olarak ekonomik karşılıklılık ve meslek ahlâkına inancı –ütopik değilse de– bir ölçüde iyimser bir yaklaşım olarak görülmüştür. Bu eleştiriyi kabullenen Durkheim, organik dayanışmada ahlâkî ve toplumsal konsensüs üzerine analizlerinde, zamanla ekonomik karşılıklı bağımlılık konusundan modern toplumlarda dinsel değerlerin yeniden yaratılmasına ve milliyetçilik gibi toplumsal törelerin temsil ettiği ahlâkî evrenselliğin ortaya çıkışına ve ayrıca eğitim ve yurttaşlığın bireyi topluma bağlamakta gerekli olan ortak insanlık duygusu yaratma gücüne yönelmiştir. Ne yazık ki, modern toplumlarda *kollektif bilinç*, gelişmiş kitle toplumlarına istikrar kazandırmak ve onları düzenlemek için gerekli organik dayanışmayı desteklemek bakımından, çoğu kez oldukça değişken, değişebilir ve yüzeysel görünmektedir.

Durkheim, ayrıca, organik dayanışmayla karşıtlık içindeki mekanik dayanışmayı ölçecek bir temel ararken, cezalandırıcı ve iade edici hukuk arasındaki aykırılıkları abarttığı için de eleştirilmiştir. Eleştirilerde, onun özel örnekler olarak verdiği çoğu geleneksel toplumun iade edici hukuk biçimlerine sahip olduğu, ancak diğerlerinde – sözgelimi, Trobriander Adalarında– hiç de cezalandırıcı yaptırımlara başvurulmadığı öne sürüldü. Aynı şekilde, çoğu modern devlet kendi otoritesini güçlendirmek ve bireysel hakları baskı altına almak için (özellikle Güney Afrika'da ve çoğu komünist ülkede olduğu gibi) büyük ölçüde cezalandırıcı hukuk kurallarına başvurur.

Bütün bu eleştirilere rağmen, Durkheim'ın toplumsal dayanışma kavramı, onun evrimci toplumsal değişme teorisi ve toplumsal gelişmeyi analiz ve yönlendirme çabası, o günden beri sosyolojik düşünce ve araştırmaların itici gücü olmuştur. Durkheim sosyolojiyi saygın ve saygıdeğer bir disiplin haline getirmiştir. O gerçekte sosyolojinin kurucu babalarından biri, ondokuzuncu yüzyılda sosyolojinin doğuşuna ve hayat bulmasına yardımcı olan Kutsal Üçlü'nün gerçek bir parçasıdır.

AYRICA BAKINIZ

- **YAPISAL-İŞLEVSELCİLİK** –Durkheim'ın fikirlerinin genişletilmiş hali olarak
- **TARİHSEL MATERYALİZM** –farklı bir toplumsal düzen ve toplumsal değişme teorisi olarak
- **ANOMİ** –Durkheim'ın toplumsal dayanışmanın ortadan kalkmasının toplum ve birey üzerindeki etkisiyle ilgili tamamlayıcı tezi olarak

OKUMA ÖNERİLERİ

GIDDENS, A. (1978), *Durkheim*, Fontana

PAMPEL, F.C. (2000), 'Emile Durkheim and Morality in Modern Societies', Ch. 2, Pampel, F.C., *Sociological Lives and Ideas: An Introduction to the Classical Theorists*, Macmillan, Basingstoke

PARKIN, F. (1992), *Durkheim*, Oxford University Press, Oxford

THOMPSON, K. (1982), *Emile Durkheim*, Tavistock

Durkheim'ın hayatı, çalışmaları ve fikirleri konusunda kısa ve öz, okumaya değer ve yetkin tasvirler için bu kitaplardan herhangi biri okunabilir. Kenneth Thompson'ın kitabı özellikle onun toplumsal dayanışma üzerine görüşleri konusunda iyidir.

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

DURKHEIM, E. (1951), *Suicide: A Study in Sociology* (1897), Free Press [*İntihar*, Fransızcadan çeviren: Özer Ozankaya, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986]

DURKHEIM, E (1960), *The Division of Labour in Society* (1893), Free Press, Glencoe

DURKHEIM, E. (1958), *The Rules of Sociological Method* (1895), Free Press [*Toplumbilimsel Yöntemin Kuralları*, Çeviren: Cemal Bali Akal, Engin Yayıncılık, İstanbul, 1995]

DURKHEIM, E. (1954), *The Elementary Forms of Religious Life* (1912), Allen & Unwin [Dinî Hayatın İlkel Biçimleri, Tercüme: Fuat Aydın, Ataç Yayınları, 2005]

GUNERUSSEN, W. (2000), 'Emile Durkheim', Ch. 5, Part 1, Andersen, H. and Kaspersen, L.B. (eds.), *Classical and Modern Social* Theory, Blackwell, Oxford

LUKES, S. (1972), *Emile Durkheim: His Life and Work*, Allen & Unwin

POPE, W. (1998), 'Emile Durkheim', Ch. 3, Stones, R. (ed.), *Key Sociological Thinkers*, Macmillan, Basingstoke

SINAV SORUSU

'Geleneksel' ve 'modern' ayrımı sosyologun toplumları sınıflandırma biçimi açısından ne kadar geçerli ve kullanışlıdır? (WJEC, Haziran 1987)

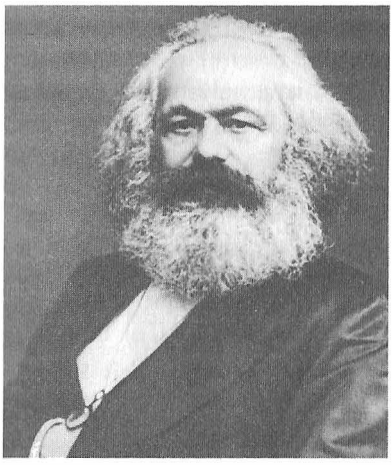
Çeviri: **Ümit Tatlıcan**

12

Yabancılaşma

Karl Marx

FİKİR

Hiç kendinizi 'yabancı' veya 'yabancılaşmış' hissettiniz mi? Herkesin size karşı olduğunu, evinizde, ülkenizde bir yabancı olduğunuzu hissettiniz mi, kimsenin sizi anlamadığını düşündüğünüz ve etrafınızdaki insanlar –ebeveynleriniz, aileniz, arkadaşlarınız veya yerel topluluğunuz yahut kasabanızdaki insanlar– tarafından soyutlanmış, reddedilmiş olduğunuz duygusuna kapıldığınız zamanlar oldu mu? Artık bir yere ait olmadığınızı hissediyorsunuz ve bu yüzden derin ve büyük bir öfke ve engellenmişlik duygusu içindesiniz. Kuşkusuz, küçük güçlü duygular bir yanda kendinizi yetersiz, aşağı ve istenmeyen biri olarak hissetmenize yol açıyor ve öte yandan büyük bir öfke, kızgınlık içindesiniz ve insanlara yanlışı göstermeye ve ait olduğunuz grup, toplum veya topluluk içindeki doğru yerinizi yeniden belirlemeye kararlısınız. Bu duygular, bu tutkular sizi ya kaderciliğe, yabancılaşmayı, aşağılanmışlığı ve yerinden edilmişliği, hatta 'evsizliği' kabul etmeye ya da durumu, dünyayı değiştirmeye ve onu daha dostça, insanî ve çekici kılma yönünde gayretli, tutkulu ve hatta radikal bir kararlılığa teşvik edebilir.

Sosyolojik ve siyasal bir bakış açısından, bu sözcüklerde, bir yandan, dünyanın nasıl bir şey olduğu konusunda radikal, hatta devrimci

bir teorinin tohumlarını (zira insanlar onu olduğu gibi kabul ederler) ve öte yandan, insanlar onu geliştirmeye niyetlendikleri ve değiştirmeye, daha insanî, daha dostça ve uygun bir yer yapmaya çalıştıkları takdirde dünyanın nasıl bir şeye benzeyebileceği üzerine bir teorinin tohumlarını görebilirsiniz. Bu, gerçekte yoğun ve yaygın bir değişme döneminde, yani onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıllarda Avrupa'yı etkisine alan Devrimler Çağında yaşayan genç bir radikal olarak Marx'ın özlemiydi. Bu devrimler şöyle sıralanabilir:

- Amerika, Fransa ve Avrupa'daki siyasal devrimler;
- Batılı toplumları kırsal ve tarımcı toplumlardan kentsel ve sınaî güç kaynaklarına dönüştüren ekonomik devrimler;
- Sadece evren ve doğa hakkında tamamen yeni düşüncelere ilham kaynağı olmakla kalmayıp, aynı zamanda modern bilimin ve insan hakları ve toplumun doğası gibi devrimci Aydınlanmacı düşüncelerin gelişimine de yol açan bilimsel ve entellektüel devrim;
- Avrupa'yı etkisi altına alan ve Almanya, İtalya ve diğer birçok prenslik ve toprağın birleşmesine yol açan milliyetçi hareketler.

Bu dönemde toplumsal değişmenin kapsamı ve derinliği çok büyük ve oldukça dehşet vericiydi. Hiç kimse değişmeyi kontrol edebilecek gibi görünmüyordu ve bu yüzden kaçınılmaz olarak çoğu sıradan insan için yoğun, kontrol-dışı bir yardımsızlık, yerinden edilmişlik, kontrolü dışındaki güçler tarafından sürüklenmişlik, ait olduğu yerden ve köyden uzaklaşmışlık duygusu, yeni ve ürkütücü bir fabrika ve kent dünyasına girildiği duygusu vardı. Peki, bütün bu değişimler nasıl açıklanabilirdi? O kontrol altına alınabilir veya daha az yabancılaştırıcı, daha arzu edilen ve daha insanî bir yer kılınabilir miydi?

Bu çığ gibi değişimleri ve dev değişim dalgasını açıklamak genç Karl Marx'ın kapitalizm ve kapitalist devrim hakkındaki ilk düşüncelerini geliştirirken önüne koyduğu bir hedefti; ancak yaşlı, daha olgun Marx'ın sonraki daha teorik ve bilimsel analizlerinde ve komünist bir devrim çağrısında önüne koyduğu hedef, daha iyi bir dünya, komünist bir dünya kurabilmek için bu dünyayı değiştirmekti.

Almanya'da bir Yahudi olarak dünyaya gelen ve büyüyen Marx kendini yabancılaşmış, kendi ülkesinde farklı ve yabancı biri olarak hissediyordu. Radikal bir yazar ve devrimci bir eylemci olarak Almanya'dan sürülüp Paris'e taşınmak ve daha sonra Londra'da ailesiyle yoksulluk içinde yaşamak zorunda kalan Marx, kendini yurtsuz ve anavatanı Rheinland'da yabancı, istenmeyen ve Batı Avrupa'da devrimci faaliyetleri nedeniyle korkulan biri olarak hissetti. İngiliz hükü-

meti 'Kızıl Doktor'u vatandaşlığa kabul etmeyi reddetti ve o Londra'da 1853'te öldü. O tek başına ve yoksulluk içinde ölebilirdi, fakat ona yaşadığı sürece maddî destek sağlayan arkadaşı Friedrich Engels "Onun adı ve böylece çalışması çağlar boyu yaşayacak" diye yazdırdığı mezarının yanına gömüldü. Devrimler çağında dünyaya gelen Marx'ın fikirleri ondokuzuncu yüzyıl sonunda tüm Avrupa'yı etkiledi ve yirminci yüzyıl siyaset teorisine hâkim oldu. Bu fikirler Rusya ve Doğu Avrupa'daki, Çin ve Asya, Afrika ve Güney Amerika'daki komünist devrimlere ilham kaynağı oldu ve II. Dünya Savaşı'nın ardından başlayan Soğuk Savaş'ın komünist-kapitalist karşılaşmalarının temelini oluşturdu. Hiçbir yazar bu tür radikal değişimlere, bu tutku ve nefrete Karl Marx kadar ilham kaynağı olmadı, modern insanın tarihini onun kadar etkilemedi.

Karl Marx'ın temel çalışması *Kapital* (1970) bir ekonomik sistem ve üretim tarzı olarak kapitalizm üzerine 'bilimsel' bir araştırmadır. Onun yabancılaşma araştırması, aksine, kapitalizmin insanların duyguları ve benlik imgeleri üzerinde yarattığı sosyal, psikolojik ve kişisel etkilere ilişkin bir araştırmadır. Marx için, kapitalizm sadece adaletsiz ve yetersiz bir ekonomik üretim sistemi olmayıp, aynı zamanda ahlâk dışı ve sömürücü, insanın gerçek doğasını yadsıyan, onu kendi emeğinin ürünlerinden koparan ve ekonomik 'vahşi bir orman'da diğer insanlarla karşı karşıya getiren bir sistemdir. Marx için, insan doğasının özü, onu hayvanlardan ayıran şey, bilinci, hayal gücü ve kendi çevresini kontrol kapasitesidir. Bu güç, ifadesini en açık biçimde, insanların işbirliği içinde doğayı dönüştürdükleri üretim sürecinde –örneğin, ev yapmak için ağaç kesmek, ormanları açarak yol yapmak gibi faaliyetlerde– bulur. Ancak, bu kendini ifade ve toplumsal işbirliği biçimi sınırlandırıldığı veya engellendiği takdirde yabancılaşma ortaya çıkacaktır. Marx *1844 Paris Elyazmaları*'nda (aktaran Bottomore and Rubel, 1961) dört temel yabancılaşma biçiminden söz eder:

- İşçinin kendi ürünleri üzerindeki kontrolünü yitirmesi. İşçi bir şey ürettiğinde, ister masa isterse sandalye, artık o şey kendine değil işverene aittir.
- Modern fabrikalarda, ayrıntılı bir işbölümü yüzünden, işçinin artık üretim süreciyle bağlantısı olmadığını hissetmesi. O sadece 'çarkın bir dişlisi'dir, onu güdüleyen işin sağladığı iç doyum değil, hafta sonunda alacağı ücretin verdiği geçici doyumdur.
- İşçiler arasındaki ilişkilerin iş arkadaşları ilişkisinden çok rakipler arasındaki bir ilişkiye dönüşmesi, onların iş, prim ve terfi için yarışan kişiler haline gelmeleri. İşverenle işçi arasındaki ilişkiler

eşitler arasında bir ilişki değil, aksine işverenlerin çalışanlarından sağladıkları kazançları azamiye çıkarmaya çalıştıkları efendi/köle ilişkisidir.

- Bireyin kendi insanî doğasını tanıyamaz hale gelmesi –yani, kendini artık sadece iş aracılığıyla ifade etmesi. Böylece o işini kendisinin bir parçası olarak hissetmez, ne de gerçek yeteneklerini sergiler. İş artık sadece bir övünme ve başarı kaynağıdır.

Marx'ın sözleriyle, o halde

> Emeğin bu yabancılaşmasını yaratan nedir? İlk olarak, iş işçi için artık dışsal bir unsurdur, yoksa onun doğasının bir parçası değil; sonuç olarak, kişi işinde kendini ifade etmez, aksine yadsır, kendini mutlu değil bedbaht hisseder, fiziksel ve zihinsel enerjisini özgürce geliştiremez, aksine fiziksel olarak tükenmiş ve zihinsel olarak gerilemiştir. Bu yüzden, işçi kendisini sadece boş zamanlarında yuvasında hissederken, işte yuvasından uzakta hisseder. Onun için iş artık gönüllü olarak yapılan bir eylem değil, dayatılan bir görevdir. O bir ihtiyacın doyurulması olmayıp, sadece başka ihtiyaçları karşılama aracıdır. İşin yabancılaşmış karakteri, açıkça, hiçbir fiziksel veya başka zorlama olmadığında ondan sanki salgın hastalıkmış gibi uzak durulmasında gözlenir. Son olarak, işin işçi için yabancılaşmış karakteri, onun işinin bir başkasının yaptığı işten farklı olmamasında, onun işinde kendini kendine ait biri olarak değil, aksine bir başkasına ait biri olarak hissetmesinde gözlenir (Bottomore and Rubel, 1961).

İşçiler, bu nedenle, işlerine, emeklerinin ürünlerine, diğer işçilere ve nihayetinde gerçek benliklerine yabancılaşırlar. Friedrich Engels'in sözleriyle, "Kişinin her gün sabahtan akşama dek kendi iradesi dışında sadece aynı şeyi yapmak zorunda kalmasından daha dehşet verici bir şey yoktur" (aktaran, Ritzer, 1996, 59). İş bir işkenceye dönüşür ve böylece insanlar bir rahatlama ve kontrol duygusu arayışı içinde başka yerlere yönelirler. Onlar içmeye yönelir ve depresyona girerler veya kendilerini tüketime ve çok özel bir hayat tarzına kaptırırlar.

Marx'ın tarih analizinde, bir sınıfsal yapı ve sömürü ilişkileri içeren önceki bütün ekonomik sistemler yabancılaşma duygusuna yol açsalar da, kapitalizmde bu duygunun çok daha belirgin olarak yaşandığı vurgulanır. Ancak bunun nedeni, sadece sömürünün en üst düzeye çıkması değil, aynı zamanda bu sistemdeki 'piyasa güçleri'nin insanları bireyler olarak değil, sadece ihtiyaç halinde kullanılabilecek veya atılabilecek bir başka üretim malı/meta olarak görmeleridir. Sadece üretim araçlarının herkesin ortak malı olduğu sınıfsız bir toplumda yabancılaşma tamamen ortadan kalkacaktır. Modern kitle üretiminin

sağladığı bolluk ortasında, 'komünist' insan artık geçimini sağlamak için çalışmak zorunda olmayacak, kendi yeteneklerini ifade etme dışında uzmanlaşmayacak –sabah balığa, öğlen ava ve akşam da görüşlerini tartışmaya gidecektir. Cinsiyet, ırk, kasaba ve ülke, beyin ve kas kaynaklı bütün toplumsal ayrımlar eşit bireyler toplumunda ortadan kalkacaktır.

İnsanlar toplumsal dünyayı kendi etkinlikleriyle yaratsalar bile, kapitalist dünya insanların yabancılaşma ve ezilmişliği yaşadıkları bir dünya, ilişkilerin kişisel olarak değil şeyler olarak yaşandığı bir dünyadır. "Ekonomi politik bir insan olarak proleterle değil, aksine bir koşum atı olarak, ihtiyaçları kesinlikle bedensel ihtiyaçlarıyla sınırlı bir hayvan olarak ilgilenir" (Marx, 1963). Marx'a göre, proletarya aslında kapitalist toplumda en yabancılaşmış sınıf olsa da, aslında kapitalistler de kâr arayışlarında yabancılaşmış bir dünya içinde yaşarlar. Zengin ve refah içindekiler arasında bile iş ve ilişkiler insanî olmaktan uzaktır ve iş insan yaratıcılığının bir ifadesi olmaktan ziyade, insanî potansiyelin yadsınmasıdır ve gerçek bir insan toplumu kurmanın önünde bir engeldir. İnsan ve işi kapitalist toplumlarda işbölümü ve mülkiyet ayrışması gibi temel nedenlerle birbirinden kopuktur. Kapitalist toplum tanım gereği yabancılaşmış bir emeğe dayanırken, kapitalistler işçileri sömürmeye, ürettikleri artı-değeri kâr ve sermaye olarak ellerinden almaya çalışırlar. İşçiler kendi emeklerinin ürünlerine yabancılaşmışlardır.

Marx sonraki yazılarında insanı daha edilgin bir biçimde tasvir eden daha determinist bir yaklaşım geliştirir. Örneğin o, *Gründrisse*'de (1973) şöyle yazar.

> Toplumsal servet emeğin karşısına giderek daha yabancı ve daha egemen bir güç olarak çıkar… toplumsal emek sayesinde yaratılan muazzam nesnel güç işçiye değil, aksine… sermayeye aittir.

Sermaye birikimi artarken, böylece, emek hep daha ucuz bir meta haline gelir, değeri düşer ve insanilikten uzaklaşır –insanların özgür bir biçimde sözleşme ilişkileri içine giriyor görünmeleri sonucu değiştirmez. Bu yüzden, Swinglewood'a göre (2000), yabancılaşma Marx'ın *Gründrisse* gibi sonraki yazılarında ortadan kaybolmaz, sadece ifade biçimi değişir ve daha teorik bir kavrama dönüşür.

Bu yüzden Marx'a göre, insanlık tarihi insanın doğa üzerindeki kontrolünün giderek artması olarak görünse de, bu durum ironik olarak özellikle kapitalist toplumlarda yabancılaşmada bir artışa karşılık gelir. İnsanlar artık kendilerini kendi işlerinde, kendi toplumlarında hissetmezler. Onlar kendilerini işte yabancılar olarak, toplumda

soyutlanmış ve güçsüz olarak ve yetenekleri ve tutkuları için hiçbir çıkış yolunun olmadığı engellenmiş varlıklar olarak hissederler. Etraflarındaki dünya –kendi çalışmalarının ürünleri olsa bile– nesneleşir. Onlar kendilerini işteki ve büyük ölçüde toplumdaki kişisel-olmayan güçler karşısında güçsüz hissederler ve ürettikleri ürünler onların kendi becerileri ve yaratıcılıklarının bir ifadesi olarak görülmeyip, bir bedel karşılığında piyasada satılır. İşçiler, üzerinde hiçbir kontrole sahip olmadıkları piyasa güçlerinin mahkûmlarıdırlar. Onlar geçimlerini sağlayabilmek için emeklerini satarlar ve arz, talep veya fiyat üzerinde hiçbir kontrole sahip değillerdir. Ancak yine de Marx'a göre, piyasa güçleri kendilerine ait özel bağımsız bir hayata sahip doğal veya dışsal güçler değillerdir; daha ziyade onlar üretim araçlarına sahip olan ve sermaye birikimi ve kâr sağlayacak temel araç olarak emeği sömürmeye çalışan kapitalist sınıfın, büyük işadamları ve küresel şirketlerin kontrolü altındadırlar.

Marx için, ücretli emek ve yabancılaşmanın sonucu insanın alçalması, insanlığından uzaklaşmasıdır ve o "artık kendini hayvandan başka bir şey olarak hissetmez". İnsanı hayvanlardan ayıran şey olan çalışma/emek ve özgür-bilinçli yaratıcılık edimi ortadan kaybolur ve böylece insan 'türsel varlığı'nı, kendi özel insanî niteliklerini kaybeder. Ayrıca, emek gücünün soyutlanması ve yabancılaşması aynı ölçüde insanları birbirlerine yabancılaştırır ve böylece insanın toplumsal varlığını, onun toplum duygusunu ve huzurunu yıkarken, kapitalist çalışma hayatının yarattığı acı ve yoksulluk insanı soyutlanmışlık ve yalnızlığa iter.

Nitekim Marx'a göre, kapitalizm tepedeki daha az yeteneklilerin diğerlerinin emeklerini sömürdükleri ve bolluk içinde yaşadıkları tersine dönmüş bir dünyadır. Bu erk ve kontrol piyasa güçleri yanılsamasının ardına sığınır. Marx'ın amacı bu çarpıtmayı teşhir etmek ve insanın kendisini kapitalist toplumun kölesi olmaktan kurtarabileceği ve tüm insanları birleştirebilecek bir program, –eşitlikçi ve işbirliğine dayalı komünist bir toplumda özgür, huzurlu ve doygun insanlardan oluşan– bir toplum modeli ortaya koymaktır.

Marx insanın gücü ve potansiyeline çok güvenir. Onun günümüz kapitalist toplumlarında insanın niçin bu kadar doyumsuz olduğunu analiz etmeye ve komünist ya da sınıfsız toplumun insanı, onun ruhunu ve kendine özgü yeteneklerini özgürleştireceğini düşünmeye iten temel neden, insana bu güvenidir. İnsan hayvanlardan esasen bilinçliliği –çünkü insan eylemi ve etkileşimin toplumsal bir bağlamda ortaya çıkar– ve özelde kendisinin-bilincinde olması bakımından ayrılır. İnsanı hayvandan özellikle farklı kılan şey, kendi etkinliğini,

yaratıcı zekâsını bilinçli olarak kontrol, plânlama ve yönlendirme yeteneğidir. Her tarihsel çağ bu yaratıcı potansiyeli teşvik eder veya sınırlar ve özellikle sınıflı toplumlarda yetenek, bilinç ve güdüler bastırılır. Kapitalizmi ilkel toplumlarla karşılaştıran Marx'a göre, "Antik toplum daha sınırlı bir doyum sağlarken, modern dünya doyumsuz bırakır veya doyumu sağlar göründüğü yerde bu kaba ve vasattır" (Ritzer, 1996: 53). Kapitalizm insanın tarihte bir benzerine daha rastlanmayan bollukta maddî mallar üretme yeteneğinin açığa çıkmasına yardımcı olmuştur, ancak insanın tüm yetenekleri ve tutkularının, hem işte hem de boş zamanlarında farklı ve özel bir insan olarak 'türsel gücü'nün açığa çıkmasını komünist toplum sağlayacaktır.

Marx, aynı şekilde, insanın sosyallik yeteneğine de inanır. "İnsan kelimenin tam anlamıyla bir 'siyasal hayvan'dır, o sadece toplumsal bir hayvan değil, aynı zamanda bireyin sadece toplum içinde geliştirebileceği bir hayvandır" (Ritzer, 1996: 55).

Kapitalizm gibi sınıflara-dayalı toplumlar insanın bilincini çarpıtır ve kârını artırmak ve ayrıcalıklar sağlamak için onun yeteneklerini sömürür ve baskı altına alırken, sınıfsız toplumlar kelimenin gerçek anlamında tam bilinçli ve büyük ölçüde işbirliği içinde üretken bir varlık olarak özgür insanlardan oluşacaktır.

Marx için, kapitalist üretim tarzı sadece insanların işlerini, emeklerinin ürünlerini bir şeye, bir metaa, kendi kontrolleri dışında bir nesneye dönüştürmekle kalmaz, aynı zamanda bir 'meta fetişizmi', şeylere sahip olma ve 'şeyleştirme' takıntısı, toplumun insanın kontrol gücünün dışında bir şey olduğu inancı yaratır. Bu şeyleştirme süreci, işyerinde ve piyasada, modern organizasyonların görünüşte her şeyi kapsayan ve kişisel-olmayan gücüyle ve piyasa güçlerinin sınırsız erkleriyle başlayabilir, ancak aynı ölçüde dine ve modern devlet anlayışımıza uygulanabilir. Her tür mülkiyet ve özelde üretim araçlarına sahiplik özel mülkiyete girer. "Bu yüzden, özel mülkiyet yabancılaşmış emeğin ürünüdür".

KAVRAMSAL GELİŞİM

Yabancılaşma insanlık dışı davranıldığında, yerlerinden edildiklerinde veya iftiraya uğradıklarında insanlarda şiddetli öfke yaratan bir durumu anlatır. Bu sözcük radikal düşünürler kadar film üreticileri ve senaryo yazarlarına da ilham kaynağı olacak denli tatsız, soğuk ve tehditkârdır. Ancak Marx tarafından kapitalizmin insanlık dışı ve sömürücü doğasını açıklamakta kullanılan bu olgu şiddetli öfkeye ve devrimci coşkulara yol açmıştır. Kavram, sosyolojik ve siyasal gücü,

Marx'ın kapitalizm analizindeki merkezi rolü nedeniyle, basit bir düşünce egzersizi olmaktan çıkmış, devrimci bir faaliyete dönüşmüş ve büyük tutkulara yol açmıştır.

Marx için yabancılaşma kavramı farklı, ancak karşılıklı ilişkili anlama iki sahiptir:

- *Yabancılaşma* öznel bir duygu, bir güçsüzlük ve soyutlanmışlık duygusudur;
- İnsanları hem emeklerinin ürünlerinden yoksun bırakan, hem de çalışmaları üzerinde kontrol kuran ekonomik sistemlerin yapısal bir analizidir.

Ancak sonradan bu konuyla ilgili çoğu yazıda birbiriyle ilgili bu iki anlayış birbirinden bağımsız olarak alınmış ve bu yüzden teorik bir kavram olarak ve modern iş ve çalışma yöntemlerini değiştirecek itici bir güç olarak alınarak yabancılaşmanın anlamı ve gücü çarpıtılmıştır.

- 1950'li yıllarda ve 60'larda, Amerikalı sosyal bilimci M. Seeman (1959), yabancılaşma kavramını, (soyutlanma, anlamsızlık, güçsüzlük, normsuzluk ve kendine yabancılaşma gibi) beş psikolojik unsura ayırdı. Robert Blauner ise (1964), montaj hattında çalışmak özellikle yabancılaştırıcıyken, zanaat işinin yaratıcı olduğunu öne sürerek, bu unsurları iş-yapısıyla ilgili dört tiple ilişkilendirdi. Blauner, otomasyonla birlikte yabancılaşmanın ortadan kalkacağına, bu tür çalışmanın işçinin makine üzerindeki kontrolünü artıracağına inanıyordu –bu tez, otomasyonun sadece üretim ilişkilerini değiştirmemekle kalmayıp (kontrol hâlâ patronlardadır), işçilerin 'vasıfsızlaştığı'nı ve gerçekte onların yerini makinelerin aldığını öne süren Harry Breverman (1974) gibi Marksist yazarlar tarafından eleştirilmiştir [bkz. *Vasıfsızlaşma*].
- Yabancılaşma terimi başka yazarlar tarafından tüm modern huzursuzluklara –günümüzde kitle toplumunda birçok grubun (gençler, azınlıklar, kadınların) yaşadığı hoşnutsuzluklar, soyutlanma, güçsüzlük ve kişisel ilişkilerden uzaklaşma duygularına– uyarlandı ve günümüzdeki devasa fabrikalarda yüksek oranlardaki grevleri ve işe devamsızlıkları açıklamakta kullanıldı. Yabancılaşma terimi günümüzün dev fabrikalarındaki yüksek grev ve işten kaytarma oranlarını açıklamakta kullanıldı. Marx kavramı dine uyguladı. Genç Hegelci Ludwig Feuerbach gibi Marx da, dini, görünüşte insanı kontrol eden doğaüstü bir varlığa inanç uğruna insanın kendi yaratıcı ruhu ve hayatını kontrol ye-

teneğinden vazgeçtiği bir yabancılaşma biçimi olarak gördü. Feuerbach'a göre insanı yaratan Tanrı değil, aksine Tanrı'yı yaratan ve ona tüm insanlık üzerinde bir güç tanıyan insandır. İnsan kendini nesnelleştirmiş ve bizzat bir nesneye dönüştürmüştür. Marx için, din bir yanlış bilinç biçimi, bir yabancılaşma biçimidir.

- Yabancılaşma kavramı, ayrıca, rakip Marksist okullar arasındaki bir tartışmanın, yani yabancılaşmanın Marksist çalışmaların (özellikle oldukça geç basıma giren *Grundrisse*'ın) merkezi teması olduğunu düşünen hümanistler *ile* Marx'ın, daha olgun çalışmalarında, daha bilimsel veya yapısal bir kapitalizm analizi için *sömürü* kavramını tercih ederek bu terimi tamamen reddettiğini öne süren Louis Althusser gibi yapısalcılar arasındaki tartışmanın esin kaynağını oluşturmuştur. Öte yandan, Franfurt Okulu ve eleştirel teori yabancılaşma kavramını gözden geçirmiş ve hem bireysel bilince ve hem de daha esnek bir Batı kapitalizmi, Doğu sosyalizmi ve otoriter devletin ortaya çıkışı eleştirisi geliştirmek için ideoloji ve kültürün gücüne odaklanarak, kavramı daha hümanist, daha az determinist bir Marksist düşünce geliştirmekte kullanmıştır. Herbert Marcuse (1964) onu Sigmund Freud'un psikolojisiyle harmanladı ve onun geliştirdiği fikirler 1960'larda Amerikalı hippilere ve radikallere ilham kaynağı oldu.
- Yabancılaşma duygusunun 'sosyalist' toplumlarda kapitalist toplumlara göre daha az olup olmadığını değerlendirmek zordur, çünkü böyle bir öznel duyguyu ölçmek neredeyse imkânsızdır. Polonya'da dayanışma hareketi ortaya çıkmasaydı, Berlin Duvarı yıkılmasaydı ve Doğu Avrupa'da 1989-1990 devrimleri yaşanmasaydı Doğu Bloku ülkelerindeki işçiler kesinlikle kontrolün kendi ellerinde olduğunu hissetmeyeceklerdi. Muhtemelen Çin komünleri, Yugoslav fabrikaları ve Kibbutizm gibi bazı küçük ölçekli deneyimler büyük başarılar elde etmişlerdir.

Bu yüzden, yabancılaşma kavramı sosyal bilimlerde oldukça farklı anlamlarda kullanılsa bile, çoğu sosyolog onun asıl anlamını yitirdiğini ve çok az analitik değere sahip olduğunu düşünmektedir. Yine de yabancılaşma, Marx'ın amaçladığı anlamda –bir iş/çalışma analizi, insan doğası analizi ve sınıfsal sömürünün öznel etkisinin analizi olarak– kullanıldığında, sosyolojik olmasa bile, hatırı sayılır ahlâkî bir güce sahiptir. O bir devrimler yüzyılına kaynaklık etmiş ve dünyanın birçok parçasını tamamen değiştirmiştir.

AYRICA BAKINIZ

- **ANOMİ** –Durkheim'in bu sınaî rahatsızlığa ilişkin açıklaması olarak
- **ELEŞTİREL TEORİ** –Genç Marx'ın bu fikrini modern Marksizm'deki hümanist okula taşıma girişimi olarak
- **SİMÜLASYONLAR** –yabancılaşma üzerine post-modern bir perspektif olarak
- **TARİHSEL MATERYALİZM** –Marx ve Engels'in genel tarihsel ve ekonomik gelişim teorisine genel bir bakış olarak

OKUMA ÖNERİLERİ

BOTTOMORE, T.B., And RUBEL, M. (EDS.) (1964), *Karl Marx: Selected Writings*, Penguin
BURNS, E. (1966), *Introduction to Marxism*, Tavistock
CALLINICOS, A. (1983), *The Revolutionary Ideas of Karl Marx*, Pluto Press
CAREW HUNT, R.N. (1950), The Theory and Practice of Communism, Penguin
HOFFMAN, J. (1985), 'The Life and Ideas of Karl Marx', *Social Studies Review*, November
MCCLELLAN, D. (1975), *Marx*, Fontana
PAMPEL, F.C. (2000), 'Karl Marx', Ch. I, Stones, R. (ed.), *Key Sociological Thinkers*, Macmillan, Basingstoke
RUIS (1986), *Marx for Beginners*, Unwin Paperbacks
SIMON, R. (1986), *Introducing Marxism*, Fairleigh Press
WORSLEY, P. (1982), *Marx and Marxism*, Tavistock

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

ALTHUSSER, L. (1965), *For Marx*, Penguin [*Marx İçin*, Çeviren: Işık Ergüden, İthaki Yayınları, İstanbul, Ekim, 2002]
BLAUNER, H. (1964), *Alienation and Freedom*, University of Chicago Press
BOTTOMORE, T.B. AND RUBEL, M. (1961), *Karl Marx: Selected Writings*, Penguin, Harmondsworth
BRAVERMAN, H. (1974), *Labor and Monopoly Capital*, Monthly Review Press
CALLINICOS, A. (1983), *The Revolutionary Ideas of Karl Marx*, Pluto Press, London
JESSOP, B. (1998), 'Karl Marx', Ch. I, Stones, R. (ed.), *Key Sociological Thinkers*, Macmillan, Basingstoke
MANSON, P. (2000), 'Karl Marx', Ch. 2 Part I, Andersen, H. and Kaspersen, L.B. (eds.), *Classical and Modren Social Theory*, Blackwell, Oxford
MARCUSE, H. (1964) *One Dimensional Man*, Routledge & Kegan Paul [*Tek Boyutlu İnsan*, Çeviren: *Tek Boyutlu İnsan*, Çevirenler: Afşar Timuçin - Teoman Tunçdoğan, May Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 1975; Çeviren: Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul 1990]

MARX, K. (1973), *Grundrisse*, Penguin [*Grundrisse*, Çeviren: Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, Ekim 1979, İstanbul]
MARX, K. (1971) A Contribution to a Critique of Political Economy, Lawrence & Wishart [Ekonomi Politiğin Eleştirisine Bir Katkı, Çeviren: Sevim Bellil, Sosyal Yayınları, 1993]
MARX, K. (1970), *Das Kapital*, Lawrence & Wishart, 1970 [*Kapital*, Çeviren: Alaâttin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara, 2000]
MARX, K.(1961), *Paris Manuscripts* (Bottomore ve Rubels'in editörlüğü yaptıkları kitaptan alınmıştır)
MARX, K. and Engels F. *The Holy Family*, Progress Publishers [*Kutsal Aile*, Çeviri: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, Mart 1994]
MARX, K. and Engels F. *German Ideology*, Lawrence & Wishart, 1965 [*Alman İdeolojisi*, Çeviren: Ahmet Kardam, Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, Temmuz, 1992]
MARX, K. and Engels F. '*The Communist Manifesto*', *Selected Works*, Lawrence & Wishart, 1968 [*Komünist Manifesto*, Çeviren: Muzaffer İlhan Erdost, Sol Yayınları, Ankara, 1998]
SEEMAN, M. 'On the Meaning of Alienation', *American Sociological Review*, Vol 33, 1959, s. 46-62

SINAV SORULARI

1 Sosyologların sanayi toplumlarında yabancılaşmayla ilgili farklı açıklamalarını değerlendiriniz. (AEB, Haziran 1988)
2 'Yabancılaşma yapıların ürünüdür, yoksa bireylerin değil.' Tartışınız. (Cambridge Local Examinations Syndicate, Haziran 1987)
3 'İşteki yabancılaşmanın en önemli kaynağı bizzat işin tasarım ve kontrol biçimidir.' (G. Salaman: *Class and Corporation*). Açıklayıp tartışınız
4 Marx'ın yabancılaşma teorisini daha sonraki iş üzerine araştırmalar ışığında değerlendiriniz. (AEB, Kasım 1989)

Çeviri: **Gülhan Demiriz** ve **Ümit Tatlıcan**

MODERN DÖNEM

13

Ataerkillik

Feminizm

'Feminizm' terimi Latince kadın anlamına gelen 'femina'dan türetilmiştir ve köken olarak 'kadınsı özelliklere sahip olmak' anlamını taşır. Bu terim Kadın Hareketinin, kadınların eşit haklar mücadelesinin genel adı olarak ve yirminci yüzyılda cinsiyet eşitliği teorisi olarak benimsenmiş ve 1890lardaki 'Kadıncılık' teriminin yerini almıştır.

Tüm Kadın Hareketini temsile ve birleştirmeye çalışan bu terim geniş bir tanımlar ve vurgular çeşitliliğini yansıtır. *Feminist Bir Sözlük*'te (1985) kadın hakları savunusu ve erkek egemenliğine karşı mücadeleden, kadınların erkekler karşısındaki ikincil konumları hakkında bir bilinçlilik yaratma ve bu ayrımcılığı ortadan kaldırma girişimlerine kadar uzanan bazı örnekler verilir.

> [Feminizm) bütün insan ilişkilerinde cinsiyet eşitliği temelinde dünyayı yeniden düzenlemeyi hedefleyen bir hareket olarak; insanlar arasında cinsiyet-temelli her tür ayrımcılığa karşı çıkan, cinsel ayrıcalıklar ve problemleri ortadan kaldıracak, hukuk ve geleneğin temel taşı olarak kadın ve erkeğin ortak insanlığının kabulü için çalışacak bir hareket olarak tanımlanabilir (Teresa Billington-Grieg, 1911).
>
> Feminizm büyük harf 'F' ile bir teori, bir konum; küçük harf 'f' ile tecrübelere dayalı bir organik inançtır (Osha Davidson, 1984).
>
> (İki tanım da C. Kramarae ve P. A. Treichler, *Feminist Bir Sözlük*'ten alınmıştır.)

Feminizm, bu yüzden, ataerkilliği ortadan kaldırarak ve toplumsal cinsiyet gibi sosyal bölünmelerin, doğal bir şey olmayıp, güç, ayrıcalık ve tahakkümlerini sürdürebilmek için erkekler tarafından kültürel olarak yaratıldıklarını göstererek, kadınları sosyal, politik ve ideolojik açıdan özgürleştirmeyi hedefleyen bir toplumsal harekettir.

O, kadınların yok farz edildiği ve bağımlı, pasif olmalarının, çocuk

> vb. konularda sorumluluk yüklenmelerinin beklendiği cinsiyet rollerine zorlandıkları bir erkek egemen kültürde yaşadığımız kabulü üzerine kurulu (Banshee, 1981) bir felsefedir. Erkekler de cinsiyet rollerini yüklenmek zorunda olsalar bile, [bu roller] kadınlarda olduğu kadar engelleyici değildir.

Ayrıca o bir analiz yöntemi, toplum üzerine yeni bir perspektiftir:

> O, yeni sorular sorduğu kadar yeni cevaplar da bulur. Onun temel ilgisi, erkekler ve kadınlar arasındaki toplumsal ayrım, bu ayrımın gerçekliği, anlamları, nedenleri ve sonuçlarıdır (Juliet Mitchell and Ann Oakley, 1976).

Feminist Hareketin günümüzdeki kayıtlı tarihi kesinlikle çok daha gerilere, Mary Wollstonecraft'ın Fransız Devriminin fikirlerinden ilham alan *Bir Kadın Hakları Savunusu*'nun (1792) yayınladığı 18. y.y. sonlarına kadar uzanır. O ve başkaları birinci feminizm dalgasında eğitim, hukuk, iş ve evlilikte kadınların eşit hakları için mücadele etmişlerdir. Bu dalga 20. yüzyıl başında Suffragette Hareketinde ve bu hareketin başarıyla sonuçlanan siyasal haklar ve kadınların oy kullanmasıyla ilgili kampanyasında doruğuna çıkmıştır. Bu hareket, iki savaş arasında ve savaş-sonrası dönemde Emek Hareketiyle ve özellikle sosyalist sosyal reform programının bir parçası olarak İşçi Partisiyle güç birliği yapmıştır.

Modern Kadın Hareketinin tarihi, Betty Friedan'ın *Kadınsı Gizem* (1963) ve Germaine Greer'in *Kadın Haremağası* (1970) gibi yayınlarından, kadın eşitsizliğine karşı Amerika ve Batı Avrupa'daki Kadın Gösterilerine ve 1960'lar ve 70'lerdeki Kadınların Bağımsızlığı Hareketinin yükselişine kadar götürülebilir. Akademik olarak, feminist yayınların ve Kadın Araştırmalarının artması bütün disiplinleri –özellikle sosyolojiyi– erkek yanlılıklarını kabule ve daha önceden kadınları görünmez ve güçsüz varlıklar olarak gösteren temel kavramlarının çoğunu yeniden değerlendirmeye itmiştir. Örneğin geleneksel sosyolojinin temel kavramı 'sosyal sınıf'ta, kadın, özellikle evli kadın sadece kocasının bir uzantısı olarak alınmış ve sosyal tabakalaşmanın etkin bir faktörü ve potansiyel kaynağı olarak toplumsal cinsiyet tamamen göz ardı edilmiştir.

Politik açıdan, feministlerin eşit işe eşit ücret, eşit fırsatlar ve boşanmada eşit haklar gibi önemli konulardaki birçok yasal ve sosyal reformda hatırı sayılır başarılar elde ettikleri görülmektedir. Günümüzde, özellikle Amerika'da daha fazla sayıda kadın temel kurumlarda üst mevkilerde yer almaktadır ve Britanya ilk bayan başbakanına sahiptir. Fakat gerçek anlamdaki değişim özellikle sıradan bir kadın

için oldukça sınırlıdır. Feminizmin yaptığı şey, kadınları ikincil konumları hakkında, hakları ve geniş anlamda cinsiyet eşitliği için evde, işte ve toplumda her zaman için mücadele etmeleri gerektiği konusunda bilinçlendirmektir.

Feminist Hareket içinde, her biri eşitsizlik, ataerkillik ve cinsiyet ayrımları konusunda farklı nedenlerden söz eden ve farklı çözümler öneren geniş bir teorik görüşler yelpazesi görülebilir. Bunlardan bazıları aşağıda tartışılacaktır.

FİKİR

Ataerkilliğin tam karşılığı 'babanın (veya aile reisinin) yönetimi' olsa da, feministler tarafından erkeklerin kadınlar üzerindeki her tür fiziksel, politik ve ideolojik hâkimiyetini anlatmak için kullanılmıştır. Bu kavram özelde erkek egemen toplumlarda kadınları baskı altında tutan ve güçsüz kılan sosyal ve politik yapılar, kültürel kurumlar ve güçleri ifade etmektedir.

Ataerkillik İncil'e, "Tanrı erkektir" kabulüne ve Yaradılış Kitabı'ndaki Cennet Bahçesinde Havva'nın yasak meyveyi yemesinden sonra Tanrı'nın onu ve bütün kadınlığı erkeğe tâbi olmaya mahkûm ettiği "onlar çocukları dünyaya getirirken acı çekecekler, erkeğe ihtiyaç duyacaklar ve erkekler onlara hükmedecektir" sözüne kadar götürülebilir. Bilinen her toplum erkekler tarafından yönetilmektedir ve kadın eşitliğinin söz konusu olduğu örnekler verilebilmekle birlikte (örneğin Yeni Gine'nin Tchambuli kabilesi), kadın egemenliğine (anaerkillik) dair bilinen hiçbir örnek yoktur.

Ancak feminist yazarlar ataerkilliğin kaçınılmaz veya doğal bir şey olduğu fikrini kesinlikle reddederler. Onlar, aksine, ataerkilliğin erkek ürünü olduğunu, erkeklerin kadınları oldukları yerde tutabilmek için kullandıkları fiziksel ve ideolojik bir güç olduğunu göstermek için farklı teoriler geliştirmişlerdir. Ataerkillik kavramı feminizme cinsel eşitsizlik ve baskıyı tanımlamak, açıklamak ve değiştirmek için ve kadınları kelimenin tam ve en özgür anlamında kadın olmaya teşvik etmek için önemli bir kavramsal silâh sağlamıştır. Bununla beraber, feminist hareket içinde her biri ataerkillikle ilgili farklı nedenler belirleyen ve farklı çözümler sunan birçok farklı teori ortaya çıkmıştır.

Geleneksel ve liberal feminizm

Geleneksel feminizm, erkek egemenliğin ve kadınların bastırılmasının temel kaynağı olarak aileye dikkat çeker. Geçmişte babanın aileyi

ve özellikle kadınları yönetme hakkı kutsaldı ve örfler, âdetler ve geleneklerde ve çoğu kez hukukta cisimleşmişti. Erkek doğal hakkı olarak tam itaat talep edebilir, otoritesini ve cezaları gerekli olduğuna inandığı biçimde uygulayabilirdi. Pek çok ilkel ve geleneksel toplumda kadınlar bir çeşit değiş-tokuş ediliyordu, evlilikleri önceden kararlaştırılmıştı, özgür konuşma ve boşanma hakları yoktu. Hatta günümüzün gelişmiş demokratik toplumlarında bile, eşler ve kız çocukları olarak kadınlar evde erkekler tarafından yönetilirken, erkekler de kocalar ve babalar olarak bütün temel kararları almakta ve evin malî durumunu kontrol etmektedirler. Feministler ev içi şiddetin ve hatta kadının evde katlanmak zorunda kaldığı tacizin yaygınlığına, kız çocuklarının pasif ve kadınsı niteliklerle yetiştirilerek erkek egemenliğinin idealleştirilme ve pekiştirilme biçimlerine dikkat çekmişlerdir. Örneğin Hannah Gavron, 1966'daki çalışmasını *Tutsak Eş* olarak adlandırarak, pek çok kadın için evin hapishaneye benzer doğasına dikkat çekmiştir. Toplumun ataerkil yapısı, bu nedenle, sadece ev içindeki erkek egemenliğini yansıtmakta ve teşvik etmektedir. Kate Millett'e (1971) göre, "ataerkilliğin temelindeki kurum ailedir".

Geleneksel feministler erkek egemenliği ve ev dışındaki kadın ayrımcılığı konusunda pek çok örneğe dikkat çekmişlerdir, sözgelimi;

- Çalışan kadınların çoğu sadece (hemşirelik, sekreterlik gibi) 'kadın işleri' yapmakta ve hemen her zaman erkeğe göre daha alt kademelerde yer almaktadır;
- İş hayatının hemen her alanında – hatta hemşirelik ve aşçılık gibi görünüşte kadın mesleklerinde bile– erkekler en üst görevlerde yer alırlar. Britanya'da mimarlar, mühendisler, bilim insanları ve avukatların yüzde 5'inden daha azı kadındır ve her alanda hiyerarşi yükseldikçe bulacağınız kadın sayısı azalmaktadır.
- Tıpkı evde olduğu gibi, erkekler ister yönetim kurulunda isterse parlamentoda, en önemli görevlerde ve önemli kararlarda egemen konumlardadır. 650 milletvekilinden sadece 30'u kadındır, ve Britanya ilk bayan başbakanına sahip olmasına rağmen, Bayan Thatcher Kabinesindeki tek kadındı.

Liste uzayıp gider. Fakat ataerkilliğin gerçek gücü fiziksel baskı değil kurumsal kontroldür. O, gerek erkek egemenliğinin gerekse kadının ikincil konumunun doğal ve normal olduğunu; kadın için egemen veya saldırgan olmanın sapkınlık anlamına geldiğini ve kadına özgü olmadığını açıkça ifade eden oldukça yaygın bir ideolojik güçtür. Bu tarz cinsiyet kalıp-yargılar sadece medya tarafından

(örneğin, '3. Sayfa'*) değil, sosyalleşme süreciyle de desteklenir ve hatta gündelik konuşmalarımıza kadar yansır. Kızlar pasif ve kadınsı olarak yetiştirilir. *Tarih* ve *insanlık* gibi anahtar terimler erkek egemenliğini yansıtır. Gerçekte bunların kadınları da içerdiği varsayılır. Bu cinsiyet rollerinden sapanlar çoğu kez, gerek dedikoduyla toplumdan soyutlanarak, gerekse erkek fatma, bekâr anne veya hayat kadını şeklinde damgalanarak toplum tarafından acımasızca cezalandırılır. Dolayısıyla bu yaygın ataerkil ideoloji neredeyse hiç eleştirilmez ve pek çok kadın sorgulamadan ona itaat eder!

Liberal feminizmin itici gücünü fırsat eşitliği, kadın hakları mücadelesi ve erkeklerle aynı fırsatların sağlanması talepleri oluşturmuştur. Burada da onlar büyük başarı sağlamışlardır. Fırsat eşitliği artık önde gelen Batılı toplumların hukuk sistemlerine girmiştir ve toplumu her tür eşitsizlik, ayrımcılık ve baskıdan kurtaracak ve bu konularda iyileşmeler sağlayacak temel bir kavram olarak kabul edilmektedir. Cinsel ayrımcılık artık hukuken yasadışıdır, fakat modern araştırmaların gösterdiği gibi, halen alttan alta varlığını sürdürmektedir. Cinsel şiddet araştırmalarında geleneksel kavramlar ve fahişelik, pornografi ve cinsel taciz gibi cinsiyet ilişkileri üzerine farklı ve birçok düşünce yeniden tanımlanmaya çalışılmıştır. Kadının dövülmesi, ensest ve cinsel istismar konusundaki araştırmalar, örneğin, erkeklerin uyguladığı şiddete ışık tutmuş ve cinsel şiddeti daha görünür, toplumun gözünde kötü bir davranış haline getirmiş ve ilgili hukukî yaptırımların giderek artmasına yardımcı olmuştur –buna işyerindeki taciz de dâhildir.

Bu araştırmalar aynı zamanda kadınlar kadar erkeklere, istismara uğrayan, dayak yiyen ve taciz gören –ve bizzat cinsel iktidarın kurbanı olan– erkeklere odaklanmıştır. Bununla beraber, ideolojik mücadele kazanılmışsa da, her alanda, her yerde kadınlara erkeklerle eşit fırsatlar sağlanması kampanyasında, özellikle politika, siyaset ve ekonominin en üst düzeylerinde belirli bir yol alınması gerekmektedir. Erkekler hâlâ nihai güç konumlarını ellerinde tutmakta ve sosyal kontrolü ve siyasal yönetimin gündemini kontrol etmektedirler.

Marksist feminizm

Buna karşılık, Marksist feministler daha geniş, daha teorik bir bakışa sahiplerdir. Onlar ataerkilliği basitçe kapitalist üretim tarzının ortaya çıkardığı sömürü ve baskının daha ileri bir evresi ve şekli olarak gö-

* Page 3: The Sun gazetesinin üstsüz modellerin resimlerinin yer aldığı sayfası (G. D.).

rürler. Karl Marx'ın ömür boyu destekçisi olan Friedrich Engels'e göre (1884), sosyal sınıf gibi ataerkilliğin temelinde de özel mülkiyet yatar; tekeşli evlilik erkek ve kadını evlilik saadetinde birleştirmek için değil, özel mülkiyeti korumak amacıyla geliştirilmiştir.

> Tekeşli evlilik büyük bir servetin tek bir kişinin –bir erkeğin– elinde toplanması ve bu serveti sadece kendi çocuklarına bırakması arzusundan doğmuştur.

Bu yüzden, erkekler kadınları kontrol altında tutabilmek ve 'tartışmasız babalık' konumlarını sürdürebilmek için evliliği kullanma gereği duymuşlardır. Engels'e göre erkek egemenliği, bu yüzden, ekonomik egemenliğe dayanır; onun ortadan kaldırılmasıyla ataerkillik de ortadan kalkacaktır. Marx ve Engels, sadece mülkiyetin ortak olduğu sosyalist toplumlarda gerçek anlamda cinsiyet eşitliğinin mümkün olabileceğini savunmakla birlikte, kapitalizmin bazı unsurlarının ilerlemeye açık olduğunu görmüşlerdir. Marx ve Engels kadın işgücüne olan talebin kadınları evin dışına taşıyacağını, onlara birtakım ekonomik bağımsızlıklar sağlayacağını ve kadınları, sosyalistler olarak sömürü ve eşitsizlik bilinci taşıyan ve sömürü ve eşitsizliğe karşı birleşen erkek işçilerle bir araya getireceğini savunmuştur. Marksistler ve sosyalist feministler kadınların ve özellikle evli kadınların, bir sosyal kontrol biçimi ve yedek işgücü ordusu gibi davranarak, kapitalizmin daha etkin işlemesine hizmet ettiklerinin altını çizerek bu fikre katılmış veya onu yeniden analiz etmişlerdir. Kadınlar şu yollarla kapitalizmin daha etkin işleyişine katkıda bulunmaktadırlar:

- Hızlı büyüme dönemlerinde işe alınma ve ekonomik durgunluk dönemlerinde erkeklere göre daha kolay bir biçimde işten çıkarılabilme anlamında bir *yedek işgücü ordusu* olarak. Ayrıca onlar düşük ücretli, yarı-zamanlı ve vasıfsız işleri kabul ederler, nadiren sendikalara katılırlar ve erkeğe göre daha itaatkârlardır. Sosyalleşme süreçleri onlara sadece itaatkâr ve pasif olmalarını değil, çalışmayı ev kadınlığının ve annelik gibi birincil rollerin gerisinde tutmayı da öğretmiştir.
- Bir *sosyal kontrol* kaynağı olarak: (Ücretsiz çalışan) ev kadınları olarak kadınlar, erkek işgücünün hem sağlıklı hem de itaatkâr kalmasını sağlarlar. Hiçbir koca, eşleri ve çocukları üzerindeki etkilerini bildiği için, iyice düşünmeden greve veya diğer isyankâr hareketlere yeltenmez. Erkekler hayal kırıklıklarının acısını işverenlerinin yerine çoğu kez eşlerinden çıkartırlar.
- *İdeolojik kontrol ve hegemonya* kaynağı olarak: cinsiyetçi ideoloji kapitalizmi tehdit etmekten çok ona hizmet eder, çünkü o işçi

sınıfını erkekler ve kadınlar biçiminde böler ve böylece onları daha kolay kontrol altına alır. Erkek egemenliğini kabul eden ve savunan, kadınlarda –proletaryada olduğu gibi– yanlış bir bilinç yaratmaya, onlara aşağı ve pasif varlıklar olduklarını benimsetmeye çalışan cinsiyet-temelli egemen bir ideoloji vardır. Marksist feminist perspektiften bakıldığında, kadınlar ikili bir açmaz içindedirler. Onlar, sınıfsal yapı içindeki konumları nedeniyle, kadınlar olarak ayrıcalıksız ve sömürülen bir konumda olmanın yanı sıra, iki kere işçi sınıfı muamelesi görürler –veya daha da kötüsü, siyah olarak! Kapitalizm ve ataerkillik işçi sınıfından kadınları hem mahkûm eder hem de baskı altında tutar.

Ayrıca, 'üretim araçları' mülkiyetinin ortak olduğu ve hatta geleneksel aile ve evlilik biçimlerinin ortadan kalktığı sosyalist toplumlardan deliller, ataerkilliğin otomatik olarak yıkıldığını göstermemektedir. Komünist ülkelerde ve özellikle İsrail kibbutizmlerinde kadınlar daha özgür, daha eşit olmalarına ve muhtemelen daha üst mevkilerde ve önemli pozisyonlarda daha fazla yer almalarına rağmen, önemli kararlar halen erkekler tarafından alınmaktadır. SSCB'nin ana karar organı olan Politbüro'da hiçbir kadın yer almaz ve hatta kibbutizmde yemek pişirme ve çocuk bakıcılığını büyük ölçüde üstlenen de halen kadınlardır. David Lane'in (1970) vurguladığı gibi, üretim araçlarının ortak mülkiyeti "kadının bağımsızlığı için gereklidir, ancak tek başına yeterli değildir".

Radikal ve devrimci feminizm

Bu yaklaşımın kaynağında, Marksist-feminist analizden duyulan memnuniyetsizlik, özellikle bu analizin "ataerkilliğin temelinde – sınıfta olduğu gibi– ekonomik güç yatar ve böylece o da sınıflar gibi sosyalizmle birlikte ortadan kalkacaktır" iddiasından duyulan rahatsızlık yatar. Onların düşüncesine göre, ataerkillik, tarihi kapitalizm ve bütün diğer sosyal tabakalaşma biçimlerinden çok daha öncelere uzanan farklı bir baskı biçimidir. Onun birçok farklı kökeni ve türü vardır –bunlar ekonomik, politik, cinsel, kültürel, ideolojik ve hatta biyolojik olabilir, ancak sonuçta hepsi aynı yola çıkar. Bir sınıf olarak erkekler başka bir sınıf olarak kadınlar üzerinde güce sahiplerdir. Erkekler toplumu kontrol eder, önemli mevkilerde yer alır, bütün önemli kararları verirler. Erkekler evde ve işte kadınları astları olarak kontrol eder; kadınlar hâlâ esasen 'kadın işleri' (örneğin; hemşirelik, sekreterlik) yaparlar, hâlâ ev kadınlığı rolünü temel görevleri olarak görürler. Onlar hem ikincil konumda tutulurlar, hem de erkek ege-

menliğini benimseyen, kadının yerini evi olarak gören, erkeklik ve kadınlık gibi cinsiyet ayrımlarını pekiştiren, normal olanın heteroseksüellik olduğunu varsayan ve 'doğal' normlardan sapan kadınları (bekâr anneler, lezbiyenler, kariyer yapmak isteyen kadınları) cezalandıran yaygın bir ataerkil ideoloji tarafından pasif olarak yetiştirilirler. Bazı radikal feministler daha da ileri gider ve ataerkilliğin kökenini biyolojiye dayandırırlar. Örneğin Schulasmith Firestone'a göre (1972), cinsel sınıf, "ekonomik sınıftan farklı olarak, doğrudan biyolojik bir gerçeklikten kaynaklanır". Zira kadınlar çocuk doğurdukları için erkeklere fiziksel ve ekonomik açıdan bağımlıdırlar. Erkekler kadınlar üzerinde güce sahiplerdir ve böylece tahakkümlerini toplumsal yapının her yerinde sağlamlaştırırlar. Ona göre, bu cinsiyete dayalı sınıf sistemi, aslında sadece kadınlar en temel biyolojik rollerinden, yani çocuk sahibi olmaktan kurtarıldıklarında ortadan kalkabilir ve doğum kontrol teknikleri bu yönde bir adım olsa bile, gerçek bağımsızlık sadece bebekler yapay üremeyle rahim *dışında* doğduklarında mümkün olabilir.

Bu yüzden, radikal feministler ataerkilliği, Marksist feministlere göre, sosyal tabakalaşmanın çok daha derin bir biçimi olarak görürler, dolayısıyla onun kökünün kazınması konusunda fazla iyimser değillerdir. Onlara göre, toplum, sosyal grup ve hatta toplumsal durum ne olursa olsun, örneğin en basit konuşmalarda bile erkekler kadınlara baskınlardır ve kadınlar ancak bilinçlerini (ve erkeklerin bilincini) yükselterek bağımsızlıklarını kazanmaya başlayabilirler.

Bu tür analizler giderek ataerkilliğin daha derin köklerini, çokyüzlü tabakalarını ortaya çıkardı ve sadece bütün toplumsal kurumların (hemşirelik ve ebelik gibi alanlarda bile) erkek egemen olma derecelerini değil, kadınların görünmez, güçsüz kılındıklarını da sergileyerek, erkeksi ön-kabullerin dilimiz ve bilincimizin gerisinde yatma derecesini ortaya koydu. Bazı aşırı feministler, işi, gerçek bağımsızlığın ancak sadece kadınlardan oluşan bir toplumda mümkün olabileceğini; lezbiyenliğin cinsiyet özgürlüğünün tek gerçek yolu olduğunu savunmaya kadar götürmüşlerdir.

Siyah feminizm

Siyah feminizmin kaynağı, orta sınıf beyaz aydınların dünyanın her yerindeki ve bütün tarihsel dönemlerdeki kadınların durumlarını açıklamakta kullandıkları önceki feminizm anlayışlarından duyulan hoşnutsuzluktur. Gerçeklikte siyah kadınların, özellikle –kölelik, kast sistemi ve ırkçılık gibi tarihsel ve toplumsal köklere sahip– Amerika

ve Üçüncü Dünya'daki siyah işçi sınıfı kadınların deneyimleri orta sınıf üniversitelerindeki beyaz kardeşlerinin deneyimlerden uzaktır. Baskı ve eşitsizlik siyah kadın için çoğu kez, ırk ve sınıf kadar toplumsal cinsiyeti de yansıtan çok katmanlı ve çok yüzlü bir şeydir. Ayrıca bu boyutlar, feminizmi böldüğü ve ayrıştırdığı kadar, siyah feministleri beyaz feministlerin, yani bir parçası oldukları yol arkadaşlarının ırkçı güç yapısından kurtarmak için bir araya getirebilir. Siyah feministler 'feminist teoride ırkçı bir temayül' belirlemişlerdir ve onlar için beyaz yönetimden kurtulmak kapitalizmin ataerkilliğinden kurtulmak kadar önemlidir.

Post-modern feminizm

Daha yakın dönemde bazı feminist yazarlar Marksizm'e ve ataerkillik kavramına dayalı yapısal analizlerden uzaklaşmışlar ve post-modernizmi, Barrett ve Philips'in (1992) 'teorinin tahtının sarsılması' olarak tanımladıkları bir süreci benimsemişler, başlangıçta erkekler tarafından geliştirilen ve bu arada feminist konulara da uygulanan, her şeyi kapsamaya çalışan Marksizm gibi teorileri reddetmişlerdir. Ayrıca, çoğu modern feminist yaygın bir kabule, feminizmin amacının cinsel bakımdan daha eşit bir toplum yaratmak olduğu düşüncesine karşı çıkmışlardır. Daha ziyade onlar, daha olumlu, hatta iddialı bir yaklaşımı benimsemiş ve sadece kadınlar ve erkekler arasındaki farklılıkları değil, aynı zamanda kadınsılığın daha üstün niteliklerini vurgulamaya çalışmışlardır. Post-modern araştırma çerçeveleri ve yaklaşımları, açıkça gündelik hayatlarında kadınların durumuyla ilgili daha kadınsı, daha duyarlı bir araştırma yaklaşımı geliştirme fırsatı sunmaktadır.

Post-modern feminizmde, kadınların konumunu bütün yönleriyle açıkladığını iddia eden toplum teorileri reddedilir. Hatta burada özel bir kadın fikrine karşı çıkılır. Gerçekte, her kadın diğerlerinden farklıdır, onlar çok farklı hayatlar sürdürürler ve bu yüzden tek bir kalıp-yargının veya özel bir teorik çerçevenin sınırlarını aşarlar. Onlar – örneğin, aklını kullanmak ve adalet gibi düşünceler türünden– erkek yaklaşımlar ve kavramları reddederler; hatta onlar geleneksel feminist düşünceyi, erkeksi düşünceler tarafından kirletilmemiş olsa bile, bu düşünce biçimleri bulaştığı için reddederler. Onların gerçek post-modern tarzdaki ilgi odakları, dili ve erkeksi dil ve dünya görüşünü yapı-bozumuna uğratmaktır. Geçmişte erkeksi dil ve algılar sorgulanmaz ve normal olarak algılanırken, post-modern feministler bu dünya görüşünü, kafalardaki bu bilinçdışı temayül veya hegemonya-

yı dönüştürmeye ve feminist perspektifleri tepeye oturtmaya çalışırlar. Geleneksel olarak kadınları nitelemekte kullanılan 'çirkin' terimi daha ziyade erkek güzellik anlayışına dayanır –aynı şekilde, uzun, çekici, ince gibi terimler de. Kadınlar geleneksel olarak bu kalıp-yargıları onaylamışlar ve çoğu kez kendi sağlık ve huzurlarını bozmak pahasına onları taklit etmeye çalışmışlardır. Post-modern feministler erkek-temelli algılara karşı çıkarlar ve kadınları kendileri olmaya, erkeklerinkiyle çatışma içinde olsa bile kendi güzellik anlayışlarını belirlemeye ve desteklemeye –medya ve erkeğin ideal beden ölçüsü olan 38 bedene karşılık 44 beden olma hakkı ve bunun çekiciliği için mücadeleye etmeye– davet ederler.

Bu yazarlar daha da ileri gider ve tüm toplumsal ve hukuki kavramlarımızın erkekler tarafından tasarlandığını ve dilin tarafsız olmayıp erkekler tarafından dünya görüşlerimizi kontrol için kullanıldığını iddia ederek, bütün bir hakikât anlayışına karşı çıkarlar. Kadınların –farklı kadınların– sesine kulak veren post-modernistler, kadınların bu 'ideolojik deli gömleğinden' kurtulup "gerçekte kadınların düşüncelerini erkeklerinkinden farklı kendi sözcükleriyle ifade edebilecekleri feminist bir dil", gerçek bir feminist dünya görüşü geliştirebileceklerine inanırlar. Bu düşüncelerin kaynağı Fransız düşünür ve post-yapısalcı Jacques Lacan ve Jacques Derrida'nın yazıları ve onların "dilin gerçekliği tanımlama ve yaratma gücü" teorileridir.

Hélèn Cixous (1981) gibi feminist yazarlar kadınların cinselliği sadece cinsel ilişki ve orgazm gibi erkek terimler içinde değil, aksine farklı kadın deneyimlerine ve cinsel haz veya *zevk almaya* göre de ifade etmeyi öğrenmeleri gerektiğini öne sürerler. Kadın cinselliği geleneksel olarak erkeklerin yararına bastırılmış, kadınların cinsel bakımdan kendine güven duymalarının ve cinselliklerini bilinçli olarak ortaya koymalarının sapkın ve uygunsuz olduğu inancıyla, bedenlerinin tüm görkemi ve güzelliği bir kenara itilmiştir. Bu kendine güven/iddialılık, ona göre, erkekleri mutlaka tehdit etmez; erkekler daha ziyade kendi kadınsı yanlarını keşfederek oldukça kazançlı çıkabilirler. Helen Haste (1993) gibi yazarlar daha ileri gitmişler ve rasyonelliğin, akıl aracılığıyla hakikât arayışının çok daha erkeksi bir yaklaşım olduğunu öne sürmüşlerdir. Sezgiye veya duygusal zekâya dayalı kadınsı yaklaşımlar reddedilir ve akıldışı ilân edilir; aslında ona göre, kadınsı perspektiflerin erkek perspektifler kadar katkıda bulunabileceği kabul edildiğinde gerçekte bundan dünya –erkekler kadar kadınlar da– çok şey kazanabilir. Gereken şey, tek bir perspektif değil, tarih ve toplum anlayışımızı geliştirecek bütün bakış açılarının teşvik edilmesidir. Nitekim yapısalcı yazarlar, kadınları kendi üzerlerindeki –

sınıfsal veya ataerkil– baskı kaynaklarını belirlemeye ve erkekler ve kadınları daha eşit kılmak için bu engelleri ortadan kaldırmaya çalışırlarken, post-modern feministler bir ideolojik hegemonya kaynağı olarak dile odaklanmışlar ve kadınları erkeklerle eşit kılarak değil, aksine farklılıkları ve çeşitliliklerini överek, kadınları kendileri olmaya, erkek-temelli ideal veya tipik kadınlık kalıp-yargılardan kurtulmaya teşvik ederek özgürleştirmeye çalışmışlardır. Post-modern feministler, bu nedenle, çok farklı –toplumsal yapılardan ziyade dile dayalı ve kadınların özgürleşmesi için tek yol bulunduğu düşüncesini reddeden– bir cinsel eşitlik ve cinsellik yaklaşımını benimsemişlerdir. Kadınlar da çok farklıdırlar; onların hem bireyler hem de 'sınıflar' olarak kendi yollarını bulmaları, sağlıklı, mutlu ve özgür olmaları gerekir.

Feminizmin siyasal gündemi, kadınlara erkeklerle eşit haklar sağlama çabaları sırasında, cinsiyetler arasındaki ve içindeki farklılık ve çeşitlilikler hakkındaki tartışmalar esnasında değişmiştir. Ataerkillik, bu nedenle, artık egemen bir tema veya savaş çığlığı olmasa da, toplumsal konumlarını anlamaya –ve bu konumlarını değiştirmeye– çalışırken kadınları birleştirmeye yardımcı olmuştur.

KAVRAMSAL GELİŞİM

Ataerkillik kavramı feminist anlayış ve analizlerin merkezini oluşturmuştur. Bu kavram ev içinde olduğu kadar toplumun genelinde de erkeklerin egemenliklerine ve gücüne açıkça ışık tutar. Ataerkillik düşüncesi erkeğin otorite konumunun babalığın korunması gereğiyle ilişkisini ortaya koyar ve böylece kadınların ikincil konumunun nasıl fiziksel ve duygusal güç ilişkileri kadar baskıya dayandığını da aydınlatır.

Ancak yukarıdaki kısa incelemeden de açıkça görülebileceği gibi, bu kavram aynı zamanda birçok farklı tanım ve teoriye ilham kaynağı olmuştur –bazı feministler 'cinsiyet-toplumsal cinsiyet sistemi', 'cinsiyetçi sistem' ve basitçe 'cinsiyetçilik' gibi alternatif kavramlar önererek bu terimin '*Feminist Bir Sözlük*'ten çıkartılmasını talep etmişlerdir. Bu kavramın kullanımı 1970'lerin sonlarında feminizm içinde şiddetli tartışmalara yol açmıştır, çünkü onun birçok şey ortaya koymanın yanı sıra bazı şeyleri gözlerden gizlediği görülmüştür. Ataerkillik terimi, erkeğin egemen konumunun evrensel ve tek nedeni olduğunu (yani, ona sadece biyoloji veya kapitalizmin yol açtığını) ifade ettiği için, günümüzde ve eski toplumlarda yürürlükte olan kadına yönelik birçok baskı biçiminin görülmesini engellemiştir. Ayrıca burada toplumsal cinsiyet kavramı sorgulanmaz ve onun aslında bir

sosyal inşa olduğu kabul edilmez. Son olarak, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin farklı biçimler kazandığı ve kadınların bu tür ilişkilere karşı zaman zaman başarılı direnç sergileyen sürekli bir mücadele içinde oldukları da ortaya konulmamıştır. 'Ataerkillik ... kadınların meydan okumalarının karmaşık boyutlarına hiç yer vermeyen kaderci bir boyun eğiş önermektedir' (Rowbothan, 1979).

Ataerkilliği ortadan kaldırmak için önerilen pek çok çözümde, aynı şekilde, bu kavramın gücü ve etkisi göz ardı edilmekte, hatta daha ileri giden bazı aşırı feministler sadece biyolojiyi değil, erkekleri de ortadan kaldırmayı hedeflemektedir.

Bu tartışmaların hızı kesilirken, 1980'ler ve 90'larda feminist araştırmalar teorik incelemelerden empirik araştırmalara yönelmiş, kadınların toplumsal konumlarına –sosyal sınıfları, ırkları, yaş, kültür ve cinsel yönelimlerine– bağlı yaygın ve yoğun çeşitlilikte deneyimlerini belirlemeye ve analiz etmeye çalışan bir Üçüncü Feminist Tartışma Dalgası ortaya çıkmıştır. Bütün kadınlar ataerkillikten aynı ölçüden etkilenmez ve kadınlar arasında farklılıklar erkekler ve kadınlar arasındaki farklılıklar kadar çeşitlidir. Ayrıca, bu farklılıklar, bu çeşitlilik hem kadınların bir 'sosyal sınıf' olarak makro deneyimleri hem de basitçe bir kadın olarak mikro deneyimleri düzeyinde övülmeli ve teşvik edilmelidir. Dolayısıyla ataerkillik daha az tartışmalı ve bir kez tanımlandığında, daha kullanışlı bir kavram haline gelmeye başlamıştır. Sarah Fildes'e göre, artık bu terim daha yaygın kabul görmektedir; zira o, "her şeyden önce teorik açıklamalar geliştirmek için gerek duyduğumuz alanları aydınlatmakta ve adlandırmaktadır".

Ataerkillik günümüzde bütün feminist analizlerin anahtar kavramıdır, fakat bu analizler giderek daha sofistike ve karmaşık bir nitelik kazanmaktadır. Sylvia Walby (1990), örneğin, altı temel boyut veya yapıyı bir araya getirerek, temel feminist perspektifleri daha dinamik ve daha güncel bir ataerkillik kavramı içinde ilişkilendirmeye çalışır: ücretli emek; ev içindeki ataerkil ilişkiler; ataerkil kültür; cinsellik; kadınlara karşı şiddet; devlet. Kadınlar bu altı alanın tümünde kazanımlara sahip olsalar da, ona göre, devlet kapitalist ve ırkçı olduğu kadar, ataerkildir. Ataerkillik değişebilir –özellikle evde daha az açık, daha az baskıcı, ancak oldukça yaygın olabilir– fakat o hâlâ erkeklerin en üst düzeyde baskın olmayı ve gücü kontrol etmeyi sürdürdükleri kamusal alan içinde güçlü ve karşılıklı ilişkili bir sistem olarak varlığını sürdürmektedir. Walby'e göre (1990), kadınlar evin özel alanından toplumda sayıları giderek artan kamusal alanlara geçerek özgürlüklerini elde etmişlerdir. Fakat bu ona göre cinsel eşitsizlik ve sömürüyü azaltmamış, aksine yaymıştır –"kadınlar artık evle sınırlı değillerdir,

aksine tüm topluma yayılmışlardır ve sömürülmektedirler".

Sylvia Walby daha yeni bir çalışmasında (1997) kuşaklararası farklılıklara ışık tutar. Yaşlı kadınlar ataerkilliğin özel kısıtlamalarına muhtemelen daha fazla tâbilerdir, eve daha fazla bağımlı ve muhtemelen daha az özerkler ve işyerinden uzaklardır. Daha genç kadınlar daha yüksek vasıflıdır, onlar muhtemelen yüksek eğitimden geçmişlerdir, tam-gün işlerde çalışırlar ve malî açıdan bağımsızlardır. Onlar erkeklere daha az bağımlıdırlar, yasalar tarafından daha iyi korunurlar, toplumsal açıdan daha görünür konumdadırlar ve cinsel açıdan kendilerinden eminlerdir. Fakat ona göre, bu özgürlük ve bağımsızlık, daha yüksek boşanma oranlarına ve bekâr annelere yol açmasına rağmen, ücretler ve üst mevkilerde eşitliği sağlayamamıştır. Ataerkillik hâlâ mevcuttur, sadece biçim değiştirmiştir; o farklı kadınları yaşları, sınıf veya ırklarına göre farklı biçimlerde etkilemektedir.

Walby'nin teorisi, kadınların hem kamusal hem de özel alanda gelişmeler sağlarlarken ataerkilliğin –daha az görünür ve daha az açık bir biçimde olsa da– gücünü her zaman sürdürdüğünü göstermek için, radikal yaklaşımlardan liberal yaklaşımlara kadar birçok farklı feminist perspektiften yararlanarak ataerkillik kavramını güncelleştirmeyi amaçlayan yeni bir girişimdir.

Walby'nin aksine, Anna Pollert *Ataerkilliğin Sefaleti*'nde (1996), ataerkillik kavramının, eşitsizlik, sömürü ve baskıyı artıran ve yaratan şeyin kapitalist toplumun kuşatıcı ve baskın yapısı olduğunu göz ardı ettiği için, analitik değerden yoksun olduğunu öne sürer. Ataerkillik, ona göre, eşitsizlikçi bir toplumun basitçe bir başka örneği, bir başka özelliği veya ikincil bir eşitsizliktir. O kendi başına hiçbir 'fail'e, hiçbir dinamik veya itici güce sahip değildir. Daha ziyade o, kapitalizmin ırk, yaş veya diğer toplumsal ayrışmalara benzer biçimde ürettiği ve kapitalizm tarafından dikkati kendi sömürücü doğasından uzaklaştırmak ve halk kitlesi içinde ve halk kitleleri arasında ayrışmalar yaratmak için kullandığı bir faildir. Daha ziyade, ona göre, sınıf kapitalist toplumdaki egemen yapısal ayrışmadır ve "sınıfsal ilişkiler cinsel, ırksal ve diğer sosyal farklılaşma biçimlerine (ayrılmaktan ziyade) karışmışlardır". İkili sistem teorileri, yani ataerkillik ve kapitalizmi birbirinden ayıran ve ataerkilliği bağımsız bir eşitsizlik sistemi olarak betimleyen teoriler, ona göre, esas noktayı gözden kaçıran, toplumsal ve cinsel ayrışmanın gerçek kaynağının kapitalizm ve onun içkin bölücü sınıf sistemi olduğunu göremeyen yaklaşımlardır.

Walby'nin kamusal güç analizindekinin aksine, diğer yazarlar kadının özgürleşmesini geleneksel cinsel rollerden ve bir kadının nasıl olması gerektiği konusundaki kalıp-yargılardan özgürleşmeyi içeren

özel ve kişisel bir sorun olarak görür, sadece eşit ücrete ve fırsat eşitliğine odaklanmak yerine, aile tipleri ve kadın biçimleri çeşitliliğini olumlu karşılarlar. Susan Faludi (1992) gibi yazarlar, daha ileri giderek, feminizm ve kadın özgürlüğü hareketinin aşırılıklarına karşı muhtemel tepkiler konusunda uyarılarda bulunmuşlardır. Kadın evde ve işte daha özgürdür ancak daha mutlu değildir. Boşanmadan anoraksiyaya kadar, modern hayatın stres ve gerilimleri her zamankinden daha büyük görünmektedir; ve çoğu kadın kadar çoğu erkek de, feminizmi, cinsiyet-ilişkili rahatsızlıklar ve depresyonun gelişimiyle ilgili aşırı iddiaları nedeniyle suçlamaktadır ve Kadın Özgürlüğü Hareketi de aile hayatı içinde erkekler ve kadınların geleneksel rolleri ve sorumluluklarını zayıflatmakla suçlanmıştır.

Sosyoloji içinde, ataerkillik kavramı tamamen yeni bir paradigma, tamamen yeni bir sosyolojik sorunlar seti ve yeni bir analiz gündemi yaratmıştır. Marksizm gibi, ataerkillik de sosyolojik teori ve toplumsal pratikte devrim yaratan bir kavramdır, zira o güç yapısını aydınlatmış ve 'aşağı sınıf'a toplumsal yapıya pratikte olduğu kadar teorik olarak da itiraz edecek ve onu değiştirecek bir temel sunmuştur. Kadınlar bugün feminist düşünceler ve kampanyalar sayesinde daha özgürlerdir. Fırsat eşitliği Batılı toplumlarda politikacılar ve işverenlerin bile onayladıkları itici bir güçtür. Batı'da kadınlar kendileri hakkında daha bilinçli ve kendine güvenen kadınsı ve dişi varlıklardır ve erkek egemenliğini fiziksel, toplumsal ve ideolojik olarak kabul etmeye daha az hazırlardır. Bununla beraber, feminizmin Üçüncü Dünya'daki etkisi henüz ilk evrelerindedir, hâlâ ulusal ve küresel toplumsal, cinsel ve ırksal özgürlük ve eşitlik mücadelesinin bir parçasıdır.

AYRICA BAKINIZ

- **TOPLUMSAL CİNSİYET** –feminist güç ve toplumsal cinsiyet teorilerinin bir arka planı olarak

OKUMA ÖNERİLERİ

ABBOT, P. AND WALLACE, C. (1997), An Introduction to Sociology: Feminist Perspectives, Routledge
BARRATT, M. (1980), Women's Oppression Today, New Left Books
CHARVER, J. (1982), Feminism, J. M. Dent & Sons
GREER, G. (1971), The Female Eunuch, Paladin, London
GREER, G. (2000), The Whole Woman, Anchor Books
MAYNARD, M. (1987) 'Current Trends in Feminist Theory', Social Studies

Review, vol. 2, no 3, January 1987, p. 23
OAKLEY, A. (1981), Subject Women, Penguin

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

ENGELS, F. (1942), *The Origins of the Family, Property and the State* (1884), International Publishers
FILDES, S. (1985), 'Women and Society' in Haralambos ed. *Development in Sociology*, vol. 1, pp 109-39, Causeway Press
FIRESTONE, S. (1972), *The Dialectic of Sex*, Paladin
FRIEDEN, B. (1963), *Feminine Mystique*, W.W. Norton
GAVRON, H. (1966), *The Captive Wife*, Penguin
GIDDENS, A. E T AL. (EDS.), (1994), *The Polity Reader in Gender Studies*, Polity Press, Cambridge
GOLDBERG, S. (1977), *The Inevitability of Patriarchy*, Temple Smith, London – oldukça farklı ve feminist bakış açısından tartışmalı bir açıklama
KRAMARAE, C. AND TREICHLER, P. (1985), *A Feminist Dictionary*, Pandora
LANE, D. (1970), *Politics and Society in the USSR*, Weidenfeld & Nicolson
MILLET, K. (1971), *Sexual Politics*, Abacus Books [*Cinsel Politika*, Çeviri: Seçkin Selvi, Payel Yayınları, 2. Basım, İstanbul, Ocak 1987]
MITCHELL, J. AND OAKLEY, A. (EDS.) (1976), *The Rights and Wrongs of Women*, Penguin
POLLERT, A. (1996), 'The Poverty of Patriarchy', *Sociology*, *30 (4)*
ROWBOTHAM, S. (1979), 'The Trouble with Patriarchy', *New Statesman*, 28 December 1979
WALBY, S. (1997), *Gender Transformations*, Routledge
WOLLSTONECROFT, M.A. (1985), *Vindication of the Rights of Women* (1792), Penguin

DEĞERLENDİRME SORULARI

1 "Cinsiyetler arası otorite biçimleri biyolojik bir temele sahiptir" görüşünü değerlendiriniz (Cambridge Local Examinations Syndicate Haziran 1986)
2 "Feminist perspektifin yakın zamanlarda ortaya çıkışına kadar sosyolojide erkekler ve dolayısıyla erkek ilgileri ve önyargıları egemendi. Kısacası, sosyoloji gerçekte erkeklerin sosyolojisiydi." Bu ifadeyi açıklayınız ve değerlendiriniz. Feminizm sosyolojide ne ölçüde farklı ve geçerli bir perspektif oluşturmaktadır? (JMB Haziran 1986)
3 *İki* farklı tipteki toplumda kadınlara ait toplumsal konumları karşılaştırınız ve farklılıkları mukayese ediniz. (London University, Ocak 1987 Paper 2)
4 "Kadının iş piyasasındaki ikincil konumunun en başta gelen nedeni anne-ev kadını rollerinin tüm kadınların temel görevleri olarak ku-

rumsallaştırılmasıdır" görüşünü tartışınız. (WJEC Haziran 1987)

5 Herhangi *iki* toplumda renk ya da cinsiyet temelli ayrımcılığı desteklemekte kullanılan ideolojiler arasındaki farklılık ve benzerlikleri belirleyip tanımlayınız. (London University, Ocak 1987)

6 "Hangi toplum tipi olursa olsun, ev içi rollere yerleştirildikleri sürece, kadınlar erkeklerden daha düşük statüye sahip olmaya devam edeceklerdir." Bu düşünceye ne kadar katılıyorsunuz? (London University, Ocak 1988, Paper. 3)

Çeviri: **Gülhan Demiriz**

14

Bağımlılık Teorisi

Andre Gunder Frank

Berlin'de doğan Andre Gunder Frank (1929-2005) Amerika'da eğitim gördü. 1957'de Chicago Üniversitesi'nden ekonomi doktorası aldı ve Amerika'da Iowa State, Michigan State ve Wayne State Üniversitelerinde, Montreal'da Sir George Williams Üniversitesi, Belçika'da Louvain Katolik Üniversitesi ve Berlin Freie Üniversitesi'nde dersler verdi.

1962'de Latin Amerika'ya geçen Frank Brezilya, Meksika ve Şili'deki üniversitelerde dersler verdi. Bu tecrübe, özellikle Küba Devrimi ve sonradan Bağımlılık Okulu olarak adlandırılacak gelişmekte olan düşünceler onun çalışmalarının yönünü ve dünya ekonomik sistemi hakkındaki inançlarını kökten değiştirdi. Yayınlarına *Latin Amerika'da Kapitalizm ve Azgelişmişlik*'le (1969) başlayan Frank, İngilizce konuşulan dünyada bağımlılık teorisi, neo-Marksist teori veya azgelişmişlik teorisi olarak da adlandırılan yaklaşımın önde gelen taraftarı olarak görülmesine yol açacak bir dizi çalışma üretti. Frank, 1970'lerin sonlarında Avrupa'ya Almanya Max Planck Enstitüsü'nde Misafir Araştırmacı olarak çalışmak üzere döndü.

FİKİR

Bağımlılık teorisi Üçüncü Dünya'da gelişme ve azgelişmişlik sosyolojisinin anahtar bir temasıdır. Batı'nın zengin ülkelerinde Üçüncü Dünya'nın bağımlılığıyla ilgili birçok farklı teori geliştirilse de, Andre Gunder Frank bağımlılık teorisinin önde gelen temsilcisi olarak görülür. Bu yazıda onun yaklaşımı ana hatlarıyla aktarılacak ve tartışılacaktır.

Geleneksel olarak, ekonomik gelişme, her ülkenin bir sanayi toplumu olmak için gerekli 'kalkış'ı yapmak ve Üçüncü Dünyanın Yoksulluğundan Birinci Dünyanın zenginliğine ulaşmak için geçmesi gere-

ken bir dizi evre olarak görülmüştür. Bu perspektiften bakıldığında, Üçüncü Dünyanın 'azgelişmişliği' sadece beceri ve teknoloji eksikliğine değil, bu insanların modern bir 'girişimci kültür' geliştirme, cahillikten ve batıl inançlardan kurtulma başarısızlıklarına da bağlıdır. Bu 'geri kalmış' ülkelerin ihtiyaç duyduğu şey, Sanayi Devrimini 'ateşleyecek' birer araç olan ticaret ve ekonomik yardımlar aracılığıyla Birinci Dünya'yla bağlarını geliştirmektir.

A.G. Frank *Latin Amerika'da Kapitalizm ve Azgelişmişlik* (1969b) adlı öncü çalışmasından önceki bir dizi yayında modernleşme teorisine karşı çıkar. Bu analize temelden itiraz eden A.G. Frank'a göre, Üçüncü Dünya ülkelerinin gelişememelerinin temel nedeni, yetersizlikleri değil, Batılı ulusların onları bilinçli olarak azgelişmiş halde bırakmalarıdır. Bu tür bir sömürü ve bağımlılık ilişkisinin kökleri Britanya, Fransa ve İspanya gibi büyük Avrupalı güçlerin Afrika, Asya ve Latin Amerika kıtalarını fethedip sömürgeleştirdikleri ve onları kendi emperyalist sistemlerinin ayrılmaz bir parçası haline getirdikleri 16. yüzyıla kadar götürülebilir. Bu sömürgeler ana ülkeye ucuz gıda ve hammadde sağlar ve ayrıca sanayileşmiş ülkelerin mamûl malları için yeni pazarlar oluştururlar. Nitekim, sömürgeci güçlerin sömürgelerini 'kendileri' için oldukça avantajlı bir veya iki temel üründe uzmanlaştırdıkları uluslararası işbölümüne dayalı bir dünya kapitalist sistemi gelişmiştir ve bu eşitsiz mübadele sistemi sayesinde Batılı ekonomiler gelişirken Üçüncü Dünya ekonomileri gelişmemiş halde kalmıştır. Hatta sömürgeci güçler gerektiğinde onların kendi sanayilerine rakip olabilecek yerel sanayilerini yok etmişlerdir: bunun klâsik bir örneği, İngiltere'nin Lancashire pamuk imalâthanelerinin başarısını sağlama almak için Hindistan tekstil sanayinin başarısını baltalamasıdır.

Bu yüzden Frank'a göre, İspanya gibi *merkez* ulusların zincirleme bir gasp sistemi içinde Şili gibi *çevre/periferi* ulusları sömürdükleri ve bu uydu ülkelerin metropollere tamamen bağımlı hale getirildikleri bir bağımlılık ve azgelişmişlik dünya sistemi gelişmiştir. Bu zincirde ana halka kentti (hâlâ öyledir). Sömürgeci güçler, mevcut kentleri, sadece bu tür alanları yönetmek için değil, aynı zamanda onların artıdeğerlerini kendilerine çekmek için de temel bir araç olarak kullandılar (veya bizzat bu tür kentler kurdular). Bu sömürgelerin yönetici seçkinleri kentlerde yaşadılar ve genellikle, kırsal kesimdeki köylüleri sömürmek, ürünlerini ucuza satın almak ve Batı'ya mal ihraç etmek için yerel piyasalar üzerinde hâkimiyet kurarak (ve bağımsızlıktan sonra, hükümeti kontrolleri altına alarak) sömürgeci güçlerle işbirliği yaptılar. Dolayısıyla kentler kırsal alanları sömürmek için kullanılmış ve Üçüncü Dünyanın yönetici aileleri kendi insanlarından çok Batılı

bir hayat tarzını benimsemişlerdir. Bu yüzden onlar, kendi ayrıcalıklı hayat tarzlarını korumak ve elit yönetimlerini sürdürebilmek için, çoğu kez kendi insanları karşısında Batının çıkarları ve fabrikalarını koruyabilmek amacıyla orduyu kullanırlar. Karşılığında Batı bu tür diktatörlüklere yardım eder ve hatta onlara silâh sağlar. Böylece, dünya başkentleri aracılığıyla yerküreye yayılan ve Üçüncü Dünya'daki köylere kadar uzanan bir bağımlılık zinciri gelişmiştir. Bu ülkeler aracılığıyla, ekonomik artı-değer yukarıya ve dışa doğru bir hareketle zengin Batı tarafından emilmiştir:

> dünya metropollerinden –yerel ticari metropolit merkezin uyduları olan, ancak aynı zamanda çiftçilerden oluşan uydulara sahip– malikânelere ve kırsal tüccara kadar uzanan bütün bir metropol ve uydular zinciri (A.G. Frank, 1967).

Günümüzde, sömürgeciliğin zayıflamasıyla bu sistem artık çokuluslu şirketlerin yönetimine geçmiştir. Onlar, insafsızca kâr peşinde koşarken, ucuz işgücü, hammadde ve yeni pazarlar bulabilmek amacıyla dünyayı araştırırlar –örneğin Brezilyadaki Volkswagen fabrikası. Fakat kârlar her zaman Batıya gider. Bağımlılık, aynı zamanda, Üçüncü Dünyanın yardım için Batıya bağımlılığıyla da sürdürülür, ancak bu, faiz olarak ödenmesi istenen miktar ya da Batılı fabrikalara ödenmesi gereken para nedeniyle ucuza mal olmaz. Bu borçlar fakir ülkelerin geri ödeme güçlerini aştığında, Brezilya ve Meksika'nın borç ödeyemez hale düşmesinde olduğu gibi, bir dünya malî krizine yol açar. Onlar borçlarını geri ödeyemezler, çünkü ihracatları bu borçları ödeyecek kadar kazandırmaz. Dünya gıda ve hammadde fiyatlarını kontrol eden ve kendi yüksek hayat standartlarını sürdürebilmek için bunları özellikle düşük seviyede tutan Birinci Dünyadır. Üçüncü Dünyanın bu tekelcilikten kurtulmasının tek yolu, OPEC'in 1972/73'te yaptığı gibi, kendi güç bloğunu kurmaktır, fakat bunu gerçekleştirmek oldukça zordur.

Bu nedenle, Frank'ın modeline göre, 'uydu' ülkeler dünya kapitalist sisteminin bir parçası olarak kaldıkları sürece asla gelişemezler. Paraguay veya Çin örneklerinde olduğu gibi, diğer bir çözüm 'dışa kapanmak'tır. Bir başka çözüm, savaş veya ekonomik durgunluk dönemlerinde –örneğin, İki Dünya Savaşı'nda ve 1930'ların çöküntü döneminde olduğu gibi– metropol ülke zayıf düştüğü anda ondan 'kurtulmaktır'. Böyle bir girişim, '*kompradorlar*'ı, Üçüncü Dünyanın yönetici sınıflarını alaşağı etmek için bir sosyalist devrimi gerektirebilir; fakat bunun başarılabilmesi için yeni kentli proletaryanın veya topraksız köylülerin büyük ölçüde örgütlenmeleri gerekir. Metropol-

lerin kontrolü er geç yeniden ele geçireceklerine inanan Frank oldukça karamsardır. Ona göre, Üçüncü Dünyanın en fakir ülkeleri, kesinlikle, geçmişte ana ülkeyle çok sıkı bağları olan, fakat artık ekonomik açıdan faydalı olmadıkları için 'ıskartaya çıkartılmış' ülkelerdir (örneğin kuzey-doğu Brezilya).

Bu yüzden, A.G. Frank için, gelişme ve azgelişmişlik, Birinci Dünyanın Üçüncü Dünya pahasına geliştiği dünya çapındaki bir sürecin iki ayrı boyutudur. Bu fakir ülkeler, kaçmaları neredeyse imkânsız bir biçimde sisteme kilitlenmişlerdir.

KAVRAMSAL GELİŞİM

W.W. Rostow gibi Batılı yazarların modernleşme teorisine alternatif olarak geliştirilen bu radikal gelişme açıklaması Üçüncü Dünya liderleri kuşağına ilham kaynağı oldu. O Batı tarzı modernleşme teorisinden kökten farklıdır. Bu yaklaşım Üçüncü Dünya ülkelerinin sömürülme ve bastırılma biçimlerinin oldukça detaylı bir analizini yapmış ve zincirdeki her bir bağlantıyı tasvir ederken, aynı zamanda bu zincirleri kırabilme umudu yaratmıştır. Sonraki araştırmaların büyük bir çoğunluğunda Frank'ın tezini destekleyecek güçlü deliller bulunmuştur. Örneğin Barnet ve Müller'in çokuluslu şirketler araştırması (1974) ITT ve General Motors gibi şirketlerin, Üçüncü Dünyaya iş ve teknoloji götürmek bir yana, yerel yatırım sermayesini gerçekte 'yavaş yavaş nasıl kuruttukları'nı ortaya çıkartır. Teresa Hayter'in ekonomik yardım araştırması (1971), ödünç verilen paraların Üçüncü Dünya ülkelerine maliyetinin ne kadar büyük olduğunu ve Batı teknolojisinin (ve silâhların), gelişmeye temel oluşturmaktan çok, baskıcı diktatörlükleri desteklemekte nasıl kullanıldığını açığa çıkartmıştır. Yeni hastaneler, havaalanları ve oteller, sadece Üçüncü Dünyanın sıradan köylüleri için faydasız olmakla kalmayıp, gerçekte onların ekonomilerini bozar ve borçlu uluslar durumuna dönüştürür. Dünya Bankasına göre, Üçüncü Dünya ülkeleri günümüzde aldıkları yardımdan 21 milyar dolar daha fazlasını borç ödemesine ayırmaktadırlar.

Hayter, ayrıca, Üçüncü Dünya ekonomilerinin nasıl bozulduğu, fakir ülkelerin hemen nakde dönüştürülmesi gereken sınırlı sayıda ürünlere bağımlılıklarının Batının ucuz gıda ihtiyacının karşılanmasına nasıl hizmet ettiği, ancak onların kendi insanlarını nasıl kıtlığa terk ettikleri konusunda deliller sunar. Burada kilit önemde olan husus Batının dünya gıda fiyatlarını düşük, teknolojinin fiyatını yüksek tutmasıdır. 800 milyon kadar insan tamamen mutlak yoksulluk sınırı

içinde ve açlığa yakın düzeyde yaşamaktayken, Batı aşırı beslenmeden mustariptir. Kardinal Arns'ın 1985 Roma Uluslararası Gelişme Konferansı'nda vurguladığı gibi, Amerika Birleşik Devletleri ne zaman faiz oranlarını yükseltse, "sağlık hizmetleri ve gıda için kullanılabilecek para dışarı gittiği için Üçüncü Dünyada binlerce insan ölmektedir". Üçüncü Dünya hükümetleri ne zaman Batı kontrolünden kurtulma girişiminde bulunsalar, malî kontroller daha da sıkılaştırılmakta ve sonunda CIA veya Amerikan ordusu (Domuzlar Körfezi, Şili, El Salvador, Nikaragua örneklerinde olduğu gibi) 'düzeni' yeniden sağlamak üzere oraya gönderilmektedir. Pek çok Latin Amerikalı bilim adamı kendi hükümetlerinin Batıyla daha iyi ticarî ilişkiler kurabilmelerini ve hatta OPEC gibi kendi ihracat fiyatlarının kontrolünü ellerinde tutabilmelerini sağlayacak ekonomik politikalar geliştirmeye çalışmışlardır.

Bunlara rağmen, Frank'ın tezi hem sağ hem de sol kanat yazarlardan yoğun eleştiriler almıştır. Frank'ın metropol-uydu bağımlılığı gibi teorik kavramları oldukça belirsiz ve hatta bir kısır döngü içindedir, zira mevcut uluslararası sistem Üçüncü Dünya ülkelerini Birinci Dünyaya bağımlı kıldığı gibi, Birinci Dünyayı da onlara bağımlı kılmaktadır.

Modernleşme teorisyenleri, hem 1970'lerde Brezilya ve Meksika'nın 'ekonomik mucizeleri'ni (1980'lerde ikisi de iflas etmiştir), hem de Tayvan ve Güney Kore gibi yeni gelişen ülkeleri, 'Asya Kaplanları'nın sağladıkları ilerlemeleri örnek göstererek, çokuluslu şirketlerin ve Batı yardımının bu ve benzeri ülkelere kayda değer avantajlar sağladığını öne sürerler.

Benzer şekilde, John Goldthorpe (1980) gibi liberal yazarlar ve Brandt Komisyonu (1980) Frank'ın fikirlerinin büyük ölçüde radikal ve Marksist olduğuna inanırlar: sömürgeleştirme pek çok fakir ülkeye faydalı olmuştur ve Birinci Dünyanın yeni yatırım ve yeni pazar kaynakları olarak Üçüncü Dünya ülkelerinin gelişmesine ve sanayileşmesine ihtiyaç vardır. Brandt Raporuna göre, yapılması gereken şey, dünya ekonomik ve malî sistemini ortadan kaldırmak değil, aksine bunları Güneyin lehine 'yeniden düzenlemektir'.

Marksist yazarlar Frank'ın teorisini ve onun dünya kapitalist sisteminin zincirlerini kıracak devrimci bir program oluşturmadaki başarısızlığını eleştirmişlerdir. Samir Amin (1976) gibi yazarlar Frank'ın tarihsel analizini fazla genel olmakla suçlamışlardır. O, Üçüncü Dünya'daki gelişmenin, Etiyopya'nın tamamen geri kalmışlığından Güney Kore ve Tayvan'ın gelişen sanayilerine kadar farklılıklar gösteren 'değişkenliğini' ortaya koyamamıştır. O, aynı şekilde, sadece Kuzey-

Güney ilişkilerine yoğunlaşarak, Üçüncü Dünya *içerisindeki* sömürü ve bağımlılığı (örneğin, Asya çokuluslularının Doğu pazarlarındaki hâkimiyetini) göz ardı etmiştir.

Ernesto Laclau (1977) bağımlılık teorisinin gerçek Marksist bir analiz olmadığını öne sürer. Bu teori, sadece uydu ülkelerin artı-değerlerinin nasıl gasp edildiğini ve bölüşüldüğünü gösterir. O özünde Marksist bir analiz, Üçüncü Dünya ülkelerinin –feodalizmden kapitalizme doğru– geçirdikleri ve geçirmekte oldukları ekonomik evreleri ortaya koyan bir üretim ilişkileri ve üretim tarzı açıklaması değildir. Frank'ın teorisi sadece dünya kapitalist sisteminin dış dinamiklerini analiz eder, Marksist devrimci pratik için oldukça önemli olan sınıf çatışmasının iç dinamiklerini değil. Taylor (1979), ayrıca, bağımlılık teorisyenlerinin ekonomik artı-değerle ilişkili geliştirdikleri temel düşüncenin zayıf, ayrıntılar ve titizlikten yoksun olduğunu öne sürer.

Bill Warren (1980), daha da ileri giderek, kapitalizm ve emperyalizmin, Üçüncü Dünyayı geri bıraktırmak bir yana, feodalizmden kapitalizme ve nihayetinde sosyalizme doğru kaçınılmaz tarihsel yolda geri kalmış uluslara hizmet eden 'ilerici' kuvvetler olduklarını savunur. Tıpkı Batılı uluslarda olduğu gibi, erken kapitalizm bu ülkelerde de aşırı yoksulluk ve sömürü yaratmıştır, fakat bunlar kısa dönemli geçici problemlerdir. Batının yayılmasıyla, Üçüncü Dünya sadece sanayide ilerleme için gerekli beceri, sermaye ve teknolojiyi elde etmekle kalmamış, aynı zamanda Batı kapitalizmine karşı daha bilinçli ve giderek daha örgütlü hale gelmiştir. Üçüncü Dünya ülkelerinde sanayi ve kent proletaryası, yani 'tipik' bir sınıf çatışması gelişmekte, onların kendi kaynakları üzerindeki kontrolleri artmakta ve bütün bunlar –yeni sanayileşen ülkeler gibi– Batı kapitalizminin mevcut krizini azdırmaktadır. Birinci Dünyadaki yoğun işsizlik ve derin ekonomik durgunluk, ironik olarak, bir ölçüde Doğudaki Tayvan, Güney Kore ve Singapur'un rekabetinin bir yansımasıdır.

Frank, *Dünya Ekonomik Krizi Üzerine Düşünceler* (1981) gibi yakın dönem çalışmalarında bu tür eleştirileri ve –çokuluslular kontrol altına alınabildiğinde– Üçüncü Dünyada endüstriyel gelişme sağlanabileceğini kabul eder. Bütün bunlara rağmen, eksiklikleri ne olursa olsun, bağımlılık teorisi 'gelişme teorisi ve pratiği'ne önemli bir katkıda bulunmuş ve modernleşme teorisine radikal bir alternatif sunmuştur.

Bağımlılık teorisi aslında, modern dünya ekonomisinin gelişme ve hâlihazırda devam eden inşa sürecini analiz etmeye çalışırken dünya sistemini merkeze alan daha geniş radikal bir analizin bir parçası

olarak gelişmiştir. Frank'ın bağımlılık teorisinde, Immanuel Wallerstein'ın çalışması, özellikle *Modern Dünya Sistemi* (1974) belirgin biçimde öne çıkar ve Wallerstein'ın merkez, yarı-çevre ve çevre düşüncesi, Frank'ın Batının Üçüncü Dünyayı dünya ekonomisi üzerindeki kendi kazançları ve iktidarı uğruna nasıl kontrol altına aldığı ve sömürdüğü konusundaki analizine benzer bir analizdir. Wallerstein'ın hem modern kapitalist ekonominin hem de onun uzantısı olan dünya ekonomik sisteminin kökenleri ve temel ilişkiler yapısı üzerine ayrıntılı tarihsel araştırması genç bir bilginler kuşağına ilham kaynağı olmuş ve bizzat onu savaş-sonrası Amerikan kapitalizminin gücü ve hâkimiyetini analiz etmeye yöneltmiştir. O, modern dünya sisteminin son 50 yıldır, Güney yarımküredeki ulusların Kuzeyle daha fazla eşitlik talep ettikleri ve önde gelen çokuluslu şirketlerin kendi ekonomileri ve yaşantıları üzerindeki etkilerini en aza indirmeye çalıştıkları temel bir yeniden yapılanma süreci içinde olduğunu düşünmektedir.

Frank ve Wallerstien'ın dünya sistemi teorileri gerek liberal gerekse radikal yazarlar tarafından eleştirilse de, hem bu analiz çerçevesinin uygunluğu, hem de onun Birinci ve Üçüncü Dünyalar arasındaki temel bağımlılık ve sömürü ilişkilerini ve geçirdiği değişimleri, dünya ilişkilerini analiz edecek çok güçlü ve verimli bir analiz olduğu kanıtlanmıştır –ve kanıtlanmaya devam etmektedir.

AYRICA BAKINIZ

- **MODERNLEŞME TEORİSİ** –W.W. Rostow'un A.G. Frank tarafından sert bir biçimde eleştirilen küresel gelişme tezi
- **BİLGİ/BİLİŞİM TOPLUMU** ve **KÜRESELLEŞME** –günümüzün geç-modern küresel gelişme teorileri

OKUMA ÖNERİLERİ

BENNETT, J. AND GEORGE, S. (1987), *The Hunger Machine*, Polity Press
BRANDT, W. *et al*. (1980), *North-South, A Programme for Survival*, Pan
FOSTER-CARTER, A. (1985), 'The Sociology of Development', Haralambos (ed.), *Sociology New Directions*, Causeway Press
GEORGE, S. (1972), *How the Other Half Dies*, Penguin
HARRISON, P. (1981), *Inside the Third World*, Penguin
HAYTER, T. (1985), *Aid: Rhetoric and Reality*, Pluto
HERTZ, N. (2002), *The Silent Takeover: Global Capitalism and the Death of Democracy*, Arrow Books, London
RODNEY, W. (1972), *How Europe Underdeveloped Africa*, Bogle L'overture

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

AMIN, S. (1976), Unequal Development, Harvester [Eşitsiz Gelişme: Çevre Kapitalizminin Toplumsal Biçimleri Üzerine Bir Deneme, Çeviri: Ahmet Kotil, Arba Yayınları, İstanbul, Aralık 1991]
BARNET, F.J. & MÜLLER, R.E. (1975), Global Reach, Jonathan Cape
FRANK, A.G. (1969), Latin America: Underdevelopment or Revolution, Monthly Review Press
FRANK, A.G. (1969), Capitalism and Underdevelopment in Latin America, Monthly Review Press
FRANK, A.G. (1971), Sociology of Development and Underdevelopment, Monthly Review Press
FRANK, A.G. (1981), Crisis in the Third World, Heinemann
HAYTER, T. (1971), Aid as Imperialism, Penguin
HAYTER, T. (1981), The Creation of World Poverty, Pluto
LACLAU, E. (1977), Politics and Ideology in Marxist Theory, New Left Review Books
WARREN, B. (1980), Imperialism, Pioneer of Capitalism, New Left Review Books, 1980

SINAV SORULARI

1. Gelişmişlik ve azgelişmişlik konusundaki modernleşme ve bağımlılık teorilerinin nispeten geçerli yanlarını değerlendiriniz. (AEB, Kasım 1985)
2. Gelişmiş ve azgelişmiş toplumlar arasındaki belirgin eşitsizliklerin varlığını sürdürmesiyle ilgili sosyolojik açıklamaları inceleyiniz. (AEB, Haziran 1985)
3. "Üçüncü Dünyanın problemleri sadece modernleşme veya bağımlılık teorisiyle değil, aksine ikisinden de yararlanarak açıklanabilir veya çözüme kavuşturulabilir." Tartışınız. (AEB, Haziran 1988)
4. Üçüncü Dünyanın problemleri doğrudan gelişmiş ulusların geçmişteki ve hâlihazır sömürülerinin bir sonucudur.' Tartışınız.(AEB, Kasım 1988)
5. "Gelişmiş uluslar Üçüncü Dünyanın azgelişmişliğinden doğrudan çıkar sağlarlar." Bu görüşü değerlendiriniz. (AEB, Kasım 1989)
6. "Azgelişmiş ülkelere yardım onların gelişmiş ülkelere bağımlılığını hiçbir şekilde azaltmaz.' Bu görüşü değerlendiriniz. (AEB, Haziran 1989)

Çeviri: **Gülhan Demiriz**

15

Bilim Sosyolojisi

Robert Merton

Robert K. Merton (1910-) Philadelphia'da Doğu Avrupalı göçmen bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Yoksul bir ortamdan gelmesine rağmen gayretli ve parlak bir öğrenciydi. Temple Üniversitesi'ne öğretim üyesi oldu ve daha sonra yüksek lisans yapmak için Talcott Parsons ve Pitirim Sorokin gibi sosyal bilimlerin önde gelen aydınlarının yönetimindeki Harvard Üniversitesi'ne geçti. 1941'de Columbia Üniversitesi Sosyoloji Bölümüne geçmeden önce Harvard ve Tulane Üniversitelerinde dersler verdi ve emekli olduğu 1979 yılına kadar Harvard'da çalışmayı sürdürdü. Profesörlük kadrosuna yükseldi ve Paul Lazarsfeld'le birlikte Uygulamalı Sosyal Araştırma Bürosu'nda Müdür Yardımcısı olarak çalışmaya başladı. Bu 'Kolombiya Okulu'ndan tanınmış birçok sosyolog yetişmiştir.

Robert Merton sosyoloji içinde ve dışında büyük takdir gören önde gelen bir akademisyendi. Birçok yerde başkanlık yaptı, ödüller ve şeref payeleri aldı: bunlar arasında MacArthur Burs Kurulu da yer almaktadır. Akademik verimliliği olağanüstüydü ve yazdığı veya editörlüğünü yaptığı 23 kitabı, 125 makalesi ve 120 kitap eleştirisi vardır.

Temel çalışmaları:

- *Onyedinci Yüzyıl İngilteresinde Bilim, Teknoloji ve Toplum* (1938)
- *Sosyal Teori ve Toplumsal Yapı* (1949)

- *Bürokrasi: Okuma Metinleri* (1952)
- *Bilim Sosyolojisi* (1973)
- *Çağdaş Sosyal Problemler* (4. Baskı, 1976)

Robert Merton modern Amerikan sosyolojisinde adı Talcott Parsons'la birlikte anılan temel şahsiyetlerden biridir. Biyografisini yazan Charles Crothers (1987) Merton'ın modern sosyolojiye dört temel alanda katkıda bulunduğunu belirtir:

- Teorik sosyoloji: yapısal-işlevselci yaklaşımı özellikle açık/gizli işlevler ve olumsuz işlevler gibi kavramlarla geliştirme çabası ve orta-boy teoriler anlayışı.
- Sosyal ve kültürel sosyoloji (örneğin anomi, bürokrasi)
- Bilgi sosyolojisi
- Bilim sosyolojisi

Merton'ın sosyolojik ilgileri çok geniştir ve teorik analizi empirik araştırmayla birleştirmeye çalışmıştır. Bir başka biyografi yazarı Piotr Sztompka (1986) onu "son klâsik sosyolog" olarak adlandırır: H.M. Johnson'a göre, Merton "yaşayan sosyologlar arasında kendisinden en sık alıntı yapılan kişidir". Peter Hamilton'a göre (Crothers, 1987: Giriş yazısı), Robert Merton, "ondokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl başındaki büyük sosyologlar ile günümüzün profesyonel veya kurumsal sosyolojisi arasındaki geçitte yer alır".

FİKİR

Geleneksel ve akademik açıdan, onyedinci yüzyıldaki bilimsel devrimden bu yana bilimsel bilgi bizzat dünya üzerine bir bilgiydi. Tanım gereği, bilimsel bilginin, akademik bir disiplinin olmanın ötesinde, bir derinlik ve güvenirliğe sahip olduğu düşünülüyordu. O 'gerçek' dünyayla ilgiliydi; bilimsel yöntemin olguları ortaya çıkartma ve değerleri ölçme yeteneğinde olduğu ve onlardan üretilen teoriler ve yasaların da doğa dünyasını açıklamakla kalmayıp, onun hakkında öngörülerde bulunacak güce sahip olduğu kanıtlandı. Doğa bilimciler otoriteleri ve tarafsızlıkları sorgulanmayan akademik ve toplumsal bir seçkinler grubu oluştururlar. Robert Merton, bu modern 'büyücüler'in 'gizli krallığı'nı anlamaya, sosyolojik analizini yapmaya, hatta doğa bilimcilerin bile gündelik yaşantılarımızda bizleri belirgin bir biçimde yönlendiren toplumsal güçlere kayıtsız kalmadıklarını göstermeye çalışır. Merton bunu yaparken bilim sosyolojisinin temellerini atmıştır.

Merton'ın bilim sosyolojisi iki yanlıdır: burada topluluğun iç ve dış işleyişi analiz edilmeye çalışılır.

Dış analiz – modern bilimin doğuşu

Merton'a göre hiçbir bilimsel topluluk soyutlanmış olarak yaşamaz. Daha ziyade, bilimsel topluluk kendi varoluşu için toplumun diğer kesimlerinin maddî ve kültürel desteğine muhtaçtır. Merton, doktora tezinde, Weber'in Protestan ahlâkı kavramını kullanarak, modern bilimin onyedinci yüzyıla kadar oluşmadığını, zira Sanayi Devrimi'ne kadar bilime toplumsal ve ekonomik olarak ihtiyaç duyulmadığını, böylece toplumsal bir 'işlev'e sahip olmadığını kanıtlamaya çalışır (bkz. *Protestan Ahlâkı*). Protestan ahlâkı deneysel bilimlerin gelişimi (ve böylece, ironik olarak, dinsel inancın reddi) için hayatî öneme sahip bir kültür ve ahlâk felsefesi yaratmıştır. Merton, bu dönemdeki, Newton'dan Boyle'a kadar –Püriten inançları ile bilimsel çalışmaları arasında açık bir bağ kuran– birçok önemli bilim insanından aktarmalar yapar. Bazen bilimsel düşüncelerin yasaklandığı (örneğin, Galileo) Katoliklikten farklı olarak, çileci Protestanlık bilimsel deneyleri fiilen teşvik etmiş, doğa dünyasıyla ilgili 'rasyonel' araştırma ve analizleri aktif olarak desteklemiştir –zira bu sayede Tanrının gücü ve iyiliği, onun yarattığı doğa dünyasının güzelliği daha iyi anlaşılacaktı. Özellikle Protestanlık salt teorik çalışmalar ve spekülâsyonlar yerine, kamu yararına pratik araştırmaları teşvik etmiştir. Bilimsel araştırmaya bu dinsel veya ideolojik destek, ilgili dönemde hem silâh gücüne artan askeri talep hem de işadamlarının üretkenliği artırma arzusuyla pekiştirildi. Merton'ın modern bilimin doğuşu analizinde, böylece, Weber'in kültürel faktörlere vurgusunu Marx'ın ekonomiye ve askeri faktörlere vurgusuyla birleştirilir. Bilim modern kapitalist toplumun sınaî ihtiyaçlarını karşılamak için ortaya çıkmıştır.

Böylece Merton bilim sosyolojisini yapısal-işlevselci bir analize tâbi tutabilir, bilimin yüklendiği toplumsal işlevleri ve onun, sadece dönemin toplumsal konsensüsü tarafından desteklendiğinde nasıl geliştiğini aydınlatabilir. Bilim belirli bir dönemde bizzat toplumsal konsensüse karşı bir tehdit oluşturduğunda, bilimsel araştırmacılar –sözgelimi, nükleer güç veya yapay hayatın yaratılmasıyla– toplumu ve onun temel değerlerini büyük ölçüde tehdit ettiklerinde, bizzat bilimin tehdit altında olacaktır. Benzer şekilde, geleneksel fikirler ve değerlere septik eleştiriler bilimsel yöntemin kalbini oluştururken, otoritenin bu şekilde sorgulanması ya (Nazi Almanya'sında olduğu gibi) bilim topluluğunun bastırılmasına ya da (totaliter toplumlarda

olduğu gibi) sadece hükümetin ihtiyaç duyduğu ve desteklediği araştırmalar yaparak bir devlet organı tarafından kontrol altında tutulmasına yol açabilir.

İç analiz –bilimsel topluluğun oluşması

Merton, modern bilimin kuruluş ve kabul görme süreciyle ilişkili toplumsal zemini ana-hatlarıyla betimledikten sonra, bilimsel uzmanlığın temel felsefesi ve iç işleyişini ayrıntılı olarak analiz etmeye koyulur –bilim insanlarını bağımsız bir topluluk, neredeyse bağımsız bir tür haline getiren nedir? Merton 1942 tarihli araştırmasında temel bilimsel değerleri veya kendi deyimiyle kurumsal yükümlülükleri şöyle sıralar:

- *Evrensellik*: yeni bilginin sadece nesnel ve kişisellikten-uzak ölçütlere göre, bilim insanlarının da kariyerlerinde ilerleme yeteneklerine bağlı olarak değerlendirilmesi.
- *Paylaşımcılık* (communism): bilimsel bilgiye ortaklaşa veya kamuca sahiplik. Hiçbir özel bilim insanı, alanında otorite sayılma ve akademik kabul görme haklarının ötesinde, kendine ait özel hiçbir bilgiye sahip olamaz. Bilgi saklamak yasaktır ve bilgiyi artırmak için yayın yapmak meslekî bir görevdir.
- *Tarafsızlık*: yoğun olarak kendi çalışmalarına odaklanan bilim insanları, aynı zamanda nesnel ve tarafsız olmak zorundadırlar. Aşırı müdahale, hile veya abartma meslekî intihar olarak algılanır, çünkü bu faktörler halkın bilimsel bilgiye inancını yıkabilir.
- *Metotlu şüphecilik*: gerçek dünyanın hiçbir yanı kutsal olarak görülüp bilimsel analiz alanı dışında tutulamaz.

Bu değerler bilimsel değer sisteminin, onun 'normatif yapı'sının veya Merton'ın deyimiyle bilimsel paradigmanın kendi oyun kurallarının temelidir. Bilimsel topluluğu uzmanca olduğu kadar duygusal olarak da birbirine bağlayan bu hayat felsefesidir. Bu hayat felsefesinin ilkeleri:

- Bilim insanlarını (ve onların düşüncelerini) dünyanın her yerinde çalışanlara bağlama;
- Genç öğrencilerin bilimsel topluluk içinde sosyalleşmesine temel oluşturma;
- Bilimsel araştırmaya –meşru, profesyonel ve sorumlu etkinlik olarak– kamusal destek sağlama;
- Bilimsel araştırmanın ürünlerine inancımıza temel oluşturma – araştırılmış ve sınanmış akılcı bilgiler topluluğu olma.

Bu değerler, dolayısıyla, sadece bilimsel konsensüsün değil, toplumsal konsensüsün da temelini oluşturur. Onlar meslekî bir işlev kadar ahlâkî bir bağlılığı da temsil ederler.

Merton, 1957 Başkanlık Konuşmasında, bilimsel topluluğun 'ödül' sistemine ilişkin analizini, yani bilim insanlarını hâlihazırda motive eden şey hakkındaki araştırmasını açar. Diğer çoğu meslek veya kariyerin maddî ve parasal ödüllerinin aksine, bilimsel ödüller özünde semboliktir. Çok az bilim insanı büyük paralar kazanır, hatta onların çalışmaları kamu tarafından pek fazla bilinmez. Aslında çoğunu motive eden şey, aynı koşullardaki grubun övgüsü, akademik ödüller alma ve profesyonel atamalar şeklinde kabul görme (örneğin, profesörlük) ve/veya Nobel gibi akademik ödüllerdir. Genç bilim insanları araştırmalarının niteliğiyle, kitap vb. yayınları ve/veya önde gelen bilimsel dergilerdeki makaleleriyle ün kazanmaya çalışırlar. En büyük ödüller, en büyük prestij en özgün çalışmayı üreten, önemli bilimsel buluşlar yapan ve böylece bilimsel bilgiyi geliştiren kişilere gider. En büyük ödül, Merton'a göre, Boyle yasası yahut Newton fiziği örneğinde olduğu gibi, özel bir araştırma alanına veya bilimsel bir buluşa adının verilmesidir. Bu norm ve âdetlere uymayan veya onları çiğneyen bilim insanları, bu bilimsel ödül sisteminin can damarını –yani, dürüst oynama ilkesini– tehdit ettikleri için, yoğun meslekî ve ahlâkî protestolara maruz kalırlar. Aynı şekilde, Merton'ın analizi, bilimsel bir buluşun geçerliliği konusunda bilimsel topluluk içinde niçin keskin tartışmalar yaşandığını ve bu tür tartışmalardan niçin o kadar korkulduğunu açıklamaya yardımcı olur: zira bu tartışmalar dünyanın her yerindeki bilim insanlarını birbirine bağlayan birlik ruhunu tehdit ederler.

1960'larda Mertoncu bir model, Amerikan bilim topluluğu içindeki tabakalaşma yapısı veya meritokrasiyi açıklamayı hedefleyen işlevselci bir model geliştirildi ve bu model yürürlükteki modern bilim insanları hiyerarşisi ve onların akademik mevkii veya prestijleri temelinde sınandı. Amaç, bu tabakalaşma ve ödül sisteminin bilimin ve toplumun 'nesnel' çıkarlarına en iyi hizmeti verebilecek bilimsel bir hiyerarşi yaratıp yaratmadığını anlamaktı.

Böylece Merton işlevselci bir bilim sosyolojisi analizi geliştirdi ve bilimin işlevsel yükümlülüklerini büyük ölçüde toplumla ve bilim topluluğunun iç işleyişiyle ilişkilendiren bir modelin temellerini attı. Merton bilimin normatif sistemini yine bilimin ödüller, motivasyonlar ve sosyal kontrol sistemiyle ilişkilendirdi ve toplumdaki genel konsensüs ile bilim topluluğu içindeki konsensüs arasındaki bağlantıyı aydınlattı. Bu konsensüsün nedeni, kesinlikle, bilimsel topluluğun

oldukça saf ve profesyonel bir grup, 'dünyevî' ödüller ve kişisel kazançlar tarafından büyük ölçüde lekelenmemiş, oldukça nesnel, tarafsız ve kamunun desteği ve derin saygısını kazanacak kadar toplumsal açıdan hassas bir topluluk olarak ortaya çıkmasıdır. Bunun nedeni, bilimsel bilginin büyük ölçüde ideal ancak o kadar da hakikî olması, önemli ölçüde teorik ancak çok büyük parasal ve maddî kaynaklara –örneğin, yeni tedaviler veya uzay yolculuğu, yeni gıda maddeleri veya tüp bebek araştırmalarına– komuta edebilecek denli pratik olmasıdır.

KAVRAMSAL GELİŞİM

Robert Merton'dan çoğu kez bilim sosyolojisinin kurucusu olarak söz edilir. Onun analizi bilimsel araştırmanın 'gizli bahçe'sini sosyolojik incelemeye açmış ve ayrıca bilgi sosyolojisine önemli katkılarda bulunan yeni bir alt disiplinin temellerini atmıştır.

Merton'ın işlevselci modeli, 1960'larda, bilimsel topluluk içinde birçok araştırmayı teşvik etmiş, onların çalışmaları ve motivasyonlarına ilham kaynağı olmuş ve Mertoncı bilimsel araştırma okulunun temelini oluşturmuştur. Ancak Merton'ın modeli iki temel düzeyde eleştiriye uğramıştır.

Çok ideal bir yaklaşım olduğu için

Onun ideal bilimsel topluluk modeli çok ideal, hatta geçersiz olarak görülmüştür:

- Örneğin Mulkay ve Mitroff, Merton'ın "kurumsal normlara uymak modern bilimin temel bir özelliğidir" fikrine itiraz eder. Bu yazarlar, dönemin bilimsel ortodoksisine meydan okuyan yeni buluşlar veya teorilerin rasyonel eleştiriye değil, aksine duygusal, hatta kişisel kötü muamelelere maruz kaldıklarını gösteren örnekler verirler. Onlar, ayrıca, kendi araştırmalarında aşırı müdahaleci, taraflı ve bilgisini saklayan bilim insanlarından örnekler sunarlar. İkisi de, bilim insanlarının Merton'ın sözünü ettiği kurumsal yükümlülüklere değil, aksine dönemin egemen bilimsel ortodoksisine, T.S. Kuhn'un normal bilimsel 'paradigma' adını verdiği şeye bağlı kaldıklarını öne sürer (bkz. *Paradigmalar*).
- Ravetz (1971) ve diğerleri tarafından günümüz bilimsel topluluğu hakkında yapılan araştırmalar –bilimin bir endüstri haline geldiğini, modern bilimsel projelerin giderek daha fazla hükü-

metler veya büyük şirketler tarafından finanse edilen büyükekiplerle ve sanayiyle paralellik içinde organize edildiğini göstererek– kendi özel projeleri üzerinde ve bağımsız olarak çalışan 'özgür düşünceli' bireyler olarak Mertoncı bilimsel topluluk imgesinin zayıflamasına yol açmıştır. Aslında o, kapsamlı bilimsel bir işbölümü, idarî ve yönetsel bir hiyerarşi içeren; yenilere tekrara dayalı ve sıkıcı kitlesel denetim görevler bırakılırken, kıdemli bilim adamlarının yönettikleri ve idarî kararlar aldıkları bir tür bilimsel seri üretim bandıdır. Nitekim, modern bilimsel araştırma, artık, içerden teşvik edici ve kendi içinde kontrollü olmaktan çok, dışardan desteklidir ve yönetilmektedir.

- Radikal ve Marksist yazarlar, gerçekte bağımsız ve yansız olmayan modern bilimin, kamu çıkarlarından ziyade büyük ölçüde kapitalist kârlara veya askerî gücün özel çıkarlarına hizmet ettiğini, dolayısıyla yönetici sınıfın bir başka hizmetçisi olduğunu öne sürerek bu eleştiriyi daha da ileri götürdüler. Araştırmaların yerini giderek uygulamalı bilimsel projeler almakta, kamusal araştırma fonları askerî araştırmalar ve uzay araştırmaları karşısında önemsiz kalmaktadır.
- Lesley Doyal (1979) gibi yazarlar, örneğin ilâç şirketleri tarafından yaptırılan araştırmalarda aslında yeni tedaviler bulunmaya çalışılmadığını, aksine bir şirketin özel piyasa payını sürdürebilmek için sürekli aynı ilaçları üretmeyi hedeflediğini açığa çıkartmışlardır. Örneğin, Britanya ve Fransa hükümetleri enerjilerini nükleer güç araştırmalarına yoğunlaştırarak, gerçekte diğer enerji kaynaklarının kullanılmasını engellemeye yönelmişlerdir.

Merton'ın modeli, böylece, büyük ölçüde idealist ve muhafazakâr olduğu için; kapitalist bir toplumda bilimin, diğer ekonomik üretim biçimleri gibi, nihayetinde kâra yönelik olduğunu, bedenen-çalışmayan seçkinleri ve tâbi konumdaki sömürülen bedenen-çalışan işçiler sınıfını içeren sınıfsal sistemi yeniden-ürettiğini ve egemen kapitalist ideolojiyi pekiştirdiğini kabul etmediği gerekçesiyle radikal bir eleştiriye uğramıştır. Bilim topluluğunun dünyevî kazançları umursamayan hayat felsefesi, kamu hizmetinde olduğu imajı bilimsel araştırmaların gerçekte özel kazançlara hizmet etme ve seçkinlerin ayrıcalıkları ve güçlerini artırma derecesini gizlemeye yardımcı olur.

Bilim sosyolojisindeki yeni araştırmalar fenomenolojik bir yaklaşımı kullanma, ayrıntılı somut mikro araştırmalar yapma ve bilim insanlarının gerçekte nasıl birlikte çalıştıklarıyla –bulguları tartışma,

yorumlama ve değerlendirme ve böylece bilimsel bilgi olarak adlandırdığımız şeyi yaratmalarıyla– ilgilenme eğiliminde oldular.

Çok dar bir yaklaşım olduğu için

Merton'ın bilim sosyolojisi modelinin çok sınırlı olduğu düşünülür. Bu modelde sadece bilimsel topluluğu etkileyen toplumsal, ekonomik ve siyasal faktörler ele alınır. Bu modelde, bilimsel topluluğun ürettiği şeyi –bilimsel bilgiyi– etkileyen sosyal faktörler göz ardı edilir. Model, bu bilginin göreli ve sosyal olarak inşa edilmekten çok, gerçek ve nesnel olduğunu varsayma eğilimindedir.

- Bilim sosyolojisinde, bilim topluluğu ve bilimsel bilgi arasındaki ilişkiyi kavramaya çalışan temel çalışma Thomas Kuhn'un paradigmalar yaklaşımıydı. Bu teori, bilimsel bilginin doğal ve kademeli olarak gelişmeyip, gerçekte sıçramalarla ilerlediğini ve –yeni teoriler ve yeni bilim insanları kuşaklarının mevcut ortodoksi ve hiyerarşileri yıktıkları, yeni bir paradigma veya teorik çerçevenin hâkim konuma gelip bilimsel araştırmayı yönlendirdiği– 'bilimsel devrimler' aracılığıyla sıçramalar kaydettiğini savunur. Kuhn'un tezinde sadece bilim topluluğunun iç 'politika'sı aydınlatılmaz. Ayrıca bu tez sayesinde, bilimsel bilginin sadece gerçekliğin doğasıyla ilgili mevcut olguların keşfi olmayıp, daha ziyade göreli bir yapıya sahip olduğu ve belirli bir teorik çerçeveye bağlı kaldığı da aydınlatılır.

Teorik ve kültürel açıdan bağımlı, nesnel olmaktan ziyade göreli bir yapıda olan bu modern bilimsel araştırma anlayışı, Merton'ın birçok işlevselci analizine temel oluşturan ve bu yüzden modası geçmiş görünen pozitivist kabullerini yıkma eğiliminde oldu. Ancak, Charles Crothers'e (1987) göre, bu eleştirilerin büyük bölümü, Merton'ın bu yeni eğilimlerin kabul edildiği geç dönem, olgun analizlerine değil, daha ziyade ilk dönem çalışmalarına yöneliktir. Gerçekte Merton Kuhn'un çoğu düşüncesini yıkmış, aksine paradigma ve normal bilim kavramlarını bilimsel bilgiden ziyade bilim topluluğunu anlatmak için kullanmıştır. Ayrıca, Merton'ın modeline yapılan eleştirilerin gücü ne olursa olsun, o bu sosyolojik alt-disiplinin ilham kaynağı ve kurucusu olmuş, bilimin sosyolojik olarak araştırılmasına 'kapıyı açmış'tır.

AYRICA BAKINIZ

- **PARADİGMALAR** ve
- **YANLIŞLAMA** –bir bilim sosyolojisi alternatifi olarak

OKUMA ÖNERİLERİ

CROTHERS, C. (1987), *Robert K. Merton*, Tavistock –Merton'ın hayatı ve düşüncesine kışkırtıcı ve dikkatli bir bakış
CROTHERS, C. (1989), 'Robert Merton', *Social Studies Review*, Vol. 4, No 5, May 1989, p. 189

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

DOYAL, L. AND PENNEL, I. (1979), *The Political Economy of Health*, Pluto
JOHNSON, H.M. (EDS.) (1985), Kuper A., Kuper J. *The Social Science Encyclopaedia*, Routledge & Kegan Paul
MERTON, R.K. (1938), *Science, Technology and Society in Seventeenth Century England*, Harper Row
MERTON, R.K. (1949/1968), *Social Theory and Social Structure*, Free Press
MERTON, R.K. (1952), *A Reader in Bureaucracy*, Free Press
MERTON, R.K. (1973), *The Sociology of Science*, University of Chicago Press
MERTON, R.K., AND NISBET R. (EDS) (1971), *Contemporary Social Problems*, OUP
RAVETZ, J.R. (1971), *Scientific Knowledge and its* Problems, OUP
SZTOMPKA, P. (1986), *Robert K. Merton. An Intellectual Profile*, Macmillan

SINAV SORULARI

1 "Sosyolojinin bilimsel olup olmadığı seçtiğimiz bilim tanımına bağlıdır." Açıklayıp tartışınız. (AEB, Haziran 1988)
2 "Bir bilginin kullanılması, önemli ölçüde, sosyologun diğer bilim insanları gibi kaçınamayacağı ahlâkî bir meseledir." Bu söz ne anlama gelmektedir? Bu görüş kabul edildiğinde sosyal araştırma açısından ne gibi sonuçlara sahip olacaktır? (Cambridge Yerel Sınavlar Sendikası, 1987)

Çeviri: **Cevdet Özdemir**

16

Bilimsel Yönetim

Frederic Winslow Taylor

F.W. Taylor (1856-1915) Philadelphia Germantown'da varlıklı bir 'serbest avukatın' oğlu olarak dünyaya geldi. Kibar bir kültür ve sosyal reform atmosferi içinde yetişen Frederick'in temel tutkuları, ilk dönemlerde spor, mekanik buluşlar ve sadece endüstriyi değil, kroket gibi bazı oyunları, plânlama ve bahçe düzenleme biçimini de etkileyen örgütsel verimlilik konularını kapsamaktaydı. O Amerikan sanayi devriminin temel merkezlerinden biri olan Philadelphia'da yetişti ve orada çalıştı.

Taylor'ın hayatı üç temel evreye bölünebilir:

- Midvale Çelik Şirketinde çırak, ekip lideri ve nihayet yüksek mühendis olarak çalıştığı ilk gelişim yılları (1878-89). Taylor bu firmada görevler, ücretler ve endüstriyel disiplini firmanın pik demir çıktısını kişi başına dört kat arttıracak biçimde geliştirmenin yollarını denemiş ve bu konuda farklı yöntemler geliştirmiştir.
- Fikirlerini *Parça Başı Sistemi* (1895) ve *Fabrika Yönetimi* (1903) gibi eserlerinde yayınlamaya başladığı, aynı zamanda birçok mühendislik ve imalât firmasına danışmanlık yaptığı olgunluk yılları. Taylor fikirlerini Birleşik Devletler'de ilk 'bilimsel' olarak yönetilen fabrika Johnstown'da büyük ölçüde uygulamaya koyma imkânı bulmuştur.
- Tüm zamanını gezici konferans ve seminerlerle 'bilimsel yönetim'i geliştirmeye adadığı emeklilik dönemi. Taylor bu emeklilik döneminde 'The Boxly Pilgrims' adlı bir taraftar grubuyla birlikte Harvard İşletme Yönetimi Enstitüsü'nde endüstriyel yönetim dersleri vermiş ve ünlü çalışması 'Bilimsel Yönetimin İlkeleri'ni (1911) yayımlamıştır.

Taylor, yöntemleriyle örgütlü emeğin gücüne meydan okurken oldukça tartışılan bir kişilik haline gelmiş, çoğu insancıl kişiyi hayal kırıklığına uğratmış ve birçok fabrika sahibini rahatsız etmiştir. Taylor verimlilik sistemleri (1911-15) Araştırma Komisyonunun kilit tanıklarından biriydi, ancak aynı zamanda demiryolları gibi alanlardaki kazanılmış haklara karşı saldırılarında İlerleme Hareketine katıldı. Bilimsel Yönetim Hareketinin babası sayılan, Henry Ford ve Herbert Hoover'la birlikte yirminci yüzyılın başlarının teknisyen-felsefeciler üçlüsünün bir üyesini oluşturan Taylor 1915'de öldü. Bir sosyolog olmasa da, Taylor'ın 'sistemi' o zamandan beri endüstriyel yönetim ve emek süreci konusundaki sosyolojik tartışmaların temel bir parçası haline geldi.

FİKİR

Bilimsel yönetim fikrinin kaynağı, endüstriyel ve örgütsel etkililik konusundaki çalışmaları ondokuzuncu yüzyıl başında bir fabrika sahipleri ve yönetim teorisyenleri kuşağını etkileyen ve biçimlendiren Frederick Winslow Taylor'ın yazıları ve endüstriyel deneyimleridir.

Bilimsel yönetim Amerikan endüstriyel gelişiminin özel bir döneminde ortaya çıkmıştır. Yüzyıl başında sanayileşme Amerika'da kitlesel üretim tekniklerindeki gelişmeler ve büyük firmaların, hatta çokuluslu şirketlerin ortaya çıkışıyla büyük ölçüde yayılmaktaydı. Ancak işyeri ve fabrika *içindeki* üretim faaliyetlerinin organizasyonu halen oldukça geleneksel ve plânsızdı ve işçiler günlük iş rutinleri ve iş hızıyla ilgili kararlarda oldukça özgürlerdi. Ücretli işçi çalıştırma ve işten çıkarma gibi stratejik kararlar ustabaşlarına bırakılmıştı. Sonuç büyük bir verimsizlik ve ciddi bir kargaşaydı.

Dolayısıyla, Taylor'ın amacı teknik gelişmeleri firmalara uyarlayacak ve ustabaşının gücünü sona erdirecek 'bir yönetim devrimi' yaratmaktı. Bu devrimin temeli:

- işin basit, rutin işlemlere bölünmesi;
- 'boşa geçen zaman'ı engellemek için her işlemin standartlaştırılması;
- tasarımın uygulamadan, plânlamanın işlemlerden, yönetimin işçiden ayrılması.

Onun tasarladığı sistemin nihaî durumu *Bilimsel Yönetimin İlkeleri*'nde (1911) şöyle özetlenir:

Örgütsel

Atölye düzeyindeki değişiklikler, verimlilik ve üretimi maksimuma çıkarmak için devreye sokulan her özel görevin 'bilimsel' analizlerine dayanmaktaydı; günümüzde bu uygulamayı 'zaman ve hareket çalışmaları' olarak adlandırmaktayız. En etkili araçları, bir görevin yapılma yollarını, dinlenme araları ve uygun işçi gruplarını bulmak için oldukça ayrıntılı deneyler ve süre-ölçme çalışmaları yürütülmüştür. Örneğin çukur kazma veya pik demir küreme gibi temel bazı görevleri analiz etmek, bir beli tutma ve onu kullanmanın en etkin yolunu ve belin en uygun boyutlarını bulmak için Schmidt adında Hollandalı bir işçiden yararlanılmıştır. Görevler basitleştirilir ve işçiler en iyi uyum gösterebilecekleri ve yönetim tarafından yazılı hale getirilmiş yönergelerdeki görevleri tam anlamıyla yerine getirebilecek şekilde eğitilmiş kişiler arasından 'bilimsel' olarak seçilir. Yapılan işin nitelik ve niceliği 'sistematik bir denetim' sistemi ve 'fonksiyonel liderlik' sayesinde korunan bir disiplinle sürekli kontrol altındadır.

İdari düzeyde de işbölümü daha fazla özelleştirilmiş ve karar alma süreci daha merkezî hale getirilmiştir. Hem iş sürecinin hem de işgücünün kontrolü yönetime düşüyordu. Artık onlar üretimi, istihdam ve işten çıkarmaları plânlamak, parçalara ayrılmış üretim hattını koordine etmek zorundaydılar. Buradaki bazı yenilikler takımhaneler ve yöntemlerin standart hale getirilmesini, yeni bir muhasebe sistemini ve özelde bağımsız bir plânlama biriminin kurulmasını içeriyordu.

Güdüsel

Taylor, insanı işe güdüleyen birincil faktörün para olduğunu varsaymaktaydı; bu yüzden o, verimlilik ve kaliteyi maksimuma çıkarmak ve işçilerin kendi uyguladığı yöntemlere karşı gösterilebilecekleri direnci aşabilmek için özellikle parça başı iş (yapılan işin miktarına göre ödeme) gibi ücret farklılıkları yaratan teşvik şemaları kullandı.

İdeolojik

Taylor kendi yöntemlerinin endüstriyel verimliliği ve dolayısıyla kâr ve ücretleri büyük ölçüde arttıracağına inanıyordu. Böylece işçiler ve yöneticiler karşılıklı yararları için işbirliği yapmayı öğrenecekler, onun âdil ücret sisteminin haklılığını teslim edecekler, sonuçta endüstrinin iki tarafının çatışma yerine işbirliğini öğrendiği 'zihinsel' bir devrim gerçekleşecektir. Bu yüzden o toplu sözleşmelere veya personel çalışmasına çok az ihtiyaç duyulduğunu gördü.

KAVRAMSAL GELİŞİM

F.W. Taylor'ın endüstriyel organizasyonun rasyonelleştirilmesi düşüncesi 1900'lerde Amerika ve Avrupa'daki fabrikaları tamamen etkisi altına alan Bilimsel Yönetim Hareketi'nin felsefi temeli haline geldi. Bu düşünce, Henry Ford tarafından uygulamaya konulan montaj bandı üretim yöntemlerini bile etkiledi, hatta Lenin bu yönetim tarzını sosyalist bir toplum için gerekli zenginliğin yaratılmasında en önemli araç olarak ilân etti. Sadece birkaç fabrika yöneticisi Taylor'ın sistemini bütünüyle uygulasa bile, onun zaman ve hareket çalışmaları gibi bazı fikirleri tüm endüstriyel organizasyonları etkisi altına aldı ve yönetime üretim süreci üzerindeki kontrol ihtiyaçlarını yeniden gündeme getirebilmesi için gerek duyduğu 'bilimsel' bir gerekçe sağladı. David Nelson'a göre (1980), Taylor, "endüstriyel yönetimi ve daha sınırlı ölçüde 1870'ler ve I. Dünya Savaşı arasındaki sanayi toplumunu dönüştürmeye yardımcı olmuştur".

Bununla beraber, Taylor'ın sistemi iki temel düzeyde kapsamlı ve özellikle keskin bir eleştiriye uğramıştır:

1. İnsanı işe güdüleyen temel faktörün para olduğu ve işçilerin esasında bağımsız bireyler olarak hareket ettikleri varsayımları 1920'lerde Elton Mayo'nun ünlü Hawthorne deneyleriyle ciddi olarak çürütülmüştür. Bu çalışmalar, ironik olarak, öncelikle Chicago'daki bir fabrikada bilimsel yönetim metotlarını uygulayarak verimliliği arttırma amacıyla tasarlanmıştı. Bu çalışmaların sonuçları şunu gösterdi: işçiler yönetim tarafından biraz ilgi gösterildiğinde buna çok iyi tepkiler vermektedirler ve bir işçinin verimliliğinde etkili olan faktör para değil onun çalışma grubudur ve işçi gerçekte onlar tarafından dışlanmaktan korkar. Bu bulgular İnsan İlişkileri Yönetimi Okulu'nun düşüncelerine temel teşkil eder ve işçilerin ekonomik gereksinimleri kadar sosyal gereksinimlerini, çalışma grubunun, iyi bir iletişimin ve endüstriyel ilişkilerin önemini vurgular. Bu son okul personel yönetimi, işi zenginleştirme projeleri ve işçi katılımı –'insanca' ilişkiler içinde bir endüstriyel yönetim– gibi fikirleri uygulamaya sokmuştur.
2. Taylor'ın endüstriyel uyumu arttıracağını öne sürdüğü yöntemler Amerikalı Marksistlerden Harry Braverman tarafından (bkz. *Vasıfsızlaşma*) şiddetle eleştirildi. Braverman, bilimsel yönetim tekniklerinin iş deneyimini zenginleştirmekten uzak, modern işçiyi vasıfsızlaştırıcı, alçaltıcı ve robotlaştırıcı, onu niteliklerinden, bilgi ve özerkliğinden yoksunlaştırıcı bir etkiye sahip oldu-

ğunu, dolayısıyla işçiyi 'bir çarkın dişlisi', makinenin basit bir uzantısı düzeyine indirgediğini öne sürer. Onun nazarında, böyle bir sistemin temel özelliği (ve işverenler açısından asıl cazibe noktası), verimliliği arttırması değil, zihinsel ve bedensel işin, yönetim kademesi ve işçilerin, özellikle tasarım ve uygulamanın birbirinden ayrılmasının yarattığı idarî kontroldeki artıştır. Yönetim artık emek sürecinin toplam kontrolünü içeren uzmanlaşmış (belirli bir konuya odaklanmış) bir eylemdir, çünkü işçilerin özel bir görevle (veya işle) ilişkili bütün bilgilere ulaşma imkanları ellerinden alınmıştır. Bu yüzden, sıradan bir fabrika işçisinin artık sürekli kontrol altında tutulması ve kolaylıkla yer değiştirebilmesi için sadece birkaç vasfa sahip olması yeterlidir. İşçi vasıfsızlaştırılmış ve güçsüzleştirilmiştir. Bilimsel yönetim tekniklerinin tüm çalışma biçimlerine, ofisler ve atölyelere yayılmasıyla, der Braverman, işçi sınıfı genellikle makinenin gerçekleştirdiği yoğun bir denetim, sömürü ve yer değiştirmeye daha açık hale gelmiştir. Bu durumda bilimsel yönetim, sınıfsal kontrolün bir aracı, kapitalist bir toplumun yönetimindeki en önemli silâhlardan biri ve 'bilim görüntüsü altında bir hareket'tir.

Nitekim, bilimsel yönetim işletme yönetimi kadar çalışma sosyolojisindeki temel fikirlerden biri olmuştur ve hâlâ yabancılaşma, zengin işçiler ve sınıfsal kontrol gibi farklı konulardaki hararetli tartışmaların odağında yer almaktadır. Bütün bunlara rağmen, pratikte bilimsel yönetimin ilkeleri nadiren tamamen uygulanmıştır. Bu teori İngiltere ve Avrupa'daki fabrikalardaki iş pratiklerinden ziyade Amerikan fabrikalarındaki iş pratikleri üzerine bir düşüncedir. Modern endüstriyel pratikler, terk etmeseler bile, Taylor'ın ilkelerini değişikliğe uğratmışlardır (Bkz. *Post-Fordizm*).

AYRICA BAKINIZ

- **İNSAN İLİŞKİLERİ**
- **VASIFSIZLAŞMA** ve
- **BÜROKRASİ**

OKUMA ÖNERİLERİ

NELSON, D.F.W. (1980), *Taylor and the Rise of Scientific Management*, University of Wisconsin Press

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

BRAVERMAN, H. (1974), *Labor and Monopoly Capital*, Monthly Review Press
ROETHLISBERGER, F.J. (1939), Dickson W.J. and Wright H.A. *Management and the Worker*, Harvard University Press
TAYLOR, F.W. (1911), *Scientific Management*, Harper

SINAV SORULARI

1. "Bilimsel Yönetim ve İnsan İlişkileri örgüt çalışmalarına iki farklı yaklaşımdır, ancak işgücünün kontrolü konusunda aynı amacı paylaşırlar." Tartışınız. (AEB June 1988 Paper 1)
2. Bilimsel Yönetim ve İnsan İlişkileri teorilerinin işyerindeki sosyal ilişkiler örüntüsünü anlamamıza yaptıkları katkıları değerlendiriniz. (AEB June 1989 Paper 2)

Çeviri. **Özlem Balkız**

17

Burjuvalaşma

Goldthorpe ve Lockwood

Burjuvalaşma tezi belirli bir yazara mal edilemez. Bu tezin kaynağı, daha ziyade, 1950'lerin sonu ve 1960'ların başlarında Clark Kerr, Jessie Bernard ve F. Zweig gibi sosyologlar, Richard Rose ve David Butler gibi siyaset bilimciler ve Tony Crosland gibi politikacılardan oluşan farklı yazarlar topluluğudur. Hatta bu tez Werner Sombart ve Robert Michels'in 20 yüzyılın ilk yıllarındaki fikirlerine dayandırılabilir; bu düşünürlere göre, gelişmiş sanayi toplumlarında işçi sınıfı ve orta sınıflar, Karl Marx'ın tahminlerinin aksine, çatışmaktan çok birbirleriyle yakınlaşma içindedirler.

1950'lerin sonlarında, (başbakan Harold Macmillan'ın "asla böyle iyi bir durumda olmadınız" sözünde de ifadesini bulan) artan refaha paralel olarak, kitlesel üretimi yapılan tüketim mallarının yaygınlaşması, yoksulluğun açık bir biçimde giderilmesi, üçüncül sanayiler büyürken birincil sanayilerin azalması İngiltere'nin bir orta sınıf toplumu haline geldiğini ve bizlerin burjuva bir yaşam tarzını benimsediğimizi göstermektedir. Bu tez, özellikle Muhafazakâr Parti'nin Britanya politikası üzerindeki süregelen hâkimiyetini, buna karşın İşçi Partisi'nin 1959 seçimlerinde eski gücünü tekrar kazanamamasını açıklamakta kullanılmıştır. 'İdeolojiler öldü' ve 'yönetilmeye evet' konsensüslerinin sağlandığı savaş sonrası 'liberal' sınıfsız toplum rüyası gerçekleşmiş görünmektedir. Proleter devrim Karl Marx'ın hayâl gücünün ürününden başka bir şey olarak görünmemekte, işçi sınıfı 'çözülmekte' ve kapitalizme karşı ayaklanmamakta, aksine kitleler bu sistemi kucaklar görünmektedir.

Bu tez, John Goldthorpe, David Lockwood, Jennifer Platt ve Frank Bechhofer tarafından 1968 yılında yayımlanan 'zengin işçiler' adlı ünlü bir dizi çalışmada sınanmış ve büyük ölçüde reddedilmiştir. Goldthorpe ve Lockwood sosyal tabakalaşma alanında ünlü simalar-

dır; Goldthorpe 1970'lerdeki Oxford Hareketlilik Çalışmaları, Lockwood da *Siyah Yakalı İşçiler* (1958) ve *Toplumda İşçi Sınıfı İmajındaki Değişimin Kaynakları* (1975) gibi yayınlarla tanınmışlardır. Platt ve Bechhofer Sussex ve Edinburgh Üniversitelerinde öğretim üyesidir.

FİKİR

Goldthorpe ve Lockwood burjuvalaşma tezini şöyle özetler:

> bedenen çalışan işçiler ve aileleri nispeten yüksek gelir düzeyleri ve hayat standartları içinde yer aldıkları için, tipik olarak onların 'orta sınıf' bir hayat tarzına sahip oldukları ve aslında kademeli olarak orta sınıfa dahil oldukları farz edilir (Goldthorpe & Lockwood, 1968).

1950'ler ve 60'ların bu tezi özellikle 'üst' katman işçi sınıfına, yani yeni sanayi dallarında yüksek ücretle çalışan vasıflı beden işçilerine odaklanma eğilimindedir. Bu 'zengin' işçilerin dört temel düzeyde alt-orta sınıfların bir parçası haline geldikleri görülmektedir:

- *Ekonomik açıdan.* Orta sınıf ve işçi sınıfının gelir ve tüketim kalıpları giderek birbirine benzemektedir. Vasıflı işçiler, artık, daha önceleri orta sınıfın tekelinde görünen araba ve hatta ev gibi lüks tüketim maddelerini almak için bütçelerinden pay ayırabilmektedir.
- *Kültürel açıdan.* Zengin işçiler boş zaman faaliyetleri, oy verme alışkanlıkları ve hatta çocuklarını yetiştirme yöntemleri bakımından orta sınıf tutum ve hayat tarzını benimsemiş görünmektedirler.
- *Teknolojik açıdan.* Otomasyonun girdiği yeni fabrikalarda işçiler ve yönetici kademe arasındaki geleneksel bölünmeler ve ayrımların ortadan kalkmakta olduğu görülmektedir. Vasıflı işçiler beyaz yakalı teknisyenlerin statülerine ulaşmaya başlamışlardır ve 'takım'ın bir parçası olarak yönetimin yanında çalışmaktadırlar. Makineler daha fiziksel ve sıradan görevleri yerine getirdikleri için, işçiler, daha ilginç ve arzu edilen işlerde çalışma özgürlüğüne sahip olmaya başlamışlardır. Uyum ve iş doyumu çatışma ve yabancılaşmanın yerini almış görünmektedir.
- *Ekolojik açıdan.* Bu işçiler Kuzey'in gerileyen sanayilerinden Güney'in daha yeni ve büyüyen sanayilerine doğru kaymaktadır; böylece geleneksel işçi sınıfı toplulukları dağılmakta ve sınıf dayanışması gibi düşüncelerin yerini normalde orta sınıfla bağlantılı kendine-dayanma ve bireycilik almaktadır.

Goldthorpe ve Lockwood, bu tezi en uygun koşullarda sınamak için, zengin ve gelişmekte olan Luton bölgesinde Vauxhall Motors, Skefco Ball Taşımacılık Şirketi ve Laporte Kimyasal'da çalışan 229 beden işçisinden oluşan bir örneklem grubu üzerinde araştırma yapmıştır. Bu işçiler yüksek ücretliydiler, hepsi de evliydi ve % 57'sinin kendine ait bir evi vardı. Bu çalışmada 'burjuvalaşma'nın kanıtları dört temel alanda aramıştır: işe karşı tutumlar; topluluk içindeki etkileşim kalıpları; özlemler; toplumsal perspektifler ve politik görüşler. Bu çalışma üç ana başlık altında sunulmuştur:

Ekonomik faktörler

Bu zengin işçiler, yüksek ücretlerine rağmen, bedensel-olarak çalışmayan emsalleri kadar kazanamamaktadırlar. Bunların kabarık bir hesapları, emekli aylıkları yoktur veya şirket araçlarından yararlanamazlar. Diğerleriyle aynı iş güvencesine ve ücret 'sürekliliğine' sahip değillerdir. Onlarla aynı terfi imkânlarından yoksunlardır ve ücret yüksekliği büyük ölçüde fazla mesaiden kaynaklanmaktadır.

Normatif faktörler (tutum ve değerler)

Luton işçileri işlerini sevmemekte, genellikle son derece sıkıcı ve hatta yabancılaştırıcı bulmaktadırlar. İşi sadece yüksek ücret düzeyleri nedeniyle kabullenmektedirler. Onlar kendilerini firmaya bir beyazyakalı çalışan kadar bağlı hissetmez, firmanın sosyal aktivitelerine bile nadiren katılırlar. İşe karşı oldukça araçsal bir tutum içindedirler; işi kendilerine sağlayabileceği şeyler için yapmaktadırlar.

Benzer biçimde, onlar tipik olarak orta sınıftan ziyade işçi sınıfı tutumlara sahiplerdir. İşçilerden % 67'si kendini işçi sınıfından biri olarak görmekte, sadece % 14'ü kendini orta sınıftan biri olarak değerlendirmektedir; onların % 80'i 1959 seçimlerinde İşçi partisine oy vermiş ve bu partiyi işçi sınıfının partisi olarak görmüşlerdir, geniş bir çoğunluk sıkı sendikacıdır. Sonuç itibariyle, bu işçiler toplumu, orta sınıf gibi bireysel yeteneklere açık bir fırsatlar merdiveni (bir prestij modeli) olarak görmekten ziyade, kollektivist bir söylem içinde, sendikaları daha yüksek kazançlara ulaşmanın bir aracı olarak desteklemişlerdir (güç modeli).

İlişkilerle ilgili faktörler

Ne de bu işçiler, özel malikânelerde yaşama veya bölge golf kulübü benzeri kurumlara üyelik gibi orta sınıf bir hayat tarzı veya statüsü

özlemi içindedirler. Luton işçileri genellikle akrabaları ve arkadaşlarından oluşan gruplara katılırlar ve daha özel sosyal çevrelere girme arzusu sergilemezler.

Bu yüzden, Luton araştırması bu zengin işçiler örneklemini tipik bir orta sınıf kategorisi olarak görmez. Ancak onlar tipik işçi sınıfı özellikleri de sergilemezler. Bu işçiler lüks bir hayat tarzı sürdürebilirler; fakat çocuklarının eğitimleri ve geleceklerine büyük bir ilgi gösterdikleri özel ve ev-merkezli bir hayat tarzını benimsemişlerdir. Gerek sendikalara gerekse işçi partisine verdikleri destek, duygusal olmaktan çok araçsaldır; yani onlar bu desteği daha ziyade sosyalizme ulaşmak için değil, yüksek ücretler ve sosyal yardımlara ulaşabilmek için vermektedirler. Oldukça maddecilerdir ve toplumu, geleneksel işçi sınıfındaki gibi 'biz ve onlar' biçiminde (güç modeli çerçevesinde) değil, aksine gelir dağılımı temelinde, çoğunluğunu 'çalışan insanlar'ın oluşturduğu ve birbirlerinden çok zenginler ve çok fakirler biçiminde ayrılmış büyük bir merkezî sınıfa sahip bir şey olarak görürler. Geleneksel bedensel/bedensel-olmayan iş ayrımı önemli görülmez. Dolayısıyla Goldthorpe ve Lockwood şu sonuca ulaşır: bu yeni "türedi" zengin işçi sınıfı (iki gruba da yakınlaştıkları birçok nokta olmasına rağmen) ne orta sınıf ne de işçi sınıfı sayılabilir, aksine o özel yeni bir işçi sınıfıdır: geleneksel işçi sınıfı kökenden gelen bu işçilerin davranışları daha çok içinde yer aldıkları orta sınıf ortamlara uygun düşmektedir; ancak burjuvalaşma tezinde öne sürüldüğü gibi, onların nasıl davranacaklarını (gelirler değil) bu ortamlar 'belirler'.

KAVRAMSAL GELİŞİM

Genellikle, Goldthorpe ve Lockwood'un araştırması burjuvalaşma tezinin reddi olarak görülür, zira birçok araştırma onun, modern işçi sınıfı daha özelleşmiş ve araçsaldır ve günümüz sınıf yapısı sanayi ve hayat tarzlarının değişimiyle 'parçalanmaktadır' düşüncesini desteklemiştir.

'Zengin İşçiler' araştırması ayrıca araştırma tarzı bakımından da övgüye değer bulunmuştur. Onun yeni-Weberci 'eylem' yaklaşımı hem büyük sörveylerin zayıf yanlarını hem de olgular ve rakamların yanı sıra 'yorumcu tutumlar'ı kullanmanın avantajlarını göstermiştir.

İronik olan, 1970'lerde işsizlik ve sendikal mücadelelerin arttığı bir dönemde alternatif ve Marksist bir bedensel/bedensel-olmayan işler 'yakınlaşması' tezinin gelişmesi, ancak bu kez, 'proleter' tutum ve davranışları benimseyen alt orta sınıfların ortaya çıkmasıdır – Braverman'ın proleterleşme tezine bakınız. Ancak bu tez de sonunda

reddedilmiştir.

Bununla beraber, Thatcher'ın 1979 seçimlerini kazanması ve 1983 ve 1987'de yeniden kazanmasıyla burjuvalaşma tezi yeniden canlanır gibi oldu. Bu tez Güney Doğu İngiltere'de yaşayan vasıflı işçilerden kaynaklanır görünen önemli desteği açıklamakta kullanılmıştır. İşçi Partisi, aksine, sadece geleneksel merkezler Kuzey İngiltere, İskoçya ve Wales bölgesinde yoğunlaşan ve buralarda varlığını sürdüren işçi sınıfı için çekim gücü olmayı sürdürür görünmektedir.

AYRICA BAKINIZ

- **YAKINLAŞMA TEZİ** ve
- **SANAYİ-ÖTESİ TOPLUM** –sınıfsız topluma doğru ilerleme eğilimiyle ilişkili daha genel teoriler olarak
- **VASIFSIZLAŞMA** –alternatif proleterleşme tezinin bir parçası olarak

OKUMA ÖNERİLERİ

GOLDTHORPE, J.H. AND LOCKWOD, D. *ET AL.* (1968), *The Affluent Worker*, CUP
MARSHALL, G. (1988), *Social Class in Modern Britain*, Hutchinson –bu sorunun güncelleştirilmiş bir analizi

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

GOLDTHORPE, J.H. AND LOCKWOD, D. *ET AL.* (1968, 1980), *Social Mobility and Class Structure in Modern Britain*, Clarendon Press
LOCKWOOD, D. (1958), *Blackcoated Worker*, Allen an& Unwin
LOCKWOOD, D. (1975), 'Sources of Variation in Working Class Images of Society', Blumer, m. (ed.), *Working Class Images of Society*, Routledge & Kegan Paul

Çeviri: **Özlem Balkız**

18

Çatışma Teorisi

Ralf Dahrendorf

Ralf Dahrendorf (1929-) Hamburg'da bir Alman politikacının oğlu olarak dünyaya geldi. 1944-45 yılları arasında toplama kampına kapatıldı. Felsefe ve filoloji çalıştığı Hamburg Üniversitesi'nde (1947-52) okuyan Dahrendorf, Karl Popper'ın fikirlerinden etkilendi ve London School of Economics'de sosyoloji alanında lisansüstü eğitimi yaptı. Dahrendorf, Palo Alto'daki İleri Araştırmalar Merkezi'nde çalıştıktan sonra, Saarland, Hamburg, Tübingen ve Constance üniversitelerinde dersler verdi. Alman siyasetiyle ilgilendi, Özgür Demokratik Partiye katıldı ve Baden Württemberg Landtang (1968-70) ve Bundestag (1969-70) üyesi oldu. Parlamento Dışişleri Komisyonu Sekreterliği ve Avrupa Ekonomik Topluluğu Komisyonu Üyeliği dâhil bir dizi önemli görevde bulundu. 1974'te London Schools of Economics'in müdürlüğüne atandı. Ertesi yıl 'Yeni Özgürlük' üzerine bir dizi ders verdi ve 1982'de Sir unvanıyla ödüllendirildi.

Dahrendorf'un sosyolojik ilgileri çok çeşitli ve farklıdır. O, özellikle sosyal sınıflara, çatışma teorisi ve rol teorisine yoğunlaşarak, Almanya'da demokrasiden dünyanın modernleşmesine kadar birçok farklı konuyla ilgilendi.

Dahrendorf'un temel çalışmaları şöyle sıralanabilir:

- *Sanayi Toplumunda Sınıf ve Sınıf Çatışması* (1959)

- *Almanya'da Toplum ve Demokrasi* (1967)
- *Yeni Özgürlük* (1975)
- *Yaşam Şansları* (1979)

FİKİR

Toplumsal düzen ve değişmenin temelini konsensüsten ziyade çatışmanın oluşturduğu fikri birçok farklı sosyolojik yaklaşımın, özellikle Marx ve Weber'in teorilerinin anahtar bir özelliğidir. Ralf Dahrendorf çatışma teorisini daha ileri götürür. Marx ve Weber gibi, o da sınıf çatışmasını sanayi toplumlarında sosyal değişmenin temel dinamiği olarak tanımlar. Ancak o, Marx'tan farklı olarak, analizini üretim araçlarının mülkiyetine sahip olma ve olmama üzerine değil, güce ve özelde otorite konumlarına katılma ve bu konumlardan dışlanma üzerine kurar. Bu yaklaşım, ayrıca, Talcott Parsons'ın ve işlevselci sosyoloji okulunun konsensüs teorilerine doğrudan bir alternatif olarak geliştirilmiştir. Onlar sosyolojik analizin toplumsal dayanışma ve değer uzlaşmasına odaklanması gerektiğini öne sürerken, Dahrendorf analizin değişme ve çatışmaya yoğunlaşması gerektiğini belirtir.

Bir organizasyonda gücü elinde tutan, kararlar alan, ücret ve istihdamı belirleyen ve kaynakların dağılımını yapan insanlar vardır. Bu güç kişisel olmayıp, onu elinde tutan kişinin konumuna bağlıdır. Bu görevliler bir otoriteye –Weber'in deyimiyle 'meşru güce'– sahiplerdir. Güç sahipleri kendi konum, otorite ve kontrollerini sürdürme peşindeyken, güç veya otoriteye sahip olmayanlar onu elde etmeye –veya en azından, güç kullanımına katılmadıkları durumlarda direnç göstermeye– çalışırlar. Bu yüzden, istikrar içindeki demokratik toplumlarda bile sürekli bir güç mücadelesi vardır: otorite konumunda bulunanlar –hatta okul müdürleri veya başbakanlar bile– memur ve öğrencilerden ya da muhalif politikacılar ve seçmenlerden gelebilecek sürekli bir direnişle yüz yüzedir. Bu güç mücadelesi, Bakanlar Kurulu ve Parlamentodan bölge tenis kulübündeki –ve hatta evdeki(!)– rekabet ve çatışmalara kadar, toplumun her düzeyinde gerçekleşir:

Dahrendorf için, otorite bireylerde değil meşru güç konumlarında bulunur; otorite konumları bu konumların sahiplerine güç sağlar ve tâbi olanlardan onlara itaat etmeleri beklenir. Otorite, tâbi konumdakileri kontrole ve onları zorlayacak yaptırım gücüne ihtiyaç duyar. Fakat otorite konumları sabit değildir ve kişi belirli bir konum veya

ilişkide egemen durumdayken, bir başkasında tâbi konumda olabilir. Örneğin, kendi ülkesinde tüm gücünü elinde bulunduran bir siyasal lider uluslararası bir mahkeme karşısında soykırım suçlamalarıyla veya insanlığa karşı işlenmiş suçlarla ilgili hesap verebilir.

Otorite dağılımın yarattığı egemen ve tâbi konumlar düşüncesi Dahrendorf'u çıkar grupları ve çıkar ilişkileri kavramlarını geliştirmeye yöneltmiştir. Her ilişki veya organizasyonda otorite konumundakiler statükolarını sürdürmeye, tâbi konumdakiler de değiştirmeye çalışırlar. Onların ilişkilerinin temelini sürekli bir çıkar çatışması oluşturur – ve bazı durumlarda bu ilişkileri zayıflatır. Bu çıkar çatışması çoğu kez gizli olabilir, ancak otoritenin veya en azından otorite konumundaki kişinin meşruluğu sorgulanmaya başladığında çatışma açık hale gelebilir –hatta açık savaşa dönüşebilir. Dahrendorf üç grup tipi ayırır: yarı-gruplar, çıkar grupları ve çatışma grupları. Bu grup tiplerini ayrıca gevşek ilişkiler, ortak çıkarlar, toplumsal düzene fiilen meydan okuyan gruplar biçiminde yeniden sınıflandırır. Dahrendorf, Marx'ın aksine, 'lümpen proletarya'nın nihayetinde ve kaçınılmaz olarak bir çatışma grubuna veya devrimci bir sınıfa dönüşeceğine inanmaz. Koşulların elverişli olması gerekir.

Bu yüzden Dahrendorf'un teorisinde, çatışma, sürekli bir güç dengesi sayesinde statükonun temelini oluştururken, aynı zamanda toplumsal değişme ve gelişme yaratma potansiyeline sahiptir. Çatışmanın yoğun olduğu yer ve zamanlarda değişim köklü olabilir; ancak şiddet eşlik ettiğinde değişimin ani olması ihtimali yüksektir.

Güç sahipleriyle ondan yoksun olanlar arasındaki bu sonu gelmeyen mücadeleler, sadece bireyler kendi çıkarlarını korumanın ve geliştirmenin tek yolunun kollektif eylem olduğunu gördüklerinde sınıf çatışmasına yol açabilir. Bu sınıf çatışması farklı derecelerde yaşanabilir ve greve giden sendikalardan gösteri yapan baskı gruplarına kadar farklı biçimler kazanabilir. Sadece en uç durumlarda kollektif eylem sınıf çatışması veya devrim biçiminde patlak verir. Ancak Dahrendorf'a göre, bu tür bir sınıfsal dayanışma, benzer şekilde, sözgelimi ekonomik refah dönemlerinde bireysel ilerleme fırsatları doğduğunda, bireyler arasındaki rekabet sonucunda bozulabilir. Nitekim Marx kapitalist toplumlarda sanayileşmenin artışıyla birlikte sınıf dayanışması ve çatışmasının da artacağını öngörürken, Dahrendorf gelişmenin aksi yönde olacağını öne sürer: teknolojik gelişmeyle birlikte işçi sınıfı giderek farklılaşacak ve bölünecek, "makineleşme daha kompleks hale geldikçe vasıflı tasarımcılar, inşaatçılar, bakım ve onarım elemanlarına ihtiyaç artacaktır". Bu artan uzmanlaşmayla beraber, işçi sınıfı ücret, statü ve becerilerdeki farklılaşmalar yüzün-

den, birleşmekten çok büyük bir farklılaşma ve bölünmeye uğrayacaktır. İşçi sınıfının farklı düzeyleri –vasıflı, yarı vasıflı ve vasıfsızlar– arasındaki rekabet, muhtemelen benzer şekilde, orta sınıf ve işçi sınıfı arasındaki rekabetten bile yoğun hale gelir. Hatta Dahrendorf, iddiasını daha da ileri götürerek, "eskisi gibi işçi sınıfından söz etmenin anlamlı olup olmayacağı bile kuşkulu hale gelecektir" der. Bu yüzden, Dahrendorf'un çizdiği toplum resmi kişi, grup, organizasyon ve sınıf düzeyinde sonu gelmeyen bir çatışmalar resmidir. Güç sahipleri ve ondan dışlananlar arasında, egemenler ve tâbi konumdakiler arasında kaotik ve görünüşte tesadüfî bir çatışma vardır. Ancak bu çatışma amaçsız değildir.

- İlk olarak, çatışma toplumu bir arada tutar. Dahrendorf için, toplumsal bütünleşmenin temeli, Parsons'ın öne sürdüğü gibi uzlaşma değil, aksine baskı, yani otorite konumundakilerin kitlelere boyun eğdirme gücüdür. Gerçi onun görüşünde toplumsal çatışma bütün toplumlarda her zaman görülse bile, tarihin büyükçe bir bölümünde, bu çatışma temel değerler ve kurumlar üzerinde bir ölçüde fikir birliğiyle veya en azından çatışmaların varlığının kabulüyle sınırlı kalmıştır. Çatışma nadiren bütün topluma yayılır, nadiren şiddetli bir devrimle sonuçlanır. Örneğin, sendikalar ekonomik ve sınaî anlaşmazlıklarda greve giderler; zira onların doğrudan siyasal arenaya girmeleri meşru bir davranış olarak görülmeyecektir.
- İkinci olarak, çatışma demokraside zorbalığı ve gücün kötüye kullanımını engellemenin, bireysel haklar ve hukukun gücünü artırmanın ve güce sahip olanlar üzerinde kontrolü sürdürmenin temel mekanizmasıdır. O otorite konumunda olanları kontrol altında tutar ve sıradan vatandaşı güç konumundakileri sorgulamaya ve bazen onlara direnmeye teşvik eder.

Bu yüzden, Dahrendorf için, sürekli çatışma sadece normal ve kaçınılmaz olmakla, sadece kademeli olarak ve ara sıra gerçekleşen radikal toplumsal değişmelerin kaynağı olmakla kalmayıp, toplumsal düzen ve bütünleşmenin de temelidir –kaos ve düzen arasında sonu gelmeyen bir gerilim vardır. Dahrendorf, bu yüzden, konsensüs ve çatışma teorileri arasında bir köprü kurmaya ve çatışma teorisini mülkiyet ve gelir dağılımı üzerinde bir mücadele kadar otorite konumunda bulunanlar ve bulunmayanlar arasında bir mücadele olarak da güncelleştirmeye çalışır.

KAVRAMSAL GELİŞİM

1960'lar ve 70'lerin yoğun sosyal ve politik çatışmaları –öğrenci isyanları, grevler, endüstriyel kargaşa ve kitlesel işsizlik– ortasında, Dahrendorf'un analizi, sınıfsal ayaklanmalar ve muhtemel devrimler üzerine daha radikal ve Marksist öngörüler karşısında yetersiz göründü. Hatta o gerici olmakla suçlandı. Ne var ki, 1980'ler ve 90'lardan dönüp geriye bakıldığında, Dahrendorf'un öngörülerinin bazı açılardan neo-Marksistlerin daha radikal yaklaşımlarından daha güçlü ve doğru olduğu görülmektedir.

1970'lerin proleter devrim hazırlığı yapılan ve işçi sınıfının yeni teknoloji ve büyük sermaye karşısında işleri ve ücretlerini savunmak için bir araya geldiği çatışmalarından uzak olan İngiliz İşçi Sınıfı, son on-onbeş yıldır bir ayrışma ve bölünme içine girmiştir. Hatta en klâsik işçi sınıfı mücadelelerinde, yani madenciler mücadelesinde (1985) ve 6000'in üzerinde matbaa çalışanının işsiz kaldığı kriz döneminde (Wapping, 1985) bile, işçi sınıfı birliği sağlayamadığı gibi, sendikalar da sürekli kan kaybetmişlerdir. Daha ziyade, güçlü muhafazakâr hükümetin desteğiyle kapitalizm yeniden ilerlerken, yeni makineler kullanıldı, istihdam düşürüldü ve işçiler bozguna uğratıldı, kapitalizm ve Rupert Murdoch yeni bir güç kazandı.

Dahrendorf'un öngördüğü gibi, 1980'lerdeki refah dönemi hem bireysel olarak hem de grup düzeyinde ilerleme konusunda daha büyük ekonomik ve toplumsal fırsatlar yarattı: bunun en çarpıcı örneği en üstlere doğru tırmanan sosyal yaratıklar Yuppie'lerdir. Geleneksel sınıfsal formasyonlar çözülmektedir ve işçi sınıfı, özellikle yeni teknolojiler, endüstriyel hizmetlerin gelişimiyle ve nüfusun kuzeyden güneye, iç-kentlerden (inner-city) banliyölere doğru kaymasıyla küçülmekte ve parçalanmaktadır. Yeni 'sınıfsal' sınırlar istihdam/işsizlik, özel/kamusal konut, eğitim ve sağlık tüketimi ve özel mülkiyet ve hissedarlık temelinde oluşmaktadır.

Dahrendorf'un çatışma teorisi, bu yüzden, üretim araçları mülkiyetine sahip olup olmamayla ilgili çatışmalardan ziyade, yurttaşlık hakları, çevre, iskân ve refahla ilgili meseleler, nükleer güç vb.ne dayalı 'modern' çatışmalar konusunda daha fazla açıklama sunmaktadır. Şimdilerde, büyük sermaye kadar bürokrasi de protestoların hedefidir.

Dahrendorf'un yeni-Weberci analizi sadece bir sosyal çatışma ve sosyal bölünme açıklaması sunar. Ancak bu analiz şu konularda başarısız kalmıştır:

- Güç ve otorite yarışının dışında kalan toplumsal çatışmaların

temellerine ilişkin ayrıntılı bir analiz geliştirmekte. Bu yüzden, toplumsal düzen organize bir yapıdan çok bir tesadüf meselesi olarak görünür. Ian Craib'in (1984) gösterdiği gibi, Dahrendorf, tâbi konumdakilerin otorite konumundakilere her zaman karşı çıkamayabileceklerini kabul ederken, onların bir eylemden ziyade bir başkasını niçin seçtikleri konusunda çok az açıklama sunar. Dahrendorf'un bunun bir bireysel seçim meselesi olduğu şeklindeki cevabı yapısal bir teori açısından yetersiz görünmektedir. İngiltere'de Westergaard ve Resler gibi neo-Marksistler Dahrendorf'un "Marx'ın teorisi artık çağdaş toplumlara uygulanabilir olmaktan uzaktır" iddiasına karşı çıkarlar. Onlara göre, sınıf mücadelesi hâlâ temel toplumsal çatışma biçimi ve sınıf da onun ardındaki ana dinamik güçtür.

- Toplumsal çatışma konusunda işlevselcilik ve hatta Marksizm'dekine benzer bir eylem programının, çözüm önerilerinin olmayışı. Aksine, çatışma sadece doğal ve kaçınılmaz bir oluşum olarak görülür. Tıpkı yapısal-işlevselciliğin düzen ve istikrarı aşırı vurgulamakla eleştirilmesi gibi, çatışma teorisi de çatışma ve değişmeyi gereğinden fazla vurguladığı için eleştirilmiştir. İronik olan, işlevselciliğe yapılan eleştirilerin çoğunun aynı ölçüde çatışma teorisine de yöneltilmesidir: Dahrendorf'un sistemler ve yapılara vurgusu, kavramsal totolojileri, birey aktörün rolü ve önemini değerlendirme başarısızlığı. İroniktir ki, aynı şekilde Dahrendorf'un düşüncelerinin çoğunun kaynağının çatışma teorisinin babası Marx'ın görüşlerinden ziyade yapısal-işlevselcilik olduğu düşünülür. İşlevselcilik gibi onun teorisi de, sosyolojinin hem değişme ve düzeni hem de çatışma ve konsensüsü ele alan ve tanımlayan bir teoriye ihtiyacını karşılayamamakla eleştirilmiştir.

Nitekim, Dahrendorf'un analizi 1960'ların Marksist toplumsal çatışma ve parçalanma yaklaşımlarına gerçek bir alternatif sunarak ortaya çıkarken, analitik derinlikten yoksunluğu bu analizin sosyolojik etkisi ve kullanımını sınırlamıştır. Ancak yine de, çatışma teorisinin çizdiği resim görünüşte kontrol altında olmayan sürekli kaos içindeki bir toplum resmidir. Böyle bir resmi onaylamak zordur, tıpkı yapısal-işlevselcilerin çizdiği mükemmel bir toplumsal düzen ve uyum resminde olduğu gibi. Çatışma teorisi diğer teorilerin tutarlılığı ve kapsamlılığından yoksundur ve bu yüzden modası geçmiş ve sonuç olarak kullanım süresi dolmuş görünmektedir.

AYRICA BAKINIZ

- **YAPISAL-İŞLEVSELCİLİK** ve **TARİHSEL MATERYALİZM** (Dahrendorf'u oldukça farklı yönlerden etkileyen iki temel fikir olarak)
- **YERLEŞİM-TEMELLİ SINIFLAR** (kullanışlı bir çatışma teorisi örneği olarak)
- **YAPILAŞMA** –Anthony Giddens'ın sosyal gelişme teorisinde eylem ve yapıyı birleştirme girişimi olarak

OKUMA ÖNERİLERİ

DAHRENDORF, R. (1959), *Class and Class Conflict in an Industrial Society*, Routledge & Kegan Paul –zor fakat okunmaya değer bir çalışma.

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

DAHRENDORF, R. (1967), *Society and Democracy in Germany*, Routledge & Kegan Paul, London
DAHRENDORF, R. (1975), *The New Liberty*, Routledge & Kegan Paul, London
DAHRENDORF, R. (1979), *Life Chances*, Routledge & Kegan Paul, London
STRANDBAKKEN, P. (2000), 'Conflict Theory: An Alternative to Functionalism, Ch. 16, Part II, Andersen, H. and Kaspersen, L.B. (eds.), *Classical and Modern Social Theory*, Blackwell, Oxford

DEĞERLENDİRME SORUSU

Sosyologlar toplumsal değişme ve toplumsal çatışmayı nasıl açıklarlar? (AEB June 1985)

Çeviri: **Cevdet Özdemir**

19

Damga

Erving Goffman

Erving Goffman (1922-1982) Kanada Manville'de doğdu. Toronto ve Chicago Üniversitelerinde okudu ve daha sonra Edinburg Üniversitesi Sosyal Antropoloji Bölümünde çalışmaya başladı. Shetland Adalarındaki alan çalışmasından (1949-1951) sonra '*Gündelik Hayatta Benliğin Sunuluşu*' başlıklı ilk temel yapıtını yayınladı. Ulusal Akıl Sağlığı Merkezi'ndeki araştırmalarını '*Tımarhaneler*' (1961) isimli ünlü kitabında sundu. 1962'de Kaliforniya Üniversitesinde Sosyoloji Profesörü; 1968'de Pensilvanya Üniversitesi'nde Benjamin Franklin, Antropoloji ve Sosyoloji Profesörlüğüne atandı ve 1981'de en yüksek derece olan Amerikan Sosyoloji Derneği Başkanlığı unvanını elde etti.

Temel çalışmaları:

- *Gündelik Hayatta Benliğin Sunuluşu* (1956)
- *Tımarhaneler* (1961)
- *Karşılaşmalar* (1961)
- *Kamusal Alanlarda Davranış* (1963)
- *Stratejik Etkileşim* (1970)
- *Toplumsal Cinsiyetin Sunuluşu* (1979)

FİKİR

Hiç damgalandınız mı? Hiç tuhaf, çirkin, farklı veya sapkın olarak etiketlendiniz mi? Kendinizi dışlanmış, reddedilmiş olarak, fiziksel özellikleriniz veya davranışlarınızdan dolayı topluma yabancı biri gibi hissettiniz mi? O halde siz, sadece bu etiketlemenin kışkırttığı yoğun duyguları değil, çok kolay bir biçimde öfke ve hayal kırıklığına veya daha kötüsü kendinden nefrete ve kendine öfkeye dönüşen umutsuzluk ve utanç duygusunu da çok iyi tanıyorsunuzdur. O halde,

tuhaf veya normal dışı olduğunuzu kabul etmeye ve hayatınızı bu etiket altında sürdürmeye, tuhaf biçimde giyinmeye, beklenilen tarzda davranmaya, kendinizi savunmanın, herkesin size kızdığı ve hor gördüğü 'dış' dünyaya kendinizi kabul ettirebilmenizin bir yolu olarak size benzeyenleri bulmaya ve rahatlamaya, onların arkadaşlıklarını kazanmaya çalışıyorsunuzdur.

Damgalanma araştırması Amerikan sosyolog Erving Goffman'ın özel ilgi alanını oluşturan ve 1960'lar ve 70'lerde sosyolojik araştırmaya katkıda bulunan 'benliğin sunulması' araştırmasının bir parçasıydı. Goffman'ın sosyolojik tarzı oldukça bireyselci ve sınıflandırılması zordur, ancak o G.H. Mead'in düşüncelerinden ve sembolik etkileşimcilikten etkilenmiştir. O insan etkileşimini ve insanların kendilerini gündelik hayatta, özellikle kamusal ortamlarda 'sunma' biçimlerini analiz etmeye çalışmıştır. Benlik-imgesi, bu imgenin yaratılması, sürdürülmesi ve korunması onun yaklaşımının ve özellikle öncü çalışması *Damga*'nın (1961/1968) merkezî parçasını oluşturur. Goffman bu çalışmada dikkatini 'normal' insanların kendilerini sunmalarından, 'normal dışı' olanların, toplumdaki 'bozulmuş kimlikler'e sahip olan veya normal hayata girmeleri engellenen bireylerin –örneğin, çirkinler, akıl hastaları, alkolikler, suçlular, sakatlar veya ayrımcılık yapılan grupların– kullandıkları stratejilere yöneltir. Bu toplumsal 'dışlanmışlar' böylesine yoğun bir reddedilme ve aşağılanma karşısında kendilerine saygıları ve onurlarını nasıl sürdürürler?

Goffman (1968), damgayı fiziksel veya toplumsal bir atıf veya bu yüzden toplumsal kimliğini elinden alacak veya 'tam kabul görmesi'ni engelleyecek biçimde aktörün değerini düşüren bir işaret olarak tanımlar.

Goffman üç temel damga tipi belirler:

- Kötürümlük, cücelik ve sağırlık gibi fiziksel özürler.
- Kişilik zayıflığı, yüz deformasyonları *veyahut* hüküm giyme ve işsizlik gibi bir geçmiş.
- Kişinin birlikte olduğu arkadaş çevresi, ait olduğu ırk veya dinsel grupla –örneğin, etnik azınlıklarla– ilişkili toplumsal damgalar.

Damgalar, bu yüzden, *atfedilen* veya *kazandığınız*, yani doğumla getirdiğiniz veya sonradan edindiğiniz bir şeye dayanabilir. Bu özellik burnu olmamak veya fahişe olarak tanınmak gibi oldukça görünebilir bir biçimde ya da eşcinsellik gibi görünmez, 'karanlık' bir sır biçiminde olabilir. Damga, çocuk felci gibi toplumun anlayışla karşılayabileceği bir şey veya aksine eski hükümlü olmak gibi bir utanç kaynağı

olabilir. Kaçınılmaz olarak, damgalanmış kişi için, damganın görünürlüğü veya görünmezliğine bağlı olarak farklı sonuçlar söz konusu olabilir. Örneğin, fiziksel bir kusuru 'toplumsal' bir kusura göre idare ve kontrol etmek genellikle daha az kolaydır; körlük sözgelimi delilikten çok daha kolay görünebilir bir durumdur.

Damga'daki yazılarda, insanların damgalanma karşısında veya böyle bir etiketlemeyi önlemek için kullandıkları çok çeşitli stratejiler ayrıntılı olarak incelenir. Elbette bu stratejiler büyük ölçüde söz konusu özrün niteliğine ve onun ne kadar görünür olduğuna bağlı olarak değişir. Bazıları onu plastik cerrahiyle 'gidermeye', bazıları özel giysiler, koyu renk gözlükler veya başka bir şeylerle saklamaya çalışabilir. Bazıları, onu insanların gözünden nasıl kaçırabileceğini veya 'normal' topluma katılarak başkalarının küçümsemeleri ve bakışlarından nasıl kurtulacağını öğrenir. Bazıları ise özürlerinin normal görüldüğü 'dünyaların' güvenli ortamlarına çekilir: örneğin, eve kapananlar, uyuşturucu kültürü içinde yaşayan bağımlılar. Bir kısmı da, toplumu kendileri hakkındaki görüşleri değiştirmeye ve diğer insanlarla eşit haklar sağlamaya zorlayacak Eşcinsellere Özgürlük veya Kara Güç gibi baskı gruplarına katılarak mücadele verir. Damgalanmış insan, tam olarak kabul edilmediği, hor görüldüğü, farklı muamele yapıldığı bir toplumda yaşamayı öğrenirken, özel bir *ahlâkî kariyer*den, özellikle sancılı bir sosyalleşme sürecinden geçmek zorundadır. Damgalanma, hayatın ilerki dönemlerinde, sözgelimi sakatlıkla sonuçlanan bir trafik kazası veya alkol bağımlılığı sonucunda ortaya çıktığında, benlik imgeleri çoğu kez parçalanmış olarak karşımıza çıkar. Bu tür bireyler kendilerini topluma yabancı hissederler ve toplumun kendileri hakkındaki imgeleri ile özel yaşantıları arasında olağanüstü bir gerginlikle karşı karşıyadırlar. Egoları nadiren bir bütünlük sergiler.

Ancak Goffman'ın vurguladığı gibi, damgalanmış kişi damga olgusunun iki yüzünden sadece biridir. Diğer yüzünde, bizzat toplum ve toplumun normallik tanımları yer alır. Bizler, tepkilerimizle anormal ve sapkını alışılmadık bir biçimde davranmaya zorlayan izleyicileriz. Reddedişlerimizi, onlar hakkındaki korku ve önyargılarımızı haklı göstermek için, 'bu durumdaki' kişileri aşağı birisi veya bir tehdit olarak gören, ayrımcılık yapan ve bu yönde bir ideoloji geliştiren biz 'normal'leriz. Ancak, hepimiz gerçek durumlarla yüz yüze geldiğimizde yetersizliklerimizin pekalâ farkındayızdır. Bu yüzden, Goffman'a göre, 'normal' ve 'damgalanmış', iki farklı insan kategorisi değil, aksine insanlara, zamana, yere ve duruma göre değişen bir sürecin iki ucudur. Belirli bir durumda anormal olabilen şey başka bir

durumda olmayabilir. Bu yüzden, hepimiz 'normal sapkınlarız'; damgalanmış kişiyle ilgili şaka yaparken veya onun duygularını paylaşırken iki-taraflı roller oynarız.

Damgalar, bu yüzden, bir kişinin vücudu veya karakterindeki içsel (doğal) zayıflıkların bir yansıması değildir. Onlar, toplumdaki diğer kişilerin 'tepkisi'yle oluşan toplumsal bir etikettir. İlgili birey, insanların normal bakışlarına ya da onların kendi davranışlarıyla ilgili beklentilerine veya basmakalıp yargılarına göre yaşayamaz ve bu yüzden "tamamen toplumsal kabul görmez". Damga incelemesi, bu nedenle, sadece özel bir imaj idaresinin (image management) değil, aynı zamanda belirli bir sosyal kontrol biçiminin de analizidir. Anormaller, kontrol veya dışlamanın bir yolu olarak, sapkın veya alt-insan biçiminde etiketlenirler. Goffman'ın etiketleme anlayışına göre, ironik olan, insanların bu şekilde etiketleme yaparak baskı altına almayı tasarladıkları davranışları bizzat yaratmalarıdır. Sıradan insanların 'anormal' tepkileriyle karşılaşan damgalanmış insanlar kaçınılmaz olarak tuhaf davranışlar sergilerler.

Goffman damgaların uygulanma biçimlerini ve damga yemiş kişilerin bu toplumsal etiketlemeye direnmek veya karşı çıkmak için geliştirdikleri oldukça yaratıcı stratejileri belirlemeye ve açıklamaya çalışsa da, nihayetinde iyimserdir, damgalanmışların çoğunun normal yaşantılarına nispeten dönebileceklerini ve normal bir hayat sürdürebileceklerini düşünür. Hatta bu, ona göre, damgaya razı olma, kişinin suçluluğu veya hastalığını kabul etmesi durumunda ve – uzmanların kontrolünde yaşadığı gerilimlerden kurtulmasını sağlayacak, 'kazanılmış' veya doğruluğu kanıtlanmış daha olumlu bir rehabilitasyon tutumu ve yaklaşımını benimseyerek– affedilmesini veya tedavi edilmesini talep ettiği durumlarda daha fazla mümkündür. Akıl hastası veya mahkûm, alkolik veya uyuşturucu bağımlısı, hepsi, sapkınlıklarını ve tedavi edilmeleri ya da cezalandırılmaları gerektiğini kabul ettiklerinde, doktorları veya cezaevi görevlileriyle çok daha rahat bir ilişki içinde olurlar. Bununla beraber, Goffman toplumun genel tutumları konusunda daha az iyimserdir. Halk – özelde işverenler– daha az bağışlayıcıdır ve eski mahkûm, eski akıl hastası etiketi hayat boyu etkisini sürdürebilen güçlü bir damgadır.

KAVRAMSAL GELİŞİM

Erving Goffman'ın damga (1964) ve benlik (1956) konusundaki yazıları dikkatle okunmalı ve değerlendirilmelidir. Bu yazılarda cezaevi veya akıl hastanesi sakinlerinin normal toplum tarafından damga-

landıktan sonra bu damgalanma karşısındaki tepkileri ve kendilerini yeniden analiz etme biçimleri *ve* tuhaf, sapkın, deli ya da suçlu olarak etiketlenmenin ezici gücü karşısında bir ölçüde görünüşte kendine saygı, bireysellik ve özgürlüklerini yeniden elde etme çabaları tüm ince ve yakın ayrıntılarıyla ve parlak bir biçimde aktarılır. Bu kitap, *Guguk Kuşu* filmindeki gibi, bir akıl hastanesindeki hayatlar ve karakterlere ve onların akıl hastanesini ele geçirme ve kendi yaşantıları üzerinde bir ölçüde kontrol kurma girişimlerine odaklanan ve burada olanları betimlemeye çalışan Erving Goffman'ın düşüncelerinin canlı bir örneğidir.

Goffman'ın çalışması akademik dünyada aynı ölçüde yoğun ilgi toplamış ve çoğu mesleği ve bu mesleklerin hastalarına yaklaşım biçimlerini büyük ölçüde etkilemiştir. Sembolik etkileşimcilik insanların kendi benlik-imgelerini nasıl yarattıkları veya müzakere ettiklerini incelemeye çalışırken, Goffman "toplumun... insanları nasıl kendileriyle ilgili belirli imgeler sunmaya zorladığına... birçok karmaşık rol arasında bir o yana bir bu yana kaymaya zorlayarak, bizi bir ölçüde yalancı, tutarsız ve onursuz kıldığı"na odaklanır. O toplumsal eylemi "asıl kaynaklarına göre değil, daha ziyade başkaları için anlamlarına" göre araştırmaya ve açıklamaya çalışır (Burns, 1992). O toplumsal düzen, toplumsal etkileşim ve benlik arasındaki ilişkiye, genelde toplum ve gündelik toplumsal etkileşim arasındaki, makro ve mikro sosyoloji arasındaki karşılıklı ilişkiye odaklanır. O bir karakter veya kişilik olarak benlik *ile* kendi toplumsal imgesini yüz yüze birçok farklı durumda idare etmeye ve korumaya çalışan bir toplumsal icraatçı olarak benlik arasındaki farkı analiz etmek için özellikle sosyolojik bir birey açıklaması geliştirmek istemiştir. Benlik, bu nedenle, çok yüzeyli veya çok yüzlüdür, yani durumun gerektirdiği imaj veya toplumsal maskeyi yüzüne geçirebilir ve gerektiğinde farklı toplumsal durumlara girip çıkabilir. Goffman sadece insanların etiketlenmeye karşı tepkilerine değil, etiketlemenin çoğu kez 'normal dışı' davranışı nasıl yarattığına da odaklanmış, çoğu doktor, psikiyatr ve sosyal hizmet uzmanını hastaları veya müşterileriyle ilişkilerini gözden geçirmeye zorlamıştır. Onlar, etiketlendiklerinde veya daha kötüsü hasta, deli veya sapkın olarak damgalandıklarında, kendilerini tuhaf ve normal dışı, soyutlanmış ve aşağılanmış hissettikleri için, benlik-imgelerini değiştirmeye, böylece iyileşmeye veya kendilerini düzeltmeye ve sonuçta yeni bir hayat tarzı, yeni bir benlik imgesi geliştirmeye ve kendilerini normal toplumdan koparan ve soyutlayan arkadaşlık kalıbını değiştirmeye çalışırlar –örneğin, bir sığınaktaki evsizi, gözaltındaki bir holiganı, bir bakımevindeki ölümcül bir hastanın durumu-

nu düşünün. Etiketleme süreci kendini doğrulayan kehanet süreci, etiketin, damganın gerçekliğe dönüştüğü, deli olarak etiketlenenlerin deli 'haline geldikleri', hasta veya sapkın olarak etiketlenenlerin sürekli toplumsal azınlıklara dönüştükleri bir süreçler potansiyeli yaratır. İnsanlar, bu şekilde etiketlenmeleri ve damgalanmalarına son verildiğinde, muhtemelen toplum içinde kalacak ve normal yaşantıları ve kimliklerini yeniden kurabileceklerdir. Goffman'ın çalışması kapsamlı eleştirilere uğramış ve karşı iddialar geliştirilmiştir.

Goffman'ın damga teorisi, felsefî kaynağı sembolik etkileşimcilik gibi, bu toplumsal etiketlerin, bu toplumsal damgaların kaynağını, kimin damgalama konumunda olduğunu ve niçin bazı gruplar böyle bir ayrıma maruz kalırken başka grupların kalmadığını açıklayamadığı için eleştirilmiştir. O, bir toplumsal yapı araştırmasından ziyade sosyal psikolojik bir çalışmadır. Bu yüzden, *Damga* (1964) ve *Tımarhaneler* (1961a) gibi eserler, toplumu oluşturan çeşitli toplumsal 'dünyalar'a ilişkin anlayışımızı geliştirip etkilemeyi sürdürmekte ve bu yöndeki algımıza derinlik ve renk katmaktadır. Sosyolojiye Erving Goffman gibi biçim, bağımsızlık ve kavrayış becerisi kazandıran çok az kişi vardır.

O 1982'de ününün zirvesindeyken öldü. Neredeyse bir külte dönüştü ve aykırı sosyolojik bir öncü, 1980'lerin önde gelen bir sosyal teorisyeni olarak görüldü, öldüğü yıl Amerikan Sosyoloji Derneği'nin başkanlığına seçilmişti. Çoğu kez sembolik etkileşimciliğin bir taraftarı olarak algılansa da, Goffman bu etiketi asla kabul etmeyecektir. Daha ziyade, onun araştırmaları büyük ölçüde özgün, oldukça bireyselcidir ve sosyoloji kadar antropoloji ve sosyal psikolojiyi de biçimlendirmiştir.

AYRICA BAKINIZ

- **ETİKETLEME TEORİSİ** ve **SEMBOLİK ETKİLEŞİMCİLİK** –bu fikrin ataları olarak
- **KENDİNİ-DOĞRULAYAN KEHANET** –bu tip bir başka toplumsal etkileşim örneği olarak
- **SİMÜLASYONLAR** –post-modern bir semboller ve imgelerin gücü teorisi olarak

OKUMA ÖNERİLERİ

BURNS, T. (1986), *Erving Goffman*, Tavistock –Goffman'ın hayatı ve çalışmasıyla ilgili kısa ve okunmaya değer bir inceleme

GOFFMAN, E. (1956), *The Presentation of Self in Everyday Life*, Penguin, Harmonsdsworth
GOFFMAN, E. (1961), *Asylums*, Penguin
GOFFMAN, E. (1968), *Stigma* [1961], Prentice Hall
SMITH, G. (1988), 'The Sociology of Erving Goffman', *Social Studies Review* – çok kullanışlı bir özet değerlendirme

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

BRANAMAN, A. (2001), 'Erving Goffman', Ch. 8, Eliot, A. and Turner, B.S. (eds.), *Profiles in Contemporary Social Theory*, Sage, London
MANNING, P. (1992), *Erving Goffman and Modern Sociology*, Polity Press, Cambridge
WILLIAMS, R. (1998), 'Erving Goffman', Ch. II, Part II, Stones, R. (ed.), *Key Sociological Thinkers*, Macmillan Basingstoke

Çeviri: **Şebnem Özkan**

20

Dilsel Kodlar

Basil Bernstein

FİKİR

Dilsel kodlar fikrinin kaynağı Sosyoloji ve Eğitim Profesörü ve Londra Eğitim ve Sosyolojik Araştırma Kurumu Müdürü Basil Bernstein'ın teorileri ve yazılarıdır.

Bernstein, 1930'larda Doğu Londra'da bir işçi sınıfı ailenin üyesi olarak yaşadığı deneyimlerinden ve Shoreditch'teki öğretim deneyimlerinden yararlanarak geliştirdiği sosyo-lingüistik kodlar teorisini 1971-1990 yılları arasında dört ciltlik bir çalışmada yayınladı.

Onun düşüncesinin özü *Sınıf, Kodlar ve Kontrol* adlı dört ciltlik bu çalışmasında yer alır: konuşma biçiminiz, kullandığınız dilsel kod sizin İngiliz sınıfsal yapısı içindeki konumunuzu yansıtır ve güç, ayrıcalıklar ve servete ulaşma imkânınızı kontrol eder. Nasıl konuştuğunuz kim olduğunuzu ve ne olacağınızı belirler. Bernstein analizinde savaş-sonrası toplumda temel bilgi, güç ve fırsat kaynağı olarak eğitime odaklanır.

Bernstein sosyal sınıfın sadece gelir ve mesleği belirlemekle kalmayıp, aynı zamanda kültürel ve dilsel bir olgu olduğunu öne sürer. Konuşma örüntüleri sınıfı yansıtır ve Bernstein orta sınıf konuşma örüntülerini işçi sınıfınınkilerden ayırmak için gelişmiş veya sınırlı konuşma kodları ayrımı yapar, fakat sonraki yazılarında bu ayrımı formel veya kamusal konuşma kodları biçiminde kullanır.

- *Sınırlı kodlar* "kısa, gramer açısından basit, çoğu kez tamamlanmamış cümleler"den oluşan, sınırlı sayıda ve tekrarlar içeren sözcüklerle dolu, el kol hareketlerinin çok yoğun olarak kullanıldığı sınırlı veya kısıtlı konuşma kalıplarıdır. Bu iletişim biçimi çok yaygın olarak kullanıldığı için çoğunlukla sorgulanmaz; anlam kapalıdır ve belirli bir kesime özgüdür, yani belirli bir du-

rum veya ilişkiyle sınırlıdır ve bu yüzden yabancı birinin söyleneni anlaması zordur.

- *Gelişmiş kodlar* gramer açısından çok daha yerinde, mantıklı ve betimleyicidir. Anlam daha geniş bir kelime dağarcığına, daha fazla ayrıntıya başvurularak açıklanır ve belirli bir dinleyicinin ihtiyaçları ve bilgisine uygun düşecek bireyselci bir açıklama seçilir. Bu yüzden, gelişmiş kodlar genele açıktır, herkes tarafından anlaşılabilir, belirli bir bağlam veya toplumsal grubun mevcut bilgilerine bağlı değildir.

Bernstein bu sosyal sınıf temelli konuşma kodlarının kaynaklarını aile ilişkileri, sosyalleşme pratikleri, bedensel ve bedensel-olmayan mesleklerin doğası temelinde açıklar. İşçi sınıfı ailelerde ilişkiler ve otorite kesin ve nettir: Bernstein'ın deyimiyle konumsaldır. Baba otoritesini tartışmadan ziyade emrederek (örneğin, 'sesini kes' ifadesiyle) gösterir. Orta sınıf ailelerde ilişkiler daha kişisel ve daha az katıdır. İletişim daha gelişmiştir ve sabit değildir, kararlar tartışılır ve kurallar müzakere edilir. Sınıf-aile temelli bu farklılıklar, ayrıca, orta sınıfla ve işçi sınıfıyla ilgili farklı iş durumlarını yansıtmaktadır: mavi yakalı işçilerin –konuşmaların az sayıda doğrudan talimatla sınırlı olduğu– bedensel becerilerine karşı, beyaz yakalı çalışanların –işin asıl özünü karar alma, müzakere ve iş gelişiminin oluşturduğu– sözel becerileri. Nitekim onların çocukları farklı bir iletişim biçimi ve otorite yapısı içinde sosyalleşirler.

Bu analiz, işçi sınıfı topluluklarda ilişkilerin yüz yüze (mekanik) bir yapıda olduğunu vurgulaması bakımından Durkheim'in mekanik ve organik dayanışma biçimleri analiziyle bağlantılıdır, fakat bu yüzden arada birçok anlam atlanır. Orta sınıfın 'dünyası', aksine, çok daha hareketli, kişisellikten uzak ve bireyselcidir, bu yüzden iletişim formel ve açıktır (organik). Nitekim Bernstein'a göre, bu özel grubun iş ilişkilerine, grup içi ilişkileri ve aile rol sistemlerine baktığımızda, "sosyal sınıf genlerinin genetik bir kod aracılığıyla daha az aktarılabileceğini, aksine bu aktarımın bizzat sosyal sınıfın gelişmesine yardımcı olduğu bir iletişim kodu aracılığıyla çok daha fazla sağlanabileceği"ni öne sürmek mantıklıdır.

Bernstein bu kodları başlangıçta eğitsel başarıda sosyal sınıf farklılıklarını açıklamakta kullanır. Okullar, daha çok "evrenselci anlam düzenleri" üzerine kurulmuş orta sınıf kurumlardır. Öğretmenler esasen orta sınıftandır ve gerçekte gelişmiş bir kod aracılığıyla iletişim kurarlar. Böylece, orta sınıftan çocuklar okulda kendilerini 'evde' hissederlerken, işçi sınıfından çocuklar 'yabancı' bir dille yüz yüze

oldukları yabancı bir ortamda hissederler. Ayrıca, onların sınırlı konuşma şekilleri sadece okul tipi bilginin –yani, ders kitapları ve öğretmenlerin aktardıkları soyut kavramlar ve düşüncelerin– öğrenilmesini engellemekle kalmaz, aynı zamanda onları güç duruma (ve daha alt bir konuma) düşürür. 'Argo' dilleri öğretmenler tarafından küçümsenir ve teşvik edilmez. Hataları sürekli olarak düzeltilir ve sınırlı kelime dağarcıkları cahillik ve kabalık olarak yorumlanır. Bu yüzden, onların etiketlenme ve cezalandırılmaları ihtimali yüksektir. Onlar öğretmenleriyle orta sınıftan çocuklar gibi iletişim kuramazlar ve öğretmenler sadece otorite kişiler olarak görülür. Bernstein'ın ortaya koyduğu gibi, "bu, öğrenci ve öğretmenin birbirlerinin dünyalarını önemsemedikleri ve iletişimin farklılıkları sergileme aracı haline geldiği bir duruma yol açabilir". İşçi sınıfından çocuklar, bu yüzden, muhtemelen daha fazla oranda alt düzey konumlarda kalırlar, tam akademik bilgiden (ve ulaşılması gereken özelliklerden) dışlanır, kendilerini aşağı hisseder ve böylece gelecekteki işe uygun biçimde sosyalleşirler.

Dilsel kodlar, bu yüzden, işçi sınıfını güç konumlarından ve ayrıcalıklardan dışlayan orta sınıf kimlik ve birliği yaratma ve sürdürme aracı sağlayan sınıfsal yeniden-üretim biçimi olarak hizmet eder.

Bernstein ve arkadaşları, Londra Enstitüsü'nde, dilsel kodların çok farklı bağlamlarda –örneğin, resimlerin tasviri, oyunların oynanışı, bir hırsızlık durumunda ve hatta orta sınıf ve işçi sınıfından annelerin kullandıkları farklı sosyal kontrol biçimlerinde– nasıl işlediklerini kesin olarak ortaya çıkarmak ve belirlemek için birçok deney yaptılar. Ancak Bernstein buradan temel bir sınıfsal egemenlik ve yeniden-üretim aracı olarak eğitsel bilgi analizine geçer. Okul müfredatını kontrol edenler sadece ona daha iyi ulaşmakla kalmaz, aynı zamanda bilgi olarak tanımlanan şeyi de kontrol ederler. Okullar ve öğretmenler, ona ulaşmak, bir sınav sisteminde iyi olmak ve böylece üst düzey iş konumlarını elde edebilmek için gerekli akademik bilginin gelişimine katkıda bulunurlar. Orta sınıf, bu yüzden, hazır bir avantaja sahiptir ve böylece onlar çocuklarının kendi mevcut sınıfsal egemenliklerini sürdüreceklerinden emin olabilirler. Aynı şekilde, işçi sınıfından çocuklar, Bernstein'ın ilk çalışmasında ima edildiği gibi, okul sistemi içindeki yetersizlikleri nedeniyle, sınırlı konuşma ve dil düzeyleri yüzünden değil, aksine sistem –orta sınıftan çocukları orta sınıf bilgi ve konuşma kodları temelinde seçerek– onları başarısız kıldığı için başarısız olurlar. Bernstein ve çalışma arkadaşları, *Sınıf, Kodlar ve Kontrol*'de (Cilt 1-4, 1971-1990), okul müfredatının sınıflandırılma ve öğretilme biçimini ve onun ayrıca sınıflara-dayalı bir toplumdaki

toplumsal ilişkileri nasıl yansıttığı ve pekiştirdiğini analiz ederler. Bernstein'a göre, müfredat belirli konuları diğer konulardan kesin çizgilerle ayıran sıkı bir bilgiler 'derleme'si olarak veya konuları birleştirmeye ve örtüşen sınırları belirlemeye çalışan disiplinler-arası kodlar olarak anlaşılabilir. Örneğin, fizik ve kimyayı kuşatan sıkı bağları birleştirilmiş bilim, sosyal araştırmalar veya ifade sanatlarının genişliği ve çeşitliliğiyle karşılaştırın. *Derleme* kodlar çoğu kez onaylanan bilgi olarak, itiraz veya tartışmadan ziyade öğrenmeyi gerektiren olgular ve sayılar olarak düşünülürken, *birleştirilmiş* kodlar tartışma ve düşünmeyi teşvik eden daha öğrenci merkezli şeyler olarak görülür. Müfredat, onun düzenlenme ve öğretilme biçimi, bu yüzden, sınıf içinde öğretmenler ve öğrenciler arasındaki güç ilişkilerinin, Bernstein'a göre büyük ölçüde toplumdaki güç yapısını yansıtan ilişkilerin göstergesidir. Bir seçenek sunulduğunda, örneğin, işçi sınıfı kökenli öğrencinin bilim ve matematik gibi daha teorik disiplinlerden ziyade birleştirilmiş müfredatı seçmesi ihtimali yüksektir. Dolayısıyla onun A-Seviyesinde eğitim almak ve üniversiteye girebilmek için gerekli dereceleri kazanması ihtimali daha düşüktür.

Bu yüzden, Bernstein'a göre, öğrencileri sadece liyâkat temelinde işleyen kurumlar olmaktan uzak olan okullar, gerçekte fırsat eşitliği kılığında işleyen bir sınıfsal yeniden-üretim ve eşitsizlik sisteminin tamamlayıcı parçalarıdır.

Böylece, Bernstein'ın genel amacı "güç ilişkilerinin bilginin düzenlenmesi, dağılımı ve değerlendirilmesine toplumsal bağlam aracılığıyla nasıl nüfuz ettiği"ni açıklamaktır. Durkheim ve Mead dilsel kodlar üzerine ilk çalışması üzerinde etkili olsa da, Marksizm onun yeni analizlerinde daha egemen konumdadır. Bernstein'ın yorumcu ve yapısalcı düşüncelerden yararlanarak yapmaya çalıştığı şey, bir sınıfsal yeniden-üretim döngüsü teorisinden başka bir şey değildi.

KAVRAMSAL GELİŞİM

Basil Bernstein'ın dilsel kodlar anlayışı İngiliz eğitim sosyolojisini büyük ölçüde etkiledi. Bu anlayış birçok empirik araştırmaya esin kaynağı oldu ve eğitimde başarı konusunda uzunca süredir devam eden tartışmalara yeni bir boyut kazandırdı.

Bernstein'ın teorisi savaş-sonrası İngiliz eğitim sosyolojisindeki iki ana gelenekten beslenir.

- 1950'ler ve 60'larda, orta sınıf ve işçi sınıfından çocukların eğitsel başarılarındaki büyük farklılıkları onların toplumsal kökenleri

temelinde açıklama girişimi.
- 1970'lerde, bilginin kapitalist bir toplumdaki sınıfsal eşitsizliklerin nasıl sınıfsal yeniden-üretim ve sosyal kontrolün tamamlayıcı bir parçası haline geldiğini açıklamak için 'yeni' bir eğitim sosyolojisi kurma girişimi.

Ancak o, ayrıca, oldukça şiddetli bazı tartışmalar başlattı –bunların bir bölümünde onun tezi abartılarak veya çarpıtılarak yorumlanmaktadır.

Bernstein, asla işçi sınıfı konuşma kalıplarının basit veya yetersiz olduğunu söylemese, açıkça 'işçi sınıfı düzgün konuşmadığı için zekice düşünemez' demese bile, aslında bunu ima eder görünür; ve Carl Bereiter gibi yazarlar bu teoriyi alt gelir grubundakiler ve Siyahların Amerikan eğitim sisteminde niçin başarısız olduklarını göstermek amacıyla kullanmışlardır: zira bu insanlar kullandıkları konuşma kalıpları bilişsel gelişimlerini geciktirdiği ve soyut düşünceleri anlamalarını güçleştirdiği için başarısız olmaktadırlar. Harold Rosen (1974) ve William Labov (Keddie 1973) bu iddialara şiddetle karşı çıkar. Rosen, Bernstein'ın sosyal sınıf tanımlarının kullanışsız olacak ölçüde belirsizlikler içerdiğini öne sürer – Bernstein, bazen bedenen çalışmayanların tümünü orta sınıf ve tüm bedenen çalışanları da işçi sınıfı olarak almakta, ancak başka zamanlarda bu son kategoriye sadece alt düzey işçi sınıfını dâhil etmektedir. Onun bu kodlarla ilgili kanıtları, çoğu kez, orta-sınıfın üstünlüğü iddiasını karşılayamayacak ölçüde yetersiz ve zayıftır. Labov'un Siyah Amerikalıların konuşma kalıpları analizi, bu konuşma kalıplarının tutarsız, gramere aykırı veya mantıksız olmayıp, aksine gelişmiş bir kod kadar zengin ve rasyonel ve aynı şekilde, kurallı ve karmaşık fikirleri ele alacak yeterlilikte olduklarını gösterir. Özetle, orta sınıf kendi İngilizce'sinin üstün olduğunu iddia edecek bir toplumsal güç konumundadır.

Bernstein işçi sınıfının dilini sıcak ve canlı, basit ve dolaysız olarak tasvir eder:

> Bence, kod kısıtlaması her zaman dilsel veya kültürel yoksunluk yaratmamıştır, zira kültürel ve yaratıcı formda bir zarafet ve çeşitlilik vardır.

Ayrıca o, 'Eğitim Toplumu Telâfi Edemez' isimli yazısında (1970), telâfi eğitimi kavramına, yoksul işçi sınıfının eğitsel yetersizliklerini gidermeyi amaçlayan Eğitsel Olarak Öncelikli Alanlar gibi girişimlere şiddetle karşı çıkar; zira burada söz konusu çocukların niçin başarısız oldukları sorulmak yerine daha çok ebeveynler suçlanmaktadır. Bernstein, "aslında, işçi sınıfı diyalekt"te çocuğun gelişmiş kodu öğ-

renmesini engelleyecek hiçbir şey olmadığını öne sürer: o söz konusu çocukları eğitim sistemimizde fazla avantajsız konuma sokmaz. Bernstein, benzer şekilde, dilsel kodları bölgesel diyalektlerden ayırır, ancak ayrıca standart bir orta sınıf İngilizce'den ziyade Liverpool ağzı ve Londralı aksanıyla konuşmak çoğu kez bir handikap yaratabilir ve bu özellik zekâ düşüklüğü ve ilkellik olarak damgalanabilir.

Başka yazarlar, Bernstein'ın dilsel kodlar tanımındaki bazı belirsizlikleri, onun bu kodları karşı uçlar olarak sunmasını eleştirmişlerdir (burada konuşma, daha ziyade, argodan akıcı ve düzgün bir ifadeye doğru bir süreklilik çizgisi sergiler görünmektedir). Daha da önemlisi, bu eleştirmenlere göre, onun deneyleri bu kodların sosyal sınıf farklıkları ve sınıfsal ilişkiler açısından temel olduğunu gösterecek kesin kanıtlar sağlayamamıştır. Arkadaşları, bu kavramı kendi deneylerinde daha az kullanmışlardır ve hatta Bernstein artık 'kontrol biçimleri'ni sosyo-lengüistik kodlardan daha fazla vurgulamaktadır. Ayrıca, David Hargreaves *vd.* gibi (1975) benzer araştırmalar, okulların mutlaka gelişmiş kodlar kullanmadıklarını, aksine onların –Bernstein'ın teorisine göre– işçi sınıfından öğrencilerin kendilerini daha fazla evde hissetmelerini sağlaması gereken (!), büyük ölçüde 'kapalı' anlamlar ve kısa katı emirlere dayandıklarını göstermektedir.

Rachel Sharpe gibi radikal yazarlar, Bernstein'ın çalışmasında daha yeni Marksist bir çerçeve kullanılmasına rağmen, onu özünde işlevselci ve Weberci olarak görürler. Onlara göre, Bernstein uygun bir sınıf tanımı veremez, diyalektik analizi uygun biçimde kullanamaz veya kapitalist toplumdaki temel üretim ilişkileriyle bu kodların bağlantısını açıkça kuramaz. Pap ve Pleh'in araştırması (1974), gelişmiş ve kısıtlı kodların Macaristan gibi görünüşte sınıfsız toplumlarda bile bulunduğunu göstermektedir. Karabel ve Halsey'in (1977) öne sürdüğü gibi, Bernstein'ın tezi Britanya gibi açıkça sınıf-temelli bir toplumda anlamlı olsa bile, onu örneğin Amerika veya Komünist Çin'e uygulamak zordur.

Bernstein ve arkadaşları, bu fikrin ilk ortaya atıldığı 1960'lar ve 70'ler döneminde özellikle dilsel kodlar kavramını kullanarak eğitsel başarıyı açıklamaya çalışırlarken, daha sonradan sınıf-temelli bir toplumdaki güç yapıları ve süreçlerini açıklamaya yönelmişlerdir. Özelde onlar, toplumdaki güç ve kontrolün büyük ölçüde kurumsal ve kişisel düzeyde işlediği süreçleri belirlemeye meraklıdırlar; yani, onlar kapitalist bir toplumdaki sınıfsal ilişkilerin aile içinde, okullarda ve işte dilsel kodlar aracılığıyla nasıl aktarıldığı ve yeniden-üretildiğini açığa çıkarmaya çalışırlar. Bernstein, dilsel kodlar kavramını daha kesin olarak tanımlamayı ve onların arkasındaki ilkeleri ortaya çıkarmayı

amaçlar; onlar nasıl yaratılır ve eşitsizliği meşrulaştırmaya ve artırmaya nasıl hizmet ederler? Bernstein'a göre, nispeten basit bir işbölümü 'kısıtlı' dilsel kodlar ve ilişkilere yol açarken, toplumsal işbölümü daha kompleks hale geldikçe ve işçi-işveren ilişkileri kişisellikten uzaklaştıkça, dilsel iletişim kodu ve kontrol daha gelişkin hale gelir. Örneğin, bir atölyede patron ve işçiler arasında kullanılan kısa sert emirleri ve aralarındaki iletişimi modern bir şirkette yönetim kurulu üyeleri başkan arasındaki gelişkin tartışmalarla karşılaştırın.

Dilsel kodlar, temel sınıfsal egemenlik ve yeniden-üretim mekanizmaları olsalar da, hem okulda (örneğin, öğrenci alt kültürleri içinde) hem de işte (sendikada) 'muhalif' kodlar üretebilirler, zira öğrenci veya işçi grupları dili kendilerini savunmak ve güç konumundakilere karşı muhalefeti örgütlemek için kullanırlar. Bu muhalif kodlar bastırılan sınıfların direniş potansiyelini ve hatta yönetici sınıflar arasındaki iç çelişki ve çatışma ihtimallerini aydınlatır. Kod kontrolü pasif olarak sağlanmaz; onlar 'aktarıcılar' ve 'alıcılar' arasında sürekli etkileşimi –hatta mücadeleyi– gerektirir. Nihayetinde, bu teori, insanların sınıfsal egemenliğe karşı –sembolik, ekonomik veya siyasal– direnme ve hatta isyan potansiyelini kabul eder.

Böylece, Bernstein'ın dilsel kodlar teorisi çok daha geniş ve derin bir analize dönüşmüştür. Kökleri eğitimde olsa bile, artık Bernstein, daha açık bir biçimde sınıflı bir toplumda güç, egemenlik ve iletişim analizine odaklanır. O uzun bir yol kat etmiştir, halen önemli bir etkiye sahiptir ve (bazı GCSE adayları işçi sınıfından çocukları sadece dil yoksunu olarak değil aynı zamanda dilsel açıdan 'ahlâksız' olarak betimleseler bile) sosyoloji eğitimini büyük ölçüde etkilemektedir.

AYRICA BAKINIZ

- **POST-MODERNİZM**
- **SÖYLEM** ve
- **SİMÜLASYONLAR** –post-modern dil ve sembollerin gücü teorileri olarak

OKUMA ÖNERİLERİ

BERNSTEIN, B.B. (1970), 'A Sociolinguistic Approach to Social Learning', Worsley P., *Modern Sociology Introductory Readings*, Penguin –Bernstein burada kendi görüşlerini özetler.

LABOW, W. (1973), 'The Logic on non-Standard English', Keddie N., *Tinker Tailor ... The Myth of Cultural Deprivation*, Penguin

ROSEN, H. (1974), *Language and Class*, Falling Wall Press –ikisi de Bernstein'ın görüşlerini eleştirir

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

BERNSTEIN, B.B. (1961), 'Social Class and Linguistic Development – A Theory of Social Learning', Halsey *et al. Education, Economy and Society*, Free Press

BERNSTEIN, B.B. (1971-75), *Class, Codes and Control*, vol. 1-3, Routledge & Kegan Paul

HARGREAVES, D.H. *ET AL.* (1975), *Deviance in Classrooms*, Routledge & Kegan Paul

KARABEL, J. AND HALSEY, (1977), A.H. *Power and Ideology in Education*, OUP

SHARPE, R. (1980), *Knowledge, Ideology and the Politics of Schooling*, Routledge & Kegan Paul

SINAV SORUSU

Eğitsel başarıda sosyal sınıf farklılıklarının açıklanmasında 'dilsel kodlar' ne kadar önemlidir? Tartışınız. (Oxford Sınav Komisyonu, Mayıs 1985)

Çeviri: **Ümit Tatlıcan**

21

Eleştirel Teori

Frankfurt Okulu

FİKİR

'Eleştirel Teori' teriminin kaynağı Frankfurt Üniversitesi'nde 1923'te kurulan Frankfurt Sosyal Teori Okulunda birlikte çalışan bir grup Marksist akademisyenin ve ayrıca 1980'ler ve 1990'larda Jürgen Habermas ve arkadaşlarının yazıları ve yayınlarıdır. Eleştirel Teori asla tek bir düşünce okulu olmasa, sürekli aynı üyelerden oluşmasa bile, onları birleştiren noktalar geleneksel Marksist düşüncenin çağdaş olaylar ışığında yeniden değerlendirilmesi ve özelde totalitarizmden nefret, Nazi Almanyası ve Sovyet komünizminin otoriter rejimlerinin bireysel özgürlüklere ve insanlığa karşı yarattıkları tehditler ve savaş-sonrası kapitalizmin baskıcı ideolojisidir. Okulun önde gelen temsilcilerinin çoğu, özellikle Max Horkheimer, Erich Fromm, Herbert Marcuse ve T.W. Adorno bizzat siyasal sığınmacıydı. Marksistler ve Yahudiler 1930'larda Nazi Almanya'sından göç etmek zorunda kaldılar ve Enstitü 1934'te Columbia Üniversitesi'ne taşındı ve 1949'a kadar faaliyetlerini orada sürdürdü.

Savaş-sonrası dönemde Frankfurt Okulu, onun neo-Marksist eleştirel teorisi, kapitalizm karşıtlığı ve Amerika karşıtı polemikleri, benzer şekilde radikaller ve öğrencilere ilham kaynağı oldu ve Yeni Solun öncüsü konumuna geldi. Asıl okulun faaliyetleri 1973'te Adorno ve Horkheimer'in ölümleriyle dursa da, Jürgen Habermas'ın yazıları eleştirel okulun çalışmaları ve fikirlerine ilgiyi yeniden canlandırdı.

*Eleştirel teori*yi tek ve birleşik bir sosyolojik düşünceler topluluğu olarak sınıflandırmak zordur. Daha ziyade o, teorik bir çerçeveyi, Marksizm'i Freudcu kavramlarla, felsefeyi psikanalizle, ekonomik araştırmayı –aileden kitle iletişim araçlarına, ekonomi ve devlete kadar birçok sosyolojik alanla ilişkili– tarihsel ve kültürel analizlerle birleştirmeye çalışan disiplinler-arası bir yaklaşımı temsil eder. Eleşti-

rel teori, otoriter bir devlet veya bir tüketim toplumunun ihtiyaç duyduğu ruh veya kişilik tipi hakkında güçlü bir psikolojik analiz içerir. Bunun ürünleri, Erich Fromm'un çalışmaları ve Theodore Adorno'nun *Otoriteryan Kişilik* (1950) ve Herbert Marcuse'un *Tek Boyutlu İnsan* (1964) adlı eserleridir.

Bütün bunlara rağmen, eleştirel teorinin ana hedefi modern toplumdaki tüm egemenlik biçimlerinin 'eleştirel' bir analiziydi.

Bu özel ilgi Frankfurt Okulu teorisyenlerinin içinde yaşadıkları dönemin –totaliter toplumların ortaya çıkışı, Nazi toplama kampları ve Stalin'in tasfiyelerinin yarattığı korkular, otoriteryanizm ve bireysel düşünce ve özgürlüğün bastırılmasının– bir yansımasıydı. Gelişmiş kapitalizm ve Sovyet sosyalizmi, o döneme kadar insanlar tarafından geliştirilmiş, kalabalık tüm nüfuslarının ihtiyaçlarını karşılayabilen, ancak aynı zamanda insanları kitlesel düzeyde kontrol edip güdümleyebilen –Orwell'in *1984* adlı romanındaki bütün korkularını gerçekleştirir görünen– en güçlü sosyal sistemlerdi.

Yeni komünist devletler Marksizm'i kitleler üzerindeki ideolojik hâkimiyetlerinin (buna fiziksel güç ve terör de dâhildir) temeli olarak kullanırlarken, Batı kapitalizmi Amerika, Britanya ve Batı Avrupa'daki emekçi sınıfları bir 'yanlış bilinç' ve maddî tatmin duygusu içinde etkisizleştirmek için tüketimcilik ve bireycilik gibi daha incelikli ideolojilere başvurmaktaydı. Eleştirel teori taraftarları bu egemen ideolojileri analiz etmeye ve yönetici sınıfların gücünü veya devletin hâkimiyetini –devrimler veya demokrasiyle– kırma girişimlerinin niçin başarısızlıkla sonuçlandığını açıklamaya çalıştılar.

Eleştirel teori, böylece, Marx'ın 'yabancılaşma', Durkheim'ın 'anomi' ve Weber'in 'çelik kafes'iyle aynı gelenek içinde yer alıyordu: bu gelenek bürokrasi, teknoloji, medya ve devletin her yere sızan ve baskıcı güçleri ortasında boğulan bireyin özgürlük çığlığıydı. Onlara göre, modern dünya, bireyin maddî bolluk ortasında anlam ve bilgi arayışı ruhunu ve teknik ilerleme, bürokrasi ve kitle kültürünün yüzünü göstermeyen güçleri karşısında bireysel özgürlük ve kontrol için mücadele ruhunu kaybettiği manevî bir çöldür. Frankfurt Okulu teorisyenleri, gerçek olmaktan çok uzak olan modern dünyanın yönetici sınıfın gücünü gözlerden saklayan ve meşrulaştıran ideolojik bir çarpıtma olduğunu göstermeye çalıştılar. Onlara göre, rasyonel, özgür ve ilerlemeci olmaktan oldukça uzak mevcut toplum, temel insanî özgürlükleri –seçme, ortaklaşa ve rasyonel kararlar verme yeteneğini– zayıflattığı veya yıktığı için, irrasyonel ve baskıcıdır. Yaptıkları propagandaların aksine, bireysel özgürlüğün kaleleri olmaktan uzak olan Batılı toplumlar, lânetleyip eleştirdikleri komünist toplum-

lara benzer biçimde, 'tek boyutlu insanlar' yaratarak 'toplumu tamamen yönetme'nin güçlü örneklerini oluşturdular.

Eleştirel teorinin amacı modern toplumdaki bireyi özgürleştirmekti: bu da, onlara göre, söz konusu baskıcı güçleri eleştirel analize tâbi tutup zayıflıklarını teşhir etmekle ve böylece bu ideolojik şartlanma konusunda bir sınıf bilinci yaratmakla mümkündü. Onlar ayrıca, gerçekte özgürleşmiş ve rasyonel bir toplumun neye benzeyeceğini ana hatlarıyla ortaya koyarak, benzer şekilde, kitleleri devrimci düşünce ve eylem için harekete geçirmeyi umdular.

Frankfurt Okulu teorisyenleri bir yandan Marksizm'i eleştirilerinin bir temeli olarak kullanırken, öte yandan geleneksel Marksizm'i diğerleri gibi bir ideoloji olmakla eleştirdiler. Onlar klâsik Marksizm'i fazla determinist olduğu, ekonomik güçlere tarihsel gelişimde fazla önem tanıyıp bireyin rolünü küçümsediği, Stalin gibi tiranlar tarafından kitleleri bastırmak ve hakikâtleri (!) çarpıtmak amacıyla kullanılan baskıcı bir ideolojiye dönüştürüldüğü için eleştirdiler. Fakat onların niyeti, Marksizm'i zayıflatmak değil, aksine çağdaş gelişmeler ışığında onu yeniden canlandırmak ve yaşatmak, –'özgür bir insanlar toplumu'nu öngörme ve sağlamanın temeli olarak– daha bireyselci bir sosyalist toplum yaratmak ve toplumu insancıllaştırmaktı (Horkheimer, 1937). Eleştirel teori, böylece, neo-Marksizm'in bir kod adı, genç Marx'ın düşüncelerini Freud ve Weber'in Marksist olmayan düşünceleriyle birleştirerek resmi Marksizm'i liberalleştirme ve Batı toplumunun daha esnek, hümanist ve radikal bir yorumunu yapma girişimi haline geldi.

Tom Bottomore eleştirel teoride dört temel tema tespit eder:

1. *Pozitivizm ve empirizm eleştirisi.* Modern bilimsel analizin temeli olarak, bir bilgi teorisi olarak ve modern sosyolojinin temeli olarak ciddi bir pozitivizm ve empirizm eleştirisi. Sırasıyla *Geleneksel ve Eleştirel Teori* (1937) ve *Akıl ve Devrim* (1941) gibi temel çalışmalarda Horkheimer ve Marcuse, pozitivizmin insan davranışı analizinin fazla determinist olduğunu öne sürerek, bir bilim olarak sosyoloji fikrini reddeder. Pozitivizm, insanları –oldukça determinist bir neden-sonuç şeması içinde– şeyler gibi ele alır, olgularla değerleri ayırmayı başaramaz ve toplum içinde olanları olması gerekenlermiş gibi sunarak mevcut toplumsal düzeni meşrulaştırır ve değişmeyi engeller. Özellikle bilimin gücü, teknolojik, ekonomik ve siyasal kararların artık 'bilimsel' onaya bağlandığı, bütün eleştirilerin itiraz edilemez karmaşık bilimsel bir söylemle ve teknik ayrıntılarla bastırıldığı, her 'ilerleme'nin

bilim adına meşrulaştırıldığı yeni bir 'teknokratik' egemenlik biçimini desteklemek ve güçlendirmek için, bizzat yönetime devredilir. Yönetici seçkinler bilimi artık kendi egemenliklerini gizlemek ve meşrulaştırmak, modern toplumu kişisellikten uzak ve tamamen güçlü bir birim kılmak, gerçekte kontrol altında tutup yönlendirmek için kullanırlar. Pozitivizm, gerek toplumsal gerek doğal hakikâti ortaya çıkartan bir araç olmak yerine, artık kapitalist sınıfın (ve komünist devletin) insanlar ve doğayı daha fazla sömürmek, kazançları ve kontrolleri artırmak, yönetici seçkinleri destekleyen bir gerçeklik imgesi geliştirmek için kullandığı 'araçsal aklın' kaynağı haline gelmiştir. Bilim artık nükleer silâhlar, kimyasal kirlenmeler veya uzay araştırmalarıyla ilgili kararların doğruları ve yanlışları üzerine felsefî tartışmalar içermez, aksine sadece güçlü, insanlığın etkisine kapalı kararlara hizmet eder –ancak aynı zamanda, hakikât ve bilgi peşinde koştuğu görüntüsü verir. Horkheimer (1937) 'diyalektik teori'yi, pozitivizme karşı çıkan ve onu her tür bilgi üzerine düşünmenin ve insan düşüncesini özgürleştirmenin temeli olarak gören eleştirel bir yaklaşım olarak geliştirir. Bir argüman, olgu veya teoriyi asla tamamen doğru olarak kabul etmeyen diyalektik teorinin dünyayı eleştirmek ve değiştirmek için gerekli temeli sağlayacağına inanılıyordu.

2. *Gelişmiş toplumlardaki yeni egemenlik biçimlerinin analizi.* Weber gibi, Frankfurt Okulu teorisyenleri de, modern insanı yeni bir kontrol biçimi –teknik-rasyonalitenin güçleri– tarafından sindirilmiş bir varlık olarak gördüler: ister kapitalist veya komünist, isterse demokratik veya totaliter olsun, bütün modern sistemler, mantıksal ilerleme adına bireysel muhalefeti, haklar ve özgürlükleri yok ederek, bilimsel teknikler ve teknolojiyi toplumun temel güçleri kılarlar. Bu teorisyenler, tekelci kapitalizmin gelişimi, ekonominin devletçe kontrolü ve plânlamasındaki artış, bürokrasi, otomasyon ve mekanizasyonun hızla artışı gibi genel eğilimleri bu sürece örnek olarak verirler: bütün bunlar rasyonel ve görünüşte mantıklı gelişmelerdir, ancak bireyin giderek daha güçsüz, soyutlanmış ve hayâl kırıklığına uğramış göründüğü, kişisel ilişkilerden çok uzak yabancılaşmakta olan bir dünya yaratırlar. Sosyal kontrol ve merkezî plânlama tamamen yaygın hale gelir, kimse kontrol altında görünmez, çünkü muhalefet etkisini yitirmiştir. Horkheimer ve Marcuse, tıpkı Weber gibi, insanın bu tahakküme direnme gücü hakkında giderek daha kötümser düşünmeye başlar. Marcuse, örneğin, *Tek Boyut-*

Iu İnsan'da (1964), kapitalist toplumlardaki iki temel sınıfın etkili tarihsel birimler olmaktan çıktıklarını öne sürer. Hâkimiyet artık sınıflarda değil, bilimsel-teknolojik rasyonalitenin kişisel-olmayan güçlerinin elindedir. İşçi sınıfı kitlesel tüketim ve rasyonel üretim süreçleri tarafından asimile edilirken, ortada hiçbir muhalefet kalmaz.

3. *Kültür endüstrisi analizi.* Kültür endüstrisi kitlesel yönlendirme ve aldatmanın temel bir biçimi olarak görülür: burada, bütün kültür biçimleri sadece insanlık durumu hakkında nitel bir ifadeden, bir toplumsal eleştiriden yoksun bir eğlence tarzına ve reklâmcılık sektörü aracılığıyla yeni bir tüketiciyi kontrol biçimine dönüştürülür. Adorno, özellikle bütün kültürel formları – edebiyat, sanat ve müzik eserlerini– analiz etmeye çalışır: burada amaç, geçmişteki büyük çalışmaların aksine, modern kültürün artık günümüzün eleştirel bir analizini yapmadığını veya bir gelecek vizyonu sunmadığını göstermektir. Hatta bu eserler bireysel yetenek ve yaratıcılığı yansıtmaz, onlar piyasada satılmak, kitleleri eğlendirip kontrol altında tutmak amacıyla kitlesel olarak üretilirler. Marcuse, kültür endüstrisinin tekelci sermayeye yeni pazarlar sağlama, tüketimcilik ve maddiyatçılığı sürdürme ve kapitalizme karşı eleştiri ve hoşnutsuzlukları engelleme aracı olarak 'yanlış ihtiyaçlar' yaratma ve bu yanlış ihtiyaçları doyurma biçimlerini aydınlatmaya çalışır. Modern insan haz ve lüksü devam ettirmeye özendirilir, seks artık sadece insanî yeniden-yeniden-üretim ve kişisel ilişkilerin bir kaynağı olmayıp, aynı zamanda –arabalar ve magazin dergileri gibi– temel kitlesel tüketim mallarından biridir. Bir noktada, Marcuse, 1960'larda öğrenci devrimlerinin bir tür gurusu haline gelirken, cinsel özgürlüğe inancını bir karşı-kültüre ve daha özgürleşmiş bir toplumun temeline dönüştürür (1955).
4. *Modern toplumda bireyselliğin azalacağı korkusu.* Horkheimer ve arkadaşları değer olarak bireyselliğe bağlıydılar. Ancak onlar, kitle toplumunun artan gücü karşısında ve 'bireyin göreli özerkliğinin bile neredeyse ortadan kalkma eğilimi sergilediği', 'rasyonelleşmiş, otomatlaşmış, tamamen idare edilen bir dünya' haline gelme eğiliminde olduğu bir çağda, bireyselliğin varlığını sürdürebileceği konusunda daha karamsar düşünmeye başladılar. Onlar psikanalizin kavramlarını kullanarak, toplumun itaati sağlamak için ürettiği özel bir trendin varlığını belirlediler. Adorno *vd.*nin bu konudaki klâsikleşmiş araştırmaları *Otoriteryan Kişilik* (1950), faşizm, saldırgan milliyetçilik ve ırkçı önyargı-

ların oluşumuna katkıda bulunan kişilik özelliklerinin –düşünme biçimi katı, klişeleşmiş, batıl inançlı ve otoriteye körü körüne bağlı standart bir kişilik tipinin– analiziydi. Aksine, geçmişte bireyler daha özerk ve eleştireldi. Bireyin ve güçlü kişiliklerin zayıflaması sosyalleşme sürecindeki bir değişmenin sonucu olarak görülür. Kapitalizmin gelişimi sırasında, devletin gücü artarken ailenin rolü azalır ve özelde babanın otoritesi zayıflar. Babanın gücünün, özellikle evden uzak kalma süresinin artışı nedeniyle zayıflaması, erkek çocukların devlet ve kültür endüstrisinin yarattığı kahramanlar ve starlar gibi başka rol modelleri ve özdeşim kaynaklarına yönelmelerine yol açar. Gerçek baba figüründen yoksun erkek çocuk kendini daha az gösterebilir, erkekliği konusunda daha fazla düşünür ve kaygıları vardır, ancak bu duyguyu otoriteye meydan okumaktan çok itaat ederek yenmeye çalışır. Böylece Adorno, Alman gençliğinin 1930'larda Hitler'in ve bu dönem ve sonrasında faşist demagojilerin hipnotik gücünü göstermeye çalışır.

Gerçekte, Frankfurt Okulu teorisyenleri bu konuda giderek daha karamsar düşünmeye başladılar. Horkheimer dine dönerken, Marcuse tercihini öğrenci hareketleri, cinsel devrim ve cinsel özgürlükten yana koyar ve Adorno umutlarını eleştirel otantik sanatlara bağlar. Onların tümü, rasyonel ve merkezî plânlamaya rağmen, kapitalizmin batı toplumlarını –kendi temelini oluşturan aşırı-üretim, anarşi, ekonomik çöküntüler, işsizlik ve savaş döngüsü gibi nedenlerle– yıkıma sürükleyeceği korkusunu taşıyordu.

Eleştirel teori gelişirken Marksizm'den giderek uzaklaştı ve savaşsonrası yıllarda Horkheimer Marksizm'i, özellikle onun sınıf mücadelesi ve proletaryanın devrimci rolü düşüncelerini tamamen terk etti. Daha ziyade, onların analizleri kapitalist toplumların otoriter devletin mutlak kontrolü altındaki gelişimine ve Marcuse'un *Tek Boyutlu İnsan*'da (1964) tasvir ettiği kültürel kontrollere, yani kitlesel uyum ve bilinç, kültürel beyin yıkama olgularına odaklandı. Modern toplum, onlara göre, bir tam yönetim, kitlesel tüketim ve kitlesel duyarsızlık *çelik kafesi* haline geldi.

Bu yüzden, geleneksel sosyoloji tarafından geliştirilen pozitivizm eleştirel teorinin hedef tahtasıydı, ancak daha ziyade bir sosyal araştırma yöntemi olarak değil, devlet ve medyanın teknolojik rasyonalizmi ve sosyal kontrolünü artıran bir araç olarak. Onlar modern kültürün insanlıktan uzaklaştığını ve kendini tüketimcilik ve devlet otoritesinin hizmetine sunan insan aklı ve yaratıcılığının zamanla itibarını

kaybettiğini düşünürler. Savaş-sonrası kapitalizm koşullarında, kitleler ekonomik açıdan daha iyi bir konuma gelseler (ve bu yüzden daha az devrimci olsalar) bile, zihinsel ve ruhsal açıdan yoksullaşmışlar ve beyinleri yıkanmıştı. Adorno gibi yazarlara göre, daha da kötüsü, modern insan otoriteye tapar ve 1930'ların totaliter rejimlerinde tanık olunduğu gibi, Nazizm ve faşizm gibi otoriter hareketlere gönüllü olarak destek verir görünmektedir. Avrupa baskının ve düşüncenin kontrolünün baskın olduğu iki savaş arası dönemde karanlık bir çağa düşer görünmekteydi. Britanya ve Amerika gibi savaş-sonrasının kapitalist toplumları daha liberal ve hoşgörülü görünseler de, onlara göre bu durum bir yanılsama, Marcuse'a göre (1964) bir 'baskıcı tolerans' biçimi, yani devrimci olmayan ve ticari potansiyele sahip yeni fikirlere hoşgörüyle bakılması, hatta teşvik edilmesiydi. Böylece savaş-sonrası kapitalizmde fikirler pazarlanabilecek ve belirli bir kazanç karşılığında satılabilecek metalara dönüştürülürken, kültür sanatsal bir ifadeden yeni bir kitle endüstrisine dönüştürülmekteydi –kitleleri eğlendirecek, oyalayacak ve modern işin ve hayatın gerçeklikleri ve yabancılaşmasından uzaklaştıracak bir boş zaman endüstrisi. Bilim gibi kültür de modern kapitalizm tarafından kitleleri uyutma ve sosyal kontrol aracına dönüştürülmüştür. Bilim Aydınlanma Çağı tarafından insanı hayatın zorlukları ve yüklerinden özgürleştirme aracı olarak alınan bilim zamanla kâr amaçlı ve sosyal kontroller ve bürokrasiyi artırmaya yarayan bir başka kapitalist endüstriye dönüşmüştür. Bu yüzden, 1960'larda öğrenciler ve militanların tepkileri, modern bilimdeki bir yandan devlet ve ordunun gücünü, öte yandan piyasaların gücünü ve kimya, gıda ve petrol endüstrilerinin kârlarını artırır görünen gelişmelere karşıydı. Sosyal reformlar geliştirmeye çalışan bilim insanları bile, devletin –refah programları ve kamusal eğitimle idari kontrolü artıran– hizmetkârları olarak tasvir edilmekteydi.

Frankfurt Okulu düşünürleri, bu yüzden, Hegel'in 'fikirlerin gücü' konusundaki düşüncelerini Marksist yabancılaşma kavramıyla ve Weber'in rasyonalitenin gücü ve kullanımı konusundaki kötümser görüşleriyle birleştirmeye çalıştılar. Eleştirel teori, Weber'in modern kapitalizmin rasyonalitesi konusundaki büyü-bozumu düşüncesinin yanı sıra, onun insanı köleleştiren çelik kafes, yani düşüncenin kontrol altına alınmasına ve sınıf bilincinin aslında bir güç olmaktan ziyade devlet tarafından kontrolüne dayalı bir çelik kafes konusundaki korkularını paylaşıyordu. "Akıl kapitalizm tarafından" kitle kültürünü geliştiren ve kitlesel uyumu artıran bir kitle toplumunda 'tek boyutlu bir insan' yaratılarak "ele geçirilmiştir" (Cuff *et al.*, 1998: 197). Bireysel

seçim bir yanılsama, kişilik bir ürün ve stil bir pazarlama stratejisidir – onlar imaj, yanılsama ve Hollywood rüyaları temelinde yaratılan bir 'sanal gerçeklik'; bireysellik ve bireyciliğin bir kitlesel itaat ve standartlaşma dünyasındaki yanılsamalardır. Nitekim işçi sınıfı, onlara göre, savaş-sonrası kapitalizme katılmış ve kitlesel tüketimi tercih ederek tarihsel devrimci rolünden uzaklaşmıştır.

KAVRAMSAL GELİŞİM

Eleştirel Teori ve Frankfurt Okulu'nun yazıları, savaş-sonrası Avrupa ve Amerikasında, hem neo-Marksizm ve yeni sola, hem de öğrenci hareketlerine ilham kaynağı oluşturan temel bir güç haline geldi. Bu okul maddiyatçılık, kültürel yozlaşma, irrasyonalite olgularına ve nükleer silâhlanma yarışı nedeniyle çok yakın bir yıkım ihtimaline ayna tutmaktaydı. Bu okul savaş-sonrası tüm kültür ve kontrol biçimleri üzerine birçok eleştirel araştırma, hem eleştirel teorik çerçeve hem de ideoloji ve ideolojik kontrol olarak kültür (ve bilim) düşüncesi etrafında zengin ve bir dizi analiz üretti. Bu araştırmalar, özellikle Adorno'nun sanat üzerine ve itaat psikolojisi hakkındaki çalışmaları halen modern hayatla ilgili zengin görüşler sunmaktadır.

Kitle toplumunun gelişimi, sosyal kontroller ve ideolojik şartlanmada artış ve bireyselliğin zayıflaması onun ana konularıdır. Bu okulun tekelci kapitalizm, devlet, bilim ve teknolojinin rolü üzerine eleştirileri Batı dünyasının farklı yerlerindeki düşünce akımlarına yansımış ve onun büyük şirketler, büyük hükümet ve büyük birader karşısında bireyin durumuyla ilgili korkuları gençlerde ve hayal kırıklığına uğramış diğer insan gruplarında bir yakınlık duygusu yaratmıştır.

Fakat eleştirel teori ve teorisyenlere bazı eleştiriler yöneltilmiştir:

- Onların teorik çalışmaları bütünlük ve düzenden yoksundur, ayrıntılı analizlerden ziyade genellemelere dayanır. Gerek 1930'larda faşizmin yükselişi gerekse 1940'lardaki Yahudi düşmanlığı olsun, onlar olayları tarihsel bağlamına oturtamamışlardır.
- Disiplinler-arası bir yaklaşım olma iddiasına rağmen, eleştirel teori gerçekte çağdaş toplumla sınırlı ve özünde felsefi yapıda oldukça dar bir analizdir. Tarihsel derinlik ve genişlikten yoksundur; Friedrich Pollock ve Franz Neuman'ın katkılarına rağmen, gelişmiş kapitalizmle ilgili ekonomik analizler konusunda zayıftır. Onlar, gerçek bireycilik dönemi olarak çoğu kez erken kapitalizmin altın çağına bakmışlar, ancak bu spekülâtif iddiayı hiçbir zaman analiz etmemişlerdir.

- Bu teori ekonomik faktörleri ihmal etmiş ve kültür ve ideolojinin gücünü gereğinden fazla vurgulamıştır.
- Frankfurt Okulu teorisyenleri, Marksizm'i ciddi bir yeniden değerlendirmeden geçirdiklerini öne sürmelerine rağmen, Marksizm'in temel bir unsuru olan 'kapitalist toplumlarda sınıf analizi'ni ve özellikle işçi sınıfının devrimci bir güç olarak rolünü ele almayı unuttular. Eleştirel teori 'proletaryasız Marksizm' olarak betimlenir. Frankfurt Okulu proleter devrime inancını yitirmişti ve sınıfların (ve bu yüzden sınıf çatışmasının) gerçek anlamda yönetilen bir toplumda ortadan kalkacağını varsayma eğilimindeydi. Eleştirel teori Batılı toplumlarda devrimci coşkunun kaybolma nedenlerini açıklamaya çalışırken Batı Marksizm'ini aşsa bile, Amerika'da Marcuse'un ve Avrupa'da onun arkadaşlarının harekete geçirdiği radikal öğrenci ayaklanmalarının ötesinde değişme için hiçbir alternatif güç sunamamıştır –bu öğrenciler okuldan mezun olduktan sonra çok kısa sürede uyum sağlamışlar ve sanayinin yeni kaptanları, Amerikan kültürünün yeni tüketicileri olmuşlardır.

Bu yaklaşım, kendi seçilmiş sosyal kontrol ve uyum alanında bile:

- modern toplumdaki koşulların geçmiştekilerden, hatta kapitalizmde komünizmdekinden daha kötü olup olmadığını tarihsel ve empirik olarak analiz etmemiştir. Eleştirel teori taraftarları 'sokaktaki insan'dan ziyade orta sınıf burjuva modern insan modelini kullanma, savaş-sonrası Batı toplumunda bireysel özgürlüklerdeki gerçek gelişimi göz ardı etme eğilimi sergilediler. Onların sözünü ettikleri yozlaşma bütün nüfustan ziyade aydın ve eğitimli orta sınıfı ilgilendiriyordu.
- Kültür endüstrisi ve egemen ideolojinin gücü fazlaca vurgulanırken, onun zayıf yanları ve insanların bu koşullanmaya nasıl direndikleri ve onu nasıl engellemeye çalıştıkları ihmal edildi.
- Savaş-sonrası dönemde işçi sınıfı ve tâbi konumdaki diğer grupların kapitalizme ve tahakküme karşı geliştirdikleri farklı direnme girişimleri de dikkate alınmadı. Batı Avrupa'daki sosyalist ve komünist partilerin gelişimleri ve gücü, modern sendikaların gücü, kadın özgürlüğü hareketinin ortaya çıkışı ve öğrenciler, etnik gruplar veya çevreciler gibi kesimlerin devletin, büyük sermayenin, bürokrasi ya da teknolojinin gücüne karşı diğer radikal hareketleri de ihmal edildi. Onlar, Marksist bir devrimin niçin Batıda ortaya çıkmadığını açıklamaya çalışırken, 'sistem'in muhalefeti ezme ya da eritme, insanların düşünce ve davranış-

larını kontrol gücünü fazlaca vurguladılar.

- Son olarak, *Otoriteryan Kişilik* (1950) ve *Tek Boyutlu İnsan* (1964) gibi araştırmalar, modern insanla kitle toplumu arasındaki, sosyal kontrolle uyum arasındaki, faşizmle önyargı arasındaki ilişkilerin analizine büyük katkılarda bulunsa da, bu araştırmalar ayrıntılı ve derinlemesine teorik analizlerden yoksundur.

Eleştirel teori aslında bireyselliğin bir savunusu, tekil bireyin kitle toplumu içinde ve modern sosyal teoride ele alınması yönünde bir savunuydu. Bu yaklaşımda, öznellik savunuldu ve pozitivizmin sosyoloji ve Marksizm üzerindeki etkisine karşı saldırıya geçildi. O, modern sosyal sisteme içkin uyumculuk ve rasyonalitenin ezici güçleri ortasındaki bireyin sesiydi. Fakat bu yaklaşım savaş-sonrasının sosyal analizlerinden sadece biri, çok farklı Marksist yeniden-yorumlama çabalarından biriydi; ve başlangıçta oldukça etkili olsa bile, artan kötümserliği ve teorik zayıflığı nedeniyle, daha radikal teoriler ve – Üçüncü Dünyadaki devrimler, 1968 Mayıs öğrenci devrimi ve 'sistem'i bozma veya yıkmaya yönelik– başarılı toplumsal hareketler karşısında kendi ölümüne tanık oldu. Onun kültür ve felsefeye yoğunlaşması, Marksist düşüncedeki ekonomik, tarihsel ve sınıfsal analizlere uyumlu daha yeni gelişmelerle artık aşılmıştır. İlk Frankfurt Okulu artık ölü olsa bile, ruhu Jürgen Habermas, Clause Offe, Klaus Eder, Albert Wellmer ve diğerlerinin yeni-eleştirel yazılarında yaşamaktadır.

Gerçekte, Frankfurt düşünürleri insanın özünde rasyonel bir varlık olduğuna, sadece rasyonel ve özgür bir toplumda gerçekten insan gibi yaşayabileceği ve nefes alabileceğine inandılar. Fakat onlar böyle bir toplumun gerçekleşme ihtimaline inançlarını yitirdiler.

AYRICA BAKINIZ

- **TARİHSEL MATERYALİZM** –geleneksel Marksizm'in bu revizyonuyla ilişkili kaynak teori olarak
- **YABANCILAŞMA** –Marx'ın ilk görüşlerinin hümanist eleştirel teorinin temelini sağlayan bir düşünüş olarak
- **YAPISAL MARKSİZM** –Üstadla ilişkili radikal alternatif bir yorum olarak
- **MEŞRUİYET KRİZİ** –Jürgen Habermas'ın 1930'ların Frankfurt Okulunun fikirlerini nasıl genişletip düzeltmeler yaptığını görmek için

OKUMA ÖNERİLERİ

BOTTOMORE, T.B. (1984), *The Frankfurt School*, Tavistock [*Frankfurt Okulu*, Türkçesi: Ahmet Çiğdem, Ara yayıncılık, İstanbul 1989; 2. Baskı, Vadi Yayınları, 1994] –öz ve okumaya değer bir inceleme.
MCINTYRE, D. (1970), *Marcuse*, Fontana, Glasgow

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

ADORNO, T.W. *ET AL*. (1950), *The Authoritarian Personality*, Harper [*Otoriteryen Kişilik Üstüne*, Türkçesi: Doğan Şahiner, Om yayınevi, 2003]
BERNSTEIN, J. (1994), *The Frankfurt School: Critical Assessments*, Routledge, London
BOWIE, A. (2001), 'Theodor Adorno', Ch. 5, Elliot, A. and Turner, B.S. (eds), *Profiles in Contemporary Social Theory*, Sage, London
BRONNER, S.E. (1996), *Of Critical Theory and its Theorists*, Sage, London
HABERMAS, J. (1973), *Legitimation Crisis*, Heinemann
HORKHEIMER, M. (1937), *Traditional and Critical Theory*, Fischer, Frankfurt [*Geleneksel ve Eleştirel Kuram*, Çeviri: Mustafa Tüzel, Yapı Kredi Yayınları, Ağustos, 2005]
HORKHEIMER, M. (1972), *Critical Theory*, Herder & Herder
HORKHEIMER, M. AND W. ADORNO, THEODOR. (1995), *Aydınlanmanın Diyalektiği Üzerine Fragmanlar I*, Çeviri: Oğuz Özügül, Kabalcı Yayınevi
HORKHEIMER, M. AND W. ADORNO, THEODOR. (1996), *Aydınlanmanın Diyalektiği Üzerine Fragmanlar II*, Çeviri: Oğuz Özügül, Kabalcı Yayınevi
KELLNER, D. (2001), 'Herbert Marcuse', Ch. 4, Elliot, A. and Turner, B.S. (eds), *Profiles in Contemporary Social Theory*, Sage, London
MARCUSE, H. (1964), *One Dimensional Man*, Routledge & Kegan Paul [*Tek Boyutlu İnsan*, Çeviren: A. Timuçin, T. Tunçdoğan, May Yayınları, İstanbul, 1973] –'eleştirel' fikirlerin popüler bir versiyonu
MARCUSE, H., (1954), *Reason and Revolution*, Humanities Press [*Us ve Devrim*, Çeviri: Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, 1989]
MARCUSE, H. (1955), *Eros and Civilisation*, Beacon Press [*Eros ve Uygarlık*, Çeviri: Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, 1985]
RAMSAY, A. (2000), 'The Frankfurt School, Ch. 10, Part II, Andersen, H. and Kaspersen, L.B. (eds.), *Classical and Modern Social Theory*, Blackwell, Oxford
WIGGERHAUS, R. (1994), *The Frankfurt School: Its History, Theories and Political Significance*, Polity Press, Cambridge

SINAV SORUSU

'Marx'ın sınıf kavramı ondokuzuncu yüzyıl sanayi kapitalizmini anlamakta yeterli olabilir, ancak çağdaş sanayi toplumun kavramak için yetersizdir.' sözünü tartışın. (WJEC, Haziran 1986)

Çeviri: **Ümit Tatlıcan**

22

Etiketleme Kuramı

Howard Becker

Amerikalı sosyolog Howard Becker (1928-) Chicago Illinois'de doğdu, Chicago Üniversitesi'nde okudu ve Ford Vakfı üyeliği ve Stanford Üniversitesi'nde yardımcı profesörlük dâhil, çeşitli araştırma görevlerinin ardından Evanston, Illionis, North Western Üniversitesi'nde Sosyoloji ve Kentsel İlişkiler Profesörü olarak çalışmaya başladı. W.I. Thomas, Herbert Blumer ve Everetto Hughes gibi yazarlardan büyük ölçüde etkilenen Becker, 1950'li ve 60'lı yıllarda, özellikle sapkınlık araştırmasına katkıları ve temel bir sosyolojik araştırma tekniği olarak 'katılmalı gözlem' savunusuyla Sembolik Etkileşimci Hareket'in önde gelen kişilerinden biri haline geldi. 15 yaşında profesyonel bir müzisyendi ve 'Caz Dünyası'yla ilgili derin bilgisinden sapkınlık, etiketleme ve alt-kültürler ve 'yeraltı dünyası' yaşam biçimleri konusunda temel bir düşünce kaynağı olarak yararlandı. Becker ayrıca fotoğrafçılık tutkunuydu. Bu özelliği onu 'Sanat Dünyası'yla ve fotoğrafçılığın sosyolojiye katkısıyla ilgili çalışmalara yöneltmiştir.

Etiketleme düşüncesi Howard Becker'a ait değildir –bu ayrım genellikle Frank Tonnenbaum ve Edwin Lemert'e ve G.H. Mead, W.I. Thomas ve Charles Cooley gibi sembolik etkileşimcilerin geliştirdikleri düşüncelere dayandırılır. Ne de Becker, etiketleme kuramının oluşumu ve gelişiminde tek 'önemli' kişidir (Lemert, Schur, Goffman ve diğerleri bu alana aynı ölçüde değerli katkılar yapmışlardır). Becker'in katkısı daha ziyade etiketleme kuramının temel kavramlarını ve etiketleme sürecinin aşamalarını sistematik olarak ifade etmesi veya bir kurama dönüştürmesi ve bu kuramı ünlü kitabı *'Dışarıdakiler'* (1963) aracılığıyla popüler kılmasıdır.

FİKİR

Sapkınlık – toplumun normları ve değerlerini tehdit eden anti-sosyal davranışlar veya suçluluk – toplumun yasalarını *ihlâl eden* anti-sosyal davranışlar: bütün bunlar doğuştan getirilen özelliklerin sonuçları mıdır, yoksa kişinin içinde doğduğu veya yetiştiği sosyal çevrenin ürettiği davranışlar mıdır? İnsanlar sapkın olarak mı dünyaya gelirler? Onlar suçlu olarak mı doğarlar, yoksa onlara bu şekilde davranan ve tepki veren toplum mu onları anti-sosyal kılar?

Bu sapkınlık ve suç sosyolojisinin temel bir sorusudur ve bu alanın suç ve suçun nedenleriyle ilgili teorileri ve önermelerinin temelini oluşturmuştur. Geleneksel olarak pozitivist sosyologlar sapkınlığı belirli suçlu ya da anti-sosyal tiplerin içsel bir niteliği veya aksine, kötü bir aile geçmişi, çevre veya yanlış sosyalleşmenin bir sonucu olarak açıklama eğilimindeydiler. Fakat fenomenologlar, özellikle sembolik etkileşimci bir çerçeve içinde çalışanlar anti-sosyal davranışı çevrenin bir ürünü, kişinin içinde doğduğu sosyal çevrenin ve 'önemli diğerleri'nin, özellikle anne-babalar, arkadaşlar, öğretmenler ve otorite konumundakilerin onlara yaklaşım biçimlerinin bir yansıması olarak görme eğilimindedirler. Bu perspektife göre, kimi insanlar doğuştan suçlu ve ıslahı imkânsız kötü veya zararlı varlıklar değillerdir. Onlar daha ziyade diğerlerinin kendilerine yaklaşım biçimlerinin –veya en azından, bu yaklaşımı algılama biçimlerinin– bir sonucu olarak anti-sosyal varlıklara dönüşürler. Bu bakış açısından, sapkınlar ve suçlular diğerlerinin uygun yaklaşımları ve tepkileriyle ıslah ve hatta 'tedavi edilebilirler'.

1950'ler ve 60'larda sembolik etkileşimciliğin popülaritesi artarken, birçok farklı sosyolog, özellikle Chicago Üniversitesi'ndekiler 'etiketleme kuramı' adı verilen bir yaklaşım, bireylerin doğumla getirebilecekleri genetik özelliklerden ziyade, belirli insanlara uyguladığımız 'toplumsal etiketler'i ve bu etiketlemenin ardından onları sapkınlığa iten ve sapkınlığı artıran yaklaşım biçimlerimizi araştıran bir teori geliştirmeye başladılar. Etiketleme teorisi hareketinin önde gelenlerinden biri, Chicago Üniversitesi'nde okumuş ve daha sonra Sosyoloji ve Kuzey-Batı Illinois Üniversitesi'nde Kentsel İlişkiler Profesörlüğü yapmış Howard Becker'dir.

Becker sarsıcı kitabı *Dışarıdakiler*'de (1963), sistematik bir etiketleme ve sapkınlık teorisi geliştirir. O *aslında* sapkınlık diye bir şey olmadığını öne sürer. Daha ziyade, bir davranış biçimi sadece başkaları öyle tanımladığı için sapkın hale gelir:

> Toplumsal gruplar sapkınlığı, ihlâli sapkınlık 'oluşturan' kurallar

yaratarak ve bu kuralları belirli kişilere uygulayıp onları Dışarıdakiler olarak etiketleyerek yaratırlar. Bu bakış açısından sapkınlık, kişinin yaptığı davranışın bir niteliği değil, daha ziyade, 'suçlu'ya diğerleri tarafından kurallar ve yaptırımlar uygulanmasının bir sonucudur. Sapkın kişi etiketin başarılı şekilde uygulandığı biridir; sapkın davranış insanların bu şekilde etiketlediği davranıştır.

Bu perspektiften, sapkın davranış yoktur; sapkınlık basitçe diğerlerinin onaylamadıkları ve anti-sosyal, normal-dışı veya suçlu olarak etiketledikleri davranıştır. O tamamen kimin yaptığına, ne zaman, nasıl ve kimin önünde yapıldığına bağlıdır. Bu yüzden örneğin, banyoda veya duşta çıplaklık oldukça normalken, kahvaltıya çıplak oturduğunuzda anne-babanız, kardeşleriniz durumu biraz şaşkınlıkla karşılayacaklardır. Benzer şekilde, çılgınca bir parti ve eğlencede kaba veya çirkin bir davranış doğal karşılanır, hatta teşvik edilirken, bir cenaze töreninde uygun görülmez veya kınanır. Bir başkasını öldürmek bile ne her zaman yanlış karşılanır ne de mutlaka cezalandırılır. Hepsi koşullara, ilgili bireylerin güdülerine, diğerlerinin, özellikle otorite konumundakilerin ona bakış açılarına bağlıdır. Birini öldürmek, bu yüzden, cinayet veya en azından kasti olmayan bir cinayet olarak etiketlenir ve buna göre bir ceza verilir. Aynı şekilde, bu davranış bir savaşta yapılmışsa kahramanlık olarak övülür veya meşru müdafaa olarak görülür. Temel önemde olan, otorite konumundakilerin, davranışı kabul edilebilir veya sapkın bir edim olarak tanımlama ve etiketleme gücüne sahip olanların –yargıç ve polis, doktor ve öğretmen, hükümet ve medyanın– tepkisi ve onların –kendilerine yurttaşlar veya hastalar, çocuklar veya okurlar olarak– tâbi olanlarla ilişkileridir. Bu yüzden Becker'e göre, "Sapkınlık, davranışın temelinde yatan bir nitelik değil, eylemi yapan kişi ile bu eyleme tepki gösterenler arasındaki etkileşimdir".

Becker ardından bir kişinin normal olarak görülmekten sapkın olarak algılanma ve etiketlenmeye doğru geçirdiği evreleri kısaca açıklar.

İlk olarak, başlangıçta bir 'kamusal' etiketleme işlemi, başlarda çoğu kez oldukça informel olan, ancak sonradan bir ivme kazanan ve genellikle kamusal bir seremoniye ve bir kişinin sadece tuhaf veya sapkın bir biçimde davranan biri olarak değil aksine resmen sapkın biri olarak tanımlanmasına yol açan bir süreç vardır. Örneğin, mahkemede hüküm giyen ve cezaevine gönderilen bir suçlu; bir doktor ve psikiyatr tarafından teşhis konulan bir alkolik; bir şizofren teşhisi konulan ve tedavi için akıl hastanesine gönderilen 'kaçık' teyze.

İkinci olarak, bu resmi etiketler, uygulandıkları andan itibaren

egemen etiket haline gelir ve bir kişinin daha önceden bir baba, arkadaş veya patron olarak sahip olduğu diğer bütün semboller ve statüleri ortadan silerler. İnsanlar farklı tepkiler verirler. Onlar ilgili kişiyi tamamen yeni bir ışıkta görür, önceki bütün davranışlarını oldukça farklı bir biçimde yorumlar ve bu yorumlara göre davranır, genellikle onu sapkın biri ve artık ilişki kurmayacakları biri olarak reddeder, soyutlar ve paylarlar. Örneğin, ailesi tarafından reddedilen ve evsiz kalan alkolik; bir iş bulamayan veya ev satın alamayan eski suçlu.

Üçüncü olarak, bu reddedilme kaçınılmaz olarak bireylerin kendilerini algılama biçimlerini, benlik algılarını etkiler. Çoğu artık bu sapkın etiketine göre yaşayarak, bir sapkına dönüşerek sapkın bir yaşam biçimini ve hatta sapkın bir 'kariyer'i benimseyerek tepki verir – profesyonel bir suçluya dönüşen genç bir suçlu, bir eroinman ve uyuşturucu bağımlısı haline gelen bir hap kullanıcısı. Bu tür bireyler çoğu kez 'normal' toplumdan uzaklaşır ve alternatif yaşam biçimleri sürdürür veya sapkın alt kültürler içindekilerin desteğini arayarak ve onlar arasında statü kazanmaya çalışarak yeraltına çekilebilirler.

Bu yüzden, bir etiketleme döngüsü kendini doğrulayan kehanete yol açabilir. Sapkın olarak etiketlenen biri sonunda bir sapkına dönüşebilir; hatta onlar kendilerine uygulanan 'kontrol sağlayıcı' etiketi benimseyebilir ve sapkın olarak imgelerini usta bir suçlu veya bir deli olarak sürdürebilirler. Etiketleme kaçınılmaz bir süreç değildir (eski hükümlüler iş bulabilir ve uyuşturucu bağımlıları alışkanlıklarından vazgeçebilir). Ancak, sapkın davranışa özellikle bir akıl hastanesine veya cezaevine kapatılma eşlik ediyorsa, kamunun etiketleyici baskılarına direnmek ve üstesinden gelmek için güçlü bir karaktere ihtiyaç vardır.

Howard Becker etiketleme teorisi içindeki birçok temayı bir araya getirir ve ona yapılandırılmış ve sistematik bir çerçeve kazandırır. Başka yazarlar bu teoriyi benimsemiş ve geliştirmiş, sosyolojik araştırma ve pratiğe uygulamaya çalışmışlardır. Edwin Lemert, örneğin, birincil ve ikincil sapma ayrımı yapar, yani Lemert, toplum tarafından etiketlenmeden *önceki* sapkın davranışları toplumsal tepkinin bireyin etiketlemesinden *sonraki* kişisel benlik algısı ve statüsü üzerindeki etkisinden ayırır. Lemert'e göre, çoğu insan bazen sapkın davranışlarda bulunur; fakat bunlardan sadece çok azında yakalanır ve toplum tarafından etiketlenir. Böylece, birincil sapmalar çoğu kez onların benlik imgeleri veya günlük yaşantılarını çok az etkiler. Bu yüzden, geleneksel kriminolojide yapılanın aksine, suçun nedenlerini 'ortaya çıkartmak' için suçluların toplumsal kökenlerini derinlemesine araş-

tırmak kullanışlı değildir. Sapkınlığın nedenleri, daha ziyade, toplum tarafından etiketlenme ve bu etiketlenmenin birey üzerindeki etkisidir (ikincil sapma).

Aaron Cicourel, polisin ve çocuk suçları bürosundaki görevlilerin zanlılara karşı davranışlarıyla ilgili çalışmasında (1976) böyle bir suçluluk etiketlemesinin evrelerini ortaya koyar. Cicourel polislerin ve çocuk şubesi görevlilerinin, erkek, zenci, yoksul bir köken veya bölgeden gelen gibi tipik basmakalıp bir suçlu imgesi tarafından nasıl yönlendirildiklerini ve suçlu tipleri soruştururken bireyin müzakere, tutuklanmaya direnme ve dava etme yeteneğinden nasıl etkilendiklerini araştırmıştır. Nitekim Cicourel'e göre, 'adalet müzakereye açıktır' ve suçun gerçekliğini yansıtmaktan uzaktır; resmi istatistikler daha ziyade polislerin, halkla etkileşimlerinde nispeten güçsüz sosyal gruplara ilişkin 'kalıp yargılar'ının bir yansımasıdır. Bu yüzden, bu istatistiklere genç, işçi sınıfından ve siyah erkekler daha fazla dâhil edilirken; beyaz, orta sınıftan delikanlılar ve genç kızlar dışarıda bırakılır.

Erving Goffman cezaevleri, akıl hastaneleri ve ıslahevleri gibi total kurumların içerdekilerin benlik algıları ve bireyselliklerini nasıl yıktıklarını, onları onur kırıcı bir süreçten geçirerek kurumsal bir sayı, hücre ve konuma nasıl indirgemeye çalıştıklarını ortaya koymuştur. Bu kurumların yeni sakinleri eski giysilerini çıkarmak, saçları ve kişisel eşyalarından kurtulmak zorundadırlar; kurum onları üniformalara sokar ve içerdekilerin özgürlükleri, katılımları ve inisiyatiflerini engelleyecek biçimde kurumun gündelik rutinlerini hâkim kılar. Böyle bir kurumsal organizasyon, bu insanları ıslah etmek yerine, sadece onların sapkın kimliklerini teyit eder, normal topluma katılmalarını daha da güçleştirir ve böylece suça ve nihayetinde hapishaneye dönme ihtimalini büyük ölçüde arttırır. Bu yüzden, yeniden suç işleme eğilimleri ve delilerin cezaevi veya akıl hastanesine düzenli olarak dönme eğilimleri çok yüksek oranları bulmaktadır –belki de ironik olan, bu mekânların onların kendilerini güven ve emniyette hissettikleri yerler olmasıdır.

Thomas J. Scheff (1984) ve Thomas Szasz (1987) etiketleme teorisini psikiyatriye ve akıl hastalıkları araştırmasına uyguladı. Scheff'e göre, küçük davranış ihlâlleri 'tuhaf' olarak etiketlenebilirken, daha ciddi sürekli normal-dışılıklar akıl hastalığı, delilik teşhisine ve sonuçta tecride yol açabilir. Rosenthal ve Jacobson (1968) bu süreci Amerika'daki farklı psikiyatri hastanelerine sesler duyduklarını belirterek başvuran hasta kayıtlarını inceleyerek betimlemeye çalıştı. Başvuranların hepsi hastaneye yatırıldı, akıl hastası, muhtemelen şizofreni

teşhisi kondu ve bütün hareketleri patolojik olarak yorumlandı. Can sıkıntısı bile hastane personeli tarafından 'anksiyete' olarak yorumlandı. Araştırmacıların hileleri kesinlikle fark edilmedi, aksine gerçek hastaların bir bölümüne giderek daha fazla hastalık şüphesi altında bakılmaya başlandı. Szasz etiketleme teorisini geleneksel psikiyatriyi ve onun temel kabulü "akıl hastalığı, görüldüğü kadarıyla, modern hayatın, gündelik hayatın stresleri ve gerilimlerinin yarattığı bir problemden ziyade bir hastalıktır" düşüncesini eleştirmek için kullandı.

KAVRAMSAL GELİŞİM

İlgi odağını bireyden toplumsal tepkiye ve sosyal kontrol birimlerine kaydıran böyle çarpıcı bir suç ve sapkınlık analizi sapkınlık sosyolojisini büyük ölçüde etkilemiştir. Böyle bir analiz, sadece kriminoloji alanındaki çalışmalarda değil, tıp, ırk, eğitim ve feminizmle ilgili çalışmalarda da etiketleme yaklaşımını bir ölçüde değiştiren ve genişleten zengin çalışmaların yolunu açmıştır. Etiketleme kuramı, atası sembolik etkileşimcilik gibi, 1960'ların yeni sosyolojilerinden biri haline gelmiş ve bir süre sapma sosyolojisine egemen olmuştur. Hatta o sosyal politikayı, örneğin akıl hastaneleri ve cezaevleri gibi kurumlardaki uygulamaları etkilemiştir. O özellikle akıl hastalığı ve eğitim araştırmalarını kuvvetle etkilemiştir. Modern psikiyatri alandaki uzmanları hastaları çok erken evrede etiketlemenin tehlikeleri ve sonuçları konusunda uyarırken, çok erken bir evrede öğrencileri etiketleme veya yönlendirmenin etkisi üzerine eğitim araştırmaları da Avrupa ve Amerika'daki çok yönlü okul sistemlerinin gelişimine temel teşkil etmiştir.

Ancak etiketleme kuramı, aynı şekilde, kuramsal belirsizliği ve empirik bulgu eksikliği nedeniyle de büyük bir eleştiriye uğramıştır:

- Etiketleme kuramı, sapkınlığın 'kaynaklarını', yani çoğunluk yasalara uyar ve itaat ederken, belirli bireyleri toplumsal normlar ve yasaları çiğnemeye iten faktörleri açıklayamaz.
- O suç ve sapkınlığın bütün 'suçunu' etiketleyicilere yükler ve sapkınları 'masum kurbanlar' olarak gösterir görünür. Ronald Ackers'in kısa ve öz olarak ifade ettiği gibi: "Bazen suç konusundaki literatür okunduktan sonra şöyle bir izlenim oluşur: İnsanlar kendi işleriyle meşgulken –'birden'– kötü toplum çıkagelir ve onları damgalı bir etiketle işlerinden alıkoyar". Uyuşturucu kullananlar veya hırsızlık yapanlar yasayı çiğnediklerinin tamamen farkındadırlar; hatta çoğu kez bu 'karşı çıkışlarından' gurur

duyarlar. Yine de, etiketleme kuramı, sapkınları edilgin, tutuklanıncaya kadar yaptıkları davranışın sapkın doğasından habersiz gibi gösterme eğilimindedir. Daha ziyade, birey bir cinayet, barbarca bir eylem veya okuldan kaçma gibi bir kabahat işler ve daha sonra toplumdaki sosyal kontrol birimleri ona tepki gösterir.

- Etiketleme kuramı 'toplumsal tepkiyi' –yani polis, öğretmenler ve diğerlerinin niçin bu şekilde tepki gösterdiklerini, tutumları ve basmakalıp yargılarını nasıl edindiklerini, nasıl olup da bazı bireyler etiketlenirken diğerlerinin etiketlenmediğini– yeterince açıklayamaz. Daha önemlisi, sapkınlığı tanımlayan kuralları kimin koyduğu açıklanmaz. Marksistler ve diğer radikal yazarlara göre, bu kural koyma gücünü analiz etmeme ve özellikle de böyle bir gücün 'sınıfsal' temelini göstermeme etiketleme kuramının zayıf yanıdır. Becker ve Lemert, belirli grupların kural ve etiketleri diğer daha zayıf toplumsal kesimlere (yaşlıların gençlere, erkeklerin kadınlara, orta sınıfın çalışan sınıfa) dayatma gücüne sahip olduklarını kesinlikle kabul eder. Fakat onlar bu anlayışı sosyal sistemin ayrıntılı bir analizini içerecek biçimde genişletmezler. Bunun yerine, etiketleme kuramı, çalışmalarını, etiketler konusunda yasaları etkileyebilecek konumdakilerden ve özellikle bu yasaları yapanlardan –politikacılar, üst düzey işadamları, medya patronlarından– ziyade, 'kaybedenler'e, hippiler, suçlu gençler ve eşcinsellere yoğunlaştırma eğilimi gösterir. Kapitalist toplumlarda suç ve sapkınlık konusunda bütüncül bir analiz geliştirmek Marksist yazarlara kalmıştır ve bu son yaklaşım 1970'ler ve 80'lerde sapkınlık sosyolojisinin egemen gücü olarak giderek etiketleme teorisinin yerini almıştır.
- Etiketleme kuramı, daha geleneksel perspektifler tarafından, kavramlarının zayıflığı ve ayrıntılı bulgu eksikliği nedeniyle eleştirilmiştir. Bazıları örtüşen ve hatta çatışan oldukça farklı etiketleme tanımları yapılmıştır. Becker ve Lemert gibi bazı kuramcılar etiketlemenin bir kuram olduğu düşüncesini bile reddeder ve bu yaklaşımın, daha ayrıntılı analizi teşvik amacıyla tasarlanmış, duyarlılaştırıcı bir anlayış olduğunu savunurlar. Ayrıca, Walter Cove'in (1976) öne sürdüğü gibi, somut çalışmalar etiketleme kuramının iddialarının çoğunu çürütecek doğrultudadır. Kanıtlar, etiketlemenin kişisel veya kökensel faktörlere göre daha sınırlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir ve özellikle "mevcut kanıtların da gösterdiği gibi, sapkın etiketler aslında sapkın davranışın bir ürünü ve sapkın etiketleri de özünde sap-

kın bir davranışın *sonucu*dur ve yine de sapkınlık etiketleri sapkın kariyerlerin temel *neden*i değildir."

Etiketleme kuramcıları bu tür eleştirilere, onun sanılandan daha gelişkin ve esnek bir kuram olduğunu öne sürerek karşılık verdiler. Becker, 'Etiketleme Kuramı Üzerine Yeni Bir Değerlendirme' adlı yazısında (1974), yapılan seçimler kadar 'etiketlenenler'in yeni bir kimlik, kariyer ve yaşam biçimine kavuşurken geçirdikleri süreçleri de ana hatlarıyla ortaya koymaya çalıştı. Bir suçlu, hasta veya toplumdan uzaklaşan bir kişi, belirli bir evrede, sapkın bir kariyere geçmekten vazgeçip asıl kimliğine dönmeye çalışabilir. Ancak Becker daha sonra, kendi araştırma stilinin 'etiketlenme' ve damgalanma biçimini üzüntüyle karşıladığını, aksine bu yaklaşımın pozitivist yaklaşımların bir eleştirisi olarak ve etkileşimci sosyoloji okulunun genel gelişimine bir katkı olarak görülmesi gerektiğini ifade eder.

Böylece etiketleme kuramı, ilgiyi, kuralları çiğneyenlerden kuralları-koyanlara, toplumun normlar ve yasalarının doğal ve önceden verili olduğu kabulünden onların göreli bir yapıya sahip olduklarını kabule yönelterek, sapma sosyolojisinin gelişimine olağanüstü katkıda bulunmuştur. Etiketleme kuramı sapmanın bir azınlık etkinliği değil, gerçekte çok yaygın bir durum olduğunun fark edilmesini sağlamıştır. Resmi istatistiklerin gösterdiği gibi, normal olmayan şey yakalanmak ve açıkça etiketlenmektir. Etiketleme kuramı sapmayı özünde anti-sosyal ve sadece hasta veya sapkın bireylere özgü bir şey olarak gören pozitivist ve determinist sapma teorileri üzerindeki tartışmalara önemli bir katkıda bulunmuştur. Bu kuram, bireylerin toplumun etkisiyle benimsedikleri anti-sosyal davranışlar içine girmeye nasıl direndiklerini, hatta bu süreçleri nasıl değiştirmeye çalışabileceklerini ortaya koymuştur. O kriminolojiden eğitim ve akıl hastalığına kadar birçok farklı alanda sosyal politikaları etkilemeye yardımcı olmuş, bu alanlardaki uzmanları kendi prosedürleri ve davranışları ve kendi hastaları, öğrencileri veya suçluların sergiledikleri sapkın davranışlara ne kadar katkıda bulundukları konularında yeniden düşünmeye zorlamıştır. H. Becker gibi etiketleme kuramcılarının yapamadığı şey, bu güçlü sistemi tam bir suç ve sapma kuramı haline getirmektir. Böylece, alanda bu kuramın yerini örneğin 1970'ler ve 80'lerin daha radikal ve Marksist yazarlarının ve 1990'ların postmodernistlerinin daha güçlü kuramları almıştır.

AYRICA BAKINIZ

- **SEMBOLİK ETKİLEŞİMCİLİK** –bu fikrin felsefi kaynağı olarak
- **DAMGA** –bu teorinin pratikte bir örneği olarak
- **SİMÜLASYONLAR** –post-modern bir güç imgeleri ve etiketleri anlayışı olarak

OKUMA ÖNERİLERİ

BECKER, H.S. (1963), *Outsiders*, Free Press, New York
BOX, S. (1971), *Deviance, Reality and Society*, Rinehart & Winston
COHEN, S. (Ed.) (1971), *Images of Deviance*, Penguin
KEDDIE, N. (1973), *Tinker Tailor: The Myth of Cultural Deprivation*, Penguin

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

CICOUREL, A. (1976), The Social Organisation of Juvenile Justice, Heineman
GORE, W.R. (1975), The Labeling of Deviance, Sage
GOFFMAN, E. (1968), Asylums, Penguin, Harmondsworth
HARDGREAVES, D.H. ET AL. (1975), Deviance in Classrooms, Routledge & Kegan Paul
SCHEFF, T.J. (1984), Being Mentally Ill: A Sociological Theory, Aldine
SZASZ, T. (1987), Insanity: The Idea and Its Consequences, Wiley

SINAV SORULARI

1 'Etiketleme teorisi' nedir? Onun sosyolojik suç ve sapma anlayışına katkısını eleştirel gözle değerlendiriniz. (Cambridge Yerel Sınav Komisyonu, Haziran 1987)
2 Etiketleme teorisinin suç etkinliği ve ona tepkiler konusundaki anlayışımıza katkısını analiz ediniz. (WJEC, Haziran 1987)
3 "Sapkın davranış öyle etiketlenen davranıştır." Bu görüş suçu **veya** akıl hastalığını anlama biçimi olarak ne kadar uygundur? (Cambridge Yerel Sınav Komisyonu, Haziran 1986)
4 Etiketleme yaklaşımının eğitsel başarıdaki farklılığı anlamamıza yaptığı katkıyı değerlendiriniz. (AEB Kasım 1985)
5 Sapmanın toplumsal önemini *iki* farklı toplumda ve *iki* farklı teorik perspektiften karşılaştırınız. (Londra Üniversitesi, Haziran 1986)

Çeviri: **Şebnem Özkan**

23

Etnometodoloji

Harold Garfinkel

'Etnometodoloji' terimi "insanların etraflarındaki dünyayı anlamak için kullandıkları metotlar"ı anlatır. O gündelik hayatın, insanların gündelik işlerini sürdürmekte kullandıkları rutinler ve kuralların, dostlar veya aile, iş arkadaşları veya müşteriler, yabancılar veya tanıdıklar olarak diğer insanlarla alışverişleri ve ilişkilerinde kullandıkları normlar ve değerlerin araştırılmasıdır.

Bu sosyolojik araştırma ve teori anlayışı Marx, Weber ve Durkheim'ın büyük boy teorileriyle keskin karşıtlık içindedir ve bazı sol kanat sosyologların radikal teorilerinin coşkusu ve devrimci tutkusunu çok az yakalar görünür. Gündelik hayatın sosyolojisi, toplumsal rutinler ve alışkanlıkların ve insanların gündelik etkileşim biçimlerinin araştırılması ilk bakışta oldukça sıkıcı ve sıradan bir şey gibi görünebilir, ancak bu araştırma alanı İkinci Dünya Savaşı'ndan beri en yenilikçi, en sorgulayıcı ve en kapsamlı sosyolojik araştırma alanlarından biri olduğunu kanıtlamıştır.

Etnometodolojinin kurucusu, Talcott Parsons'ın öğrencisi olan, ancak Alfred Schutz'un fenomenolojik düşüncelerinden büyük ölçüde etkilenen Harold Garfinkel'dir. Gündelik hayatın ince ayrıntılarından büyülenen Garfinkel etnometodolojiyi 1967'de yayınladığı *Etnometodolojik Araştırmalar* adlı kitabıyla bağımsız ve bilinçli bir girişim olarak başlatmıştır.

Çoğu insan gibi çoğu sosyolog da gündelik hayatın düzenini sorgulamaz, ne de onu ayrıntılı olarak araştırma ve inceleme gereği duyar. Aksine onlar olağandışı olaylar, etkinlikler ve oluşumlara –suç, terörizm, felâketler ve karışıklıklara– odaklanırlar ve bizi neyin bir arada tuttuğunu ve her gün dünyadaki milyonlarca insanın gündelik yaşantılarını nasıl rutin bir biçimde sürdürdüğünü sorgulamazlar. Çoğu sosyolog –ekonomik veya siyasal devrimler gibi– önemli büyük

toplumsal değişimler ve kesintilere odaklanırken, etnometodologlar araştırmalarının merkezine gündelik gerçekliği yerleştirirler. Onlara göre, gündelik hayatın rutinleri ve sağduyusal anlayışlarının ardında yatan ortak fikirler, karşılıklı beklentiler ve paylaşılan anlamlar olmasaydı, araştırılacak bir toplumsal bile düzen olmayacaktı. Biz bir kaos, sürekli çatışma ve düzensizlik içinde yaşayacak, vahşi bir hayat, hiçbir değişim ve ilerlemenin olamayacağı, barışın asla kurulamayacağı bir orman hayatı sürdürecektik.

Harold Garfinkel, bir jüri üyeleri grubunun kendilerine sunulan kanıtları anlamak için başvurdukları 'sağduyusal' metotlar üzerine yaptığı bir araştırmayla, bu fazlaca ihmal edilmiş, hatta 'sıra dışı' toplumsal hayat alanının araştırılmasını teşvik etti. Onun araştırmasının temel bir özelliği, toplumsal düzenin oldukça kırılgan doğasını aydınlatmak için 'doğal deneyler' yapılmasıydı. Örneğin o, gündelik hayatta rutinlerin önemini aydınlatmak için, öğrencilerinden –kalabalık bir otobüste yüksek sesle şarkı söyleyerek veya yaşlı bayanlar ve hamile kadınları yerlerini kendilerine vermeye zorlayarak– bu rutinleri bilinçli olarak ihlâl etmelerini istedi. Garfinkel, hepimizin geniş bir arkaplân bilgi stoku kullanma derecemizi ve özellikle bir konuşma veya eylemi yorumlamak için eylem bağlamına ne kadar bağlı olduğumuzu göstermek amacıyla, on öğrenciyi görünüşte kendi kişisel problemleri hakkında konuşmak üzere bir danışmanla görüşmeye gönderdi. Danışman bir paravanın arkasına oturdu ve soruları sadece rasgele 'evet' ve 'hayır' biçiminde cevaplandırdı. Ancak, öğrenciler bu 'anlamsız' durumu problem hakkındaki arka-plân bilgilerini kullanarak anlamaya çalıştılar. Aslında danışmanın sahte olduğunu bilmeyen öğrenciler onun cevaplarını çok farklı biçimlerde yorumladılar.

Garfinkel, bu deneylerden hareketle, toplumun sıradan 'üyeler'inin gerçekliği yorumlama çabalarının yanı sıra, bu gerçekliği her gün yaratma (ve yeniden-yaratma) kapasitesine sahip olduklarını açıklamak için üç temel kavram geliştirdi: *dokümanter metot, refleksivite* ve *bağlama gönderimlilik* (*indekssellik*). Garfinkel dokümanter metot ile her gün gördüğümüz ve yaşadığımız olağandışı çeşitlilikte olgunun belirli temel kalıplarını belirleme biçimimizi anlatır. Bu genel kalıpları yaşadığımız özel olayları anlamakta kullanırız. Toplumsal hayat bu yüzden refleksiftir –her özel parça daha genel bir temanın bir yansıması veya kanıtı, her yansıma veya kanıt da genel temanın bir parçası olarak görülür. Bu yüzden, sadece "her biri diğerini aydınlatmakta kullanılmakla" kalmaz, aynı zamanda kendini-doğrulayan bir kehanet gelişir. Genel gerçeklik anlayışımız, bizi, bireysel kanıtları önceden belirlenmiş –ve toplumsal hayata ilişkin orijinal resmimizi

doğrulayacak– biçimde özel kanıtlar seçmeye ve yorumlamaya yöneltir. Son olarak, Garfinkel hiçbir sözcük veya eylemin ilgili konuşma veya durumun yer aldığı bağlam dışında bir anlama sahip olmadığını öne sürer. Bu bağlama-gönderimlilik, bazen, örneğin, bir hareket – sözgelimi, bir davranış veya deyim– yanlış anlaşıldığında 'düzeltilmek' zorundadır. Örneğin, 'sen ölüsün' ifadesinin bağlama, söyleyiş tarzına ve ses tonuna bağlı olarak insanlar tarafından nasıl farklı biçimlerde yorumlanabileceğini düşünün.

Nitekim Garfinkel ve çoğu etnometodolog için, dil ve bir 'etkinlik' olarak konuşma sadece dünyayı anlamakta değil, aynı zamanda onu 'yaratmak'ta da kullandığımız merkezî bir araçtır. Sözcükler sadece olan şeyi ifade eden semboller değil, aynı zamanda şeyleri yapmanın, toplumun işleyişinin temel araçlarıdır. Bu kavram etnometodologlar için o kadar temeldir ki, Harvey Sacks gibi yazarlar 'konuşma analizi'ni bağımsız bir alt-disipline dönüştürmeye çalışmışlardır.

Garfinkel özellikle, geleneksel sosyolojinin, toplumsal düzenin sokaktan insanların görüşleri ve açıklamalarının ötesinde ve üzerinde kendine ait bağımsız bir gerçekliğe sahip olduğu ve sosyologların hayata ilişkin yorumlarının toplumun sıradan üyelerinkinden daha doğru ve bilimsel olduğu kabullerini çürütmeye çalışır. Sıradan insanlar sadece toplumun talimatlarına uyan 'kültürel aptallar' olmayıp, kendi yorumları, eylemleri ve açıklamalarıyla gerçekte onu 'yaratır'lar. Bu yüzden, Garfinkel'e göre, sosyologların toplumu anlama metotları özünde sıradan insanlarınkinden farklı (ve kesinlikle üstün) değildir. Bu yüzden, sokaktaki insan bir anlamda sosyologdur. Böylece, sosyologun rolü sadece insanların içinde yaşadıkları 'dünya'yı her gün nasıl yarattıkları ve yeniden-yarattıklarını betimlemek ve açıklamaktır.

Bu yüzden, etnometodologların ana-akım sosyolojiye eleştirileri önemlidir. Etnometodologlar, toplumsal düzeni verili olarak, toplumsal davranışların üzerinde ve ötesinde bir şey olarak, toplumsal olgular olarak almak yerine, sosyal gerçekliği sosyolojik araştırmanın temel nesnesi kılmaya çalıştılar. Etnometodolojiye göre, geleneksel sosyologlar, toplumsal dünyayı üyelerin bakış açısından görmeye veya onların gerçekte nasıl davrandıklarını anlamaya çalışmaktan çok, kendi toplumsal hayat anlayışları ve yorumlarını toplumsal dünyaya empoze etmeye çalıştılar. Bu yüzden, onların algıları çarpıtılmış ve yanlı olma eğilimindedir. "İstatistikler gerçek dünyanın zarafeti ve ince ayrıntılarını basitçe aktaramazlar" (Ritzer, 1996, 393). Aktörler sadece toplumun kuralları ve düzenlemelerine tepki vermekle kalmaz, aynı zamanda onları yaratır ve hatta gündelik hayatlarında ihlâl eder veya işletirler. Toplumsal kurallar, Garfinkel'e göre, Talcott Par-

sons gibi yazarlar ve işlevselcilikte betimlenenin aksine, sosyal sistemdeki veya ortak kültürdeki zorunlulukların sonucu değillerdir. İnsanlar toplum tarafından kontrol edilen ve koşullandırılan pasif aptallar değillerdir –onlar daha ziyade, gündelik yaratma ve yeniden yaratma sürecinin aktif katılımcılarıdır. Etnometodolojinin araştırma nesnesi sokaktaki insanların gündelik etkinlikleridir. Etnometodolojinin amacı, Zimmerman ve Wieder'a (1964) göre, "toplumdaki üyelerin içinde yaşadıkları dünyadaki düzeni nasıl gördükleri, betimledikleri ve açıkladıkları"nı ortaya koymaktır. Bu nedenle, etnometodologların kullandıkları araştırma metotları, örneğin aşağıdaki metotlarda gözlenebileceği gibi, gündelik hayata bu odaklanmayı yansıtır:

- Garfinkel (1967) ve Atkinson'ın (1971) insanların dünyayı anlamakta kullandıkları temel anlama kalıplarını belirlemek için yararlandığı dokümanter metot.
- Zimmerman'ın (1971) kullandığı 'kuralın ihlâli' tekniği.

KAVRAMSAL GELİŞİM

Etnometodoloji genellikle yorumcu sosyoloji geleneğinin bir parçası olarak görülür. Bu yaklaşım, fenomenolojinin toplumların sadece üyeleri tarafından algılandıkları sürece varoldukları kabulünden hareket eder. Bu yüzden toplumun nasıl işlediğini anlamanın en iyi yolu, onu içerden, öznel olarak, yani katılımcıların bakış açısından araştırmaktır. Garfinkel'in temel amacı Alfred Schutz'un ve fenomenolojinin fikirlerini uygulamak ve bir gündelik hayatın sosyolojisi geliştirmektir. Sosyolojik araştırmanın temel nesnesi, Garfinkel'e göre, gündelik hayatın metodik karakteri, insanların gündelik hayatı etraflarındaki süreçleri sınıflandırarak ve tipleştirerek ve varsayılan ortak anlayışlar veya bilgiler altında tasvir ederek anlama biçimleridir.

Gündelik hayat gerçekliği ve doğruluğu sorgulanmayan ortak bir kabuller ve anlayışlar ağı üzerine kurulur. Bu kabulleri açığa çıkarmanın tek yolu, Garfinkel'e göre, bir sosyolojik yöntem olarak provokasyona başvurmak, gündelik hayatın normlarını metotlu ve bilinçli olarak bozacak ihlâl deneyleri yapmaktır. Yani, normal dışı davranmak ve gündelik hayatın temel 'sorgulanmayan' kabullerini anında gerçek halleriyle yüzeye çıkarmaktır, çünkü onlar kendilerini meydan okunduğu zamanlarda açığa vururlar –örneğin, kişinin cenaze töreninde kahkahalar atması ve bir 'parti'nin propagandasını yapması, kart oyunlarında hile yapmak, öğrencilerin otobüsteki hamile bir kadını oturduğu yerden kalkmaya zorlamaları.

Geleneksel sosyolojinin temellerini şiddetle eleştiren etnometodoloji ilk ortaya çıktığında olağanüstü bir ilgi uyandırdı. O, toplumsal hayatta hiçbir şeyin sorgulanmadan benimsenmemesi; hatta toplumsal gerçeklik hakkındaki en 'sağlam' verilerin bile toplandıkları toplumsal prosedürler temelinde dikkatli incelemeye tâbi tutulması gerektiğini öne sürdü. Aaron Cicourel (1976), örneğin, suç konusundaki resmi istatistiklerin suçun miktarının doğru bir yansıması olmaktan ziyade, bu olaylar ve rakamları toplayan ve onları yorumlayan resmi görevlilerin, özellikle polisin etkinlikleri ve yorumlarının bu sonuçlara yansıdığını gösterdi. Nitekim bir anlamda, bizzat polisler (yasaları yapan politikacılar ve bu yasaları uygulayan mahkeme üyeleri) bizim suçun gerçekliğiyle ilişkili imgemizi yaratırlar. Maxwell Atkinson (1978) bu intihar istatistiklerini benzer bir yolla yeniden yorumlar.

Kaçınılmaz olarak, geleneksel sosyolojinin temelleri ve üstünlüğüne karşı bu itiraz 'yerleşik' yaklaşımların gazabı, eleştirisi ve alaylarıyla karşılaştı. Etnometodolojiye şu tür eleştiriler yapıldı:

- Sıkıcı, bıktırıcı ve hiçbir yere götürmeyen. O sadece betimlemeler yaptı, hiçbir büyük boy teori ortaya koymadı.
- İnsanları yaratıcı olarak tasvir etse de, onlara niçin belirli bir biçimde davrandıkları veya yorumlar yaptıkları konusunda bir amaç veya güdü yüklemekte başarısız kaldı.
- İnsanların davranışları üzerinde güç ve toplumsal farklılıkların etkisine ya da toplumun yapısına hiçbir gerçek yer tanımadı.
- Savaş ve işsizlik gibi dış faktörlere değinmeden, hayatı sadece bireysel gündelik varoluşlardan ibaret olarak gördü.
- Etnometodolojik yaklaşım bizzat etnometodolojik olarak sorgulanabilir. Örneğin, etnometodologların 'hayat'a ilişkin betimlemeleri sıradan birinin betimlemelerinden daha iyi değilse ve – açıklamaktan ziyade– gerçekliğe sadece bir şeyler ekliyorsa, bu tür araştırmalara gerek var mıdır?

Yine de, Garfinkel ve öğrencileri, hayatî önemde ve ihmal edilen bir alanı –gündelik hayatı– aydınlattılar ve genel kabullere yeni bir ışık tuttular. Örneğin, bazıları onu gerçekte daha fazla bir şey sunmadan "sosyolojik lâmbaya bir kibrit çakmak" olarak görürken, Benson ve Hughes (1983) gibi destekleyicileri "bütün bir geleneksel sosyal bilim düşünce geleneğinden temel bir kopuş" ve alıkonması gereken bir şey olarak gördüler. O halen modern düşünceye yol göstermektedir ve Tim May'e (1996) göre, bu yaklaşım Anthony Giddens gibi çağdaş düşünürleri etkilemektedir. John Heritage'e göre, Garfinkel'in fikirleri

"günümüzdeki sosyolojik teorinin hemen her alanına nüfuz etmiştir" (Stones, 1998: 187). Ve araştırma yöntemleri bakımından, etnometodoloji bilim, hukuk, müzik ve sanatın iç dünyalarına nüfuz etmede geleneksel sosyolojiden daha başarılı olduğunu kanıtlamıştır. O özellikle karşılıklı konuşmaları ve iletişimi analizde ve hatta yapay zekâ ve insan-bilgisayar arayüz ve siberyüzey araştırmaları gibi yeni gelişmeleri biçimlendirmede etkili olmuştur. O tüm bir sosyolojik araştırma geleneğini, aşağıdaki araştırma alanlarının ilham kaynağıdır:

- Jefforson'ın (1984) gülme, Heritage ve Greatbach'in (1986) alkışlama ve G. Clayman'in (1993) yuhalama araştırmaları.
- Özellikle Harvey Sacks (1963), Atkinson ve Heritage (1984), Boden ve Zimmerman'ın çalışmalarında kullanılan karşılıklı konuşma analizleri ve anlama ve iletişimin temelini oluşturan yazılı olmayan (zımnî) kuralların araştırılması.
- Aaron Cicourel (1964), Jack Douglas (1967) ve Peter Mchugh'un (1974) çalışmalarını içeren, meslekî ve kurumsal pratikler üzerine araştırmalar.
- Dorothy Smith (1993) gibi feministlerin ve Garfinkel'in (1967) toplumsal cinsiyet araştırmaları, özellikle transseksüel Agnes'ın etnografyası.

Bununla beraber, etnometodoloji içinde bazı vurgu ve eğilim farklılıkları ortaya çıkmıştır. Paul Atkinson (1988) gibiler onun fenomenolojik köklerinden uzaklaştığına, güdülere sahip aktörler olarak insanlara önem vermediğine, radikal ve eleştirel yanını yitirip "sosyolojinin bir kenarına yerleştiği"ne inanırlar (Pollner, 1991: 370). Karşılıklı konuşma analizleri ana-akım sosyolojide çığır açsa bile, etnometodoloji sosyolojinin temel ilgilerinin kıyısında kalma tehlikesi altındadır. Etnometodolojide, 1990'larda, Boden'inki (1990) gibi sembolik etkileşimcilik ve karşılıklı konuşma analizini birleştirme ve Hilbert'inki (1990) gibi mikro sosyolojiyi makro sosyolojiyle ilişkilendirme yönünde teorik bir sentez eğilimi vardır. Yine de, etnometodolojinin sosyoloji üzerindeki etkisi kapsamlı olmuştur ve hâlâ sürmektedir.

AYRICA BAKINIZ

- **FENOMENOLOJİ** ve **SEMBOLİK ETKİLEŞİMCİLİK** –yorumcu sosyolojide bu eğilime kaynaklık eden teoriler olarak
- **YAPILAŞMA** –yapı ve eylemi birleştirmeyi amaçlayan 'geç modern' bir girişim olarak

OKUMA ÖNERİLERİ

ATKINSON, M. (1971), 'Societal Reactions to Suicide: The Role of Coroners', (ed.) S. Cohen, *Images of Deviance*, Penguin –bu kitap Atkinson'ın görüşlerini özet olarak sunmaktadır
ATKİNSON, M. (1978), *Discovering Suicide*, Macmillan –günümüzden mükemmel bir etnometodolojik araştırma örneği
SHARROCK, W.W. AND ANDERSON, R. (1986), *The Ethnomethodologists*, Tavistock, London

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

BENSON, D. AND HUGHES, J. (1983), The Perspective of Ethnometodology, Longman
CICOUREL, A. (1976), The Social Organisation of Juvenile Justice, Heineman
GARFINKEL, H. (1967), Studies in Ethnomethodology, Prentice Hall
HERITAGE, J. (1984), Garfinkel and Ethnomethodology, Polity Press, Cambridge
HERITAGE, J. (1998), 'Harold Garfinkel', Ch. 13, Part II, Stones, R. (ed.), Key Sociological Thinkers, Macmillan Basingstoke

SINAV SORULARI

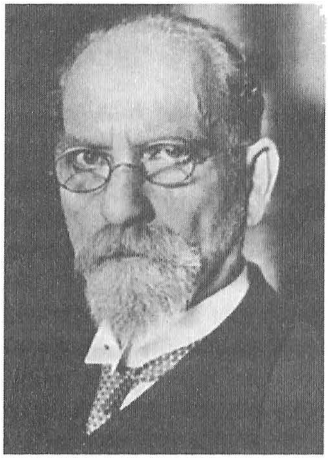
1 "Toplumsal hayat daha ziyade insanların toplumsal düzen tanımları ve ona ilişkin açıklamalarına bağlıdır." Bu iddiayı çeşitli örneklerle açıklayınız. Bu toplumsal düzen açıklamasının uygunluğunu değerlendiriniz. (JMB, Haziran 1987)
2 "Her bilgi görelidir, zira sosyal olarak inşa edilmiştir." görüşünü tartışınız. (AEB, Kasım 1988)
3 "Bir intihar olarak tanımlanan şey, ölümü araştıran görevlinin ne düşündüğünden ziyade ölen kişinin neye niyetlendiği meselesidir." Yeni intihar araştırmaları çerçevesinde tartışınız. (AEB, Haziran 1989)

Çeviri: **Ümit Tatlıcan**

24

Fenomenoloji

Husserl ve Schutz

Edmund Husserl (1859-1938), bugün Çekoslovakya'nın bir parçası olan Prossnitz-Moravio'da zengin bir Musevi tüccarın oğlu olarak dünyaya geldi. Bu Alman filozof Leipzig ve Berlin Üniversitelerinde okudu ve matematik eğitimi aldı. Filozof-psikolog-rahip Franz Brentano ve mantıkçı Bernard Bolzano tarafından felsefeye yönlendirildi. Halle Üniversitesi'nde dersler verdi (1887-1901) ve ardından ilk önce Göttingen, daha sonra Freiberg Üniversitelerinde felsefe profesörü olarak görev yaptı.

20. yüzyıl başı, en azından I. Dünya Savaşı ve faşizmin yükselişi nedeniyle, insanlık tarihinde kritik bir dönemdi. Batı uygarlığının bu krizleri Husserl'i derinden etkiledi ve onun 'temellere inme' yönündeki felsefi arzusunu büyük ölçüde kamçıladı. Bir Hıristiyan olarak vaftiz edilmesine rağmen Nazilerden çok çekmiş bir Musevi olan Husserl'in unvanları ve itibarı son yıllarında elinden alındı ve son elyazmaları ancak Fransisken bir keşişin kahramanca çabaları sonucunda kurtarılabildi.

Edmund Husserl, kuşkusuz, 20. yüzyılın en önemli düşünürlerinden biridir. Husserl, fenomenolojiyi kurmakla kalmamış, bu yüzyılın – varoluşçuluk gibi düşünce okullarını başlatan– Jean Paul Sartre, Max Scheler ve Martin Heidegger gibi önde gelen düşünürlerini derinden etkilemiş, sadece sosyal bilimler değil, tarih, edebiyat, fen bilimleri, insan bilimleri ve edebiyat eleştirisi gibi alanlarda da derin etkiler yaratmıştır.

Husserl'in temel çalışmaları:

- *Mantık Araştırmaları* (1901)
- *Saf Bir Fenomenoloji ve Fenomenolojik Felsefe İçin Düşünceler* (1913)
- *Avrupa Bilimlerinin Krizi ve Transendental Fenomenoloji* (1936)

Alfred Schutz (1889-1959) Avusturya kökenli Amerikalı bir işadamı ve toplum felsefecisidir. Viyana'da doğan Schutz Viyana Üniversitesi'nde hukuk ve sosyal bilimler okudu, fenomenolojiyle yakından ilgilendi ve 1939'da Avusturya'nın Almanlar tarafından işgali tehlikesi kendisini Amerika'ya göçe zorlayıncaya kadar Husserl'le entellektüel işbirliğini sürdürdü. Mesleği bankacılık olmasına rağmen toplum felsefesi çalışmaya devam etti ve 1952'de New York Sosyal Araştırmalar Okulu'nda profesörlük unvanı kazandı. Husserl'in fenomenolojik felsefesini sosyolojiye tanıtan ve bu felsefeyi G.H. Mead'inki gibi diğer yorumcu düşünce okullarıyla birleştiren Schutz, 1960'larda ve 70'lerin sonlarında fenomenolojik sosyolojiyi Batı dünyasında temel bir 'yorumcu' sosyoloji biçimi olarak geliştirdi. Fenomenolojik sosyoloji, pozitivizme, bilim olarak sosyoloji fikrine temel bir meydan okuma haline geldi, etnometodoloji ve Habermascı eleştirel teori gibi başka yorumcu bakış açılarını harekete geçirdi.

Schutz'un temel çalışmaları:

- *Toplu Yazılar* (1971)
- *Sosyal Dünyanın Fenomenolojisi* (1972)
- *Yaşantı-Dünyasının Yapıları* (1974) –T. Luckman'la birlikte

FİKİR

Fenomenoloji Alman filozof Edmund Husserl tarafından geliştirilen bir felsefî teoridir ve Alfred Schutz 1960'ların sonları ve 70'lerde Husserl'in düşüncelerini Mead'inkilerle birleştirerek onu önde gelen bir 'yorumcu sosyoloji'ye dönüştürmüştür.

Fenomen sözcüğünün iki temel anlamı vardır. O bir algı nesnesi, gördüğümüz, duyularımızla hissettiğimiz veya algıladığımız bir şeydir. Ancak ikinci olarak, fenomen sıra dışı bir şey, henüz açıklayamadığımız veya anlayamadığımız normal dışı bir şeydir –manevi bir güç, bir duyular-üstü-algı, bir UFO.

İlk tanım, dış dünyanın gerçekte varolduğu ve bu dünyanın duyularımızla, özellikle gözlerimizle algılanabilen kendine ait bir gerçekli-

ğe sahip olduğu varsayımı üzerine kurulu bilimsel, gündelik bir tanımdır. İkincisi 'yorumcu' bir tanımdır; kendine has bağımsız bir gerçekliğe sahip olmayan fizik dünyayı duyularımız aracılığıyla anlar ve onu kendi yorumlarımıza göre yeniden yaratırız. Fenomenolojiye göre, örneğin gerçekte sandalye veya masa diye bir şey yoktur; bunlar sadece belirli işlevler ve anlamlar yüklediğimiz ahşap formlardır. Onlar bizim, anlayabilmek için insan eseri veya doğa ürünü olan şeylere verdiğimiz isimler veya yapıştırdığımız etiketlerdir. Fenomenoloji, bu yüzden, fizik dünyanın asla değişmeyen ve bütün insanlar için aynı olan 'gerçek' bir dünya olmadığını savunur. Daha ziyade, o varoluşu için insanların yorumlarına veya ona yüklediği anlamlara bağlı olan 'göreli' bir dünyadır. Sözgelimi, bir bina veya eve yüklediğimiz bütün zengin ve farklı anlamları düşünün –gerçekte, bir apartman veya kraliyet sarayı olarak, bir bungalov ve konut olarak adlandırdığımız bütün bu nesneler tuğlalardan örülmüş bir binadan başka bir şey değillerdir.

Fenomenologlar 'sosyal dünya'ya –fizik dünyaya göre– daha göreli terimler içinde bakarlar. Fizik dünyadaki nesneler (örneğin, ağaçlar, dağlar), insanların 'nitelendirmeler'ine bakmaksızın fiziksel olarak varolsalar da, aynı şey sosyal dünyadaki olgular için söylenemez. Suç ve aşk gibi kavramlar tamamen insanların yarattıkları şeylerdir, varoluşları tamamen insanların algılarına, onların yorumları ve yükledikleri anlamlara bağlıdır. Örneğin aslında suç diye bir şey yoktur; o tamamen belirli bir durumdaki herhangi bir eylemin insanlar tarafından yorumlanışına bağlıdır (sözgelimi, birini öldürmek cinayet olabildiği gibi, kendini savunma, kaza veya kahramanlık da olabilir). Dolayısıyla bütün insan bilgileri görelidir. Aynı şekilde, pozitivist analizde betimlenenin aksine, toplum, kendine ait bir varoluşa sahip orada bir şey değil, aksine, gündelik yaşantılarımız sırasında rutinlerimiz, etkileşimlerimiz ve diğerleriyle paylaştığımız ortak kabullerimiz (common sense) aracılığıyla yarattığımız ve yeniden-yarattığımız bir şeydir. Bu yorumlama ve iletişimin anahtarı dildir ve kendi toplumumuzun genel kabullerini/sağduyusal bilgilerini sosyalleşme aracılığıyla öğreniriz. Sosyal dünya diğerleriyle birlikte yaşanılan deneyimlerle öğrenilen bir dünyadır.

Bu nedenle, fenomenoloji insan bilincinin ve insanların içinde yaşadıkları dünyayı yorumlama biçimlerinin araştırılmasıdır. Edmund Husserl'in amacı insanın 'Yaşantı-Dünyası'nın 'temellerine inmek' ve onun özünü ortaya çıkarmaktır. Alfred Schutz bu düşünceleri toplumun araştırılmasına uygulamaya ve özelde –bu kadar göreli, bu kadar değişken olan– sosyal dünyamızın bizleri gündelik temelde nasıl

bir arada tuttuğunu analiz etmeye çalışır. Eğer tamamen yoruma bağlıysa, tamamen zihinlerdeyse, o halde toplum devamlılığını nasıl sağlar? Bu noktada Schutz gündelik sosyal düzende üç anahtar unsur belirler:

- Sağduyu bilgisi– kendi toplumumuz veya sosyal grubumuz içinde nasıl yorumlar yapacağımız ve nasıl davranacağımız konusundaki ortak bilgi stokları.
- Tipleştirmeler– 'bilgi stokları' içinde inşa edilen, nesneler (ev, insan) ve deneyimleri (nefret, kâbus) ortak sınıflandırma biçimleri.
- Karşılıklılık –diğerlerinin dünyayı bizim gibi görmesini sağlayan ortak kabuller.

Özneler-arasılıkla ilgili bu üç unsur, birlikte, gündelik hayatın görünür düzenini yaratır. Bu genel kabulleri sosyalleşmeyle öğrenir, onlara uyum sağlar ve gerektiğinde onlara ilişkin algılarımızı değiştiririz. Fenomenologlara göre sosyal düzen, bundan dolayı, 'müzakere edilmiş' bir düzen, çoğu insanın gündelik yaşantılarını ve işlerini sürdürmeye çalışırken içinde yer aldığı 'yaşantı-dünyasının' temelini oluşturan pratik bir çerçevedir. Hepimizin özel bir geçmişi, ilgi ve güdüleri, kendisi ve dünya hakkında bir görüşü vardır, ancak biz onları, sadece birlikte çalışırken, ortak anlamlar ve kabullere başvururken hayata geçirebilir ve böylece insanlar olarak yaşayabiliriz. Bu kabuller işlemez hale geldiğinde, temel konsensüs çöktüğünde toplumsal bir kargaşa ve düzensizlik ortaya çıkar: bu durum ya çok sınırlı ölçüde, örneğin birinin söylediği veya yaptığı şeyi yanlış yorumladığımızda ya da çok daha kapsamlı bir düzeyde, sözgelimi, paranın değeri üzerinde artık ortak bir fikir birliği olmadığında (örneğin, 1930'larda Almanya'daki hiper-enflasyon ortamında) yaşanır.

Schutz'un sosyal dünya anlayışı, bu yüzden, sosyal düzenin genel kabuller ve yorumlara dayalı müzakere edilmiş bir gerçeklik olduğunu savunan, büyük ölçüde yorumcu bir bakış açısıdır.

Sosyal bilimcinin rolü onun özünü anlamaktır. O, bunu başarabilmek için, hiçbir şeye mutlak gözüyle bakmadan, aksine dünyayı veya özel bir sosyal durumu –onun içinde yer alanlar gibi– görmeye çalışarak, tutumlarını askıya veya 'paranteze alma'lıdır: zira, bu dünyayı veya özel durumu yaratanlar onlar (ve onların ön-kabulleri/ yorumları)dır. Araştırmacı, bir yandan, nesnel ve ön-kabullerden uzak bir biçimde araştırmak için sosyal dünyadan kendini çekmeli, fakat dünyayı –diğer insanların gördüğü haliyle– anlamak için kendi bilinci, anlayışı ve hatta sezgilerini kullanmalıdır. Bir anlamda, toplumdaki

insanların nasıl davrandıkları, hissettikleri ve gördüklerini anlamaya çalışan bir yabancı, dışarıdan biri gibi –ayrıca, onların dünyasına tamamen katılabilecek biçimde– davranmalıdır. Fenomenolog araştırmacı, sadece insanların nasıl davrandıklarını değil, niçin öyle davrandıklarını da anlamak istiyorsa, onların gerçek davranış ve eylemleriyle olduğu kadar, güdüleri, duyguları ve düşünceleriyle, tüm duyusal-algı biçimleriyle de ilgilenmelidir. İnsan davranışı ve sosyal hayatın öznel unsurları, 'nesnel olgular'dan daha fazla değilse bile, onlar kadar önemlidir. Sosyal dünyadaki tüm fenomenler ve onun hakkındaki tüm kabuller özleri içinde açığa çıkartılacak ve anlaşılmaya çalışılacaksa, fenomenolojik araştırma için 'açık-fikirlilik', 'düşünmeden önce görme' temel önemdedir.

Schutz gündelik hayatın temelini oluşturan ana kabulleri, insanların kendi hayat tarzlarını, rutinleri düzenlemekte ve diğerleriyle iletişim kurmanın ve birlikte yaşayabilmenin temeli olarak sağduyusal bilgileri inşa etmekte kullandıkları 'tipleştirmeler'i ortaya çıkarmaya ve anlamaya çalışır. İnsanlar etraflarındaki dünya içinde ortak bir dünya varsayımı altında hareket ederler ve dünyayı bu varsayım temelinde anlarlar. Onlar diğerlerinin gündelik dünyayı kendileri gibi gördüklerini varsayarlar ve bu yüzden bir 'perspektiflerin karşılıklılığı', sosyal düzen ve özneler-arasılığın temelini oluşturan ve bir arada tutan bir 'doğal tutum' söz konusudur. Araştırmacının rolü, Schutz'a göre, bizzat hayattan uzak soyut kavramlar ve bilimsel teoriler geliştirerek hayatı nesnel ve dışardan araştırmak değil, aksine onun içine girmek ve onu üyelerinin gözüyle görmektir. Sosyal dünya 'orada' kendine ait bağımsız bir hayata sahip bir şey değildir, aksine yaşayan aktif üyeleri tarafından her gün yaratılan ve yeniden-yaratılan ve ortak anlayışlar ve ilişkiler temelinde yaşantıları biçimlendiren sürekli değişim halindeki canlı bir sosyal deneyimdir. O 'bir Yaşantı-Dünyası', gündelik deneyimler ve kültür dünyasıdır. Hayatın anlamı, üyelerinin ona yaşarken her zaman bilinçli ve aktif olarak yükledikleri anlamdır.

Bu yüzden, fenomenolojinin ilgi odağı, gündelik hayat, geleneksel sosyolojinin hayatın daha alışılmadık yahut olağandışı ve heyecan verici yanlarını araştırırken sorgulama gereği duymadığı normalliktir. Sosyal dünya bir keşmekeş ve girdap olsa da, istikrarlıdır ve gündelik bir bilgi stoku etrafında inşa edilen temel bir yapıya sahiptir, dünyanın nasıl işlediği ve insanların dil, kültür ve sürekli paylaşılan anlamlar aracılığıyla ilettikleri şeylerle nasıl bir ilişki içinde olacakları konusunda pratik bir anlayış içerir.

Kendimize ait dünyalarımız vardır. Gündelik dünyamız –öyle olduğunu hissettiğimiz zamanlarda bile– orada, soyut ve bizlerden

bağımsız bir şey değildir. Sosyal dünya bizim dünyamız, bizim ilişkilerimiz, eylemlerimizdir ve sosyal dünyayı sosyal dünya yapan şey bizim anlayışlarımızdır. Bununla beraber, o tek ve ortak bir gerçeklik değildir, aksine Schutz'un bir 'çoğul gerçeklikler' topluluğu olarak adlandırdığı şeydir, bireyleri birbirine bağlayan ve sosyal düzenin temelini oluşturan ortak bir kültüre dayanır. Husserl'in teorisinde ortak bir sosyal bilinç vardır. Bu yüzden, çocuklar, kadınlar, çiftçiler ve yaşlılar dünyayı farklı biçimlerde algılasalar ve farklı gerçeklikler, hayat tarzları, alt kültürler içinde yaşasalar bile, sosyal hayatta onları bir topluluk, ulus veya tür olarak birbirine bağlayan ortak algılar ve ortak kültürel özellikler vardır. Hepimiz kendi dünyamızda yaşarız, ancak bu dünyayı –ve diğer birçok şeyi– diğer insanlarla her gün paylaşır ve bilincimiz ve empati sayesinde dünyayı onların gözüyle benzer şekilde algılayabiliriz (özneler-arasılık). Bu anlamalar ne her zaman doğrudur, ne de her zaman uyumludur: insanlar yanlış anlar, yanlış yorumlarlar ve diğerleriyle ilişkilerinde hatalar yaparlar. Yine de onlar bu yanlış anlamaları ve hataları kabul edebilir ve onarabilir, düzen ve uyumu yeniden sağlayabilirler.

> Yaşantı-dünyası ne benim özel dünyam, ne senin özel dünyandır, ne de senin ve benim özel dünyamın basitçe bir araya gelmesidir, aksine ortak deneyimler dünyamızdır (Schutz and Luckman, 1979).

Schutz, ilk kez bir araya gelen ve aralarındaki ilişkileri gelecekte sürdürebilecekleri ortak bir anlayış geliştirmeye çalışan yabancılar örneğini verir. Onun geçmiş yaşantıları, Naziler yüzünden ülkesi Avusturya'yı terk etmek ve isteği dışında ABD'de yaşamak zorunda kaldığı dikkate alınırsa, Schutz, kültürler arası iletişimin güçlüklerinin ve ortak bir dil konuşulduğunda bile ortak anlayışlar geliştirmenin ne kadar zor olduğunun ve yanlış anlamaların ve bu yüzden konsensüsten ziyade çatışmanın ortaya çıkma ihtimalinin yüksekliğinin fazlasıyla farkındadır. Bu yüzden gündelik bilgimiz asla sabit değildir. Sürekli akış halindedir, hayatın tam anlamıyla aktif ve bilinçli bir biçimde yaşanırken yeniden yorumlanması, yaratılması ve onarılması gerekir. Hayat üzerinde çalışılması gereken bir şeydir; o asla sabit kalmaz. İlişkiler kırılgandır ve sürekli değişim halindedir; onların sürekli bakım ve onarıma ihtiyacı vardır.

Alfred Schutz yaşantı-dünyası içinde farklı rasyonalite biçimleri olduğunu belirtir; en temel rasyonalite biçimi onun ortaklaşa paylaşılan bir şey olması, bir topluma ve sosyal hayata bağlılıktır, aksi takdirde hepimiz keşişler gibi yaşardık ve toplum diye bir şey olmazdı.

KAVRAMSAL GELİŞİM

Fenomenolojik sosyoloji, 1960'lardan itibaren bilimsel sosyolojiye ciddi bir itirazla, ana-akım sosyolojiyi derinden etkiledi. Bu yaklaşım, kendi sosyolojik okulunu geliştirmekten çok, etnometodoloji gibi farklı 'yorumcu' anlayışlar doğurmuş ve Marksizm gibi mevcut 'sosyolojiler'de yorumcu ve öznel unsurları (örneğin, Habermas'ın eleştirel teori anlayışı) harekete geçirmiştir. Berger ve Luckman'ın çalışmaları özelde Husserl ve Schutz'un kavramları ve düşüncelerini bilinçli olarak sürdürme ve geliştirme çabasını yansıtır.

Fenomenoloji 'bilimsel' sosyolojiye iki temel noktada itiraz eder:

- insan ve toplum anlayışı;
- araştırma yöntemi.

Pozitivist veya bilimsel sosyoloji, toplumu –tıpkı doğa dünyası gibi– bireyin üzerinde ve dışında kendine ait gerçekliğe sahip bir şey olarak görme ve bireyi davranışları büyük ölçüde dış güçler tarafından belirlenen kukla benzeri bir şey olarak resmetme eğilimindedir. Pozitivizm, bu yüzden, doğa bilimlerinin yöntemlerinin fizik dünya kadar sosyal dünyayı anlamak için de uygun olduğunu öne sürer, zira ikisi de özünde aynı doğaya sahiptir ve benzer neden-sonuç güçleri tarafından yönlendirilir ve insan davranışları hakkında kanıtlanabilir tahminler yapmayı sağlayan doğa yasaları ortaya konabilir. Fenomenologlar bu tür analizi tamamen reddederler. Onlara göre insan, kendi sosyal dünyasını inşa edebilecek ve kontrolü altına alabilecek güçte, bilinçli, özgür, bağımsız ve rasyonel bir varlıktır. İnsanın eylemleri dışardan belirlenmiş veya programlanmamış değildir, aksine amaçlı ve güdülenmiştir. İnsan bir kukla değildir.

> İnsanlar sadece sosyal gerçekler veya güçlerin etkisi altında değillerdir... onlar, kendi sosyal dünyalarını sürekli olarak diğerleriyle etkileşim içerisinde biçimlendirir ve yaratırlar, [dolayısıyla] bu benzersiz insani süreçleri araştırmak ve anlamak için özel yöntemlere gerek vardır (Morris, 1977).

Fenomenologlar, aynı nedenlerle, bilimsel yöntemi, onun her tür nesnellik iddiasını bir toplumu veya sosyal durumu içerden, ilgili sosyal aktörlerin anlam ve yorumları çerçevesinde anlamak için hiç de uygun olmadığı gerekçesiyle reddederler. Sosyolog, ideal olarak, sosyal dünyayı, onun temel kabulleri, kültürü ve tipleştirmelerini diğer insanların algıladıkları gibi algılamak için, kendini bu sosyal dünyadan uzak tutmayıp bizzat ona katılmalıdır. Bu yüzden feno-

menologlar katılmalı gözlem gibi teknikleri tercih ederler. Onlar, aynı şekilde, bir yandan pozitivist nesnellik iddiasını felsefî bir imkânsızlık olarak görürler (çünkü hiçbir insan kendi kültürel kabulleri ve düşünce çerçevelerini tamamen askıya alamaz). Öte yandan, aslında nesnelliğin gerçekliğin çarpıtılması olduğunu, burada sosyal bilimcinin – esasen ilgili bireylerin görüşleri ve güdülerini göz ardı ederek– belirli bir duruma sadece kendi yorumlarını empoze ettiğini düşünürler. Benzer şekilde, suç ve evlilik gibi sosyal olgular kendilerine ait bir gerçekliğe sahip bağımsız şeyler olarak değil, aksine sadece insanların dünyayı anlamak için yarattıkları sosyal inşalar olarak varolabilir ve incelenebilirler. Pozitivizmin nesnelliği vurgulaması gibi, fenomenoloji de sosyal analizde öznel unsurları öne çıkartmıştır.

Fenomenoloji kaçınılmaz olarak bilimsel sosyolojinin saldırısına uğramış ve eleştirilmiştir.

- Onun 'özler' ve 'kendinde-varlık' gibi kavramları ve dili Anglo-Sakson tarza bir ölçüde ters düşer, bu yüzden fenomenolojik düşünceler İngiltere ve Amerika'da hemen kabul görmemiştir.
- Fenomenoloji hem heyecan verici hem de bıktırıcı olabilir – soyut kuramlardan gerçek hayata, genel kavramlardan sağduyu bilgisine geçiş heyecan vericidir, ancak bu tür bir analiz sonradan oldukça teknik, hatta sıkıcı hale gelebilir. Karşılıklı konuşmalar, herkesin bildiği üzere, birisi sizin her sözünüzü ve 'gerçekten' ne kastettiğinizi analiz etmeye başlayıncaya kadar oldukça heyecan verici olabilir.
- Araştırma projeleri küçük ölçekli, esas itibariyle küçük grup etkinlikleri ve etkileşimiyle ilgili olma eğilimindedir ve bu yüzden onlar büyük boy kuramın genel gücünden ve toplumun bütününü analiz çabasından yoksunlardır.
- Fenomenolojik yaklaşım, fazla bilimsel olmadığı, belirli bir sosyal durumu inceleyen sosyologların öznel yorumlarından başka bir şey olmadığı gerekçesiyle eleştirilmiştir. Bu tür çalışmaların sonuçları söz konusu çalışmanın ötesinde genellemeler yapacak temellerden yoksundur, onlar toplum ve insan davranışı hakkında yasalar geliştirecek hiçbir temel sağlamazlar.
- Fenomenolojik araştırma biçimine içkin bir tezat vardır: gözlemci, araştırma ilerlerken, sadece incelediği öznelerin duygularını ve kabullerini değil, aynı zamanda kendisininkileri de aydınlatabilmeli ve açıklayabilmelidir –bu sayede okuyucu belirli bir durumla ilgili yorum katmanlarını tamamen anlayabilmelidir. Bu, sadece tamamen *sonu gelmeyen* nafile bir süreç olmakla

kalmayıp, nihayetinde ön-kabullerden bağımsız hiçbir nesnel ve üstün nitelikte bir analiz yapılamayacağı anlamına gelir. Her analiz yorumdan başka bir şey değilse ve hiçbir yorum bir diğerine üstün değilse, o halde niçin sosyoloji yapılsın?

Fenomenologlar, bu tür eleştirileri, kendi araştırma projelerinin nesnellikten yoksun olabileceğini, bu araştırmaları, geçerlilik ve niteliği esas alarak, belirli sosyal durumlarda gerçekte olup bitenlerin oldukça tam ve ayrıntılı açıklamalarını sunarak gerçekleştirdiklerini belirterek cevaplandırmışlardır. Fenomenolojik kuram ve yöntemi daha bilimsel sosyolojilerden ayıran şey, nitel araştırmaya, sezgi ve öznel faktörlere bu vurgusudur. Fenomenoloji modern sosyoloji üzerinde büyük bir etki yaratmıştır. Fenomenolojik teori ve yöntem günümüzde bile sosyolojik tartışmaları biçimlendirmekte ve yönlendirmektedir.

AYRICA BAKINIZ

- **ETNOMETODOLOJİ** ve **SEMBOLİK ETKİLEŞİMCİLİK** –fenomenolojinin evlâtları olarak
- **POZİTİVİZM** ve **YAPISAL İŞLEVSELCİLİK** –sosyolojik analiz ve uygulamaya alternatif yaklaşımlar olarak
- **YAPILAŞMA** –yapı ve eylemi birleştirmeye çalışan 'geç modern' bir girişim olarak
- **POST-MODERNİZM** –toplum ve birey hakkında post-modern bir perspektif olarak

OKUMA ÖNERİLERİ

PIVCEVIC, E. (1970), *Husserl and Phenomenology*, Hutchinson

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

HUSSERL, E. (1901), *Logical Investigations*, Routledge &Kegan Paul
HUSSERL, E. (1913), *Ideas for a Pure Phenomenology and Phenomenological Philosophy*, Macmillan
HUSSERL, E. (1936), *The Crisis of European Sciences and Transcendental Phenomenology*, North West University Press
SCHUTZ, A. (1972), *The Phenomenology of the Social World*, Heinemann
SCHUTZ, A. AND LUCKMAN, T. (1974), *The Structures of the Life World*, Heinemann

DEĞERLENDİRME SORULARI

1 Sosyolojide bir metodoloji olarak yorumculuk, sosyal dünyanın sadece öznel gerçeklik olarak anlaşılabileceği varsayımına dayanır. Yorumcu sosyologların en çok kullandıkları ortak araştırma teknikleri katılmalı gözlem ve yapılandırılmamış görüşmelerdir. Bu tür yöntemler, araştırmacıya, sosyal aktörlerin kendi gerçekliklerini nasıl inşa ettikleri konusunda bir kavrayış kazanmasına yardımcı olan nitel veriler sağlar. Bu metodolojik yaklaşıma yönelik eleştiriler, araştırmanın şekillendirilmesi ve yürütülmesiyle ilgili teknik ve ahlâkî sorunlardan, bu yolla toplanmış verilerin geçerliliği hakkındaki daha temel kuşkulara kadar uzanır.

a) Aşağıdaki terimleri kısaca tanımlayınız.

i) öznel

ii) nitel veri

iii) gerçekliğin inşası

b) Bildiğiniz en az **bir** empirik çalışmayı kullanarak, katılmalı gözlemin ve/veya yapılandırılmamış görüşmelerin okuma parçasındakine uygun biçimde nasıl kullanılabileceğini gösteriniz.

c) Katılmalı gözlem veya yapılandırılmamış görüşmelerin gerçekleştirilmesinde karşılaşılan bir sorunu ve bu araştırma tekniğiyle toplanmış verilerin geçerliğine ilişkin bir eleştiriyi genel hatlarıyla belirtiniz.

d) Metodolojik yaklaşım seçiminin sosyologların ulaştığı sonuçların ve açıklamaların türünü nasıl etkilediğini açıklayıp örnek veriniz. (JMB, Haziran, 1987, s.1)

2 Bizler insanız ve insan toplumunu 'içinden' deneyimleriz. Bu durum, sosyolojiyi, içerden bakışın mümkün olmadığı doğa bilimlerden daha inandırıcı kılar mı? (Cambridge Yerel Sınavlar Komitesi, Haziran, 1986)

3 "Yorumcu bir yaklaşımı benimseyen sosyologlar insanın yaratıcılığını; pozitivist yaklaşımı benimseyenler ise pasifliğini vurgularlar". Bildiğiniz sosyolojik çalışmalarla cevabınızı örneklendirerek tartışınız. (Oxford Sınav Komisyonu, Mayıs, 1986)

4 Bildiğiniz herhangi bir sosyal hayat alanında yapılmış araştırma çalışmalarından yararlanarak, sosyolojideki pozitivist ve yorumcu araştırma yaklaşımlarını birbiriyle karşılaştırıp, aradaki farkları belirtiniz. Size göre, pozitivist ve yorumcu araştırma yöntemleri arasında net ayrımlar yapmak ne kadar mümkündür? (JMB, Haziran, 1986)

5 Sosyologlar çoğunlukla sosyal yapı kuramları ve sosyal eylem kuramları ayrımı yaparlar. Sosyolojik kurama bu iki yaklaşımı genel hatlarıyla belirtiniz ve değerlendiriniz. (AEB, Haziran 1989, s. 2)

Çeviri: **Hacer Harlak**

25

Hegemonya

Antonio Gramsci

Gramsci (1891-1937) İtalya, Sardinya'da yoksul, alt-orta sınıf bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. 1911'de Torino Üniversitesi'ne bilim adamı olarak girdi. 1913'te İtalyan Sosyalist Partisi'ne katıldı. Radikal *L'Ordine Nuovo* gazetesinin kurulmasına ön ayak oldu ve editörlüğünü üstlendi; 1920'lerin sendikalist veya fabrika konseyi hareketinde temel bir şahsiyet haline geldi. Bununla beraber, 1921'de diğer eylemcilerle birlikte İtalyan Komünist Partisi'ne katıldı ve 1924'te Partinin genel sekreteri oldu. Aynı yıl içinde İtalyan Parlamentosu'na seçildi, ancak 1926 yılında Mussolini tarafından tutuklandı. Mussolini onu 'görmezlikten gelinemeyecek bir beyin gücüne sahip Sardinyalı kambur' olarak damgaladı. Hakkındaki kovuşturmayla ilgili davada, "bu beyin 20 yıl iş görmekten men edilmelidir" kararı çıktı. 1937'ye kadar salıverilmeyen Gramsci tahliyesinden kısa bir süre sonra beyin kanamasından ve cezaevi hayatının kötü koşullarından dolayı hayata gözlerini yumdu.

FİKİR

Gramsci'nin kültür ve ideolojiye, kitle devrimine vurgusu, en iyi şekilde, ilk kez Grekler döneminde kullanılan ve bir devlet ya da yöneticinin bir başkasını hâkimiyeti altına almasını anlatan hegemonya kavramı temelinde ifade edilebilir: Gramsci bu kavramı, daha sonra, bir

sosyal sınıfın bir başka sosyal sınıf üzerindeki hâkimiyetini, onun kendi dünya görüşünü, ideolojisini kısmen zorla ancak büyük ölçüde ikna yoluyla veya en azından kabullendirerek empoze etme yeteneğini anlatacak biçimde genişletir.

Gramsci genellikle yirminci yüzyılın önde gelen Marksist teorisyenlerden biri olarak kabul edilir. Onun amacı, alternatif bilimsel Marksist bir yaklaşım, radikal sosyalistler ve kitlelere –köylüler ve işçi sınıfına– devrimci değişimi sağlamada gerçek ve aktif bir rol tanıyan hümanist bir yaklaşım geliştirmekti. Sosyalist bir devrim, ona göre, kendiliğinden olarak ortaya çıkmaz. Sosyalizm determinist tarihsel ve ekonomik yasaların kaçınılmaz sonucu değildir, halkın katılımını ve özellikle ahlâkî ve ideolojik liderliğin kitleleri aydınlatması ve yönlendirmesini ve kollektif bir ulusal halk iradesi yaratmayı gerektirir.

Gramsci, bu nedenle, hegemonyayı askerî olduğu kadar ideolojik bir yönetim olarak, üretim araçları kadar egemen düşüncelerin de kontrolü olarak tanımlar. Bu bakış açısından, kapitalizmin yirminci yüzyıldaki gücü, onun sadece Batı dünyasındaki egemen ekonomik sistem olarak gücünden değil, aynı zamanda –işçiler, tüketiciler ve yurttaşlar olarak– insanların düşünme ve davranış biçimlerini kontrolünden kaynaklanır.

Kapitalizm günümüzde ekonomik bir sistem olduğu kadar bir yaşam biçimidir. Onun ticaret, tüketimcilik ve kâr arayışı gibi fikirleri, kültür ve spordan çalışma hayatı ve boş zaman faaliyetlerine kadar, hayatın her alanına nüfuz etmiştir. Para kazanma, alışveriş tutkusu, zengin ve ünlü hayat tarzlarına duyulan özlem Batı toplumunun temel değerleri ve güdüleridir ve Ford, Sony ve McDonald's gibi dev şirketler bir yandan hepimizi daha fazla satın almaya ve tüketmeye ayartırken, öte yandan yeni piyasalar ve kâr arayışlarını sürdürürler. İdeolojik kontrol, Gramsci'ye göre, ne askerî güç ne de ekonomik egemenliktir, gerçekte en üst hegemonya biçimi zorlamadan ziyade iknadır –ve Batılı toplumlar günümüzde kapitalizmi sadece kafalarında değil kalplerinde de yaşatmaktadırlar ve onları sosyalizmin en iyi yaşam biçimi olacağına inandırmak çok zaman alacaktır.

Bununla beraber, 1920'lerde, Batılı toplumların ekonomik kargaşa içinde oldukları, İtalya, Almanya ve diğer Avrupa ülkelerindeki işçi sınıflarının kitlesel işsizlik, yüksek enflasyon ve I. Dünya Savaşı sonrasının yoksulluk, sömürü koşullarında devrimci bir harekete kalkıştıkları bir dönemde Gramsci'nin düşünceleri güçlü bir etki yarattı. Gramsci hiçbir yönetici sınıfın ekonomik kontrolle, hatta salt siyasal güce dayanarak hegemonya kuramayacağını öne sürer. Bu tür çıplak baskı sadece devrimlere yol açacaktır. Ayrıca gerek duyulan şey,

ideolojik egemenlik, yönetilenin rızasıdır ve bu da aile, kilise, hukuk, medya, okullar ve hatta sendikalar gibi sosyalleştirici birimler tarafından sağlanır. Bütün bu birimler yönetici sınıfın değerlerinin gelişimine yardımcı olurlar ve bu değerlerin eleştirmeden ve bilinçsizce 'normal' kabul edilmesini sağlayarak, onu meşrulaştırırlar. Onlar gündelik hayatın ve hatta 'sağduyusal' anlayışlarımızın temelini oluştururlar. Nitekim yönetici sınıf nihayetinde kendi yönetimini devlet (hukuk, polis, ordu vb.) aracılığıyla dayatırken, gerçek kontrolü sivil toplum üzerindeki entellektüel hâkimiyeti aracılığıyla sağlar.

Fakat tam ideolojik hegemonya nadirdir ve asla tam olamaz. O, daima alternatif grupların yeni meydan okuyuşlarıyla, yeni fikirler, yeni krizlerle karşı karşıyadır. Bu egemenlik, hâkim sınıflarla toplumun diğer kesimleri arasında değişen ittifakların kurulduğu bir 'tarihsel blok' sayesinde nüfusun kitlesel desteği kazanılarak mümkün olur; ancak, bu ittifaklar her zaman tartışmaya ve yıkılmaya açıktır. Bu zafiyet, işçi sınıfı gibi tâbi konumdaki sınıfların ahlâkî, fikri ve siyasal liderliklerini geliştirmelerinin, yaygın destek kazanarak yönetici sınıfı devirmelerinin yolunu açar. Kapitalist toplumlarda, işçi sınıfı, özellikle burjuvazinin telkinlerine direnebilecek ve bunu teşhir edebilecek kuvvetli bir konumdadır. Kapitalist koşullarda, çalışma hayatının gündelik deneyimleri bu sistemin özellikle sömürücü ve baskıcı doğasını gözler önüne serer. Ancak, bu bilginin devrimci eyleme dönüştürebilmesi, radikal aydınların kitlelere proleter devrimci sınıf bilincini taşımalarıyla ve nihayetinde onları eyleme yönlendirecek eğitimi vermeleriyle mümkündür. Bu yüzden, hakiki bir işçi sınıfı devrimi ilk olarak burjuva ideolojisini teşhir etmek için fikir mücadelesini gerektirir: yani, işçi sınıfının devlet ve toplumun siyasal ve ekonomik kontrolünü ele geçirmeden önce felsefi ve ahlâkî liderliği ele geçirdiği bir kültür devrimine ihtiyaç vardır. Komünist Partinin rolü, bu yüzden, Gramsci'ye göre, işçi sınıfı bilincinin gelişmesine yardımcı olmak ve devrimci bir ittifak oluşturabilmek için, onun diğer grupların desteğini kazanmasını sağlamaktır.

Bu yüzden Gramsci hegemonyanın asla tam olamayacağını, –yönetici sınıf arasında olduğu kadar işçi sınıfı arasında da– ideolojik kontrol mücadelelerinin her zaman var olacağını kabul eder. Bütün yönetici sınıflar halkın desteğini sürdürmek ve güçlü kalmak istiyorlarsa ödünler vermek zorundadırlar. Tam beyin yıkama totaliter bir devlette bile asla tam anlamıyla mümkün değildir. Kapitalist fikirler modern toplumun her yanına nüfuz etse bile, insanların kendi deneyimleri –kapitalizmin çevre üzerindeki etkileri, çoğu birey ve grup üzerindeki yalnızlaştırıcı ve yabancılaştırıcı etkileri ve çılgınca tüke-

tim– açıkça kapitalist ekonominin zayıflıkları, zararları ve sömürüsünü ortaya çıkarır. İnsanlar kapitalist propagandayı anlayabilir, radikal bir değişim olmasa da reforma ihtiyaç olduğunu görebilirler; onlar hayatı gerçekte olduğu gibi ve olması gerektiği gibi görebilirler.

Gramsci'ye göre, bu yüzden, gerçeklik ve ideoloji aynı oluncaya kadar gerçek hegemonya mümkün değildir. Kapitalizm, temel çelişkileri ve sömürüsü nedeniyle tam egemenlik sağlayamaz. O gücünü sürdürebilmek için ödünler vermek, toplumun rızasını ve meşruiyet kazanmak zorundadır. O hegemonik etkisini, meşruiyetini bir kez yitirdiğinde devrimin yolu açılır. Çarlık Rusyasında Çar Nikola ve ailesinin halkın desteğini tamamen kaybettiği için Bolşevikler iktidarı ele geçirirken, modern kapitalist toplumlarda halk yönetici sınıfların daha fazla güce sahip olduklarını düşünür. Gramsci proleter bir devrimin anahtarı olarak ideolojinin boğucu gücünü görür. Proleter devrim, ona göre, entellektüellerin ve işçi sınıfı kitlesinin, kapitalist hegemonyaya direnerek onu yıkmak ve yerine yeni bir devrimci dünya düzeni ve sosyal adalet anlayışını geçirmek için Komünist Parti içinde bir araya gelmeleri ve halkın desteğini almalarıyla mümkündür.

KAVRAMSAL GELİŞİM

Gramsci'nin hegemonya kavramı Sovyet komünizminin katı ortodoks yaklaşımına temel bir alternatif sunarak savaş-sonrası Marksizm'i büyük ölçüde etkiledi. O gelişmiş kapitalizmin kompleks yapısı ve ayrıca özellikle Batı Avrupa'da 1930'ların faşist rejimleri altında bile işçi sınıfı arasında devrimci bilincin yokluğu gibi konularda yeni açıklamalar getirdi. O ayrıca alternatif sosyalist bir strateji sundu: bu strateji, gücü ele geçirmek ve sürdürmek için şiddet kullanmayı onaylayan Bolşevik siyasal devrim modelinden ziyade, Batılı toplumların liberal reformları ve bireysel haklarına sahip çıkmayı önermekteydi.

Gramsci'ye göre, işçi sınıfının iktidarı ele geçirmeden önce yapması gereken şey, kendi alternatif hegemonyası veya dünya görüşünü ortaya koyarak, yani kapitalist kültürü sorgulamak ve yıkmakta, kusurları, sömürüsü ve baskıcı doğasını teşhir etmekte ve böylece yeni özgür toplumsal düzen için bir temel sağlamakta kullanılabilecek yeni bir sosyalist 'sağduyu' –devrime götüren ve ardından işçilerin gücünü sağlamlaştıran ve meşrulaştıran bir karşı-hegemonya– geliştirerek, yönetici sınıfın hegemonyasını yıkmaktır. Burjuva dünya görüşünün yerine gerçek sınıf bilincini sağlayabilecek sosyalist bir dünya görüşünün geçirilmesine gerek vardır.

İdeolojik zafer, böylece, bedenler ve kafalar kadar 'kalpler ve zihinler' için savaşta da, sınıfsal zaferin bir habercisidir. Böylece, fiziksel bir devrimden uzak durulması, işçiler ve Komünist partinin kansız, şiddet içermeyen bir devrim yapması mümkün olabilir. O sosyalizme ulaşmak için teori ve pratiği birleştiren alternatif bir strateji önerir.

Bu yüzden, Gramsci'ye göre, fikir mücadelesi ekonomik ve siyasal kontrol mücadelesi kadar önemlidir. O olmadan sınıf bilincine ulaşılamaz, ne de işçi sınıfı Komünist partinin yönetimine razı olur.

Gramsci'nin hegemonya kavramını kullanış biçimi, terimi siyasal önderlik veya devletin hâkimiyetini anlatmakta kullanan Lenin ve Mao-Çe-Tung gibi daha ortodoks Marksistlerinden farklıdır. Onun yorumu ve stratejisi şu noktalarda farklılık gösterir:

- Siyasal ve ekonomik faktörler yerine ideolojik, ahlâkî ve kültürel faktörlere, entellektüel bir devrimin önemine, yani devletin kontrolünü ele geçirmek yerine kitlesel sınıf bilincini artırmanın önemine vurgu;
- Devrimle ilgili olarak, işçi sınıfı dışındaki kitleler ve gruplara vurguda bulunarak, öğrenciler, kadınlar, Siyahlar gibi proleter olmayan radikal grupların da harekete kazanılması. Sadece işçi sınıfını değil diğer kesimleri de kapsayan bu genel analiz, Batılı Marksistlere 1960'lar ve 70'lerdeki öğrenci devrimlerini ve Kadın Özgürlüğü hareketini açıklamalarında büyük ölçüde yardımcı olmuştur.
- Onun her ülkenin kendi koşullarına bağlı bir Ulusal-Kitle Hareketi yaratmasına vurgusu, bir dünya devriminin gelmesini veya Moskova'nın direktiflerini beklemeyen, ulusal stratejilere sahip bağımsız Komünist partiler ve sosyalist hareketlerin gelişimine yardımcı olmuştur.
- Onun teori ve pratiğin birliğine vurgusu radikal aydınları işçi sınıfıyla ilgilenmeye itti ve onları Marx'ın "insanlar, temel, kişisel olmayan tarihsel güçleri beklemekten ziyade bizzat kendi tarihlerini yaparlar" sözünü geliştirmeye yöneltti.

Gramsci'nin analizinde, sadece yönetici sınıfların gücü nasıl ele geçirdikleri değil, –güç ve ekonomik hâkimiyetin yanı sıra siyasal liderlik sayesinde– bu gücü nasıl ellerinde tuttukları da gösterilmeye çalışılır: bu siyasal liderlik başarılı biçimde yıkıldığında onun siyasal düşüşü de beraberinde gelecektir. Gramsci *Hapishane Defterleri*'nde, örneğin, Fransız Devrimi sırasında kitlelerin özlemlerini kendi propagandalarına katarak köylülerin kitlesel desteğini kazanan Jakobenler'in başarısını sahip olduğu desteği genişletemeyip sonunda çöken İtalya

Parlamentosu'nun başarısızlığı ile karşılaştırır. O, kapitalist ekonominin yönetici sınıfı olan burjuvazinin, –kapitalist ekonominin istikrarsızlığına rağmen– sosyalist meydan okumalar karşısında bile entellektüel üstünlüğünü sürdürerek gücü nasıl elinde tutabildiğini; muhafazakâr hükümetlerin güç kullanmak yerine kitleleri, hatta proletaryanın büyükçe bir kesimini kendi fikirlerinin onların fikirleri olduğuna inandırarak nasıl pasif devrimler yapabildiklerini göstermeye çalışır. 1980'lerde Britanya'da Thatcher'ın muhafazakâr hükümeti, Refah devleti politikalarını terk etmekle, militan sendikalar ve yerel otoriteleri ezmek için sadece devleti ve hukuku kullanmakla kalmadı, aynı zamanda liberal kapitalist değerlerin hâkim olduğu ideolojik bir iklim oluşturdu. Bu ideolojik iklim piyasa güçleri, özelleştirme ve eşitsizliğin kabullenilmesini sağlamakla kalmadı, sosyalist yönetim altında modern Britanya'nın tehlikeye sürüklendiğine ikna ederek, işçi sınıfının bile İşçi Partisi'ni terk etmesine yol açtı. Nitekim işçi sınıfı, güç kazanmak için kendi özel çıkarlarını aşmalı, toplumun diğer kesimleriyle birleşmeli ve kendi davasının ahlâkî doğruluğunu göstermek için halkın büyük kesimini kazanmalıydı. Modern sosyalist bir devrim, Gramsci'ye göre, siyasal güç kadar fikirleri, bir lider kadrosu kadar azınlığın kitlesel desteğini gerektirir. Ona göre, ideal toplum devletin yasalarıyla bireysel vicdanın zorunluluklarının örtüştüğü bir toplumdur.

Gramsci modern Marksizm'in 'üstyapı teorisyeni' olarak adlandırılır. O entelektüelin, burjuva ideolojisini sorgulayabilecek ve sınıf bilincine sahip olması için işçi sınıfını eğitebilecek alternatif bir hegemonya geliştirmede anahtar bir role sahip olduğunu düşünür. O *organik* ve *geleneksel* entellektüeller, meşrulaştırmada ve sınıf bilinci yaratmada uzman olanlar ve geleneksel olarak topluma bağlı olan ve onun kültürü ve geleneklerini sürdürmeye çalışanlar ayrımı yapar. Devrimci bir parti, hegemonyasını kurmak ve kitleleri kendi safına çekmek için ikisinin de desteğine ihtiyaç duyar.

Gramsci ortodoks Marksizm'i, onun pozitivizmini, ekonomik determinizmini ve tarihsel materyalizme katı bağlılığını şiddetle eleştirir. O otomatik ve kaçınılmaz bir tarihsel gelişme düşüncesini reddeder. İnsanlar gelmesini beklemekle kalmayıp tarihlerini yapmak zorundadırlar. Kitleler devrimci değişme olacakmış gibi hareket etmeli ve bunu başarabilmek için sınıf bilincine sahip olmalıdırlar; onlar tarihteki yerleri konusunda bilinçli olmak ve onun için –pasif değil– aktif bir biçimde mücadele etmek zorundadırlar. Entellektüellerin öncülük ettiği bu kitlelerin ihtiyacı, devrimci bir ideoloji, felsefeyle pratiği birleştiren bir hegemonya, Lenin ve Bolşeviklerin benimsediği

stil ve tarzda kültürel liderlik sağlayan bir *praxis* felsefesidir. Onun Marksizm yorumu kendi döneminin Marksizm'ine göre daha esnek, iyimser ve özgürlükçü, çağdaş topluma çok daha yakındır. Bu yüzden Gramsci'nin cazibe gücü yüksektir.

Kaçınılmaz olarak, Gramsci'nin daha insanî, açık ve kademeli sosyalist strateji analizi, daha ortodoks Marksistler tarafından fazlasıyla liberal olduğu, tarihsel materyalist yasaların tarihsel önemini yadsıdığı için eleştirilirken, Komünist Parti tarafından proletaryanın devrimci saflığını tehlikeye atmakla suçlandı. Louis Althusser ve Nicos Poulantzas gibi yapısalcılar özellikle çok sert eleştirilerde bulundular. Yine de, bu kavram Batılı Marksistlere gelişmiş kapitalizmin kompleks yapılarını analiz edecek ve Avrupa işçi sınıfında devrimci ateşin yokluğunu ve Britanya'da Thatcher'ın, Amerika'da Ronald Reagan ve George Bush'unki gibi Yeni Sağ hükümetlerin başarılarının ve gücü ellerinde tutmalarının nedenlerini açıklayacak temel bir araç sağladı. Gramsci'nin düşünceleri –Batı kapitalizminin sömürü, baskı ve eşitsizliğini gözler önüne seren ve böylece radikalleri sosyalist davaya kazandırarak barışçı bir devrime yol açan bir strateji sunarak– Batı Avrupa'da Yeni Sola ve Avrupa-komünizmine ilham kaynağı oldu. İronik olan, yönetici seçkinlerin hegemonyalarını, yönetme hakkının ahlâkî temelini yitirdikleri 'kansız devrimler'in en iyi örneklerinden bir kısmının Batı Avrupa'daki toplumlardan ziyade Doğu Avrupa ülkeleri olmasıdır. Berlin duvarının yıkılışı, Doğu Avrupa'daki komünist yönetimlerin çöküşü ve yakınlarda Sırbistan'da Slobadan Milosevic'in yönetimden çekilmesi, hepsi yönetici sınıfın ideolojik gücünün çöküşünün ve kitlelerin onların hegemonyalarını, ahlâkî ve fikri liderliklerini kabul etmeyi sürdürmeyi reddettiklerinin göstergesidir. Onlar yönetme haklarını yitirirken askeri güçlerini de yitirdiler ve savaş-sonrası diktatörlerin çoğu ahlâkî ve siyasal açıdan iflas etmiş rejimleri sürdürmeye çalışmaktan ziyade çekilmeyi seçti.

Hegemonya kavramı radikal eylemler kadar akademik araştırmalara da ilham kaynağı oldu. Hegemonyanın akademik araştırmalar üzerindeki etkisinin örneklerinden biri, İngiltere, Birmingham Üniversitesi Çağdaş Kültür Araştırmaları Merkezi'nin gençlik kültürü ve medyanın gücü üzerine analizleridir.

Belki de onun en büyük mirası, ölümünden 10 yıl sonra İtalyan Komünist Partisi'nin savaş-sonrası İtalyan politikasının temel gücü olarak ortaya çıkmasıdır: Gramsci'nin teori ve pratiği birleştirme arzusunun fiili bir yansıması.

AYRICA BAKINIZ

- **YABANCILAŞMA** ve **İDEOLOJİ** –Gramsci'nin teorileri için temel fikirler olarak
- **YAPISAL MARKSİZM**, **ELEŞTİREL TEORİ**, **GÖRELİ ÖZERKLİK** ve **MEŞRULAŞTIRMA KRİZİ** –bu temel Marksist düşüncenin dört farklı yorumu olarak
- **SÖYLEM** ve **SİMÜLASYONLAR** –fikirlerin gücü üzerine post-yapısalcı/post-modern perspektifler olarak

OKUMA ÖNERİLERİ

BOCOCK, R. (1986), *Hegemony*, Tavistock –hegemonya kavramının geniş bir analizi

HOFFMAN, J. (1988), 'The Life and Ideas of Antonio Gramsci', *Social Studies Review*, January 1988

JOLL, J. (1977), *Antonio Gramsci*, Fontana –hayatı ve çalışması üzerine kısa, okunabilir bir inceleme

MCNEIL, P. (1988), 'Battle for Common Sense', *New Statesman/Society*, 21, November 1988: modern hegemonik bir ideoloji biçimi olarak Thatcherizm üzerine bir tartışma.

İLERİ OKUMA ÖNERİSİ

GRAMSCI, A. (1971), *Selections from the Prison Notebooks*, New Left Books [*Hapishane Defterleri: Seçmeler*, Çeviren: Kenan Somer, Onur Yayınları, İstanbul 1986]

SINAV SORULARI

1 "Bütün toplumlar eşitsizliği meşrulaştıracak ideolojilere sahiplerdir." Bu ifadeyi tartışıp açınız. (London University, Haziran 1986)

2 Marx'ın "yönetici sınıfın fikirleri her çağda yönetici fikirlerdir" görüşünü tartışınız. (AEB, Haziran 1987)

Çeviren: **Ümit Tatlıcan**

26

İdeoloji

Karl Mannheim

Karl Mannheim (1893-1847) Macaristan, Budapeşte'de dünyaya geldi ve Birinci Dünya Savaşı'nda Orta Avrupa'daki karışıklıkların ve komünistlerle faşistler arasındaki çatışmaların ortasında yetişti. 1918-1919 yıllarında radikal Macar Hükümetinde görev yaptı, fakat sağcı bir darbenin ardından Almanya'yı terk etmek zorunda kaldı. Berlin, Budapeşte, Paris, Freiberg Üniversitelerinde ve Max Weber'in fikirlerinin yoğun etkisi altında olan önde gelen düşünce merkezi Heidelberg Üniversitesi'nde çalıştı. Mannheim 1926'da Frankfurt Üniversitesi'ne Sosyoloji Profesörü olarak atandı, ancak 1933'te Nazilerden kaçıp İngiltere'ye sığınmak zorunda kaldı. 1933-1945 yılları arasında London School of Economics'de öğretim üyeliği yaptı ve daha sonra London Institute of Education'da Sosyoloji ve Eğitim Felsefesi Profesörü olarak göreve başladı.

Mannheim'ın Macaristan sonrası kariyeri çoğunlukla iki ana evreye ayrılır:

- Alman evre (1920-33): Büyük ölçüde Georg Lukács'tan etkilendiği, dönemin her tarafı istilâ eden devrimci ideolojilerinin iddialarını değerlendirecek rasyonel bir araç olarak bir bilgi sosyolojisinin temelini atmaya çalıştığı evre. Onun buradaki temel çalışması *İdeoloji ve Ütopya*'dır (1929/1960).
- İngiliz evre (1933-47): Modern 'kitle' toplumunun yapısını, onun

parçalanıp atomlaşmasını, uç fikirler ve totaliter hükümetleri benimsemeye istekliliğini analiz etmeye çalıştığı evre. Mannheim bu evrede yazdığı *Yeniden İnşa Çağında İnsan ve Toplum* (1940) ve *Özgürlük, Güç ve Demokratik Plânlama* (1950) gibi çalışmalarında, toplumsal düzen ve konsensüsü yeniden kurmak için daha kapsamlı bir sosyal plânlamayı savunur.

FİKİR

İdeoloji terimi, genellikle insan doğası, toplum ve hayatın nasıl olması gerektiği konusunda önceden belirlenmiş, hatta yanlı bir bakış açısını anlatmakta kullanılır. İdeolojiler komünizm ve faşizm gibi oldukça yapılaşmış ya da sistematik düşünceler bütününü anlatabilir veya güç, siyaset ve sosyal düzen hakkında temel duygular, hatta önyargıları yansıtabilirler. İdeolojiler genellikle mevcut toplumu anlamaya çalışır ve çoğu kez toplum ve hayatın nasıl olması veya nasıl geliştirilmesi *gerektiği* konusunda teoriler, inançlar veya politik manifestolar sunarlar. İdeolojiler genellikle insanlığın doğası hakkında özel bir görüşü ve çoğu kez ahlâk ve sosyal adalet konusunda güçlü ve samimi duyguları yansıtırlar. İdeolojik perspektifler genellikle yanlı bakış açıları olarak, belirli bir ideolojiyi desteklemek veya bir başka ideolojiye karşı çıkmak için olgular ve kişilerin seçici biçimde yorumlandığı özel, çoğu kez kısmî veya kapalı dünya görüşleri olarak görülür. Örneğin, bir sosyalistin modern Britanya'da gelir dağılımı veya suçun nedenleri, aile hayatının çökmesi gibi konulardaki yorumları ve argümanlarını bir muhafazakârınkilerle karşılaştırın. Veya bilimsel bir olgular ve rakamlar yaklaşımını ideolojik bir yaklaşımla karşılaştırın. Bilimsel yaklaşım içindeki akademisyenler ve bilim insanları olguları konuşturmak için tasarlanmış salt nesnel ve tarafsız bir metodolojiyi benimserler. Öte yandan, ideologlar açıkça yanlıdırlar ve çoğu kez olgular ve rakamları önceden belirlenmiş argümanlarını desteklemek ve siyasal karşıtlarını zayıflatmak için seçici ve kısmî bir biçimde kullanırlar.

Karl Mannheim ideoloji kavramını tüm bilgilerin ideolojik olduğunu anlatmak için kullanır; matematik ve fizik gibi belirgin istisnalar dışında her bilgi ideolojiktir, yani onlar modern toplumu oluşturan farklı sosyal grupların –mezhepler, kuşaklar, partiler ve özellikle sosyal sınıfların– değerleri, istekleri ve çıkarlarının basit birer yansımasıdır. "Olgular ve rakamlar kendilerini anlatmazlar". Onlar kendileri adına konuşamazlar, aksine yorumlanmaları gerekir. Olgular ve ra-

kamları anlamak için bazı entellektüel çerçevelere gerek vardır. Bu yüzden, Mannheim'ın bakış açısına göre, nesnel bilgi veya mutlak hakikât yoktur, sadece olsa olsa yaklaşık bir hakikât, hayatın gerçekte nasıl bir şey olduğuna ve ne yapılması gerektiğine dair birçok farklı inançlar sentezi vardır. Bu nedenle Mannheim, entellektüellerin bir sınıf veya grubun çıkarlarının en açık sözcülerinden başka bir şey olmadıklarını düşünür; ancak Mannheim sonradan, onların rakip bakış açılarının sentezini yapabilecek ve bir tür fikrî uyum yaratacak kadar bağımsız olabileceklerini kabul eder. Bu durumda, bilgi sosyolojisinin rolü, düşüncelerin kaynağının sosyal gruplar olduğunu ortaya koymak, bu kanıtlardan onların genel ideolojisini elde etmeye çalışmak ve böyle bir dünya görüşünün grubun kendi çıkarlarını kollamaya nasıl yardım ettiğini göstermektir. Bu yüzden, tüm hakikâtler ideolojik olarak yanlıdır, tüm hakikâtler nihayetinde belirli sosyal grupların çıkarları ve eğilimlerini yansıtırlar. O halde sorun, kimin çıkarları sorunu ve bazı grupların kendi dünya yorumlarını geliştirmede diğer gruplardan ne kadar güçlü olduklarıdır.

Karl Mannheim, bu yüzden, bir bilgi sosyolojisi geliştirmeye, bilginin yaratılma ve geliştirilme biçiminin sosyolojik bir analizini yapmaya çalışır. Bu 'sosyolojik' bilgi anlayışının ana hatları *İdeoloji ve Ütopya*'da (1929) açıkça ortaya konulur. Mannheim, 'ideoloji' terimiyle, belirli bir toplumdaki yönetici sınıfın inançları ve değerlerini anlatır: belirli durumlarda, belirli grupların kollektif bilinçdışı hem bu sınıfın hem de diğer kesimlerin toplumun gerçek durumunu görmelerini engeller ve böylece mevcut durumu sağlamlaştırır. Mannheim, 'ütopya' terimiyle, genellikle, toplumu bir gelecek düşüncesine –aynı ölçüde yanlı ve çarpıtılmış bir gerçeklik anlayışına– göre yeniden kurmaya çalışan baskı altındaki grupların ve radikal bir alternatif veya ütopik bir toplum arayışı içindeki grupların inançları ve değerlerini anlatır: 'bazı bastırılmış gruplar, entellektüel açıdan, büyük ölçüde toplumdaki –sadece, olumsuzlama eğiliminde oldukları durumun unsurları olarak gördükleri– mevcut koşulları yıkmaya ve dönüştürmeye çalışırlar. İki perspektif de ona göre yanlıdır. İkisi de toplumun nasıl –ve kimin çıkarlarına göre– düzenlenmesi gerektiği konusunda güçlü temel ideolojilere dayanır. İkisi de kendi argümanları ve konumlarını geliştirmek ve güçlendirmek için hakikât ve gerçekliği bulanıklaştırır ve çarpıtır. Bu tür ideolojiler özünde çatışırlar, birbirleriyle tamamen karşıtlık içindedirler ve ideolojik bir savaş biçimini temsil ederler. Hâkim sosyal düzenin zayıflığı ve adaletsizlikleri eleştirilere ve değişme yönünde taleplere yol açar. Bu talepler karşılanmadığı takdirde, yeni bir sosyal düzen, insanların özgür olacakları ve

ihtiyaçlarının karşılandığı bir Ütopyanın amaçlandığı radikal, hatta devrimci ideolojiler ortaya çıkar. Devrimle birlikte yeni bir sosyal düzen, yeni bir yönetici sınıf, yeni bir yönetici ideoloji ve nihayetinde yeni bir radikal alternatif, yeni bir tasavvur ve ideoloji ortaya çıkar. Fransız Monarşisinin Jakobenleri ve Rus Çarlığının Bolşevikleri doğurması gibi, yirminci yüzyılda kapitalizm de komünizmin Soğuk Savaş ideolojisiyle yüz yüze gelmiştir. Bu yüzden Mannheim'a göre, sosyal hayat rakip ideolojiler tarafından desteklenen rakip sosyal gruplar arasındaki sürekli bir güç mücadelesidir ve Mannheim siyasal düşüncelerin izini, binyılcılık öğretisinden başlayarak liberalizm, muhafazakârlık ve son olarak komünizme kadar sürer.

KAVRAMSAL GELİŞİM

Mannheim'ın bilgi anlayışı yoğun bir etki yaratmıştır ve Karl Marx'la birlikte genellikle bilgi sosyolojisinin kurucu babası olarak görülür. İkisi de bilgi ve fikirlerin bağımsız bir gerçekliğe sahip oldukları inancını yıkmışlardır. Onlar, daha ziyade, bilgi ve fikirlerin toplumsal kökenlerini ve fikirlerin insanların davranışlarını etkileme ve kontrol gücünü aydınlatmışlardır. Mannheim, Marx'tan büyük ölçüde etkilenmesine rağmen, sınıfın ideolojinin tek temeli olduğu düşüncesine karşı çıkar ve sınıfsal ideolojinin çarpıtmalarını sergileyecek ve hakikâti ortaya koyacak 'bilimsel' bir analizin mümkün olmadığını düşünür.

Bununla beraber Mannheim diğer uca yönelmemiştir. O ne rölativist bilgi anlayışını ne de doğru ve nesnel bilginin mümkün olduğu düşüncesini destekler. Daha ziyade, kendi tezini rölativizmden kurtarmaya çalışır ve bu tezin hakikâti ortaya çıkarma potansiyelini artırmak için şu yollara başvurur:

- Kesin bilimleri –matematik ve fizik gibi kesin ölçüm gerektiren bilimleri– kendi bilgi sosyolojisi teorisinin dışında tutar.
- Bilgili entellektüellerin sınıfsal çıkarlardan uzak durabileceklerini ve böylece gerçeği görebileceklerini anlatan 'bağımsız aydınlar' kavramını kullanır.
- Rölativizm yerine sosyal konum ve toplumsal görüşler arasındaki bir ilişkiyi anlatan ilişkiselcilik kavramını kullanır: bu ilişkinin kavranması nihayetinde evrensel olarak geçerli bilgiye yol açacaktır.

Mannheim Marx kadar sistematik bir düşünür değildir ve belirli grupların belirli ideolojilerden ziyade niçin diğerlerini benimsedikle-

rini veya niçin bazı toplumların sürekli güç mücadelesi içinde olduklarını açıklayacak bir teoriden yoksundur. Bununla beraber, Mannheim'ın bireysel ideolojiler konusunda çok parlak görüşleri ve analizleri vardır. Örneğin 'Muhafazakâr Düşünce' konusundaki yazısı bir klâsik olarak kabul edilir.

Mannheim, kısmen mülteci kimliği, kısmen de Avrupalı düşüncesi nedeniyle, özellikle Almanya'da Nazizm ve II. Dünya Savaşı'nın yıkımları yüzünden, hiçbir zaman Weber gibi yeni bir sosyologlar nesli yaratamamıştır; bilgi sosyolojisi üzerindeki etkisi bugün bile önemli ölçüde yüksek olmasına ve Berger ve Luckman'ınki gibi fenomenolojik çalışmalara yansımasına rağmen, arkasında analizini sürdürüp genişletecek mirasçılar bırakmamıştır. George Ritzer'in (1996) ifadesiyle,

> O günümüzde Bilgi Sosyolojisi olarak bilinen çağdaş alanın yaratılmasının neredeyse tek sorumlusudur.

AYRICA BAKINIZ

- **HEGEMONYA**
- **YAPISAL MARKSİZM**
- **ELEŞTİREL TEORİ**
- **MEŞRUİYET KRİZİ**
- **GÖRELİ ÖZERKLİK**
- **SÖYLEM** –ideolojik gücün modern yorumları olarak

OKUMA ÖNERİSİ

KETLER, D. (1986), *Karl Mannheim*, Tavistock –Tavistock temel sosyologlar serisinde Mannheim'in hayatı ve çalışmalarına özet bir bakış

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

BERGER, P. AND LUCKMAN, T. (1967), *The Social Construction of Re*ality, Penguin

BERGER, P. AND LUCKMAN, T. (1969), 'The Sociology of Religion and Sociology of Knowledge' in Robertson R. (ed.) *The Sociology of Religion*, Penguin

LOADER, C. (1985), *Intellectual Development of Karl Mannheim*, Cambridge University Press

MANNHEIM, K. (1929), *Ideology and Utopia*, Routledge and Kegan Paul, 1929, 1960 [*İdeoloji ve Ütopya*, Çeviren: Mehmet Okyayuz, Epos Yayınları, 2002]

MANNHEIM, K. (1940), *Man and Society in an Age of Reconstruction*, Routledge

and Kegan Paul
MANNHEIM, K. (1950), *Freedom, Power and Democratic Planning*, Routledge and Kegan Paul
MANNHEIM, K. (1952), *Essays on the Sociology of Knowledge*, OUP

SINAV SORULARI

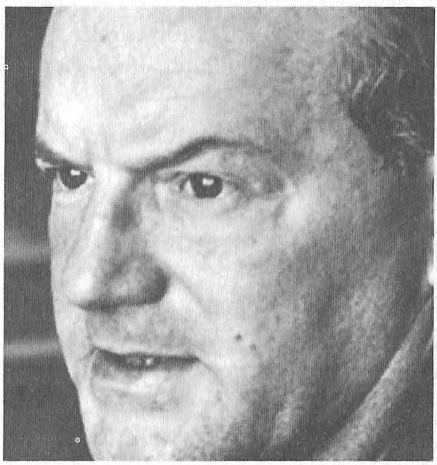
1 Aşağıdaki kavramlardan ikisinin bilgi sosyolojisi anlayışına nasıl katkıda bulunabileceğini gösteriniz:
   a) İdeoloji
   b) Sağduyu bilgisi
   c)Kollektif bilinç
2 **İki** farklı sosyal etkinlik alanını göz önüne alarak egemen ideoloji kavramının sosyolojik açıdan **kullanışlılığını** değerlendiriniz. (London University, Haziran 1986)
3 "Hiçbir bilgi mutlak olarak doğru değildir, çünkü bütün bilgiler sosyal olarak inşa edilirler." Bu bakış açısını değerlendiriniz. (AEB, Haziran 1989, s. 2)

Çeviri: **Hacer Harlak**

27

İktidar Seçkinleri

C. Wright Mills

C. Wright Mills (1916-1962) Teksas, Waco'da orta sınıf Katolik bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Üniversite eğitimini Teksas ve Wisconsin Üniversitelerinde tamamladıktan sonra Maryland Üniversitesi'nde öğretim üyeliğine başlayan Mills, daha sonra Columbia Üniversitesi'ne geçti. Fakat bazı politik engellemeler yüzünden 1956'ye kadar profesörlük unvanı alamadı. Bu tür engeller Mills'in oldukça tartışmalı kariyerini yeterince yansıtmaktadır. O bir asi, hatta Amerika'daki sosyal bilimler kurumuna karşı gelen bir asiydi. Mills'in hayranları kadar eleştiricileri de vardır ve pek çok kişi Irving L. Horowitz'in, "O Amerika'nın yetiştirdiği en büyük sosyologdur" görüşünü paylaşacaktır.

C. Wright Mills, bir aydın olmanın yanı sıra eylem adamıydı ve zamanını akademiden meslektaşlarından ziyade işadamları, politikacılar ve ordudan insanlarla beraber geçirirdi. O, pek çok sosyologun dönemin temel problemleriyle yüzleşmekten kaçındığını, ancak sosyolojinin görevinin bu problemlerle yüzleşmek ve onları eleştirel gözle analiz etmek olduğunu düşünür. Onun amacı, toplumu açıklamak kadar sosyal reformlar yapmak, Amerikan toplumuna sosyolo-

jiyi tanıtmak ve sosyolojik imgelemi geliştirmektir. Mills, Amerikan Hava Kuvvetleri Koleji'nden William A. White Psikiyatri Enstitüsü'ne kadar pek çok farklı kurumda farklı kademelerde eğitimci olarak çalıştı. O, sadece Avrupa ve Latin Amerika'ya seyahatler yapmakla kalmadı, Soğuk Savaşın giderek kızıştığı bir dönemde Rusya ve Polonya'yı, hatta Castro Kübasını ziyaret etti. Amerikan liberalizminin kritik eşiği aştığına ve bu yüzden bir rehavet dönemine girdiğine inanan Mills, Weber'in ve giderek Marx'ın çatışma teorilerine yönelir. Yine de o, hiçbir zaman 'liberal' ve 'hümanist' güdülerini yitirmemiş, hiçbir zaman teorik bir görüşe körü körüne bağlı kalmamış ve daima sosyal bilimlerde etik değerlerin önemini vurgulamıştır. Mills, Demir Perde'nin her iki yakasında da yaşanan 'çağımızın ahlâkî rahatsızlığı'ndan, kitlelerin siyasal ve toplumsal seçkinlerin kontrolü altına girmeye başladığı bir dönemde çağdaş aydınların manevi liderliklerini sürdüremediklerinden ve modern sosyal bilimlerin teorik ve yöntemsel yetersizliklerinden sık sık yakınır. Buna rağmen Mills, bilgi sayesinde insanın özgürleşeceği ve iyi toplum yaratılabileceği umudunu hep korumuştur.

Temel çalışmaları:
- *Beyaz Yakalılar* (1951)
- *İktidar Seçkinleri* (1956)
- *Toplumbilimsel Düşün* (1959)
- *3. Dünya Savaşının Nedenleri* (1958)
- *Dinle Yankee* (1960)
- *Marksistler* (1962)

FİKİR

İktidar seçkinleri araştırması siyasal sosyoloji tarihinde temel bir analiz konusu olmuştur. Kavramın kökleri iki büyük filozof Aristoteles ve Platon'a kadar uzanır ve –Robert Michels ve Karl Marx aracılığıyla– Mosca'dan Pareto'ya kadar siyaset teorisyenlerinin ilgi merkezini oluşturmuştur. Ancak Mills'ın yorumunda farklı olan yan, 'seçkinler iktidarı'nı bireylerden ziyade kurumlar temelinde analiz etmesi ve yirminci yüzyılda demokrasinin yuvası olarak görülen ve özellikle 1950'ler ve 60'ların Soğuk Savaş ortamında şer komünist güçlere karşı insanların mutluluğu için savaştığını ve özgürlük mücadelesi verdiğini iddia eden *Amerika*'da iktidar seçkinlerinin varlığını belirlemesi ve analiz etmesidir. Özgürlük Anıtının yuvasının sorumsuz iktidar seçkinleri tarafından yönetildiğini iddia edebilmek sadece bir

cesaret işi değil, özellikle savaş-sonrası McChartizm döneminde oldukça tehlikeli bir işti.

Radikal bir ruh ve doğaya sahip olan C. Wright Mills sadece Amerikan toplumunu eleştirmekle kalmaz, onun önde gelen bir demokrasi olduğu iddiasını da sorgular. Mills, *İktidar Seçkinleri*'nde (1956), Amerikan toplumunun halk tarafından değil, içinde üç temel kurumu –büyük şirketler, ordu ve federal hükümeti– barındıran bir iktidar seçkinleri tarafından yönetildiğini göstermeye çalışır. Ayrıca ona göre, bu üç ayrı organizasyonu oluşturan farklı seçkin gruplar, birbirlerinden bağımsız gibi görünseler de, aslında gerçekte tek ve birleşik bir seçkinler grubu, Amerika'yı kendi çıkarlarına göre yöneten ve seçimlerde hesap verme gibi bir kaygıları olmayan elit bir grup oluştururlar. Onun analizine göre, bu seçkinler grubunun birliğinin temeli 'kurumsal yakınlık'ları ve karşılıklı bağımlılıklarıdır. Siyasetçilerin ülke savunması için orduya ihtiyaçları vardır; ordu askerî bütçeye gerekli malî desteği sağlamak için siyasetçilere ihtiyaç duyar ve büyük şirketlerin askerî teknolojiler ve yeni silâhlar geliştirerek kârlarını büyük ölçüde artırmaları gerekir. Amerikan ordu bütçesinin bu kadar büyük olmasının nedeni savaş sanayinin modern Amerikan ekonomisinin temel unsurlarından biri olmasıdır; bizzat büyük bir şirket 1950'ler ve 60'larda Amerika'yı Sovyet Rusya'yla 'Soğuk Savaş'a sokacak ölçüde etkili olmuştur. Bu seçkinler grubu, Mills'e göre, sadece 'işlerini sürdürebilmek' için birbirlerine ihtiyaç duymakla kalmaz, aynı zamanda benzer toplumsal ve eğitsel kökenlerden gelirler, kendi aralarında evlilikler yaparlar ve aynı sosyal çevrede ve üst düzey işlerde yer alırlar. Üst düzey bir işadamının kabineye girmesi veya Dwight Eisenhower gibi yüksek komuta kademesinden bir generalin başkan olması alışılmadık bir şey değildir. Amerika'nın mevcut başkanı George Bush büyük bir işadamıdır ve hukuk kökenlidir; hatta babası daha önce başkanlık yapmıştır ve kendi Devlet Sekreteri Colin Powell da Körfez savaşının önde gelen generallerinden biriydi.

Amerika'nın bir iktidar seçkinleri tarafından yönetilmesi –veya yönlendirilmesi– mutlaka anti demokratik yollarla gerçekleşmez, çünkü hükümete seçimlerde hesap sorulabilir ve o sahip olduğu gücü kendi ayrıcalıkları veya çıkarlarından ziyade Amerikan halkının yararına kullanabilir. Fakat, Mills'e göre, bu askerî-sınaî-siyasal kompleks sadece sorumsuz olmakla kalmayıp, aynı zamanda otokratiktir ve kendi çıkarlarına hizmet eder. Modern Amerika, ona göre, "İktidar Seçkinleri için, İktidar Seçkinleri tarafından yönetilen bir İktidar Seçkinleri yönetimi"dir. O Amerikan kapitalizminin ve büyük Amerikan şirketlerinin çıkarlarına hizmet ederken, kitleler genellikle iktidardan

dışlanır ve düzmece bir demokrasi sunulur. Amerika'da iki temel Parti Cumhuriyetçiler ve Demokratlar hiçbir gerçek politik alternatif sunmaz ve nüfus kitlesi tüketimciliğe teşvik edilir ve politikaya yabancılaşır. Bu yüzden başkanlık seçimlerine katılım bile düşüktür. Bu tür bir güç yoğunlaşmasının kaynağı, Mills'e göre, bir yandan Amerikan kapitalizminin küçük işletmeleri yutan ve dev şirketler yaratan oligarşik eğilimleri; öte yandan savaş-sonrası Amerika'da federal hükümet ve bürokrasinin gelişimi ve özelde II. Dünya Savaşı'ndan sonraki Silâhlanma Yarışıdır. Mills için, Hiroşima'ya atom bombasının atılması Amerika'daki iktidar seçkinlerinin güçlerinin derecesi ve tam sorumsuzluklarının bir göstergesidir. Amerikan halk kitlesi, ona göre, olanları sadece korku ve merak içinde izleyebilir. Onlar bu tür kararlar söz konusu olduğunda günlük işlerini sürdürmekten başka bir şey yapamazlar.

Amerika'nın aynı zamanda ülke dışında da mücadele veren güçlü, sorumsuz bir iktidar seçkinleri tarafından ve diktatörce yönetildiği düşüncesi yeterince iç karartıcı olsa da, daha sonra Mills, *Üçüncü Dünya Savaşının Nedenleri*'nde (1958), Amerika ve Sovyetler Birliğindeki iktidar seçkinlerinin bir anlamda ortak bir çıkara, hatta bir anlamda ortak bir topluluk duygusuna sahip olmakla kalmayıp, aralarındaki bütün ideolojik farklılıklara rağmen, dünyayı yönetme gibi ortak bir tutkuyla gerçekte bir tür uluslararası iktidar seçkinleri oluşturabileceklerini öne sürer.

Ancak bu tutkulu ve radikal analizin sahibi Mills'in asıl hedefi, Amerika'daki karar verme sürecini ve karar-alıcıları teşhir etmek, Amerikan vatandaşlarının yöneticilerin gerçek güçlerinin daha fazla farkına varmalarını sağlamak ve kamuoyunu bu kurumsal gücü kontrole teşvik etmek ve siyasal karar sürecini iktidar seçkinlerinin özel çıkarlarına hizmet etmekten kurtarıp ulusal çıkarların hizmetine sunmaktır.

KAVRAMSAL GELİŞİM

Amerikan halkının Stalin Rusyası imgesine uygun düşen bu kitlesel kontrol tasviri, insanlar tarafından kendi toplumları hakkında ortaya atılmış tuhaf bir iddia olarak algılanmış ve doğal olarak büyük bir karşı saldırıya yol açmıştır. Entellektüel düzeyde, eleştirmenler Mills'in fikrinin sadece basit bir ayrıntı olduğunu öne sürmüşlerdir. Ne böyle bir seçkinler grubunun varlığına, ne de Amerika'yı kendi çıkarlarına göre yönettiklerine dair bir kanıt vardı. Kişisel düzeyde, Mills akademik bir asi, Marksizm ve komünizmin bir savunucusuydu.

Onlara göre, Mills sadece Amerikan toplumunun tepesindeki bir seçkinler grubunun varlığını ortaya koymuş, onların halkı güdümleme potansiyeline sahip olduklarını göstermiş, fakat Amerikan halkına karşı işbirliği yaptıklarına ve kelimenin tam anlamıyla idareyi ele geçirdiklerine dair hiçbir kanıt sunmamıştır. Gerçekte sadece temel karar alma sürecinin incelenmesi bile böyle bir iddiayı kanıtlamaya yetecektir. Böylece, gelişmiş sanayi demokrasilerinde güç dağılımı konusunda 'plüralist-elitist tartışması' başlamıştır.

Amerika'da Robert Dahl (1961) ve Arnold Rose (1967), İngiltere'de Chris Hewitt (1974) gibi bazı plüralistler, yerel ve ulusal düzeyde yaptıkları karar alma süreci analizlerinde, güç yapısının merkezileşmeyip aksine parçalandığını, çeşitlilik ve rekabet içerdiğini öne sürmüşlerdir. Onlar, üst karar alma konumundakilerin ortak kökenleri ve değerlerini analiz etmek yerine, 'karar-almama' sürecini aydınlatmaya çalışmışlardır: bu son düşünceye göre, temel kararlar kamuda, Kongre veya Parlamentoda alınmamakta (ve kesinlikle tartışılmamakta), aksine kapalı kapılar ardında alınmakta veya hiç bir şekilde gündeme getirilmemektedir. Eşitsizlik, ırkçılık ve nükleer silâhlanma gibi sorunlar, daha ziyade, gerçek yapısı sorgulanmayan ve medyayı kontrol altına alarak tartışmalar ve eleştirileri engelleyen modern kapitalizmin birer parçasıdır.

Amerikan iktidar seçkinlerini fiilen belirleme, isimlendirme yönünde bir girişim Thomas R. Dye'dan (1979) gelmiştir. Dye, Amerika'nın temel kurumları ve kaynaklarını kontrol altında tutan 5416 kişi belirlemiş, Rockefeller ve Kennedyler gibi önde gelen ailelerin gücünü, onların ortak kökenleri ve bakış açılarını, kadınlar ve zencilerin seçkinler iktidarından nasıl dışlandıklarını, politik tartışmaların esasen amaçlar değil araçlara, Amerikan kapitalizminin nasıl değiştirilebileceğine değil de nasıl korunabileceğine odaklandığını göstermiştir. Siyasal gündem zaten tartışma başlamadan belirlenmiştir. Bununla bereber, Dye ayrıca bu seçkin çevreler içinde bir sosyal hareketlilik olduğu, farklı seçkinler arasında konsensüs kadar çatışmanın da bulunduğu ve Amerikan halkının çoğunluğunun alınan kararlarda etkisinin sınırlı düzeyde kaldığı konusunda delillere ulaşmıştır. Sonuçta Dye'a göre, seçkinler iktidarı ne Mills'ın resmettiği kadar uyumlu bir gruptur ve ne de plüralistlerin inandığı gibi rekabet halindedir, aslında daha ileri düzeyde araştırmalar yapmayı gerektiren bir oligarşi vardır. Başka ülkelerdeki araştırmalarda da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Örneğin, Butler ve Kavanagh'ın (1997) ve John Scott'ın (1991) Britanya araştırmaları, günümüzde bile benzer toplumsal ve eğitsel kökenlerden gelen seçkinlerin, sayıları ve temsilcilerinin çok ötesinde

bir güç ve üstünlüğe sahip olduklarını göstermektedir. Bununla beraber, Jean Blondel'e göre, bu tür araştırmalar seçkinlerin "kelimenin en güçlü anlamında" yönetmediklerini, onların aslında genelde toplumun çıkarlarına değil kendi çıkarlarına hizmet ettiklerini göstermiştir.

Ancak Mills'ın fikri ne kanıtlanmış ne de çürütülmüştür, aksine onun gerçekte beklediği gibi, getirdiği açıklamalar Batı dünyasında modern toplumda gücün dağılımı ve doğası konusunda önemli bir tartışma, plüralist ve elitistler, liberaller ve Marksistler arasında demokrasinin bugünü ve geleceği konusunda bir tartışma başlatmıştır. O aynı şekilde Amerikan halkını kendi seçkincilikleri ve üstünlüklerinin yaratabileceği tehlikeler konusunda uyarır. Mills, bu özgür ülkenin aslında zannedildiği kadar özgür olmadığını gösterir. O derhal harekete geçmeyi ve seçkinciliği sorgulamayı önerir. Bu yüzden, Wright'ın mirası kamusal olduğu kadar akademiktir, kamusal 'imgelem'e ve Amerikan güçler dengesi sistemine sosyolojik bir katkı olduğu kadar seçkinler teorisine akademik bir katkıdır.

AYRICA BAKINIZ

- **OLİGARŞİNİN TUNÇ YASASI, KORPORATİZM, SEÇKİNLER TEORİSİ, MEŞRUİYET KRİZİ** ve **GÖRELİ ÖZERKLİK**
- **SÖYLEM** –günümüzde güç üzerine post-yapısalcı bir perspektif

OKUMA ÖNERİLERİ

ELDRIDGE, J.C. (1983), *Wright Mills*, Tavistock –Mills'ın hayatı ve dönemi üzerine kısa bir inceleme.

MILLS, C.W. (1956), *The Power Elite*, OUP –eskise de hâlâ okunmaya değer bir çalışma.

İLERİ OKUMALAR

BOTTOMORE, T. AND BRYM, R. (EDS) (1989), *The Capitalist Class*, Wheatsheaf Press –Plüralist–Elitist tartışması üzerine güncel bir çalışma.

DAHL, R. A. (1961), *Who Governs?* Yale University Press

DYE, T. R. (1979), *Who's Running America?*, Prentice-Hall

HEWITT C.J. (1974), 'Elitesand the Distribution of Power in British Society', Stanworth P. and Giddens A. *Elities and Power in British Society*, CUP

MILLS, C.W. (1951), *White Collar*, OUP

MILLS, C.W. (1958), *The Causes of World War III*, Simon & Schuster

MILLS, C.W. (1959), *The Sociological Imagination*, OUP (*Toplumbilimsel Düşün*,

Çev. Ünsal Oskay, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979)
MILLS, C.W. (1960), *Listen Yankee: The Revolution in Cuba*, McGraw-Hill
MILLS, C.W. (1962), *The Marxists*, Dell
ROSE, A. (1967), *The Power Structure*, OUP

SORULAR

1. 'İktidar seçkinleri' kavramı modern toplumda siyaseti açıklamada ne kadar kullanışlıdır? (Londra Üniversitesi, Ocak 1987)
2. 'Siyasal seçkinler' kavramı İngiliz siyaset yapısının araştırılmasıyla nasıl bir ilişki içindedir? (Oxford Komisyonu, Mayıs 1985)
3 Sosyal bilimciler arasında çağdaş Batılı sanayi toplumlarında ulusal güç yapısı hakkında uzun süren bir tartışma yaşanmıştır. Bu tartışmada benimsenen temel yaklaşımları değerlendiriniz. (AEB, Ocak 1983, s. 1)
4 Siyasal gücün doğası ve yapısı konusundaki plüralist teorilerin güçlü ve zayıf yanlarını tartışınız.

Çeviri: **Gülhan Demiriz**

28

İnsan Ekolojisi

Robert A. Park

Robert Ezra Park (1864-1944) 1920'lerde ve 1930'ların başlarında gelişen Chicago Sosyoloji Okulu'nu yaratan, yönlendiren ve bir arada tutan Amerikalı sosyologdur. Robert Park Pennsylvania, Harveyville'de doğdu, ancak kısa bir süre sonra ailecek babasının işadamı olarak çalıştığı Minnesota, Red Wing'e göç ettiler. John Dewey ile birlikte çalıştığı ve ondan büyük ölçüde etkilendiği Minnesota ve Michigan Üniversitelerinde okudu. 1894'te tanınmış Michiganlı bir avukatın kızı Clara Cahill'le evlendi ve 11 yıl Detroit, Denver, New York ve Chicago'da muhabir olarak çalıştı. Ona haberin kokusunun nasıl alınacağını, ayrıntının önemini ve kent hayatının rengi ve canlılığının değerini öğreten bu deneyim oldu. Park, akademik hayata Harvard'a William James'in öğrencisi olarak döndü ve daha sonra Berlin Üniversitesi'nde George Simmel'le çalıştı. Dokuz yıl kadar Amerikalı zenci lider Booker T. Washington'un yanında sekreterlik yaptı ve Amerika'da ırk sorunu konusunda özel bir görüş kazandı; daha sonra 50 yaşındayken Chicago Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde Albion Small ve W.I. Thomas'la bir araya geldi. Onların önderliği ve ilhamıyla Chicago Sosyoloji Okulu filizlendi ve sonraki yirmi yıl boyunca Amerikan sosyolojisine egemen oldu. Park 1929'da emekli oldu ve yurtdışında dersler vermeye başladı, daha sonra, 1936'dan vefat ettiği 1944 yılına kadar Fisk Üniversitesi'nde, Nashville zenci enstitüsünde çalıştı.

R.E. Park'ın Amerikan sosyolojisi üzerindeki etkisi büyüktür. Amerikan kentlerinin, özellikle Chicago'nun Güneydoğu Avrupa'dan gelen göçmen akınlarıyla dolup taştığı bir dönemde, kent hayatının gelgitlerinden büyülenen Park öğrencileriyle birlikte bağımsız bir kent sosyolojisi disiplini kurdu. Robert Park Amerikan kentlerinin varlıklarını sürdürmekle kalmayıp, aynı zamanda nasıl uyum sağladık-

larını ve çok sayıdaki etnik grup ve ırkı "Amerikan hayat tarzı" içinde eriterek nasıl başarılı bir şekilde geliştiklerini açıklamaya çalışırken, kentin kaosu içinde kaybolmadan, Durkheim, Darwin ve Simmel gibi Avrupalı düşünürlerin fikirlerini Amerikan sosyolojisine tanıttı. Öğrencilerini Chicago sokaklarına girmeye ve bir geçiş toplumunun zengin ayrıntılarını görmeye yönlendirdi. Park'ın ayrıntılı empirik araştırmalara vurgusu yeni sosyolojik tekniklerde, katılmalı gözlemde önemli bir gelişme yarattı; fikirleri çoğunlukla yapısal işlevselcilikle ilişkilendirilse de, Everett Hughes, Herbert Blumer ve Howard Becker gibi önde gelen sembolik etkileşimcileri aynı ölçüde etkiledi. Park *Sosyoloji Bilimine Giriş* (1921) kitabı için Ernest Burgess'le birlikte çalıştı. Fakat makaleler, derlemeler ve diğer yazılarının çoğu, sonradan öğrencilerinden Everett Hughes tarafından üç cilt halinde yayınlandı.

FİKİR

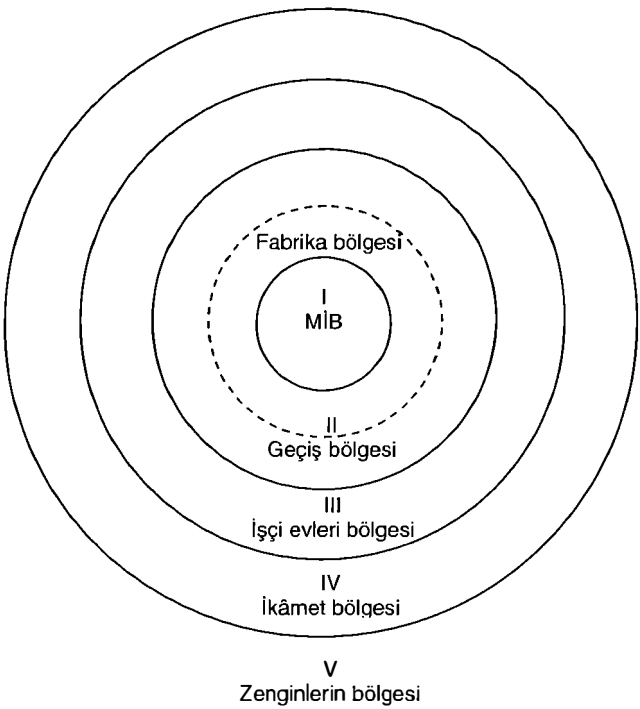
Bir kentle veya büyük bir kentsel alanla ilgili çalışma yaptığınızda karşınıza bazı farklı iskân ve yerleşim örüntüleri çıkar. Çoğu kent, her biri kendi alansal sınırları, karakteri ve topluluk duygusuna sahip (veya bunlardan yoksun) mahalleler veya alanlara ayrılabilir: eski-kentin (inner-city) fakir, köksüz ve etnik gruplarının yoksul mahalleleri ve gettoları, orta sınıfın ağaçlıklı banliyöleri ve zenginlerin şehir dışındaki villaları. Bu tür mahalleler, çoğunlukla kendi özel hayat tarzları ve davranış kalıplarını 'özel olarak üretir' görünürler. Bazıları oldukça sabit, ötekilerse yeni insanlar taşındığı ve mevcut sakinler yakın bir mahalle veya bölgeye taşındıkları için sürekli akış halinde gibidir. Dolayısıyla modern kentler, karakterleri değiştiği ve sınırları genişlediği için, karmaşık bir değişim ve istikrar, uyum ve evrim süreci içinde görünürler. Fakat böyle bir kentsel gelişimin sebepleri ve yönleri nelerdir; böyle gözle görülür bir karmaşadan düzen nasıl ortaya çıkmaktadır?

Park ve Burgess bu soruları cevaplandırmak için insan ekolojisi kuramını geliştirmişlerdir. Onlar biyolojiden bitki ve hayvan yaşam biçimlerinin çevreyle ilişkileri içinde incelenmesini, belirli bir alanda dengeli ve birbirine bağımlı bir yaşam biçimi veya topluluk oluşturan her özel tür tarafından yaratılan bir yaşam ağını veya ekosistemi anlatan ekoloji kavramını ödünç almışlardır. Zamanla bu doğal topluluk, yerini alma (succession) adı verilen, her doğal yaşam ortamının yeni bir tür tarafından istilâ edildiği bir evreler dizisinden geçerek, basitten karmaşığa doğru ilerleyen yaşam biçimleri üretir. Çevreye hâkim baskın bir tür ortaya çıkıncaya kadar bir dengesizlik veya değ-

şim hali vardır ve bir sonraki istilâya kadar yeni bir topluluk ve denge çağı hüküm sürer. Park doğal ayıklanma, rekabet ve hayatta kalma mücadelesi gibi Darvinci ilkeleri Emile Durkheim'ın "toplumlar temel kültürel ve ahlâkî bir konsensüs tarafından yönetilirler" düşüncesiyle ve bireyin özgürlük ihtiyacı ile toplumun sosyal kontrol ihtiyacı arasındaki gerilimi anlatan anomi (bkz. *Anomi*) kavramıyla birleştirir. Bu nedenle, insan ekologları, kenti, kendine ait bir hayatı olan, insanların sürekli olarak karmaşık bir hayat mücadelesi ve alansal rekabet süreci içinde çevrelerine uyum sağladıkları, en güçlü olanın hâkim olduğu, en zayıf olanın kent merkezinin arka taraflarında kaldığı bir 'sosyal orman', bir tür organizma olarak düşünmeye başlamışlardır. Ancak doğada olduğu gibi, alansal bir rekabet dönemi bir kez hafiflediğinde, insanlar da bitkiler gibi belirli bir mahalleye yerleşir, kök salar ve bir topluluk duygusu geliştirirler. Yeni bir istilâ ve yerini alma çağı başlar, zira kent merkezindeki yeni gruplar yoksul mahalleleri istilâ eder ve en yakın mahalleyi istilâ etmek için, bütün kente yayılan bir dalga etkisiyle, mevcut sakinleri dışa doğru iterler. Sonuçta yeni bir kentsel yerleşim örüntüsü, yeni bir kentsel güç dengesi, yeni bir denge ve uyum ortaya çıkar. Park'ın öğrencilerinden Rodrick McKenzie bu kentsel evrim sürecini şöyle özetler:

> Tıpkı doğada bir türün belirli bir alanda hâkim bir yaşam biçimi olarak diğerinin yerini alması gibi, insan topluluğunda da alan kullanım örüntüsü, değişen çevre koşullarına mevcut kullanıcılardan daha iyi uyum sağlayan yeni rakiplerin bu alanı istilâsıyla değişir. Bu istilâ ve yerini alma süreci, insan topluluğunda, arazi kullanım değerlerinde bir değişim olarak ve böylece, gözde yerler için rekabet alanını ekonomik açıdan daha güçlü rakiplere (örneğin bir işletmeye) bırakma, ekonomik açıdan daha zayıf mevcut kullanıcıları (örneğin sakinleri) zorlama biçiminde kendini gösterir. Daha sonra başarılı bir istilânın ardından bir denge kurulur ve yerini alma evresi tamamlanır (McKenzie, Saunders 1981).

Burgess'in mekânsal dağılım modeli

Şekil 1 Burgess'in Tek Merkezli Şehir Bölgeleri

Ernest Burgess de ünlü ortak merkezli kentsel bölgeler düşüncesini önerir. Burgess (1925), çoğu kentin, belirli 'sınıftan' insanların yerleşimine yatkın bölgelerde durgun sudaki dalgacıklar gibi dışarıya doğru yayılma eğiliminden söz eder ve ortak merkezli, daire biçiminde düzenlenmiş beş temel kentsel bölge tasarlar. Kent merkezinde geçiş bölgesinin çevrelediği bir Merkezî İş Bölgesi (MİB) vardır, bu geçiş bölgesini işçi konutlarından oluşan bir bölge kuşatır; onu daha kaliteli apartmanların bulunduğu yerleşim alanı ve nihayet uydu kentlerdeki kentte çalışıp banliyölerde oturanlar bölgesi izler. Zenginlerin kent dışı alanda yaşamaya gücü yeterken, fakirler ve etnik grupların geçiş bölgesinin kirli ve kenar mahallelerinde yaşamaktan başka seçenekleri yoktur. Kent nüfusu artar ve sanayi bir istilâ ve yerini alma sürecine bağlı olarak gelişirken, her bölgenin sakinleri

yeni kentsel yerleşim örüntüleri, yeni sosyal tabakalaşma ve topluluk örüntüleri oluşturarak sürekli dışa doğru yayılırlar.

KAVRAMSAL GELİŞİM

İnsan ekolojisi kuramı yirminci yüzyılın başlarında Chicago'da ve diğer belli başlı Amerikan kentlerinde görülen birçok süreci açıklıyor gibi görünmüştür; özellikle:

- Göçmen dalgalarının ve ilk sanayileşme döneminin yarattığı yerleşim örüntülerini ve kentsel topluluklar ve ayrışmaların gelişimini.
- Geçiş bölgesindeki Küçük Sicilya ve Çin Mahallesi gibi kentsel gettoların yaşam biçimlerini.

Park ve Burgess'in kuramları bu bölgelerin haritasını çıkartan zengin tarama çalışmaları üretmiş ve Zorbaugh'nun *Altın Sahil ve Kenar Mahalle* çalışması (1929) gibi yoksul ve zengin komşulukların 'doğal' tarihine ışık tutan birçok araştırmaya ilham kaynağı olmuştur. Bu analiz büyük ölçüde geçiş bölgesine ve onun açıkça görülen düzensizliğine, sosyal ve ahlâkî düzen eksikliğine ve bölgedeki sürekli akışa odaklanmıştır. Bu bölge, en az istikrarlı, suç ve sapma üretmesi ihtimali en yüksek alan olarak görülmüştür. Dolayısıyla bu dönemdeki birçok çalışma, gençlik çeteleri, fahişeler, uyuşturucu bağımlıları ve etnik gruplarla ilgilidir. İnsan ekolojisi, özünde, kent hayatını evrim, rekabet ve piyasa güçlerinin özel kentsel yasalarına dayanarak açıklama girişimidir. Bu kuramsal çerçeve sadece bir kent bilimciler kuşağı yaratmakla kalmamış, aynı zamanda bugün hâlâ popüler olan kavramlar –bir mahalleyi 'işgal eden' göçmenler, suç üreten içkentler gibi fikirler– miras bırakmıştır. Bu çerçeve Louis Wirth'in klâsik makalesi 'Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentleşme'ye (1938) ve tüm bir topluluk araştırmaları geleneğine ilham kaynağı olmuştur.

Ancak, 1930'lara doğru bu kurama yönelik eleştiriler, ironik olarak, kısmen onun başlattığı saf empirik çalışmaların bir sonucu olarak artmıştır:

- Burgess'in bölge modelini diğer kentlere uygulama girişimleri her zaman işe yaramamıştır. Bu model, rekabete ve herkesin aynı gözde yerler için mücadelesine vurguda bulunarak, kültürel ve kişisel faktörlerin insanların nerede ve nasıl yaşadıklarını nasıl etkilediğini göz ardı etmiştir. Firey'in (1945) Boston'daki Beacon Hill ve bir İtalyan kenar mahalle sakinleri çalışması, in-

sanların duygusal nedenlerle göç etmek için ne kadar gönülsüz olduklarını göstermiştir.

- Ancak bu yaklaşıma yönelik başlıca eleştiri, yaklaşımın kentsel gelişmeyi doğal bir şey, bir şekilde âdil ve kurallara uygun bir iskân dağılımı yaratan kişisel olmayan piyasa güçlerinin bir sonucu olarak resmetmesinedir. Daha radikal yazarlara göre, böyle muhafazakâr bir analiz mevcut servet ve güç eşitsizliklerini meşrulaştırmakta, özellikle belirli kilit grupların (işadamları, plânlamacılar, politikacılar) hayatımızı ve kentlerimizin geleceğini yatırım, istihdam ve iskân konusundaki kararlarıyla kontrol edebilme güçlerini göz ardı etmektedir. Hawley (1950), Duncan (1932), Schore (1965) ve Mann (1965) insan ekolojisi kuramını geliştirmek için çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Fakat 1960'ların ortalarına doğru hem bu yaklaşım hem de kardeş araştırma geleneği olan topluluk araştırmaları, çatışma ve güç temelli kuramlar lehine reddedilmiştir. Bu kuramlar kaynaklarındaki paradigmalar gibi, özünde muhafazakâr bir yapıya sahiplerdir; onlar toplumsal konsensüsü açıklamakta iyi, ancak hızlı sosyal değişmeyi ve çatışmaları açıklamakta zayıflardır. 1960'larda kentsel çevrede Siyah güç, yurttaşlık ve kadın hakları hareketleri, öğrenci isyanları patlak verirken, bu kuramlar Batı sanayi kentlerine yayılan kargaşalar ve isyanlarla ilgili hiç bir açıklama getirememişlerdir. Kent sosyolojisi bir tür paradigma devrimi yaşarken, Park ve Parsons'ın kuramları yerini Marx ve Weber'in radikal çatışma yaklaşımlarına bırakmıştır.

İnsan ekolojisi fikri, bugün gözden düşmüş olsa da, kent sosyolojisinin gelişiminde hâlâ kurucu bir kuram olarak görülmekte; Park'ın katılmalı gözlem ve 'olgu toplama' teknikleri Gerald Suttles'ın Chicago (1968) ve Ken Pryce'nin St Paul, Bristol araştırması (1979) gibi içkentle ilgili etkili çağdaş çalışmalara esin kaynağı olmaya devam etmektedir.

AYRICA BAKINIZ

- **KENTLEŞME**
- **KOLLEKTİF TÜKETİM**
- **YERLEŞİM-TEMELLİ SINIFLAR**
- **KENT İDARECİLİĞİ** –Kentin nasıl yaşadığı ve nefes aldığına yönelik alternatif bakış açıları için

OKUMA ÖNERİLERİ

MATTHEWS, F.H. (1977), 'Qest for an American Sociology: R.E. Park and the Chicago School', *Student Encyclopedia of Sociology*', Mcmillan
SLATTERY, M. (1985), 'Urban Sociology', *Sociology New Directions*, (ed.) Haralambos, Causeway Press –kent sosyolojisi için yararlı bir genel bakış
SMITH, D. (1989), 'The Chicago School', *Social Studies Review*, vol. 4 no 4, March, 1989

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

BURGESS, E. (1925), 'The Growth of the City', Park R.E. and Burgess E., *The City*, University of Chicago Press
PARK, R.E. AND BURGESS E. (1921), *Introduction to the Science of Sociology*, University of Chicago Press
PRYCE, K. (1979), *Endless Pressure*, Penguin
SUTTLES, G. (1938), 'Urbanization as a Way of Life', *American Journal of Sociology*, vol. 44, 1938, pp. 1-24
ZORBAUGH, H.W. (1929), *The Gold Coast and The Slum*, University of Chicago Press

SINAV SORULARI

1. Chicago Okulu'nun sosyolojik kuram ve uygulamaya katkısını açıklayınız. (WJEC Haziran 1986)
2. Şehirlerin suç yaratabildiği gözlemini değerlendiriniz. (London University, Ocak 1987)

Çeviri: **Hacer Harlak**

29

İnsan İlişkileri

Elton Mayo

Elton Mayo (1880-1949) Avustralya'da bir doktorun oğlu olarak dünyaya geldi. Queensland Üniversitesi'nde psikoloji eğitimi aldı ve dersler verdi. Birinci Dünya Savaşı'nda savaşın yol açtığı ruhsal çöküntülerin tedavisiyle ilgilendi. 1922'de Amerika'ya göç etti ve Pennysylvania Üniversitesi'nde endüstriyel organizasyon ve disiplin konusunda araştırmacı olarak görev aldı. 1927'de Western Elektrik Şirketi'nin Personel Bölümü danışmanı oldu ve Hawthorne çalışmalarında ağırlıklı olarak yer aldı. Onun çalışmaları bu araştırma programının yaygın olarak tanınmasına yardım etti ve 1930'larda ona büyük bir ün kazandırdı.

Mayo İkinci Dünya Savaşı sırasında araştırmalarını Amerikan silah endüstrisinde verimlilik konusuna yöneltti ve savaştan sonra İngiliz İşçi Partisi Hükümeti'ne İngiliz endüstrisinde işçi-işveren ilişkileri konusunda danışmanlık yaptı. Mayo 1949'da İngiltere'de öldü.

Temel Çalışmaları:

- *Bir Sanayi Uygarlığının İnsanî Sorunları* (1932)
- *Bir Sanayi Uygarlığının Sosyal Sorunları* (1949)

FİKİR

'İnsan İlişkileri' fikri örgüt sosyolojisi ve personel yönetimi kuramı ve uygulaması üzerinde derin bir etki yaratmıştır. Bu kavramın kökeni Mayo'nun 1927-1930'lar arasında Western Elektrik Şirketi'nin Chicago'daki Hawthorne'daki fabrikasında endüstriyel ilişkiler ve verimlilik konusunda yaptığı araştırmalardır.

Söz konusu dönemde bu alandaki hâkim kuram F.W. Taylor'un bilimsel yönetim anlayışıydı. Taylor'ın endüstriyel verimlilik kuramı iki

temel öncüle dayanır:

- işçilerin temel çatışma motivasyonu ekonomik ihtiyaçları ve parasal ödüllerdir;
- insanlar daha ziyade sosyal bir grup veya takımın parçası olarak değil, bireysel olarak çalışırlar.

Bu yüzden, bilimsel yönetim yaklaşımına göre, verimlilik düzeylerini artırmanın anahtarı tek tek işçileri parasal güdüler sunarak en fazla ürün elde etmeye teşvik etmektir. Taylor işçileri sosyal faktörlerden ziyade parasal faktörlerin daha fazla motive edeceğini öne sürer. Elton Mayo'nun araştırmaları bu kabullerle çelişir ve tamamen yeni bir düşünce okulu olan endüstriyel ilişkilerde insan ilişkileri yaklaşımına yol açmıştır.

Mayo ve ekibi, araştırmalarına, bilimsel yönetimin temel kabullerinden hareketle, "verimliliğin esas belirleyicileri iş ortamının fiziksel koşulları, işçinin yeteneği ve parasal güdülerdir" düşüncesini esas alarak başlamışlardır. Bu araştırmalarda aydınlatma ve ısıtma düzeyleri, prim ödemeleri, dinlenme zamanları gibi çeşitli değişkenlerle verimlilik arasında nedensel ilişkileri ortaya koymak için çeşitli deneyler yapılmıştır. Ancak, elde edilen sonuçlar kesinlikten yoksundur ve bazıları çelişkilidir. Örneğin bir deneyde sadece aydınlatmadaki değişikliklerin verimlilik üzerinde doğrudan bir etkisinin olmadığı görülmekle kalmamış, aynı zamanda bir noktada ışıkların giderek azalması, şaşırtıcı bir şekilde, 'bilimsel' bir hipotezde öngörülenin aksine, işçilerin daha fazla çalışmalarına ve üretimi arttırmalarına yol açmıştır. İşçilerin sosyal faktörlere fiziksel koşullardan daha fazla tepki verdikleri, ışıklar azaldığı için değil, izlendikleri için daha fazla çalıştıkları görülmüştür. Nihayet, araştırmacıların varlığı, işçilerde yönetimin kendileriyle sadece bir üretim faktörü olarak değil, insan olarak da ilgilendikleri duygusunu yaratmıştır.

Bir başka çalışma, Banka Elektrik Tesisat Odası araştırması, insanların bağımsız bireyler olarak çalışmak yerine, bir sosyal grubun parçası olarak çalıştıklarını ve bu tür informel çalışma gruplarının verimlilik üzerinde özel bir bireyin yeteneği veya motivasyonundan daha büyük bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Banka Elektrik Tesisat Odası araştırmasında banka kablolarını döşeyen kablo ekibinin davranışları gözlenmiştir. Ne insanların zekâları veya becerilerini ölçmekte kullanılan testler olumlu bir ilişki ortaya çıkartmıştır, ne de grup motivasyon şeması hâkim bir etkiye sahip görünmektedir. Daha ziyade, herkes kendi bireysel verimliliğini ve dolayısıyla ücretini en üst düzeye çıkarmaktan ziyade, tek tip bir haftalık verimlilik sıralama-

sı doğrultusunda çalışıyor gibidir. İşçinin veriminin prim uygulamaları tarafından değil, aksine bir bütün olarak iş grubu tarafından oluşturulan informel bir norm tarafından belirlendiği görülmüştür. Grup, bu yolla, tüm üyelerinin makûl bir prime ulaşmasını sağlamış ve en önemlisi, yönetimin verimlilik hedeflerini en yetenekli işçinin verimine göre belirleme girişimini –yani, şirketin parasını koruyan, çoğu işçiye prim ücretlerini kaybettiren ve büyük olasılıkla daha zayıf işçilerin işten atılmalarına yol açan bir taktiği– önlemiştir. Bu grup normları ve yönetime karşı dayanışma duygusu grup tarafından 'sapkın' işçileri 'dışlama', işlerini bozma veya sözlü/fiziksel tehditlerle hizaya getirme gibi informel kontrollerle pekiştirilmiştir.

Bu sonuçlar, Mayo ve onun baş araştırmacıları P.J. Roethlisberger ve W.J. Dickson'ı, sosyal faktörlerin ekonomik faktörlerden çok daha önemli oldukları, insanın esasen 'ekonomik bir hayvan'dan ziyade 'sosyal bir hayvan' olduğu sonucuna ulaşmalarına yol açmıştır. Bu yüzden Mayo, Hawthorne'da ve Amerika'daki diğer fabrikalarda açıkça gözlenen düşük verimliliğin ve gözetime karşı sergilenen direncin bilimsel yönetim tekniklerinin yarattığı kişisel-olmayan muamelelerden kaynaklandığını öne sürmüştür. İşçiler sadece dev bir sanayi makinesinin dişlileri oldukları duygusuna kapılmışlar, ekip çalışması ve toplumsal işbirliğine iyi bakılmayan fabrikalarda kendilerini yabancılaşmış hissetmişlerdir. Mayo ve araştırma ekibi, Durkheim'ın anomi ve sosyal uyum fikirlerini vurgulayarak, bilimsel yönetime tamamen karşı alternatif bir yaklaşım, İnsan İlişkileri Yönetim Okulu yaklaşımını önermiştir. Roethlisberger ve Dickson, yöneticilerin, endüstriyel uyuma ulaşmak ve verimliliği en yüksek düzeye çıkartmak için daha çok şunlara dikkat etmeleri gerektiğini savunmuştur:

- *Sosyal ve kişisel faktörler*: işçilerin arkadaşlık, statü, tanınma ve grup desteği gibi sosyal ihtiyaçlarını giderme; onların yetenek ve yaratıcılıklarını bastırmaktan ziyade ortaya çıkarma; fabrika veya işyerini ekonomik olduğu kadar sosyal bir birim haline getirme.
- *Endüstriyel ilişkiler*: Yönetim ve işçiler arasında anlaşma ve işbirliği sağlama ve böylece 'biz' ve 'onlar' gibi bölünmeler ve çatışmaları giderme.

KAVRAMSAL GELİŞİM

Mayo'nun fikirleri, Endüstriyel İnsan İlişkileri Okulu içinde ve hatta Batı kapitalizmi üzerinde derin etkiye sahip bir sosyal hareket içinde yeşermiştir. Hatta bu düşünceler sosyalist toplumlarda personel yönetimini etkilemiş ve personel araştırmalarının modern yönetimin bir uzmanlık alanı olarak gelişmesine yol açmış, büyük şirketleri endüstriyel ilişkilerinin temellerini kökten değiştirmeye itmiştir. Bu uyumluluk ve personele yönelik ilgi John Lewis Partnership, Marks & Spencers ve Sainsburys gibi önde gelen İngiliz şirketlerinde bir prensip haline gelmiştir. Çok sayıda endüstriyel örgüt ve kitlesel üretim yapan fabrika, özellikle İskandinavya'da, örgütsel yapısını tamamen yeniden değerlendirmeye, 'montaj hattı' ve katı iş koşullarının yerine ekip çalışması, iş rotasyonu ve zenginleştirme programlarını, işçi katılımını, sosyal klüpler ve daha dostane, daha hoş ortamları geçirmeye başlamıştır. İşçinin toplumsal ihtiyaçları –iş doyumu, iyi personel ilişkileri ve 'mutlu bir aile' atmosferi– doğrudan kazançların önüne geçmeye başlamıştır.

Akademik açıdan, insan ilişkileri fikri grup dinamikleri sosyal psikoloji, liderlik biçimleri ve sosyal faktörler gibi konularda, özellikle Chicago Üniversitesi İnsan İlişkileri Okulunda, birçok deney ve araştırmaya ilham kaynağı olmuştur. Ancak bu yaklaşım büyük eleştirilere de uğramıştır.

- İnsan ilişkileri tekniklerinin uygulanması üzerine araştırmalar birbirleriyle tutarsız sonuçlar ortaya koymuştur. Coch ve French'in (bir pijama fabrikasında) yaptıkları yeni üretim yöntemlerinin kullanılması ve parça başı ücret araştırması, işçilerin, sadece bilgilendirilmek yerine çalışma düzenleri değiştirildiğinde, en az personel rahatsızlığıyla, verimliliklerinin arttığını göstermiştir. Ancak benzer araştırmalarda farklı veya yetersiz bulgulara ulaşılmıştır.
- Goldthorpe ve Lockwood (1968), insan ilişkileri yaklaşımını, fabrika dışındaki topluma fazla bakmadığı, işçilerin tutumları ve motivasyonlarını etkileyen faktörleri ihmal ettiği için eleştirmiştir. Onların Luton'daki 'zengin işçiler' araştırması (bkz. *Burjuvalaşma*), işçilerin ihtiyaçlarının, işyerindeki koşullar kadar toplumun kültürüne ve bireyin sosyal yapı içerisindeki yerine göre de değiştiğini ve bunlara bağlı olduğunu göstermiştir. Farklı işçilerin farklı ihtiyaçları vardır. Bu zengin işçileri motive eden esasen parasal ödüllerdir. Onlar, ister grup dayanışması isterse iş doyumu biçiminde olsun, içsel bir doyumu ne aramış ne de bek-

lemişlerdir; onlar Luton'a para kazanmak için gelmişlerdir. Zaten onların toplumsal ihtiyaçları evde karşılanmıştır.

Daha radikal eleştirmenler daha ileri giderek, insan ilişkileri konusundaki fikirleri şu nedenlerle kıyasıya eleştirmişlerdir.

- Yönetim-taraftarı ve sendikalaşmaya karşı oldukları, yeni, kurnaz bir işçi manüplasyon ve denetim biçimi oldukları için. Rose ve Marshall (1988) Elton Mayo'yu "popüler bir reklâm memuru" olarak betimler.
- Özünde yönetim ve işçiler arasında hiçbir çıkar çatışması olmadığını; sadece örgüt içi toplumsal ilişkileri yeniden düzenleyerek, işçilere insanca davranarak endüstriyel uyuşmazlıkların giderilebileceğini ve uyumun sağlanabileceğini varsaydıkları için. Özellikle Marksist yazarlar bu düşünceye itiraz etmişlerdir. Onlara göre, kapitalist bir toplumda, işverenler ve çalışanlar arasında, sadece sınıfsal yapı ve üretim araçlarının özel mülkiyeti tamamen ortadan kaldırıldığı takdirde çözülebilecek temel bir "çatışma vardır. Personel çalışması ve işçi katılımı sosyal kontrol ve beyin yıkamanın sadece daha örtülü biçimleridir. Sonuç her zaman aynıdır –kâr ve sömürü.

1940'lar ve 50'lerde altın çağını yaşayan İnsan İlişkileri hareketi 1960'ların sonlarında akademik olarak giderek zayıflamıştır. Büyük şirketlerin yeni işçi-yönetici grupları ve işbirliği tekniklerini benimseyip kullanmaya başladıkları, 1970'ler ve 80'lerdeki kitlesel işsizlik tehdidinin yardımıyla işgücü üzerinde zafer kazandıkları veya onları kendi yanlarına çekmeye çalıştıkları bir dönemde ve yeni teknolojik gelişimlerin yaşandığı 1990'larda, insan ilişkileri yaklaşımı endüstriyel teori ve uygulamada hâlâ bir ölçüde gücünü sürdürmektedir.

Rose ve Marshall'ın (1988) çalışmaları gibi yeni araştırmalar dikkati günümüzde iş görevlerinin ve yeni teknolojilerin iş ilişkilerini etkileme biçimlerine yöneltmiştir. Teknoloji ve grup davranışı arasındaki karşılıklı ilişkileri araştıran bu çok daha kapsamlı yaklaşım bilimsel yönetimin kesinliği ile insan ilişkileri yaklaşımlarının duyarlılığı arasında bir köprü vazifesi görür.

AYRICA BAKINIZ

- **BİLİMSEL YÖNETİM** –ironik olarak endüstriyel ilişkiler teorisinin oluşumuna yol açan bir teori olarak
- **VASIFSIZLAŞMA** –bilimsel yönetim yaklaşımı ve endüstriyel ilişkiler

yaklaşım üzerine Marksist bir perspektif olarak
- **POST-FORDİZM** –günümüzün post-modern bir endüstri ilişkileri yaklaşımı olarak

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

GOLDTHORPE, (1968), J.H. and Lockwood D. *et al*., *The Affluent Worker*, CUP
MAYO, E. (1932), *Human Problems of an Industrial Civilization*, MacMillan
MAYO, E. (1949), *Social Problems of an Industrial Civilization*, Routledge & Kegan Paul

SINAV SORUSU

"Bilimsel Yönetim ve İnsan İlişkileri örgüt çalışmalarına farklı yaklaşımlardır, ancak işgücünün kontrolü konusunda aynı amacı paylaşırlar" Tartışınız. (AEB June 1988 Paper1)

Çeviri: **Hacer Harlak**

30

Kendini Doğrulayan Kehanet

Rosenthall ve Jacobson

Kendini doğrulayan kehanet fikrinin gelişimine birçok yazar katkıda bulunmuştur, fakat Profesör J.W.B. Douglas'ın eğitimde başarı konusundaki klâsik çalışması *Ev ve Okul* (1964) kadar değil. Ancak genellikle, bu tezle ilgili ilk ayrıntılı çalışmanın Kaliforniya, Oak School'da Robert Rosenthal ve Leone Jacobson tarafından yapılan bir deney olduğu düşünülür ve bu deneyin bulguları onların kitapları *Sınıftaki Pygmalion*'un ana taslağını oluşturur. İki yazar da eğitim psikologudur ve Rosenthal 'deneyci etkileri' çalışmasıyla, özellikle *Davranışsal Araştırmalarda Deneyci Etkileri* kitabıyla tanınmıştır.

FİKİR

Rosenthal ve Jacobson tezlerini yaygın bir gözlemden, 'insanlar daha ziyade kendilerinden beklenenleri yaparlar" düşüncesinden hareketle geliştirmişlerdir. İnsanlar arasında bu eğilim o kadar güçlüdür ki, bir insanla daha önce hiç karşılaşmasanız bile, onun belirli bir durumda nasıl davranacağını tahmin etmeniz mümkündür. Ancak bu tahminin doğru çıkma ihtimali onunla daha önceden karşılaşmışsanız artar; sadece onun hakkında daha çok şey bildiğiniz için değil, aynı zamanda bu tür bilgi ona karşı davranış biçiminizi etkilediği için ve tam beklediğiniz davranışı yaratmanız anlamında. Başka deyişle, insanlara davranış biçiminizin sadece kendini doğrulama etkisi yoktur, bizzat kendini doğrulayan bir kehanet de yaratabilir –George Bernard Shaw'ın Pygmalion adlı oyunda geliştirdiği bir fikir:

> Gerçekte ve haklı olarak, bir kişinin kendinde toplayabileceği özellikler (giyinme ve uygun konuşma şekli vb.) bir yana, bir ha-

> nımefendiyle bir çiçek kız arasındaki fark onların nasıl davrandıkları değil onlara nasıl davranıldığıdır. Ben Profesör Higgins için her zaman bir çiçek kızım, çünkü o bana her zaman bir çiçek kızmışım gibi davranır ve daima öyle davranacaktır; fakat sizin için hanımefendi olabileceğimi biliyorum, çünkü siz her zaman bana bir hanımefendi gibi davranıyorsunuz ve daima öyle davranacaksınız.

Rosenthal ve Jacobson sosyolog Robert Merton ve Gordon Allport'un bu konudaki görüşlerinden, ünlü Hawthorne araştırmalarından, hayvanlar ve hayvan eğitimcileri üzerindeki farklı deneylerden yararlanarak, bu tezi eğitime uygulamaya, öğretmenlerin beklentilerinin sadece öğrencilerin başarılarını etkilemekle kalmayıp, gerçekte *Sınıfta Pygmalion* yarattığı hipotezini sınamaya çalışmışlardır.

Oak School Kaliforniya'daki bir kentin yoksul bir bölgesinde, ortalamanın altında başarı düzeyine sahip bir okuldur. Buradaki öğrenciler akademik yeteneklerine göre üç kategoriye ayrılmıştır, ancak Meksikalı çocuklar okulda azınlıkta olmalarına rağmen, en alt kategorideki öğrencilerin çoğu onlardan oluşmaktadır. 1964 baharında Rosenthal ve Jacobson okuldaki bütün öğrencilere Harvard Değiştirilmiş Edinim Testi (Harvard Test of Inflected Acquisition) isimli sözel olmayan bir zekâ testi uygulamışlardır. Öğretmenlere bu özel testin entelektüel/zihinsel 'gelişme' veya hızlı ilerleme potansiyeli olan öğrencileri seçme kapasitesine sahip olduğu söylenmiştir. İzleyen eğitim yılında, araştırmacılar öğretmenlere ilgili üç kategoriden bu potansiyele sahip öğrencilerin % 20'sinin isimlerini vermişlerdir. Gerçekte IQ testi sadece standart bir testtir ve bu 'hızlı ilerlemeler'i ayırt etmekten uzaktır, araştırmacılar bu öğrenci seçimini –kategorilendirme işlemini– tesadüfî sayılar tablosu kullanarak yapmışlardır. Dolayısıyla özel çocuklar ve sıradan çocuklar arasında aslında hiçbir gerçek farklılık yoktur. Bu fark sadece 'öğretmenin zihninde'dir.

Ancak, sonraki testlerde bu özel çocukların IQ puanlarında kontrol grubundaki öğrencilere göre gözle görülür bir artış gözlenmiştir. Deney grubunun yaklaşık yarısının IQ puanı kontrol grubunun % 20'sine kıyasla 20 puan artmıştır. En çarpıcı artışlar, sonradan azalsa da, öncelikle daha küçük öğrenciler arasında gözlenmiştir. Daha büyük öğrenciler artan öğretmen beklentisinden önceleri pek fazla etkilenmemiş, ancak zamanla ilerleme kaydetmişlerdir. Hatta bu tür ilerlemeler, onların özel çocuklar oldukları söylenmeyen öğretmenler tarafından okutulmaları durumunda bile, sonradan korunma eğilimindedir. Sözel IQ'da kızlar, akıl yürütmede erkekler gelişme sergilemekle beraber, cinsiyetler arasında çok az fark vardır. En önemlisi,

en fazla gelişme gösterenlerin, öğretmenlerin (benzer şekilde araştırmacıların) daha fazla gelişme beklentisi içinde oldukları en alt kategorideki öğrenciler değil, orta kategorideki öğrenciler olmasıdır ve bu ilerleme testlerin uygulanmasını izleyen iki yıl boyunca devam etmiştir. Ancak, Meksikalı çocukların kazanımları anlamlıdır. Sadece Meksikalılara benzeyenler bile öğretmenlerinin beklediklerinden daha fazla gelişme sağlamışlardır: bir tür ters 'ayla/hâle etkisi'. Çünkü öğretmenler Meksikalı öğrencilerin ilk uygulanan testten iyi puan almasına çok şaşırmışlardır.

Dolayısıyla, Oak School Deneyi öğretmen beklentisinin öğrenci başarısı üzerinde ne kadar güçlü bir etkiye sahip olduğunu ve kendini-sürdüren bir ilerleme döngüsünün, bir kez harekete geçirildiğinde, nasıl kendi kendini besleyebildiğini göstermiştir:

> Öğretmenler daha fazlasını beklediklerinde sadece daha fazlasını elde etmekle kalmamakta, aynı zamanda daha fazlasını aldıklarında da daha fazlasını beklemeye başlamaktadırlar (Rosenthal ve Jacobson, 1968).

Araştırmacılar, uydurma testleriyle, belirli öğrencilerin bilinmeyen yetenekleri olduğuna inandırarak öğretmenleri aldatmışlardır. Öğretmenlerin bu tür öğrencilere karşı tutumları ve beklentileri kökten değişmiş ve söz konusu öğrenciler, daha olumlu öğretim koşulları ve daha yüksek standartlarla karşılaştıklarında daha iyisini yaparak, böylece kendini doğrulayan bir kehanet yaratarak karşılık vermişlerdir. Bu tür öğrenci-öğretmen etkileşiminin gerçekten nasıl işlediği bu deneyde açık değildir. Makul öğretmenler bu özel öğrencileri daha fazla teşvik etmişler, onlara ve çalışmalarına daha fazla dikkat göstermişler veya basitçe yüz ifadeleri, vücut hareketleriyle ve hatta dokunma yoluyla onlara yüksek beklentilerini iletmişlerdir. Öğrencileri motive etmek için hangi 'dil' kullanılırsa kullanılsın, hepsinde standartlar ve benlik algısı anlamlı bir şekilde yükselmiştir. Rosenthal ve Jacobson'a göre, sonraki araştırmanın hedefi, öğretmen beklentilerinin nasıl iletildiğini bulmak ve/veya öğrencileri olumlu bir şekilde motive edebilecek özel güçlere sahip öğretmenleri yetiştirecek programlar tasarlamak olmalıdır. Bu tür özel öğretmenler dezavantajlı çocuklarla çalışacak biçimde seçilmelidir, çünkü bu deney ayrıca, önceki sonuçların aksine, (doğrudan sınanmamış bile olsa) düşük öğretmen beklentilerinin de aynı şekilde kendini-doğrulayan bir başarısızlık kehanetine yol açabileceğini, yani öğrencilerin kıramayacakları, aşağıya doğru ve kendi kendini besleyen bir döngü yaratabileceğini göstermektedir.

KAVRAMSAL GELİŞİM

Açıkçası, öğretmen tutumları ve öğrenci başarısı arasındaki ilişki konusundaki bu çarpıcı bulgu eğitim araştırmaları üzerinde büyük bir etki yaratmıştır. Bu bulgu birçok tekrar çalışmasına ilham kaynağı olmuştur ve Rosenthal bu çalışmaların çoğunun bulgularını desteklediğini iddia etse de, başka araştırmacılar onun tezlerine ve kullandığı yönteme daha kuşkuyla bakmışlardır:

- Örneğin William L. Claiborn (1969) Rosenthal ve Jacobson'un deneyini mümkün olduğu kadar benzer biçimde tekrarlamış, fakat özel çocuklarda hiçbir ilerlemeye rastlamamış ve öğretmenlerde beklenti ifadelerine karşı bir direnç gözlemiştir. Marten Shipman'ın (1972) öne sürdüğü gibi, büyük olasılıkla "deneyci etkisini bulma ustası Rosenthal burada bir ölçüde kendini sunmuştur".
- Diğerleri, Rosenthal ve Jacobson'u etik açıdan, söz konusu öğretmenleri kasıtlı olarak yanlış yönlendirdikleri –ve böylece özel olmayan öğrencilerin % 80'ini öğretmenin ilgisi bakımından avantajsız konuma getirdikleri– için eleştirmişlerdir. Araştırmacılar bu problemin varlığını bazı noktalarda kabul etmişler, fakat hem olumlu hem de olumsuz öğretmen beklentilerinin etkilerini sınamak yerine, sadece olumlu beklentilerin etkilerini sınamışlardır.

Ancak bu teknik ve meslekî eleştiriler daha çok eğitim psikologlarının dünyasıyla sınırlıdır. Bu özel deneyi farklı kılan, onun tüm eğitim alanındaki benzer fikirleri pekiştiren veya yeni düşüncelere esin kaynağı oluşturan geniş çaplı etkisidir.

J.W.B. Douglas'ın ev ve okulun eğitim başarısı üzerindeki karşılıklı etkileri konusundaki temel boylamsal çalışmasında (1964), benzer şekilde kendini-doğrulayan kehanetin gücü belirlenmiştir, ancak bu kez kurumsallaşmış öğretmen beklentileri –yani, kategorileştirme– şeklinde. Onun çalışması daha alt kategorilere yerleştirilen öğrencilerin gerilerken, daha üst kategoridekilerin test puanları açısından ilerleme kaydettiklerini göstermiştir. Douglas, daha alt kategoriye yerleştirilen öğrencilerin bunu bir başarısızlık göstergesi olarak düşünme eğiliminde olduklarını öne sürer. Bu reddedilmişlik ve yetersizlik duygusu, sadece düşük yetenekli olarak etiketlenen bir sınıfta bulunmayla değil, öğretmenlerinin tutumlarıyla da pekiştirilir. Öğretmenler alt kategorideki öğrencilerin 'kalın kafalı' olduklarını var-

sayma eğilimindedirler ve bu yüzden onlardan daha az bilgi ve beceri gerektiren işler ister ve düşük sonuçlar beklerler. Buna karşılık, üst kategorideki öğrenciler, parlak oldukları varsayımıyla, daha fazla dikkat ve kaynak gerektiren daha zor işlere koşulurlar. Bununla beraber, çoğunlukla öğrencileri kategorilere yerleştirmek için kullanılan testler ya da kanıtlar zayıf veya yetersizdir, ancak çocuklar, bir kez kategorilere yerleştirildiklerinde kendilerinden beklenen özellikleri kazanmaya yönelirler ve kategoriler temelinde yapılan yetenek tahminleri bu ölçüde kendini-doğrular (Douglas, 1964). Bundan başka, Douglas'ın çalışmasında, yeteneğe göre kategorilere ayırmanın çoğunlukla toplumsal ayıklanmayı pekiştirdiği bulunmuştur, çünkü daha orta sınıf evlerden çocuklar, "ölçülen yeteneklerinin haklı çıkarır göründüğünden daha üst kategorilere ulaşma şansına daha fazla sahip olmuşlardır." Ancak, onların ilk seçimleri görünürde doğrulayacak biçimde orada kalmaları ve bu yönde bir performans sergilemeleri muhtemeldir.

Başka eğitimciler ve sosyologlar –örneğin, Hargraves (etiketleme, 1975), Keddie (ideal öğrenci, 1973), Nash (ayla/hâle etkisi, 1973), Sharp ve Green (stereotipleme)– tarafından yapılan farklı çalışmaların hepsi, benzer şekilde, öğretmenlerin tutumlarının öğrenci performansı ve benlik-imgesi üzerindeki kendini-doğrulayıcı etkisine ışık tutmuştur.

Dolayısıyla, kendini doğrulayan kehanet kavramı eğitsel düşünce ve hatta uygulama üzerinde hatırı sayılır bir etki yaratmıştır. İngiliz okullarının katı gruplandırmalardan uzaklaşmalarına ve öğretmenlerin stereotipleme ve etiketlemenin etkisinin daha fazla farkına varmalarına yardımcı olmuştur. Bu kavram başka çalışma alanlarını, özellikle sapma ve suç araştırmalarını etkilemiştir.

AYRICA BAKINIZ

- **ETİKETLEME KURAMI**
- **DAMGA**

OKUMA ÖNERİLERİ

DOUGLAS, J.W.B. (1964), *The Home and the School*, MacGibbon & Kee, Panther, 1968

HARGRAVES, D.H. *ET AL.* (1975), *Deviance in Classroom*, Routledge & Kegan Paul

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

CLAIBORN, W.L. (1969), 'Expectancy Effects in the Classroom. A Failure to Replicate', *Journal of Educational Psychology*, vol. 60, pp377-83
KEDDIE, N. (1973), *Tinker Tailor*, Penguin
NASHA, R. (1973), *Classrooms Observed*, Routledge & Kegan Paul.
ROSENTHAL, R. (1966), *Experimenter Effects in Behavioral Research*, Century-Crofts
ROSENTHAL, R. AND JACOBSON, L. (1968), *Pygmalion in the Classroom*, Holt, Rinehart & Winston
SHARP P. AND GREEN, A. (1975), *Education and Social Control*, Routledge & Kegan Paul
SHIPMAN, M. (1972), *The Limitations of Social Research*, Longman

SINAV SORULARI

1. Öğretmen beklentilerinin öğrencilerin eğitim performansları üzerindeki etkisiyle ilgili sosyolojik açıklamaları belirtiniz.
2. Eğitim başarısının okullardaki etiketleme süreçleri ve öğrenci alt kültürlerinden ne ölçüde etkilendiğini belirtiniz.

Çeviri: **Hacer Harlak**

31

Kent İdareciliği

Raymond E. Pahl

Ray Pahl 1935'te Londra'da doğdu. Cambridge Üniversitesi'nde coğrafya okudu ve doktorasını London School of Economics'te, Hertfordshire bölgesinde kentte çalışıp banliyölerde oturan insanlar üzerine yaptı.

1965'te Kent Üniversitesi sosyoloji bölümüne öğretim üyesi olarak giren Pahl, 1972'de sosyolojide özel kürsü sahibi oldu. O halen Kent Üniversitesi Sosyoloji bölümünde Araştırmacı Profesördür. Pahl 1960'ların sonlarında, daha sonradan 1970 yılında İngiltere'nin güney-doğusu için stratejik bir plân geliştiren Güney-Doğu Ortak Plânlama Ekibi'nde danışmanlık yapmıştır.

Ray Pahl'ın en tanınmış kitapları şunlardır:

- *Urbs and Rure* (1965)
- *Kentsel Yaşam Kalıpları* (1970)
- *Kimin Kenti?* (1975)
- *İşbölümü* (1984)

FİKİR

1960'ların sonlarında Amerika ve Batı Avrupa kentleri zenciler, öğrenciler, kadın grupları, sosyal konutlardaki kiracılar ve çevreci grupların şiddet içeren protestoları ortasında çatışmalar ve yıkımlara sahne oldu. Bu tür güçlü baskı grubu faaliyetlerinin, yoğun huzursuzluğun temelinde Batılı kapitalist toplumların kent merkezlerindeki güç ve kaynak dağılımının yarattığı temel hoşnutsuzluk yatıyordu. İnsanlar kendilerini yabancılaşmış, soyutlanmış hissediyor, kentlerinin yönetilme biçimini etkileyemediklerini düşünüyorlardı. Hiç kimse kontrole sahip değilmiş, onların sorunlarına kulak verecek hiçbir

kurum yokmuş gibi görünmekteydi. Sanki Batı kentleri sıradan vatandaşların kontrolü dışındaki gizli güçler tarafından yönetiliyordu. Kent sosyolojisindeki geleneksel teoriler bu tür huzursuzlukları, bu tür gizli bir gücün varlığını açıklayamadıkları için, pek çok kişi onların yerine Marx ve Weber'in çatışma teorilerine yöneldi. Bu yönde önemli bir girişim R.E. Pahl'ın kent idareciliği teziydi.

Pahl, Max Weber'in gelişmiş sanayi toplumlarında bürokrasinin gücü tezinden yararlanarak, günümüz kentlerinin gizli doğa güçlerinin değil, 'yüz-süz' bürokratların kişisel-olmayan güçlerinin kontrolünde olduğunu öne sürer. Bu 'kent idarecileri' konut ve eğitim gibi kent kaynaklarının dağılımını kontrol ederler. Onlar kentlerimizi plânlar ve ulaşım sistemlerini düzenlerler. Toplanacak paranın oranı ve bunların nereye harcanacağı, park ve oyun alanlarının, eğlence ve alışveriş merkezlerinin seçimi gibi konularda kararı onlar verir. Şehirler büyüyüp karmaşıklaştıkça kent idareciliğine, bürokrasiye ihtiyaç artar –ve bununla beraber, insanlarda yabancılaşma, güçsüzlük ve çevrelerinin kontrolünü kaybettikleri duyguları artar. Yerel politikacılar ve siyasal partileri kentlerimizi yönetmeleri, politikalar oluşturmaları ve önemli kararlar almaları için resmen seçsek de, uygulamada – Weber'in de işaret ettiği gibi– gerçek güç resmi görevlilerin, bilgiyi kontrol eden, öneriler sunan ve temel düzeyde kaynakları kontrol eden, kamu konutları veya okul alanları, okul yemekleri veya araba park yeri alanları tahsisi yapan (veya kaynakları ellerinde tutan) 'yüzsüz' insanların elindedir. Her ailenin hayat tarzı ve çevresini ve geleceğini oldukça derinden her biri farklı şekillerde etkileyen işte bu küçük idarî kararlardır. Bu yetkililer, plânlama kararlarıyla, ister şehir içinde veya yeni yerleşimlerde, isterse varoşlar veya iskân bölgelerinde, her tür topluluğu yaratacak ve yok edecek güce sahiplerdir. Onlar, kamu iskân bölgeleri veya kamu taşımacılığına ayrılan harcamaları arttırmak için, sözgelimi, ev sahiplerine uygulanan vergi oranını yükselterek kentsel zenginliğin dağılımını değiştirme gücüne sahiplerdir. Benzer şekilde, yeni bir alışveriş kompleksinin plânlamasına izin vererek büyük firmaları bu bölgeye çekmeleri, aynı zamanda birçok küçük işyerini ortadan kaldırarak şehir merkezinin görünümü ve yapısını tamamen değiştirmeleri mümkündür.

Fakat kentsel çevre ve kaynakların idaresi sadece kamu görevlilerinin kontrolünde değildir, özel kesimdeki yöneticiler de belirli bir güce sahiptir. Yapı kredisinden sorumlu idareciler konut kredisi faizlerini kontrol altında tutar ve ev sahibi olmayı önemli ölçüde etkilerler; benzer şekilde banka yöneticileri borç politikaları ve faiz oranlarıyla müşteri harcamalarını ve ticarî yatırımları etkilerler. Pahl'a göre

günümüz kentlerinde gerçek güce sahip olanlar birtakım gizli 'piyasa' güçleri değil, bu yerel kamu ve özel sektör yöneticileri, bu 'kentin kapı bekçileri'dir.

Pahl bu bürokratik gücün varlığını sergileyerek, kent idareciliği ve yerel karar mekanizmasını, zenginliklerin yerel dağılımı ve bunların kentlerimizin çehresine etkilerini detaylı olarak araştırmayı teşvik etmeyi umar. Pahl, özellikle bu tarz tahsislere, bir öncelikler sıralamasına temel teşkil eden ideolojiler ve değerlere, toplum veya kentin bir kesimine diğerlerine oranla daha ayrıcalıklı davranılma nedenlerine ışık tutmayı umar. Örneğin kamu konutları veya parasız okul yemekleri sağlamanın ardında hangi kabuller yatmaktadır? Çevre yolunun encümen kararıyla bir orta tabaka mahallesinin ortasından geçme ihtimali niçin daha yüksektir? Pahl bu tür analizlerle kent sosyolojisiyle ilgili yeni bir 'siyaset' teorisinin temelini atmayı umar:

> Böylece kentsel kaynaklar ve imkânların organizasyonunun bir sosyolojisi olabilir: plânlamacılar veya sosyal hizmet uzmanları, mimarlar veya eğitimde çalışanlar, emlâk komisyoncusu veya inşaat müteahhidi, pazar veya plânlama temsilciliği, özel kuruluş veya devlet, kontrolü ellerinde tutan bütün bu unsurlar kentsel sistem içindeki daha alt düzeydeki katılımcılara kendi amaçları ve değerlerini empoze ederler. Bu yüzden, sadece belirli bir nüfusun kıt kaynaklar ve imkânlara ulaşabilme ilkelerini değil, [onların] ahlâkî ve siyasal değerlerini belirleyen faktörleri de bilmek zorundayız (Pahl, 1968).

KAVRAMSAL GELİŞİM

Kentsel kaynakların dağılımının bu tarz 'siyasal' bir analizi, piyasanın gizli eli veya kentsel evrimde doğal güçler anlayışını savunan ekolojik ve işlevselci teorilerle tamamen çelişir. Kent idareciliği tezi, bunun yerine, kentlerimizi yöneten ve bir kentin nasıl olması gerektiği, hangi gruplara öncelik ve kulak verileceği, hangilerinin göz ardı edilebileceği konusundaki kararları ve temel değerleri/ideolojileriyle gündelik kentsel hayatımızı kontrol eden şahısları, özellikle yetkililer ve bürokratları göz önüne sermeyi hedeflemiştir. Bu tez, aynı şekilde, 1960'ların sonlarında ve 70'lerde yayılan kentli protesto hareketlerinin yükselişini, bu kişisel-olmayan kararlara rağmen, kilit kararları kimlerin aldıklarını belirleyememenin yarattığı öfke ve hayâl kırıklığını açıklamaya çalışmıştır. Yerel politikacılar bu baskı gruplarının açık hedefi olsalar bile, Pahl gerçek gücün ardında, gün geçtikçe daha karmaşık bir görünüme bürünen 'kentsel orman'ı kontrole çalışan,

sayıları gittikçe artan memur ve yöneticiler ordusunun yattığını göstermek ister.

Kent idareciliği fikri "kentsel bürokrasi ve karar-alma mekanizması"yla ilgili oldukça detaylı ve verimli araştırmalara esin kaynağı olmuştur. İronik olarak, bu araştırmalar Pahl'ın fikrinin eksiklerini, onun özellikle kentsel güç yapısındaki 'orta kademelerdeki unsurlar'a, yerel yönetimlerdeki orta kademe yöneticilere, banka ve sigorta şirketlerine gereğinden fazla yoğunlaşarak, 'üst kademelerdeki unsurlar'ı, politikaları yukarıdan aşağıya doğru oluşturan –şirket başkanı, ulusal politikacılar ve devlet memurları gibi– asıl karar alıcıları göz ardı ettiğini ortaya koyar. Politikanın içeriğini oluşturan, kaynakların miktarı konusunda karar veren yine onlardır. Pahl'ın sözünü ettiği kent idarecileri sadece bu talimatları yerine getirir, sadece önceden belirlenen bir çerçeve içinde çalışırlar, bu yüzden onların kent üzerindeki güçleri gerçekte oldukça sınırlıdır. Pahl'ın tezi, kent idarecileri hiyerarşisinde insanların yaşantıları üzerinde çok daha etkili olanları – sözgelimi, genel politikayı belirleyen departman müdürünün veya bir masada sadece belirli bir olayla ilgilenen memurun etki derecesini– bile belirlemede başarısız kalmıştır.

Bu eleştiriyi kabul eden Pahl, kendi fikrini 'üst kademeleri' de kapsayacak biçimde genişletmeye, 'korporatist bir tez', yani üst kademe devlet memurları ve ulusal bürokrasinin gücü hakkındaki bir teori geliştirerek (bkz. *Korporatizm*), kentsel karar alma hiyerarşisine daha fazla ışık tutmaya çalışmıştır.

Kilit konumlardaki bu görevliler diğerlerinden soyutlanmış olarak çalışmasalar bile, güçleri kısıtlı ve sınırlıdır. Ayrıca, Pahl'ın tezi gerçek karar alıcıları tanıma konusunda çok az yardımcı olur. Peter Saunders'ın (1981) işaret ettiği gibi:

> En basit ifadeyle, Pahl'ın yeni çalışması empirik araştırmayı bilinen bir probleme, 'gücün merkezi' sorununa yöneltir, kent idarecilerinin eylemleri sadece ulusal devlet politikası çerçevesinde anlaşılabilir; ulusal devlet politikası sadece kompleks bir karma ekonominin işleyişi bağlamında anlaşılabilir; ekonominin işleyişi kapitalist dünya krizi çerçevesinde anlaşılabilir; vb. Dolayısıyla örneğin, Birmingham'daki konut eşitsizliğini anlamaya çalışan bir araştırmacı, çalışmasını Orta Doğu ülkelerinin petrol politikalarının veya Amerikan malî politikasının uluslararası ticaret dengesine etkisini analiz etmeye çalışarak sürdürür.

AYRICA BAKINIZ

- **KOLLEKTİF TÜKETİM, YERLEŞİM-TEMELLİ SINIFLAR**
- **İNSAN EKOLOJİSİ**
- **KENTLEŞME** –günümüz kentsel krizine bir alternatif analiz olarak

OKUMA ÖNERİLERİ

PAHL, R. E. (1975), *Whose City?* Penguin
SLATTERY, M. (1985), 'Urban Sociology, Section 2', Haralambos M. (ed.) *Sociology New Directions*, Causeway Press –kent sosyolojisinin bütün konularının bir değerlendirmesi

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

PAHL, R. E. (1965), *Urbs and Rure*, Weidenfeld & Nicolson
PAHL, R. E. (1968), *Readings in Urban Sociology*, Penguin
PAHL, R. E. (1970), *Patterns of Urban Life*
PAHL, R. E. (1984), *Division of Labour*, Blackwell
SAUNDERS, P. (1981), *Social Theory and the Urban Question*, Hutchinson

SINAV SORUSU

Kentsel alanlardaki büyük mahrumiyet alanlarıyla ilgili sosyolojik açıklamaları değerlendiriniz. (AEB Kasım 1988)

Çeviri: **Gülhan Demiriz**

32

Kentleşme

Louis Wirth

Louis Wirth (1857-1952) Almanya'nın bir köyünde zengin Yahudi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi, ancak o ondört yaşındayken ailesi Amerika'ya göç etti. Chicago Üniversitesi'ni bitiren Wirth daha sonra aynı üniversitede Profesör olarak çalışmaya başladı ve 1920'lerde ünlü Chicago Sosyal Bilim Okulu'nun önde gelen şahsiyetlerinden biri oldu. Yirminci yüzyıl başlarında Amerikan kent devriminin tam ortasında yer alan Chicago 'vadedilen ülke'ye sel gibi akan milyonlarca göçmeni mıknatıs gibi kendine çekiyordu. Chicago Okulu'nun Albion Small'un önderliği ve teşviki altındaki R.E. Park, Ernest Burgess, W.I. Thomas ve Louis Wirth gibi öğrencileri, bu kentsel dünyadan, onun görünür kaosundan, düzensiz, mozaik yapısından, etnik toplulukları ve birbirinden ayrışmış komşuluklarından, suç oranları ve kaynayan insan kütlesinin sürekli değişim halindeki yoğun canlılığından büyülenmişlerdi. Ancak, bu kaosun, bu gelgitin altında bazı doğal düzen biçimleri yatıyordu ve Chicago Okulundan sosyal bilimcilerin amacı bu güçleri ortaya çıkartıp açıklamaktı.

Louis Wirth'ün katkısı teorik ve pratik düzeyde idi. Onun amacı, kentsel toplumu açıklamak ve ıslah etmekti ve büyük ölçüde sosyal çalışma, iskân politikası, plânlama ve ırk ilişkileriyle ilgileniyordu. Onun temel ilgi alanı grup hayatı ve toplumsal düzenin özü – konsensüs– ve onun nasıl oluştuğu, varlığını nasıl sürdürdüğü ve zamanla nasıl çöktüğüydü.

Temel çalışmaları:

- *Getto* (1928)
- *Bir Yaşam Biçimi Olarak Kent* (1938)

Wirth'ün etkisi ondan ilham alan öğrenci kuşaklarında ve onun Amerikan ve Uluslararası Sosyoloji Dernekleri Başkanlıklarında yansımasını bulur.

FİKİR

Kentleşme fikri, özel bir kentsel yaşam biçimi –özellikle kırdakinden farklı bir yaşam biçimi– düşüncesi ilk kez Amerikalı sosyolog Louis Wirth tarafından 1920'lerde Chicago'da geliştirilmiştir. Kentler heyecan verici ve ürkütücü yerlerdir. Hayatın yoğun hızı, trafik, itiş kakış ve parlak ışıklar büyüleyici ve keyif vericidir. Ancak, kentler aynı zamanda kasvetli mekânlardır. Girdap gibi bir kalabalığın ortasında kendinizi çok yalnız ve kaybolmuş, kızgın ve sinirli hissedebilirsiniz. Hiç kimsenin başkasına ayıracak zamanı yoktur; herkes, kentteki 'keşmekeş' içinde varolma mücadelesi verirken, tefeciler, taşralıları aldatan şehir düzenbazları ve şehir kovboyları gibi vahşilerle mücadele ederek ömrünü tamamlar görünür. Bu yabancılaştırıcı ve yapay hayat tarzı dostluktan, beraberlik duygusundan, huzur ve kır hayatının sakinliğinden uzak milyonlarca millik bir alanı istilâ eder görünür; ancak 1920'lerde Amerikalılar ün ve fırsat peşinde bu kentsel ormanlara sürüler halinde dalar görünmektedir.

Park ve Burgess gibi öğrencileri kentsel hayatı insan ekolojisine – yani, Darvinci bir insanî mücadele, adaptasyon ve hayatta kalma teorisine– göre açıklamaya çalışırken, Wirth kentsel hayatta üç temel faktör bulunduğunu öne sürerek, kültürel yanı daha ağır basan bir teori geliştirir. Bu faktörler şöyle sıralanabilir:

- *Büyüklük.* Kentler, tanım gereği, binlerce insanı içinde barındıran büyük yerlerdir. Bu olgu, onların sadece kişisellikten-uzaklıklarını, kentsel ilişkilerin büyük ölçüde geçici ve parçalı doğasını açıklamaya yardımcı olur. Kentteki insanlar her zaman hareket halindedirler; onlar bir yere sürekli arkadaşlık kurmaya yetecek kadar nadiren yerleşirler. Onlar özel bir amaçla, yani bir şeyler satın almak veya bir işi halletmek için şehirde bulunmaktadırlar. "Kazanç peşinde koştukları" için hoşça vakit geçirmeye ayıracak zamanları yoktur. Kent devasa bir pazaryeri, herkesin tepeye tırmanma, en üstte olma mücadelesi verdiği ve böylece başkalarını kullanmaya veya çiğneyip geçmeye çalıştığı bir 'keşmekeş'tir. Bu yüzden, bireyler başarısızlık, reddedilmişlik ve güçsüzlük duygusuna kolayca kapılabilirler. Başarma ve hayatta kalmanın tek yolu diğerlerine aynı duygusuzlukla yaklaşmaktır. İnsanlar, kentlerin yoğun kalabalığıyla başa çıkabilmek için, belirli bir alanda veya benzer kökenden başka insanlarla –örneğin, Çin Mahallesi'ndeki etnik gruplar ve iç-kentin İtalyan bölgeleri,

şehir dışındaki banliyöler ve iç-kentin varoşlarındaki orta ve alt sınıflar biçiminde– komşuluk-temelli küçük topluluklara ayrılırlar. Bu toplumsal ayrışma 'korunmasız kent'te bir cemaat, kimlik ve güvenlik duygusu sağlar, ancak ayrıca, bir grup kendi alanının (ve statüsünün) işgal altında olduğunu hissettiğinde toplumsal çatışmaya yol açabilir.

- *Yoğunluk.* Kentler sadece insanlarla değil, fiziksel olarak da ağzına kadar doludur. Nadiren nefes alacak bir yer vardır ve bu yüzden, hayat oldukça yoğun ve sinir bozucu olma eğilimindedir. Günümüzde bütün insanlar birbirlerine çok yakın yaşamakta, bu da kaçınılmaz olarak zengin ve yoksul, etnik gruplar veya komşuluk alanları arasında toplumsal çatışma ihtimalini artırmaktadır.
- *Heterojenlik.* Kent her tipten, her etnik gruptan ve zeminden insanı kendine çeker. O Amerika'nın eritme potasının altındaki ocaktır; ve toplumsal grupların bu olağandışı çeşitliliği modern sanayi toplumunun yoğun işbölümü ve yüksek düzeyde hareketliliğiyle daha da artar. Varolma mücadelesinde aralarındaki farklılıklar benzerliklere üstün gelir.

Wirth, klâsikleşmiş eseri *Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentleşme*'de (1938) asgarî bir kent tanımı önerir: "sosyolojik açıdan heterojen bireylerin nispeten büyük, yoğun ve sürekli yerleşim yeri". Wirth bir kırsal-kentsel süreklilik teorisinin temellerini atmıştır: bu teoriye göre, yaşadığınız yer yaşama biçiminizi önemli ölçüde etkiler, "kır ve kent, – tüm insan yerleşimlerinden biri veya diğerinin ilişkileri düzenleme eğilimine referansla– iki farklı kutup olarak alınabilir". Başka deyişle, kentsel ve kırsal hayat, farklı çevreleri ve özellikle büyüklük, yoğunluk ve heterojenliklerindeki farklılıklar nedeniyle, birbirlerinden önemli ölçüde farklıdır. Fakat Wirth, ayrıca, gerçekte kentleşmenin modern toplumun hayat tarzına dönüşeceğine ve hatta kırsal alanlara yayılacağına inanıyordu. Hatta o, bu hayat tarzının toplumsal açıdan yıkıcı olacağından, toplumun ahlâkî değerlerine, topluluk/cemaat duygusu ve temel konsensüse karşı bir tehdit oluşturacağından korkuyordu, ancak o, yaşadığı dönemde, 1920'lerde kentlerin bir düzene gireceğini ve süreklilik duygusunun oluşacağını umuyordu.

KAVRAMSAL GELİŞİM

Kentleşme ve kentsel-kırsal yapı otuz yıl boyunca dünya genelinde çok sayıda topluluk araştırmasına ilham kaynağı oldu: bu çalışmalara

katılan sosyologlar kırsal ve kentsel yaşam biçimlerini ayrıntılı olarak araştırdılar ve "daha iyi bir hayat"a ulaşmaya yönelik bu girişimler kentin baskı, şiddet ve sefaletini azalttı. Fakat, Wirth'in teorisinin giderek çökmesine yol açan da yine bu araştırmalardı.

Wirth Chicago'yu toplumsal laboratuar olarak kullandı, ancak Herbert Gans'ın (1968) öne sürdüğü gibi, 1920'lerde Chicago kesinlikle tipik bir kent değildi. O büyük ölçüde özellikle göçmenlerin (ve suçluların) istilâsı altındaydı ve bu yüzden özellikle düzensiz gelişti.

Yoğun aşırı kalabalığa rağmen problemler ve örgütsüzlüğün düşük olduğu Hong Kong gibi örnekler Wirth'in nüfusun büyüklük ve yoğunluğunun kaçınılmaz olarak psikolojik gerginlik yarattığı tezine ters düşer. Young ve Willmott'un Doğu Londra'da (1962) ve Herbert Gans'ın Boston'da (1962) yaptıkları türden araştırmalar, 'kentli köyler'in –kentsel gelişimin tam ortasında sıkıca-kaynaşmış toplulukların– varlığını ortaya çıkardı. Benzer şekilde, Ray Pahl'ın (1965) Herdfordshire'daki, kentte çalışanların sürekli ikâmet ettikleri kırsal yerleşimler (commuter villages) üzerine araştırması ve Oscar Lewis'in Mexico'da yaptığı türden araştırmalar, kırdaki kentleşmenin belirli yönlerini –toplumsal çatışma, sınıfsal ayrışmalar, yabancılaşmayı– ortaya çıkardı.

Gans ve Pahl'ın öne sürdüğü gibi, ne kentleşme ne de özel bir çevre kentsel davranış üzerindeki temel etki kaynaklarıdır. İnsanların sosyal sınıfları ve konumları (onların genç veya yaşlı, evli veya bekâr olmaları) ailenin yaşam döngüsünde çok daha fazla etkiye sahiptir. Marksist yazarlara göre, bütün kentsel problemlerimizin kaynağı, aslında kentin kendisi değil, sınıf çatışması, sömürü, yabancılaşma, kentsel yozlaşma ve kargaşa yaratan modern kapitalizmdir. Kent, basitçe, çoğu insanın içinde yaşadığı, bu bölünmeler ve problemlerin çok yoğun olarak hissedildiği ve mevcut sınıf çatışmasının – sokaklarda– gerçekleştiği yerdir. Bu radikal teoriler, 1960'ların kent ayaklanmalarının ortasında, Wirth ve Chicago Okulunun kültürel ve ekolojik teorilerini bir kenara iten yeni bir kent sosyolojisinin temelini attı.

Artık bir kenara itilse bile, Wirth'ün kentleşme teorisi halen klâsik bir yaklaşım olmayı sürdürmektedir; o hâlâ, devrimin ortaya kaldırdığı toz bulutu dağıldığında, muhtemelen konu üzerine düşünmek için gerekli gıdayı sağlayacak kavrayış gücüne sahiptir. Kesinlikle, Wirth ve Chicago Okulu modern sosyoloji üzerinde temel bir etkiye sahip olmuştur.

AYRICA BAKINIZ

- ***GEMENSCHAFT-GESELLSCHAFT***
- **İNSAN EKOLOJİSİ**
- **KOLLEKTİF TÜKETİM**
- **KENT YÖNETİCİLİĞİ**
- **YERLEŞİM-TEMELLİ SINIFLAR**

OKUMA ÖNERİSİ

WIRTH, L. (1968), 'Urbanism as a Way of Life', *American Journal of Sociology*, vol. 44, 1938, p. 1-24,
PAHL, R., (1968), *Readings in Urban Sociology*, Pergamon

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

GANS, H. (1962), *Urban Villagers*, Free Press
LEWIS, O. (1951), *Life in a Mexican Village: Tepotzlan Revisited*, University of Illinois Press
MANN, P. (1965), *An Approach to Urban Sociology*, Routledge & Kegan Paul
PAHL, R. (1965), *Urbs in Rure*, Weidenfeld & Nicholson
WIRTH, L. (1928), *The Ghetto*, University of Chicago Press, Chicago
YOUNG, M. AND WILLMOTT P. (1962), *Family and Kinship in East London*, Penguin

SINAV SORULARI

1 "Kentsel yaşam biçimi belirli özel ve evrensel özelliklere sahiptir" Tartışınız. (AEB, Haziran 1988)
2 Kendine has bir kentsel yaşam biçimi var mıdır? Tartışınız. (Oxford Sınav Komisyonu, Mayıs 1987)
3 Sosyologların kırsal ve kentsel topluluklar ayrımı ne kadar kullanışlıdır? (Cambridge Bölge Sınav Komisyonu, Haziran 1986).
4 Bazı sosyologlar kendine has bir kentsel yaşam biçimi olduğunu öne sürmüşlerdir.
a) Onun temel özellikleri olarak alınan unsuru ana hatlarıyla belirtiniz.
b) Artık, özellikle 'kentsel' ve kırsal' yaşam biçimlerinden söz etmenin anlamlı olmadığı iddialarını açıklayıp değerlendiriniz. (AEB, Haziran 1982)
5 "Kentsel alanlarda yaşayan insanlar kırsal alanlarda yaşayanlardan farklı bir yaşam biçimine sahiplerdir." Bu görüşü değerlendiriniz. (AEB, Haziran 1989)

Çeviri: **Ümit Tatlıcan**

33

Kollektif Tüketim

Manuel Castells

Manuel Castells (1942-) İspanya'da doğdu. Doktorasını 1967'de Paris Üniversitesi Sosyoloji bölümünde tamamladı. Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales'de Kent Sosyolojisi alanında seminerler yönetti ve burada on iki yıl sosyoloji dersleri verdi. Ayrıca Montreal, Chile, Wisconsin, Copenhagen, Boston, Mexico, Hong Kong, Kuzey California ve Madrid Üniversitelerinde misafir öğretim üyesi olarak bulundu. Şu anda California ve Berkeley Üniversitelerinde Kent ve Bölgesel Planlama profesörü olan Castells, bu görevi 1979 yılından beri yürütmektedir. Castells'in yayınlanmış 12 kitabından en çok bilinenleri şunlardır:

- *Kent Sorunu* (1977)
- *Kent, Sınıf ve İktidar* (1978)
- *Kent ve Sokaktaki İnsan* (1983) –bu eser ona 1983-C. Wright Mills ödülünü kazandırmıştır.

FİKİR

1960'ların sonlarında Amerika ve Batı Avrupa kentlerinde yoğun bir şiddet, yıkım ve ayaklanma yaşandı. Amerikalı zenciler Amerikan rüyasına ulaşamamanın yarattığı hayâl kırıklıklarını, Harlem, Watts ve Detroit gibi getto bölgelerindeki yoksulluk, yozlaşma ve ırkçılık karşısındaki kızgınlıklarını dışa vurdular; kadınlar, öğrenciler ve çevreci gruplar Vietnam, sivil haklar ve kentsel çevrenin kirlenmesi gibi konularda protesto yürüyüşleri düzenlediler; şehir eylemcileri sınıf ve ırk savaşlarını Batı Almanya, Japonya ve ABD sokaklarına taşıdılar. Paris'te Mayıs 1968'deki öğrenci ve işçi ayaklanmaları Başkan Charles de Gaulle'ün istifasıyla doruğuna ulaştı. Kent bir odak noktasına,

toplumsal huzursuzluklar ve siyasal protestoların yer aldığı bir savaş meydanına dönüştü, fakat kent sosyolojisindeki geleneksel yaklaşımlar bu çatışma ve direnişleri açıklayamadıkları için, akademisyenler Marx ve Weber'in daha radikal teorilerine yöneldiler. Bununla beraber, geleneksel Marksizm sanayi kentlerindeki olayları sadece gelişmiş kapitalizmin temelini oluşturan daha genel güçlerin bir yansıması olarak görüyordu; Marx ve Engels kentsel hayatla ilgili ayrıntılı analizler yapmamışlardı. Daha da önemlisi, 1960'lar ve 70'lerde kadınlar ve zencilerden öğrenciler, kiracılar ve çevreciler gibi orta sınıf üyelerine kadar büyük bir çeşitlilik sergileyen protesto gruplarının durumu geleneksel Marksizm'in özünde bir sınıf mücadelesi olarak sosyal devrim analizlerine tam olarak uymuyordu.

Manuel Castells kollektif tüketim kavramıyla Marksizm'i güncelleştirmeye, kentsel protestoyu bir sınıf analiziyle birleştirmeye ve farklı kentsel grupların devrimci potansiyellerini nihayetinde modern kapitalizmi zayıflatacak, hatta yıkabilecek birleşik ve radikal bir protesto hareketine dönüştürmeye çalıştı. Mayıs devrimi sırasında Paris'te bir profesör olarak Castells, 1968'in işçileri ve öğrencilerini gözlemleyebileceği ve etkileyebileceği özel bir konuma sahipti. *Kent Sorunu* adlı kitabı bu dönemin radikal grupları ve öğrenci grupları için teorik bir İncil haline geldi ve Castells'in yazıları tamamen yeni bir kentsel Marksist araştırma geleneğinin ortaya çıkmasına yol açtı.

Castells kentle ilgili önceki bütün teorileri burjuva ideolojisi olarak reddeder, çünkü onlar suç, yoksulluk ve çevre kirliliği gibi 'sosyal problemler'i kapitalist sistemin temelini oluşturan acımasız kâr güdüsünün doğrudan yansımaları olarak görmezler. Castells'e göre, modern kapitalizmde kent sadece bir üretim merkezi değil (modern fabrikalar esas olarak kentlerin dışında kurulmaktadır), aynı zamanda dünya kapitalist sisteminde önemli bir kontrol merkezidir. Kent günümüz çokuluslu şirketlerinin merkezî birimleri ve finansal kurumlarını içinde barındırır ve daha da önemlisi bir kollektif tüketim ve işçi üretim merkezi olarak çalışır. 'Kollektif tüketim' ile Castells, modern refah devleti tarafından, modern işçinin sağlıklı, mutlu ve kapitalizmden maddî olarak hoşnut olması ve böylece burjuvazi için gönüllü olarak ve muhtemelen kapitalistlerin güç ve ayrıcalıklarına karşı çıkmadan çalışması için sağlık, eğitim, konut, ulaşım ve boş zaman faaliyetleri gibi mal ve hizmetlerinin sağlanmasını anlatır. Dolayısıyla Castells'e göre, refah bir sınıfsal kontrol biçimidir ve eğitim ve konut gibi "kollektif olarak tüketilen mallar" yerel yönetimler, özellikle de kent yönetimleri tarafından dağıtılır, zira çalışan nüfusun büyük çoğunluğu kasabalar ve kentlerde yaşamaktadır.

Bu yüzden, kapitalist toplumda devlet, işçi sınıfının hem ulusal hem de yerel düzeyde refah önlemleriyle kontrolünde temel bir role sahiptir. Bununla beraber, 1960'lar ve 70'lerin sonlarında Batı toplumları büyük ekonomik krizlerle, kâr oranlarında düşüş, işsizlik, iflâslarda muazzam bir artışla karşı karşıya kaldılar. Kollektif tüketim mallarına duyulan talep artmaya devam ederken hükümetler kamu harcamalarını kısmak zorunda kaldılar. Bir 'kentsel kriz' yerel yönetim gelirleri ve hizmetlerinin belirgin bir biçimde azalmasına ve Batılı kentlerin bakımsız bir duruma düşmesine yol açtı –yollar onarılmıyor, ev ve okul inşaatları bir türlü bitmiyordu. Hatta New York gibi bazı kentler iflâsa doğru gidiyordu (1975). Buna karşılık, hepsi de protestolarını yerel hükümete yönelten –yoksullar, siyahlar, kiracılar, kadınlar, işçi sınıfı ve orta sınıflar gibi– birçok farklı baskı grubu ortaya çıktı. Artık bu kentsel protestoları bastırmakta yetersiz kalan kapitalist devlet, gerçek yüzünü göstermek ve baskı kullanmak zorunda kaldı. Gittikçe artan gösteriler ve yürüyüşler güç kullanılarak bastırıldı: polis ve olağanüstü durumlarda ordu devreye girdi. Ancak, böylesi bir güç kullanımı sadece sokaktaki insanların sınıf bilincini ve mücadele ruhunu güçlendirmekle kalmaz, kentsel protesto ve çatışmaların da artmasına yol açar. Castells'in beklentisi şuydu: eğer birbirlerinden farklı yapıdaki bu tür kentsel protestolar Komünist Parti'nin liderliği altında 'sosyal hareketler'le tam olarak bütünleştirilebilirse, kent sokaklarındaki bu tür bir güç Batı kapitalizminin içerden çökertilmesini başlatabilecek bir kentsel kriz doğurabilirdi: "Dünyada bir hayalet dolaşıyor; peki kentsel bir kriz kentsel devrime dönüşebilir mi?"

KAVRAMSAL GELİŞİM

Kollektif tüketim kavramı ve kentsel çatışmanın radikal yeniden analizi, kent sorununu hem sosyolojide bir alt disiplin hem de neo-Marksizm için bir analiz konusu olarak çarpıcı biçimde gündeme getirdi. Castells'in eleştirisi modern Marksistler'e kapitalizmin yıkılmasına önemli bir katkıda bulunacak bir kent anlayışı sundu ve onların bütün kentsel protesto biçimlerini sınıf analizlerine dâhil etmelerini sağladı. Castells'in yazıları militan grupların özel desteğini kazandı, çünkü onun yazıları hem bu grupların eylemlerini meşrulaştırdı hem de onlara gelecekleri için teorik ilkeler sağladı.

Bununla beraber, Castells'in tezi yaygın bir eleştiriyi de alevlendirdi; eleştiri sadece Castells'in genellikle karmaşık bir dil kullanmış olması ve diğer kent teorilerini kibirli bir tavırla reddetmiş olmasıyla sınırlı değildi; aynı zamanda onun kavramlarının bütün kapitalist

kentlerdeki tüm kentsel protesto biçimlerine uygulanabilirliliğiyle ilgiliydi.

Kollektif tüketim ve protesto hareketleri gibi kavramlar muğlak olmakla ve yeterince tanımlanmamakla eleştirildi. R. E. Pahl'ın (1977) gösterdiği gibi, Castells'in kollektif tüketim fikrinin refah devletinin sağladığı mal ve hizmetleri mi, yoksa sadece kollektif olarak tüketilen şeyleri mi anlattığı yeterince açık değildi. Örneğin bu terim, ister özel ister kamusal olsun, bütün iskân biçimlerini mi, yoksa sadece hükümetin sağladıklarını mı kapsar? Peki, bir devlet karayolunda özel araba kullanmayı nasıl tanımlarsınız? Ayrıca, bu refah malları sosyalist kentlerde de sağlanmış ve oralarda da kentsel protestoların kaynağı olmuştur –peki bu durum sosyalist toplumların da bir çöküş içinde olduğunu mu göstermektedir? Aynı şekilde, Castells'in protesto hareketleri tanımı o kadar genişti ki, bu hareketler birbirlerinden farklı ve devrimci olmayan grupları, tek ebeveynli aileleri ve Kadın Birliklerini de içeriyordu. Bu farklı baskı grupları tek bir devrimci güç olarak birleşmek şöyle dursun, protesto hareketleri bariz bir biçimde birbirinden kopuk hareketler olarak kaldı ve çoğunlukla tükenip gitti.

İronik olarak Castells'in tezinden esinlenen birçok araştırma – dünyanın her yerinde ayrıntılı şehir analizleri– onun düşüncelerinin bütün kentlerin durumuna uygun düştüğü ve kapitalist kentlerin benzer krizleri yaşadıkları iddiasını giderek zayıflattı. Dahası bu analizler, Castells'in analizlerinin bütün kentlerden ziyade Fransız kentleri için daha uygun olduğunu gösterdi.

Marksist akademisyenler Castells'e, özellikle sınıf mücadelesi alanı olarak üretim tarzından çok tüketime ve işyerinden çok kente odaklandığı için keskin ve köklü eleştiriler yönelttiler. Castells konut sorunuyla ilgili kentsel çatışmalara ışık tuttu, ancak fabrikaların kapanması ve işten çıkarmaları dikkate almadı, kapitalist devletin rolünü analiz etti, fakat polisin rolünü göz ardı etti.

Yine de Castells'in tezi büyük bilimsel bir buluştu ve modern kent sosyolojisini ve neo-Marksizm'i yeniden canlandırdı. Kollektif tüketim fikri bu konuda birçok araştırmaya ilham kaynağı oldu ve Patrick Dunleary'in (1980) sınıfların oy verme davranışları ve Cynthia Cockburn'un (1977) yerel devlet araştırması gibi son dönem analizlerin temellerini teşkil etmektedir. Castells artık daha olgun ve daha az devrimci bir bakış açısını benimsedi, *Kent ve Sokaktaki İnsan* (1983) adlı son çalışmasında ilk dönemdeki tezlerini büyük ölçüde gözden geçirdi, özel kentsel protesto hareketleriyle ilgili detaylı çalışmalar yaptı. Castells, bu tür mücadelelerin tek başına kapitalizmi yıkması mümkün olmasa da, onların yerel hayata daha fazla anlam kattıkları-

nı ve muhtemelen içlerinde yarının sosyal hareketlerini barındırdıklarını kabul etmiştir.

AYRICA BAKINIZ

Diğer farklı kentsel gelişme teorileri Castells'i hem kızdırmış hem de teşvik etmiştir:

- **KENTLEŞME**
- **İNSAN EKOLOJİSİ**
- **YERLEŞİM-TEMELLİ SINIFLAR**
- **KENT İDARECİLİĞİ**

OKUMA ÖNERİLERİ

CASTELLS, M. (1983), *The City and the Grassroots*, Edward Arnold –Castells'in en son ve okumaya değer çalışmasıdır. Ek okuma önerilerinde verilen diğer çalışmaları son derece yoğun ve okunması zordur.

SAUNDERS, P. (1979), *Urban Politics*, Penguin

SAUNDERS, P. (1951), *Social Theory and the Urban Question*, Hutchinson – kentsel siyaset ve sosyolojiye ilişkin çok iyi iki özet

SLATTERY, M. (1985), 'Urban Sociology', Haralambos, M. (ed.) *Sociology New Directories*, Causeway Press –kent sosyolojisine ilişkin kısa bir bakış

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

CASTELLS, M. (1977), *The Urban Question*, Edward Arnold

CASTELLS, M. (1978), *City, Class and Power*, Macmillan

COCKBURN, C. (1977), *The Local State*, Pluto

DUNLEAVY, P. (1980), *Urban Political Analysis*, Macmillan

PAHL, R. E. (1977), 'Collective Consumption', Scase, R. (ed.) *Industrial Society: Class, Cleavage and Control*, Allen & Unwin

SINAV SORULARI

1 Gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde kentleşmeyle ilgili sosyal problemler nelerdir? (Cambridge Yerel Sınavlar Komisyonu Haziran 1986)

2 İngiliz kentlerinin yerleşim bölgeleri bakımından ayrışmasında sosyal sınıflar ne ölçüde belirleyicidir? (Oxford Komisyonu Mayıs 1985, p. 2)

Çeviri: **Özlem Balkız**

34

Korporatizm

Pahl ve Winkler

Korporatizm kavramının belirli bir yazara ait olsa olduğu söylenebilse de, kökleri daha ziyade 1930'lar İtalya ve Almanya'sının otoriter rejimlerine ve Ortaçağ lonca sistemine uzanır. 1970'lerde bu fikir Britanya gibi gelişmiş sanayi toplumlarında siyasal ve ekonomik karar alma sürecinin değişen doğasının temel bir açıklaması olarak yeniden canlandı. 1950'ler ve 60'ların hızlı büyüme döneminin ardından ekonomik bir durgunluk ve işsiz kitlesinde bir artış yaşandı. John Maynard Keynes'in önerdiği geleneksel savaş-sonrası gelişmiş kapitalizmi idare yöntemleri –talep yönetimi ve açık bütçe politikaları– artık işlemez görünmekteydi. Bu yüzden hükümetler, kendilerini ekonomiye daha fazla doğrudan müdahale ederken buldular ve bunu da esas itibariyle örgütlü emekle ve büyük iş çevreleriyle fikir birliği içinde yaptılar. CBI ve TUC'un sadece hükümeti etkilemekle kalmayıp hükümetin ortağı da olduğu, yeni bir üçlü yönetim sisteminin ortaya çıktığı düşünülmeye başlandı. Ekonomik plânlama parlamenter hükümetin yerini almaya başlar göründü.

Bu tezin gelişiminde birçok farklı yazarın, özellikle Avrupalı sosyologlar Philippe Schmitter, Alan Cawson ve tarihçi Keith Middlemas'in katkıları olsa da, bu konuda en net ve en etkili açıklamalardan biri Ray Pahl ve Jack Winkler'in *New Society* dergisindeki makalelerinde (10 Ocak 1974) ve Winkler'in *European Journal of Sociology* dergisindeki genişletilmiş ve geliştirilmiş olan 'Korporatizmin Gelişi' başlıklı yazısında (Cilt 17, s. 100-136) yapılmıştır. Bu tezle ilgili genel bir bakış için, Wyn Grant'ın 'Britanya'da Korporatizm' başlıklı makalesine bakınız (*Social Studies Review*, vol. 2, No 1, September 1986, p. 36-40).

FİKİR

Liberal demokratik kapitalist toplumlarda siyasal ve ekonomik karar alma ve denetim süreçleri birbirinden bağımsızdır. Siyasal karar alma süreci seçimler, baskı grupları ve parlamento aracılığıyla; ekonomik karar alma süreci ise 'piyasa güçleri' ve özel sınaî mülkiyet tarafından düzenlenir. Sosyalist ve komünist toplumlarda, siyasal ve ekonomik karar alma süreçleri merkezi plânlamacı bir hükümet ve tek parti diktatörlüğü aracılığıyla birleştirilmiştir. Korporatizm, Jack Winkler'e göre [Scase R. (ed.) 1977], kapitalizm ve komünizmden unsurları bir araya getiren alternatif bir sistemdir:

> Korporatizm, devletin özel mülk sahipliğine dayalı şirketleri büyük ölçüde dört ilkeye –birlik, düzen, milliyetçilik ve başarı ilkelerine– göre yönettiği ve kontrol altında tuttuğu ekonomik bir sistemdir.

Bu dört temel ilke korporatizmin temel felsefesini temsil eder: bu temel felsefeye göre, toplum aslında her parçanın diğerleriyle karşılıklı bağımlılık içinde olduğu organik bir beden veya 'bütün'dür; her toplumun, en iyi şekilde –rekabetten ziyade– işbirliğiyle sağlanabilecek temel ulusal bir çıkarı vardır; toplumsal ve ekonomik düzen sadece ulusal refaha götürecek yol değil, aynı zamanda ahlâkî bir yükümlülüktür. İşçi çalışmak, işveren istihdam yaratmakla yükümlüdür; devletin rolü de bu ekonomik disiplini, gerektiğinde bireysel haklar ve hukukî yönetim pahasına güçlendirmektir. Korporatizm bu yüzden diktatörlük, ateşli bir milliyetçilik ve devlet gücünün yayılmasıyla ilişki içindedir. Bütün bu sınırlamalar ekonomik başarı hedefiyle ve ulusal çıkarın bireysel özgürlükler veya kazançlardan önce geldiği fikriyle meşrulaştırılır. Piyasa ekonomisi savurgan ve istikrarsız olarak, merkezi plânlamacı ekonomi de bürokratik ve esneklikten yoksun olarak görülür.

Bu yüzden Winkler'e göre, kapitalist bir devletin ekonomik rolü ile korporatist bir devletin rolü arasındaki temel fark, ekonomiyi 'desteklemek'ten onu *yönetme*ye, özel sermayeyi sadece teşvik etmek ve yönlendirmekten gerçekte ona 'yapması gerekenleri ve yapamayacaklarını' söylemeye doğru belirgin bir kayıştır. Devlet ulusal hedefleri belirler, kaynakların tahsisini kontrol eder, temel sanayileri koordine eder ve gelir dağılımını düzenler. Bu devletin kontrol derecesi farklılık gösterebilir, ancak o esasında, kapitalist patronlar ve yöneticilerin mevcut seçimlerine sınırlamalar getirerek, 'özel sermayenin iç karar-alma mekanizmaları üzerinde kontrol kurma'yı gerektirir.

Benzer şekilde, komünist bir diktatörlük ile korporatist bir devle-

tin siyasal rolü arasındaki temel fark, ikincilerin ekonomiyi çok daha esnek ve bürokratik olmayan bir tarzda yönetmeleri ve kontrol altında tutmalarıdır. Devlet, şirketleri istediği tarafa yönlendirmek için keyfi yasalara, gönüllü uzlaşmalar ve malî teşviklere başvurur. O, bağımsız gibi görünen, fakat gerçekte (örneğin, Bank of England ve BBC gibi) bağımsız olmayan yarı-idarî örgütlerin arkasına saklanır. Bu yüzden, kararlar nadiren hükümete geri döner. O mahkemeleri kullanır ve sanayide disiplini yerleştirmek ve sınaî anlaşmazlıkları aktif olarak bağıtlamak için ACAS gibi yarı-adlî organlar oluşturur. O, piyasadaki küçük firmalara rekabet serbestisi sağlayarak, kontrolünü modern sanayi ekonomilerinin tekelci kesimi üzerinde yoğunlaştırır; ve tekelci sektörlerin olmadığı yerlerde devlet onları milli sanayiler veya karteller biçiminde kendi yaratır. Enflasyonu ve ücretleri kontrol altına almak için fiyat ve gelir politikaları devreye sokulur. Ancak, ekonomik düzen ve işbirliğini yerleştirmenin temel yöntemi, sanayinin her iki tarafı arasında uzlaşmanın sağlanmasıdır. CBI, TUC gibi temel organlar ve meslekler fiyatlar, ücretler ve yatırımlar gibi temel konularda politikalar geliştirmek için hükümete katılmaya davet edilirler. Bunun karşılığında, bu temel organlardan gönüllü uzlaşmalara yardımcı olmaları ve üyelerini düzen altına almaları beklenir.

Korporatist karar-alma süreci oldukça demokratik görünse de, durum gerçekte farklıdır. Parlamento ve seçilmiş karar organları devre dışı bırakılır, örgütlü emek ve büyük sermayeyi *içeren*, fakat tüm diğerlerini *dışarıda bırakan* hiyerarşik bir güç yapısı yaratılır. Winkler'in belirttiği gibi, bu özel katılım biçimi, ironik olarak, sermaye ve emeğin kontrol eden konumda olduklarını (ve böylece kamunun eleştiri merkezi olduklarını) düşündükleri, ancak gerçek gücün hâlâ devlette olduğu bir yönlendirme biçimidir: "katılım her zaman kurnaz yöneticilerin sosyal kontrol biçimi –insanları kendi kendilerini yönettiklerine inandırmanın yolu– olmuştur" (Winkler, 1977). Nihayetinde, aslında düzeni yerleştirmekte başarısız kalsa bile, bu sistemi sağlamlaştırmak için polisin gücü artırılacaktır. Bu yüzden, Winkler'e göre, "korporatizm bürokratik bir sistem değil, aksine bir pazarlık sistemi", doğrudan kontrolden ziyade oldukça esnek bir müzakere ve gönüllü uzlaşımlar sistemidir. Bununla beraber, devletin ekonomiyi kontrolü kaçınılmaz olarak genişler ve hem 'serbest girişim' hem de 'serbest toplu pazarlık' azalmaya yüz tutarken, aynı şekilde devletin rolü de destekleyici olmaktan yönlendiricilik çizgisine çekilir. Böylece yeni bir ekonomik sistem biçimi kurulur: korporatizm.

1970'lerde Britanya

Winkler genel tezine kanıt olarak savaş-sonrası Britanya örneğini verir. Britanya'daki ilk sanayi devrimi asgari düzeyde devlet müdahalesi gerektirmekteydi, ancak yirminci yüzyılın başında, gelişmiş kapitalizm kendini düzenleme kabiliyetini ispatlayamadığında hükümetin rolü artmaya başladı. Dev tekeller ve güçlü sendikaların gelişimi, iki Dünya Savaşı, Büyük Çöküntü ve gerek refah devleti gerekse tam istihdam sağlama sorumluluğu modern hükümetleri daha doğrudan rol almaya zorladı. Başlangıçta bu John Maynard Keynes'in fikirleri ve teknikleri kullanılarak, ekonomi dolaylı yoldan yönlendirilerek sağlandı, ancak 1960'ların sonlarında ve 70'lerde, ekonomi krize girdiğinde bu yöntem açıkçası yetersiz kalmaya başladı. Winkler Britanya'daki korporatizm eğilimini 1960'lara kadar (ancak, Keith Middlemas gibi diğerleri çok daha geriye, 1920'lere) götürür. 1960'da Muhafazakâr hükümet Ulusal Ekonomik Gelişme Örgütünü kurdu ve daha sonra hem 1960-70 ve 1974-79 İşçi Partisi Hükümetleri hem de Ted Heath'ın Muhafazakâr yönetimi, büyük şirketler ve örgütlü emeği birçok farklı araca başvurarak kendi ekonomik yönetim uygulamaları içinde 'birleştirme'ye çalıştılar. Harold Wilson Ekonomik İlişkiler Departmanı ve NEDC'yi, Teknoloji Bakanlığı ve Sınaî Reorganizasyon Heyeti'ni kurdu. Onun yönetimi gelir politikalarını, 1968 Sınaî Genişleme Yasası gibi yasaları ve 1968-69 *Savaş Meydanı*nda Beyaz Sayfayı uygulamaya soktu. Hükümet, sanayi ve sendikalar arasında, üçlü kararlar almak için Ulusal Plânlar yapıldı. Heath Hükümeti, 'serbest piyasa' güçlerine dönme yönündeki ilk girişimin ardından, sanayiyi rasyonelleştirmek, yatırımları yeniden düzenlemek ve hasta veya 'topal ördek' firmalara destek sağlamak için 1972 Sanayi Yasasını çıkardığında, ortak yönetime 'U Dönüşü' yaptı. Sınaî ilişkileri ve istihdamı geliştirmek için ACAS ve İnsan Gücü Hizmetleri Komisyonu kuruldu ve 1972-73'te kapsamlı bir gelir politikası uygulamaya konuldu.

1974-79 İşçi Partisi Hükümeti, ücretleri kısıtlamak için 'Toplumsal Sözleşme' uygulamasını ve fiyatları kontrol amacıyla Fiyat Komisyonunu devreye sokarak, bu politikaları doruğuna çıkardı. Böylece, 1960'lar ve 70'lerde ekonomik kontroller, yarı-hükümet kurumları ağı ve Parlamento *dışında* –gerçekte büyük şirketler ve örgütlü emeği devlet makinesine katar görünen– yeni "üçlü ekonomik politika-oluşturacak bir yapı" geliştirildi. Bu eğilimler o kadar güçlüydü ki, Pahl ve Winkler 1980'lerde tam bir korparatizm kurulacağını düşünüyorlardı.

KAVRAMSAL GELİŞİM

Leo Panitch'in (1980) vurguladığı gibi, korporatizm kavramı, farklı konularda yazan kişiler tarafından, 'sınaî büyüme tezi' olarak sınıflandırılabilecek genel bir tez altında geliştirildi. 1970'lerin ilerleyen yıllarında, bu tez hem Muhafazakâr Parti hem de İşçi Partisi Hükümetlerinin Britanya'da izledikleri yolun geçerli bir analizi olarak göründü.

Bununla beraber, 1970'lerin sonları ve 80'lerin başlarında, bütün bu fikirler ve özellikle onun James Winkler yorumu giderek daha fazla saldırıya uğradı.

Korporatizm neydi?

Leo Panitch'in öne sürdüğü gibi, "korporatizm kavramının gerçekte neyi anlattığı konusunda tam bir fikir birliği" yoktur. Bazı yazarlar sadece ekonomik gelişmelere, kimileri devletin yapısı ve rolüne odaklanırken, başkaları da onu farklı tipte baskı grubu etkinliklerini ortaya koymak amacıyla kullanmıştır.

Korporatif hükümete muhalefet

Dearlove ve Saunders (1984) gibi yazarlara göre, 1970'lerdeki görünür sınaî uyumun altında korporatist hükümetten rahatsızlık ve ona muhalefet yatmaktadır:

- Sendika liderliğinin aksine, yönetilenler devlet mekanizmasına dâhil edilememektedir. Ücret sınırlamasına yönelik mutabakatlar sıradan işçilerin hayat standartlarına bir tehdit olarak algılanmakta ve bu dönemdeki işten atılmalar karşısında ani ve resmi olmayan bir grevler patlaması yaşanmaktadır.
- Büyük işveren ücret ve üretkenlik pazarlıklarından yararlanabilirken, küçük işveren aynı durumda değildir, fiyat kontrolleri ve 'rüşvet' artışlarıyla boğuşmak zorundadır.
- Siyasetçiler ve kamu görevlileri sanayide barışın tadını çıkarırlarken, kamu genelinde ayrıcalıklı ve güçlü arasındaki bu tür özel düzenlemelere ve anonim bürokratik kontrolün yerel ve ulusal düzeyde artışına karşı öfke artmaktaydı. 1970'ler, hepsi de siyasal sürece *katılma*yı talep eden kadınlar, Siyahlar, tüketiciler, yerel toplulukların ve ulusal özlemleri temsil eden birçok grubun ortaya çıkışına tanık oldu. İnsanlar yönetimde daha fazla söz hakkı istediler ve korporatist baronların, özellikle de sendika patronlarının gücünden ciddi olarak rahatsızlardı.

Kapitalizmin yeni yüzü

Pahl ve Winkler gibi Weberci yazarlar korporatizmi yeni bir ekonomik ve siyasal sistem biçimi olarak görürken, Panitch gibi Marksistler sadece kapitalizmin yeni bir yüzü, kapitalizme içkin çelişkiler ve tekrarlanan aşırı-üretim krizlerinin, azalan kârlar ve problemli sanayilerin üstesinden gelmeyi amaçlayan yeni bir strateji olarak görürler. Marksistler için korporatizm, sadece temel sınıf çatışmasının üzerini örtmeye çalışan kısa ömürlü bir girişim, işçi sınıfının gücünü sınırlamanın ve kârlılık ve verimlilik lehine ücretler ve grevleri sınırlandırmanın yeni bir biçimiydi.

Korporatist stratejinin başarısızlığı

Çok özelde, korporatist stratejiler başarısız olmuşlardır. Bu 'uzlaşmacı politikalar', bu fiyat ve gelir politikaları enflasyon sarmalını, ekonomik durgunluğu veya kitlesel işsizliği durdurmayı başaramamışlar, aksine 1970'lerdeki sorunları yaratan ve 1978-79 Huzursuzluk Kışında patlak veren temel rahatsızlıklar ve ekonomik çekişmelere sebep olmuşlardır.

Thatcher'ın seçilmesi

Korporatizmin tabutuna son çivinin çakıldığı, hatta Winkler ve Pahl'ın tezleri ve tahminlerinin çöktüğü tek olay 1979'da Bayan Thatcher'ın seçilmesidir. O, korporatist devleti genişletmek bir yana, gücünü ona karşı hoşnutsuzluk dalgası üzerine kurdu ve temel görevi o günden beri bu uygulamayı tamamen ortadan kaldırmak oldu. Thatcher, ondokuzuncu yüzyıl kapitalizminin *bırakınız yapsınlar*[*] yönetimine dönmeye, devletin ekonomiye ve özgür 'piyasa güçleri'ne müdahale ve kontrolüne son vermeye çalıştı. O, hükümetin gücünü artırırken sendikaların gücünü katı yöntemlerle azaltmaya çalıştı, hükümet yardımlarını kesti ve "bırakalım topal ördekler ölsün" sloganıyla rekabeti teşvik etti ve kitlesel işsizliği işgücünü terbiye etmekte kullandı.

Nitekim, Panitch'in (1980) öne sürdüğü gibi, korporatizm modern İngiliz hükümetinin sürekli değil, geçici bir özelliğiydi. Winkler'in tezi yeni bir siyaset yapma biçimi, Parlamento *dışında* belirli ekonomik güçlerin artışı konusunda düşünceler sağladı, ancak o çok saf ve

[*] *laissez-faire* (Ü.T.)

kısmî bir tezdi. Bu teori savaş-sonrası İngiliz politikasının belirli bir dönemiyle ilgili sınırlı bir tezdi ve başka yerlerde çok az uygulanırlığa sahipti.

AYRICA BAKINIZ

- **İKTİDAR SEÇKİNLERİ** ve
- **GÖRELİ ÖZERKLİK** –modern güç yapıları devletin rolü üzerine alternatif görüşler hakkında

OKUMA ÖNERİLERİ

PAHL, R. E. AND WINKLER, J. (1974), 'The Coming Corporatism', *New Society*, 10 October, 1974

WINKLER, J. (1977), 'Corporatism', *Industrial Society: Class, Cleavage and Control*, (ed.) R. Scase, Alen & Unwin

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

CAWSON, A. (1982), *Corporatism and Welfare*, Heineman

DEARLOVE, J. AND SAUNDERS, P. (1984), *Introduction to British Politics*, Blackwell/Polity Press

MIDDLEMAS, K. (1979), *Politics in Industrial Society*, Deutsch

PANITCH, L. (1980), 'Recent Theorizations of Corporatism', *British Journal of Sociology*, Vol. 31, 1980, s. 159-187

SCHMITTER, P. (1979), 'Still the Century of Corporatism?, *Trends Towards Corporatist Intermediation*, (eds.) Schmitter P. and G, Sage

'White Paper' (1968-9), *In Place of Strife*, HMSO

WINKLER, J. (1975), 'Corporatism', *European Journal of Sociology*, Vol. 17, p. 110-136

Çeviri: **Ümit Tatlıcan**

35

Lâikleşme

Bryan Wilson

Bryan Wilson (1926–2004) Yorkshire'da doğdu ve askerlik hizmetinden sonra Leicester Üniversitesi'ne ve London School of Economics'e devam etti. Londra ve Oxford Üniversitelerinde daha yüksek dereceler kazandıktan sonra Leeds Üniversitesi'nde ders vermeye başladı ve Oxford Üniversitesi'nde Öğretim Üyesi olarak çalıştı.

Wilson bir dönem eğitim, gençlik kültürü ve kitle iletişim araçlarıyla ilgilense bile, onun temel ilgi alanını din sosyolojisi –özelde lâikleşme ve mezhepler– oluşturmaktaydı. Birçok düşünür ve yazarın katkıda bulunduğu lâikleşme konusunda ülke çapındaki tartışmayı alevlendiren onun *Lâik Bir Toplumda Din* (1966) adlı çalışmasıydı.

FİKİR

Lâikleşme yeni bir kavram değildir. Kavramın kökleri klâsik sosyolojiye, özellikle Auguste Comte ve Emile Durkheim'in çalışmalarına, Karl Marx ve Max Weber'in toplumsal gelişme teorilerine dayanır. Bununla beraber, 1960'larda yazıları yayınlanan –İngiliz Akademisyen– Bryan Wilson, *Lâik Bir Toplumda Din* (1966) adlı çalışmasıyla, Britanya ve diğer Batılı toplumlar yeni bir 'zenginlik çağı'na, 'hareketli 60'lar dönemine girerken dinin önemini kaybettiği ve modern toplumda ortadan kalkma tehlikesi içinde olduğu iddialarıyla bu tartışmayı yeniden alevlendirdi.

Bryan Wilson, lâikliği kısaca "dinsel *düşünceler*, *pratikler* ve *kurumların* önemini yitirmesi süreci" olarak tanımlar. Lâikleşme tezi toplumların sanayileşirken daha rasyonel, bilimsel ve uzmanlaşmış toplumlar haline geldikleri, bu yüzden geleneksel değerler, inançlar ve pratiklerin zayıfladığı teorisine dayanır. Sanayi toplumları artık hayatın anlamını açıklamak için dine ihtiyaç duymazlar; onlar bilim ve mantığa, rasyonalite ve bürokrasilere sahiplerdir. Tanrı ve Kilise artık top-

lumun değerleri ve hayat tarzının merkezî unsuru olmaktan çıkmıştır. Geleneksel düşünme biçimleri modern sosyal problemlerin çözümüne yardımcı olmayıp, aksine engeller. Din modern zengin sanayi toplumunda artık bir hedeften yoksundur.

Lâikleşme tezi beş temel argümana dayanır:

- Gelişmiş sanayi toplumlarında dinsel pratiklere katılımda bir azalma vardır. Bu azalma esas olarak kiliseye gitme ve kilise üyeliği istatistiklerine bakılarak ölçülür. Örneğin günümüz İngiltere'sinde yetişkin nüfusun sadece altıda biri Hıristiyan kilisesine üyedir ve sadece yaklaşık % 10-15'i Pazar ayinleri için düzenli olarak Kiliseye gitmektedir. 1998/99 Birleşik Krallık Araştırma Elkitabı'na bakıldığında, kilise üyeliği, kiliseye gitme ve ayinlere katılma gibi hemen her alanda, özellikle Hıristiyan mezhepler arasında sürekli bir azalma olduğu görülür. Kiliseye gitme oranı, örneğin % 10.2'den (1980) % 8.1'e (1995) düşmüştür ve araştırmada bu oranın 2000 yılında % 7.7'ye düşeceği tahmin edilmektedir.
- Dinsel inançlarda bir zayıflama yaşanmıştır. Wilson'ın öne sürdüğü gibi, "dinsel düşünme belki de en çarpıcı değişimlere şahit olan bir alandır. İnsanlar dinsel güdülerden giderek daha az etkilenmekte, dünyayı empirik ve rasyonel terimler çerçevesinde değerlendirmektedirler." Bu rasyonalizmin kaynağında Protestan ahlâk, büyük rasyonel organizasyonların gelişimi, akla dayalı bilimsel bilginin gelişimi ve hepsi de pratik çözümler sunan ve ölümden sonrasına inanç ve ödüllerden çok mantığa başvuran akılcı ideolojilerin ortaya çıkışı yatar.
- Temel toplumsal ve siyasal kurum bir olarak kilisenin statüsünde düşüş ve işlevlerinde azalma yaşanmıştır. Ortaçağdaki egemen rolüyle karşılaştırıldığında, Batı toplumlarında kilisenin 'üye kaybı'na uğradığı görülür. Kilisenin geleneksel işlevlerini lâik organizasyonlar üstlenmeye başlamıştır. Bilim artık açıklanamazları açıklamaktadır ve hatta günümüz insanı sadece doğa üzerinde değil, tüp bebeklerin oluşturulmasıyla birlikte, bizzat hayatın yaratılması üzerinde de kontrol gücüne sahiptir. Refah devleti artık ihtiyacı olanlara bakıp çocuklarımızı eğitirken, kitle iletişim araçları yeni bir maddeci inanç telkin etmektedir. Her ne kadar Kardinal Wolsey kendi döneminde VIII. Henry hükümetini yönetmiş olsa bile, bugünkü Canterbury Piskoposunun devlet işlerinde çok az sözü geçmektedir.
- Kilise içinde de bir lâikleşme süreci yaşanmıştır. Günümüzde ki-

liseler, modern bir toplumda varlıklarını sürdürebilmek ve rakip alternatifler karşısında cemaatlerini elde tutabilmek için çok basit ve modern hizmetler sunmaktadırlar. Katolik kilise, örneğin, artık Latin'den ziyade İngiliz Komünyona sahiptir ve hatta ayinlerde kadınlar da yer almaya başlamıştır. Benzer şekilde, bazı mezhepler birbirine yakınlaşmaktadır. Wilson'un yorumuyla, "organizasyonlar güçlenmekten çok zayıflamakta ve birbirine karışmaktadır".

- Dinsel mezhepler/tarikatların sayısındaki artış, dindeki ayrışmanın, her şeye yeten kilisenin güç ve etkisindeki zayıflamanın bir başka kanıtıdır. Böylece din, toplumsal konsensüsü ve ortak değerleri pekiştirmek yerine, modern toplumdaki inançlar ve hakikâtler çoğulluğunu yansıtmaktadır. Wilson'a göre, mezhepler "lâikleşme sürecini yaşayan toplumların bir özelliğidir ve onlar dinsel değerlerin toplumsal önceliklerini kaybetmelerine karşı bir tepki olarak görülebilir". Ona göre, 1960'lar ve 70'lerin güncel sorunlardan uzak olan yeni dinsel hareketleri, sadece toplumdan kopan yeni üyeleri kazanmaya çalışırken, modern toplumun ahlâkî ıslahı ve birliğinden başka hiçbir konuda katkıda bulunmazlar.

Bu yüzden Wilson, modern toplumda dinin görünür zayıflamasını büyük ölçüde Max Weber'in "toplumlar sanayileşirken daha rasyonel ve mantıklı düşünme ve organizasyon biçimlerini benimsemek zorunda kalırlar ve din gibi geleneksel otorite kaynakları basitçe bir kenara itilir" tezinden yararlanarak açıklamayı umuyordu.

KAVRAMSAL GELİŞİM

Lâikleşme tezi yaygın bir destek kazandı ve Peter Berger (1969) ve Will Herberg (1960) dâhil, birçok yazar tarafından geliştirildi. Bu tez sosyolojik teoride ve din sosyolojisinde büyük bir etki yarattı ve –Üçüncü Dünyanın hâlâ büyük ölçüde dinsel toplumlarından ziyade– Batı toplumlarının tutumları ve değerlerindeki önemli değişimler konusunda temel bir açıklama sunar göründü. Hatta bu fikirler örgütlü dinin insanların kalpleri ve ruhlarını –koro ayinleri veya TV dini gibi– modern yöntemlerle ele geçirme girişimlerini bile etkiledi.

Ancak bu teze ve ilgili beş argümana ciddi itirazlar yükselmeye başladı:

İlk olarak, Wilson ve diğerlerinin kullandıkları kiliseye devam istatistiklerinin güvenirlikten yoksun ve muhtemelen geçersiz oldukları

gösterilmiştir. Bu bilgiler ve rakamlar sadece düzensiz olarak (genellikle kiliseler tarafından) toplanmıştır ve bir inanç yokluğunun kesin göstergesi olarak alınamazlar. Örgütlü bir dinsel uygulamaya katılmadan da Tanrıya inanmak ve kişisel olarak dinine bağlı kalmak mümkündür. Bazı dinler dinsel faaliyetlere düzenli olarak katılmaya önem verirlerken, diğerleri aynı tutum içinde olmayabilir. Benzer şekilde, kiliseye devam mutlaka güçlü dinsel inançların bir göstergesi değildir. Çoğu insan korku, alışkanlık sonucunda ve doğumlar, evlilikler ve cenaze törenleri gibi toplumsal nedenlerle kiliseye gider. Yapılan araştırmalar, insanların % 90'ının Tanrıya inandığını ve % 60'ının İngiliz Kilisesine üye olduğunu göstermiştir. Dinsel inançlar üzerine araştırmalar aynı ölçüde değerlendirme ve eleştiriye açıktır. 1995 İngiliz Toplumsal Tutumlar Araştırması insanların Tanrı'ya inançlarında süregelen bir azalmanın varlığını göstermiştir ve Steve Bruce'ın (1995) daha önceki araştırmaları da günah, şeytan ve ebedî lânetlenme gibi konularda benzer bir inanç zayıflamasının varlığını gösterir. Peter Brierly (1991), aksine, dinsel katılım azalsa da, irrasyonel olmasına rağmen, insanların hâlâ bazı dinsel veya manevî inanç biçimlerine veya inanç unsurlarına bağlılıklarını sürdürdüklerini belirtir. Bizzat Wilson "dinsel bağlılığın gücünü ölçmenin hiçbir uygun bir yolu" olmadığı fikrine katılır.

İkinci olarak, kilise günümüzde çok az toplumsal işlev yüklense ve özellikle daha dinsel bir yapıya sahip olsa bile, bu genel eğilim sadece gelişmiş sanayi toplumlarında bütün organizasyonlarda gözlenen genel bir uzmanlaşma hareketiyle sürekli ilişki içindedir. Hıristiyan ahlâkı hâlâ çoğu Batı toplumunun toplumsal değerlerinin temelini oluşturmaktadır; hatta görünüşte en lâik ülkelerden biri olan Britanya'da Kraliçe Kilisenin başıdır, Piskoposlar hâlâ Lordlar Kamarası'nda oturmaktadır, Kuzey İrlanda nüfusunun % 80'i dindar Protestan veya Katolik'tir, insanlar hâlâ doğum, ölüm ve evlilik gibi temel *geçiş törenleri* için kiliseye gitmektedir. Fransa, İtalya ve özellikle İrlanda gibi diğer Batılı toplumlarda örgütlü din hâlâ güçlüdür ve ulusal hükümet üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Benzer şekilde din, sözgelimi Kuzey İrlanda, Polonya ve İran'da olduğu gibi, ülke bir iç krizle veya dış tehditle karşılaştığında ulusal birlik ve kimliğin merkezi haline gelmektedir. Toplum ve devlet üzerindeki etkilerini kaybeden Kiliseye veya kiliselere katılmama düşüncesi tartışmalıdır. David Martin (1969) günümüz Batı toplumlarında Ortaçağa göre yüksek düzeylerde katılmamanın varlığını belirlerken, Steve Bruce (1995) bu uzaklaşmanın kiliseleri, özellikle İngiltere Kilisesini modern yaşam biçimlerine karşı ve hatta nükleer güç ve kentsel yoksulluk gibi farklı tar-

tışmalı alanlarda İngiliz hükümetine karşı daha eleştirel bir tutum almasını mümkün kıldığını belirtir.

Etkisi azalsa da, Kilise giderek uzmanlaşmış, değerler ve ahlâk konularına daha fazla ve günümüzde devletin sorumluluğu altında olduğu düşünülen ekonomik ve siyasal sorunlara daha az odaklanmıştır. José Casanova (1994) gibi yazarlar, daha da ileri giderek, 1960'lar ve 70'lerde din özel kişisel inançlar ve kanaatler alanına çekilse de, 1980'lerde kiliselerin intikamlarını almak için kamusal alana yeniden girdiklerini ve Batılı –ve Doğulu– toplumlarda kürtaj konusundaki temel tartışmalara, Kuzey İrlanda ve Ortadoğu'daki olaylara ve komünizmin çöküşüne önemli katkılarda bulunduklarını ileri sürerler. Bruce ve Casanova'ya göre, din zayıflamaktan ziyade farklılaşmış, ayrışmış ve devletin işgal ettiği lâik alandan bağımsızlaşmıştır. Amerika'da Yeni Sağın, köktendinci Protestan Kiliselerin canlanışı ve Amerikan politikasını etkileme kabiliyetleri bir başka örnektir.

Üçüncü olarak, dinsel mezheplerin gelişimi parçalı bir süreç olabilir, ancak o yine de, büyük ölçüde maddeci bir toplumda yeniden canlanan bir hakikât ve anlam arayışını yansıtmaktadır. Bu gelişim basitçe Tanrı'yı inkârdan ziyade geleneksel dinlerden uzaklaşmanın bir göstergesi olabilir. Örneğin Britanya'da temel dinlerden birine üyelik azalsa da, House Church Movement gibi bağımsız hareketler olağanüstü gelişme göstermiştir ve artık günümüzde Birleşik Krallık'ta Müslüman, Hindu ve Yahudi gibi Hıristiyan-olmayan bir milyondan fazla insan vardır. Mormonlar gibi Avenjelik hareket ve mezhepler günümüz Amerika'sında dinsel bir coşku yaratmışlardır ve artık Yeni Sağ çoğunluğun bir parçası olarak hatırı sayılır etkiye sahiplerdir. Fakat eleştirmenler bu yeniden canlanışı Tanrıya inançtan ziyade –Amerikan halkına çok az dinsel anlama sahip başka bir ticarî ürün olarak ambalajlanıp satılan– Amerika sevgisinin bir ifadesi olarak görürler. İlk lâikleşme tezi, gerek Britanya'da Protestanlığın gerekse İtalya ve İspanya'da Katolikliğin olsun, merkezi bir kilisenin, ortaklaşa kabul gören bir inancın gücünü yitirdiğini ima ediyordu. Bu güç kaybı çok olumlu karşılanabilse de, modern yazarlar dinsel çoğulculuğun, birçok farklı inanç biçiminin, farklı kültler ve kiliselerin gelişmesinin modern toplumlarda insanlar için tercih anlamına geldiğini vurguladılar. Roof ve McKinney (1987) özellikle dinsel tercihler kendi televizyon kanallarına sahip olsalar bile, bu sürecin 'kiliseler' ve tarikatların tüketim mantığının bir parçası olarak göründüğü ABD'de geçerli olduğunu buldular.

Ayrıca, George Chryssides (1994) gibi yazarlar, Britanya gibi modern toplumlardaki etnik azınlıkların, kendi dinsel pratiklerini ev

sahibi kültüre uyarlarken inançları veya bağlılıklarını yitirmediklerini, aksine çoğu kez ülkeye yerleşirken onu bir güç ve destek kaynağı olarak kullandıklarını vurgular.

Dördüncü olarak, lâikleşmenin temel argümanı, "din geçmişteki altın çağının gücünü artık yitirmiştir" düşüncesine dayanır. Bununla beraber, tarihçiler, Viktorya çağında bile dinin göründüğü kadar güçlü olmadığını göstermişlerdir. Orta sınıflar daha sofu ve dindar görünürken, 1851 sayımları yetişkin nüfusun sadece % 40'ının kiliseye düzenli olarak devam ettiğini göstermiştir. Muhtemelen gerçek bir azalma olmamıştır; biz zaten aslında hiçbir zaman dinine çok bağlı bir toplum değildik ve ne sanayileşme ne de rasyonelleşme onun zayıflamasına yol açmıştır. Lâikleşme yönündeki genel eğilim açık olsa da, David Martin'in (1978) belirttiği gibi, oldukça değişkendir ve kaçınılmaz değildir. Onun ABD, Britanya ve İsveç karşılaştırması lâikleşmenin etki ve kapsamındaki farklılıkları gösterir ve bu farklılık diğer modern ve modernleşmekte olan toplumlarda bile açıktır. Fransa, İtalya ve İspanya gibi gelişmiş ülkelerde bile Katolik Kilisesi önemli bir güç olmayı sürdürürken, Hollanda ve Almanya gibi ülkelerde Protestan ve Katolik kiliseleri hâlâ etkilidir. Gelişme ve modernleşme çabası içindeki Üçüncü Dünya ülkelerinde dinler oldukça farklı deneyimler yaşamışlardır; bazılarında, örneğin Tunus ve Mısır'da dinsel inançlar zayıflarken, diğerlerinde –İran'daki gibi– dinsel liderler siyasal değişimi yönlendirmişler ve Batılı değerlerin İslâmî inançları bozmasını engellemek için, dinsel ve ahlâkî coşkuyu ekonomik gelişmeyi kontrol ve kanalize etmekte kullanmışlardır. Lâikleşme Martin'e (1991) göre, ne otomatik ne de evrensel bir süreçtir.

Lâikleşme tezinde temel problem, din tanımının yetersiz olması ve dinselliği –insanların inançlarının gücünü– ölçmenin kesin bir yolunun bulunmamasıdır. Glock ve Stark (1965) gibi yazarlar ölçmeye çalışsalar da, öznel bir kavram olduğu için bunu yapmak imkânsızdır. Ayrıca, örgütlü dinin ve dinsel inançların temeli üzerinde ortak bir tanımda birleşmek mümkün olsa bile, din ve modernite arasındaki ters ilişkinin ölçülmesi ve hesaplanması, bizzat modern toplum teriminin yeniden tanımlanması gerekir. Sözgelimi, Afrika'yla karşılaştırıldığında Amerika ne kadar moderndir ve ABD'de dinselliğin önemi ve gücü Kuzey Afrika veya Uganda'dakine göre daha mı azdır?

Bu yüzden, lâikleşme terimi, kimisi basitçe belirli bir yazarın eğilimleri ve kanaatlerini yansıtan ve oldukça farklı yorumlara açık olacak derecede muğlaktır. Bu yüzden, David Martin (1969) terimin sosyolojiden atılmasını önermiştir. Çoğu kez lâikleşme tartışmasıyla

ilişkili olanlar farklı şeylerden söz etmişlerdir; ve *örgütlü* dinin güç kaybettiği söylenebilse de, *bireysel* inanç ve manevî anlam ihtiyacı her zaman güçlü olmuştur. Post-modernistler, örneğin, bilim ve rasyonalitenin cazibesini yitirmesi ve koruyuculuk görevini yerine getirememesi yüzünden, insanların yeniden irrasyonel ve manevî alanlara yöneldiklerini öne sürerler. Din –ister örgütlü olarak ister kült benzeri biçimde– yeniden canlanacak ve gençleşecektir. Örneğin Gilles Kepel (1994), büyük dinlerin –İslâm, Hıristiyanlık ve Yahudilik– modern toplumun anonim ve kişisellikten-uzak doğasına karşı bir tepki olarak canlandıklarını belirler. Hatta en modern ve en kapitalist bir toplum olan Amerika'da bile dinsel katılım hızla % 40'lara sıçramış görünmektedir.

Bu tartışmanın sonuçları nereye varırsa varsın, Bryan Wilson'ın fikri son yirmi yılda din sosyolojisindeki temel tartışmalardan birini başlatmıştır. Lâikleşme tezi ne doğrulanmış ne de çürütülmüştür. Ortaya atıldıktan 30 yıldan fazla bir zaman sonra bile, Wilson'un lâikleşme teorisinden yararlanılmakta, tartışma ve araştırmaları yönlendirmektedir. Bu teori, farklı toplumlardaki farklı deneyimlere, özellikle dinin yeniden canlandığı toplumlara, milliyetçi hareketlere veya –modernleşmeye ve Batılı teknolojiler ve iş yöntemlerinin yarattığı tüketimciliğe bağlı olarak– topluluğun ve ahlaki değerlerin ortadan kalkmasını engellemek için dinsel değerleri kullananlara yoğunlaşarak, daha konu odaklı ve analitik hale gelmiştir. Her kadar sınırlı olsa da, dinin etkisi ve önemi en modern toplumlarda bile gücünü sürdürmektedir.

AYRICA BAKINIZ

- **PROTESTAN AHLÂKI** –Max Weber'in dinsel fikirlerin sınaî gelişme üzerindeki gücü tezi
- **POST-MODERNİZM** ve Jean François Lyotard'ın gelecekle ilgili korkuları

OKUMA ÖNERİLERİ

MARTİN, D.A. (1978), *A General Theory of Secularisation*, Blackwell –bir Wilson eleştirisi.
THOMPSON, I. (1969), *The Sociology of Religion*, Penguin
WILSON, B. (1966), *Religion in a Secular Society*, Watts

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

BERGER, P. AND LUCKMAN, T. (1969), 'The Sociology of Religion and Sociology of Knowledge', *The Sociology of Religion*, (ed.) Robertson, R., Penguin
BRUCE, S. (1995), *Religion in Modern Britain*, Oxford University press, Oxford
CASANOVA, J. (1994), *Public Relations in the Modern World*, University of Chicago Press, Chicago
GLOCK, C. Y. AND STARK, R. (1965), *Religion and Society in Tension*, Rand McNally
HERBERG, W. (1960), *Protestant–Catholic–Jewish*, Anchor Books
MARTIN, D. (1969), *The Religious and the Secular*, Routledge & Kegan Paul

SINAV SORULARI

1 "Batılı sanayi toplumları bir lâikleşme sürecinden geçmektedir." Açıklayıp tartışınız. (AEB, Haziran 1983)
2 "Dinsel kurumlar her ne kadar güçlerini yitirseler de, dinsel inançlar gücünü korumaktadır" görüşünü tartışınız. (AEB, Haziran 1988)
3 Din çağdaş sanayi toplumlarında hâlâ önemli işlevlere sahip midir? Tartışınız. (Cambridge Yerel Sınavlar Komitesi, Haziran 1987)
4 "Kavramsal karışıklık ve aksi yönde kanıtlar lâikleşmeyi çağdaş bir mit haline getirmiştir." Tartışınız. (London University, Haziran 1986)
5 "Son yüzyılda çoğu Avrupa ülkesinde kurumsal dine katılımın azalmasıyla ilgili önemli kanıtlar olsa da, bu sürecin nasıl yorumlanacağı konusunda büyük fikir ayrılığı vardır." Açıklayıp tartışınız. (AEB, Haziran 1982)
6 "İstatistiksel kanıtlar, Britanya'nın artık lâik bir toplum olduğunu göstermektedir." İnceleyiniz. (AEB, Kasım 1989)

Çeviri: **Ümit Tatlıcan**

36

Modernleşme Teorisi

W.W. Rostow

W.W. Rostow (1916-) New York doğumludur. Yale Üniversitesi'nde okuyan Rostow Oxford Balliol Kolej'de Rhodes bursu kazandı (1936-38). İkinci Dünya Savaşı'nda seçkin bir savaş sicili vardı, O.S.S'de (1942-45) binbaşı olarak çalıştı, Liyâkat Nişanı ve OBE aldı. Savaştan sonra akademik kariyerine devam eden Rostow, Oxford ve Cambridge Üniversitelerinde Amerikan tarihi okuttu. 1950'de Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'ne Ekonomi Tarihi Profesörü olarak atandı, ayrıca ulusal güvenlik konusunda Başkana danışmanlık yaptı. Bir 'şahin' olarak ün kazanan Rostow 1960'larda ekonomi ve dış politika konularında Başkan Kennedy ve Johnson'a özel danışmanlık yaptı. Daha sonra akademik hayata döndü.

Walt Rostow'un ekonomi politik ve dış ilişkiler üzerine birçok kitap ve makalesi vardır; bunlardan en ünlüsü *İktisadi Gelişmenin Merhaleleri – Komünist Olmayan Bir Manifesto*'dur (1960).

FİKİR

Walt Whitman Rostow modernleşme teorisi olarak adlandırılan bir gelişme teorisinin önde gelen savunucularından biri olarak görülür. Ancak, modernleşme teorisi bir kişinin düşüncelerinden ibaret olmayıp, toplumların nasıl gelişip ilerledikleri konusunda ortaya atılan çeşitli fikirlerin bir karışımıdır. Bu yaklaşım, özellikle Emile Durkheim ve Talcott Parsons'ın işlevselci teorilerinden, onların "toplumlar, tıpkı doğal organizmalar, hatta insanlar gibi, bir tür iç dinamikle, olgunlaşma evrelerine benzer biçimde –bebeklikten çocukluğa ve oradan yetişkinliğe doğru– kademeli olarak ilerlerler" tezinden etkilenmiştir. Gerçek olgunluk, ancak fiziksel (veya toplum örneğinde ekonomik) gelişme uygun psikolojik (veya kültürel) gelişmeye eşlik ettiği takdirde mümkündür. Çoğu kez, zihinsel gelişimi fiziksel gelişimine uygun

olmadığında olgunlaşmamış, hatta gelişimi gecikmiş bir çocuktan söz etmemiz gibi, eğitimsizlik, cehalet ve batıl inançlar yüzünden azgelişmiş, hatta geri kalmış Üçüncü Dünya ülkelerinden söz ederiz. Bu toplumlar, Max Weber'in Protestan ahlâkı veya iş ahlâkı olarak (bkz. *Protestan Ahlâkı*) ve David McCelland'ın başarı faktörü olarak adlandırdığı özelliği –yani, 'girişimcilik kültürü'nü, bizim açımızdan ekonomik ilerleme ve sanayileşmeyi başlatmak için oldukça hayati önemde görünen itici güdü ve tutkuyu– geliştirememişlerdir.

Bir iktisatçı ve Başkanlık danışmanı olarak Rostow'un katkısı, her toplumun geçmesi gerektiğini düşündüğü beş temel 'ekonomik gelişme evresi'yle ilgili ayrıntılı açıklamalarıdır:

- *Evre 1: Geleneksel toplum*. Burada, Rostow tüm sanayi-öncesi toplumları aynı kategoriye dâhil eder; çünkü onlar, aralarındaki farklılıklara rağmen, aslında verimlilik düzeyleri düşük olan, eski teknolojiler kullanan ve yetersiz iletişim içindeki tarım toplumlarıdır. Toplumsal yapı oldukça geleneksel ve hiyerarşiktir ve çok az toplumsal hareketlilik vardır. Bu toplumlar, geleneksel dinlere ve 'süregelen kaderciliğe' uygun güçlü aile ve akrabalık bağlarına dayanırlar. Politik güç büyük ölçüde merkezileşmiş olmakla birlikte, yerel büyük toprak sahipleri kendi özel mülklerini yönetirler.
- *Evre 2: Kalkışın ön şartları*. Bazı iç mekanizmaların veya yabancı istilâsı gibi geleneksel toplumu 'sarsan' dış güçlerin tetiklediği, ekonomik ilerleme fikrinin tohumlarını atan ve ticaretin gelişmesini ve yeni sanayilerin kurulmasını sağlayan kademeli bir değişim yaşanır. Yeni bir işadamı türü, "kâr ve modernleşme peşinde, risk almaya hazır işletmeci insan" tipi ortaya çıkar (Rostow, 1960) ve geleneksel toprak sahipleri sınıfını (veya sömürgeci hükümeti) yıkmaya ve insanları 'modern' dünyaya yönlendirmeye kararlı yeni bir siyasal seçkinler grubu oluşur.
- *Evre 3: Kalkış*. Ekonominin hız kazandığı, geleneksel engeller ve uygulamaların yıkıldığı, ekonominin çekirdeğini oluşturan tarımın yerine sanayinin geçmeye başladığı yaklaşık olarak 20 yıllık bir dönemde, ülke "ekonomik kalkışa geçer ve sanayileşme kendi kendini üreten bir güç haline gelir". Devlet tarafından desteklenen 'piyasa güçleri' geleneksel ekonomik, politik ve toplumsal yapıları ortadan kaldırır. Yatırımlar ulusal gelirin en az % 10'u düzeyine yükselir ve ekonomik faaliyet yeni teknolojilerin gelişmesini ve daha önceden kullanılmayan doğal kaynakların kullanılmasını sağlar. Tarım ticarileşir, ekonomi tarımcı te-

melden endüstriyel temele doğru kayar ve insanlar kırsal bir çevre ve hayat tarzından kentsel bir hayat tarzına geçerler. Britanya 'kalkışa geçen' ilk ülkedir (1783-1803) ve onu Amerika (1843-1860), Japonya (1878-1900) ve Rusya (1890-1914) gibi ülkeler izlemiştir.

- *Evre 4: Olgunlaşma eğilimi.* Bu evre, bir ülkenin bu ilerlemeyi pekiştirip geliştirdiği yaklaşık 40 yıllık bir dönemi kapsar. Yatırımlar ulusal gelirin % 10'u ile % 20'si arasında bir orana yükselir, teknoloji ve bilim ekonominin bütün alanlarına yayılır ve ekonomi uluslararası ekonomik sistemin bir parçası haline gelir.
- *Evre 5. Yüksek kitlesel tüketim çağı.* Ekonomi olgunlaşıp başarı kazandıkça, halk kitlesel tüketimin nimetlerinden, yüksek bir maddî hayat standardından ve –seçerse– refah devletinin sağladığı imkânlardan yararlanmaya başlar. Ekonomik yapıda birincil ve ikincil sanayilerden hizmet sektörüne doğru kayma vardır ve artık bir 'tüketim-ötesi' toplum evresinde insanlar, "bebek bakma, can sıkıntısı, üç günlük hafta sonu tatili, aylık tatil veya yeni insanî iç sınırların yaratılması" gibi seçenekler arasından bir tercih yapma imkânına sahip olacaklardır.

Rostow'un (dinamik) ekonomik gelişme teorisi, özünde, bütün toplumların bir 'iç' dinamik tarafından yönlendirilen 'belirli' aşamalardan geçerek ilerlemeleri gerektiği düşüncesinden hareket eden evrimci bir teoridir –onun modelinde hiçbir sıçrama veya kestirme yol yoktur. Fakat Rostow, ekonomik stratejilerde birtakım seçimlere ve Birinci Dünyanın kendini-üreten Sanayi Devrimleri *ile* Üçüncü Dünyanın dış yardıma ihtiyacı arasında bir ayrıma imkân tanır. Gerçekte, onun kitabının alt başlığından da anlaşılabileceği gibi, *Ekonomik Gelişmenin Merhaleleri*, sadece teorik bilimsel bir inceleme değil, aynı zamanda Batı (özellikle Amerikan) yardımının –bir geçiş hastalığı' olarak adlandırdığı– komünizm tehdidiyle başa çıkabilmek için nasıl düzenlenmesi gerektiği konusunda bir manifestodur. Bu yardım sadece ekonomik yapıda, yani teknoloji, yatırım ve uzmanlık biçiminde değil, aynı zamanda politik yapıda, yani komünist-olmayan elitler, demokrasi ve çoğulculuğu tek parti diktatörlüğüne karşı destekleyecek nitelikte olmalıdır. Dolayısıyla, Rostow 1950'ler ve 60'larda Amerikan dış politikasının Asya ve Latin Amerika'da komünizme karşı mücadelesinde yardımcı olmuştur.

KAVRAMSAL GELİŞİM

Walt Rostow kendi gelişme teorisini uygulamaya geçirebilme bakımından oldukça nadir bir konuma sahipti. 1960'lar ve 70'lerde Amerikan dış politikası ve yardım programları Vietnam savaşının ardından ve daha yakınlarda Latin Amerika'daki Amerikan 'emperyalizm'i suçlamalarından sonra nasıl giderek kötü bir şöhret kazanmışsa, aynısı Rostow'un fikirlerinin başına gelmiştir. Onun tezleri iki temel noktada eleştirilmiştir:

- *Ekonomik analiz.* Onun, sanayileşmenin sadece önceden belirlenmiş yollardan geçerek gerçekleşebileceği görüşü şiddetle eleştirilmiştir. Alexander Gerschenkron'un da belirttiği gibi, geç gelişen ülkeler Batının hatalarından kolayca ders alabilir, batılı beceriler, teknoloji ve uzmanlığı ithal edebilir ve dolayısıyla bir veya iki aşama birden atlayabilirler. İkinci olarak, Britanya ve Amerika kendi 'doğal güçleriyle' 'kalkış' yapsalar bile, Avrupa'nın büyük bir kesimi bunu devlet kontrolü ve plânlamasıyla başarmıştır. Üçüncü olarak, artık Üçüncü Dünya da sanayileşmeye başlarsa dünya kaynakları üzerindeki baskı dayanılmaz hale gelebilir. Son olarak, gerçekte Birinci Dünya ulusları sanayileşmeleri sırasında bir 'açık piyasa'yla yüz yüze olsalar da, Üçüncü Dünya ülkeleri günümüzde Batının sıkı kontrolü altındaki uluslararası bir ekonomik sistemle karşı karşıyadır. Onlar ekonomilerini yeniden yapılandırdıklarında, sadece dünya pazarlarında rekabet gücünden yoksun olmakla kalmayıp (dolayısıyla iflâs edecekleri) gibi, aynı zamanda, topraklar gıda üretiminden sanayiye veya 'pazara dönük üretim"e tahsis edildiği için, insanlarını besleyebilme kapasitelerini kaybetme tehlikesiyle de karşı karşıya kalırlar. Ancak onlar başarılı oldukları takdirde, Batılı ülkeler, sadece ucuz gıda ve hammadde sağlama imkânını yitirmekle kalmayıp, ayrıca Doğunun ucuz işgücüne dayalı sanayileri Batılı işgücünü gereksiz kılacağı için, iş kaybına da uğrayacaklardır.
- *Batılı, özellikle Amerikan eğilimli.* Rostow tek gerçek sanayileşme modelinin Batı modeli olduğunu varsayma eğiliminde olduğu için, Doğudaki oldukça farklı komünist modellerin başarılarını göz ardı eder. İkinci olarak, özgürlük ve demokrasi vaat edilse de, Batı yardımları genellikle yozlaşmış diktatörlükleri 'desteklemekten' ibaret kalmış ve Batılı çokuluslu şirketlerin Üçüncü Dünya ekonomilerini egemenlik altına almaları ve sömürmelerine olanak sağlamıştır. Onun teorisi, aslında Amerikan emper-

yalizminin ideolojik meşrulaştırılması olduğu ve hem ulusların kendi *içlerindeki* hem de Birinci ve Üçüncü Dünya ülkeleri arasındaki servet dağılımı konusundaki konsensüsü değil, aksine çatışmayı tamamen göz ardı ettiği için eleştirilmiştir.

Bu tür eleştiriler bağımlılık teorisyenlerinin modernleşme teorisini eleştirileriyle en üst noktaya ulaşmıştır. A.G. Frank (bkz. *Bağımlılık Teorisi*), Rostow'un 'evreler anlayışı'nı büyük ölçüde 'hayâl ürünü' ve determinist bularak sert bir biçimde eleştirir. İlk evre olan 'geleneksel toplum' evresinde sanayileşme-öncesi dönemdeki toplumların olağandışı çeşitlilik ve farklılıkları tamamen göz ardı edilir. Başlangıçta onların günümüz Üçüncü Dünya ülkeleri gibi gelişmemiş olduklarını iddia etmek tarihsel bir saçmalıktır. Daha da önemlisi, Frank 'içsel' ekonomik gelişim fikrini tamamen reddeder. Ona göre, Batı daha ziyade fakir ülkeleri sömürgeleştirerek ve sömürerek gelişmiştir ve günümüzde dünya kapitalist sistemini, Üçüncü Dünyanın gelişmesine yardımcı olmak için değil, aksine azgelişmiş halde tutmak için kullanmaktadır. Batılı kentlerden (Metropolden) başlayıp Doğunun başkentlerine ve oradan Üçüncü Dünyanın (uydu ülkelerin) köylerine kadar uzanan ve Birinci Dünyanın daha fakir ülkelerin artı-değerlerini gasp ettiği, ekonomilerini Batıya ucuz gıda ve hammadde teminine mahkûm ettiği ve yardım etmekten öte üzerlerindeki kontrolünü arttırdığı ve katlanılması imkânsız borçlar yüklediği bir bağımlılık zinciri oluşturulmuştur. Bu yüzden, Frank'a göre, gelişmenin temel dinamiği iç dinamik değil, aksine bir zamanlar Batının 'kalkış'ına yardımcı olan, ancak artık Üçüncü Dünyayı fakir ve bağımlı halde tutan kapitalist dünya sistemidir.

Bu modernleşme teorisi eleştirisini daha da ileri götüren Immanuel Wallerstein (1974), gelişme evrelerini tarihsel olarak belirlemek mümkün olsa da, onların tekbiçimli ve ardışık olmadıklarını öne sürer. Modern kapitalizmin gelişiminden önceki 1500'lerin toplumları kendi içine kapalı 'mini sistemler'di; modern kapitalizmin gelişimi yeryüzünü dünya-çapına yayılmış taşımacılık sistemlerine ve Batılı ulusların askerî güç ve imparatorluklarına dayalı bir dünya ekonomisine dönüştürdü. Ortaya çıkan bu dünya ekonomisi, o zamandan beri, güçlü sanayileşmiş ulusların –hammaddeler ve emeğin ucuz ve böylece kârların yüksek olduğu– Üçüncü Dünyadaki daha yoksul, azgelişmiş 'çevre' ülkeleri kendilerine bağımlı kıldıkları ve sömürdükleri bir merkez, yarı-çevre ve çevre devletler ekseni üzerine kuruldu. Bu çok yoksul ülkeler, Wallerstein'a göre, artık ne kaçabilecekleri ne de kendi ekonomik gelişimlerini kontrol edebilecekleri bir dünya

ekonomik sisteminin kapanına kısılmışlardır. Sidney Mintz'in (1985) dünya şeker sanayi sistemi üzerine araştırmasına benzer çalışmalar, sömürgecilik döneminden beri Batılı ulusların sömürgelerini nasıl yeniden organize ettiklerini ve onları talep ve kârların yüksek olduğu, ancak –örneğin, Batı Hint adaları ve Amerika'nın kuzey devletleri gibi alanlarda– ucuz emek ve hatta köle emeğinin kullanıldığı şeker gibi ürünlere yoğunlaşmaya nasıl zorladıklarını göstermiştir. Tekstil ve çay endüstrileri üzerine benzer analizler de önemli bir merkez ülke olan Britanya'nın kendi sömürgesi Hindistan'ı nasıl sömürdüğünü göstermektedir. Biz Britanya'da ucuz çay ve ucuz giyim eşyalarına Hindistan'daki işçiler çok düşük ücretler ve uzun iş saatleri karşılığında çalıştıkları için ulaşabiliyoruz. Bu merkez-çevre analizi çerçevesi özel bir ülke veya ulus *içindeki* ekonomik ve politik ilişkilere de uygulanabilir; tütün ve tekstile odaklanan Amerika'nın kuzey eyaletlerinin köle ekonomileri bunun klâsik bir örneğidir.

Rostow'un tezi modernleşme konusundaki görüşlerini ortaya koyduğu dönemde oldukça etkili ve güçlüydü. Bu teori günümüzde Batı emperyalizmini ve sömürüsünü meşrulaştırmakta kullanılan tipik bir Amerikan propagandasına dönüşmüştür. Ancak bu teori yine de bazı Batılı siyasal karar alma merkezlerinin gözdesidir ve akademik çevrelerdeki modernleşme kuramcıları 'sanayi-ötesi evre' adını verdikleri altıncı bir evreyle Rostow'un modelini güncelleştirmeye çalışmışlardır. Bu yüzden tartışma sürmektedir, ancak yeni bir çerçeve, evrimci bağımlılık teorilerinin daha radikal ve devrimci fikirler öne sürenlerin teorileriyle doğrudan rekabet ettiği bir paradigma içinde.

AYRICA BAKINIZ

- **PROTESTAN AHLÂKI** –Max Weber'in kapitalizmin kalkış için gerek duyduğu 'ruh'la ilgili özgün düşüncesi olarak.
- **BAĞIMLILIK TEORİSİ** –Andre Gunder Frank'ın modernleşme tezine eleştirisi olarak
- **KÜRESELLEŞME, RİSK TOPLUMU** ve **BİLGİ/BİLİŞİM TOPLUMU** – küresel gelişmeyle ilgili daha yeni teoriler için

OKUMA ÖNERİLERİ

FOSTER-CARTER, A. (1985), 'The Sociology of Development', Haralambos (ed.) *Sociology: New Directions*, Causeway Press
GOLDTHORPE, J.E. (1984), *The Sociology of the Third World*, CUP
HARRIS, N. (1986), *The End of the Third World*, Penguin

HARRISON, P. (1981), *Inside the Third World*, Penguin
WEBSTER, A. (1984), *An Introduction to the Sociology of Development*, Macmillan
WORSLEY, P. (1964), *The Third World*, Weidenfeld & Nicolson

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

FRANK, A.G. (1971), Sociology of Development and Underdevelopment, Monthly Review Press
FRANK, A.G. (1981), Crisis in the Third World, Heinemann
ROSTOW, W.W. (1960), The Stages of Economic Growth, CUP [İktisadi Gelişmenin Merhaleleri, Çeviren: Erol Güngör, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970]

SINAV SORULARI

1. Batılı sanayileşmiş toplumların 'Üçüncü Dünya' toplumlarının geleceklerinin bir görüntüsünü oluşturdukları düşüncesine katılıyor musunuz? (Cambridge Yerel Sınavlar Komitesi, Haziran 1987)
2. Hangi toplumsal değişme teorisi gelişmekte olan toplumlardaki toplumsal değişmeyi en iyi şekilde açıklar? (Londra Üniversitesi, Ocak 1988)
3. Aşağıdaki özet metni okuyup soruları cevaplandırınız:

   Toplumsal değişmeyi tartışırken pek çok sosyolog farklı *evrimci teori*lerden yararlanmıştır. Bu tarz yaklaşımlardan biri Üçüncü Dünyadaki toplumsal değişmeyi açıklamak için geliştirilen modernleşme teorisidir.

   Modernleşme teorisinin bir özelliği, 'modernleşmeyi' ölçmeye çalışması ve dünya uluslarını, bir uçta en geleneksel tam karşı uçta en modern toplumlar olmak üzere, bir 'modernlik' ölçeğine yerleştirmesidir. En katıksız haliyle modernleşme teorisi, bazen, zaman içinde ve geleneksel kültürel engeller ortadan kalktığında yerli toplumların bir gün modern Amerika'ya benzeyeceklerini varsayarak, örneğin, Avustralya yerlilerini bir uca Birleşik Devletleri diğer uca yerleştirerek, bütün toplumları tek-doğrultulu bir ölçeğe 'sokmaya' çalışmıştır.

   Tamamen gelişmiş bir ekonomi 'modern' siyasal, hukuk ve eğitim kurumlarına ve böylece *ekonomik gelişmeye hizmet eden bir değerler sistemine* dayanır. Ekonomik gelişmenin başlayabilmesi için, yerli kültürün modernleşme sürecine engel oluşturabilecek geleneksel yanları (örneğin, uygun olmayan dinsel törenler, âdet ve gelenekler, akrabalık bağları) ortadan kaldırılmalıdır. Böylece, Üçüncü Dünya ülkelerinin problemlerinin büyük ölçüde geriliklerinden kaynaklandığı öne sürülür; bu problemlerin 'gelişmiş' ulusların davranışlarıyla bağlantılı olabileceği ihtimali asla göz önüne alınmaz.

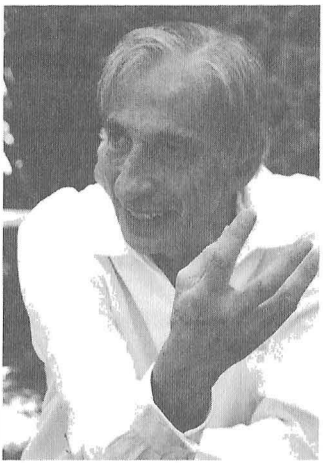
a) Şu ifadelerden ne anladığınızı açıklayınız
(i) 'evrimci' bir toplumsal değişme teorisi
(ii) "ekonomik gelişmeye hizmet eden bir değerler sistemi"
b) Bu parçanın üçüncü paragrafında parantez içindeki örneklerden **birini** kullanarak **veya** kendiniz bir örnek vererek "geleneksel kültürel engeller"in gelişmeye nasıl engel olabileceklerinin düşünüldüğünü açıklayınız.
c) Bir toplumsal kurumu (sözgelimi, aile, eğitim veya dini) ele alarak, bu kurumlarla toplumdaki genel toplumsal ve ekonomik değişmeler arasındaki bağlantıyı sorgulayınız.
d) Bir sosyologun 'geleneksel' ve 'modern' toplumları nasıl karşılaştırdığını kısaca özetleyiniz.
e) Bir toplumdan kanıtlar göstererek parçada özetlenen modernleşme teorisine karşı farklı bir toplumsal değişme teorisi taslağı oluşturunuz. (JMB, Haziran 1987)

Çeviri: **Gülhan Demiriz**

37

Okulsuzlaşma

Ivan Illich

Ivan Illich (1926-) Viyana'da doğdu. Roma Gregorian Üniversitesi'nde teoloji ve felsefe eğitimi gördü ve doktorasını Salzburg Üniversitesi'nde tarih üzerine yaptı. Illich 1951'de Birleşik Devletlere geçti ve New York'ta İrlanda-Puerto Rico ruhani bölgesinde yardımcı papazlık görevinde bulundu. 1956-60 yılları arasında Puerto Rico Katolik Üniversitesi'nde Yardımcı-Papazlık yaptı. Guernavaca, Mexico'da çok iyi tanınan ve tartışmalara yol açan Kültürler Arası Dokümanlar Merkezi'nin (CIDOC) kurucuları arasında yer aldı. 1964-76 yılları arasında özellikle Latin Amerika odaklı 'Teknoloji Toplumunda Kurumsal Alternatifler' üzerine araştırma seminerlerini yönetti.

Okulsuzlaşma kavramı, Illich'in, gelişmiş sanayi toplumlarında profesyonellerin gücü, modern yurttaşın uyumculuğa kapılma ve güç konumundakileri eleştirisiz kabullenme biçimi üzerine genel eleştirisinin bir parçasıdır. Onun umudu, profesyonellerin tekelci gücüne yaptığı radikal saldırıların sıradan insanları daha fazla seçim özgürlüğüne, kendi yaşantıları üzerinde, sağlık ve eğitim gibi konularda daha fazla kontrol talebine yöneltmesi ve nihayetinde modern toplumun 'kurumsallaş*maması*'nı sağlamaktı.

Illich *New York Times, Le Monde, The Guardian, Esprit* ve *New York Review of Books* gibi gazetelerde kapsamlı yazılar yazdı.

Yayınları:

- *Farkındalığa Övgü* (1970)
- *Şenlikli Toplum* (1973)
- *Enerji ve Adalet* (1974)
- *Sağlığın Gaspı* (1975)
- *Hüzünlü Çalışma* (1981)
- *Toplumsal Cinsiyet* (1983)
- *Okulsuz Toplum* (1973)

FİKİR

Illich'in tezine göre, gelişmiş sanayi toplumlarında okullar kelimenin en genel anlamında insanları eğitememektedir ve öğrenmeyi özgürleştirmenin tek çözümü geleneksel eğitim kurumlarını kaldırmak – toplumu okulsuzlaştırmaktır. Okullar ve dolayısıyla onlarla ilgili insanlar krizdedir:

> Okullar eski sorgulanmayan eğitsel meşruiyetlerini kaybetmişlerdir. Onları eleştirenlerin çoğu hâlâ meşakkatli ve köklü bir reform talep etmektedir, ancak hızla genişleyen bir azınlık devam zorunluluğunu ve akademik sertifikaları kaldırmaktan öte bir şey yapmayacaktır...
>
> Ancak, ilgi okula odaklanırken çok daha derin bir konuyu kolayca gözden kaçırabiliriz: öğrenmeye nasıl bakılması gerektiği. İnsanlar öğrenmeye bir meta olarak –yeni kurumsal düzenlemeler sağlandığında daha çok insan tarafından daha etkin biçimde üretilebilecek ve tüketilebilecek bir meta olarak– bakmaya devam edecekler midir? Yoksa, sadece öğrenenin özerkliğini koruyan kurumsal düzenlemeleri mi –yani, kişiye neyi öğreneceğine karar verme inisiyatifi ve birine yararlı olmaktan ziyade kendi hoşlanacağı şeyleri öğrenme hakkını mı– sağlayacağız? Biz, giderek daha verimli bir topluma uygun verimli insanlar yetiştirecek bir eğitim *ile* eğitimin bazı özel birimlerin görevi olmaktan çıktığı yeni bir toplum arasında seçim yapmak zorundayız.

Illich için gerçek eğitim şu özellikleri içerir:

- Ormancılık, daktilo yazma ve yabancı diller gibi özel becerileri kazanma ve öğrenme.
- Bireyin kendi hayâl, imgelem, inisiyatif ve yargı güçlerini tamamen keşfettiği, yarattığı ve kullandığı genel bir 'özgürleştirici' deneyim. Birey kendi başına düşünmeyi ve yeteneklerini tamamen geliştirmeyi öğrenmelidir.

Illich'e göre, modern okullar, bu düşüncelerden uzak bir biçimde, öğrencilere belirli fikirleri aşılayan, yaratıcılık ve hayâl güçlerini düzleştiren ve onları uyumlu ve pasif kılan baskıcı kurumlardır. Hatta okullar bütün çocuklara zengin bir eğitim deneyimi sağladıklarını iddia etseler bile, onların gerçek amacı, Illich'e göre, yerleşik düzene kitlesel uyumdur. Onlar bunu, öğrencinin neyi nasıl öğreneceği konusunda yok denecek kadar az kontrole sahip olduğu bir 'gizli müfredat' sayesinde başarırlar. Öğrenciye basitçe, başarının itaat ve edilgin tekrara dayandığı otoriter bir öğretim rejimi tarafından, neyi öğrenmesi gerektiği söylenir. Öğrenciler düşünmeye özendirilmezler, öğretmenin öğrettiği şeyleri ve otoritesini eleştirmeleri veya sorgulamalarına izin verilmez, kendi düşüncelerini yaratma veya uygulamaları teşvik edilmez, aksine öğretmenin veya ders kitabının verdiklerini 'tamamen yutmaları' gerekir. Öğrenciler bilgi için öğretmene bağımlıdırlar, otoriteyi sorgulamayı öğrenmezler ve başarı uyumluluğa, özellikle eğitim sisteminde veya değerli kariyerlerde bir sonraki aşamanın pasaportu sayılan en önemli hedef olan sınavlara bağlıdır. Bu yüzden, öğrenme okul sistemimiz tarafından sürekli ve eleştirel bir değerlendirme sürecinden paketlenmiş metalara, bireyin düşünmeyi öğrenmesini amaçlayan bir şeyden servet, güç ve ayrıcalık kazanma aracına dönüştürülür.

> Gizli müfredat, bütün çocuklara, ekonomik açıdan değerli bilginin profesyonel bir öğretimin sonucu olduğunu ve toplumsal yetkilerin bürokratik bir süreçte kazanılan mevkilere bağlı olduğunu öğretir. Gizli müfredat açık bir müfredatı bir metaya ve onu edinmeyi de en güvenilir servet biçimine dönüştürür. Bilgi sertifikaları – mülkiyet hakları, hisse senetleri veya aile mirasından farklı olarak– sorgudan muaftırlar. Onlar ani servet değişimlerine dirençlidirler. Onlar garantili ayrıcalıklara dönüştürülürler. Yüksek bilgi birikiminin yüksek personel tüketimine dönüştürülmesi gereğine Kuzey Vietnam'da veya Küba'da karşı çıkılabilir, ancak evrensel olarak okul, daha fazla güç kazanmanın, bir üretici olarak meşruiyeti artırmanın, daha fazla öğrenme kaynaklarına ulaşmanın yolu olarak kabul edilir.

Ancak okullar soyut bir biçimde işlemezler. Onlar genel sosyal sistemin bir parçasıdırlar ve Illich'e göre, bireyin düşünce ve hayâl gücünü özgürleştirmekten uzak olarak, bir sosyal kontrol sisteminin parçasıdırlar: "Dünyadaki bütün okullar yerleşik düzeni yeniden-üretmek için tasarlanmış örgütlü girişimlerdir." Onlar bu amaca şu yollarla ulaşırlar:

- Her kademede, oyunun önceki evrelerinde yerleşik düzene yararlı riskler aldıklarını kanıtlayanları seçerek;
- Yarının yurttaşlarını düşüncesiz, uyumlu, itaatkâr kalabalıklara ve yerleşik otoriteyi eleştirmeden kabul eden kişilere dönüştürerek;
- Öğrencilere eğitimi sürekli daha fazla tüketilebilecek bir meta olarak görmelerini öğreterek ve böylece onları reklâmcılık ve modern sanayinin ürettiği mal ve hizmetlerin düşüncesiz tüketicileri olmaya hazırlayarak.

Çocuk, özellikle, profesyonelin otoritesi sorgulanmaması gereken bir uzman olduğunu öğrenir. Uzman bilgiye, öğretme, tedavi etme ve nasıl yaşayacağımızı söyleme gücüne sahiptir. O bizim için en iyi olanı bilir ve biz de sorgulamadan çocuklarımızı öğretmenlere, sağlığımızı doktorlara ve geleceğimizi politikacılar ve kamu görevlilerine emanet ederiz. Biz bu uzmanlara bağımlı hale geliriz ve bize, insan mutluluğu ve doyumun tek yolunun fabrikalarımızdan akan malları giderek daha fazla tüketmek ve giderek daha fazla profesyoneller ve bürokratlar ordusu istihdam etmek olduğu inancı aşılanır.

Okullar bu kitlesel uyumun ilk ve temel evresidir. Onlar aynı şekilde, modern toplumda insanın yaratıcılığı ve inisiyatifini, becerileri ve bağımsızlığını yok eden birer temel yabancılaşma kaynağıdır. Eğitim sistemimiz gençlerimiz arasında, özellikle başarısız olduklarında, bir güçsüzlük, anlamsızlık ve soyutlanmışlık duygusu yaratır.

> Okullar insanı öğrenmeye yabancılaştırır. Kişi okula gitmekten hoşlanmaz. Eğer fakirse sözde avantajları kazanamaz; kendisinden istenilen her şeyi yaptığında, güvenliğinin sürekli olarak yeni mezunların tehdidi altında olduğunu görür; eğer duyarlı biriyse, ne olduğu ve neyin olması gerektiği konusunda derin çatışmalar yaşar. O kendi yargılarına güvenmez ve hatta öğretmenlerinin yargılarına içerlediğinde bile onları kabul etmeye mahkûmdur ve gerçeği değiştiremeyeceğine inanır.

Illich'in amacı bu profesyonel güç ve otorite efsanesini, özellikle okul hayatının temel evresindeki bu uyumluluk masalını yıkmaktır. Onun çözümü basit ve radikaldir. Çözüm aslında mevcut eğitim sistemimizi ortadan kaldırmaktan, toplumu büyük ölçüde özgürleştirme aracı olarak 'toplumu okulsuzlaştırmak'tan ibarettir. Illich, geleneksel okulların yerine 'beceri alışverişleri' ve öğrenme ağları, bireylerin edinmek istedikleri becerileri uzman öğreticilerden öğrenebilecekleri ve/veya benzer ilgilere sahip olanlarla düşünce alışverişi yapmak, belirli bir problem üzerinde düşünmek ve yeni inisiyatifler

geliştirmek için bir araya gelebilecekleri merkezler kurmayı önerir. Buradaki temel farklılık, öğrenmenin pasif değil aktif olması, önceden belirlenmiş ve hazır bilginin sorgulanmadan kabulünün değil, bilinçli bireysel seçimin bir sonucu olmasıdır. Bu yolla Illich, insanların zihinlerini özgür kılmayı, kitlesel tüketim masalının yıkarak bireyi gerçekten özgürleştirmeyi ve kendi kaderi ve yapacakları konusunda düşünen insanlardan oluşan bir toplum yaratmayı umar.

KAVRAMSAL GELİŞİM

Ivan Illich'in okulsuzlaşma fikri modern kitle eğitiminin en güçlü eleştirilerinden biri olduğunu kanıtlamıştır. Illich aşağıdaki geleneksel kabulleri sorgular:

- Eğitim her zaman iyi bir şeydir.
- İlerleme daha fazla insanın uzun süreli eğitimden geçmesine bağlıdır.
- Hükümetlerin eğitime harcadıkları payın artması ekonomide zorunlu olarak önemli ilerlemelere yol açacaktır.
- Eğitim uzmanları –öğretmenler, okutmanlar, akademisyenler– kesinlikle gerçek bilgiyi ve çocuklara öğretilecek en iyi şeyin ne olduğunu bilirler.

Illich'in düşüncesi Batı'da ve özellikle Üçüncü Dünya ülkelerinde okullaşma konusunda radikal düşüncelere yol açmıştır. Bu düşünce 1970'lerde bazı ülkelerde 'okulsuzlaşma hareketi'nin gelişimine yol açmış, Çin ve Hindistan'daki eğitim sistemi üzerinde temel bir etkiye sahip olmuştur. 'Özgür okullar' uygulaması Britanya, Amerika ve Batı Avrupa'da geleneksel okullara radikal alternatifler başlatmıştır. Öğrenciler okula devam edip etmeyeceklerini, neler öğreneceklerini seçerler ve öğretmenler rollerini öğreticiler veya otorite figürler olarak değil, aksine, dikte etmekten ziyade öğrencilerin anlamalarını teşvik eden ve gelişimlerinde yol gösteren danışmanlar olarak yerine getirirler. UNESCO okulsuzlaşma, eğitimde sorumluluk konusunda uluslararası konferanslar düzenlemeye ve geleneksel kitle eğitim sistemlerine alternatifler geliştirmeye başlamıştır. Illich'in özellikle meydana çıkardığı şey, eğitim mesleğinin insanların yaşantıları ve düşünme biçimleri üzerindeki gücü, eğitsel bilginin tekelci kontrol gücü, gelişmiş sanayi toplumlarında genel iktidar ve otorite yapısının gücü idi.

Ancak onun düşüncesi, bizzat eğitim mesleğinden değilse de, birçok farklı alandan eleştiriler aldı: onun saldırısı haksızdı ve alterna-

tifleri uygulanabilir değildi. Harry Judge, Chanan ve Gilchrist, İngiltere ve Wales bölgesinde temel eğitimin eğitsel açıdan sağlam olduğunu öne sürdü. Ortaöğretimde kriz vardır, ancak amaç ortaöğretim okullarını kaldırmak değil, onları reformdan geçirmek ve iyileştirmek olmalıdır. İkinci olarak, Illich'in beceri merkezleri ve çalışmayı 'öğrenme ağları' tam olarak nasıl işleyecektir; onları işletmeye ve finanse etmeye çalışan kişiler ihtiyaç duydukları organizasyonları bulamayacak ve böylece bürokrasi, otorite ve tepeden kontrolün Illich'in uyardığı tehlikeleriyle karşılaşacaklardır. Üçüncü olarak, öğretmenler gerçekte ne kadar güçlüdür? Onlar gerçekten çocukların öğrenmeleri ve gelecekleri üzerinde böyle bir etkiye ve toplumun genelinde böyle bir güce sahipler midir? Yoksa onlar, genel güç ve otorite yapısı içindeki, bizzat yukardan talimatlara ve kontrole tâbi aracı kişiler midir?

Bowles ve Gintis (1976) ve Christopher Jencks'in (1973) eleştirilerinin ardında okulların sadece genel güç/iktidar yapısının bir parçası olduğu düşüncesi yatar. Illich'in argümanına daha sıcak bakan ve Marksist bir analiz kullanan Bowles ve Gintis, modern toplumdaki bütün okulları kötü olarak görmenin temel bir hata olduğuna inanır. Onlara göre, kök neden daha ziyade ekonomidir. Eğitim sistemi sadece gelişmiş kapitalizmin ve onun sınıfsal yapısının yarattığı eşitsizlikler, baskı ve yabancılaşmayı yansıtır. Tüm insanların gerçek özgürleşmesini sadece bir sınıfsal devrim sağlayabilir, yoksa okullar ve yüksek okulların kaldırılması değil. Jencks, ne kadar köklü, hatta toplumun genelinde ne kadar büyük etkiye sahip olsa bile, okulların reformu konusunda aynı ölçüde kötümserdir: 'Gözden geçirdiğimiz hiçbir kanıt, okul reformunun okullar dışında önemli toplumsal değişimler sağlayacağı umudu yaratmamaktadır.'

1980'lerde 'özgür okullar'ın çoğu birer birer ortadan kalkmıştır. Onlar sadece ana-akım okulların 'dışına itilmişlerdir' ve annebabaların kayıtsızlığıyla ve ciddi malî problemlerle karşı karşıya kalmışlardır. Profesör Ian Lister, Illich'in *Okulsuz Toplum* kitabının yeni baskısının önsözünde şöyle yazar:

> Günümüzde her türden eğitim reformcusu sessiz kalmıştır. Penguin Eğitim Dizisinin ürettiği radikal literatür sağanağı bir sona gelmiştir. Müfredat projeleri durmuştur. Hatta geleneksel reform programları bile para yokluğundan askıya alınmıştır. Bütün bunların bir parçası olan eğitimde yaşanan patlama sona ermiştir.

Yine de, Ivan Illich'in okulsuzlaşma kavramı, hem okulların yapı ve işleyişi hakkındaki eğitsel düşünceler üzerinde, hem de eğitim sosyolojisinde bilginin ve mesleklerin gücü hakkındaki düşünceler üzerin-

de kapsamlı ve dünya çapında bir etki yaratmıştır ve yaratmaya devam etmektedir. Hatta, onun düşüncelerinin mevcut muhafazakâr hükümetin okullarda velilerin gücünü artırma ve öğretmenleri daha sorumlu kılma politikaları konusundaki düşüncelerini etkilemesi ne kadar mümkündür?

OKUMA ÖNERİLERİ

ILLICH, I. (1973), *Deschoolling Society*, Penguin [*Okulsuz Toplum*, Tercüme: Mehmet Özay, Benseno Yayınları, Ekim 2002]
ILLICH, I. (1977), *Limits to Medicine*, Penguin –olgular ve rakamlarla dolu, ancak biraz çaba gerektiren bir çalışma.
LAND, P. (1978), Ivan Illich and His Antics, SLO

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

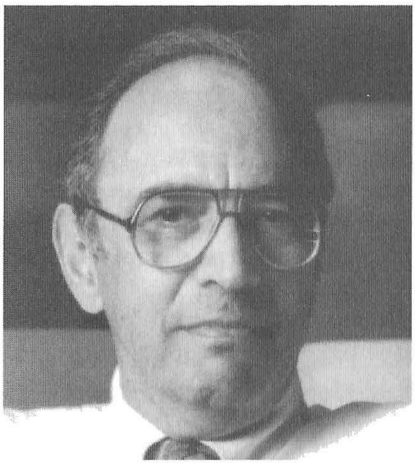
BOWLES, S AND GINTIS, H. (1976), *Schooling in Capitalist America*, Routledge & Kegan Paul
ILLICH, I. (1970), *Celebration of Awareness*, Calder & Boyars
ILLICH, I. (1973), *Tools of Conviviality*, Calder & Boyars
ILLICH, I. (1975), *Medical Nemesis*, Calder & Boyars [*Sağlığın Gaspı*, çev. Süha Sertabiboğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1995]
ILLICH, I. (1977), *Disabling Professions*, M. Boyars
ILLICH, I. (1981), *Gender*, M. Moyars (*Gender*, Tercüme: Ahmet Fethi, Ayraç Yayınevi, 1996)
ILLICH, I. (1994), *Şenlikli Toplum*, Çeviren: Ahmet Kot, Ayrıntı Yayınları
ILLICH, I. *vd.* (1994), *Profesyoneller İktidarı*, Çeviren: Cevdet Cerit, Pınar Yayınları
ILLICH, I. (1997), *Enerji ve Eşitlik*, Tercüme: Ufuk Uyarı, İz Yayıncılık, İstanbul
JENCKS, C. (1973), *Inequality*, Penguin

Çeviri: **Ümit Tatlıcan**

38

Paradigmalar

Thomas Kuhn

Thomas Kuhn (1922-) Ohio, Cincinati doğumludur. Aslında Harvard Üniversitesi'nden fizikçi olarak mezun olan Kuhn, James Conant'ın etkisiyle bilim tarihiyle ilgilenmeye başladı. 1961'de radyo dalgaları üzerine çalışan Kuhn, ardından Berkeley, California Üniversitesi'ne genel eğitim ve bilim tarihi profesörlüğü kadrosuna atandı. Buradan Princeton Üniversitesi'ne geçti ve halen Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nde Felsefe ve Bilim Tarihi Profesörü olarak çalışmaktadır. Birçok akademik ödül kazanan Kuhn Amerikan Sosyal Bilim Araştırma Konseyi gibi prestijli kurumlarda yer almıştır.

Yayınları:

- *Kopernik Devrimi* (1957)
- *Asal Gerilim* (1977)
- *Kara Madde Teorisi ve Kuantum Süreksizliği* (1978)

Kuhn'u ünlü biri kılan ve paradigmalar düşüncesinin yerleşmesini sağlayan temel çalışması, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* (1962) ve bu kitabın ikinci baskısıdır (1970). Onun temel amacı, felsefecilerin geliştirdikleri ideal bilim anlayışları ile somut bilimsel araştırma arasındaki farkı ortaya koymaktı.

FİKİR

'Paradigma' terimi toplum veya doğanın nasıl işlediğine dair bir düşünceler setini, teorik bir çerçeve veya modeli anlatır. Hemen her akademik veya bilimsel disiplin özel bir paradigmayla çalışır veya rakip paradigmalar arasında toplumun doğasıyla ilgili veya fizik dünyada ya da doğa dünyasındaki temel güçlerle ilgili tartışmalar yer alır. Temel paradigma örnekleri olarak fizikte Albert Einstein'ın görelilik teorisi ve biyolojide Charles Darwin'in evrim teorisi, rakip paradigma örnekleri olarak sosyolojide Marksizm ve yapısal işlevselcilik ve psikolojide davranışçılık ve Geştaltçılık verilebilir.

Thomas Kuhn temel çalışması *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*'nda paradigmalar kavramını bilimsel ve akademik araştırmanın gelişimini açıklamak için değil, yaygın bilimi anlayışına itiraz etmek için kullanmıştır: bu yaygın bilim anlayışına göre, bilim ve bilimsel bilgi birikimi kademeli, evrimci bir süreçtir ve bu araştırma süreci bilim insanları ve akademisyenlerin gerçeğin araştırılması ve olguların keşfi konusunda üzerinde birleştikleri nesnel ve tarafsız bir analize dayanır. Aksine Kuhn, paradigmalar kavramını, gerçekte modern bilimin tarihinin kademeli ve birikimli bir süreç olmayıp, daha ziyade, yeni teorilerin eskileri yıktığı ve yeni akademik düşünce alanlarının ortaya çıktığı, kabul gören düşünme biçiminin ve onunla çalışan profesörlerin etkisini yitirdiği düşünce *devrimler*inden biri olduğunu öne süren radikal ve oldukça devrimci bir tez öne sürer. Ona göre, akademik dünya tüm topluluğu kucaklamaktan uzaktır ve bu dünya sonraki büyük buluş için yarışan, kendi özel disiplinleri veya bilimlerindeki akademik teorilerin ayağını kaydırmaya ve onları hâkimiyeti altına almaya çalışan kendi içine kapalı bir rakip teoriler ve topluluklar dünyasından oluşur. Bilim tarihi, Kuhn'a göre, geleneksel teoriler ve pratikler aniden yıkılıp bir kenara atılırken, belirli bir bilim topluluğunu kontrolü altına alan ve bu topluluğun araştırmalarını doğa dünyasının neye benzediği konusunda tamamen farklı bir görüşe yönelten yeni bir paradigma veya süper-teorinin ortaya çıktığı bir 'devrimler' tarihidir. Ayrıca ona göre, bilim insanları, ister fizik, ister kimya veya biyoloji isterse bir başka alanda olsun, açık-zihinlilikten ve nesnellikten uzak bir biçimde, büyük ölçüde kendi bilim alanlarının temelini oluşturan özel bir paradigmaya bağlıdırlar.

Kuhn, paradigmaları "belirli bir dönemde bir uzmanlar topluluğuna model problemler ve çözümler sağlayan genel kabul gören bilimsel başarılar" olarak tanımlar. Bir paradigma birleşik ve kendi

içinde tutarlı bir çerçeve, özel bir bilim alanının –evrenle ve evrenin işleyiş biçimiyle ilgili– düşünme biçimidir. O, bilim insanına belirli problemlerde yol gösterir ve birçok çözüm sağlar; onların araştırma programlarını yönlendirir ve zamanla kendi içinden çıkan teoriler tarafından giderek daha fazla zorlanmaya başlar. O bir bulmacaya benzer. Oyunun kurallarını koyar ve her yeni bilim insanları kuşağını açıklamalar yapmaya zorlar; amacı ortaya koyduğu problemleri çözmek ve doğanın tam resmini elde etmek için gerekli eksik parçaları bulmaktır. O, yeni keşiflerin ilân edilmesi veya reddedilmesini sağlayacak standartlar ortaya koyar. O, özel bir bilimsel disiplin içindeki, neyin bilim olduğuna dair kabul gören bir görüştür ve her bilimsel topluluğun üyeleri ona büyük ölçüde sadık kalır, onu sorgulamadan benimserler, bu yüzden, egemen paradigma nadiren sorgulanır veya eleştirilir. Modern paradigmaya örnek olarak fizikte Einstein'ın görelilik teorisi veya biyolojide Darwin'in evrim teorisi verilebilir. Yeni genç bilim kuşakları, hocaları tarafından ve ders kitaplarıyla paradigmanın temel teorisi ve araştırma yöntemleri içinde sosyalleştirilirler. Bu insanlara sadece paradigmanın temel ilkeleri ve teorileri öğretilir ve onlar alternatif paradigmalarla nadiren karşılaşırlar. Öğrenciler, kendi deneylerinde beklenen sonuçları üreterek, egemen paradigmanın ilkeleri çerçevesinde profesörlerin hazırladıkları sınavlardan geçerek ve bu paradigmanın problemlerine yönelik araştırma projeleri oluşturarak 'bilimsel topluluğa' giriş hakkı kazanırlar. Kuhn'un bu modern bilim tasviri, her biri daha kapalı, hatta dogmatik bir gerçeklik anlayışı üzerine kurulu birbirine sıkıca bağlı bir dizi akademik topluluk görüntüsü sunar: bu akademik topluluklarda farklı yaklaşımlar kesinlikle dışlanır ve yargı standardı nesnel gerçeklik değil, aksine kişinin emsallerinin öznel değerlendirmeleridir.

Kuhn bilimin gelişimini üç evreye ayırır:

1. *Paradigma-öncesi evre*: özel bir disiplin içinde genel bir konsensüsün veya genel kabul gören teorik bir çerçevenin olmadığı, aksine inceleme-alanlarının doğası, uygun araştırma metodolojisi ve çözülmesi gereken problem tipleri konusunda birçok rakip teorinin yer aldığı bir durum.
2. *Normal bilim*: özel bir bilimsel topluluğun belirli bir paradigma üzerinde birleştiği, bu paradigmanın başarılarını ve araştırma konusundaki rehberliğini kabul ettiği olgun evre. Genel amaç, yenilikler yapmaktan ziyade bulmacayı tamamlamak ve düşmanı 'yenmek'tir. Paradigma içinde anomaliler olsa bile bunlar mevcut çerçeveye sıkıştırılmaya çalışılır ve ilgili bilim insanı ye-

tersizlikle suçlanır.

3. *Paradigma devrimi*: ancak zamanla anomaliler çoğalır, dolayısıyla egemen paradigmanın cevaplandıramadığı ve açıklayamadığı sorular ve yeni olgular giderek artarken, disiplinin 'önde gelen pırıltılar'ının bile kendilerini rahatsız hissedecekleri bir noktada bir kriz gelişmeye başlar. Ardından, temeller konusunda hararetli bir tartışma dönemi başlar; ve buna bağlı olarak, mevcut paradigma içinde yeni bir gelişim sağlayarak veya yeni bir doğa anlayışına sahip yeni bir paradigma ve çözülecek yeni bir bulmaca oluşturarak bir şeyler yapma yönünde ani bir isteklilik başlar. Bu devrimci evrede disiplin gelenekçiler ve radikaller arasında bölünme eğilimi gösterir ve bir güç ve ittifaklar savaşı gelişir. Bu süreç iki düzeyde gerçekleşir: teorik ve siyasal. Kademeli olarak, yeni paradigmaya daha fazla bilimsel topluluk kazandırılır, ancak akıl sayesinde değil –zira başlangıçta o, temel kanıtlardan yoksundur ve tanım gereği eski yöntemlerle sınanamaz– aksine 'ikna' yoluyla bir inanç sıçraması yaratarak, Kuhn'un '*Gestaltçı* değişim' adını verdiği şeyle, yeni paradigmanın sunduğu ani yeni bilgeliklerle: 'Lavoisier ... İlâhi derin bir hava boşluğunun görüldüğü, ancak başkalarının bir şey görmediği yerde oksijeni gördü' –ve bir kez düşünceler değiştiğinde, sadece eski doğa anlayışına geri dönmek imkânsız olmakla kalmadı, aynı anda iki paradigma düşüncesine dönmek de imkânsızlaştı, çünkü farklı teorilere inanan insanlar "farklı şeyler görürler ve onlarda farklı ilişkiler görürler". Bir paradigma devriminden sonra, bilim insanları farklı bir dünya görmeye başlar ve böylece ona farklı tepkiler verirler. Kuhn bu paradigmalar uyuşmazlığına 'karşılaştırılamazlık' adını verir.

Yeni hakikâte dönüşler yaygınlaşır, kanıt ve araştırma çabaları yeni paradigma lehine gelişirken, disiplinin eski geleneğinden profesörler güç arzusu ve otorite tutkusu içindeki yeni kuşaklara yolu açarlar. Bu yeni gelenler, bir kez güç kazandıklarında yeni bir ortodoksi vazetmeye başlar, araştırma projeleri ve ekipler seçer, ders kitaplarını yeniden yazar ve sınavlar koyarlar. Toz duman dağılıp yeni paradigma genel kabul gördükçe ve yeni bir bilim adamları kuşağı, yeni çerçevenin yarattığı yeni sorgulamaları ve yeni problemleri keşfederken bir sonraki normal bilim evresi başlar. Bu evre yeni paradigma sınırına ulaşıncaya kadar devam eder. Max Planck'in sözleriyle:

> Yeni bir bilimsel hakikât, muhalifleri ikna ederek ve onları aydınlatarak değil, daha ziyade muhalifleri gerçekte öldüğü ve onu tanı-

yan yeni bir kuşak geliştiği için zafer kazanır (Kuhn, 1970).

Kuhn temel bilimsel devrim örnekleri olarak Kopernik, Newton, Lavoisier ve Einstein'ın adıyla ilişkili gelişmeleri verir: tümü bir dönemin gözde bilimsel topluluğunu yıkmaya ve yerine bir başkasını geçirmeye çalışmış; hepsi araştırmayla ilgili problemlerde ve onların çözümlerinin değerlendirileceği standartlarda bir değişme yaratmıştır; hepsi bilimsel tasavvuru bilimsel çalışma dünyasını dönüştürecek biçimde değiştirmiştir.

KAVRAMSAL GELİŞİM

Kuhn'un paradigmalar düşüncesi bilim ve bilimsel bilgi anlayışımızı devrimci bir dönüşüme uğratmıştır. O, temel bilimsel gelişmelerle ilgili zengin ayrıntılı araştırmalara ilham kaynağı oldu, bilim ve bilgi sosyolojilerine önemli bir katkıda bulundu: Hollinger (1980) tarihte; Serle (1972), Falk ve Zhao (1990) dilbilimde; Stanfield (1974) ekonomide ve Friedrichc (1970) sosyolojide bu kavramdan yararlandılar. Bu düşünce, ayrıca, bir tartışma fırtınası ve Kuhn'la Karl Popper arasında önemli bir tartışma yarattı, zira o modern bilimin temellerine bir itiraz olarak ortaya çıktı. Kuhn, kitabının ikinci baskısında (1970), kendine yapılan eleştirileri cevaplandırır, ancak bunu yaparken ilk tezini büyük ölçüde değiştirir: bu yüzden, günümüzde çoğu yazar erken ve geç dönem Kuhn ayrımı yapar.

Kuhn'un fikrine temel eleştiriler (ve onun karşı cevapları) şöyle sıralanabilir:

- Onun temel kavramları kullanım belirsizlikleri içerir. Bir yazar Kuhn'un çalışmasında paradigma terimini yirmi iki farklı şekilde kullandığını tespit etmiştir; ve Kuhn (1970) bu terimi daha net bir biçimde tanımlamaya çalışsa da, daha sonra 'disipliner matriks' terimini kullanmaya başladı. Kuhn'un hem tüm bilimsel topluluğu hem de –bazısı 25'ten az üyeye sahip– özel alt disiplinleri anlatan bilimsel topluluk kavramının anlaşılması zor olduğu görüldü. Benzer şekilde, tam bir bilimsel devrimi basit bir teorik gelişmeden ayırmanın o kadar kolay olmadığı görüldü. Kuhn bu durumu şöyle açıklar: bu sadece temel gelişmeler konusunda daha ayrıntılı araştırmalarla mümkün olabilir ve nihayetinde ilgili bilimsel topluluk açısından önemli olan, yeni bir teorinin kendi disiplinleri üzerinde ne kadar 'devrimci' etkiye sahip olduğunu değerlendirmektir. Hatta o mikro devrimler imkânını kabul eder. Onun kavramını diğer akademik alanlara

uygulamayı büyük ölçüde güçleştiren, tanımla ilgili bu türden problemlerdir. Örneğin, Kuhn, ilk çalışmasında, sosyal bilimleri paradigma-öncesi evrede betimler görünürken, daha sonraki bilimsel topluluk tanımında sosyolojiyi olgun bir bilim olarak gösterir.

- Kuhn'un 'karşılaştırılamazlık' kavramı alternatif teorileri bağımsız olarak değerlendirmeyi imkânsız kılar ve böylece geriye tek yargı standardı olarak bilimsel topluluğun öznel değerlendirmeleri kalır. Karl Popper gibi eleştirmenler için, böyle bir standart, bilimsel değerlendirmeyi bir 'ayaktakımı psikolojisi'ne indirger ve mantığın gücünün yerine –aslında modern bilimin otoritesine meydan okuyarak– gücün kuralını getirir. Kuhn daha sonra paradigmalar arasında 'kısmi bir iletişim' olduğunu ve bilimde standartlar olsa bile, nihayetinde bilimsel bir topluluğun yeni bir paradigmaya kendini kanıtlarla değil, ikna yoluyla, onun teorik çerçevesini ve gerçeklik anlayışını tecrübe ederek ve kullanarak kabul ettirdiğini iddia etmeyi sürdürür.
- Kuhn'un paradigmalar düşüncesinde nesnel bilgi imkânı yadsınır: zira onun tezine göre, her bilgi, her doğa anlayışı bizzat bu bilgi veya anlayış aracılığıyla değerlendirilen bir paradigmaya bağlıdır. Hiçbir olgu kendini anlatmaz. O keşfi ve varoluşu için ilgili paradigmanın ona yüklediği anlama bağlıdır. Bu yüzden, her bilgi kısmî olmak zorundadır ve mutlak, tam bilgi imkânsızdır. Kuhn bu ikinci dönemde, rölativist bilgi anlayışından uzaklaşarak, bilginin sadece kullanılan paradigmaya değil, aynı zamanda ilgili dilin kullanımına bağlı olduğunu –ve iletişim esnasında kültürden bağımsız hiçbir dile sahip olmadığımızı– söyleyerek düşüncelerini geliştirmiştir. Kuhn'un teorisi, bu yüzden, bir bilim olarak sosyoloji, nesnel ve değerden bağımsız bir sosyoloji ihtimalini yadsır görünür. Daha ziyade o, bütün bilgilerin rölatif ve kültüre bağlı olduğunu öne süren fenomenolojik perspektifi destekler. O aynı şekilde, sosyolojiyi bebeklik döneminde, paradigma-öncesi ve bu yüzden bilim-öncesi bir alan olarak resmeder görünür. Sosyoloji, üzerinde anlaşılan veya egemen teorik hiçbir çerçevenin olmadığı, aksine bazı rakip paradigmaların yer aldığı sürekli akış veya sürekli devrim halinde görünmektedir.

Bu eleştirilere rağmen, Kuhn'un bilimsel paradigmalar fikri bilim anlayışımıza ve bilgi sosyolojisine temel bir katkıda bulunmuştur. Ayrıca, Kuhn, modern bilimin başarılarını zayıflatmaya çalışmak, bilim

insanlarının nasıl tezler ortaya koyduklarını araştırmak yerine, daha ziyade onların gerçekte nasıl ortaya çıktıklarını betimlemeye çalıştı. Onun belirttiği gibi, bilim bu kadar hızlı gelişirken diğer disiplinlerin atıl kalmasını sağlayan bu yaklaşım birliği, bu paradigma konsensüsüdür. Ayrıca, bir paradigmaya bu bilimsel bağlılığın ardında aynı zamanda bilim insanlarının özgün olma, dünyayı altüst edecek yeni bir teori bulma arzusu da yatar ve günümüzde bilimin bu muazzam ilerlemesinin merkezinde muhafaza etme ile yenilik arasındaki gerilim yatar.

Kuhn'un tezi 1960'lar ve 70'lerde bilimin ve bilginin doğası konusunda yoğun tartışmalara yol açtı. O daha sonra çoğu düşüncesinde değişiklik yapsa bile, George Ritzer (1996) ve Robert Friedrichs (1970) gibi yazarlar bu kavramı yeniden canlandırmaya çalışmış ve onu sosyolojiyi çok paradigmalı bir disiplin olarak –kuşatıcı bir toplum ve tarih teorisi olarak değil de, aksine tümü de insanın ve toplumun doğası konularında sağlıklı ve ilerletici bir tartışmaya katkıda bulunan rakip tezler çeşitliliği olarak– analiz etmek ve betimlemek için kullanmışladır.

AYRICA BAKINIZ

- **BİLİM SOSYOLOJİSİ** –bilim dünyasının erken dönem işlevselci bir analizi için
- **YANLIŞLAMA VE VARSAYIM** –iki bilim felsefecisi, Popper ve Kuhn arasında süregelen tartışma için

OKUMA ÖNERİSİ

BARNES, B. (1982), *T.S. Kuhn and Social Sciences*, Macmillan –Kuhn'un çalışması ve sosyal bilimlere katkısına genel bir bakış

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

KUHN, T. S. (1957), *Copernican Revolution*, Harvard University Press
KUHN, T. S. (1962), *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago University Press; 2nd ed. 1970 [*Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, İngilizce'den Çeviren: Nilüfer Kuyaş, Alan Yayıncılık, Birinci Baskı, Ekim 1982]
KUHN, T. S. (1977), *The Essential Tension*, Chicago University Press [Asal Gerilim, Türkçesi: Yakup Şahin, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1997]
KUHN, T. S. (1978), *Black Body Theory and Quantum Discontinuity*, OUP
RITZER, G. (1996), *Sociological Theory*, McGraw-Hill, New York

SINAV SORULARI

1 "Bilgi sosyal olarak inşa edilir ve bu yüzden yere ve zamana göre değişir." Açıklayıp tartışınız. (AEB Haziran 1988 Sayfa 2)

2 Sosyolojiye ve en azından bir başka sosyal bilime referansla, sosyal bilim disiplinlerinin kendilerine ait teorik yapılara, araştırma teknikleri ve uzmanlaşmış inceleme alanına sahip olma derecelerini tartışınız. (JMB Haziran 1987)

3 "Bilgi bir kez toplumsal bir ürün olarak görüldüğünde tam rölativist bir konumdan kaçmak zorlaşır." Bu ifadeyi açıklayıp tartışınız. (AEB Kasım 1984)

Çeviri: **Ümit Tatlıcan**

39

Sembolik Etkileşimcilik

George Herbert Mead

George Herbert Mead (1863-1931) Massachusetts, Kuzey Hadley'de doğdu. Babası Cemaat Papazı, annesi dekandı. Oberlin Koleji'nde okuyan Mead (1879-83) Harvard, Leipzig ve Berlin Üniversitelerine devam etti. Önceleri, John Dewey'den etkilendiği Michigan Üniversitesi'nde dersler verdi ve daha sonra akademik kariyerinin kalan kısmını, 1900'ların başlarındaki en parlak döneminde Chicago Üniversitesi'nde geçirdi. O faydacılık olarak bilinen felsefe okulunun önde gelenlerinden ve psikolojideki geleneksel davranışçılık biçiminin temel eleştiricilerinden biriydi.

Mead aslında bir filozof ve sosyal psikolog olsa da, genellikle sosyolojide –Marx ve Parsons'ın büyük boy teorileri ile bizzat psikoloji arasında yer alan bir tür mikro-sosyoloji olan– sembolik etkileşimciliğin kurucu babası olarak görülür. Bu özellik onun temel kitaplarının başlıklarında ifadesini bulur: *Zihin, Benlik ve Toplum* (1934), *Edim Psikolojisi* (1938) ve *Mevcudun Felsefesi* (1959). Gerçekte hiç kitap yazmayan Mead'in ders notları öğrencileri, özellikle Herbert Blumer yayımlanmış ve sosyolojiye kazandırılmıştır.

FİKİR

Geleneksel sosyoloji toplumu yapısına ve bu yapıların toplumsal davranışı –belirleme biçimine göre değilse de– etkileme biçimine göre açıklamaya ve analiz etmeye çalışmıştır. Emile Durkheim ve Talcott Parsons'ın işlevselci teorileri toplumu kendine ait bağımsız bir hayata sahip organik veya yapılaşmış bir varlık olarak alırken, bilimsel Marksizm sınıf mücadelesini toplumsal değişme analizinin merkezine yerleştirir.

Sembolik etkileşimcilik aksine toplumun mikro boyutlarına, gündelik yaşantılarımıza, içinde yaşadığımız gündelik dünyaya ve insan-

ların 'sembolik iletişim' aracılığıyla gündelik yaşantılarında nasıl etkileştiklerine, düzen ve anlamı nasıl yarattıklarına odaklanır. Klâsik sosyologların kullandıkları bilimsel yaklaşımı reddeden bu sosyolojik perspektif, toplumu *içerden* analiz eder ve belirli bir durum veya yaşam biçimiyle ilgili, insanları güdüleyen temel faktörleri görmeye çalışır.

Toplumsal yapı ve sosyal sınıfa odaklanan Avrupa sosyolojisinin aksine, Amerikan sosyolojisi daha ziyade bireyle ve onun kendi özgürlüğünü ifade etme yeteneği ve yeni sınırlar, yeni mücadeleler yaratma ve kontrol kapasitesiyle ilgilenmiştir. Avrupa yönetici sınıflar tarafından yönetilen bir toplum olarak görünürken, Amerika her zaman bireysel hareketlerin serbest olduğu sınıfsız bir toplum olarak görülmüştür. Bu yüzden, iki kıtada çok farklı ve birbirine çok zıt sosyolojik perspektifler gelişmiştir.

George Herbert Mead bu perspektifin temellerini insan zihninin işleyişi hakkındaki yorumlarıyla atmıştır. Mead'e göre insanı hayvan krallığındaki diğer canlılardan ayıran şey, aşağıda davranışları yapmasını mümkün kılan bu kendine özel zihinsel mekanizmasıdır:

- Davranışlarını mevcut duruma veya oluşturduğu hedeflere göre bilinçli bir şekilde plânlamak ve uyarlamak.
- En önemlisi dil olan oldukça farklı semboller aracılığıyla başkalarıyla iletişim kurmak ve bu sembollerde ifade edilen şeylerin ardındaki anlamı yorumlamak veya gerekli tepkileri göstermek.
- Kendinin bilincinde olmak; sadece kendisinin değil başkalarının da duyguları, güdüleri ve görüşlerinin farkında olmak; 'diğerinin rolü'nü alabilmek ve insanların belirli bir davranış veya durumu nasıl yorumlayabileceklerini tasarlamak ve hatta kendisinin başkalarına nasıl göründüğünü tasavvur etmek. Hepimiz, bu yüzden, bir benliğe ve 'benlik imgesi'ne sahibizdir.

İnsanların davranışları ve çevreleri üzerinde bir ölçüde kontrol kurmalarını sağlayan bu kapasitedir. Bu yüzden, Mead'e göre, insan davranışı içgüdüler veya dış toplumsal güçler tarafından belirlenmez. Daha ziyade, biz –bir tür toplumsal düzen ve yapı yaratacak biçimde– düşünen, bilinçli, birçok farklı amacın peşinden koşabilen ve birbirimizle iletişim kurma yeteneğine sahip varlıklarız. Biz sadece anlam aktarma yeteneğine değil, başkalarının sözleri ve eylemlerini yorumlama yeteneğine de sahibiz ve bu anlamlar ne sabit ne de mutlaktır. Anlamlar duruma, bağlama göre değişir. Örneğin, *strike* sözcüğünün arkasında yatan muhtemel farklı anlamları veya iki insanın bir odada yalnız oldukları bir durumu düşünün. *Strike* terimi (İngi-

lizce'de) sanayideki bir anlaşmazlığı, bir beyzbol oyununu, bir kibrit çakılmasını anlatabilir; bir odada yalnız olan iki kişi bir görüşme yapıyor, ders yapıyor veya daha gizli yahut cinsel bir şey yapıyor olabilir. İnsanlar, bu yüzden, belirli bir durum veya ilişkinin tanımı konusunda sürekli müzakere halindedirler ve bu gündelik etkileşim süreci de 'toplumsal dünya'da gerçekleşir.

Ancak, toplumsal düzen sadece doğrudan etkileşimle, birbirleriyle konuşmakta olan insanlar aracılığıyla değil, aynı zamanda ortak beklentilerin oluşmasıyla da ortaya çıkar. Biz nasıl davranmamız gerektiğini sosyalleşerek ve rol oyunuyla öğreniriz. Çocuklar gelişirken, hayatı öğretimle, taklitle ve özel bir oyunda anne, baba, doktorluk ve hemşirelik rolleri aracılığıyla öğrenirler. Onlar büyüyüp zihinleri olgunlaştıkça, bu toplumsal rehberlik 'içselleştirilir' ve diğerlerine tepki verme ve onları yönlendirme aracı olarak kullanılır. Bu kontrol, özellikle, çocuklar oyun oynarken veya kazanmak için kuralları uygulamayı ve karşı tarafın davranışlarını tahmin etmeyi gerektiren durumlarda açıkça görülür. Yetişkinler olarak bizler, kocalık ve babalıktan tutun da ustabaşılık, dostluk ve sporculuğa kadar oldukça iyi tanımlanmış birçok farklı toplumsal rolü oynarız. Ancak, Mead'in analizinde bu rollerin hiçbiri sabit değildir. Onlar, sadece bireylerin kendi imgeleri, güdüleri ve yeteneklerine göre o anda geliştirdikleri genel taslaklardır.

Mead 'ferdi ben' ve 'sosyal ben' ('I' and 'me') ayrımı yapar, yani kişinin gerçek 'iç' benliğini kamu önündeki benlikten, insanların diğerlerinin yanındayken sergiledikleri toplumsal imajdan ayırır. Her bireyin kendine özel arzuları ve ihtiyaçları vardır, ancak biz, başkalarının bizim hakkımızda neler düşündüklerini tasavvur edebildiğimiz için, tamamen bencilce davranmayız. Bu yüzden, 'iç' ben ile 'dış' ben arasında sürekli bir mücadele vardır; ve Mead'e göre bu mücadele, özdenetim olarak adlandırdığımız şeyin, yani kendini sınırlama gerekliliği ortadan kalktığı durumlarda bile, zihnimizdeki, bedenimizi yönlendirme ve duygularımızı kontrol altında tutma aracının temelini oluşturur. Ancak, sürekli karşılaştığımız diğer herkesin, özellikle kişisel olarak tanımadığımız çoğu kişinin beklentilerini doğru olarak tahmin etmek imkânsızdır. Bu yüzden, genellemeler yapar, *genelleştirilmiş diğeri*nin, diğer insanların –örneğin, bir otobüste şarkı söylemeye veya cenaze töreninde gülmeye başladığımızda– hakkımızda neler düşünecekleri konusunda bir imge geliştiririz. Ancak, mutlaka diğerlerinin beklentilerine uymayız. Mead'in vurguladığı gibi, bizim kendimize ait zihinlerimiz vardır ve çoğu kez sadece *önemli diğerleri*nin, bizim için özellikle önemli olan kişilerin baskısına boyun eğeriz.

Bu yüzden, Mead'e göre, insan özellikle sosyal bir varlıktır ve toplum da insanın kendi etrafında yarattığı sürekli bir akış, sürekli bir yaratma ve yeniden-yaratma, yorumlama, müzakere ve tanımlama süreci içeren bir dünyadır. Bizler hem bireyler hem de sosyal varlıklarız. Hem toplumu biçimlendirmekte hem de onun tarafından biçimlendirilmekteyiz. Hepimiz birçok farklı minyatür 'dünya' içinde – evden işe, golf kulübünden bara geçerek– yaşarız. Ancak, aynı zamanda, bu minyatür dünyalar daha genel ve paylaşılan bir kültürün bir parçasıdır. Bu 'dünyalar'ın her biri temel bir yapıya sahiptir, ancak onlar çoğu kez, örneğin, bir fabrika kapandığında veya eşler boşandığında değişir veya çökerler.

Bu yüzden, Mead'in analizinin merkezinde sınıf mücadelesi veya işbölümü değil, birey ve onun zihni, iletişim kurma ve yorumlama yeteneği yer alır. Sembolik etkileşimcilik gerçek bir toplum tasavvurundan büyük ölçüde yoksundur; aksine, daha çok bir grup etkileşimi ve psikolojisine, genel toplumsal trendlerden ziyade insan toplumsal davranışının 'iç' dinamikleriyle ilgili bir yoruma sahiptir.

Mead'e göre, insan düşüncesi, deneyimleri ve eylemleri özünde toplumsaldır (yani, diğer insanları gerektirir) ve her toplumsal etkileşimin temeli *sembolik etkileşim*, anlamların semboller, özellikle dil aracılığıyla paylaşılmasıdır. Hiçbir nesne, ister bir sandalye, ister bir ev, sevgili veya tutku olsun, iletişim içindeki insanların ona yüklediği anlam dışında hiçbir anlama sahip değildir. Paylaşılan anlamlar olmadan, semboller olmadan ne bir insan etkileşimi ne de bir insan toplumu var olacaktır. Toplumsal hayat ve iletişim, sadece sembollerin anlamları toplumun üyeleri tarafından Mead'in 'rol alma' adını verdiği şey ve özel bir sembolün –bir hareket, sözcük veya görüşün– yorumu sayesinde büyük ölçüde paylaşıldığı sürece mümkündür. Bireyler 'rol alma' süreci aracılığıyla bir benlik anlayışı ve diğerlerinin algılarına ilişkin bir anlayış, hem 'ferdi ben' hem de 'sosyal ben' olma yeteneği, bilinçli olma ve bir benlik algısına sahip olma yeteneği geliştirirler. Benlik algısı doğuştan olmayıp, çocukluk dönemindeki bireysel ve kollektif oyunlarla ve hayat boyu sürdürülen 'iç konuşmalar' sayesinde öğrenilir.

Bilinçli düşünce insanların diğerlerinin bakış açılarını görebilmelerini ve böylece diğerleriyle onların kendileri hakkındaki düşünceleri temelinde işbirliği yapmalarını mümkün kılar. Bu yüzden, bireyin içinde yer aldığı toplum veya topluluk kendi üyelerinin davranışları üzerinde kontrol kurarken, bireyler de diğerlerinin beklentilerini – algılanmış beklentileri– anlamaya ve yorumlamaya çalışırlar. Aslında kültür, roller ve sosyal kontrolün varlığına rağmen, Mead'e göre,

insanlar nasıl bir tepki verecekleri konusunda seçimler yaparlar. Onlar Büyük Biraderin kontrolü altındaki robotlar veya kuklalar değillerdir. Bu seçimler, ister nasıl giyinileceği isterse nasıl bir iş sahibi olunacağı konusunda olsun, belirli özgürlükler ve fırsatlar içinde işler. Toplum, bu nedenle, hayata anlam ve önem kazandıran, insanî etkileşimin temelini oluşturan bir semboller dünyasıdır. "Toplum veya grubun ortak alışkanlıkları", kuralları ve beklentileri birey tarafından eğitimle içselleştirilir.

Mead'in öğrencileri bu analizi genişlettiler ve geliştirdiler. Herbert Blumer, örneğin, sosyologların insanların niçin belirli biçimlerde davrandıklarını anlamak için, yüzeysel laboratuar deneylerine veya basitleştirici 'neden-sonuç' analizlerine başvurarak, toplumu 'dışarıdan' değil, daha ziyade içeriden, katılımcının bakış açısından, 'doğal' durumlar içinde araştırması gerektiğini öne sürerek, Mead'in bu görüşlerini uygulamaya geçirecek bir metodoloji geliştirmeye çalıştı. Everett Hughes *kariyer* kavramını sadece belli bir işler kategorisinin ortak özelliklerini açıklamak için değil, aynı zamanda insanların bir suçlu, akıl hastası haline gelirken ve diğer çeşitli yaşam biçimleri içindeyken geçirdikleri evreleri ana hatlarıyla ortaya koymak amacıyla geliştirirken, Charles Horton Cooley de 'Ayna Benlik' kavramını geliştirdi.

KAVRAMSAL GELİŞİM

Mead'in sembolik etkileşimci düşüncesi, psikoloji ve felsefenin yanı sıra, birçok sosyal bilimler alanını etkiledi. Sosyolojide sembolik etkileşimcilik, yani bireyi bir toplumsal varlık olarak araştırma girişimi 1920'lerde Amerika'da Chicago Okulunun yaptığı birçok önemli araştırmaya kaynaklık etti; bu vurgu 1960'lar ve 70'lerde, yapısal-işlevselciliğin determinizminin –toplumun sıradan insanların üzerinde ve ötesinde bir şey olarak tasvirinin, bireyin bir kukla olarak betimlenmesinin; bu teorinin soyut teori ve kavramlarının– bir eleştirisi olarak yeniden ortaya çıktı. Sembolik etkileşimcilik zengin ayrıntı ve kapsamda empirik analizlere meraklı, genç suçlular ve akıl hastaları gibi sapkın grupların 'yeraltındaki dünyalar'ına karşı özel ilgi gösteren önemli bir gelenek yaratmıştır. O, etiketleme teorisi, etnometodoloji, fenomenoloji ve dramaturgi gibi birçok filiz vermiş; sosyalleşme, 'rol oynama' ve toplumsal bilginin doğasıyla ilgili tartışmalara önemli katkılarda bulunmuştur. Mead (1934) için, zihin ve benlik gündelik hayatın toplumsal yaratılarıdır. "Bildiğimiz kadarıyla, zihin ve benlik olmasaydı insan toplumu da olmayacaktı". Zihin ve benlik

bir benlik bilinci yaratır; zihin ve benlik sadece diğerleriyle ilişki içinde var olur. Benlik bilincin nesnesi ve öznesidir, bir insan olarak ferdi ben ve sosyal ben hem kendisi *üzerinde düşünür* hem de diğerleriyle ve 'genelleştirilmiş diğeri' veya 'önemli diğerleri'yle etkileşim kurar. Çocuklar diğerlerini oyunlar sırasında, rolü oynayarak, onların dünyayı nasıl gördüklerini tasavvur ederek tanır. 'Genelleştirilmiş diğeri' sayesinde birey bir anlamda toplumu kafasının içinde taşır. Mead'in yazılarında bireyin aktif ve yaratıcı potansiyeli vurgulanır ve uyumculuk, edilginlik, zorlama ve çatışma gibi faktörler göz ardı edilir.

Ancak, sembolik etkileşimcilik, bireysel davranışların ve küçük grupların davranışlarının analizinin ötesine geçemediği, genelde bir toplum resmi veya teorisi ortaya koyamadığı, büyük ölçekli toplumsal değişmeleri veya güç ve zenginliğin dağılımını açıklayamadığı için eleştirilmiştir. O bazen toplumu sadece insanların zihinlerinde bir şey olarak betimler. O, aslında bireyin özgürlüğünü ve toplumun sınırlı rolünü vurgulayan 'Amerikan' bir görüştür. Sembolik etkileşimcilik birey aktöre odaklanır, toplumsal yapıların insan davranışları üzerindeki etkisini ihmal etme ve bu yüzden toplumu sadece birçok bağımsız ve köksüz bireyin etkinlikleri ve etkileşimlerini içeren, 'yapıdan yoksun' bir şey olarak tasvir etme eğilimindedir. Sınıf, hükümet, hukuk vb.nin bireyler üzerindeki etkisi genellikle sadece bir sonuç olarak alınır. Sembolik etkileşimci paradigmanın problemlerinden ikisi özellikle belirgin biçimde vurgulanır: (i) insan duygularını fazla dikkate almama ve (ii) toplumsal yapıyla sınırlı ölçüde ilgilenme. Gerçekte, bu yetersizliklerden ilki sembolik etkileşimin tam anlamıyla psikolojik olmadığını, ikincisi de sembolik etkileşimin tam anlamıyla sosyolojik olmadığını ima eder (Meltzer *et al*, 1975: 120).

Sembolik etkileşimciliğe eleştiriler şöyle sıralanabilir:

- İnsanlar arası etkileşimini bağlama, toplumsal veya tarihsel bağlama yerleştireme ve bu yüzden, bazen bir uğraklar (episodes), karşılaşmalar ve durumlar araştırmasından fazla bir şey olarak görünmeme.
- Büyük ölçüde bireysel seçimler ve özgürlükleri vurgulayarak, insan davranışları üzerinde kısıtlamaları aydınlatamama.
- Anlamı daha ziyade belirli bir durumda kendiliğinden, etkileşim sırasında ortaya çıkan bir şey olarak resmettiği, etkileşimin konumlandığı temel toplumsal bağlamı dikkate almadığı için, anlamın kaynaklarını ortaya koyamama.

Bu eleştirilerden bazıları yetersizdir veya Mead'in görüşlerinin uç yorumlarına dayanır. Mead, toplumsal yapı ve kurumların önemli

olduğunu kabul etmiş, ancak onların insan davranışını belirledikleri iddiasına karşı çıkmıştır.

İkinci olarak, tanım gereği, sembolik etkileşimcilik insanların yorumlarıyla yaratılanın ötesinde bir toplumsal gerçeklik görmez ve bu yüzden toplumu daha genel düzeyde açıklamayı reddeder.

Üçüncü olarak, her zaman açıkça ifade edilmese de, güç kavramı bu analizlerin tamamlayıcı özelliğidir. Güç, insan etkileşiminin, belirli bir durumun nasıl 'tanımlandığı'nı bir dereceye kadar kontrol yeteneğinin temel bir parçasıdır. Gerçekte, bu yazarlar çoğunlukla, toplumda güçlünün sesi her zaman işitildiği için, araştırmacıların toplumun 'kaybedenler'ine (underdogs) yoğunlaştıklarını öne sürerler.

1970'lerden bu yana, yine de, sembolik etkileşimcilik dinamizmini kaybetmiş ve Marksizm gibi daha güçlü ve eleştirel perspektifler öne çıkıp egemen konuma gelirken, birçok farklı yöne dağılmış görünmektedir. Sembolik etkileşimcilik günümüzde Fine'ın (1992) 'post-Blumerci' çağ olarak adlandırdığı bir döneme girmiştir. Bu bir yandan Blumer'in çalışmasını makro düzeyde yeniden ele almayı, öte yandan sembolik etkileşimciliği etnometodoloji, alışveriş teorisi ve fenomenoloji gibi teorilerle *mikro düzeyde* ve Parsons, Weber, Marx ve Durkheim'in düşünceleri kadar post modernizm ve feminizm gibi teorilerle *makro düzeyde* harmanlamayı gerektirmektedir. Bu yeni sembolik etkileşimcilik Mead ve Blumer dönemindekinden çok daha farklı ve sentetik bir perspektiftir.

John Baldwin (1986) gibi yazarlar daha ileri giderek Mead'in fikirlerini tam kapsamlı ve bütüncül sosyolojik bir teori içinde birleştirmeye çalışırlarken, Maines ve Morrione (1990) Blumer'in çalışmasının, özellikle onun yayımlanmamış çalışması 'Bir Toplumsal Değişme Faktörü Olarak Sanayileşme'nin, öznel olduğu kadar nesnel ve makro bir perspektife de sahip olduğunu göstermeye çalışmıştır. Stryker (1980) gibi yazarlar güç, statü ve sınıf kavramlarını modern etkileşimciliğe sokmaya çalışırken, Norman Denzin (1992) onun perspektifini post-modern bir kültür ve medya araştırmasına genişletmeye çalışmıştır. Sembolik etkileşimcilik günümüzde 1920'ler ve 30'larda olduğu kadar canlı ve dinamiktir. Gary Fine'nın (1980) belirttiği gibi, o parçalanmış ve genişletilmiş olabilir, diğer teorik perspektiflere dâhil edilmiş ve hatta onlar tarafından benimsenmiş olabilir, fakat o hâlâ özeldir, hâlâ sosyolojik düşünce ve yöntemi biçimlendirebilecek ve sorgulayabilecek kapasiteye sahiptir.

AYRICA BAKINIZ

- **FENOMENOLOJİ** –bu yorumcu sosyoloji biçiminin kaynağı olarak
- **ETİKETLEME KURAMI** ve **DAMGA** –sembolik etkileşimciliğin gelişimine örnekler olarak
- **YAPILAŞMA TEORİSİ** –toplumsal yapı ve bireysel eylemi bir araya getirmeye çalışan 'geç modern' bir girişim olarak

OKUMA ÖNERİLERİ

HAMILTON, P. (1992), George Herbert Mead: Critical Assessments, Routledge
PAMPEL, F.C. (2000), 'George Herbert Mead, Uniting Self and Society', Ch. 5, Pampel, F.C., *Sociological Lives and Ideas: An Introduction to the Classical Theorists*, Macmillan, Basingstoke
'George Herbert Mead', *Social Studies Review*, vol. 4, No 5, May 1989, p. 200

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

COOK, G. (1993), George Herbert Mead: The Making of a Social Pragmatist, University of Illinois Press
MEAD, G.H. (1934), *Mind, Self and Society*, Chicago University Press
MEAD, G.H. (1938), *The Philosophy of Act*, Chicago University Press
MEAD, G.H. (1934), *The Philosophy of Present*, Chicago University Press
MILLER, D.L. (1973), *George Herbert Mead*, University of Texas Press –Mead'in hayatı ve çalışmasına genel bir bakış
PLUMMER, K. (1998), 'Herbert Blumer', Ch. 6, Part I, Stones, R. (ed.), *Key Sociological Thinkers*, Macmillan, Basingstoke
ROCK, P. (1979), *The Making of Symbolic Interactionism*, Macmillan –sembolik etkileşimciliğin modern sosyolojiye katkıları üzerine değerlendirmeler. Sembolik etkileşimcilik sapma ve eğitim gibi alanlara çok önemli katkılarda bulunmuştur.

SINAV SORULARI

1 Mead'in benliğin doğası ve gelişimi hakkındaki anlayışımıza katkılarını değerlendiriniz. (WJEC, Haziran 1987)
2 "Etkileşimci perspektifin temel yetersizliği toplumsal yapıyı ihmal etmesidir." Bu iddiayı sosyolojik *bir* araştırma alanı bağlamında tartışınız. (London University, Haziran 1987)
3 "Sosyolojik teoride temel problem, toplumsal yapı ve eylem arasındaki karşılıklı ilişkilerin açıklanmasıdır." Bu görüşü açıklayıp değerlendiriniz. (Oxford Delegay, Mayıs 1987)

Çeviri: **Ümit Tatlıcan**

40

Toplumsal Cinsiyet

Feminizm

FİKİR

'Toplumsal cinsiyet' terimi genellikle, basitçe, erkekler ve kadınlar arasındaki fiziksel ve toplumsal farklılıkları anlatmak için kullanılır. Fakat sosyologlar ve özellikle feministler onu daha kesin olarak tanımlamaya ve cinsiyet davranışının ne kadar doğal ve doğuştan veya toplumsal ve 'erkek' icadı olduğunu anlamaya ve belirlemeye çalışırlar.

Sosyologlar, bu yüzden,

- cinsiyet (sex) terimini erkekler ve kadınlar arasındaki fiziksel ve biyolojik farklılıkları (örneğin, fizik özellikler, cinsel organları) ifade etmek için;
- toplumsal cinsiyet (gender) terimini de davranışlar ve rollerdeki, erkeksilik (masculinity) ve dişilik/kadınsılık (femininity) olarak adlandırdığımız kişisel niteliklerdeki farklılıkları anlatmak için kullanırlar.

Toplumsal cinsiyet tartışmasında temel sorun, erkekler ve kadınların toplum içindeki davranışlarının biyoloji tarafından mı yoksa aksine kültür tarafından mı belirlendiğidir. Erkekler ve kadınlar doğaları gereği mi, yoksa içinde yaşadıkları toplum yüzünden mi farklıdırlar? Erkekler doğaları gereği 'yapan/eden konumunda'yken, yani işçi, savaşçı, yazar ve karar alıcıyken, kadınlar 'bakıcı konumda' mıdırlar? Erkekler doğaları gereği saldırgan, akılcı ve duygusallıktan uzakken, kadınlar yine doğaları gereği pasif, sezgileri güçlü ve duygusal varlıklar mıdır? Bir erkeğin yeri dışarısı –çalışmak, mücadele etmek ve organize etmek– iken, kadının yeri evi midir? Çok daha önemlisi, erkekler doğaları gereği baskın cinsiyet midir, dolayısıyla toplumu –ve kadınları– yönetme hakkına sahipler midir?

Bu doğa mı, gelişme mi tartışması sosyal bilimlerde yirmi-otuz yıldır moda haline gelmiştir.

Doğacı argüman

Doğacı argüman, toplum içinde iki cinsiyet arasındaki sosyal farklılıkların doğrudan biyolojik farklılıkların bir yansıması olduğu kabulüne dayanır. Erkekler kadınlardan fiziksel olarak daha güçlü oldukları için toplumu organize ederlerken, kadınlar çocuk doğurdukları için pasif, çocuk bakımıyla ilgili ve bağımlı olma yönünde doğal bir annelik içgüdüsü taşırlar. Bu yüzden, erkeklerin işte, kadınların evde olduğu mevcut toplumsal cinsel işbölümü, her biri en iyi oldukları alanlarda uzmanlaştıkları için, doğal ve toplumsal açıdan verimlidir. Sigmund Freud'a göre 'Anatomi kaderdir' (bkz. 'Sex and Gender', *Society Today*, 12 May 1983) ve bu tezi desteklemek için birçok biyolojik, genetik, psikolojik ve sosyolojik kanıt üretilmiştir: sözgelimi, Tiger ve Fox'un (1972) insanın biyolojik grameri kavramı. Kavram, bugünkü terimlerle, erkeklerin 'erkeksi' ve kadınların kadınsı genetik yatkınlıklara sahip olduklarını ima eder. Benzer şekilde, zekâ testleri ve sınavlarda erkek çocukların özellikle matematik ve fen bilimleri gibi empirik ve mantıksal alanlarda kız çocuklarını geçme, böylece 'görünüşte' toplum içinde otorite ve karar-alma konumlarını büyük ölçüde elde etme eğiliminde oldukları görülmektedir.

Gelişmeci argüman

Gelişmeci argüman, aksine, cinsiyet rollerinin biyolojik olarak değil, kültürel olarak belirlendiği ve sosyal olarak inşa edildiği inancına dayanır. Gelişmeci argüman, insan davranışını büyük ölçüde çocuğun içinde yetiştiği toplumsal ve kültürel çevrenin bir yansıması olarak görür. Ann Oakley'nin 1970'lerin başlarında (1972) öne sürdüğü gibi, cinsiyete dayalı işbölümü ne evrenseldir ne de biyolojik olarak önceden belirlenmiştir. Gelişmeci argümanın delilleri şunlardır:

1. Cinsiyetler arasındaki biyolojik ve psikolojik farklılıkların büyük olmadığını gösteren araştırmalar. Örneğin erkekler, fiziksel bakımdan kadınlardan ortalama olarak daha güçlü olsalar bile, kadınlar tahammül ve dayanıklılık testlerinden daha iyi sonuçlar almaktadırlar. Vietnam ve İsrail'deki savaşlar kadınların böyle durumlarda erkekler kadar saldırgan ve öldürme kabiliyetinde olduklarını göstermiştir. Zekâ söz konusu olduğunda, aslında daha parlak cinsiyet kızlardır –ancak onlar ergenlik çağına gel-

diklerinde, yarışmacı ve erkeksi görünme korkusuyla yerlerini erkek çocuklara bırakma eğilimi içine girerler. İki cinsiyet farklı düşünme eğilimindedir: erkek çocuklar genellikle şekil-uzay testlerinde, kız çocukları sözel yeteneklerde daha üstünken, kişilik testleri çoğunlukla erkek çocuklarının kızlar kadar duygusal ve sosyal olduklarını, fakat böyle algılanmak istemediklerini açığa çıkartmıştır. Maccoby ve Jacklin (1974) veya Lloyd ve Archer'ınki (1982) gibi pek çok araştırma, cinsiyetler arasında doğal birtakım farklılıklar olmakla beraber, farkın o kadar da büyük olmadığını ve kesinlikle mevcut toplumsal farklılıkları açıklayacak veya cinsiyet eşitsizliğini haklı kılacak denli büyük olmadığını açıkça göstermektedir.

2. Farklı toplumlar ve kültürlerde, hatta bir toplumun farklı dönemlerinde kadınlar ve erkeklerin farklı biçimlerde davrandıklarını ve rollerin değiştiğini gösteren antropolojik veriler. Nitekim örneğin, Margaret Mead Yeni Gine'de üç kabile üzerindeki klâsik çalışmasında (1950), cinsiyet rolleri ve toplum içindeki cinsel davranış bakımından büyük farklılıklar bulmuştur. Arapeshler (hem erkekleri hem de kadınları) şefkatli ve itinalı iken, Mundugumorlar sert, şiddete meyilli ve saldırgandırlar. Tchambuli kabilesinde ise, kadınlar ava ve savaşa giderken, erkeklerin 'kadın işlerini' yaptıkları ve boyanıp süslendikleri fiili bir rol değişimi vardır. Pek çok ilkel toplumda, kadınlar ağır fiziksel işleri hamilelik döneminde bile yapmaktadır ve Triobander Adaları'nda cinsel açıdan atak olan, ilk cinsel adımı atan kadınlardır.
3. Erkek-kadın farklılıklarının sosyal olarak inşa edildiğini (veya en azından, toplumca abartıldığını) gösteren, erkek ve kız çocuklarının nasıl tamamen farklı ve sosyal açıdan birbirinden ayrı biçimde yetiştirildiklerini ortaya çıkartan sosyalleşme süreci araştırmaları. Aile içinde, örneğin, başlangıçtan itibaren iki cinsiyete farklı davranılır: farklı kıyafetler giydirilir, hatta bunlar farklı renktedir; farklı oyuncaklar verilir, farklı biçimde cezalandırılır ve hatta farklı biçimde dokunulur ve konuşulur. Okulda, işte, medyada ve hatta gündelik konuşmalarda erkek ve kız çocuklara farklı muamele edilir ve farklı tepkiler gösterilir. Bizim (genellikle) kadınlar için '3. sayfamız' (Page 3) veya bir erkekler sayfası problemimiz yoktur; 'erkek Fatma' ve 'hanım evlâdı' terimleri korku verici cinsel yaptırımlardır, ve tarihteki –Romalılar, Yunanlılar ve hatta Vandallar gibi– bazı büyük savaşçılar rahatlıkla etek giymelerine rağmen, bugün çok az Batılı erkek etek giymektedir.

Cinsel farklılıkların toplumsal cinsiyet farklılıklarını açıklayamadığını savunan feminist tezi güçlendiren ve destekleyen bu tür kanıtlar ve argümanlardır. Onlara göre, cinsiyete dayalı doğal işbölümü ve günümüz İngiliz toplumundaki hiçbir cinsel eşitsizlik haklı bir temele sahip değildir.

4. İş hayatında, İngiliz işgücünün % 40'kından fazlası kadın olmasına rağmen, onlar ağırlıklı olarak 'kadın işlerinde' –hemşirelik ve öğretmenlik gibi bakıma yönelik mesleklerde veya sekreterler gibi ikincil rollerde– yoğunlaşmışlardır. Çok az sayıda kadın mesleğinde zirveye ulaşmakta; çok azı mühendislik ve bilim gibi erkek alanlarına girmekte, çok azı yönetim kurulunda yer almaktadır. Kadınlar düşük ücretli, ilerleme fırsatları sınırlı işlerde, kötü koşullarda çalışırlar ve hatta sendikalar yasaların tanıdığı fırsat eşitliğine rağmen onlara karşı ayrımcı davranırlar. Benzer bir manzara Avrupa'da ve diğer Batı ülkelerinde açıkça yer alır.
5. Okulda cinsel kalıp-yargılar yakın zamanlara kadar oldukça yaygındı ve kızlar genellikle aşçılık ve daktilo memurluğu gibi 'kadınsı' alanları seçiyorlar, çoğu kez matematik ve 'fen bilimleri'ni başaramıyorlar ve –temel konumlarının annelik ve ev kadınlığı olacağı varsayımı altında– onlara kariyer yapmaktan çok bir memuriyet aramaları tavsiye ediliyordu. Çoğu artık değişse ve kızlar birçok temel alanda erkekleri geçse bileler, cinsel kalıp-yargılar çoğu kariyer seçiminde halen açıkça etkili olmayı sürdürmektedir.
6. Yönetimde: nüfusun yarısından fazlasını oluşturmalarına rağmen, kadınlar İngiliz Parlamentosunda 658 milletvekilinin yaklaşık 100 kadarıyla temsil edilmektedir. Parlamento, Bakanlar Kurulu ve İngiliz Hükümeti'nin hepsi erkek ağırlıklıdır. Amerika henüz ilk kadın başkanını bile seçmemiştir. Batı toplumunda politika hâlâ bir erkek alanıdır.

Bu tür deliller, feministleri, yaygın toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin ardında doğa bulunduğu fikrine karşı çıkmaya; ve bunun yerine, asıl faktörün güç, yani erkeklerin toplumu kontrol etme gücü, onu –gerçekte işlerlikte olan– 'erkeksi' bir imaj içinde şekillendirme gücü olduğunu ileri sürmeye itmiştir.

KAVRAMSAL GELİŞİM

Toplumsal cinsiyet kavramı, insan toplumları ve sosyal tabakalaşmadaki temel unsurlardan birini aydınlatmakta çok önemli bir role sahip

olduğunu kanıtlamıştır: toplumsal cinsiyet erkeklerle kadınlar arasındaki –sosyal sınıf, statü ve ırk biçimindeki– diğer tüm toplumsal farklılıklardan önce gelen ve onlarla örtüşen bir farklılıktır.

Bu tespit doğa-gelişme tartışmasını yeniden alevlendirmiş ve doğacı argümanın yetersizliklerini aydınlatmaya yardımcı olmuştur. Ayrıca o, erkek egemenliğin kurumsallaşmakla kalmayıp, feminizmin, kadınların bile 'normal' olarak algıladığı bir 'erkek-ürünü' toplumda yaşadığımız argümanını canlandırmıştır.

Eğer cinsiyet farklılıkları biyoloji tarafından belirlenmeyip sosyal olarak inşa edilmişse, en azından bir 'cinsel devrim' ve kadınların cinsiyet rollerinden, cinsiyet kalıp-yargıları ve ataerkillikten kurtulmaları umudu vardır.

Fakat son zamanlarda bu kavramın kullanımıyla ilgili iki temel eleştiri yapılmıştır:

1. David Morgan (1986) ve Linda Birke (1986) gibi yazarlar, cinsiyet ve toplumsal cinsiyet ayrımının, insan davranışında biyolojik ve toplumsal etkiler ayrımının çok katı olduğunu öne sürerler. Cinsiyet veya toplumsal cinsiyet tek neden olarak değil, daha ziyade karşılıklı etkileşim içerisindeki faktörler olarak görülmelidir. Hiç kimse fiziksel, genetik ve özellikle hormonal faktörlerin toplumsal cinsiyet davranışında hiçbir etkisi olmadığını ciddi olarak öne süremez. Bunun tam karşıtı görüş de aynı şekilde abartma olacaktır. Doğru olan, bu iki görüş arasında bir denge olduğu ve daha önemlisi insanların bu dengeyi nasıl yorumladıklarıdır. Linda Birke'in de belirttiği gibi hiçbir kadın kendi biyolojisinden kaçamaz; bu yüzden feministlerin yapması gereken şey, kadın biyolojisinin nasıl yorumlandığını, toplumsal cinsiyet kimliğinin sürekli ve dinamik bir toplumsal yorumlama süreci içinde nasıl inşa ve yeniden inşa edildiğini analiz etmektir. Kadını, basitçe, cinsiyetçi kalıp-yargılarının ve sosyalleşmenin 'pasif kurbanı' olarak görmek 'anatomi kaderdir' yargısı kadar determinist ve basitleştirici bir görüştür. Daha ziyade, kadınlar kendi biyolojik deneyimlerini tanımalı ve bunun neticesinde oluşan toplumsal cinsiyet kimliğini yorumlama tarzı üzerinde kontrolü sağlamalıdır.
   Cinsiyet kalıp-yargılarının *içeriğ*ine vurgudan kadınlık imgesinin inşa *sürec*inin vurgulanmasına doğru bir değişim edebiyat, fen bilimleri ve beşeri bilimler ve kitle iletişimi üzerine yeni feminist çalışmalara yansımaktadır (sözgelimi, Betterton 1987; Beechey 1985). Modern reklâmlar ve televizyon programları, örneğin, ar-

tık eskisi kadar kalıp-yargılara bağlı değildir. Onlar artık ev ve mutfak dışındaki, bir şeyler 'yapan', erkeklerle yan yana çalışan ve hatta onları organize eden 'gerçek' kadınları resmetmeye başlamışlardır. Kadınların imgeleri böylece değişmektedir, ancak bizim kadın ve kadınlık imgemizi kimler kontrol etmekte ve bunu niçin ve nasıl yapmaktadır? Modern toplumsal cinsiyet analizi bu tür yorum değişikliklerini yakalayabilecek daha gelişkin ve dinamik bir yaklaşımı benimsemek zorundadır.

2. Toplumsal cinsiyet kavramı dar gelmeye başlamıştır. Kavram neredeyse sadece kadınları analiz etmek için kullanılmıştır. Erkekler büyük ölçüde onun görüş alanını dışında kalmış ve en azından sosyolojide eşcinsellik, transseksüeller ve bütün diğer toplumsal cinsiyet biçimleriyle ilgili sınırlı sayıda çalışma yapılmıştır. Daha yeni çalışmalarda bu tuhaf kadın-erkek ikileminden kurtulmaya yönelik araştırmalar yapılmıştır.

İlk olarak, gerçek cinsel devrim sadece kadınların değil erkeklerin de kurtuluşunu gerektirir. Kadınları kadınlık imgelerine hapseden şey erkeklerin toplumsal cinsiyet ve cinsellik konusundaki fikirleridir. Ataerkillik tezine göre, erkekler kadınları anne ve yuvayı yapan dişi kuş ve cinsellik objesi olarak düşünmeye devam ettikleri ve (kitle iletişim araçları gibi) 'kültürel' yeniden üretim araçlarını kontrolleri altında tuttukları sürece, kadınlar daha olumlu ve eşit bir imge konusunda ne kadar ümit besleyebilirler?

İkinci olarak, Andrew Tolson'un (1977) öne sürdüğü gibi, erkekler de kadınlar kadar, belki de daha fazla cinsiyet kalıp-yargıların kurbanlarıdır. Onlar 'maço' bir dayanıklılık ve güç imgesini hayatları boyunca sürdürmek üzere yetiştirilirler. Onlar zayıflıklarını itiraf etmemeli, duygu ve hislerini göstermemelidirler. Onlar bundan dolayı insanlıklarından önemli bir unsuru kaybetmektedirler. Sheila Rowbotham'ın (1979) vurguladığı gibi, "Erkekler acı çekme ve aşk konusundaki zayıflıklarından utanç duyarlar, zira onlara bunların kadınsı şeyler olduğu öğretilmiştir. Onlar kadınsı özellikler taşımaktan korkarlar, zira bu, diğer erkeklerin onları ve onların da bizzat kendilerini hor görmeleri anlamına gelir".

Kadınların ev rollerine hapsolmaları gibi, erkekler de iş rollerine hapsolmuşlardır. Onlar aile hayatı ve babalık konusunda çok şey kaybederler; ve bir kişi olarak babanın *yanlarında olmayışı* ve rol modelinden yoksunluk yüzünden, genç erkeklerin ev dışındaki, özellikle televizyondaki erkeklik imgelerine –sözgelimi, nasıl 'erkek' olunur konusundaki yüzeysel ve kalıp örnekleri izlemeye– yöneldikleri öne

sürülmüştür.

'Zayıf Karakter' gibi 'cinsiyetçiliğe-karşı erkek' grupları oluşturmak için girişimlerde bulunulmuş, fakat şu ana kadar çok az başarı sağlanmıştır. Kadınlar baskıya karşı öfke ve hiddet içindeyken, erkekler sadece suçluluk hissedebilirler. Fransız yazar Emmanuel Reynaud'un (1981) belirttiği gibi,

> Bir erkek kendini hayatının anlamsızlığı içinde boğulmuş halde bulduğunda ve ataerkil gücüne son noktayı koymak için çaba gösterdiğinde, düşmanı bulmak için fazla uzağa gitmesine gerek yoktur. Mücadele her şeyden önce kendi içinde başlamak zorundadır. Kendi içinde gömülü 'erkek'ten kurtulmak, bir erkeğin bütün güçlerden kurtulmaya giden yola girmesi için atması gereken ilk adımdır.

Sosyolojide özellikle erkeklerin gerçekleştirdiği 'erkeksilik' araştırmaları vardır. Kayda değer bir istisna, Corrigan, Connell ve Lee'nin (1985), erkek özgürlükçü yaklaşımı eleştirerek, bunun yerine 'hegemonik erkeklik' olarak da adlandırılan daha dinamik bir analiz önerdiği makaledir. 'Hegemonik erkeklik' sadece erkeklerin kadınlar üzerindeki hâkim imajlarının analizini değil, aynı zamanda erkek kalıpyargısına göre yaşamayı başaramayan –genç, işsiz ve özellikle eşcinsel– erkeklerin toplumun dışına nasıl itildikleri ve sindirildiklerini gösteren bir kavramdır. Artık medya bile 'erkekliğin krizde olduğu'nu, erkeklerin kadınlar karşısında, modern hayatın ve özellikle işsizliğin tehdidi altında olduklarını ve toplumsal cinsiyet imgelerinde değişmeler yaşandığını yaygın olarak kabul etmektedir.

> Britanya'da son yirmi yıldır... erkeklik konusundaki sosyal tutum ve imgeler yumuşamaya başlamıştır. Erkeklerden modaya, çocuk doğumuna, kendi çocuklarına daha fazla ilgi göstermeleri beklenmekte, duygularını ifade etmeleri ve kadınların ihtiyaçları konusunda daha duyarlı olmaları istenmektedir. Yumuşak huylu ve kibar bir erkek artık çok nadir görülen bir yaratık değildir (Segel, 1981).

David Gilmore (1990) ve Victor Seidler (1994) gibi araştırmacıların gerçekleştirdikleri yeni araştırmalar erkeksilik araştırmaları potansiyelinin varlığını göstermektedir. Ancak yine de, bu azgelişmiş toplumsal cinsiyet araştırması alanı muhtemelen erkek sosyologların kendilerini inceleme konusundaki duygularını yansıtmaktadır. Erkeksilik araştırmaları çok sınırlı ve feminizme karşıtlıktan uzak olsa da, Bob Connell'ın (1995) analizinde toplumsal cinsiyet araştırmaları bir adım daha ileri götürülmeye çalışılır. O biyolojik ve kültürel determinizmi

reddeder, gerçeklikte cinsel davranışın bu iki faktörün bir karışımı olduğunu, hayatın farklı evrelerinde ve farklı yaşlarda farklılıklar gösterebileceğini öne sürer. Ayrıca ona göre, erkeksilik artık –kadınsılık gibi– sabit bir kendilik değildir, aksine farklı biçimler ve tarzlar kazanır. Cinsiyet ilişkilerine geleneksel olarak hegemonik erkeksilik – belirli bir toplumsal konuma egemen olmaya çalışan ve fiziksel şiddete veya ekonomik ve siyasal güce dayalı egemenlik ve tâbiyet ilişkisi üzerine kurulu bir erkeksilik– hâkim olsa bile, Batı dünyasında feminizm ve gay hareketi itirazlarını giderek yükseltmektedir. Connell'ın (1995) Avustralya erkekleri üzerine kapsamlı araştırması, modern erkekler arasında kendi cinsel imgeleri ve benlik imgeleri konusunda artan yaygın gerilimler, korkular ve güvensizliklerin varlığını, bazılarının erkeksiliklerini aşırı ve şiddetli biçimde ortaya koymaya yönelirken, diğerlerinin feminist hareketin cinsel eşitliğin, cinsel farklılığın övülmesi ve hatta erkeklerdeki kadınsı özelliklerin varlığının kabul edilmesiyle ilgili argümanlarını kabul etmeye ve bunları kendi içlerinde uzlaştırmaya çalıştıklarını açığa çıkarmıştır. Sonuç olarak Connell'a göre, bir güç yapısı olarak ataerkillik modern toplumda halen çok aşikâr olsa bile, artık meşruiyetini 'kaybetmiş'tir; erkekler bile onun hakkında kuşkular beslemektedir.

Üçüncü olarak, 'gay özgürlüğü' 1960'lar ve 70'lerde kendini bu kadar açığa vursa bile, bir toplumsal cinsiyet devrimi sadece erkekler ve kadınları değil, diğer 'toplumsal cinsiyetleri' de içerir. Ayrıca, bu husus, doğa-gelişme tartışmasında, eşcinsellik, transseksüellik ve benzeri özelliklerin doğuştan mı geldiği yoksa sonradan mı oluştuğu argümanında önemli bir unsurdur. Anthony Smith'e (1976) göre, "Hiç kimse [eşcinselliğin] genetik bir nedene sahip olup olmadığını bilemez... ancak çoğu biyolog çevrenin asıl katkıyı sağlayan unsur olduğu konusunda ciddi olarak bahse girecektir". Bu yüzden, psikiyatrlar ve diğer çok sayıda araştırmacı, eşcinselliğin kaynaklarını araştırırken, onları heteroseksüelliğin 'normal' yolundan uzaklaştıran olaylar veya tesadüfî etkenleri anlamak için, homoseksüellerin geçmiş yaşantıları üzerinde derinlemesine araştırmalar yaparlar. Bununla birlikte, Ken Plummer (1975) ve diğerleri, sembolik etkileşimci bir yaklaşımı kullanarak, toplumun 'eşcinselliği' yaratma ve bu yolla sadece yakın geçmişte belirli cinsel davranış biçimlerinin sapkınlık olarak etiketlenme biçimine işaret eder. Eşcinsellik Romalılar ve Grekler döneminde 'normal' olarak kabul ediliyordu. Modern çağda (19. yüzyılın sonlarından itibaren) eşcinseller ya 'saklanmak' ya da ortaya çıkarak heteroseksüel toplumun ideolojik ve fiziksel baskısına karşı gay bağımsızlığı için mücadele etmek zorunda kalmışlardır.

Transseksüeller (karşı cinsin vücuduna sıkışıp kalmış insanlar) araştırmasında bu noktalar daha çok aydınlatılmaktadır. Jan (James) Morris'in (1974) erkek bir bedenden kadın bir bedene geçişi anlatan tasvirleri cinsel özgürleşmenin inanılmaz bir açıklamasını oluştururken, Umman'da Xanithler ve Kuzey Amerikan Mohave yerlileri üzerindeki antropolojik araştırmalarda, *üçüncü* bir cinsiyetin varlığının mümkün olduğu, insanların biyolojik olarak erkek olmakla birlikte davranış ve görünüş bakımından kadın olabilecekleri ifade edildi. İlginç olan, söz konusu toplumların bu tarz toplumsal cinsiyet farklılıklarının üstesinden bizim toplumumuza göre daha kolay gelebilmeleri ve daha hoşgörülü olmalarıdır.

Dördüncü olarak, sadece erkek ve kadın, erkeksilik ve kadınsılık kavramları çerçevesinde tanımlanan toplumsal cinsiyet kavramı, farklı kültürler ve toplumlardan ziyade, büyük ölçüde Batı toplumlarına özgüdür. İlkel ve hatta modern toplumlar erkekler ve kadınlarla ilişkili cinsiyet özelliklerinin mutlaka bir cinsle sınırlı olmadığını ve bu davranış biçimlerinin zamana, yere ve rollere göre değişebileceğini giderek daha fazla kabul etmektedir. Hiçbir erkek tamamen erkeksi değildir ve günümüz toplumunda bile, erkeklere kendi gerçek benliklerini bulma ve oluşturmada ve bir baba, koca, hatta işveren olarak rollerini gerçekleştirme girişimlerinde 'kadınsı' yanlarını sergilemelerini, hatta kullanmalarını teşvik etmek artık oldukça sıradan bir davranıştır. Aynı şekilde, kadınlar böylece kendilerini daha fazla ifade etmeye ve –egemen üretim tarzları olarak kaba kuvvet ve fiziksel gücün yerini kişilerarası ilişkiler ve becerilerin aldığı bir ekonomi ve toplumda– kendi cinsel özelliklerini iyi bir avantaj sağlamak için kullanmaya teşvik edilmektedir. Şiddet içeren saldırganlık artık hoşgörüyle karşılanmamakta ve duygusal zekâ yüksek teknoloji ve bilgiyedayalı toplumlarda giderek daha fazla değer kazanmaktadır.

Ayrıca, erkekler artık çocukları ve eşleriyle ilişkilerinde duygularını daha rahat ifade ederlerken, kadınlar da giderek evde, işte ve kamusal hayatta cinsiyet tanımlarını ve neyin kabul edilebilir olduğu konusundaki yaygın düşünceleri –kontrol edemeseler de– en azından etkileme kapasitesini sergilemektedirler. Toplumsal cinsiyet kavramı günümüzde çok daha kapsamlı ve farklı bir anlam kazanmıştır ve artık belirli bir cinsiyetin davranışıyla ilgili kalıp-yargıları anlatmamaktadır. Bazı post-modern feministler, sınıf, etnisite ve hatta yaşın kadınların deneyimlerinde benzerlikler kadar farklılıklar da ürettiği bir toplumda ve küresel bir dünyada, artık kadın –hatta erkek– davranışının zenginliği ve çeşitliliğini yansıtmayan bu terimin kaldırılmasını talep etmektedirler. Diğer feminist yazarlar –ve giderek gay hakları

ve erkeksilik konusunda perspektifler geliştirmeye çalışanlar– 'özcü' bir konumu benimserler; onlar toplumsal cinsiyet kavramının hâlâ erkeklik, kadınlık ve ikicinsliliğin (androgynous) temel doğasını kavrayabilecek ve analiz edebilecek bir potansiyele sahip olduğunu düşünürler.

Toplumsal cinsiyet araştırmaları nihayetinde cinsel farklılıkların ve bu farklılıkların –kelimenin en geniş ve zengin anlamında– 'erkek' türünün gelişimine katkıda bulunma potansiyelinin kabul edilmesine ve büyük saygı gösterilmesine yardımcı olmuştur. Feministler uzun süredir kadınlar ve erkeklerin kamusal hayata tümüyle katkıda bulundukları yerler ve zamanlarda "dünyanın hepimiz için daha güvenli bir yer olacağı"nı öne sürmektedirler (Riker, 1996).

Toplumsal cinsiyet ilişkileri ve giderek artan eşcinsellik araştırmaları Anthony Giddens'ın (1993) 'refleksivite' adını verdiği ve her bireyin kendi toplumsal imgesi üzerinde düşünme ve onu idare yeteneğini anlatan şeyi yansıtmaktadır. Eşcinselliği sapkınlık olarak tasvir eden geleneksel analizlerdekinin aksine, Jefrey Weeks (1986) gibi yazarlar, gayleri genelde toplumun, özelde medyanın yapıştırdığı etiketler altında yaşamak yerine kendi kamusal imajlarını belirleme kapasitesine sahip olumlu ve kendinden emin bir konumda görürler. Nitekim, marjinal bir sosyolojik araştırma alanı olsa da, bir 'Eşcinsellik Teorisi' gelişmiştir. Seidman'ın (1998) ifadesiyle, "Sosyologlar cinsel azınlıklar araştırmasını pratikte daha büyük bir güç, anlam ve toplumsal organizasyon dünyasına açılan bir pencere olarak almaktan ziyade, bu alana analitik taraflılık içinde yaklaşma eğiliminde olmuşlardır".

David Bouchier (1983) feminist harekette üç temel ve çoğu kez farklı amaç belirler:

- cinsiyet farklılıklarının artık dikkate alınmadığı bütünleşmiş veya eşitlikçi bir toplum (Marksist ve sosyalist feministler);
- cinsiyet farklılıkların artık yer almadığı ikicinsli bir toplum (radikal feministler);
- erkekler ve kadınların artık aynı dünyayı paylaşmadıkları ayrışmış bir toplum (radikal feministler).

Başından beri, tüm hareket, bu hareketin amaçları ve tartışmaların doğası büyük bir değişim geçirmiştir. Hareketin tarihinde daha uç feminizm biçimlerine karşı aşırı bir tepki, feminist grupların siyah, lezbiyen ve eko-feministler biçiminde bölünmeleri, kadınların fırsatları ve etki güçlerinde görünür iyileşmeler karşısında taleplerde bir yumuşama ve post-modern feminizmin gelişimine bağlı olarak teorik

ve politik yaklaşımda bir devrim gibi farklı gelişmeler yaşandı. Erkeklerin araştırmaları ve onların erkeksiliğe ve kadınlara karşı değişen tutumları toplumsal cinsiyet ve ataerkillik konusundaki mevcut tartışmaya kapsam ve çeşitlilik kazandırdı. Bu tartışmanın zenginliği ve post-modern düşüncenin ortaya çıkışı toplumsal cinsiyet ve ataerkillik gibi kavramların tartışma ve eylemi yönlendirmedeki güçlü yanlarını yansıtmaktadır. Onların yirmibirinci yüzyılda tartışmayı hangi ölçüde biçimlendirecekleri henüz belli değildir.

Dolayısıyla, toplumsal cinsiyet kavramı, en genel anlamda, sosyolojinin kıyısında kalmaktan kurtulup ana-akıma girme potansiyeline, önemsiz bir konu olmaktan çıkıp sosyal tabakalaşma, ideoloji ve bilgi analizinde anahtar bir kavram olarak 'sınıf'ın yanında yer alma yeteneğine sahiptir. Kavram, gerçek anlamda özgürleşmiş bir topluma, sadece sınıfsal bölünmelerden değil, (toplumsal) cinsiyet rolleri ve kalıp-yargılardan da kurtulmuş bir topluma işaret etmektedir. O sınıfsız olduğu kadar iki-cinsli bir toplum olmalıdır. Fakat feministler ve gayler bu kavramın analitik değerine sıkıca sarılırken, çoğu erkek sosyolog –muhtemelen erkek kimliklerine ve itibarlarına zarar vereceği korkusuyla– hâlâ bu ısırgan otundan korkmuş görünmektedirler. Ayrıca, kavramın geleceği tartışılmaktadır. Toplumsal cinsiyet kavramı bütün sabit toplumsal rollerin giderek anlamsızlaştığı hızla değişen toplumlarda halen bir öneme sahip midir?

AYRICA BAKINIZ

- **ATAERKİLLİK** –toplumsal cinsiyet ve güç/iktidar konusunda anahtar bir fikir olarak

OKUMA ÖNERİLERİ

CLARKE, E. AND LAWSON, T. (1985), *Gender: An Introduction*, University Tutorial Press, Slough

GARRETT, S. (1987), *Gender*, Tavistock, London –tüm konuya kadınsı bir perspektiften kullanışlı bir bakış.

GRAY, J. (1992), *Men are from Mars, Women are From Venus*, Thorsons

LLOYD, B. AND ARCHER, J. (1982), *Sex and Gender*, Penguin, Harmondsworth –birçok biyolojik ve sosyolojik delilin özet ve değerlendirmeleri

MACCOBY, E.E. AND JACKLIN, C.N. (1974), *The Psychology of Sex Differences*, Stanford University Press, Stanford

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

BOUCHER, D. (1983), *Feminist Challenge*, Macmillan
CONNELL, R. (1995), *Masculinities*, Polity Press, Cambridge
GIDDENS, A. (1992), *The Transformation of Intimacy, Sexuality, Love and Eroticism in Modern Society*, Polity Press, Cambridge [*Mahremiyetin Dönüşümü: Modern Toplumlarda Cinsellik, Aşk ve Erotizm*, Çeviren: İdris Şahin, Ayrıntı Yayınları, Ağustos 1994]
MORIS, J. (1974), *Conundrum*, Faber, London
RIKER (1996)
SEIDMAN, S. (1996), *Queer Theory/Sociology*, Blackwell, Oxford
TOLSTON, A. (1977), *The Limits of Masculinity*, Tavistock, London –toplumsal cinsiyete erkek perspektifinden bir bakış
WEEKS, J. (1986), *Sexuality*, Tavistock, London –cinsellik konusundaki tüm konuları kapsayan bir çalışma

SINAV SORUSU

Sanayi toplumlarında aslında sınıf değil toplumsal cinsiyet en önemli toplumsal bölünmedir görüşünü değerlendiriniz. (AEB, Haziran 1988)

Çeviri: **Gülhan Demiriz**

41

Vasıfsızlaşma

Harry Braverman

Harry Braverman (1920-1976) New York'ta bir deniz işletmesinde bakır ustası olarak başladığı çalışma yaşamını farklı Amerikan eyaletlerinde metal işçiliği, boru döşemeciliği, çelik işçiliği, yük arabası tamirciliği gibi işlerde sürdürdü. 1950'lerde aylık yayımlanan *American Socialist* dergisinin editörlüğünü yaparak sosyalist gazetecilik ve yayıncılığa başlayan Braverman, daha sonra sol kanatta yer alan *Monthly Review Press*'te yöneticilik yaptı.

Gerek bedensel ve bedensel-olmayan zanaat üretimi deneyimleri, gerekse geleneksel emek süreçleri deneyimleri, onun 'Yirminci Yüzyılda Emeğin Düşüşü' alt başlıklı temel kitabı *İşgücü ve Tekelci Sermaye*'ye ilham kaynağı olmuş ve bu kitabı şekillendirmiştir. Onun da kabul ettiği gibi, teknolojik değişim en kıymetli zanaatlarda bile gerekli ve kaçınılmazdır. Braverman'ın itiraz ettiği nokta, bu teknolojik değişimlerin toplumu oluşturan sınıflar arasında bir uçurumun yaratılması, korunması ve derinleştirilmesinde etkin birer silâh olarak kullanılmasıdır.

> O yıllarda sadece endüstriyel süreçlerin dönüşümünü değil, aynı zamanda bu süreçlerin yeniden organizasyonunu; sahip olduğu zanaat mirası sistematik olarak elinden alınan işçiye nasıl çok az şey verildiğini veya hiçbir şey verilmediğini doğrudan gözleme imkânı buldum. Tüm zanaatkârlar gibi, en belirsiz biçimde bile olsa, bu duruma her zaman içerledim ve tekrar okudukça, bu sayfalarda sadece bilinçli bir toplumsal nefreti değil, muhtemelen kişisel bir aşağılanma duygusunu da buldum.

FİKİR

Modern sanayi gelişir ve yeni üretim yöntemleri kullanıma sokulurken, çoğu yazar yeni endüstriyel teknolojilerin modern işçiyi beden-

sel emeğin zorluklarından kurtarıp kurtarmadığı, onu vasıfsızlaştırıp vasıfsızlaştırmadığı, geleneksel beceri ve hünerlerinden uzaklaştırıp uzaklaştırmadığı ve onu bir insan robota, sadece montaj hattının bir başka dişlisine dönüştürüp dönüştürmediği konularında görüşler üretti.

Marksist bir kapitalist üretim tarzı anlayışını benimseyen Braverman'a göre, bu sistemin temel amacı verimliliği ve böylece kârlılığı arttırmaktır. Kapitalist çalışma sisteminde, işçi ihtiyaçları, duyguları ve potansiyelleri olan bir insan olarak görülmez. O sadece bir üretim birimi, bir artı-değer veya kâr kaynağıdır. Bununla beraber yeni teknolojinin amacı, Braverman'a göre, sadece üretkenliği değil, yönetimin işgücü üzerindeki kontrolünü de artırmaktır. O sınıfsal bir sömürü sistemi olduğu kadar sınıfsal bir kontrol sistemidir. *İşgücü ve Tekelci Sermaye* (1974) kapitalist emek sürecinin işleyiş biçiminin ayrıntılı bir tasviridir.

Sanayi Devrimi'nin ilk dönemlerindeki geleneksel zanaatkâr bir ölçüde bağımsızdı ve kendi işinde çalışıyordu. O kendine ait bir işyerine ve kendi üretim araçlarına sahipti; hammaddeleri satın alıp ürünü doğrudan tüketiciye satıyordu. Tasarımdan uygulamaya kadar üretim süreci için gerekli bütün bilgi ve vasıflara sahipti. Patronuyla ilişkisinde belirli bir statüye ve güce sahipti. Fakat bu üretim sistemi pahalı ve verimsiz olmakla kalmayıp, üretim sürecinin kontrolünü zorlaştırıyordu. Fabrika sistemi içindeki işgücü gelişmiş bir idari kontrol mekanizmasıyla merkezileştirilmesine rağmen, çalışma grupları hatırı sayılır bir özerklik ve özgürlüğe sahipti.

Bütün bunlar yirminci yüzyıl başında F.W. Taylor'ın geliştirdiği bilimsel yönetim tekniklerinin uygulanmaya başlamasıyla değişti. Bu tekniklerin temel amaçlarından biri, işçileri vasıfsızlaştırarak ve tüm bilgi ve malûmatı fabrika yönetiminin elinde toplayarak etkililiği artırmaktı. Bu devrimci emek süreci üç temel prensibe dayanıyordu.

1. Emek sürecinin işçileri vasıfsızlaştırması: yönetimin işçilerin önceki bütün geleneksel bilgilerini kendi bünyesinde toplaması ve bu bilgileri "kurallar, yasalar ve formüller"e indirgemesi.
2. Tasarımın uygulamadan, yani zihinsel çalışmanın bedensel emekten ayrılması. Böylece iş inisiyatifi ve plânlaması yönetimin kontrolüne geçer. Görev bölümü yapılır ve hatta görevler alt bölümlere ayrılır, basitleştirilir ve parçalanır, işçi üretim sürecini anlama ve plânlama gücünden büyük ölçüde yoksun bırakılır ve devasa bir montaj hattının basit bir dişlisi konumuna indirgenir.

3. Emek sürecinin her basamağını ve bu sürecin uygulanma biçimini kontrol amacıyla bilgi üzerinde bir tekel kurulması. Bu sayede her görev yönetim tarafından en ince detaylarına kadar plânlanır ve işçinin rolü yazılı talimatları rutin olarak uygulamakla sınırlandırılır.

Braverman, bilimsel yönetim sayesinde işçilerin geleneksel bilgi ve niteliklerinin yönetimin tekelinde toplandığını ve böylece işgücünün büyük ölçüde kontrol edilebilir ve yönlendirilebilir emek birimlerine indirgendiğini –yabancılaşmış, izole, güçsüzleştirilmiş ve konumu kolayca değiştirilebilecek bir duruma dönüştürüldüğünü– belirtir. İşgücü üzerindeki bu tepeden tam kontrol, işgücünün bu parçalanmışlığı Henry Ford'un dev montaj bantlı fabrikalarında uygulanmakta ve yeni teknolojiler, ister otomasyon isterse bilgisayarlar veya robotlar biçiminde, bu kontrol sürecini vasıfsızlaşma aracılığıyla genişletmektedir.

Günümüzün yeni teknolojileri –bilgisayar ve sanayi robotu– sadece bu otomasyon ve kontrol sürecinin genişletilmesidir.

Braverman tezini şöyle genişletir: bu vasıfsızlaşma süreci sadece fabrika veya atölyeyle sınırlı değildir, modern işyeri olarak tanımlanabilecek bütün iş ve üretim alanlarında görülebilir. Günümüzde bir memur, bilgi, güç ve etkiye sahip bir insandan ziyade, sadece bir üst yönetici veya Büro Amiri tarafından bilgisayarlar ve telekomünikasyon yoluyla denetlenen kâğıt montaj hattının bir dişlisidir.

Zaman-hareket çalışmaları, açık-ofis sistemi ve yeni teknolojilerin gelişimiyle bedenen çalışmayanlar bile vasıflarını, iş sürecindeki konumları ve kontrollerini yitirmişlerdir. Onlar aynı zamanda eski değerlerini yitirmiş, bir başkasının yerine kolayca kullanılabilir hale gelmişler ve yaptıkları işler rutinleşmiştir. Bu vasıfsızlaştırılmış, güçsüzleştirilmiş ve yabancılaştırılmış çalışanlar, gerçek bir iş doyumundan yoksun anlamsız ve mantıksız görevleri yaparken büyük ölçüde dışsal kontrole tâbilerdir. Para sayma makinelerinin etkisi ve amacını banka kasiyerlerinin geleneksel rolleri, statüleri ve sayılarıyla karşılaştırın. Ayrıca, günümüzde modern fabrika ve büro çalışanlarının yerini nasıl yeni makinelerin veya vasıfsız ve yarı-vasıflı işgücünün aldığını düşünün.

Braverman tartışmasını, vasıfsızlaşma sürecini Marksist *proleterleşme* teziyle, emek sürecindeki değişimleri de gelişmiş kapitalist toplumların sınıfsal yapısındaki değişimlerle ilişkilendirerek sürdürür. Bu teoriye göre, gelişmiş kapitalist toplumlarda modern işçi daha orta sınıf, daha zengin ve bağımsız değildir, aksine gerçekte proleter-

leşir, gerek özel girişimin gerekse devletin bir hizmetkârı olarak sermayenin bir çalışanı durumuna indirgenir. Ona göre, kapitalist toplumlardaki üretim ilişkileri esas itibariyle bir tahakküm ve itaat ilişkisidir ve böylece sistem burjuvazi ve proletarya olmak üzere iki temel sınıf yaratır. Proletarya "emek-gücünden başka bir şeyi olmayan, hayatını sürdürebilmek için işgücünü satan" bir sınıftır. Vasıfsızlaşma süreci bütün çalışma alanlarına nüfuz ettiği için, Braverman'a göre, 'hemen hemen tüm nüfus', ister özel firmalarda isterse onun temsilcisi devlet kesiminde olsun, "sermayeye tâbi duruma gelir". Braverman bu tanımı kullanarak Amerikan işgücünün yaklaşık % 70'inin proletaryaya dâhil edilebileceğini düşünür ve hatta alt düzeydeki yöneticiler, teknisyenler ve devlet memurları gibi orta sınıfları oluşturan kesimlerin % 15 ilâ % 20'sinin sermayenin mükâfatları ve ayrıcalıklarından küçük de olsa bir pay alırken, aynı zamanda proleter koşulların izlerini taşıdıklarını öne sürer. Nihayetinde bu sınıflar, tekelci sermaye acımasızca kâr peşinde koşarken vasıfsızlaşır ve tamamen proleterleşirler. Emek sürecinin kontrolüyle, yeni makineler ve teknolojilerle nüfus üzerindeki vasıfsızlaşma, kontrolsüzlük ve değersizleştirme yönündeki bu yoğun baskı, sonuçta proleter isyan koşullarını yaratacaktır –ancak Braverman bunun ne zaman gerçekleşeceği konusunda tahminler yapmamaya dikkat eder. Özetle ona göre:

> Bütün insanlık aslında 'insanlığın' genel amaçlarına hizmet etmekten ziyade onu kontrol altına almaya hizmet eden bir emek sürecine tâbi kılınmaktadır. Bu yüzden, insanların emek süreci üzerindeki kontrolü, somut bir biçim kazanarak tam karşıtına, yani emek sürecinin insan kitleleri üzerindeki kontrolüne dönüşür. Makineler bu dünyada insanlığa hizmet eden bir şeye değil, makine sahiplerine sermaye birikimi sağlayan bir araca dönüşürler. Yöneticiler, kapitalizmin başından beri, insanların makineler aracılığıyla emek sürecini kontrol yeteneklerini, üretimin doğrudan üretici tarafından değil sermaye sahipleri ve temsilcileri tarafından kontrol edilebileceği temel bir araç olarak görmüşlerdir. Bu yüzden, makineler, emeğin üretkenliğini artırma gibi teknik bir işlevin yanı sıra (bu bir sosyal sistem içinde makineleşmenin bir işareti sayılabilir), kapitalist sistem içinde geniş bir işçi kitlesini işleri üzerindeki kontrolden yoksun kılma işlevine de sahiptir (Braverman, 1974).

Braverman, benzer süreçlerin sosyalist ülkelerde de görüldüğünü kabul etse bile, bunların batılı teknolojilerin kullanılması ve taklit edilmesi sonucunda ortaya çıkan geçici özellikler olduğunu öne sürer. Temel farklılık, sosyalist ülkelerde asıl amacın acımasız bir kâr

arayışı veya işçiyi değersizleştirmek olmamasıdır. Üretim araçlarının ortak mülkiyetinin söz konusu olduğu yerlerde, yeni iş teknikleri çalışma deneyimlerinin zenginleştirilmesi ve işçinin iş üzerindeki kontrolünün yaygınlaştırılması için kullanılabilecektir. Braverman teknik ilerlemeye değil, bunun bir sömürü biçimi olarak kullanılmasına karşıdır.

KAVRAMSAL GELİŞİM

İşgücü ve Tekelci Sermaye bir klâsik, Marksist sınıf ve emek süreci analizlerinde önemli bir gelişme olarak değerlendirilmiştir: "eser son on yıldır Marksist ekonomi politik alanında İngilizce yayımlanmış en önemli iki çalışmadan biridir" (Rowthorn, 1976). Bu kitap, modern iş tekniklerinin iş deneyimini zenginleştirdiğini ve ona yeni vasıflar kazandırdığını savunan yaygın liberal iddialara radikal, güçlü ve şiddetli bir eleştiridir ve bu tekniklerin özellikle işçi sınıfını böldüğünü ve etkisizleştirdiğini vurgular. O, her düzey ve meslekteki iş süreciyle ilgili birçok araştırmaya ilham kaynağı olmuştur. Kitap emek süreciyle ilgili tartışmaların odak noktasını oluşturmuş ve hatta Graeme Salaman'ın (1986) 'Bravermania' adını verdiği bir tutkuya yol açmıştır. Yeni, bedensel-olmayan birçok meslekle ilgili yapılan araştırmalar vasıf, kontrol ve iş doyumu düzeylerinde çok az ilerleme olduğunu gösterir: "Kimya teknisyenine otomasyonun büyük önemi tekrar tekrar hatırlatılır... ancak onların çok azı ibre okumayı öğrenmenin saatin kaç olduğunu söylemekten daha zor olup olmadığını düşünmekten vazgeçmiştir" (Braverman 1974). Braverman'ın tezi, en azından 1985 matbaacılar uyuşmazlığına kadar, farklı işçilerin vasıfsızlaşmaya direnme girişimleri konusunda temel teorik bir açıklama sağlamıştır. Bu tez Marksist sınıfsal formasyon ve sınıf ilişkileri analizlerini canlandırmış ve onu yeniden radikal analizlerin merkezine yerleştirmiştir.

Ancak, akademik çevrelerin yoğun ilgisi ve sol kanattaki coşku zamanla sönmüş ve vasıfsızlaşma tezine eleştiriler başlamıştır.

Tanımlar

İlk olarak, vasıf terimi muğlaktır. O, bilgi ve/veya el becerisiyle ilgili gerçek niteliklerin yan sıra, yöneticiler ya da işçilerin belirli bir işi yüceltmek veya aşağılamakta kullandıkları etiketleri anlatabilir. Vasıflar teknik ya da kişisel olabilir ve çoğu kez bir meslek, içerdiği iş ve görevler büyük ölçüde vasıfsız olsa bile 'vasıflı' olarak etiketlenebilir.

İşler vasıfsızlaşabilir, ancak işçiler değil –onların vasıfları yeniden artırılabilir veya üretim sürecindeki konumları değiştirilebilir. Bu tür belirsiz tanımlarla 'vasıfsızlaşma' analizleri yapmak oldukça sorunludur.

İkinci olarak, Braverman'ın proleter sınıf tanımı çok basit olduğu kadar, çok genel olduğu için de büyük ölçüde eleştirilmiştir. Çünkü Braverman bu tanıma bütün işçi 'sınıflar'ını dâhil etmeye çalışır.

İş stratejileri

Braverman, kapitalistlerin işgücünü kontrol etmek ve vasıfsızlaştırmak için sahip oldukları bilgi ve kaynakları, onların böyle bir stratejiyi ısrarla sürdürme iradelerini fazlaca abarttığı, buna rağmen, birçok çalışma grubunun böyle bir sürece direnme kapasitesini küçümsediği için eleştirilmiştir. Bazı yöneticiler iş koşullarını, sözgelimi, iş rotasyonu ve insan ilişkileri yaklaşımıyla geliştirmeyi hedeflerken, diğer bazıları da işgücünü kontrol etmek için Taylorizm ve vasıfsızlaştırma gibi alternatif stratejilere başvurmuşlardır. Tarihsel araştırmalar birçok sendikanın, özellikle teknik elemanlar sendikalarının başarılı bir biçimde direnç gösterdiğini veya en azından vasıfsızlaşma girişimlerini yönlendirdiğini göstermiştir. Sadece bilimsel yönetime odaklanan Braverman, farklı yönetim stratejilerini ve örneğin İsveç'tekine benzer farklı endüstri ilişkilerini göz ardı etmiştir. Graham Winch (1983) ve David Knights *vd.*nin (1985) öne sürdüğü gibi, işverenler basitçe kendi işçilerini kontrol arzusuyla motive olmazlar. Onlar rakip firmaların sıkı rekabetiyle karşı karşıyadırlar ve ayakta kalabilmek için yeni teknolojileri benimsemek zorundadırlar.

Daha yakınlarda, Micheal Piore (1986) ve John Atkinson (1985) gibi yazarlar, 1980'ler ve 90'lardaki post-Fordist çağda, esnek uzmanlaşmaya yönelik bir eğilimi, çalışanlara yüksek düzeyde özerklik, kontrol ve sorumluluk tanıyan bir yönetim yapısı içinde oldukça eğitimli uzmanlar ekibiyle işleyen 'Esnek Firma yönündeki hareketi ortaya koymaya çalışmışlardır. Yüksek endüstriyel rekabet düzeyleri ve yeni teknolojilerin yoğun gelişimi firmaları ayakta kalabilmek için daha esnek ve daha işçi yönelimli olmaya zorlamaktadır. Çokvasıflılık, özel-sözleşmeler ve rotasyon modern yönetimin slogarılarıdır. İşçi kontrolü ve yönetimi günümüzde Braverman'ın 1970'lerde düşündüğünden çok daha farklı ve çeşitlidir. Internet, e-ticaretle birlikte beceri uzmanlaşması ve idarî kontrole bir başka devrimci boyut daha eklenmektedir.

Büro işi ve büro işçiliği analizleri

Örneğin Crompton & Jones (1984) ve Goldthorpe'un (1980) çalışmaları Braverman'ın çoğu büro işin rutin bir özellik taşır ve çok az vasıf, kontrol veya iş doyumu içerir görüşünü desteklese de, büro çalışanlarının büyük bir kısmı yeni teknolojileri kendilerini çok sıkıcı görevlerden kurtaran, vasıfları ve otoritelerini geliştirmeleri ve yaygınlaştırmaları için fırsat sağlayan bir kurtarıcı olarak karşılamaktadır (National Economic Development Office Study, 1983). Ayrıca, büro çalışanları "yeni, büyük bir proletarya oluşturmazlar", onlar daha ziyade yaş, nitelik, cinsiyet ve görev düzeylerine göre tabakalaşırlar. Bedenen çalışmayanlar gibi büro işçileri de oldukça hareketlidir ve ara konumlara geçebilirler (ve geçerler). Büyük ölçüde özdenetime sahiplerdir ve daha ziyade vasıfsızlaşmaya ve meslekî statü kaybına karşı örgütlenirler; sınıf bilinci işçi sınıfına göre daha düşüktür. Beyaz yakalılar 1970'lerde daha fazla sendikalaşmış olabilir, ancak bunun nedeni, bedenen çalışan işçilerle aralarındaki sınıf/statü farkını ortadan kaldırmak değil korumaktı. Beyaz yakalılar kendilerini hâlâ proletaryayla değil kapitalist sınıfla, yani tâbi olanlarla değil otorite konumundakilerle özdeşleştirme eğilimindedirler.

Marksist eleştiriler

Marksist yazarlar, Braverman'ın sınıf analizini, ilk olarak, modern işçi sınıfını sınıfsal konum kadar sınıf bilincine göre de analiz etmediği, ikinci olarak, bu analizi daha genel bir siyasal tahakküm ve sınıf mücadelesi biçimleri analizi çerçevesine yerleştirmediği için eleştirmişlerdir. Modern işçi sınıfını 'kendisi için' bir sınıf olarak değil, sadece 'kendi içinde' bir sınıf olarak analiz eden Braverman, sınıf bilinciyle ilgili bütün öznel unsurları göz ardı eder ve işçi sınıfını üzerindeki kontrole direnmekten aciz pasif bir sınıf olarak resmeder. Bu determinist resim sınıf mücadelesi ve sınıf çatışmasını Marksist analizin merkezine yerleştiremez ve kontrol amaçlı temel diyalektik süreçler ve mücadelelere dikkat bile çekmez.

Feminist eleştiriler

Feministler Braverman'ı analizine kadın emeğini dâhil ettiği için överler, zira Braverman, tekelci kapitalizmde erkek işgücünün yerine ikame edebilmek ve böylece çoğu işin statü, vasıf ve maliyetini düşürmek için kadınların yedek işgücü ordusu olarak kullanıldıklarını göstermiştir. En azından, cinsiyete-dayalı tabakalaşma sınıf analizlerinde kullanılmıştır. Yine de feministler Braverman'ı, geniş bir pers-

pektiften bakmadığı, emek süreci analizinde ev içi işbölümü, aile içinde kadının ücretsiz çalışması ve ev işinin değersizleşmesi gibi konulara yeterince değinmediği için eleştirmişlerdir. Aynı şekilde, Braverman'ın sınıf analizinde işçi sınıfı içindeki cinsiyet farklılaşmaları ve bölünmelere diğerleri kadar yer verilmemiştir.

Tarihçilerin eleştirileri

Tarihçiler Braverman'ın açıklamasını şu gerekçelerle eleştirirler:

- tarihsel olarak, özellikle vasıfsızlaşmanın ölçümü, derecesi ve yönü konusunda hatalı olduğu için;
- geleneksel zanaat işçisini romantize ettiği ve sanayi-öncesi toplumlarda bir tür 'işin altın çağı' olduğunu öne sürdüğü için. Braverman'a göre, geçmişte iş yirminci yüzyıl fabrikalarında olduğu kadar sıkıntılı, sömürücü ve baskıcı değildi.

Braverman'ın vasıfsızlaşma tezi günümüzde işyerindeki yeni gelişmeler ve araştırmalar ışığında bir ölçüde modası geçmiş gibi görünse de, haklı olarak bu sosyolojik ve radikal tartışmaya temel bir katkı olarak alkışlanmakta ve hatta on beş yıl sonra bile emek süreci ve işin doğasıyla ilgili modern analizleri biçimlendirmektedir. Aslında, Braverman ne teknolojik ilerlemeyi, ne de teknoloji ve bilimi eleştirir. O da, Marx gibi, yeni bilim ve teknolojileri onaylar. Onun itiraz ettiği şey, kapitalizmin yeni üretim yöntemlerini, işi zenginleştirecek ve işçiyi makineye kölelikten kurtaracak bir araçtan ziyade, "toplumdaki sınıflar arasında uçurum yaratma, bu uçurumu sürdürme ve derinleştirmede tahakküm silâhları olarak" kullanmasıdır. Ona göre, bu özgürleşme sadece sosyalist toplumda mümkün olacaktır. Post-Fordist yazarlar Braverman'ın korkularını çoğu kez paylaşırlar, ancak bazı yazarlar, sanayi-ötesi kapitalizmde bile modern işçinin daha fazla kontrol ve özgürlüğe sahip olduğunun göstergelerini ortaya koyarken, öte yandan Internet, küresel üretim ve dünya çapında iletişim çağında, teknolojik ve endüstriyel değişimin dayatmaları ve baskıları karşısında modern iş yöntemlerinin geliştirilmeye çalışıldığını belirlemişlerdir.

Braverman'ın çalışmasının çağı geçmiş gibi görünse de, onun kavrayışları, ilgileri ve soruları iş, kontrol ve emek süreci üzerindeki süregelen tartışmaları biçimlendirmeyi sürdürmektedir.

AYRICA BAKINIZ

- **BİLİMSEL YÖNETİM** –Braverman'ın eleştirilerinin hedefi olarak
- **POST-FORDİZM** –post-modern bir endüstriyel gelişme teorisi olarak

OKUMA ÖNERİLERİ

BRAVERMAN, H. (1974), *Labour and Monopoly Capital*, Monthly Review Press –Braverman'ın bu çalışması verilen emeğe değecektir

WOOD, S. (ED.) (1982), *The Degradation of Work? Skill, Deskilling and Labour Process*, Hutchinson, London

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

CROMPTON, R. AND JONES, G. (1984), *White Collar Proletariat*, Macmillan

GOLDTHORPE, J.H., LOCKWOOD D. *ET AL.* (1980), *Social Mobility and Class Structure in Modern Britain*, Clarendon Press

KNIGHTS D. *ET AL.* (EDS.) (1985), *Job Redesign*, cited in *Society Today/New Society*, 8 Nov. 1985

LOCKWOOD, D. (1958), *The Black Coated Workers*, Allen & Unwin

RITZER, G. (1993), *The McDonaldization of Society*, Pine Forge Press, Thousand Oaks, CA [*Toplumun Mcdonaldlaştırılması*, Çeviren: Şen Süer Kaya, Ayrıntı Yayınları, Haziran 1998]

RITZER, G. (1996), *Sociological Theory*, Ch. 8, McGraw Hill, New York

SALAMAN, G. (1986), *Work*, Tavistock, London

SINAV SORULARI

1 "Teknolojik değişimin en önemli etkisi, çoğu işte vasıf düzeyi düşerken az sayıda işte vasfın yükselmesidir." Tartışınız (Oxford Komitesi, Mayıs 1985)

2 Teknolojik değişme kaçınılmaz olarak işlerin 'vasıfsızlaşma'sıyla sonuçlanır mı? (Oxford Komitesi, Mayıs 1986)

3 Gelişmiş sanayi toplumlarında teknoloji ve iş doyumu arasındaki ilişkiyi inceleyiniz. (AEB, Haziran 1983)

4 "Memurların ve vasıflı beden emekçilerinin sınıfsal konumları artık hemen hemen aynıdır." Tartışınız (AEB Haziran 1988)

5 "Gelişmiş sanayi toplumları kendi işçilerinden vasıflarını sürekli artırmalarını isterler" düşüncesini tartışınız. (AEB Kasım 1984)

6 "Beyaz yakalı işçilerin konumu giderek beden işçilerin konumunu andırmaktadır!" Bu görüşü ve beyaz yakalı işçiler açısından sonuçlarını tartışınız. (AEB Haziran 1989)

Çeviri: **Özlem Balkız**

42

Yakınlaşma Tezi

Clark Kerr vd.

Yakınlaşma tezi ortak bir emeğin ürünü olmakla birlikte, Clark Kerr genelde bu fikrin asıl sahibi olarak kabul edilir. Pensilvanya, Stoney Creek'te doğan Clark Kerr (1911-) Swartmore Koleji, Stanford Üniversitesi ve Kaliforniya Üniversitelerinde okumuş, akademik kariyeri sırasında ayrıca 32 şeref payesi kazanmıştır. Antioch Koleji, Kaliforniya ve Stanford Üniversitelerinde dersler vermiş ve araştırmalar yürütmüştür. 1940-45 yılları arasında Washington Üniversitesinde öğretim üyeliği yapan Kerr, sonraki 30 yıl içerisinde Endüstriyel İlişkiler Müdürlüğünden üniversite rektörlüğüne ve Kaliforniya Üniversitesi'nde Endüstriyel İlişkiler Başkanlığı ve Profesörlüğüne kadar yükselmiştir. Kerr 1974-1979 yılları arasında Yüksek Eğitimde Politika Çalışmaları Carnegie Konseyinde başkan olarak görev yapmıştır. Ulusal Savaş İşgücü Heyeti, Liman İşverenleri, Uluslararası Gemi Yükleme ve Boşaltma İşçileri ve Ambar İşçileri Sendikaları, Hükümetler Arası İlişkiler Başkanlık Komisyonlarında ve Ulusal Hedefler ve eğitimle ilgili birçok komisyonda farklı danışmanlık görevlerinde bulunmuştur. Gazete, uçak, konserve yapımı ve petrol endüstrileri gibi alanlarda hakemlik yapmış, Britanya, Gana ve Kenya gibi yabancı ülkelerde dersler vermiştir.

Belli başlı yayınları:

- *Sendikalar, Yönetim ve Kamu* (E. Wright ile birlikte) (1962)
- *Sanayi Toplumlarında İşçi ve İdare* (1964)
- *Marshall, Marx ve Modern Zamanlar* (1969)
- *Emek Piyasaları ve Ücret Tespiti* (1977)
- *Eğitim ve Endüstriyel Gelişme* (1979)
- *Sanayi Toplumunun Geleceği* (1983)
- *Sanayileşmecilik ve Endüstriyel İnsan* (Dunlop, Harbison ve Myers ile birlikte –1962)

Yakınlaşma tezinin tek savunucusu Clark Kerr ve arkadaşları J.T. Dunlop, F. H. Harbison ve C.A. Myers değildi –Daniel Bell, Ralf Dahrendorf ve bazı diğer yazarlar da benzer tezler öne sürmüşlerdir, fakat Kerr ve arkadaşları *Sanayileşmecilik ve Endüstriyel İnsan* isimli kitaplarında bu temel fikrin önemli ve en detaylı yorumunu geliştirdiler.

FİKİR

Bazı yazarlar, sanayileşmenin yaygınlaşarak dünya genelinde toplumların hâkim bir özelliği haline gelmesiyle, Birinci ve Üçüncü Dünya ülkeleri, Doğu ve Batı arasındaki ekonomik, politik ve toplumsal açıdan büyük farklılıklara rağmen, sonuçta bütün toplumların eşit düzeye geleceklerini öne sürmüşlerdir. Onların hepsi benzer ekonomik, siyasal ve sosyal sistemlere sahip tekbiçimli belirli bir sanayi toplumuna doğru yakınlaşacaklardır. Bu yolla, söz konusu yazarlar uluslararası farklılıklar ve eşitsizliklerin ortadan kaldırılacağı, daha barışçıl ve istikrarlı bir bolluk, birlik ve kardeşlik dünyasının gelişeceği kehanetinde bulunmuşlardır. Herbert Spencer gibi yazarlar toplumsal evrimin temel yasalarına, Marx ve Rostow ekonomik gelişme evrelerine dikkat çekerken, Clark Kerr ve arkadaşları sınaî ilerlemenin itici gücünü 'sanayileşmenin iç mantığı'nın oluşturduğunu düşünürler. Onlara göre, sınaî yakınlaşmanın ardındaki temel dinamik teknolojidir. İleri sanayi toplumları, kaçınılmaz olarak son teknolojiler için yarışmak ve bu teknolojileri kullanmak zorunda oldukları gibi, yine kaçınılmaz olarak ekonomik, sosyal ve politik yapıları da benzer özelliklere uyum sağlamak zorundadır. 'Çelikte, tekstilde ve hava ulaşımında aynı teknoloji dünya genelinde aynı tür bir meslekî yapıyı gerekli kılmaktadır' (C. Kerr *vd.*, 1962). Benzer şekilde modern sanayi, gerek kapitalist Batıda gerekse komünist Doğuda, benzer beceri, vasıf ve ücret yapılarına sahip benzer bir işçi tipini gerektirecektir. Dolayısıyla, meslek ve ücret sistemlerindeki farklılıklar giderek azalırken, kapitalist ve komünist toplumların tabakalaşma sistemleri birbirine yakınlaşacaktır.

Kerr *vd.* tezlerini açıklamak için devrin görünürdeki en muhalif iki toplumu Amerika ve Rusya'yı karşılaştırırlar. Bu yazarlar, İngiliz Sanayi Devrimi neticede –Amerika Birleşik Devletlerindeki 'serbest piyasa' modeli ve Britanya ve Batı Avrupa'daki karma ekonomilerden, S.S.C.B. ve Çin'deki merkezi plânlamacı sistemlere kadar– birçok farklı sanayi toplumu yaratsa bile, bütün sanayi toplumlarının bazı kesin ortak özelliklere sahip olduklarını göstermeye çalışırlar.

- Onların tümü, daha kompleks makinelerin ve otomasyonun talepleriyle başa çıkabilmek için daha vasıflı bir işgücüne ihtiyaç duyarlar. Bu işgücü, kaçınılmaz olarak, gerek meslek ve beceri düzeyleri, gerekse ücretleri, çalışma saatleri, çalışma koşulları ve statüleri bakımından giderek kendi içinde farklılaşacaktır.
- Sanayi toplumlarının, bu mesleki çeşitliliği üretebilmek için, hem oldukça hareketli ve hem de meritokratik (liyâkata dayalı) olmaları gerekir. Gerekli vasıflara sahip personeli işe almak için sınıfsal ve sosyal farklılıklar giderilmeli, atamalar önceki dönemde olduğu gibi atfa dayalı olarak değil liyâkat ve yeteneğe göre yapılmalı ve işçiler işler ve alanlar arasında geçiş yapabilmelidir. Böylece sanayi toplumları daha açık ve daha eşit hale geleceklerdir.
- Eğitim sistemi, bu tür bir işgücünü üretmede, ileri endüstriyel çalışma için gerekli vasıfları, bilgi ve yaklaşımları kazandırmada; bir taraftan yönetim, teknoloji ve profesyonel alanlarda uzmanlaşmış yetenekler üretirken, öte yandan halkın genel hesap becerileri ve okuryazarlık düzeyini yükseltmede merkezi bir rol oynayacaktır.
- Sanayideki gelişmeyle beraber toplum daha kompleks hale gelecek, kentler büyüyecek, kitle iletişimi ve ulaşım daha fazla önem kazanacaktır. Hükümetler, geniş çaplı sınaî planlama ve denetim konusunda daha fazla sorumluluk almak zorunda kalacaklardır.
- Sanayileşmenin artışına bağlı olarak ülkeler arasındaki kültürel farklılıklar azalacaktır. Bütün sanayi toplumları giderek bilim ve teknolojinin, değişme ve ilerlemenin, medya ve eğitimin, rekabet, maddecilik ve çalışma ahlâkının ortak değerlerine boyun eğeceklerinden, toplumsal değerler ve normlarda bir konsensüs ve uzlaşma ortaya çıkacaktır.

Yakınlaşma tezine göre, sanayileşme dünya geneline yayılacağı ve ileri sanayi toplumları daha fazla birbirlerine benzeyecekleri için, dünyada çatışmalar azalacaktır. Batıdaki mevcut hayat tarzı ve kültürün, yakın bir gelecekte, ister Japonya, ister Rusya, isterse Latin Amerika'da olsun, sanayileşmiş bir dünyanın tipik bir özelliği haline geleceği açıktır.

KAVRAMSAL GELİŞİM

Yakınlaşma tezi geleceğin endüstriyel dünyasının çok iyimser bir yorumudur. Hedeflerinde oldukça Amerikandır ve 1960'ların başındaki umut ve idealizmin tipik bir ürünüdür. O ortak, istikrarlı ve barışçı bir dünya toplumuna doğru kademeli bir evrimi savunan işlevselci bir düşüncedir ve bu yaklaşımın tezlerini destekleyecek pek çok delil vardır. Modern Amerika, Rusya ve Batı Avrupa pek çok ortak yana sahiptir. Onlar giderek daha benzer teknolojiler kullanmakta (ve teknoloji alışverişi yapmakta), sosyal ve politik sistemleri –Batının makro ekonomik plânlamaya kayması ve komünist ülkelerde piyasa güçleri ve tüketimciliğin gelişmesiyle– birbirlerine yakınlaşır görünmektedir. Güney Kore, Hong Kong ve Singapur gibi yeni sanayileşen ülkeler de sanayileşip batılılaştıkça eski kültürel değerlerini kaybediyor görünmektedirler.

Fakat bu tür benzerlikler ve yakınlaşma unsurları gerçek olmaktan çok yüzeyseldir ve bu tezle ilgili detaylı araştırmalar, hem Clark'ın teorisinin hem de onun, yakınlaşmanın kaçınılmaz olduğu ve bir iç teknolojik mantık tarafından kontrol edildiği tezinin önemli zayıflıklar içerdiğini göstermiştir:

- Onun kavram ve tanımları oldukça muğlaktır ve kesinlikten uzaktır. Bütün sanayileşmiş toplumlarda genel benzerlikleri bulmak nispeten daha kolay olsa bile (hepsi büyük ölçekli fabrika sistemleri kullanır, ayrıntılı bir işbölümüne sahiplerdir ve giderek kentlileşmekte ve tüketime dayalı hale gelmektedirler), çok belirgin farklılıklar bulmak da aynı ölçüde kolaydır. En basitinden, 'demokrasi'nin Britanya ve Polonya, Fransa ve Güney Kore'de nasıl işlediğini karşılaştırabilirsiniz.
- Kerr *vd.*'nin sanayi toplumlarının temel özellikleriyle ilgili iddialarından çoğu tam olarak doğru değildir. Gelişmiş toplumlar geleneksel toplumlara göre daha açık ve meritokratik olsalar da, atfetme ve akrabalık bağları oğulların babalarının benzer sosyal statü ve güce sahip mesleklerine geçmelerini sağlamada halen güçlü etkilere sahiptir. Benzer şekilde, gelişmiş sanayi toplumları giderek daha eşitlikçi gibi görünseler de, gerçekte toplumsal farklılıklar varlığını sürdürmektedir, fakat bu farklılıklar genel hayat standartlarında genel bir yükseliş nedeniyle gizli kalmıştır. 1970'ler ve 80'lerdeki kriz toplumsal eşitsizliklerin her zamanki kadar büyük olduğunu göstermiş, en son resmi rakamlar 1986'da Britanya'da 16 milyon insanın yoksulluk içinde yaşadığını, yaklaşık 4 milyon işsiz olduğunu; ve Kuzey ve Güney İngil-

tere'nin hayat standartları, sağlık ve iskân bakımından neredeyse farklı dünyalar olduklarını açıkça gözler önüne sermiştir. Benzer şekilde, komünist ülkelerde, eşitsizlikler ortadan kalkmak bir yana, sosyal farklılıklar varlığını halen sürdürmektedir. Mervyn Matthews'e (1978) göre, bu farklılıklar, kendi güç ve ayrıcalıklarını koruma kaygısı içindeki politik ve bürokratik elitlerce "aktif olarak desteklenmektedir". Son olarak, John Goldthorpe'un modern Britanya araştırmasının (1968) gösterdiği gibi, toplumsal hareketlilik, özellikle uzun mesafeli hareketlilik yakınlaşma kuramcılarının bizi inandırmaya çalıştıkları kadar büyük ve engelsiz değildir.

- Ancak temel eleştiri tezin determinizmiyle, özellikle sanayileşme ve teknolojinin bütün sanayi toplumlarının şekli ve yönünü belirleyen en etkili güçler oldukları, mevcut politik, sosyal ve ekonomik durumları ne olursa olsun bütün bu toplumları birbirlerine yakınlaştıracakları düşüncesiyle ilgilidir. Aksine, Goldthorpe (1984) ve Parkin'in (1972) belirttiği gibi, toplumsal gelişmeyi birçok faktör etkiler. Batıda piyasa güçleri meslekî yapıyı büyük ölçüde belirler, buna karşılık SSCB'de Komünist Parti servet ve güç dağılımını kontrol etmektedir. Ekonomik yapı (ve teknoloji) bakımından Batı Avrupa'daki diğer ülkelerle birçok benzerliğe rağmen, İsveç hükümeti ve halkı, zenginlik ve fırsatların Britanya ve Amerika gibi diğer kapitalist toplumlara göre daha âdil olarak yeniden-dağılımını sağlayacak bir refah devleti ve vergi sistemi uygulamaya karar vermiştir. 3. Dünyada gelişmekte olan uluslar sanayileşmek için bilinçli olarak bir dizi alternatif yolu seçmektedirler. Bazıları Güney Kore gibi Batının serbest piyasa modelini, Küba ve Nikaragua gibileri komünist Rusya ve Çin'in merkezi plânlama modelini seçmişlerdir. Bu tür kararlar ne kaçınılmazdır, ne de teknoloji tarafından belirlenir, aksine bu kararlar Batı ve Doğuyla tarihsel bağlardan veya dış yardım, teknolojik imkânlar ve süper güçler arasındaki mevcut güç oyunlarından etkilenen, özünde politik tercihlerdir. Kapitalizm ve komünizm arasındaki güç dengesi, sınaî gelişme üzerinde, ister teknoloji isterse bir başka özel güç olsun, sanayileşmenin herhangi bir mantığı kadar büyük bir etkiye sahiptir. Buna karşılık, pek çok yazar sanayi toplumları arasındaki farklılıkların benzerlikler kadar büyük olduğu, etkileşim içindeki birçok faktörün bir toplumun yönünü şekillendirdiği sonucuna varmışlardır. Analizleri onları yakınlaşma tezinin görüşlerine, özellikle bütün toplumların sonunda bir temel tipe (komünizme) ulaşa-

cakları fikrine sempati beslemeye itse bile, Marksist yazarlar da genellikle bu fikri reddederler. Zira onlara göre, kapitalist ve komünist toplumlar arasındaki temel farklılık üretim araçlarının mülkiyetinde yatar ve ilgili farklılıklar sadece Batıda özel mülkiyetin kaldırılmasıyla ortadan kalkacaktır.

Sonuçta, yakınlaşma tezi 1970'ler ve 80'lerde akademik açıdan tükenmiş ve gömülmüş görünmektedir. Onun, bütün toplumların aynı şekilde sanayileşecekleri veya en azından benzer bir şekil kazanacakları ve teknolojinin modern sanayileşmenin ardındaki itici güç ve mantık olduğu iddiaları artık kesinlikle yaygın kabul görmemektedir. Fakat Raymond Aron'un (1967) vurguladığı gibi, endüstriyel ve toplumsal benzerlikler veya farklılıkların araştırılması, dikkatle kullanıldığında, karşılaştırmalı çalışmalarda, hem yakınlaşma ve uzaklaşma (farklılaşma) noktalarını aydınlatan, hem de birbirinden soyutlanmış özel toplumlarda yaşamaktan öte, giderek bir dünya ekonomik sisteminin parçası olduğumuzu gösteren değerli bir araç olabilir. Yakınlaşmanın dünyaya barış getireceği fikri veya ümidi bağlamında, Aron iki noktayı birbirinden ayırmamız gerektiğini vurgular:

> Neticede, tek gerçek savaşlar kardeşler arasındadır. Eğer Sovyet ve Amerikan toplumları yarın birbirlerini andırsalar bile, onların birbirlerini seveceklerini düşünmek hata olacaktır.

AYRICA BAKINIZ

- **SANAYİ-ÖTESİ TOPLUM**

OKUMA ÖNERİSİ

KERR, C. ET AL. (1962), Industrialism and Industrial Man, Heinemann
SCASE, R. (1989), 'How Do Societies Compare?', Social Studies Review, Vol 4, No 4, March 1989

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

ARON, R. (1967), *Eighteen Lectures on Industrial Society*, Weidenfeld & Nicholson
GOLDTHORPE, J.H. (1980), *Social Mobility and Class Structures in Modern Britain*, Clarendon Press
KERR, C. *ET AL.* (1962), *Unions, Management and the Public*, Heinemann
KERR, C. *ET AL.* (1964), *Labour and Management in Industrial Society*, Anchor Books

KERR, C. *ET AL.* (1969), *Marshall, Marx and Modern Times*, Harvard University Press, 1969
KERR, C. *ET AL.* (1983), *The Future of the Industrial Society: Convergence and Continued Diversity*, Harvard University Press
MATTHEWS, M. (1978), *Privilege in the Soviet Union*, Allen & Unwin

SINAV SORULARI

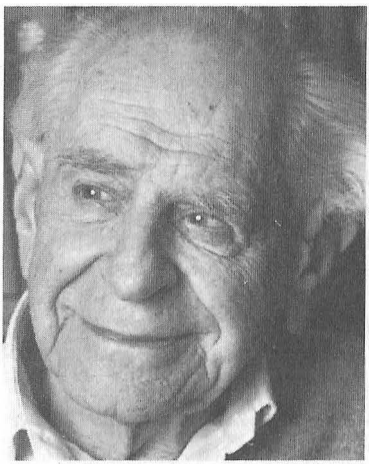
1 Kapitalist ve komünist toplumların benzer eşitsizlik örüntüleri sergilediklerine dair kanıtlar var mıdır? Tartışınız. (Cambridge Local Examinations Syndicate, Ocak 1987)
2 Kapitalist ve komünist toplumlar ortak bir tabakalaşma sistemine mi sahiplerdir? Tartışınız. (Cambridge Local Examinations Syndicate, Ocak 1986)

Çeviri: **Gülhan Demiriz**

43

Yanlışlama ve Varsayım

Karl Popper

Karl Popper (1902-1994) Viyana'da varlıklı bir avukat ile yetenekli bir müzisyenin oğlu olarak dünyaya geldi. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaklaşık on yıl Viyana Üniversitesi'nde öğrenimine devam etti, 1928'de doktorasını aldı ve 1929'da matematik ve fizik öğretmenliğine başladı. 1934'te ilk temel çalışması *Bilimsel Keşfin Mantığı*'nı yayınladı ve akademik kariyerine bir felsefeci olarak başladı. 1937'de Yeni Zelanda'ya göç etti, fakat 1945 yılında 1969'daki emekliliğine kadar Mantık ve Bilimsel Yöntem Profesörü olarak çalışacağı London School of Economics'e geçti. Karısıyla birlikte İngiliz yurttaşlığına geçen Popper 1965'te Sir unvanı ve 1982'de Onur Madalyası aldı.

Popper'ın dersleri ve yazıları, evrenin felsefi sırları ve özel olarak modern bilimin keşifleri üzerinde düşünmek isteyen öğrencilere ilham kaynağı oldu. Aynı şekilde Popper, gençliğinde tam bir Marksist olsa da, 'açık' demokrasiyi tehdit ettiğini düşündüğü Marksizm'in ve farklı siyasal dogmaların önde gelen eleştiricilerinden biri oldu. Nobel Ödüllü Sir Peter Medawar, Popper'ı 'bir benzeri daha görülmemiş en büyük bilim felsefecisi' olarak tanımlar.

Temel çalışmaları:

- *Bilimsel Keşfin Mantığı* (1934)
- *Açık Toplum ve Düşmanları* (1945)

- *Tarihsiciliğin Sefaleti* (1957)
- *Varsayımlar ve Çürütmeler* (1963)
- *Nesnel Bilgi* (1972)

FİKİR

Geleneksel bilimsel buluş ve bilgi anlayışı bir *doğrulama* süreci anlayışıdır. Bu geleneksel anlayışa göre, bilim insanı, belirli bir madde tipinin davranışı hakkında geliştirdiği bir fikir, hipotez veya teoriyi kanıtlamak için dikkatli kontrollü deneyler ve gözlemler yapar. Bilim insanı, ilgili hipotezi doğrulayacak kanıtlar bulmak için birçok deney yapar; girişimleri başarılı olduğunda, bu hipotez onun ve başka araştırmacıların doğa olayları hakkında daha fazla bilgi toplamasını sağlamakla kalmayıp, söz konusu maddenin davranışını da fiilen 'öngörebilecek' bilimsel bir teori veya yasa değeri kazanır. Bu yeni bilgi toplama süreci, gözlem ve deneylerle bu sürekli yeni fikirler arayışı tümevarım olarak bilinir ve bu yöntem bilimsel bilgiyi bilimsel-olmayan bilgilerden ayırmanın yolu olarak görülür.

Karl Popper *Bilimsel Keşfin Mantığı*'nda geleneksel bilimsel yöntem ve bilgi anlayışının iki temel noktada kusurlu olduğunu öne sürer:

1. Gerçeklikte, temel bilimsel buluşlardan çoğuna sistematik gözlem ve analizlerle değil, aksine gözü pek spekülâsyonlar, ilham gücü ve tesadüflerle ulaşılmıştır.
2. Ne kadar bilimsel yollarla ulaşılırsa ulaşılsın, hiçbir teori tamamen doğrulanamaz, ancak onun kesinlikle hatalı olduğu da söylenemez. Daha ziyade onsekizinci yüzyıl düşünürü David Hume'un yaptığı gibi, kimi durumlarda bir şeyin gelecekte 'yanlışlanma'sı, yanlışlığının kanıtlanması ihtimalinin her zaman açık olduğu öne sürülür. O sadece iki karşı örnek verir. "Bütün kuğular beyazdır" tezini çürütmek için, Avustralya'da görülebileceği gibi, sadece bir siyah kuğunun gözlemlenmesini yeterli bulur. Aynı şekilde, güneşin yarın doğacağı öngörüsünde bulunabilir, fakat meydana gelinceye kadar bu öngörüyü kanıtlayamayız. Bu yüzden, Popper'a göre,

> bütün bilimsel hipotezler geçicidir ve henüz çürütülmemiştir: her bilimsel bilgi geçici, uygulanabilir ve şimdiye kadar mevcut olanın en iyisidir.

Popper'a göre, bu yüzden, bilimsel yöntemin gerçek özü doğru-

lama olamaz, aksine yanlışlamadır ve öyle olması gerekir. İyi bir bilim (bilim insanlarının gözü pek yeni fikirler ve hipotezler geliştirmeye ve böylelikle testler ve deneyler yapmaya teşvik edilecekleri, onların bu fikirler veya hipotezlerin doğruluklarını kanıtlamaya değil, aksine çürütmeye veya yanlışlamaya özendirilecekleri) bir deneme-yanılma veya varsayım-çürütme sürecini içerir. Bu sayede, zayıf ve yetersiz teoriler hızla ayıklanacak ve sadece en güçlü fikirler gelecekte sınanmak üzere kalacak ve bilimsel bilgi ve anlayıştaki bazı geçici gelişmelere temel oluşturacaklardır.

Bu yüzden Popper için, iyi bir bilimsel teori, yanlışlanabilir olan, doğa dünyası ve toplumsal dünya hakkında *sınanabilecek* iddialar ve öngörüler geliştiren bir teoridir. Newton'un yerçekimi teorisi, yüzyıldır sınavlardan başarıyla geçen birçok farklı, büyük ölçüde sınanabilir tezler geliştirerek ve böylece bilimsel bilgideki önemli gelişimlerin temelini oluşturarak, bu ölçütü karşılamıştır. Fakat yanlışlama onun otoritesini zamanla yıkar ve Einstein'ın –şimdiye kadar yirminci yüzyılın bütün testlerinden başarıyla geçmiş– muhteşem ve göz kamaştırıcı görelilik teorisinin yolunu açar. Kötü bir bilimsel teori, empirik veya rasyonel olarak sınanamayan, hiçbir sınamayla tanımlanamayacak denli genel ve kapsamlı olan veya destekleyicilerinin eleştirileri göz ardı ettikleri ve öngörüleri yanlış çıktığında sadece düzeltmekle yetindikleri bir teoridir. Popper burada özellikle, sözde veya 'sınanamaz' bilimler olarak gördüğü Marksizm'e ve psikanalize yüklenir.

> İlk formülasyonlarından bazılarında, [Marksist] öngörüler sınanabilir ve gerçekte yanlışlanabilir bir yapıdaydı. Ancak Marx'ın izleyicileri, çürütmeleri kabullenmek yerine, hem teori hem de kanıtlar üzerinde fikir birliği sağlayabilmek amacıyla onu yeniden yorumladılar (Popper, 1963).

Bu yüzden, Popper için, bilimi bilim-olmayandan ayıran şey, bilimsel düşünceler ve bilgilerin yanlışlanabilirliğidir; bu durum bilimsel bir teoriyi asla tümüyle kanıtlayamayacağımız anlamına gelse bile, bu sürekli sınamalar bizi hakikâte kademeli olarak daha da yaklaştıracak, yavaş yavaş gerçekliğin birçok katmanı üzerindeki örtüyü kaldıracaktır. Daha önemlisi, hâlihazırda onun bize sağladığı pratik amaçlar kullandığımız teknolojiler ve sosyal politikalarımızın temelini oluşturacak 'nispeten' sağlam bir zemin, ancak daha radikal yazarların önerdikleri türden kapsamlı bir toplumsal mühendislik için değil, aksine kademeli bir sosyal reform için yeterince sağlam bir zemin yaratacaktır. Popper, bu yüzden, sosyal bilimlerin kendisinin önerdiği bilimsel varsayım ve çürütme yaklaşımını benimsedikleri takdirde 'bilimsel' olabileceklerine inanır. Bununla beraber o, sosyolojik teori

eleştirilerinde, özellikle bu konuda ileri giden ve geleceğin toplumuna ilişkin öngörülerinin bilimsel ve kaçınılmaz olduğunu iddia eden Marksizm eleştirilerinde oldukça serttir. Popper, *Açık Toplum ve Düşmanları*'nda, bu tür tarihsici teorilere temel bir eleştiri başlatır ve bu dogmaların kapalı zihinlerinin alternatif veya eleştirel algılar veya kanıtları dışladıklarını öne sürer –bu Popper'ın yanlışlama düşüncesinin asıl özünü, bilimsel teorileri kanıtlama ve kurmanın tek pratik yolunu oluşturur. Yanlışlama, tanım gereği, sadece, bütün teorileri sürekli bir varsayım ve çürütme sürecinden geçiren açık zihinleri teşvik eden açık toplumlarda işleyebilir. Bu titiz uygulama sonucunda ayakta kalabilenler eleştirel övgüyü hak ederler. Bir teori zamanın sınavından ne kadar uzun süre geçebilirse, gerçeğe muhtemelen daha yakındır. Kapalı toplumlar, ona göre, kapalı zihinlere sahiptir. Onlar, ortodoksinin yönetimine inanç ve bağlılığı teşvik ederler ve böylece eleştiri ortamını ve alternatif görüşleri bilinçli olarak engellerler. Bu toplumlar, bu itikatlar, Popper'a göre, ilerleyemez veya asıl gerçeklere ulaşamazlar. Bu yüzden o, bir felsefe olarak ve geleceğin toplumunun bir temeli olarak Marksizm'e keskin ve şiddetli bir hücum başlatır.

Avusturya'da dünyaya gelen ve kendi anavatanında faşizmin ve Doğu Avrupa'da komünizmim yol açtığı yıkımlara tanık olan Popper'ın Marksizm'e ve diğer 'totaliter' teorilere karşı öfkesi büyük ölçüde anlaşılır bir şeydir.

KAVRAMSAL GELİŞİM

Popper'ın doğrulamadan ziyade bir süreç olarak bilim anlayışı, bilim insanlarının gerçekte yaptıkları ve yapmaları gereken şeyin doğru bir açıklaması olarak yaygın kabul gördü. Böyle bir tez, *hem* son derece rasyonel ve nesnel bir faaliyet olarak popüler bilimsel yöntem anlayışını, *hem de*, din ve mistisizm gibi 'disiplinler'in sınanması imkânsız iddialarının aksine, deneylenen, sınanan ve doğru bir şey olarak bilimsel bilgi anlayışını destekler. Tanınmış matematikçi ve gökbilimci Sir Herman Bondi'nin sözleriyle: "Bilim için kendi yönteminden başka bir şeyi ve kendi yöntemi için de Popper'ın söylediklerinden başka bir şeyi yoktur" (Magee, 1973).

Bununla beraber, Popper'ın bilimsel buluş modeli şiddetle eleştirilmiştir. İlk olarak, pratikte bir teoriyi yanlışlamak oldukça zordur. Gerçekte, özel bir deney bir hipotezi birçok kez çürütse bile, hipotezin sahibi haklı olarak fikrin değil deneyin hatalı olduğunu, farklı koşullar altında hipotezin sürdürülebileceğini iddia edebilir. Daha

önemlisi, bir teori şimdilik yanlış gibi görünse bile, daha elverişli bilimsel tekniklerin gelişimiyle gelecekte onun doğru olduğu gösterilebilir. A.F. Chalmers'ın (1982) belirttiği gibi, eğer yanlışlama kesin olarak en tanınmış bazı bilimsel teorilere bağlılık anlamına gelseydi, Newton'un yerçekimi yasası ve Bohr'un atom teorisi dâhil hiçbir bilimsel teori gelişemeyecekti.

İkinci olarak, Kuhn (1962) ve Feyerabend (1975) gibi yazarlara göre, aslında bilimsel buluş süreci rasyonel, eleştirel ve açık fikirli bir araştırma süreci olmaktan uzaktır. Aksine, bilim insanları gerçekte dışardan eleştiriye karşı oldukça kapalı ve muhafazakâr bir topluluk oluştururlar. Feyerabend modern bilimsel yöntemi özensizlik, gizliliğe eğilimlilik ve hayal gücünden yoksunlukla eleştirir ve daha bir spekülâtif ve 'terk edelim' yaklaşımını talep eder. T.S. Kuhn, bilim insanlarının 'normal' bilim dönemlerinde doğruluğu sorgulanmayan ve alternatif fikirlerin dışlandığı veya reddedildiği belli bir teori veya paradigmaya kilitlendiklerini öne sürer. Sadece bu hâkim paradigma bir 'kriz' noktasına ulaştığında, ona karşı kanıtlar artık göz ardı edilemeyecek denli bunaltıcı olduğunda bir 'bilimsel devrim' yaşanır ve yeni bir paradigma tüm mevcut bilimsel bilgiyi kontrolü altına alır ve onları yeniden analiz eder. Bu yüzden Popper, mevcut bilginin göreli ve geçici olduğunu kabul etmesine rağmen, nihayetinde nesnel gerçeklik ve hakikâte ulaşacağımıza inanır. Bununla beraber, Kuhn gibi yazarlar için, bilgi ve hatta bilimsel bilgi görelidir; mevcudiyeti ve anlamı içinde yorumlandığı teorik çerçeveye bağlıdır.

Bu eleştirilere rağmen, Popper'ın yanlışlama tezi bilim felsefesinde önemli bir gelişme sağlamıştır ve popülaritesi hâlâ yüksektir: fakat bunun nedeni, en azından, insanın anlama yetisinin sınırlılıkları ve yanılma payını kabul etmesi değil, her şeyi açıkladığını iddia eden daha az titiz bazı teorilerin yerine, insan bilgisinde ve toplumda kademeli ve eleştirel bir ilerlemeyi önermesidir.

AYRICA BAKINIZ

- **POZİTİVİZM, PARADİGMALAR VE BİLİM SOSYOLOJİSİ** –bir bilim olarak sosyoloji hakkındaki tartışmanın bir parçasını oluşturan üç fikir olarak

OKUMA ÖNERİSİ

MAGEE, B. (1973), *Karl Popper*, Fontana

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

CHALMERS, A.F. (1982), What is this Thing Called Science?, OUP
FEYERABEND, P. (1975), Against Method, New Left Books [Yönteme Hayır, Türkçesi: Ahmet İnam, Araştırma Yayıncılık, İstanbul, İkinci Basım, Ağustos 1991]
KUHN, T.S. (1962), The Structure of Scientific Revolutions, Chicago University Press; 2nd ed. 1970 [Bilimsel Devrimlerin Yapısı, İngilizce'den Çeviren: Nilüfer Kuyaş, Alan Yayıncılık, Birinci Baskı, Ekim 1982]
POPPER, K. (1984), The Logic of Scientific Discovery, Hutchinson, 1934 [Bilimsel Araştırmanın Mantığı, Çeviri: İlknur Aka, İbrahim Turan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Mart 1998]
POPPER, K. (1945), The Open Society and its Enemies, Routledge & Kegan Paul [Açık Toplum ve Düşmanları, 2 Cilt, Çeviren: Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000]
POPPER, K. (1957), The Poverty of Historicism, Routledge & Kegan Paul [Tarihselciliğin Sefaleti, İnsan Yayınları, Haziran 1998]
POPPER, K. (1963), Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge, Routledge & Kegan Paul
POPPER, K. (2001), Daha İyi Bir Dünya Arayışı: Son Otuz Yılın Makaleleri ve Bildirileri, İlknur Aka, Yapı Kredi Yayınları]
POPPER, K. (2005), Hayat Problem Çözmektir: Bilgi, Tarih ve Politika Üzerine, Çeviri: Ali Nalbant, Yapı Kredi Yayınları]
POPPER, K. (1972), Objective Knowledge. An Evolutionary Approach, Clarendon Press

SINAV SORULARI

1 "Sosyologlar doğa bilimlerinin yöntemlerini kullanamazlar; ancak yine de sosyoloji bilimsel olabilir." Tartışınız. (Oxford Komisyonu, Mayıs 1985)
2 Sosyoloji ve doğa bilimleri arasındaki benzerlik ve farklılıkları inceleyiniz. (AEB, Kasım 1988)

Çeviri: **Ümit Tatlıcan**

44

Yapısal-İşlevselcilik

Talcott Parsons

Talcott Parsons (1902-1979), genellikle Amerika'da, bir ölçüde İngiliz sosyolojisinde 1940-1950 yılları arasında egemen konumda olan yapısal işlevselciliğin kurucu babası olarak kabul edilir. Parsons ABD, Colorado Springs'te bir Cemaat papazı ve kolej öğretmeninin oğlu olarak dünyaya geldi. İlk derecesini Amshert College'ta alan Parsons (1920-1924), lisansüstü eğitimini London School of Economics'te (1924-1925) ve –ünlü antropolog Malinowski'den ve 'Weber Çevresi'nden etkilendiği– Heidelberg Üniversitesi'nde yaptı (1925-26); 1926'da Harvard Üniversitesi'ne okutman olarak atandı ve akademik kariyerinin kalan kısmını burada geçirdi. Robert Merton, Kingsley Davis, Neil Smelser ve Harold Garfinkel gibi tüm bir lisansüstü öğrenciler kuşağına ilham kaynağı oldu ve 150'nin üzerinde kitap ve makale yayınladı.

Temel çalışmaları:

- *Sosyal Eylemin Yapısı* (1939)
- *Genel Bir Sosyal Eylem Teorisine Doğru* (1951)
- *Sosyal Sistem* (1951)
- *Toplumlar: Evrimci ve Karşılaştırmalı Perspektifler* (1966)

Parsons'ın genel amacı, Durkheim ve Malinowski'den Freud ve Weber'e kadar, sosyolojideki ve genellikle sosyal bilimlerdeki temel

fikirlerin –sadece toplumun yapısını değil, bireyin davranışını da açıklayabilecek tam bir teorik çerçeve içinde– sentezini yapmaktı.

FİKİR

Yapısal-işlevselci düşüncenin kaynağı Talcott Parsons'ın yazılarıdır. Yapısal-işlevselcilik tüm bir sosyologlar kuşağına ilham kaynağı oldu ve 1930'lu ve 70'li yıllar arasında Amerika ve Batı Avrupa'daki sosyolojik düşünceyi hâkimiyeti altına aldı ve sonuçta hiçbir alternatif teori veya yaklaşımın itiraz edemeyeceği tek 'sosyoloji' haline geldi. Ancak 'işlevselcilik' olarak bilinen sosyolojik perspektifin kaynağı Parsons değildir –bu yaklaşım Comte ve Spencer'a ve özellikle Darwin'e götürülebilir. Parsons'ın yaptığı şey işlevselciliğe 'yapı'yı getirmesi, toplumun kendi üyelerinin üstünde ve ötesinde kendine ait bir hayata ve yapıya sahip canlı bir varlık olduğu düşüncesini teorik ve bilimsel bir önerme haline getirmesidir. İşlevselci yazarların toplumun işleyiş biçimini açıklamakta kullandıkları genel benzetme, sürekli değişen bir çevrede varlığını sürdürebilmek için adapte olmaya ve evrimleşmeye, 'denge'sini korumaya ve kendi bedeninin her parçasının düzgün şekilde işlerliğini sağlamaya çalışan bir organizma benzetmesidir (bkz. *Anomi*).

Parsons bu benzetmenin yanı sıra bir sistemler yaklaşımı kullanır. O, tüm toplumları, oldukça farklı alt-sistemlerden oluşan, hepsi karşılıklı ilişki ve bağımlılık içindeki bağımsız ve kendine-yeten sistemler olarak görür. Nitekim örneğin, ekonomik sistem vasıflı işçiler için eğitim sistemine, okullar gelecekteki öğrencileri için aileye bağımlıdır. Bu alt-sistemlerin her biri, bir toplumun varlığını sürdürebilmek için yerine getirmesi gereken dört temel zaruretin veya temel ihtiyacın karşılanmasına katkıda bulunur. Bunlar İngilizce'de dört temel kavramın baş harflerinden kısaltılarak kısaca 'A.G.I.L.' biçiminde ifade edilir. [A = Adaptasyon; G = Amaca Ulaşma (goal attainment); I = Bütünleşme (integration); L = Varlığını sürdürme (latency) – C. Ö.]

- *Adaptasyon (uyum/uyarlanma)* Her toplum kendi üyelerinin gıda, giyim ve barınma ihtiyaçlarını karşılamak zorundadır; bu yüzden, kendi kaynaklarını üretmek ve dağıtımlarını yapmak ve dış çevreye uyum sağlamak için ekonomik bir sisteme ihtiyaç duyar.
- *Amaca ulaşma.* Her toplum kendi hedeflerini belirlemek, kararlar vermek ve organizasyonlar yaratmak zorundadır ve bu yüzden bir siyasal sisteme ihtiyaç duyar.

- *Bütünleşme (entegrasyon).* Her toplum bir aidiyet, topluluk/cemaat duygusu ve ortak bir kimlik yaratmak zorundadır. O toplumsal bölünmeler ve çatışmaları engellemek zorundadır, aksi takdirde çözülmeye uğrayacaktır. Bu yüzden, o, yerleşik davranış kuralları (din), iletişim (medya) ve sosyal kontrole (hukuk, mahkemeler, polis ve hapishaneler) ihtiyaç duyar.
- *Varlığını sürdürme.* Diğer bütün türler gibi, her toplum, kendini meydana getiren üyeler sürekli ölse ve onların yerine yenileri gelse bile, varlığını devam ettirmeye çalışır. O, kendi kuralları, âdetleri ve kültürünü kuşaktan kuşağa aktarmaya çalışır ve bu örüntü/kalıp devamlılığı, Parsons'ın teorisinde, esas olarak akrabalık sistemine, çocuğun sosyalleştiği aileye bağlıdır. Bu süreç okul, medya, kilise ve hukuk gibi diğer toplumsal kurumlarla pekiştirilir. Bu dört zaruret büyük ölçüde toplum tarafından karşılanmak zorundadır, ancak toplumun düzgün olarak işleyebilmesi için alt-sistemlerin (alt-alt-sistemlerin) de görevlerini yerine getirmeleri gerekir.

Durkheim'den kuvvetle etkilenen Parsons, temel değerler sistemini "istikrarlı ve etkili bir sosyal sistemin kalbi ve damarlarındaki kan" olarak görür: bu temel değerler sistemi, uygun şekilde kurulduğunda, sadece tüm farklı alt sistemlerin mükemmel eşzamanlılığını sağlamakla kalmayıp, bireyin entegrasyonunu temin eden değerler kodu ve normlar setinden oluşur: temel değerler sistemi sayesinde, herkes ve her şey mükemmel uyum içindedir ve sistem düzgün olarak işler. Ancak, toplumlar, her biri kendine has bir kişiliğe, tutku ve arzulara sahip olan (çoğu kez) milyonlarca insanı, belirli toplumsal temel noktalarda ortak bir amaçlar topluluğu doğrultusunda davranmaya zorlayarak, nasıl bütünleştirir, uyumlu kılar ve motive ederler? Parsons'a göre, bu süreç sosyalleşme, sosyal kontrol ve rollerin gereği gibi oynanmasıyla sağlanır. Her birey –bir ebeveyn, bir işçi, bir yurttaş olarak– oldukça farklı rolleri yerine getirmek zorundadır; her ne kadar diğer insanların beklentileri bireyi etkili bir rol oynamaya ve sosyal kontrol sistemi de bu görevleri gerçekleştirmeye zorlasa bile, gerçek etkililiğin kaynağı insanların sosyal sisteme bağlılıklarıdır. Bu 'içsel' güdülenmenin kaynağı etkili sosyalleşme, kendi çocuklarını uygun biçimde yetiştiren, toplumun yaygın değerler ve normlarını onlara öğreten ebeveynlerdir; böylece değerler ve normlar içselleştirilir ve çocuğun bilinci, hatta vicdanı haline gelir. Bu yüzden, Durkheim gibi Parsons da, temel değer sisteminde ahlâklılığın önemini vurgular. Freud ve davranışçılık üzerine araştırmaları Parsons'ın ço-

cukları toplumun kültürünün içine akıtılacağı içi boş kovalar olarak görmeye iter ve o böylece insan davranışı ve kişiliğini ödül ve ceza, sevgi ve şefkat aracılığıyla, çocuklara topluma uygun biçimde nasıl davranmaları gerektiği öğretilerek özellikle anne babaların şekillendirmesine açık bir şey olarak görür. Sapkın davranış, böylece, esasen yetersiz sosyalleşmeye göre açıklanır: burada sağlıksız ve anti-sosyal davranışı sınırlandırmak veya tecrit etmek için sosyal kontrol kurumlarına (polis ve mahkemelere) gerek vardır

Parsons, toplumsal normlar ve değerleri iki temel kategoriye ayırır:

- Gruba bağlılık (partikülarizm), duygusallık ve kollektif yönelim gibi özünde anlam veya duygu yüklü olanlar.
- Başarı, kendini-disiplin ve bireycilik gibi araçsal veya ödeveyönelik olanlar.

Bu kalıp değişkenler, Parsons'a göre, farklı bütünleşme/entegrasyon ve denge düzeylerini ve ayrıca farklı toplum tiplerini temsil ederler. Daha gelişmiş toplumlar, örneğin, etkili işleyiş için daha araçsal değerlere yaslanırlarken, küçük toplumlar daha kişisel ve duygu belirtici değerler üzerine kurulurlar. Benzer şekilde, farklı toplumsal kurumlar farklı değerler üzerine kuruludur. Aile, örneğin, özünde duygusal bir kurum ve bir 'duygu sığınağı' iken, fabrikalar genellikle kişisellikten uzaktır ve aslında sonuçlarla ilgilenirler.

Böyle bir ayrım Durkheim'in mekanik ve organik dayanışma yaklaşımıyla büyük benzerlikler taşır. Parsons, sosyologların bir toplumu analiz etmek için asıl çatışma ve gerilim kaynaklarını– yani, bir alt sistemin değer ve normları ile bir başka alt sistemin değer ve normları arasındaki 'uygunluğun' bulunmadığı alanları– tespit etmeleri gerektiğini öne sürerek iddiayı daha da genişletir; ve bütünleşmeyi artırmak, bireyin bir toplumsal kurumdan diğerine geçişine yardımcı olmak için yollar önerir. Örneğin, okullar gençleri değişen iş dünyasında daha iyi olmaya hazırlayacaklardır. Bu yüzden, Parsons'ta sosyal sistemin özünü denge, bütünleşme ve konsensüs oluşturur. Bütün toplumsal çatışma biçimleri genellikle istikrara ve toplumun işleyişine karşı bir tehdit olarak algılanır ve ortadan kaldırılmaları gerektiği düşünülür. O, toplumun büyük ölçüde tam bir birim olarak işlediğini ve nasıl bireyleri kendine uygun hale nasıl getirdiğini göstermek istemiştir. Parsons için, sosyal sistem bireysel kişilik tarafından içselleştirilen ve toplumun kendi bireyleri için geliştirdiği roller, normlar, beklentiler ve kurallar aracılığıyla işleyen kurumsallaşmış bir kültür kalıbıdır.

KAVRAMSAL GELİŞİM

Talcott Parsons tutarlı bir sosyolojik iradeci analitik toplumsal eylem teorisi geliştirmek ister. O insan eylemini otomatik, zora dayalı veya salt bencil tepkiler olarak betimleyen davranışçı teorilere karşı çıkar. Parsons, daha ziyade Durkheim ve Weber'in çalışmalarından yararlanarak, sistematik sosyal sistem analizini bir sosyal eylem teorisiyle birleştiren bir sosyal sistemler yaklaşımı geliştirmeye ve böylece bütün bir bireysel ve grupsal etkinlikler kaosundan bir sosyal düzenin nasıl ortaya çıktığını ve varlığını sürdürdüğünü ve bireyi toplumla nasıl bütünleştirdiğini açıklamaya çalışır.

Parsons bu çerçeveden hareketle, örneğin, çekirdek aile ve hastalık rolü konusunda mükemmel empirik araştırmalar üretmiştir. O Davis ve Moore'un (1976) sosyal tabakalaşma analizi gibi işlevselci bir araştırmalar kuşağına esin kaynağı oldu; günümüzde bile işlevselci düşünceler sosyolojik düşüncenin temel bir kaynağını oluşturmaktadır.

Ancak, 1960'ların sonlarında, Amerikan toplumundaki konsensüs Siyahların ayaklanmaları, Vietnam Savaşı ve yurttaşlık hakları nedeniyle bozulurken, yapısal işlevselciliğe karşı eleştiriler de arttı:

- Parsons'ın insan doğası anlayışı, aşırı determinist olduğu, insanları kişilik veya özgür iradeden yoksun 'kuklalar' gibi gördüğü için eleştirilmiştir. Bu resim kesinlikle Parsons'ın sonraki çalışmalarında çizilmiştir, ancak o, başlangıçta, Weber'in toplumsal eylem, seçim ve anlam üzerine vurgusundan, Freud'un bireyin özgür iradesi ile toplumun kontrol ihtiyacı arasındaki gerilim düşüncesinden büyük ölçüde etkilendi. Ancak, *Sosyal Sistem* döneminde (1951), bu 'öznel' anlayış yerini sosyal makinenin dişlileri olarak insan betimlemelerine bıraktı. Parsons'ın çalışması bir toplumsal eylem perspektifi olarak başlasa da, bu analiz gelişirken sosyal sistem öne çıkar ve birey sosyalleşme sürecinin hareketsiz, pasif bir parçası haline gelir.
- Onun teorisi toplumsal konsensüs ve düzene aşırı vurguda bulunur. O, gücün etkisini göz ardı eder ve hızlı, özellikle devrimci değişmeleri açıklayamaz. Bu eleştirileri cevaplandıran Parsons, toplumların, doğa gibi, belirli evrim aşamalarından geçerek gelişip olgunlaştıklarını öne sürerek, teorisine 'evrimci' fikirleri dâhil eder; ve bir çatışma kaynağı olmaktan çok kollektif eyleme yardımcı olabileceğini düşündüğü bazı güçleri analiz eder.

- O oldukça 'muhafazakâr' bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, herkesin toplumun hedefleri ve değerleri konusunda fikir birliği içinde olduğunu, rızayı varsayar ve sadece toplumun nasıl işlediğini açıklamakla kalmaz, aynı zamanda –her tür toplumsal kurumun belirli bir işlevi yerine getirdiği için varolduğu ve olması gerektiğini iddia ederek– bu düzeni meşrulaştırır. Böylece o, bazılarının topluma kendi hedefleri ve değerlerini empoze etme 'gücü'nü göz ardı eder ve mevcut sosyal sistemleri reformdan geçirecek ya da eleştirecek hiçbir gerçek çerçeve sunmaz.
- O, Batılı özgürlükçü sistemlerin, özgür girişimci ekonomi ve liberal demokrasilerin doğal olarak en iyi sistemler olduklarını iddia eden fazlasıyla 'Amerikan' bir yaklaşımdır.
- Onun çalışmaları çoğu kez okunması zor yazılardır, 'bilimsel' teknik bir dil ve soyut teorilerle doludur; argümanlarının çoğu teleolojik/ereklidir: bu erekçi yaklaşımlarda, bir sonuç aslında neden olarak ve tüm toplumsal kurumlar da işlevlerine göre açıklanır. C. Wright Mills'ın alaycı ifadesiyle 'bulanık bir lâf kalabalığı'.

Parsons'ın (açık ve gizli işlevler ve olumsuz-işlevler kavramlarının sahibi) Robert Merton ve (bütünleştirici güç olarak çatışma fikrinin sahibi) Lewis Coser gibi öğrencilerinin girişimleri yapısalcı-işlevselciliğin zayıflamasını sadece geçici olarak durdurmuştur ve 1970'ler ve 80'lerde Marx ve Weber'in daha radikal ve çatışma yönelimli yaklaşımları Britanya ve Avrupa'da daha fazla (ancak belki de Amerika'da daha az!) sosyolojik bir moda haline gelmiştir. Kendini eleştirenlerin iddialarının aksine, Parsons toplumun işleyişi ve bütünlüğünün sorunlu olduğunun çok iyi farkındadır. Modern toplum, özellikle tamamen uyumlu bir kurum olarak resmedilen Amerika oldukça komplekstir. Daha ziyade, onun sistemin işleyişi, adaptasyon ve dengelenme gibi tüm kavramları normal hayatın tüm gerilimleri ve çatışmalarından düzenin ortaya çıkmakla kalmayıp nasıl varlığını sürdürdüğünü açıklamaya çalışır. Parsons kültürü sosyal sistemin en temel özelliği olarak alır ve sosyal değişmeyi evrim ve sistem adaptasyonu gibi kavramlarla açıklamaya çalışır. Buna karşılık, sınıf çatışması ve devrimci değişme gibi Marksist fikirleri reddeder ve kendi dönemindeki sosyal çatışmalar –Nazizm, ırkçılık ve sapma– konularında yoğun olarak yazar, ancak onun çözümleri muhafazakâr değil liberal tondadır, sosyal sisteme adaptasyonlar ve özelde devrimlerden ziyade sosyalleştirme ve eğitimin gelişimine duyulan ihtiyaç vurgulanır. O çatışmanın varlığını kabul eder, fakat çatışmayı sosyal

sistemin temel özelliklerinden biri olarak almak yerine, sistem içindeki gerilime indirger. O liberal demokrasiye desteğini açıkça ilân eder ve totalitarizm ve ırkçılığa karşı kesin tavır alır.

İşlevselcilik yoğun akademik eleştiriler alsa da, onun mirası oldukça önemlidir. Heine Andersen'ın (*Andersen and Kaspersen*, 2000: 132) ifadesiyle, o "rol, norm ve kurum gibi, sosyolojin standart donanımı haline gelmiş, işlevselci düşünceyi büyük ölçüde yönlendiren bazı temel kavramlar" geliştirmiştir. Parsons'ın fikirlerinin çoğu 1980'lerde yeni-işlevselcilik tarafından, özellikle Jeffrey Alexander'ın çalışmasıyla ve hatta bu yaklaşım ve kavramlardan yararlanan Habermas ve Luhmann gibi yazarların sistem yaklaşımlarıyla yeniden canlandırılmış ve yenilenmiştir.

Günümüzün çatışmalarla dolu ve bölünmüş dünyasında, yapısal işlevselcilik, oldukça muhafazakâr, hatta arkaik ve sosyolojik açıklamayla daha az ilintili olarak görünse bile, sosyolojinin bağımsız bilimsel bir disiplin olarak kurulmasında temel bir adımı oluşturmuştur. O savaş-sonrası Batı dünyasını hâkimiyeti altına aldı ve halen toplumsal düzen ve bütünleşmenin açıklanmasında büyük bir değere sahiptir. Onun yirmibirinci yüzyılı yirminci yüzyılda olduğu biçimlendirip biçimlendirmeyeceğini zaman gösterecektir. Robert Merton'ın ifadesiyle: "Talcott Parsons'ın ölümü sosyolojide bir çağın bittiğini gösterir. [Yeni bir çağ] başladığında... onun bize bıraktığı büyük bir sosyolojik düşünce geleneği bu çağı kesinlikle güçlendirecektir" (aktaran, Ritzer, 1996: 239).

AYRICA BAKINIZ

- **POZİTİVİZM**
- **SOSYAL DARVİNİZM** ve Durkheim'in işlevselciliğin bu modern yorumu için temel materyal olarak **TOPLUMSAL DAYANIŞMA** konusundaki görüşleri
- **FENOMENOLOJİ** ve **SEMBOLİK ETKİLEŞİMCİLİK** –çok farklı toplumsal yapı ve değişme yorumları için
- **TARİHSEL MATERYALİZM** ve türleri
- **YAPISAL MARKSİZM** ve **ELEŞTİREL TEORİ** –konsensüsten ziyade çatışma üzerine kurulu bir başka alternatif için
- **YAPILAŞMA** –toplumsal yapı ve bireysel eylemi bir araya getirmeye çalışan 'geç modern' bir girişim olarak

OKUMA ÖNERİSİ

HAMILTON, P. (1983), *Talcott Parsons*, Tavistock –bir giriş ve inceleme.

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

ANDERSEN, H. (2000), 'Functionalism', Ch. 14, Part II, Anderson, H. and Kaspersen, L.B. (eds.), *Classical and Modern Social Theory*, Blackwell, Oxford

COSER, L. (1956), *The Functions of Social Conflict*, Free Press, New York

DAVIS, K. AND MOORE, W.E. (1967), 'Some Principles of Stratification', Bendix R. and Lipset, S. M. eds. *Class, Status and Power*, Routledge & Kegan Paul

FAURKE, H. (2000), 'Neo-Functionalism', Ch. 15, Part II, Anderson, H. and Kaspersen, L.B. (eds.), *Classical and Modern Social Theory*, Blackwell, Oxford

HOLTON, R. (1998), 'Talcott Parsons', Ch. 7, Part I, Stones, R. (ed.), *Key Sociological Thinkers*, Macmillan, Basingstoke

ROBERTSON, R. AND TURNER, B.S. (EDS.) (1991), *Talcott Parsons: Theorist of Modernity*, Sage, London

PARSONS, TALCOTT. (1939), *The Structure of Social Action*, McGRawHill

PARSONS, TALCOTT. (1951), *The Social System*, Free Press

PARSONS, TALCOTT. AND SHILS, E.A. (EDS.) (1951), *Towards a General Theory of Action*, Harvard University Press

PARSONS, TALCOTT. AND SHILS, E.A. (EDS.) (1964), *Social Structure of Personality*, Free Press

PARSONS, TALCOTT. AND SHILS, E.A. (EDS.) (1966), *Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives*, Prentice-Hall

PARSONS, TALCOTT. AND SHILS, E.A. (EDS.) (1967), *Sociological Theory and Modern Society*, Free Press

PARSONS, TALCOTT. AND SHILS, E.A. (EDS.) (1971), *The System of Modern Societies*, Free Press

PARSONS, TALCOTT. AND SHILS, E.A. (EDS.) (1977), *The Evolution of Societies*, Prentice Hall

SICA, A. (1998), 'Robert Merton', Ch. 8, Part II, Stones, R. (ed.), *Key Sociological Thinkers*, Macmillan, Basingstoke

SINAV SORULARI

1 "Sosyolojinin temel bir görevi toplumun işleyişini açıklamak ve parçalar ve bütün arasındaki ve bizzat parçalar arasındaki ilişkileri araştırmaktır." Tarışıp açımlayınız. (WJEC, Ocak 1987)

2 "Gerçekte iki sosyoloji olduğu" öne sürülmüştür: "bir sosyal sistem sosyolojisi ve bir sosyal eylem sosyolojisi. Bir sosyoloji anlayışı eylemin kaynağını sistem olarak görürken, diğer sosyal sistem anlayışları toplumsal etkileşimler olarak görür." Bildiğiniz bir sosyoloji alanından

örnekler vererek bu cümleden ne anladığınızı açıklayınız. Size göre bu iki yaklaşım birbiriyle çelişir mi yoksa birbirlerini tamamlarlar mı, kısaca açıklayınız. (JMB, Ocak 1987, Paper 1)

3 "Sosyolojik teoride temel problem toplumsal yapı ve eylem arasındaki karşılıklı ilişkilerin açıklanmasıdır." Bu görüşü açıklayınız ve değerlendiriniz. (Oxford Komisyonu, Mayıs 1987)

4 "İşlevselci aile açıklamaları aile hayatındaki gerilimler ve sömürünün derecesini göz ardı ederler." Tartışınız. (AEB, Ocak 1989, Paper 2)

Çeviri: **Cevdet Özdemir**

45

Yerleşim-Temelli Sınıflar

Rex ve Moore

John Rex (1925–) Kuzey Afrika'da doğdu ve eğitimini Rhodes Üniversitesi'nde tamamladı. Doktorasını Leeds Üniversitesi'nde tamamlayan Rex burada 1949-62 yılları arasında dersler verdi. Birmingham Üniversitesi'ndeki iki yıldan sonra Durham Üniversitesi'ne Sosyal Teori ve Kurumlar Profesörü olarak atandı (1964-70) ve 1970-79 arasında Warwick Üniversitesi'nde Sosyoloji Profesörü olarak görev yaptı. Aston Üniversitesi'nde SSRC Birimine Etnik İlişkiler Müdürü oldu ve Warwick Üniversitesi'nde Etnik İlişkiler konusunda Araştırmacı Profesör olarak çalıştı. Şu an CRER'de Emekli Profesör olarak ders vermektedir.

Temel çalışmaları:

- *Sosyolojide Temel Problemler* (1961)
- *Sosyolojik Teoride Irk İlişkileri* (1970)
- *Bir İngiliz Kentinde Sömürge Göçmenleri* (1979)
- *Irk, Topluluk ve Çatışma* (1967)

Robert Moore (1936–) Kent'te doğdu. Kraliyet Donanması'ndaki sekiz yıldan sonra Hull Üniversitesi'nde sosyoloji ve sosyal idare okudu. Durham Üniversitesi'nde 1965-70 yılları arasında dersler verdi, daha sonra Profesör olarak Aberdeen Üniversitesi'ne geçti. Şu an Liverpool Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde Emekli Profesör olarak ders vermektedir.

FİKİR

1950'lerin sonu ve 60'ların başı 'ırk ilişkileri'nin sosyal bilimlerde temel sosyal problem alanı olarak gelişimine tanık oldu. Amerika ve Avrupa'daki Siyahlar ve etnik gruplar yoksulluk, ayrımcılık ve önyar-

gıya karşı protestolarını yükselttiler. Birleşik Devletler'de Harlem, Detroit ve Watts şehirlerinde Siyah güçlerin sokaklara yayılmasıyla bir şiddet ve yıkım dalgası patlak verdi. 1958 Nothing Hill ayaklanmaları Britanya'da da bir 'ırk savaşı' korkusu yarattı ve Enoch Powell'ın ünlü 1965 'Kan Nehirleri' konuşması göç sorununu İngiliz politikasının gündemine taşıdı. Kent sosyolojisindeki geleneksel insan ekolojisi ve topluluk araştırmaları perspektifleri bu çatışmalar ve sorunları açıklayamadıkları için, sosyologlar bu dönemde giderek Marx ve Weber'in daha radikal teorilerine yöneldiler.

Bu akademik devrimin ön saflarında Rex ve Moore'un *Irk, Topluluk ve Çatışma* (1967) adlı kitabı ve onların yerleşim-temelli sınıflar teorisi vardı. Onların amacı, gelişmiş sanayi toplumları kentlerindeki konut dağılımını, özelde etnik grupların niçin her zaman iç-kentin (inner city) getto alanlarında kısılıp kaldıklarını, soyutlanmış ve ayrı gruplar olarak yaşadıklarını açıklamaktı. Bu yazarlar konutlaşma ve ırk çatışması arasındaki ilişkiyi göstermeye çalıştılar. Onlar araştırmalarına temel olarak, sürekli binlerce Asyalı ve Hintliyi kendine çeken bir kentin alacakaranlık bölgesindeki görünüşte tipik bir 'göçmen kolonisi' olan, İngilizlerin güvenli bir iş ve kendine ait bir ev rüyasını paylaşan Birmingham Sparkbrook bölgesini seçtiler.

Rex ve Moore, insan ekologları gibi (bkz. *İnsan Ekolojisi*), Birmingham'daki konutlaşmanın en içte merkezi bir iş bölgesi ve arada bir geçiş bölgesi içeren, her biri farklı bir konut tipine, yerleşim-temelli bir 'sınıf'a ve farklı bir hayat tarzına sahip üç ayrı halka tarafından kuşatılmış dairevi bir kalıp sergilediğini belirtir –bu konutlar, iç bölgelerde birbirine bitişik işçi sınıfı evleri, banliyölerde yarı müstakil orta sınıf evleri ve bölgedeki çok zenginlerin oturduğu müstakil villalar biçiminde bir düzene sahiptir. Beyaz sınıflar genellikle konut hiyerarşisinin tepesine çıkarken, siyah göçmenler geçiş bölgesinin alt sınıf gecekondularına kısılıp kalmışlardır. Rex ve Moore bu ırksal ayrışmayı açıklamak için yerleşim-temelli sınıflar kavramını geliştirir. Onlar, geleneksel ve Marksist sosyologlar gibi mesleği veya üretim araçlarına sahipliği açıklayıcı bir değişken olarak kullanmak yerine, Weber'in sosyal sınıf yaklaşımını benimserler: bu yaklaşıma göre, sosyal sınıf oldukça farklı 'piyasa konumları'na dayanır ve kişinin hayat tarzı ve statüsü sadece işi ve gelirine değil, yerleşim gibi temel güç ve zenginlik kaynaklarına da bağlıdır. Onlara göre, evsizler ve belediye konutlarında kirada oturanlardan ev sahipleri ve malikâne sahiplerine kadar, herkes, konutlaşma hiyerarşisindeki konumuna göre yerleşim-temelli bir sınıfın üyesidir. 'Yerleşim-temelli bir sınıfa üyelik kişinin ilişkileri ve ilgilerinin, hayat tarzı ve kentsel toplumsal yapı içindeki

konumunun belirlenmesinde birincil önemdedir' (Rex and Moore, 1967). Bu yerleşim-temelli sınıflar oldukça kıt ve değerli kaynaklar – banliyöde bir ev– için 'sınıf mücadelesi' içindedirler. Kaçınılmaz olarak, böyle bir mücadelenin kazanan ve kaybedenleri vardır ve daha güçlü gruplar banliyöde ev idealine ulaşırken, daha zayıf konumdakiler daha düşük nitelikteki belediye konutlarında kiracı olarak oturmak zorundadırlar ve bu iç-kentte 'konutların kullanımı konusunda bir sınıf mücadelesi vardır ve bu mücadele toplumsal bir birim olarak kentin temel bir sürecidir' (Rex and Moore, 1967).

Fakat onların tezinin bu kısmı, tek başına, özellikle Siyah grupların niçin alacakaranlık bölgelerde toplandıklarını ve buraya kısılıp kaldıklarını açıklayamaz. Rex ve Moore, bu tür ırksal bir ayrışmanın sadece onların yoksulluklarından ve beyaz toplumun yaygın ırkçılığından değil, kamusal ve özel konut piyasalarının işleyişinden de kaynaklandığını öne sürer. Konut firmaları iş güvenceleri olmadığı için Siyahlara konut kredisi vermez. Onlar da, belirli bir yerde uzun süre yaşamadıkları için, belediye konutlarının bekleme listesine girmezler. Bu kamu bürokrasisi ve özel bürokrasi 'saygıdeğer' beyaz işçilere karşı 'taraflı' davranır. Bu yüzden, orta sınıflara ipotek kolaylığı ve vasıflı işçilere iyi belediye konutları sağlanır. Dolayısıyla, Rex ve Moore'un yerleşim-temelli sınıf tanımı, sadece sahip olunan konut tipini değil, ayrıca bir grubun konut firmaları veya yerel otoritenin kurallar ve düzenlemelerini karşılayabilme kabiliyetini de içerir. Bu temelde, onlar beş ana yerleşim-temelli sınıf belirlemişler, fakat bu liste sonradan yediye çıkartılmıştır.

1 Arzu edilen alanlardaki büyük konutların asıl sahipleri
2 Arzu edilen alanlardaki, krediyle 'kendilerine ait' bir konut edinebilenler.
3 Yerel otorite tarafından yapılan evlerde oturan, yerel otoritenin kiracıları.
4 Yıkım bekleyen gecekondulardaki yerel otoritenin kiracıları.
5 Özel ev sahiplerinin kiracıları.
6 Konut kredisini ödeyebilmek için evlerine pansiyoner almak durumunda kalan ev sahipleri.
7 Oda tutan pansiyonerler.

Park ve Burgess gibi (bkz. *İnsan Ekolojisi*) Rex ve Moore da, kentin dışa doğru sürekli gelişimini, bütün sınıfların banliyöde bir ev idealine ulaşmaya çalışması gibi, bir tür 'kentsel sıçrama' olarak görür. Geçiş bölgesi dışında kaldıklarında, konut birlikleri ve İmar-İskân Bakanlığı tarafından ihmal edildiklerinde, göçmenlerin tek yerleşim

seçenekleri yüksek faizle ucuz ve basit bir ev satın almak ve mümkün olduğu kadar oda ekleyerek evi genişletmektir. Bu yarı-meslek iç-kentin yerleşim yapısında daha fazla bozulmaya, 'Rachman-benzeri' mülk sahipleri hakkında artan şikayetlere yol açar ve böylece yerel otorite bu tür mülk sahipliği ve olumsuz genişlemeyi durdurmak için yeni yasalar çıkartır. Nitekim, mahalle sakinleri göçmenleri komşuluğun kalitesini düşürmekle suçlarlar ve bu fazla kalabalık hakkında ırkçı kalıp-yargılar gelişmeye başlar. Göçmenler, bu nedenle, ayrımcı politikaların ve konut politikasından sorumlu otoritelerin yetersiz iskân önlemlerinin kurbanı ve günah keçileridir. Aynı şekilde, beyaz ırkçılık tarafından getto tipi yerleşime mahkûm edilen Siyah topluluğun yabancılaşma ve engellenme derecesi iyice artar. Rex ve Moore'un büyük ölçüde öngördüğü gibi:

> Bu alanın sakinlerine karşı ayrımcı bir tutum sürekli olarak çatışma içerecektir. Bireyler statülerini artırma girişimlerini ayrımcı politikalarla engelleyen bir kentin yazgısı uzun vadede bir tür kentsel isyandır (Rex and Moore, 1967).

KAVRAMSAL GELİŞİM

Rex ve Moore'un yerleşim-temelli sınıflar teorisi, günümüz kentlerindeki konut dağılımının temelini oluşturan gerçek güçlerin ve ayrıca bu temel güç ve servet kaynağının dağılım biçiminin toplumsal eşitsizlik ve ırkçı çatışmalarla bağlantısının parlak ve özgün bir açıklamasıdır. Bu teori, doğal 'piyasa güçleri'nden ziyade konutlaşmadan sorumlu görevlilerin politika ve uygulamalarının nasıl konut yetersizliği ve iç-kent gettoları yarattıklarını ve Britanya'da ABD'de olduğu gibi ırkçı ayaklanmaların temellerini nasıl oluşturduklarını aydınlatmıştır. 1980 ayaklanmaları, aslında, onların öngörülerinin ne kadar doğru olduğunu, ilkin St. Paul ve Bristol, ardından Brixton, Toxteth örneklerinde ve daha sonra Birmingham, Handsworth bölgesindeki şiddet ve yıkımla göstermiştir. Onların tezi Britanya'daki diğer iç-kentlerin ve yerel otoritelerin yerleşim politikalarıyla ilişkili bir dizi araştırmaya ilham kaynağı oldu. Londra Hackney Konseyi'nin yeni bir araştırması, örneğin, ırkçı önyargıların çoğu kez konseyin konut tahsisinin temelini nasıl oluşturduğunu açıkça ortaya koyar.

Bu araştırmalar, ironik olarak, Rex ve Moore'un tezindeki ciddi bir yetersizliği ortaya çıkardı. Rex'in de sonradan kabul ettiği gibi, Sparkbrook tipik bir iç-kent göçmen alanı değildi. Komşu Handsworth Hintliler, Asyalılar ve yoksul beyaz, aslen yaşlı sakinleriyle çok daha iyi bir örnekti. İkinci olarak, yerleşim-temelli sınıflar kavramı

tümden ciddi bir eleştiriye uğradı:

- R. Haddon'un belirttiği gibi, Rex ve Moore neden ve sonucu birbirine karıştırır görünmektedir. Size ait bir evde oturmanız toplumsal hiyerarşideki konumunuzun *nedeni* değil, sonucudur. Eğer zenginseniz büyük bir ev satın alabilirsiniz, ancak büyük bir ev satın almak sizi zengin etmez. Toplumdaki eşitsiz konut dağılımı eşitsiz gelir dağılımının nedeni değil, sonucudur. Ayrıca, ev sahipliği yaşam-döngüsünün bir parçasıdır ve değişimler sadece gelirdeki değil, ihtiyaçlardaki değişimlerle de ilişkilidir. Nitekim, küçük çocukları olan genç bir çift büyük yarımüstakil bir eve ihtiyaç duyarken, daha yaşlı bir çift bir apartman dairesini tercih edebilir. Sizin sınıfsal konumunuz ve hayat tarzınızı belirleyen evinizden çok mesleğiniz veya gelirinizdir.
- Konut piyasasında hiçbir iki birey asla aynı konumda olmadığı için, Rex ve Moore'un yerleşim-temelli sınıflar listesine *sonsuz sayıda* ekleme yapılabilir. Onlar da bunu iki kez yapmışlar, fakat özel yerleşim-temelli sınıfları belirleyecek ölçütleri ortaya koymamışlardır. Ayrıca onların tezleri yerleşim-temelli sınıflar arasındaki değil, daha ziyade bu sınıflar *içindeki* mücadelelerin bir tasviridir. Genellikle orta sınıflar özel konut piyasasında birbirleriyle mücadele verirken, emekçi sınıflar iyi veya kötü mülklerde oturmak için belediye konseyiyle mücadele vermektedirler.
- Çeşitli araştırmalar bütün toplumsal grupların banliyöde bir ev özlemi içinde olmadıklarını göstermiştir. Bazıları kesinlikle içkentte yaşamayı tercih eder. Çoğu göçmen bu alanları ucuz olduğu (ve Hindistan ve Pakistan'daki ailelerine daha para fazla gönderebilecekleri) için veya dostlarıyla beraber yaşamak onlara kültürlerini sürdürmelerini ve kendini koruma ve karşılıklı yardım imkânı sağladığı için tercih edebilirler. Benzer şekilde, Davies'in New Castle araştırması (1972), pansiyon tipi ev sahiplerinin çoğu kez ucuz mülkü son çözüm olarak değil, aksine bir para kazanma aracı olarak satın aldıklarını göstermiştir.
- Bütün engellere rağmen bazı göçmenler iç-kentteki gettoların dışına çıkabilmiş ve daha orta sınıf banliyö alanlarla başarılı bir bütünleşme sağlayabilmişlerdir (Raddcliffe, 1981).

Bu eleştiriler karşısında Rex, Britanya'daki Siyahların konumunu 'aşağı sınıf' (underclass) olarak betimleyerek yerleşim-temelli sınıflar fikrinden vazgeçer (Rex and Tomlinson, 1979). Yine de, Rex ve Moore'un yerleşim-temelli sınıflar teorisi 1960'lar ve 70'lerdeki ırk ilişkileri ve toplumsal çatışma konusundaki tartışmalara önemli bir katkıydı.

O, bu dönemde kent sosyolojisinde öne çıkan birçok yeni yaklaşımın ardındaki temel ilham kaynağı olmayı hak etmiştir.

AYRICA BAKINIZ

- **KOLLEKTİF TÜKETİM**
- **İNSAN EKOLOJİSİ**
- **KENTLEŞME**
- **KENT İDARECİLİĞİ**

OKUMA ÖNERİLERİ

REX, J. AND MOORE, R., (1967), *Race, Community and Conflict*, OUP
SLATTERY, M. (1985), 'Urban Society', Haralambos (ed.) *Sociology New Directions*, Causeway Press –konu hakkında kısa bir bakış sağlar)

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

BOTTOMORE, T.B. (1965), *Classes in Modern Society*, Penguin
DAVIES, J. (1972), *Evangelistic Bureaucrat*, Tavistock
HADDON, R. (1970), 'A Minority in a Welfare State Society', *New Atlantis*, vol. 2
MOORE, R. (1974), *Pitmen, Preachers and Politics*, CUP
MOORE, R. (1975), *Racism and Black Resistance in Britain*, Routledge & Kegan Paul
MOORE, R. (1982), *The Social Impact of Oil – The Case of Peterhead*, Routledge & Kegan Paul
REX, J. AND MOORE, R. (1970), *Race Relations in Sociological Theory*, Weidenfield & Nicolson
REX, J. AND MOORE, R. (1973), *Race, Colonialism and the City*, Routledge & Kegan Paul
REX J. AND TOMLINSON, S. (1979), *Colonial Immigrants in a British City*, Routledge & Kegan Paul

SINAV SORULARI

1. "Irkçılık sanayi toplumlarındaki etnik azınlıkların yaşadıkları olumsuzlukların temel açıklamasıdır." Açıklayıp tartışınız. (AEB, Kasım 1988)
2. Kentsel alanlardaki büyük yoksunluk bölgeleri hakkındaki sosyolojik açıklamaları tartışınız. (AEB, Kasım 1988)

Çeviri: **Ümit Tatlıcan**

46

Yoksulluk Kültürü

Oscar Lewis

Oscar Lewis (1914-1970) New York'ta doğdu. New York City College'de okudu ve Columbia Üniversitesine devam etti. 1948'de Illinois Üniversitesi'nde antropoloji profesörü olarak göreve başladı. Birleşik Devletler Ulusal Yerli Enstitüsü'nde Latin Amerika'yı temsil etti (1943-44); Hindistan'da Ford Vakfı için danışman antropolog olarak bulundu (1952-54); Asya, Meksika ve Küba köylülerinin yaşantıları üzerine araştırmalardan yararlanarak, Kuzey Kızılderili bölgesinde köy hayatı üzerine araştırmalar yaptı ve *Beş Aile* (1959), *Sanchez'in Çocukları* (1964), *Yaşasın Hayat*'ı (1968) ve Küba köylülerine ait bir dizi sözlü tarihsel hikâyeyi yayınladı; Aralık 1970'de öldüğünde karısıyla birlikte *Dört Adam, Dört Kadın ve Komşuları* (1977) üzerine çalışıyordu.

FİKİR

Oscar Lewis, 1950'lerde Puerto Rico ve Mexico'da kent ve kır yoksulluğu üzerine yaptığı iki çalışmasından hareketle, yoksulların bir yoksulluk (alt)-kültüründe yaşadıkları ve bu kültürün onları toplumun geri kalan kesiminden ayırmakla kalmayıp, yoksulluğa mahkûm ettiği tezini geliştirdi. Tarımcı köyler, gecekondular ve iç-kentlerde toplumun diğer kesimlerinden ayrışmış halde bulunan yoksullar, problem-

leri, engellenmeleri ve dışlanmışlıklarını yenmek için, kendilerine has tutumlar, değerler ve davranışlar geliştirir ve eşitsiz bir toplumda kendilerine göre bir 'hayat tarzı tasarlayarak' uyum sağlamaya çalışırlar. Bu alt kültürü, genel anlamında, bir toplumsal örgütlenmemişlik karakterize eder:

- Bireysel düzeyde;

  güçlü bir marjinallik, acizlik, bağımlılık, aşağılık duygusu; nispeten düşük bir doyumu erteleme yeteneğiyle birlikte, güçlü bir şimdiki zamana yönelim, kabullenme ve kadercilik vardır (Lewis, 1959).

- *Ekonomik düzeyde*, işsizlik, gizli işsizlik ve düşük ücretler,

  beceri gerektirmeyen mesleklerde yığılma, çocuk işçiliği, tasarrufların olmayışı, sürekli para sıkıntısı, evlerde erzak stokunun yokluğu, ihtiyaç oldukça daha sık ve küçük miktarlarda alışveriş yapma alışkanlığı, kişisel eşyaları rehin bırakma, yerel tefecilerden yüksek faizle borç alma, komşular arasında kendiliğinden organize edilen kredi olanakları, ikinci el mobilya ve giysi kullanımı yaygındır.

- *Aile düzeyinde*, kalabalık mahalleler ve kişisel mahremiyet yokluğu söz konusudur:

  sürü halinde yaşama, yüksek oranda alkolizm, anlaşmazlıkları çözmede sıklıkla şiddet kullanma, çocukların eğitiminde çoğu kez fiziksel şiddete başvurma, kadınların dövülmesi, erken yaşlarda cinsel ilişkiye girme, serbest cinsel ilişkiler veya evlilik dışı beraberlikler, anneler ve çocukların nispeten yüksek oranda terk edilişi... erkeklerin üstünlüğüne olan inanç ve buna bağlı olarak kadınlar arasında yaygın bir öldürülme korkusu (Lewis, 1959).

- *Topluluk düzeyinde*, "içinde bulundukları toplumun temel kurumlarıyla bütünleşmede ve onlara katılmada yetersizlik" –ve bu yüzden, örgütlenme ve siyasal 'etki' yoksunluğu– söz konusudur.

Böyle bir alt kültür, sadece bu insanların toplumdaki marjinal durumlarına tepkilerini değil, aynı zamanda bu marjinal durumun içselleştirilmesi ve gelecek kuşaklara aktarılmasını da yansıtır.

> Gecekondu bölgesinin çocukları 6-7 yaşlarına geldiklerinde genellikle kendi alt kültürlerinin temel değerleri ve tavırlarını özümserler ve 'değişen koşulların avantajları'ndan tam olarak yararlanma veya 'hayatları boyunca karşılarına çıkabilecek fırsatlar'ı artırma yeteneğinden yoksunlardır (Lewis, 1968).

Nitekim, yoksulluk kültürü yoksulluğun müzminleşmesine yardımcı olur, bizzat yoksullar yoksulluğun devamına katkıda bulunurlar; kadercilikleri kendini doğrulayan bir kehanet yaratır ve bu süreç 'dışardan' gelecek yardımlar bile onların yoksulluktan kurtulmalarını engeller. Bu alt-kültür sadece 'toplumun sınıfsal yapısı'ndaki değişikliklerle ortadan kaldırılamaz (Lewis, 1969).

KAVRAMSAL GELİŞİM

Yoksulluk kültürü kavramı hem yoksulluk teorileri hem de 1960'lı yıllarda hükümetlerin yoksulluk problemini çözmek için tasarladıkları politikalar üzerinde –özellikle 'yoksulluk döngüsü' fikriyle harmanlanarak– önemli bir etkide bulundu. Zira bu kavram 'döngü'nün nasıl süreklilik kazandığına ciddi bir açıklama getirdi. Örneğin Michael Harrington, *Öteki Amerika*'da (1963) Amerikan Yoksulluğu üzerine analizinde, bir 'dil'den ve bir 'yoksulluk psikolojisi'nden söz eder. Bu tez, 1960'lardaki refah döneminde, Amerika'nın 'Yoksullukla Savaş'ının ve çeşitli İngiliz yoksulluk programlarının temelini oluşturdu. İş Kurulları, Gençlik-Komşuluk Kurulları ve özellikle Headstart gibi programlar aracılığıyla ve bu kadercilik ve örgütsüzlük alt-kültürünü genel olarak ortadan kaldırmak için Amerikan gettolarına milyarlarca dolar akıtıldı. Genç insanlar ve öğretmenlerden oluşan ekipler, topluluk ruhu ve faaliyetlerini yeniden canlandırmak; yoksullara kendilerine nasıl yardım edebileceklerini öğretmek; –Amerikan Rüyası için rekabete teşvik ederek ve eğitim aracılığıyla getto dışına çıkmaları için bir yol bulmalarını sağlayarak– gençleri temel değerler etrafında yeniden-sosyalleştirmek için gönderildiler. Ayrıca, çok daha az politik desteğe ve çok daha az paraya (!) rağmen, Eğitsel Olarak Öncelikli Alanlar ve özellikle Topluluk Geliştirme Projesi gibi İngiliz programların arkasında, yoksulluk bölgelerini belirleme ve yoksulları topluluk faaliyetleri ve bireysel kendine yardım ideallerine çekmek için 'misyonerler' gönderme yönündeki bu tür bir 'kültürel' yaklaşım yatar.

Bununla beraber, hem yoksulluk kültürü tezi hem de yoksulluk programları 1970'lerde artan saldırılara maruz kalmıştır:

- Lewis'in yoksulluk araştırmaları, toplumun genel yapısını büyük ölçüde ihmal ederek, neredeyse tamamen bireyler ve ailelere yoğunlaşmıştır.
- Üçüncü Dünya toplumları ve gelişmiş toplumlardaki yoksulluk araştırmalarında, yoksulların her yerde bu kadercilik ve örgütsüzlüğü sergiledikleri ve/veya yoksulların tutumlarının toplu-

mun geri kalan kesiminden büyük ölçüde farklılık gösterdiği düşüncesi sorgulanmaya başlandı. Batı Afrika'da Ken Little ve Güney Amerika'da William Margin Üçüncü Dünyanın kenar mahalleri ve gecekondularında gelişen ve büyük ölçüde örgütlü bir 'topluluk' hayatının varlığını tespit ettiler. Onlar, yoksulların fiziken toplumdan ayrı olsalar ve toplumun genel hayat tarzına katılacak paraya sahip olmasalar bile, yine de, genellikle bu umudu taşıdıklarını buldular. Bu gecekondu bölgelerindeki görünürdeki örgütsüzlüğün büyükçe bölümü, daha ziyade Batılı araştırmacıların görünenin altında yatan cemaat/topluluk duygusunu göremeyen orta sınıf önyargılarının bir yansımasıydı.

- 1960'lardaki yoksulluk programları genelde başarısızlıkla sonuçlandı. Çok fazla para ve emek harcanmasına rağmen yoksulluk ortadan kaldırılamadı; 1970'lerde yoksulluk derecesi genellikle ekonomik çöküntüyle birlikte artış gösterdi; bu başarısızlık da yoksulluğu ortadan kaldırmaktan ziyade daha da pekiştirdi. Hem topluluk araştırmacıları hem de görevlileri de bu tezi terk ettiler ve onların çoğu daha radikal analizlere, özellikle de Marksist yazarlara yöneldiler.

Radikal ve Marksist yazarlar yoksulluk kültürü tezini iki temel düzeyde eleştirmişlerdir:

- Yoksulluğun nedenlerinin yanlış bir analizi olarak: O yoksulluğu yoksulların hayatının bir yansıması olarak açıklama eğilimindeydi –özellikle yoksulluğa yol açan nedenleri açıklamamaktaydı. Dahası o, 'kurbanı suçlama', yani yoksulları, kendi tutumları ve duyarsızlıklarıyla kendilerini yoksulluğa mahkûm etmekle suçlama eğilimindedir. Böylece bu teori, dikkati gerçek nedenlerden, yani toplumun genel yapısı ve gelir dağılımından uzaklaştırır. Kapitalizmin hem erken hem de ileri aşamasında yoksullara ihtiyacı vardır –ucuz bir işgücü havuzu ve toplumun pis/ağır işlerini yapacak vasıfsız işgücü sağlamak için, daha iyi konumdakileri motive etmek ve disipline sokmak, yüksek kazançları ve tanım gereği eşitsiz gelir dağılımını sürdürmek için. Yoksullukla gerçek mücadele 'zenginliğe karşı savaş'ı –zenginlik ve gücün büyük ölçüde yeniden dağıtımını ve üretim araçlarının mülkiyetinde özel mülkiyetten kamu mülkiyetine geçiş yönünde radikal bir değişimi– gerektirir. Dolayısıyla, yoksullar zenginler tarafından yoksulluk içinde tutulurlar; ve kendi hayat tarzları yüzünden değil, aksine bu eşitsizliğe nüfuz eden kapitalist kültür nedeniyle yoksul kalırlar. Böyle bir analiz dikkati yok-

sullar ve bireysel tutumlardan, güç yapısına ve iyi durumdakilerin tutumlarına çeker.

- Batılı hükümetler tarafından, yoksulluğa çözüm getirmekten ziyade, onu gizleyecek uygun ideolojik bir araç olarak kullanılması. 1960'lardaki programlar, yoksullukla ilgili bir şeyler yapar görünürken, gerçekte dikkatleri sadece eşitsizlikten ve onu (çok düşük bir maliyetle) yaratan kapitalizmden uzak tutmak için değil, yoksulluğu kontrol altında tutmak için de tasarlandılar.

Amerika'da 1960'lardaki Irk Ayaklanmaları sonrasında, kamu görevlileri şehirlerde ayaklanmaların ve bir 'sınıf savaşının çıkacağı'ndan korktular. Yoksulluk kültürü tezi, bu yüzden, onlar tarafından, yardım maskesi altında yoksul bölgeleri kontrolleri altında tutmakta kullanıldı. Yoksullukla savaşın gerçek amacı, bu nedenle, yoksula karşı bir savaştı; bu savaş söz konusu topluluklar polis yerine sosyal hizmet uzmanlarıyla istilâ edilerek; bir şeyler yapıyor görünüp acıları hafifletilerek; yoksulların en yetenekli ve kitleleri sürükleyen liderlerini daha iyi iş ve eğitim teklifleriyle çekip alarak yürütülmeye çalışılıyordu. İronik olan, bu programın en radikal eleştiricilerinin projede yer alan uzmanlar, özellikle İngiliz Topluluk Geliştirme Projesinde çalışanlar olmasıydı.

Lewis'in tezine yönelik, onun özellikle 'kapitalist sınıf'ın bir aracı olduğu yönündeki eleştiriler bir ölçüde haksızdır ve aslında onun söylediklerinden ziyade, düşüncelerinin çarpıtılmış bir biçimini yansıtmaktadır (Lewis, 1968).

İkinci olarak, onun analizi çok radikaldir ve gelişmiş değil 'gelişmekte olan' toplumlardaki yoksullukla ilgilidir. Lewis sadece yoksulların tutumlarına değil, aslında yoksulluk kültürünün bir yandan yoksulların sınıfsal tabakalaşma içindeki büyük ölçüde bireycileşmiş kapitalist bir toplumdaki marjinal konumlarını benimsemeleri anlamına gelirken, öte yandan ona karşı geliştirdikleri bir tepki biçimi olduğunu öne sürerek, toplumun yapısına dikkat çeker.

> Yoksullar egemen sınıfların temel kurumları hakkında eleştirel düşüncelere sahiplerdir, polisten nefret ederler, hükümete ve üst düzey görevlilere güvenmezler, hatta kiliseye bile şüpheyle bakarlar. Bu durum, yoksulluk kültürüne, mevcut sosyal düzeni hedef alan politik hareketler içinde, yüksek bir protesto ve kullanılma potansiyeli sağlar (Lewis, 1968).
>
> Kabaca tahminime göre, Birleşik Devletlerde yoksulluk sınırının altındaki nüfusun % 20'si, hayat tarzlarını yoksulluk kültürü olarak nitelendirmeyi haklı kılacak özelliklere sahiptir (Lewis, 1968).

Son olarak Lewis, Amerika 'Yoksullukla Savaş' programını desteklemek bir yana, şu sözleri sarf eder:

> Ben onların (memurlar ve politikacıların) çoğunun yoksulluk ve yoksulluk alt kültürü arasındaki fark konusunda oldukça muğlak bir anlayışa sahip olduklarını kanıtlayabilirim (Lewis, 1969).

Charles Valentine'in öne sürdüğü gibi:

> Güçlü konumdaki pek çok insan, yoksulluk kültürü fikrini sırf kendi amaçları için, kötü politikalarını meşrulaştırmak için kullandı ve onların kavramı benimseme amaçlarıyla Lewis'in amaçları arasında hiçbir ortak yan yoktur (Valentine, 1969).

Bu iddia ve karşı iddiaların doğruluğu her ne olursa olsun, yoksulluk kültürü fikri, oldukça etkili ve güçlü bir tez olduğunu ve diğer tüm 'temel fikirler' gibi, dünyanın en acil ve derin problemlerinden biri konusunda yeni kavrayışlar ve taze yaklaşımlar getirdiğini kanıtlamıştır.

AYRICA BAKINIZ

- **ETİKETLEME KURAMI**
- **KENDİNİ DOĞRULAYAN KEHANET**

OKUMA ÖNERİLERİ

COMMUNITY DEVELOPMENT PROJECT (1977), *Building the Ghetto*, CDP Interproject Editorial Team –politikacılar ve sosyal hizmet uzmanları bu düşünceyi 1970'lerde Topluluk Geliştirme Projesi'yle iç-kentlere uygulamaya çalıştıklarında yaşananlara mükemmel bir örnek.

LEWIS, O. (1968), *La Vida*, Secker & Warburg

LEWIS O. (1964), *Children of Sanchez*, Penguin [Sançezin Çocukları, E Yayınevi]

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

HARRINGTON, M. (1963), The Other America: Poverty in the USA, Penguin

LEWIS, O. (1951), Life in a Mexican Village: Tepotzlan Restudied, University of Illinois Press [Tepotzlan, Meksika'da Bir Köy, Çeviri: Çiğdem Girgiç Çalap, Epsilon Yayınları, İstanbul, Aralık 1992]

LEWIS, O. (1959), Five Families: Mexican Case Studies in the Culture of Poverty, Basic Books

LEWIS, O. (1977), Four Men, Four Women and Neighbours, University of Illinois Press

LEWIS, O. (1967), 'C.A. Book Review The Children of Sanchez, Pedro Martinez

and la Vida', Current Anthropology, Vol. 8, No 5, Dec, 1967
LEWIS, O. (1969), 'C.A. Book Review Culture and Poverty: Critique and Counter Proposals', Current Anthropology, Vol. 10, No 2-3, April-June 1969
VALENTINE, C. 'C.A. (1969), Book Review Culture and Poverty: Critique and Counter Proposals, Vol. 10, No 2-3, April-June 1969

SINAV SORULARI

1. "Sanayi toplumlarında yoksulluğu azaltma girişimlerine rağmen, yoksulluk hâlâ direnç göstermekte ve yakın zamanlarda giderek artmaktadır." Tartışınız. (AEB, Haziran 1988)
2. "Yoksulluk üzerine sosyolojik açıklamalar giderek yoksulun kültürel özelliklerinden ziyade yapılaşmış toplumsal eşitsizliklere yoğunlaşmaktadır." Özel bir toplum bağlamında açıklayıp tartışınız. (AEB, Haziran 1985)
3. 'Yoksulluk Kültürü' tezini ana hatlarıyla ortaya koyup, yapılan temel eleştirileri tartışınız. (AEB, Kasım 1988)
4. Sosyolojik yoksulluk açıklamaları 1980'lerde İngiltere'deki yoksulluğu anlama konusunda bize ne hangi ölçüde yardımcı olabilir? Tartışınız. (AEB, Kasım 1989)

Çeviri: **Cevdet Özdemir**

POST-MODERN/ GEÇ MODERN DÖNEM

47

Bilgi/Bilişim Toplumu

Manuel Castells

FİKİR

Hepimiz bir bilgi çağında yaşıyoruz; hepimiz bir bilgi toplumunun parçalarıyız. Bilgi yeni bir zenginlik ve güç kaynağı, bilgi teknolojisi de yeni *üretim aracı*dır. Son 10-15 yıldır yazarlar ve dünya liderleri bilgi teknolojisinin küresel bir toplum ve dünya ekonomisi üzerindeki etkilerini anlayabilmek için büyük çaba harcamışlardır. Bu alanın önde gelen yazarlarından biri, kent sosyolojisi, modern kent konularında çalışmaları olan ve yakınlarda küresel kapitalizm üzerine yazıları yayınlanan İspanyol sosyolog ve radikal teorisyen Manuel Castells'tir. Castells'e göre, post-modern toplumun tanımlayıcı karakteristikleri bilgi teknolojisi, Internet ve hepimizi kuşatan *bilişim* toplumudur – Castells'in *Bilgi Çağı* adlı üç ciltlik devasa eserinde (1996-1998) ayrıntılarıyla sergilemeye çalıştığı bir senaryo.

Bilgi ve iletişim önceki bütün toplumlarının merkezî bir unsuruydu ve onların ekonomik, toplumsal ve siyasal gelişimleri açısından kritik öneme sahipti. Antik dünyada ve Ortaçağ'da seyahat ve iletişim sınırlıydı, hatta devlet kendi nüfusu hakkında sınırlı bilgilere sahipti. Ancak Sanayi Devrimi taşımacılık ve iletişimde bir devrim yarattı. Demiryolları, buharlı makineler, arabalar ve nihayetinde uçağın icadıyla dünya çok küçük bir yer haline geldi ve uluslararası iletişim telefon, telgraf, radyo ve televizyonun icadıyla hızla gelişti. Yirminci yüzyıl sonu, sadece uydu teknolojisiyle kitlesel iletişim bakımından değil, kişisel iletişim ve bilgiye ulaşma bakımından da bir İletişimler Devrimi dönemi olarak görüldü. Kişisel bilgisayar, mobil telefon ve Internet ulaşımı gibi faktörler bilginin yaygın olarak kullanıldığı bilgi toplumlarını –bilgi teknolojisinin bir yaşam biçimi, işyeri kadar evin de temel bir özelliği haline geldiği küresel iletişim ve ekonomik etkinlik ağının bir parçası olan– *bilişim* toplumlarına dönüştürdü. Bilgi

Devriminin merkezinde bütün ağların kraliçesi olan ve hiçbir öznesi bulunmayan Internet bulunur. Internet 1960'larda Amerika Birleşik Devletleri Savunma Departmanı'nın İleri Araştırmalar Birimi (DARPA) tarafından, muhtemel bir Sovyet saldırısına karşı direnme veya Amerikan iletişim sisteminin bir nükleer savaş sonucunda yıkımını engelleme aracı olarak tasarlanan cüretkâr bir projeden doğdu. Internet'in güzelliği, düşmanın bir darbede vurup yıkabileceği hiçbir merkezin, hiçbir komuta merkezinin olmamasıdır. Daha ziyade o, hiçbir merkez olmadan birbirleriyle konuşan binlerce insanı ve bağımsız bilgisayarları birbirine bağlayan gerçek bir ağdır. Bugün, büyük şirketler, bankalar ve mağazalardan öğrenciler, ev kadınları, protesto grupları ve (ironik olarak) teröristlere kadar, 400 milyondan fazla kullanıcı Internet'e bağlanmaktadır. O gerçekte bir 'insanlar ağı'dır ve eğer dünya toplumları kendi hayat tarzları olarak benimser ve çalışma biçimlerinin bir parçası haline getirirlerse, Internet dünya çapında bir bilgisayar ağının küresel bir bilişim toplumu yaratma gücü, genişliği ve derinliğinin temel sembolünü oluşturacaktır. Bunun bir örneği, Castells'e göre, SSCB bilgi teknolojisinin 1980'lerdeki yıkımının temel bir nedeni olduğunu kavrayamazken, diğer büyük devletçi ve merkezî plânlamacı ekonomiye sahip Çin'in bu yeni teknolojiyi kullanarak daha esnek ve daha az merkeziyetçi bir toplum haline gelmesi ve bu sayede küresel kapitalizmin hâkimiyetindeki bir dünyada ayakta kalabilmesidir.

Dünya çapında ve bireysel bağlanma Internet'in temel özelliklerinden biriyse, öteki de hızı, yani cevap, gelişme ve yayılma hızıdır. Bir bilgisayar ve modeme sahip olan herkes dünyanın her yerine ve her yaştan insana bağlanabilir ve hiçbir ofis, işyeri veya uzman pazarlama şirketi gerektirmeyen on-line bir iş kurarak girişimcilik becerilerini sınayabilir. Bu kolay ulaşma, sorumluluk gerektirmeyen deneyler ve risk alma tam da 1970'lerde yaşanan Bilgi Devrimine tesadüf eder: bu dönemde Amerika'nın Batı yakasının genç, eski-hippileri bu yeni teknolojiyle oynadılar ve onu Batı yakasının önde gelen şirketlerine ve otorite ve yönetim kademesindekilere meydan okumakta kullandılar.

Bu yeni teknoloji başlangıçta sisteme karşı bir tehdit yaratsa bile, Castells'e göre, 1970'lerdeki petrol krizinin ve ekonomik çöküntülerinin ardından hızla Batı kapitalizmini yeniden yapılandırma ve canlandırma aracı ve fırsatı haline geldi. Ayrıca o, hızı ve dünyanın her yerindeki evlere ve işyerlerine ulaşması sayesinde, dünya ekonomisine –Birinci, İkinci ve Üçüncü Dünya ülkelerinin piyasaları, kaynakları ve maliyelerine ulaşarak– genişleme fırsatı sağladı. Bu bilgi devrimi,

Castells'e göre, yeni bir modern kapitalizm biçimi, bir bilişim kapitalizmi sundu ve yarattı. Savaş-sonrası kapitalizm Keynesci ekonomik gelişme modeline (bu model 1970'lerin dizginlenemeyen enflasyon ortamında çökmüştür) ve sanayi malları üretimine dayanırken, bilişim kapitalizmi (yeni piyasalar, yeni kârlar ve yeni sermaye biçimleri arayışı içinde) ağlar, teknolojik yenilikler ve dünyanın her yerine hızlı ve sürekli bilgi, enformasyon ve finans aktarımı ve birikimine dayanır. Modern veya post-modern kapitalizm, bu yüzden, Sanayi Devrimiyle birlikte ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan kapitalizm biçimlerinden kökten farklıdır. O sanayi malları üretimine değil, dünya çapında kumarhane veya para makinesi türünde bir küresel sermaye akışını mümkün kılan küresel ağlara dayanır. Bu birikimler, hepsi yeni piyasalara yatırım yapma ve en az riskle kazanç arayışı içindeki bireysel yatırımcılar sayesinde, Mafya ve terörist gruplar aracılığıyla, büyük şirketler, bankalar ve hükümetler olarak bağımsız gruplar tarafından yaratılmıştır. Mal ve hizmetlerin üretimi, ister Birinci isterse Üçüncü Dünyada olsun, basitçe bir yatırım ve kâr kaynağıdır. Ve , yeni sistemin özü, anında bilgi sağlayacak hızlı ve etkili bir ağ ve oluşturulan birikimlerin bir piyasadan diğerine, bir şirketten ötekine hızla (hatta modern borsalar ve para piyasalarına uygun biçim ve hızda) aktarılmasıdır. Bu yüzden, yeni teknolojiler yeni bir kapitalizm biçimi, yeni bir kapitalist sistem ve –toplumsal kökenle veya başka ayırt edici bir özellikle değil, aksine ilgili aktörlerin global ağları "sonsuz bir para için para arayışı" içinde kullanımları ve kontrolleriyle bağlantılı– yeni bir kapitalist sınıf yaratmıştır. O hemen hemen katıksız bir kapitalizm, sadece iç mantığa, küresel ekonominin iniş çıkışlarına bağlı bir kapitalizmdir; hatta dünya kapitalizminde üzerinde hiçbir sınıf veya grubun egemen olmadığı, özel piyasaları kontrol eden tekeller, olipogoller (örneğin, petrol kartelleri) vardır. O kâr arayışı tarafından yönlendirilen ve ne zaman, ne de mekân, ülke veya kıtayla sınırlı olan dünya çapında kapitalist bir ağdır.

> Kapitalizm hâlâ yönetmekte, kapitalistler hâlâ belirli bir plâna dâhil olmadan vücut bulmakta ve kapitalist sınıflar dünyanın – iradesini bilgisayar ekranlarından bütün dünyaya saçılan görüşlerde ve gelecek yönelik tahminlerde sergileyen güçlü bir kasırganın eklentileri olarak serpilip geliştikleri – belirli özel alanlarıyla sınırlı kalmaktadır (Castells, 1996: 505).

Aslında sermaye ve yönetim yeni ekonomide küresel ve merkezileşmiş bir düzeyde işlerken, emek yereldir ve merkezileşmemiştir, parçalıdır ve bireyselleşmiştir. Sermaye zaman ve mekândan bağımsız "sanal küresel ağlar içindeki saraylarında oturan küçük bir beyinler

güruhu tarafından işletilirken" (Castells, 1996: 506), emek-gücünün en etkili ve en kollektif biçimi sendikalar bu 'yüz-süz', ülkesiz ve kontrol dışı bir sisteme tepki verebilme konusunda yardımsızlardır. "Özünde sermaye küreseldir. Kural olarak, emek yereldir" (a.g.y.).

Kapitalistler ve işçiler aynı ülkelerde yaşayabilirler, ancak onlar gerçekte çok farklı hayat tarzları sürdürürler ve farklı yerler ve zamanlarda yaşarlar; onlar aslında farklı dünyalarda yaşarlar. Eski Marksist sınıf mücadelesi anlayışı artık geçerli değildir; daha ziyade, "farklı kapitalistler ve çeşitli işçi sınıfları arasındaki mücadele daha temel bir karşıtlık temelinde, sermaye akışlarının çıplak mantığı ile kültürel insan deneyimleri arasındaki daha temel karşıtlık çerçevesinde sınıflandırılabilir." "Burada" Castells'e göre, "piyasanın mantığı ile birey, grup veya ülkenin kimlik ve anlam arayışı arasında geleceğin 'sınıf çatışması'nın muhtemel kökleri yatmaktadır." Çevreci gruplar veya tüketicilerin –ister petrol sanayine isterse araba üreticilerine olsun– tekelci kapitalizme karşı protestoları bu temel çatışmanın bir örneğidir; dinsel ve ulusal fundamentalizmlerin ortaya çıkışı bir başka örnektir. İkisi de yeni sistemin gücünden ve onun ulusal, kültürel ve bireysel kimlikler üzerindeki etkilerinden korkar. İkisi de, ironiktir ki, sadece iletişim kurmak ve dünya çapında örgütlenmek için değil, aynı zamanda, terörizm örneğinde olduğu gibi yeni teknolojilerin nasıl kullanılacağını, 11 Eylül 2001'de çarpıcı bir biçimde sergilendiği gibi bilişim kapitalizminin ve onun malî ağlarının asıl merkezi Kenti – bu örnekte New York'u– nasıl vuracaklarını çok çabuk öğrenmişlerdir.

Bilgi/Bilişim Devrimi, Castells'e göre, basitçe ekonomik bir olgu değildir. O yeni bir toplumsal düzen tipine, yeni bir bilişim veya ağ toplumuna yol açma potansiyeline sahiptir. Bilişim toplumları, sadece bilginin önemli olduğu toplumlar olmayıp, aynı zamanda bilgi ağlarının toplumsal hayata nüfuz ettiği ve onun temelini teşkil ettiği, iş hayatı ve boş zaman faaliyetlerinden oy verme davranışına ve alışverişlere kadar bütün bireysel ve toplumsal etkinlik biçimlerini mümkün kılan ve hatta motive eden toplumlardır. Onlar medya ve yeni teknolojiler tarafından desteklenir ve geliştirilirler, ancak onlar, giderek, bilgisayarlar ve mobil telefonlar aracılığıyla, ironik bir biçimde, interaktif ve kişiler-arası hale gelebilirler. Ağlar ve enformasyon akışları sadece bilişim toplumunun bir parçası değildir. Onlar bizzat *kültür*dür. Uzaklık ve zaman ağların dünya çapında işlediği bir bilişim çağında önemini kaybeder.

Biz, Castells'e göre, yeni bir çağa, yeni bir toplumsal düzene girmekteyiz. Farklı toplumlar farklı gelişme evrelerinde bulunmalarına, farklı bir ağ toplumu, küresel bir ekonomi ve Dünya Çapında bir Ağla

farklı bütünleşme düzeylerinde yer almalarına rağmen, nihayetinde hepsi zamanla piyasanın mantığına uyacak (veya Sovyetler Birliği gibi içe patlayacak ve çökecek) ve dışarıyla bağlantılı hale geldiği kadar, içerde ve kültürel temellerde ağ ilişkileri içine girecektir. Antik toplumlar doğada varlıklarını sürdürür ve modern insan onu fethedip sanayileştirirken, post-modern insan yeni bir çağa, doğanın değil de, kültürün egemen olduğu yeni bir bilgi çağına girmektedir. Biz artık "çoğunlukla toplumsal bir dünyada yaşıyoruz –ancak bunun her zaman keyif verici olduğu söylenemez. Sadece, nihayetinde kendi insanî dünyamızda yalnız olduğumuz için, kendimize tarihsel gerçekliğin aynasında bakmak zorundayız" (Castells, 1996), fakat gördüğümüz şeyler hoşumuza gitmeyebilir.

KAVRAMSAL GELİŞİM

Manuel Castells, *Bilgi Çağı*'nda (1996-1998), post-modern toplum ve ekonominin temel özellikleri olarak gördüğü şeyleri ortaya koymaya, betimlemeye ve analiz etmeye çalışır. Üç ciltte bu ortak konular ele alınır. Birinci cilt (1996) İnternet'e ve 'ağ toplumu'nun ekonomik sonuçlarına odaklanır. İkinci cilt (1997) geleneksel kimlik kaynakları, aile ve ulus-devletin artık önemsiz göründüğü bir ağ toplumu çağında benlik, kişisel ve toplumsal kimlikle ilgili konulara yoğunlaşır. Üçüncü ciltte, bütün bu eğilimler ve trendler bir araya getirilmeye, teori ve gözlemler geleceğin toplumunun doğası ve biçimi hakkındaki genel bulgularla birleştirilmeye çalışılır.

O büyük hacimli bir çalışmadır ve açıkça günümüzün temel özellikleri ve gelişme çizgilerine, yeni teknolojilerin, İnternet, küresel ekonomi ve yeni ağ toplumu dünyasının ortaya çıkartır göründüğü görünür kişisel, kültürel ve ulusal kimlik kaybına odaklanır. Castells'e göre, yeni küresel ekonomi, piyasaları birleştirme ve bilgi ve para akışı sağlama bakımından teoride mükemmel olsa da, bir otomasyon sürecine, kendine ait zihni olan bir yaratığa, hiç kimsenin, hiçbir hükümetin, hiçbir şirket veya organizasyonun kontrol edemediği acımasız bir mantığa dönüşmüştür. Onun sözleriyle, "insanlığın büyük kâbusu, makinelerin dünyamızı artık kontrolü altına aldığı kâbusu neredeyse bir gerçekliğe dönüşmeye başlamıştır. Ancak bu kâbus işlerimizi elimizden alan robotlar veya yaşantılarımızı kontrol eden hükümet bilgisayarları biçiminde değil, (küresel bir piyasa karşısında herkesi yardımsız bırakan) elektronik olarak tesis edilmiş malî işlemler sistemi biçiminde" yaşanmaktadır (1996: 56).

Castells'in, insanların artık istedikleri gibi biçimlendiremeyecekleri

bir toplumsal dünyada, geleneksel toplumsal yapıların çöküşüyle ve kimlik kaybıyla ilgili korkuları aynı ölçüde büyük ve kötümserdir.

Bununla beraber, *Ağ Toplumunun Doğuşu*'da (1996) Bilgi Çağı'nın aynı zamanda yeni umutlar sunduğu vurgulanır.

- Özgür bir akış içindeki bir ağ toplumu dünya ekonomisi, geçmişin sanayi ekonomilerinde rastlanmayan ölçüde, büyük şirketlerin yanı sıra bireysel girişimlere de açıktır.
- Dünya Çapında Bir Ağ temel ağlar veya çokuluslu şirketlere olduğu kadar bireyler ve küçük gruplar ya da topluluklara da açıktır. O engelleri ortadan kaldırabilir, dünya çapında iletişimi önceden hayal bile edilemeyecek düzeyde mümkün kılabilir. O, alternatif bilgilerle veya grupların işbirliğiyle güce meydan okumakta, benzer şekilde yeni topluluklar, klüpler veya toplumlar yaratmakta kullanılabilir. Kişisel-kimlik artık tartışmaya çok daha açıktır; artık doğum, köken, aile veya ulusa bağlı değildir, ne de geleneksel roller veya kimliklerle sınırlıdır. Erkekler ve kadınlar, çocuklar ve büyükler artık kendi kimliklerini yaratabilirler ve kendilerine dayatılan kimliklere muhtemelen daha az sahiplerdir.

Castells'e göre, yaşantılarımızın kontrolünü yeniden ele geçirebilir ve yeni teknolojileri iktidar sahiplerini sorgulamakta kullanabiliriz: küresel kapitalizme uluslararası müdahalelerle veya kısıtlamaları kaldırarak, yerel iktidarlar ve toplulukları yeniden canlandırarak. O, Finlandiya'yı, her okulun Internet ulaşımına sahip olduğu ve çoğu insanın bilgisayarla okuyup yazdığı dünyanın en gelişmiş bilgi toplumuna örnek olarak verir. Aynı zamanda bu toplum etkin bir refah devletine ve iyi işleyen bir ekonomiye sahiptir. Burada, gerekli irade sergilendiği durumlarda, insanların kontrolü ele geçirebilecek ve Bilgi Devrimini kendi avantajlarına çevirebilecek araçlara sahip oldukları mesajı verilmektedir. Yapay kimlikler, yabancılaşma ve siyasal çatışmalar içeren kişisel-olmayan bir dünyada, bedeli her ne olursa olsun, bir kâr anlayışının kontrolündeki bir dünyanın alternatifi, aynı ölçüde elverişli ve muhtemeldir. Castells'e göre, Internet bize seçim imkânı sağlar, fakat bu seçim bize karşı işlemektedir –değişimin hızı arttıkça zaman giderek azalmaktadır.

AYRICA BAKINIZ

- **SANAYİ-ÖTESİ TOPLUM** –geleceğin toplumuyla ilişkili ilk fikirler için

- **RİSK TOPLUMU** ve
- **SİMÜLASYONLAR** –yarının dünyası hakkında yeni düşünceler için

OKUMA VE İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

Üç ciltlik *Bilgi Çağı*, bağımsız olarak bile, muazzam bir kitaptır, bilgi teknolojisinin küresel etkisi hakkındaki düşüncelerini genişletmek için daha gelişmiş öğrencilere salık verilir.

CASTELLS, M. (1996), *The Information Age: Economy, Society and Culture*, Vol. 1: *The Rise of Network Society*, Blackwell, Oxford [*Ağ Toplumunun Yükselişi 1; Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür*, Çeviri: Ebru Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Nisan 2005]

CASTELLS, M. (1997), *The Information Age: Economy, Society and Culture*, Vol. 2: *The Power of Identity*, Blackwell, Oxford

CASTELLS, M. (1998), *The Information Age: Economy, Society and Culture*, Vol. 3: *End of the Millennium*, Blackwell, Oxford

CASTELLS, M. (2002), *Information Society and the Welfare State*, Open University Press, Milton Keynes

Çeviri: **Ümit Tatlıcan**

48

Göreli Özerklik

Nicos Poulantzas

Nicos Poulantzas (1936-1979) Atina'da dünyaya geldi. Babası bir hukuk profesörü ve Yunan hukuk kuruluşunun önde gelenlerinden biriydi. Çok parlak bir çocuk ve çok başarılı bir öğrenci olan Poulantzas, Atina Üniversitesi'ne bağlı bir deneysel okulda okudu ve eğitimini bu Üniversitede 1957'de hukuk derecesiyle tamamladı. O çok erken yaşlardan itibaren felsefeye, özellikle varoluşçuluk, sosyalizm ve Marksizm'e yoğun ilgi duydu ve Yunan Komünist Partisi ve Birleşik Demokratik Solun aktif bir üyesi olarak çalıştı; üniversiteyi bitirdikten sonra orduya çevirmen olarak girdi ve hukuk stajını tamamladı. Doktora yapmak için Almanya'ya gitmek isteyen Poulantzas, Nazizmin yükselişiyle Paris'e geçmek zorunda kaldı ve Sartre, Simone de Beauvoir ve Merleau-Ponty'nin de içinde yer aldığı Fransız aydınlar çevresine katıldı. Fransız hukuk dergisi *Archieves de philosophie du droit*'e yardımcı editör oldu ve 1966-72 yılları arasında Ulusal Bilimsel Araştırma Merkezi'nde hukukçu araştırmacı olarak çalıştı. 1972'de Ann Lecter ile evlendi.

Althusser, Gramsci ve İngiliz Marksizm'inden giderek daha fazla etkilenen Poulantzas, katı Stalinci Marksizm'den uzaklaşarak Avrupa Komünizmine kaydı. Çekoslovakya'nın Sovyetler Birliği tarafından işgali ve Yunan askerî diktatörlüğünün Rusya tarafından desteklenmesi konusunda Yunan Komünist Partisiyle anlaşmazlığa düştü. 1977 seçimlerinde Yunan Komünist Partisi'nden ayrıldı. Yunan generallerinin (1967) askerî darbesi ve Fransa 1968 Mayıs devrimi onu oldukça derinden etkiledi. Paris Üniversitesinde sosyoloji öğretim üyeliği kazandı ve Althusser'le birlikte savaş-sonrası kapitalist dönemde sınıfın doğası ve devletin rolü konusunda temel teorik ve stratejik yayınlar yaptı. 1974'te Yunan cuntasının yıkılmasının ardından geçici hükümete eğitim konularında danışmanlık yapmak üzere Yunanis-

tan'a döndü. Vincennes ve Sosyal Bilimlerde İleri Araştırmalar Okulu'nda lisansüstü dersler verdi; Yunanistan ve Fransa'daki sol kanat politikalara katılmayı sürdürdü. Ekim 1979'da 43 yaşındayken beklenmedik bir intiharla hayatına son verdi.

Poulantzas genellikle 1970'lerin önde gelen Marksist aydınlarından biri olarak görülür.

Temel çalışmaları:

- *Siyasal Güç ve Sosyal Sınıflar* (1973)
- *Faşizm ve Diktatörlük* (1974)
- *Çağdaş Kapitalizmde Sınıflar* (1975)
- *Diktatörlüğün Krizi* (1975)
- *Devlet, Güç, Sosyalizm* (1978)

FİKİR

Siyasal sosyolojide temel tartışma konularından biri gelişmiş kapitalist toplumlarda devletin rolüdür. Devlet (hükümet, sivil bürokrasi, polis ve ordu) demokrasinin gerçek anlamında halkı temsil etmekte midir ve ona güvenilebilir mi? Yoksa o bir sınıfsal kontrol aracı, yönetici sınıfın –propagandayla veya güç kullanarak– kendi iradesini insanlara dayatmak, güç ve ayrıcalıklarını sürdürmek ve korumak için kullandığı bir araç mıdır? Liberal ve daha radikal yazarlar arasındaki bu tartışma, yani çoğulculuk-seçkincilik tartışması (bkz. *İktidar Seçkinleri*), Marksist çevrelerde süregelen modern devletin bir sınıfsal kontrol aracı olup olmadığı –bu görüş Marksist yazılarda sorgulanmaz– veya aksine, onun *nasıl* yönettiği ve bu sınıfsal kontrolün nasıl uygulandığı tartışmasının bir parçası olmuştur. Geleneksel olarak, Marksist yazarlar bugün bile devletin esasen kapitalist sınıfın kontrolünde olduğunu öne sürerler. Çünkü onlara göre, basitçe, kapitalist sınıfın –üst orta sınıf kökenlerden gelen, devlet okullarında ve Oxbridge'de* eğitim görmüş– üyeleri hükümet, sivil bürokrasi, yargı ve orduda üst kademeleri işgal ederler ve kendi sınıfsal çıkarlarını koruyan ortak bir kod ve kültüre göre hareket ederler. Bu tür bir analizin iyi örnekleri olarak Sam Aaronovitch (1961) ve Ralph Miliband'ın (1969) çalışmaları verilebilir.

Nicos Poulantzas 1970'lerde yönetici sınıfın yöntemleri ve taktikleri hakkında, doğrudan sınıfsal kontrolden ziyade *göreli özerklik* kavramı temelinde çok farklı bir tez geliştirdi. Poulantzas, Ralph Mili-

* Oxford ve Cambridge Üniversiteleri (Ü. T.).

band'la ünlü ve uzun tartışmasında, ne bireylere ne de iktidardaki partilere bağlı olmayan daha yapısal bir kapitalist toplum analizi geliştirdi. Ona göre, kapitalist bir toplumun yönetiminde kim olursa olsun onu kapitalizmin çıkarlarına göre yönetecektir.

Poulantzas, bir kapitalist sistem ve kapitalist devlet modeli çizmeye çalışırken, kapitalist üretim tarzının –karşılıklı ilişki içinde olsalar bile, birbirlerinden bir ölçüde özerk veya bağımsız– üç temel düzey veya alt-sistemden oluştuğunu öne sürer. Nitekim, ekonomik sistem siyasal ve ideolojik düzeyleri önemli ölçüde etkilese bile, siyasal ve ideolojik olayların ekonomiyi etkilemesi ve/veya özel bir ivme kazanması aynı ölçüde mümkündür.

Bu karmaşık etkileşim ortasında, modern kapitalist devletin rolü bir bütün olarak sistemi düzenlemek, kapitalizmin uzun vadeli çıkarlarını korumak, burjuva yönetiminin ve kazançların pürüzsüz sürdürülmesini sağlamak ve proletaryayı –mümkünse ideolojiyle, gerektiğinde güç kullanarak– kontrol altında tutmaktır. Özelde onun görevi, sınıf mücadelesini, yani sermaye ve emek arasında ortadan kaldırılması imkânsız, ancak patlak vermesi muhtemel bir sınıfsal devrimi önlemek için, temel antagonizmayı kontrol altına alarak düzenlemektir. Bir kitle demokrasisi ve bireysel özgürlükler çağında bu, doğrudan baskıyla değil, dolaylı kontrolle, devletin yönetici sınıftan 'göreli özerkliği'yle mümkündür. Böylece hükümet, polis ve yargı sistemi belirli bir sınıftan bağımsız olarak 'ortaya çıkabilir' ve böylece toplumdaki bütün sınıfların desteği ve rızasını kazanabilir. Ayrıca, 'bağımsız' bir devlet kapitalist sistemin çıkarlarını –büyük toprak sahipleri ve büyük işadamlarından büyük malî güçler ve çokuluslu şirketlere kadar geniş bir yelpazede yer alan, çok farklı 'kesimler' veya rakip çıkarlar içinde fazlaca gruplaşmış ve bölünmüş– kapitalist sınıftan daha iyi koruyabilir. Hükümet, sahip olduğu göreli özerklik sayesinde kapitalist sınıfın farklı kesimleri arasında ve burjuvaziyle proletarya arasında arabuluculuk yapabilir ve böylece yönetici sınıfa hayatî bir birlik ve liderlik kazandırabilir ve açık sınıf çatışmalarını önleyebilir. Bu özerklik, hükümetin işçi sınıfına, örneğin refah düzeyiyle ilişkili önlemlerle kısa-vadeli tavizler vermesini mümkün kılar ve hatta spekülâtörler gibi –açgözlülükleri tüm sistemin veya kapitalizmin ününün sarsılmasına yol açabilecek– kapitalist kesimler veya gruplara sınırlamalar getirmesini sağlar. Kapitalist devlet, bu yüzden, yönetici sınıfı disiplin altına alabilir, işçi sınıfını bölebilir ve kapitalizmin uzun dönemli çıkarlarını koruyabilir ve görünüşte tarafsızlığını sürdürebilir. Bu tarafsızlık modern sınıfsal kontrolde hayatî bir unsurdur. Modern devlet, bütün insanlar ve sosyal sınıfları temsil ediyor 'görünerek',

geçmişte olduğu gibi güç kullanmaktan ziyade, ikna ile yönetebilir. Bu ideolojik kontrol askerî güç ve çıplak baskıdan çok daha etkilidir. Bu yüzden, Poulantzas devletin baskıcı aygıtları ve ideolojik aygıtları ayrımı yapar; baskıcı kontrol aygıtları polis, ordu ve hükümeti, ideolojik kontrol aygıtları ise kilise ve okulu, hatta aileyi içerir.

Fakat bu hassas denge nasıl sağlanacaktır? Devlet sermaye ve emek arasındaki sürekli değişen güç dengesine ne zaman ve hangi şekillerde tepki göstereceğini nasıl bilecektir? Poulantzas için, temel mekanizma her zaman devlet aygıtı –parlamento, hükümet, kamu hizmeti vb.– içinde işçiler ve kapitalistler arasında bir güç dengesi olarak yansıyan ve taraflardan birinin gücü artar veya yükselirken, diğerinin zayıfladığı veya güçsüz düştüğü 'sınıf mücadelesi'dir. Örneğin, 1970'lerin başlarında İngiltere'de olduğu gibi, sendikalar güçlüyken hükümet ücret artışları sağlayacak, yoksullara yardımlar yapacak ve toprak sahipleri veya işverenler aleyhine yeni yasalar çıkartacaktır. Ancak işçi sınıfı zayıfladığında ya da dağıldığında veya kapitalizmin temel çıkarları tehdit altında olduğunda, hükümet –1980'lerde olduğu gibi– sendikalar üzerinde baskı kuracak, ücretlere sınırlamalar getirecek, vergi kesintileri yapacak ve işlerden ziyade kârlara destek olacaktır. Bu sırada hangi partinin hükümette olduğu önemli değildir. Hem monetarizm*, hem de sendikalar üzerindeki kısıtlamalar (aslında bunlar Muhafazakâr Thatcher Hükümeti'nin temel politikalarıdır), ilk olarak 1960'ların sonları ve 70'lerde İşçi Partisi hükümetleri tarafından uygulamaya sokulmuştur.

Poulantzas için, üst kademelerdeki politikacılar, yargıçlar vb.nin sınıfsal kökenleri önemli değildir. Esas olan kapitalist toplumun yapısının devleti, iktidar koltuğunda kim otururse otursun, kapitalizmin uzun vadeli çıkarlarına göre davranmaya zorlamasıdır. Yine de, onun özerkliği her zaman göreli ve sınırlıdır. Devlet asla kapitalizmi yıkmak veya zayıflatmak için kullanılamaz: öyle ki, Batılı kapitalist bir toplumda sosyalist bir partinin iktidarı demokratik yollarla ele geçirmesi ve sosyalizme barışçı yoldan geçmesi potansiyeli oldukça sınırlıdır. Bu sınıfsal kontrol, ister askerî yönetim, ister faşizm, isterse liberal demokrasi biçimini alsın, özel ulusal siyasal gelişmelere bağlıdır, ancak bu yönetim biçimi kılık değiştirdikçe daha iyi görünür.

Bu yüzden, kapitalist toplumda devletin rolü istikrarı sağlamak ve kapitalizmin filizleneceği koşulları yaratmaktır. O kapitalist üstyapının bir parçasıdır ve bu yüzden nihayetinde –devletin üst konumlarını

* Sıkı para politikası. 1980'lerde Batılı kapitalist ülkelerde uygulanan ekonomik rejime verilen ad. (Ü.T.)

yönetici sınıflar işgal etmese bile– yönetici sınıfın çıkarlarına hizmet eder. Gerçekte, devlet yönetici sınıflardan özgürleşir göründükçe, hem burjuvazinin bütün kesimleri ve çıkarlarını temsil etme, hem de kendi yönetimini meşrulaştırmak ve kamunun rızasını kazanmak için ihtiyaç duyduğu bağımsızlık mitini sürdürme bakımından daha iyi konumda olur. O gerçek rolünü, kapitalizmin gerçek çıkarlarını temsil ettiğini gizlemek zorundadır. Bu yönetimin varlığı gözlerden saklandıkça toplum daha kolay yönetilir.

> Kapitalist devlet kapitalist sınıfın çıkarlarına, en iyi şekilde sadece bu sınıfın üyeleri doğrudan devlet aygıtı içinde yer almadıklarında, başka deyişle Yönetici Sınıf siyasal açıdan yönetici sınıf konumunda olmadığında hizmet eder (Poulantzas, 1973).

KAVRAMSAL GELİŞİM

Biyografisini yazanlardan Bob Jessop'a (1985) göre, "Poulantzas'ın savaş sonrası dönemde en önemli ve en etkili Marksist devlet ve siyaset teorisyeni olarak kaldığını söylemek abartma değildir". Althusser'in fikirleri Latin Amerika ve İskandinavya gibi uzak ülkelerde bile etkili olmuştur. Ayrıca, onun göreli özerklik kavramı modern kapitalist toplum teori ve pratiğini, yönetici sınıfın yönetimini nasıl sürdürdüğünü ve yönetimin, kapitalist sınıfın devlet *içindeki* farklı kesimleri arasındaki mücadeleleri teşvik kadar, işçi sınıfını devrimden uzak tutma stratejilerini de anlamaya katkısını sürdürmektedir.

Ancak, göreli özerklik kavramı hâlâ hem belirsizliği nedeniyle hem de işlerliği yönünde kanıt bulma güçlüğü yüzünden ciddi eleştirilere uğramaktadır. Kesin olarak, göreli ne kadar göreli özerkliktir? Devlet ne kadar özerktir, ne kadar sınırlandırılmıştır? Dearlove ve Saunders (1984) Poulantzas'ın teorisinde dört temel zayıf yan belirler:

- Poulantzas'ın tezi dolambaçlıdır, yani işçi sınıfının gücü veya zayıflığı sadece ona verilen tavizin miktarına göre ölçülür. Ancak, aynı şekilde, işçi sınıfının, zayıf olduğunda bile, özellikle İşçi Partisi hükümette olduğunda devletten tavizler koparabileceği öne sürülebilir.
- Bu tez totolojiktir. Göreli özerklik fikrini sınamak mümkün değildir. O her şeyi açıklar ve hiçbir şeyi açıklamaz, zira Poulantzas onu empirik olarak sınayacak hiçbir ölçüt geliştirmemiştir. Göreli özerklik fikrini kanıtlamak veya çürütmek neredeyse imkânsızdır. Devletin bir eylemi yönetici sınıfın yararına bir ey-

lem olduğu kadar proletaryaya verilen bir taviz olarak da yorumlanabilir.

- O çok dar bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımda, savaş-sonrası toplumda sınıflarla belirli noktalarda örtüşen diğer gruplar ve çıkarların –feminizm, Siyahlar, gaylar, çevreci gruplar vb.nin– yükselişi ihmal edilerek, sadece sınıf mücadelesi üzerinde durulmuştur. Poulantzas'ın tüm bu baskı gruplarını bir sınıf analizi altında sınıflandırma girişimi yetersizdir.
- Bu tez eksiktir. Sadece, Margaret Thatcher veya Tony Benn yahut Ulusal Cephe veya Askeri Eğilimin iktidarda olmasının sonucu değiştirmeyeceğini ima eden bir analiz sunularak, kişiler, gruplar ve hiziplerin etkisi göz ardı edilmiştir.

Bu eleştiri, Poulantzas'la uzun bir tartışmaya giren Ralph Miliband (1969) gibi yazarların önerdiği, modern kapitalist devletin işleyişiyle ilgili alternatif Marksist görüşün özünü oluşturur. Miliband, kapitalist sınıfın üyelerinin gerçekte modern devletin memurları olduklarını; kapitalizme özgü periyodik krizler sayesinde dümeni ele geçirdiklerini ve bu krizi sınıf mücadelesini bastırmak için kullandıklarını öne sürer. Miliband'ın yaklaşımı Poulantzas'ınkinden daha esnek ve daha az deterministtir, sistemin temel yapı ve mantığından ziyade insanlara ve kişiliklere önem verir, ancak bu yaklaşım da, gerçekte güç dengesini ölçme ve tavizin bir reform değil gerçekte ne kadar taviz olduğunu kanıtlama konularında problemler yaratır. Ne de bu yaklaşım, sosyalist partinin veya işçi partisinin kapitalizmi sosyalizme dönüştürüp dönüştüremeyeceği konusundaki temel pratik soruları cevaplar – hatta o iyimser bile değildir.

Poulantzas, son çalışmasında (*Devlet, Güç ve Sosyalizm*, 1970) göreli özerklik fikrinden uzaklaşır ve bu onun ölümünden sonra yayınlanan notlarında da görülebilir. Yine de, o modern Marksizm'de önemli bir tartışmayı başlatmış ve modern devletin rolü ve işleyişi problemini sosyolojik teoride ön plâna çıkartmıştır.

AYRICA BAKINIZ

- **HEGEMONYA** ve **YAPISAL MARKSİZM** –farklı teorik temellere sahip olsa da bu fikre kaynaklık eden teori olarak
- **MEŞRUİYET KRİZİ** –Jürgen Habermas'ın geç modern kapitalist toplumlarda devletin rolü ve gücü teorisi olarak
- **SÖYLEM** –günümüzün post-modern/post-yapısalcı bir güç ve devlet anlayışı olarak

OKUMA ÖNERİLERİ

JESSOP, B. (1985), *Nicos Poulantzas*, Macmillan –Poulantzas'ın hayatı ve çalışmalarına genel bir bakış
LUKES, S. (1974), *Power: A Radical View*, Macmillan –günümüzde güç/iktidar üzerine tüm tartışmanın zengin bir özeti ve gelişimi
URRY, J. AND WAKEFORD, J., EDS. (1973), *Power in Britain*, Heinemann – Miliband-Poulantzas tartışmasının özeti.

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

AARONOVITCH, S. (1961), *The Ruling Class*, Lawrence & Wishart
DEARLOVE, J. AND SAUNDERS, P. (1984), *Introduction to Social Classes*, Polity Press
MILIBAND, R. (1969), *The State in Capitalist Society*, Weidefeld & Nicolson – modern devletin yapısına ilişkin kolay okunur alternatif bir okuma
POULANTZAS, N. (1973), *Political Power and Social Classes*, New Left Books
POULANTZAS, N. (1974), *Fascism and Dictatorship*, New Left Books [*Faşizm ve Diktatörlük*, Çeviren: Ahmet İnsel, İletişim Yayınları, 2004]
POULANTZAS, N. (1975), *Classes in Contemporary Capitalism*, New Left Books
POULANTZAS, N. (1975), *The Crisis of Dictatorship*, New Left Books
POULANTZAS, N. (1978), *State, Power and Socialism*, New Left Books

SINAV SORULARI

1 "Artan sosyal hareketliliğe ve eğitim sistemindeki genişlemeye rağmen, İngiltere'deki güç yapısı ondokuzuncu yüzyıldan beri değişmemiştir." Tartışınız. (Cambridge Yerel Sınavlar Komisyonu, Haziran 1986)
2 "Sosyologlar gelişmiş sanayi toplumlarında devletin rolü olarak neleri tespit etmişlerdir?" (AEB, Haziran 1985)

Çeviri: **Ümit Tatlıcan**

49

Kültür Araştırmaları

Stuart Hall

FİKİR

1970'ler ve 80'lerde yeni, daha post-modern sosyologlar klâsik sosyolojinin temel kavramı sınıf terimine itiraz ettiler ve sınıf yerine gençlik, toplumsal cinsiyet ve etnisite gibi sınıfsal-olmayan konularla ilgili yaşam biçimlerine ve toplumsal kimliklere yoğunlaştılar. Yeni bir sosyoloji, kültür ve modern hayat araştırmalarına dayalı sosyolojik bir anlayış gelişti. Bu yeni düşünce okulunun başında Birmingham Üniversitesi Çağdaş Kültür Araştırmaları Merkezi'nden (CCCS) Stuart Hall ve arkadaşları vardı: bu merkez 1964-79 döneminde ürettiği yoğun ve nitelikli akademik çalışmalarla uluslararası bir ün kazandı. Kültür araştırmaları sosyal teori ve siyaset teorisinden gençlik kültürü, kitle iletişim araçları, sınıf çatışması ve popüler kültür araştırmaları gibi birçok farklı alana kadar uzanan, hepsi de Thatcher'ın Yeni Sağ hükümetiyle ilgili kapsamlı ve oldukça eleştirel tartışmalar içeren sol kanat, neo-Marksist bir perspektifin –ve 1970'lerin sonlarındaki feminist ve siyah yazarların– etkisindeki bağımsız bir akademik disiplin olarak ortaya çıktı. Kültür araştırmaları ve CCCS bu dönemdeki Yeni Sol hareketin ön saflarında yer alıyordu.

Birçok farklı Avrupa geleneğinden beslenen kültür araştırmaları 60'ların sonu ve 70'lerdeki toplumsal, siyasal ve kültürel 'devrimler' ortasında gelişti. 1968 Paris öğrenci ayaklanmaları, Amerika'daki savaş karşıtı gösteriler, İngiltere'deki nükleer güç karşıtı yürüyüşler ve 1950'lerde Elvis Presley ve Beatles, Rolling Stones, Bob Dylan ve sonraki on yılda onları izleyenlerin önderliğindeki Kültür Devrimiyle, savaş sonrası toplumda gençler ve radikaller neredeyse bir devrim yaratmak üzereydi. Yeni hareketlerin idealizmi ve romantik enerjisi gençlerden bazılarını savaş-sonrası toplumu yargılamaya ve değiştirmeye, bazılarını da uyuşturucu kullanarak veya alternatif, komünal

yaşam biçimlerini benimseyerek 'geri çekilme'ye itmişti. Gençler arasında geleneksel topluma açıkça meydan okuyan tam bir yeni 'karşı kültür', duygularını müzik, edebiyat, protestolar ve özel bir yaşam biçimiyle ifade eden bir gençlik kültürü ortaya çıktı. Kültür araştırmaları bu yeni sosyolojiye egemen olmayı ve onu kucaklamayı amaçlayan akademik girişimlerin ön saflarında yer alıyordu.

Çağdaş Kültür Araştırmaları Merkezi, 1950'lerde Richard Hoggart tarafından, çağdaş ve gündelik hayata ve özellikle akademik çalışmalarda ihmal ve göz ardı edilenlerin –çalışan sınıfların– yaşantılarına odaklanarak, geleneksel kültür anlayışını değiştirmek ve onun dar ve orta sınıf klâsik müzik, geleneksel sanat ve klâsik edebiyat takıntısını yıkmak için kuruldu. Stuart Hall'un yönetime gelmesiyle araştırma merkezi çağdaş toplumu, özellikle gelişen gençlik kültürünü analiz ederken sınıf, etnisite ve toplumsal cinsiyetin de önemini vurgulayan neo-Marksist bir çerçeve kullanarak kültür araştırmalarını modernleştirmeye girişti. İşçi sınıfından gençlerin davranışlarının ve onların liderlerinin 'sessiz' isyanlarının analiz edildiği bu yaklaşımda 'kültürel direniş' kavramı merkezi bir yere sahipti. Stuart Hall ve arkadaşları, *Ritüellerle Direnç*'te (1976), farklı ve gençler tarafından geliştirilen alt kültürlere –zenci müziğiyle ilgilenenler, Rokcular, Punkçular vb.ne– odaklanan çalışmalar yayınladılar. Hall'e göre, bu tutumlar ve yaşam biçimleri çeşitliliğinin altında ortak bir tema, modern kapitalizme karşı ortak sınıfsal direniş yatar. 1960'lar ve 70'ler kuşağı kapitalizme karşı ebeveynlerinden farklı direniş biçimleri sergilemiş olabilir –yeni işçi sınıfı kapitalizme direniş biçimi olarak işçi sendikalarına ve İşçi Partisine yönelmiş olabilir. 1960'ların yeni orta sınıf gençliği aksine ya üniversitedeki yaşam biçimlerini kökten değiştirmeye, radikal protestoya yönelmiş ya da sadece uyuşturucuya ve komünlere geri dönmüştür. Fakat her iki gençlik de kapitalist kontrole muhalefetlerini, yabancılaşmalarını ve özellikle "kapitalizm senin için iyi ve değerli tek ve normal hayat tarzıdır" biçimindeki ideolojik kabulü reddettiklerini ifade etmeye çalışmışlardır. Antonio Gramsci'nin düşünceleri, özellikle onun hegemonya kavramı ve ideolojik kontrol anlayışı CCCS'in eleştirel analizinde temel bir rol oynamıştır.

Bir Afro-Karaipli olan Hall İngiltere'deki siyah gençliğe odaklandı. Hall *Krizi Yönetmek*'te (1978) örneğin, siyah güç ve ırk ayaklanmaları sorunlarını sosyolojik ve siyasal tartışmanın gündemine taşıdı. Hall, ırk ve rengin İngiliz işçi sınıfını bir araya getirmekten çok böldüğünü kabul ederken, siyah gençliği işçi sınıfının bir 'kesimi' veya unsuru olarak tanımladı. Hall'e göre, siyah suç, tıpkı siyah ayaklanmalar gibi, sınıfsal egemenliğe ve beyazların üstünlüğüne karşı siyah direnişin

bir parçasıydı.

Çağdaş Kültür Araştırmaları Merkezi'nin kültür araştırmaları yaklaşımı ve özellikle onun neo Marksist çerçevesi 1970'lerin sonlarında diğer siyah yazarların, özellikle feministlerin itirazlarıyla karşılaşsa da, Merkez'in yaptığı şey, *kültür* kavramını sosyolojik analiz ve tartışmanın merkezine taşımak ve bunu sadece radikal Marksist bir eleştiriyle değil, Batı Avrupa'nın başka yerlerinde geliştirilen post modern görüşlerle, yani stil, davranış biçimi ve kimliğin yanı sıra sınıf ve grup çatışmasına odaklanan görüşlerle harmanlamaktı.

KAVRAMSAL GELİŞİM

Kültür araştırmaları, bu yaklaşımın kavramları ve kuramsal perspektifleri artık modern sosyolojinin kabul gören bir parçasıdır ve pek çok üniversitede akademik bir disiplini temsil etmektedir. Bu kabul ve bütünleşmenin kaynağı büyük ölçüde Stuart Hall ve arkadaşlarının Çağdaş Kültür Araştırmaları Merkezi'ndeki öncü çalışmalarıdır. Ancak yine de, kültür araştırmaları kavram ve uygulama konusunda eleştirilere uğramıştır.

Redhead (1990) ve Bennett (1999), örneğin, onun 'alt kültür' anlayışını, çok katı ve esneklikten yoksun olmakla eleştirir. Bennett'e göre, gençler, "sadece bir toplumda veya bu toplumun alt kültürlerinden birinde yaşamazlar". Daha ziyade, çoğu genç ev veya iş hayatı ile bir alt kültürün yaşam biçimi, giyim veya müzik çevresine yoğunlaşmış 'toplumsal yaşantılar' –hafta sonu rock grupları, mini etekli kütüphaneciler veya punkçular– arasında gelip gider. 1960'lar ve 70'lerin en sert günlerinde bile gençlerin sadece çok küçük bir yüzdesi devrimciler veya profesyonel hippiler haline gelmiştir.

İkinci olarak, CCCS modeli alt kültürleri temelde modern kapitalizme ve onun kültürel egemenliğine karşı direniş biçimleri olarak alır görünür. Ancak, bizzat Hall ve Jefferson'ın da kabul ettiği gibi, alt-kültürler işçi sınıfının yüz yüze olduğu düşük ücret, işsizlik ve eğitimdeki başarısızlık gibi sorunları çözemezler. Onlar, olsa olsa, otoriteye isyan ve bir tür kaçış yoludurlar ve devrime temel oluşturmazlar. Mike O'Donnell'a göre, bu durum, siyah gençliğe ve onların fiziksel şiddete yatkınlıkları ve ayaklanmaya istekliliklerine uygulama dışında, 'alt kültürel direniş' kavramını gereksiz kılar görünmektedir. Bir başka durumda, beyaz alt kültür direnişi, en iyisinden otorite karşıtı ve en kötüsünden ırkçı ve yabancı düşmanıdır. 1990'larda ekonomi gelişir ve istihdam artarken, işçi sınıfı gençler tam istihdam ve göreli bir refah düzeyine ulaşırken, beyaz alt kültürler, tamamen olmasa da,

büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. 1950'ler ve 70'lerin işçi sınıfı 'delikanlıları' –rokçılar ve punklar– artık İngiliz toplumsal tarihinin bir parçasıdır. Savaş-sonrası dönem gençliği, yaşlı kuşağın aksine, sınıfsal bir devrimin önderleri olmaktan çok, genç kimlikler oluşturmaya çalışıyordu ve hatta daha militan ve radikal orta sınıf gençlik üniversiteden çıkıp kapitalist 'koşuşturma'ya katıldığında duruma çok çabuk ayak uydurdu. Bunların bir bölümü kapitalizmin kaptanları konumuna geldiler; Richard Branson bunlara klâsik bir örnektir.

Son olarak, CCCS modelinin gençlik davranışını tasviri çok katıdır. Avrupalı görüşler ve yapısal Marksizm'in bu çalışmalara girmesi kültür araştırmalarına oldukça radikal ve post modern bir çerçeve kazandırmış olsa bile, bu analizler çok soyut ve deterministti. Bu dönemde gençliğin davranışı çoğu kez radikal, hatta devrimci eylemin öncüsü olarak yorumlandı; oysa pratikte gençlerin çoğu sadece yeni özgürlükler, yeni zenginlikler ve yeni fırsatlara sahiplerdi ve toplumu büyük ölçüde değiştirmeye çalışmaktan ziyade, yeni yaşam biçimleri ve yeni kimlikler deniyorlardı. Pek çoğu daha fazla özgürlük ve yurttaşlık hakları için protesto yürüyüşleri yapmaya hazır olsa bile, pek azı kendisini bir sınıf savaşına girişen uzun soluklu bir devrimci olarak görmüştür.

Daha yeni kültür araştırmaları geleneğinde, özellikle Paul Willis (1990) ve Angela McRobbie (1994), sınıf ve yaş, etnisite ve toplumsal cinsiyet gibi faktörler arasında daha açık bir denge kurmaya çalışmıştır. Daha önemlisi, bu tür yazarlar, gençlere, davranışlarının nedenleri konusunda daha üst bir kuramsal bir çerçeve sunmaktan ziyade, kendilerini ifade fırsatı sağlamaya çalışmışlardır. Özellikle, McRobbie'nin 'Farklı Gençlik Öznellikleri' adlı yazısında, yaş, etnisite, cinsiyet ve sınıf gibi faktörlerin etkileşim içinde oldukları ve bu etkileşimin bir kişinin hayatının farklı evrelerine göre değiştiği kabul edilerek, çoknedenli bir analiz kullanılır. McRobbie'ninkine benzer çalışmalar 'toplumsal aktör' düşüncesine doğru bir kaymayı, gencin sadece kendi döneminin bir ürünü olmadığını, aynı zamanda, gençlerin ve onların alt kültürlerinin modern ve popüler kültürü bireysel ve kollektif olarak –belirlemese bile– etkilediğini, yeni ve önceden kestirilemez bir yön kazanabileceğini kabul etmeye doğru bir yönelimi yansıtır görünür.

Kültür araştırmaları rüştünü büyük ölçüde ispatlamıştır. Artık, kendi müfredatı ve yön duygusuna sahip bir disiplin olarak daha yaygın kabul görmektedir. Bu, Stuart Hall'un ve onun Çağdaş Kültür Araştırmaları Merkezi'nde birlikte çalıştığı arkadaşlarının bir mirasıdır. Bu, aynı zamanda, kendini en açık haliyle, İngiliz toplumunu büyük

ölçüde eleştiren ve onu kökten değiştirmeye kararlı sosyolojik bir perspektifin sonunda bu toplum tarafından kucaklanması biçiminde, Stuart Hall'un Açık Üniversite'ye bir sosyoloji profesörü olarak atanması biçiminde gösteren bir ironidir. Thatcher Hükümetini ve 1980'lerin Muhafazakâr Hükümetlerini en çok eleştiren, radikal ve sözünü esirgemeyen Marksist bir yazar olan siyah Jamaikalı Stuart Hall, daha iyi bir İngiltere'yle ilgili radikal görüşlerini tanıtıp yaygınlaştıracak bir araç olarak İngiltere'nin en merkezi kurumlarından biri BBC'yi kullanabilmiştir. O bu konumu çok iyi değerlendirmiş ve ünlü bir TV siması ve eleştirmeni olmuştur. Stuart Hall, modern İngiltere'nin ve içinde yaşayan insanların kültür ve yaşam biçimleriyle ilişkili görüşler geliştirdiği ve bu görüşlere esin kaynağı oluşturduğu 30 yılın ardından 1997'de emekli olmuştur.

OKUMA ÖNERİLERİ

Kültür araştırmaları alanındaki yazıları okumak kolay değildir. Yine de onlar Stuart Hall ve arkadaşlarının 1970'ler ve 80'lerde geliştirdikleri tarz ve yaklaşımı anlama çabalarında önemlidir.

HALL, S. AND JEFFERSON, T. (EDS.) (1976), *Resistance through Rituals: Youth Cultures in Modern Britain*, Hutchinson, London

HALL, S., CRITCHER, C., JEFFERSON, T., CLARKE, J., AND ROBERTS B. (1978), *Policing the Crisis: Mugging, the State, and Law and Order*, Macmillan Press

HALL, S. *ET AL.* (1982) *The Empire Strikes Back*, Hutchinson, London

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

Alttaki çalışmalar kültür araştırmalarındaki ve Stuart Hall'ın son 30 yıllık düşüncesindeki daha yeni gelişmeleri yansıtır.

HALL, S. AND DU GAY, P. (EDS.) (1996), *Questions of Cultural Identity*, Sage, London

HALL, S. (ED.) (1997), Representation: Cultural Representations and Signifying Practices, Sage, London

MCROBBIE, A. (1990), *Post-Modernism and Popular Culture*, Routledge, London

WILLIS, P. (1990), Common Culture: Symbolic Work at Play in the Everyday Cultures of the Young, Oxford University Press

Çeviri: **Şebnem Özkan**

50

Küreselleşme

Anthony Giddens

FİKİR

Günümüzde, tüm dünyaya mal ve hizmetler sağlayan küresel bir piyasaya dayalı küresel bir ekonomide yaşadığımız fikri yaygındır. Ayrıca, Marshall Mc Luhan'ın –dünyanın diğer taraflarında neler olup bittiğini bilmekle kalmayıp, onları bizzat olurken izleyebileceğimiz– 'küresel bir köy' olarak dünya fikri de bir gerçekliktir. Modern küresel iletişim araçları ve Internet sayesinde dünyanın her yerindeki insanlar –en azından monitörler aracılığıyla– yüz-yüze konuşabilmektedir. Küresel dünya şu an içinde yaşadığımız dünyadır ve hayatın her yanı, toplum ve kültür, 'küreselleşme' tarafından yeniden belirlenmese bile, ondan etkilenmektedir. Siyasal dünya bile artık gerçekte küreselidir. İki Dünya Savaşı, Soğuk Savaş, Körfez Savaşı, Balkan savaşları ve –New York Dünya Ticaret Merkezi'nin 2001 yılında bombalanmasının ardından– Terörizmle Savaş bütün dünya açısından etkilere sahiptir.

Savaş-sonrası dönemde Amerika ve Sovyetler Birliği arasında askerî, ekonomik ve siyasal hâkimiyet mücadelesi verilirken, komünizmin çöküşüyle Amerika ve küresel kapitalizm 1990'lar dünyasına egemen olmaya başladı. Ancak Amerika'nın bu gücü itirazsız sürüp gitmedi ve bugün Amerika sadece çevreciler ve Üçüncü Dünya ülkelerinden gelen meydan okumalarla değil, kimlikleri ve inançlarının küresel kapitalizmin ve Batılı tüketim tarzının etkisi altında yok olacağı kaygısını taşıyan dinsel ve kültürel hareketlerden gelen direnişlerle de karşı karşıyadır. Küreselleşmenin doğası, nedenleri, sonuçları ve gelecekteki gelişme eğilimleri yirminci yüzyıldaki sosyologları büyüledi ve kaçınılmaz olarak küreselleşmenin sebepleri ve sonuçları hakkında farklı teoriler ve perspektifler üretildi.

Mike O'Donnell (2001) küreselleşme teorisyenlerini iki genel

kampa ayırır:

- liberal çoğulcu bir perspektifi benimseyen, dünya toplumunun daha eşitlikçi ve daha küresel bir topluma doğru ilerlediği ve evrildiğini düşünen *iyimserler*;
- Marksist veya post-modern bir perspektifi benimseyen, kapitalizm ve onun kâr arayışını bir tehdit olarak gören, Batının ve kapitalist müttefiklerinin yerküreyi kontrolüne ve dünya egemenliğine doğru bir gidiş olduğunu düşünen *kötümserler*.

Önde gelen bir İngiliz sosyolog ve sosyal teorisyen olan Anthony Giddens genelde liberal bir perspektiften yazar ve küreselleşmeyi şöyle tanımlar:

> Dünya, artık herkesi etkileyen karşılıklı bağımlılıkların gelişmesinin bir sonucu olarak, önemli açılardan fiilen tek bir sosyal sistem haline gelmiştir. Küresel sistem, içinde belirli toplumların – örneğin, İngiltere– geliştikleri ve değişim geçirdikleri bir çevreyle sınırlı değildir.
>
> Ülkeler arasındaki kesişen sosyal, politik ve ekonomik bağlar bu ülkelerde yaşayanların kaderini kesin olarak etkiler. Dünyanın artan karşılıklı bağımlılığını anlatan genel terim 'küreselleşme'dir (Giddens 1997: 63-64).

Giddens'a göre, modern dünya öncekilerden tamamen farklı 'post-modern' bir dünya değildir; o modernitenin ileri bir aşamasındadır; geçmişin eğilimleri ve güçlerini yansıtır, fakat Marx, Weber ve Durkheim'ın dünyasından çok farklı bir biçimde. O sadece doğası bakımından değil, değişimin hızı ve yönü, insanların bu değişimi kontrol kapasiteleri bakımından da farklıdır. Giddens moderniteyi bir cehennem kamyonu* olarak tanımlar:

> o, biz insanların bir ölçüde birlikte sürebileceğimiz, ancak aynı zamanda kontrolümüzden çıkmış ve kendi yolunda giden bir güç makinesidir. Bu cehennem kamyonu karşısına çıkanları ezip geçer ve bazen güvenli bir yolda ilerler gibi görünürken, bazen de önceden göremeyeceğimiz yollara sapar. Bu yolculuk kesinlikle sıkıcı veya ödülsüz değildir, çoğu kez neşeli olabilir ve umutlu bekleyişlerle doludur. Ancak modernitenin kurumları varlıklarını devam ettirdikleri sürece yolculuğun güzergâhı veya hızını asla tamamen kontrol edemeyeceğiz. Ayrıca, kendimizi asla tamamen

* juggernaut: kasıp kavurucu güç; ezip geçen nesne; önüne çıkan her şeyi mahveden büyük bir kuvvet; cehennem kamyonu, uzun mesafelere yük taşıyan, trafik problemlerine yol açtığı düşünülen çok büyük yük kamyonu, TIR (Longman-Metro, Büyük İngilizce-Türkçe Türkçe Sözlük, İstanbul 1993) [Ö.B.]

güven içinde hissedemeyeceğiz, çünkü onun ilerlediği yol büyük risklerle doludur (Giddens 1990:139).

Giddens, kendisinden önceki yazarlar gibi, küreselleşme sürecinde üç temel unsur belirler:

- *Ekonomik* – küresel piyasaların gelişimi ve dünya çapında pazarlar ve fabrikalara sahip Sony veya Ford gibi modern çokuluslu şirketlerin gücünde artış;
- *Kültürel* – kitle iletişim araçları ve uydu yayınlarıyla yaratılan küresel fikirler, imgeler ve kimliklerin gelişimi;
- *Politik* – uluslararası diplomasiye geçiş, uluslar-üstü ve dünya çapındaki yönetim birimleri ve ağlarının yükselişiyle, Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler Örgütü'nden Güney-Doğu Asya Ulusları Birliği'ne (ASEAN) doğru geçiş.

Giddens'a göre, hayatın her yönünü ve hatta bireysel-kimliği – zorlamasa da– küresel etkilere maruz bırakan bir dünya toplumunda yaşıyoruz. Küreselleşme ulusal sınırları aşar ve hatta sırası geldiğinde onun yerini alır; dünyadaki en fakir ülkeler bile Mc Donalds ve Coca Cola'nın baştan çıkarıcı tüketimci gücünden kaçamamışlardır. Günümüzde alternatif bir komünizm ideolojisi tarafından kontrol edilmeyen Batı kapitalizmi 20. y.y sonlarının dünyasını yönetiyor görünmektedir; 11 Eylül 2001 bu algıyı değiştirmiş olabilir. Bu olay Batı'ya ve özellikle Amerikan emperyalizmine meydan okuyan ve onlarla çatışan yeni bir güç olarak İslâm fundamentalizminin göstergesi olabilir, ancak bunun gerçeklik derecesi ileride görülecektir.

Giddens küreselleşmeyi beş temel boyutta analiz eder:

- Kapitalizm, kapitalist gelişme ve –özel sermaye sahipliği, meta üretimi, mülksüz ücretli emek ve ilişkili bir sınıf sistemi temelinde– dünya ekonomisinin ekonomik hâkimiyeti.
- Sanayileşme ve modern teknolojiler, endüstriyel yöntemlerin yaygınlaşması –İngiltere ve Avrupa'dan Asya ve Üçüncü dünyaya yayılan 'dünya fabrikası' ve üretim hatları.
- Gözetim sistemleri ve modern hükümetler ve organizasyonların vatandaşlar ve işçileri bilgi teknolojileriyle gözetleme ve kontrol kapasiteleri.
- Uluslararası ağ ve işbirliği içindeki –bir dünya uluslararası olaylar ve kararlar düzeninde temel aktör olarak 'ulus-devlet'in önemini yitirmeye başladığı –devletler-arası bir sistem.
- Militarizm ve 'dünya' savaşları, dünya gücünün gelişimi ve Bosna, Afganistan veya Orta Doğu gibi dünyanın çeşitli ve farklı

bölgelerindeki uluslararası savaşlar.

Giddens bu beş faktörün karşılıklı ilişkili, ancak aynı ölçüde bağımsız olduklarını düşünür. Ayrıca bu faktörler, gerçekte modern kapitalizmin tezahürleri olsalar da, Batı Emperyalizmini güçlendirmenin yanı sıra, ona karşı kullanılabilirler. Sözgelimi Güney Kore, Hong Kong ve Singapur gibi Asya toplumları Batının endüstriyel teknolojisini benimsemişler ve kendilerine adapte etmişler ve onu Batı'yla rekabet edebilecek kendi çokuluslu firmalarını yaratmakta kullanmışlardır. Benzer biçimde, terörist gruplar da Amerika'ya ve onun bütün taraftarlarına saldırmak için modern telekomünikasyon sistemlerini ve savaş silâhlarını kullanmışlardır.

Giddens, küreselleşmenin olumsuz yanlarını, en azından ulusal kültürler ve kimliklere yönelik tehditlerini ve çevre üzerindeki etkilerini kabul ederken, küreselleşme yapıcı ve insanî bir biçimde düzenlendiği takdirde nispeten iyimser bir geleceğin ortaya çıkacağını düşünür. Giddens, *Üçüncü Yol*'da (1998), kozmopolit bir dünya, ortak bir hoşgörü ve insan hakları çerçevesi içinde kültürel farklılıkları kucaklayan ve teşvik eden ortak bir hümanite önerir. Giddens'a göre küreselleşmenin üç temel boyutu şunlardan oluşur:

- *Zamansal-alansal uzaklaşma* – zaman, mekân ve mesafe artık modern dünyanın ayırt edici temel özellikleri değildir. Daha doğrusu, modern iletişim ve ulaşım sistemleri sayesinde dünya artık küçük bir yerdir ve dünyayla birkaç saniyede iletişim kurabilir ve onu birkaç saatte dolaşabiliriz. Ancak bu küçülme aynı zamanda küresel kontrolü kolaylaştırır ve uzaktan denetimi ve kişisel olmayan şirketler ya da hükümetleri daha mümkün ve muhtemel hale getirir.
- *Parçalanma* – yerel topluluklar, kültürler ve yapıların uzak güçler tarafından, sözgelimi uluslararası bankalar ve şirketlerin başka yerlerde aldıkları kararlar sonucunda yıkılması, bu kararların yerel veya ulusal kimlikleri ve onların kontrol algılarını zayıflatması veya yıkması. İngiltere'de Pound'un tedavülden kaldırılması ve Euro kullanımının ulusal kimliğe etkisi bunlara bir örnektir.
- *Refleksivite* – Giddens'ın gelecek konusundaki iyimserliğinin altında insanın eylemleri üzerinde düşünebilmesi ve bilinçli kontrolü yatar. Küresel güç ve hâkimiyet mücadeleleri ortasında ve küreselleşmenin gezegenimizin yıkımına yol açma potansiyeline rağmen, Giddens, nihayetinde, küreselleşmenin insanlara dünyayı hastalık, açlık ve savaşın olmadığı daha iyi bir yer hali-

ne getirmek için kafa yoracakları ve bunun için çalışacakları bir ortam sağlayacağına inanır. Fakat Ulrich Beck gibi Giddens da, bir 'risk toplumu'nda yaşadığımız ve insanın –çoğu niyetlenilmeyen sonuçlara yol açabilecek– aptalca veya kötü kararlar kadar, akıllı ve insanca kararlar da verebilecekleri gerçeğine duyarlıdır.

Dolayısıyla, Giddens'ın küreselleşme teorisi çok boyutlu ve çoğulcu, post-modern dünyayı etkileyen pek çok farklı çatışan güce karşı duyarlı olduğu kadar bilgelik ve insancıllığın egemen olacağını da düşünen gelecekten umutlu bir teoridir. Giddens bu cehennem kamyonundan korkar, fakat insanların en azından doğru yönde ilerleme kapasitesine, risk ve gerçeklik, idealler ve ihtiraslar arasında bir denge kurabilme yeteneğine sahip olduklarına inanır –bir tür 'ütopik realizm'.

KAVRAMSAL GELİŞİM

Giddens'ın küreselleşme perspektifi aydınlanmacı liberal geleneğe sıkıca bağlıdır ve Giddens insanların çatışma ve kendilerini yok etme eğilimlerine rağmen, sonuçta akıl ve bilgeliğin hâkim olacağını, barış ve uyumun çatışma ve kaosa üstün geleceğini umut eder. Malcolm Waters (1995) ve Roland Robertson (1992) gibi yazarlar da benzer biçimde umutludur. Örneğin Robertson'a gore, küreselleşmenin kökleri 19. yüzyılda kapitalizmin gelişiminden öncesine, hatta Rönesans ve 15. ve 16. yüzyıllardaki keşiflere kadar uzanır. Robertson insan hakları ve ortak bir hümanite duygusuna dayalı bir 'küresel bilincin' gelişeceğine inanır. Malcolm Waters, bir yandan 1930'larda Milletler Cemiyeti ve günümüzde Birleşmiş Milletler gibi organizasyonların yetersizliklerini kabul ederken, öte yandan daha ziyade küresel düzeni ve çatışmaların çözümünü sağlayacak küresel bir yönetim ve uluslararası hukuk düzenine odaklanır.

Ancak Marksist yazarlar bu tür liberal arzuları özünde paylaşmazlar. Marksistlere göre, post-modern küreselleşme modern kapitalizmin, onun acımasız kâr güdüsünün ve küresel bir ekonomi sayesinde yaratılan yeni piyasalar ve küresel tüketimciliğin kaçınılmaz sonucudur. Immanuel Wallerstein (1989) 'kapitalist dünya sistemi'nin ortaya çıkışını ulus devletin gelişimine ve 16. ve 17. yüzyıllarda İngiltere, Fransa ve İspanya gibi imparatorlukların yayılmacı keşiflerine bağlar. Wallerstein ve diğer radikal yazarlar, Giddens ve Robertson'ın aksine, değişim potansiyeli konusunda derin bir kötümserlik içindedirler.

Onlara göre, post-modern dünya, dünya ekonomisini kontrol eden, sömürü ve eşitsizliği arttıran, insan haklarını baskı altına alan kapitalist Batı'nın ve küresel emperyalizmin bir ürünüdür. Bu baskı radikal hareketlerin bastırılması ve Batı yanlısı diktatörlüklere verilen destek gibi askerî koşullar biçiminde ifade kazanabilir. Bu baskı, dünya piyasaları ve fiyatların kontrol altında tutulmasıyla aynı ölçüde ekonomik olabilir veya küresel iletişim araçlarının Batı tarafından kontrolü ve kullanımıyla kültürel bir nitelik kazanabilir. Onlara göre, küreselleşme ulusal kimlikler ve kültürleri önemsizleştiren Batılı yaşam tarzları ve tüketimciliğinin yaygınlaşmasını içerir. Batılı yaşam tarzları normalleşmekte ve 'McDonaldlaşma'nın geçerli olduğu bir tür dünya hegemonyası biçimine bürünmektedir (Ritzer 1993).

Ayrıca, Marksist yazarlara göre, aslında insan hakları konusunda belirli bir ilerleme kaydedilse bile, Birinci ve Üçüncü Dünya ülkeleri arasındaki eşitsizlik her zamanki kadar büyüktür. Anti-kapitalist hareketler Amerikan gücü ve emperyalizmini protesto eden Batılı ülkelerde bile gelişmiştir. Bu hareketler seslerini 1999-Seattle ve 2001-Londra gösterilerinde duyurdular. Şiddet protestolarının çoğu Eylül 2001'de Amerikan ekonomik ve askerî gücünün iki ana sembolü olan New York Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'a yapılan terörist saldırılarla sonuçlandı.

Küreselleşme, bu yüzden, 11 Eylül'ü izleyen uluslararası diplomaside ve Amerika'nın uluslararası terörizmle mücadelesinde olduğu kadar, post-modern sosyolojik tartışmalarda da merkezî bir kavramdır. Tony Giddens, İngiltere Başbakanı Tony Blair gibi, bu tartışmayı biçimlendirmeye, sorunların rasyonel düzeyde tartışılmasını sağlamaya, küresel sürecin yanı sıra dünya silâhlı kuvvetleri ve çokuluslu-ların kontrolü ve reformuna ihtiyacı vurgulamaya çalışır. Bununla beraber, Giddens açlığın ortadan kalktığı, demokrasinin yaygınlaştığı ve teknolojinin insanîleştirildiği post-modern bir dünya öngörür. Sadece idealist umutlar olsalar da, bu ideallere ancak kollektif irade güçlü ve yeterince kararlı olduğu takdirde ulaşılabilir. Giddens, kendi yazılarını ve kendi gibi düşünen sosyologların çalışmalarını bu tartışmaya, bu konudaki düşünceler ve çözümlere bir katkı olarak görür. Noreena Hertz'ün son eseri *Sessiz İstilâ* (2002), modern kapitalizmde karşılaşılan küresel sorunlara ve 2002-Johannesburg Dünya Zirvesine faydacı olduğu kadar hiddetli bir karşılıktır. Birleşmiş Milletler, örneğin, 1.2 milyar insanın günde 0.66 £'den ve 3 milyar insanın 1.30 £'den daha az parayla geçinmek zorunda kaldığını, 800 milyon insanın yetersiz beslendiğini ve 1 milyar insanın temiz su kaynaklarına ulaşamadığını hesaplamıştır. 2060 yılı itibariyle 9-10 milyara ulaşacak

dünya nüfusuyla birlikte, kriz her geçen gün büyümektedir –ve dünya güçleri, başta Amerika, on yıl önce Rio'da yapılan dünya zirvesinde olduğu gibi, bu sorunları giderecek bir eylem planı üzerinde anlaşmak için bir araya gelmektedir. Giddens ve Hertz pragmatizm, sağduyu ve hatta çıkarcılığın hâkim olacağını ümit ederken, günümüzde küresel krizlere karşı koordine bir tepkinin kanıtına rastlanmamaktadır. Yine de küreselleşme konusundaki tartışmalara katkısı Giddens'a uluslararası bir ün kazandırmıştır, ancak Mike O'Donnell'ın da (2001) belirttiği gibi,

> (Anthony) Giddens'ın 'geç modernite' çağında yerküredeki toplumsal hayatı bir başka sosyologdan daha iyi açıkladığı veya açıklamaya çalıştığı iddiası tartışmalıdır.

AYRICA BAKINIZ

- **BAĞIMLILIK TEORİSİ** ve
- **MODERNLEŞME TEORİSİ** –dünya toplumu ve küresel gelişme konusundaki daha önceki düşünceler için
- **BİLGİ/BİLİŞİM TOPLUMU** ve
- **RİSK TOPLUMU** –geleceğin toplumu üzerine çağdaş düşünceler olarak

OKUMA ÖNERİSİ

Günümüzde küreselleşme konusunda mükemmel, güncel ve rahat okunabilir bir giriş yazısı için, bkz.

NOREENA, HERTZ, (2002), The Silent Takeover: Global Capitalism and the Death of Democracy, 2nd Edition, Arrow Books

İLERİ OKUMA ÖNERILERI

Anthony Giddens'ın yazılarının çoğu ileri düzey ve lisans öğrencilerine uygundur ve onun çalışması hakkındaki yorumlar aşağıda sıralanmıştır. Bununla beraber, ders kitabı olarak hazırladığı *Sosyoloji*, onun küreselleşme dâhil, düşüncelerini giriş düzeyinde öğrenmek, *Üçüncü Yol* da Yeni Emek Hareketi politikalarıyla ilgilenenlerin kolay anlayabileceği bir kitaptır.

GIDDENS, A. (1990), *The Consequences of Modernity*, Polity Press, Cambridge [*Modernliğin Sonuçları*, Çeviren: Ersin Kuşdil; Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998]

GIDDENS, A. (1991), *Modernity and Self-Identity: Self and Society in Late Modern Age*, Polity Press, Cambridge

GIDDENS, A. (1997), *Sociology*, Polity Press, Cambridge [*Sosyoloji*, Yayına

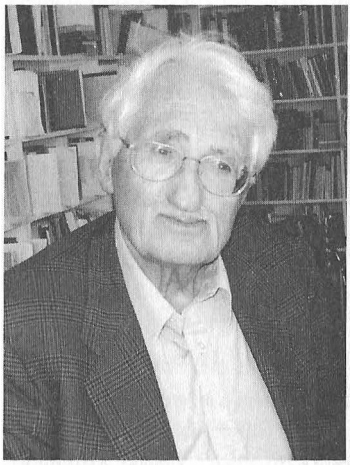
Hazırlayan: Cemal Güzel, Hüseyin Özel, Ayraç Yayınları, Nisan 2000]
GIDDENS, A. (1998), *Third Way: The Renewal of Social Democracy*, Polity Press, Cambridge
MCLOHAN, M. (1964), *Understanding Media: The Extensions of Man*, New American Library
RITZER, G. (1993), *The McDonaldization of Society*, Pine Forge Press, Thousand Oaks, CA [*Toplumun Mcdonaldlaştırılması*, Çeviren: Şen Süer Kaya, Ayrıntı Yayınları, Haziran 1998]
ROBERTSON, R. (1992), *Globalisation*, Sage
WALLERSTEIN, I. (1989), *The Modern World System III: The Second Era of Great Expansion of the Capitalist World Economy 1730-1840*, Academic Press, New York
WATERS, M. (1995), *Globalisation*, Routledge

Çeviri: **Özlem Balkız**

51

Meşruiyet Krizi

Jürgen Habermas

Jürgen Habermas (1929-), Almanya, Düsseldorf doğumludur. Babası Ticaret ve Sanayi Bürosu Başkanı, büyükbabası Protestan bir Papazdı. Göttingen, Bonn ve Marburg Üniversitelerinde ve ayrıca 1950'li yıllarda dünyaca ünlü Frankfurt Okulu ve eleştirel teorinin merkezi olan Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü'nde eğitim gördü. 1962-64 yılları arasında Heidelberg Üniversitesi'nde felsefe okuttu, daha sonra Frankfurt Üniversitesi'ne Felsefe ve Sosyoloji Profesörü olarak atandı. 1971'de Stanberg Max-Planck Enstitüsü müdürü oldu, fakat 1982 yılında halen Felsefe ve Sosyoloji Profesörü olarak çalışmakta olduğu Frankfurt'a döndü. Habermas Hegel (1974) ve Sigmund Freud (1976) ödülleri dâhil olmak üzere pek çok akademik ödülün sahibidir.

1940'lar Almanya'sında yaşayan bir genç olarak Habermas Nuremberg Davaları ve Nazi vahşeti karşısında büyük bir dehşete kapıldı. Fakat o, neo-Marksizm, eleştirel teori ve radikal politikaya Theodor Adorno ve Frankfurt Okulu'nun diğer önde gelen üyelerinin yanında asistan olarak çalışırken yöneldi. Habermas 1960'ların radikal öğrencilerinin belirli ölçüde güçlü bir destekçisi oldu ve halen Amerika ve Avrupa'da birçok sol kanat sosyal ve entellektüel hareketle güçlü bağlarını sürdürmektedir. Ancak Habermas için akademik, entellektüel hayat sadece bir meslek değil, aynı zamanda daha iyi, daha ras-

yonel ve daha âdil bir topluma, 'keyfî güçten ziyade ortak ihtiyaçlara yönelik bir topluma' götüren bir araçtır (Pusey, 1987).

Habermas genelde yeni-eleştirel teorinin önde gelen temsilcisi olarak görülür, ancak onun çalışması sadece Adorno dönemi Frankfurt Okulu'nun ana temalarının genişletilmiş bir hali değil, aynı zamanda onlardan bir kopuştur. Habermas da tıpkı onlar gibi, hem mevcut sosyal teoriye karşı çıkıp onu yeniden inşa edebilecek, hem de geleceğin toplumuna ilişkin yeni ve –onun örneğinde– pozitif bir vizyon sunabilecek bir 'eleştirel' teori geliştirmeyi hedefler. Tıpkı onlar gibi, çağdaş tarihsel olaylardan, Rus Devriminin Stalinizm'e doğru yozlaşmasından, Batıda halk devrimleri tahminlerinin tutmaması ve proleter sınıf bilincinin zayıflamasından, –geç kapitalizmin geliştiği ve kitlesel kontrol gücünün arttığı, bürokrasi, devlet gücü, tekelci sermaye ve kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla güç kazandığı bir dönemde– artan sorun-temelli protesto hareketlerinden oldukça etkilenmiştir. Kapitalist sistemin özellikle ekonomik karışıklık ve siyasal meşruiyet gibi yeni kriz biçimleriyle yüz yüze geldiği bir dönemde, toplumsal eleştiri ve muhalefet bastırılmış, bireysel haklar ve özgürlükler kısıtlanmıştır.

Habermas'ın mevcut çalışmalarının ana temaları kısaca şöyle özetlenebilir:

- Hem pozitivizmin, hem de bilim ve teknolojinin araçsal kullanımlarının eleştirisi.
- Eleştirel teorinin yeniden inşası ve güncelleştirilmesi
- Marksizm'in yeniden inşası, özellikle tarihsel materyalizmin – ekonominin devletçe kontrolü ve ideolojik gücün günümüzdeki önemi bağlamında– yeniden değerlendirilmesi
- Yeni bir bilgi ve iletişim teorisinin geliştirilmesi

Bütün bunların ötesinde, onun asıl amacı, 'aklın' insan tarihindeki ilerleyişini, onun geçmişte hatalar, batıl inançlar, mitolojiler ve zulme karşı bir silâh olarak kullanılışını, günümüzde gelişmiş kapitalizmin ideolojik egemenliğine hizmet ederek yarattığı tahribatı, geç kapitalizmde bürokrasi, teknik rasyonalite ve bilimciliğin yayılmasıyla tüm eleştirileri boğan bir baskı aracına dönüşünü açıklamaktır. Habermas, pozitivizmi ve bu araçsal akılcılığı zayıflatacak ve insanlar arası iletişimi özgürleştirebilecek yeni bir bilgi teorisinin geliştirilmesiyle bir kez daha rasyonel düşüncenin egemen olacağını ve böylece âdil ve özgür bir toplumun ortaya çıkacağını ümit eder. Bu sosyal teori ve analiz, onun en yeni çalışmasında, sosyal bilimler ve felsefedeki önemli düşünürlerin tartışıldığı iki ciltlik hacimli *İletişimsel Eylem*

Teorisi'nde (1981) ortaya konulur.

Diğer önemli çalışmaları:

- *Rasyonel Bir Topluma Doğru* (1970)
- *Bilgi ve İnsanî İlgiler* (1968)
- *Meşruiyet Krizi* (1973)
- *İletişim ve Toplumun Evrimi* (1979)

FİKİR

Meşruiyet krizleri fikri, Alman filozof ve sosyolog Jürgen Habermas tarafından, daha büyük ve gelişen bir projenin bir parçası olarak ve –ilk kez Frankfurt Sosyoloji Okulundaki arkadaşlarının ortaya koydukları– eleştirel teorinin daha yeni ve daha güncel bir yorumu olarak geliştirilmiştir.

'Meşrulaştırma' terimi, bir yönetimin veya sosyal sistemin kendi varlığı ve gücünü haklı çıkarmaya çalışma biçimini anlatır. Bütün yöneticiler kendi yönetimlerini meşrulaştırma, yönetme haklarını haklı gösterme ve otoritelerini halkın desteğini alma veya en azından rızasını kazanma aracı olarak kullanma ihtiyacı duyarlar: zira bunu yapmadıklarında büyük ihtimalle çökeceklerdir. Geleneksel toplumlar yönetimlerini meşrulaştırmak için mitoloji ve büyüye, Tanrı otoritesine başvurmuşlardır. Modern yönetimler ise, seçim sonuçlarına ve yazılı anayasaya yansıyan halk iradesini temsil ettiklerini iddia ederler. 'Kriz', toplumdaki gerilimlerin sosyal sistemin baş edemeyeceği bir noktaya ulaştığı ve yakın bir yıkılma tehlikesi içeren bir durumu ifade eder. Bu yüzden, *meşruiyet krizi* günümüz hükümetlerinin yönetimi anarşiye ve kaosa iten gerilimler ve ataklar yaşadıkları bir dönemi ifade eder.

Habermas, *Meşruiyet Krizi*'nde (1973), gelişmiş kapitalist toplumlardaki bu kriz dönemlerini ve modern devletin bu tür krizlerle başa çıkarken kapitalist sistemin meşruluğunu korumayı nasıl başardığını anlamaya ve açıklamaya çalışır. O, çağdaş gelişmeleri, özellikle devletin gücündeki artışı, sınıf çatışmasını ve –bilhassa işçi sınıfı arasında– sınıf bilincindeki zayıflamayı inceler. Habermas, gelişmiş kapitalizm her zamankinden daha güçlü görünse de, aslında sistemin nihayetinde kendi meşruiyetini tehdit edecek ve dolayısıyla yıkımına yol açacak sürekli krizler yaşadığını açıklamaya çalışır. Ekonomik faktörleri fazlaca vurgulayan klâsik Marksizm çağdaş gelişmeler hakkında sadece sınırlı bir açıklama sunabilir. Habermas kültürel ve ideolojik faktörlerin de önemini vurgulayarak, modern Marksizm ve eleştirel

teoriyi güncelleştirmeye ve yeniden inşaya çalışır.

Habermas, *Meşruiyet Krizi*nde (1973), geç kapitalist toplumları üç temel alt-sistem bağlamında analiz eder: ekonomik, politik ve sosyo-kültürel. Toplumun istikrarı için üç alt-sistem de denge halinde ve birbirleriyle sıkı ilişkiler içinde olmalıdır. Gelişmiş kapitalizm, sözgelimi, devletin piyasa güçlerinin istikrarsızlık ve çatışmalarının üstesinden gelebilmek için ekonomiyi yönlendirmesini, sömürü ve kâr peşinde koşmanın yarattığı eşitsizlikleri azaltmasını gerektirir. Dolayısıyla, devlet plânlamasına ve ekonomik müdahalenin artmasına, yoksulluk, hastalıklar ve endüstriyel kirlenmeyle mücadele amacıyla refah devletinin genişletilmesine gerek vardır. Fakat devlet ayrıca halkın desteği ve bağlılığını sağlamak zorundadır. Bu yüzden o, eğitim ve refah hizmetlerini karşılayabilmek için özel teşebbüsü vergilendirmeli, hiçbir zaman sadece büyük işletmelere yönelik bir tek taraflılık içinde görünmemeli, kitlelerin uyum ve kontrolünü sağlayabilmek için ideolojik ve fiziksel teknikler geliştirmelidir. Bu sosyo-kültürel sistem, kapitalizmi destekleyecek ve bireyleri 'girişimci kültür'le motive edecek uygun ideolojik bir atmosfer ve toplumsal konsensüs yaratmak zorundadır. Bu alt sistemlerden herhangi biri sosyal sistemi etkin olarak dengede tutma işlevini yerine getiremediğinde kriz ortaya çıkacaktır.

Habermas, modern kapitalist sistemde, her biri başka krizler zincirini ateşleyebilecek dört olası kriz eğilimi belirler –ekonomik krizler ve rasyonalite, meşruiyet ve motivasyon krizleri. Tüm kapitalist sistem, âdil bir servet ve güç dağılımını sağlamaktan ziyade, eşitsizlik ve sömürüyü arttırmak için düzenlenmiş irrasyonel bir sistem olmasının yarattığı içkin çelişkilerle kalbura dönmüştür. O sürekli bir yönetim krizi içindedir ve sistem sadece bir alt-sistem bir diğerinin yetersizliğini telafi ettiğinde dengesini koruyabilir. Örneğin, kârlardaki düşüşün yarattığı ekonomik bir kriz, devletin, ömrünü tamamlamış ancak çaresizce varlığını sürdürmeye çalışan sanayilere elini uzatmasıyla giderilebilir. Fakat bu ayrıca bir rasyonalite krizi yaratabilir, Marksistlerin piyasa ekonomisinin irrasyonalitesi veya piyasa anarşisi olarak adlandırdıkları, insan ihtiyaçlarına uygun hiçbir rasyonel plânlamanın yapılmayıp, aksine sadece istikrarsız arz ve talep güçlerinin özel kâr ve kişisel kazancı motive ettiği bir duruma yol açabilir. Nitekim hükümetin hasta özel girişimlere elini uzatması, yine hükümetin bu miktarı borçlanması zorunluluğundan dolayı, enflasyon ve malî krizi beraberinde getirebilir. Devlet, çalışanlar karşısında işadamlarını veya finans kesimi karşısında sanayiyi tercih ediyor gibi görüneceğinden, bilhassa bu malî krizi aşmak için sosyal güvenlik harcamalarını kıs-

maya yeltendiğinde, sonuçta ayrıca bir meşruiyet krizi ortaya çıkacaktır. Devlet, politik açıdan yanlı görünecek, halkın desteğini kaybedecek ve insanları temsil meşruiyeti sorgulanacaktır. Bu ise bir motivasyon krizine, insanların 'sistem' için çalışmaları veya onun için oy kullanmaları gerektiği düşüncesini sorgulamalarına yol açacaktır. Tekelci sermayenin genişlemesiyle, refah devleti ve bollukla birlikte insanların çalışma motivasyonlarında genel bir düşüş yaşanır. İş ahlâkı ve yarışma ruhu eski gücünü yitirirken, bürokrasinin gelişimi insanların yabancılaşma duygusunu artıracaktır. Resmi politikalara katılımın daha da imkânsızlaşması ve insanların 'yüz-süz' bürokrat ve plânlamacıların aldıkları kararlar karşısında gözlerinin giderek açılmasıyla, daha fazla sayıda insan 'sistem'e muhalefetin bir yolu olarak Kadınlara Özgürlük veya çevreci gruplar gibi parlamento dışı hareketlere yönelir.

Tam bir meşruiyet krizi tüm devlet aygıtını parçalanma tehdidiyle yüz yüze getirecek ve sonuçta toplumsal yapıda köklü bir değişime veya –devleti zor kullanarak otorite ve hâkimiyetini yeniden sağlamaya yönelterek– otoriter baskının yoğunlaşmasına yol açacaktır. 1970'ler ve 80'lerde, ticari çevrimin sağlanamamasının yarattığı krizler döneminde devletin içine düştüğü krizler döngüsünü düşünün. 1970'lerde Muhafazakâr Parti ve İşçi Partisi hükümetleri düşük verimlilik ve yükselen enflasyonun yol açtığı ekonomik krizi kamu yardımları ve ücretlerde kesintilerle aşmaya çalışmışlardır. Bu 'irrasyonel' politikalar meşruiyet ve motivasyon krizlerine yol açmış, İşçi Partisi taraftarları, sendikalar ve işçi sınıfı bile 'sistem'i protesto yoluna gitmiş ve onlar sonuçta 1979 yılında 'kendi' hükümetlerinin devrilmesine yardımcı olmuşlardır. Thatcher'in seçilmesi devletin gücünü yeniden toparlaması, tam-kapitalizmin meşruluğunu yeniden kazanması ve piyasa güçlerini serbest bırakarak ve 19. yüzyılın kendine-yardım ve bireysel girişim ideolojilerini yeniden canlandırarak İngiliz insanını yeniden motive etmesi olarak görülmüştür. Monetarizm ve piyasa güçlerinin hayatın tüm alanlarına uygulanması, ekonomik ve toplumsal eşitsizliği artırarak sendikalarla çatışmalara ve nihayetinde Kara Çarşamba'ya ve Thatcher'ın halefi John Major'ın Tory hükümetinin düşmesine yol açmıştır. Tony Blair yönetimindeki Yeni İşçi Partisi, modern kapitalizmi yönetebilmek için bir Üçüncü Yol, bir özel girişim ve kamu harcamaları karışımı bulmaya çalışırken, aynı zamanda hükümet ve yeterlilik krizleriyle karşılaşmış, yeni refah devleti uygulamaları ve taşımacılık sisteminin çökmesi gibi konularda kamunun eleştirilerine maruz kalmış, bu arada 2001 Genel Seçimine 1960'dan beri en düşük katılım, borsadaki istikrarsızlıklar ve Enron

gibi şirketlerin batması türünden sorunlar yaşanmıştır.

Bu yüzden, geç kapitalist toplumlarda meşruiyet esas olarak ideolojik kontrole, devletin ve (medya gibi) kültürel aygıtların insan kitlelerini mevcut sistemin âdil, dürüst, rasyonel ve dolayısıyla meşru olduğuna ikna yeteneklerine bağlıdır. Habermas, tıpkı Weber gibi, modern meşruiyetin özünü –ister örgütlü kapitalist isterse bürokratik sosyalist toplumlarda olsun– rasyonalite, yani muhakeme ve tartışmanın mantığı olarak görür. Bu ilke modern toplumların sosyal, politik ve ideolojik yapılarının temelini teşkil eder. Söz konusu ilke bürokrasi, teknoloji ve ekonomik plânlamanın yaygınlaşmasında ifadesini bulur. Bugün bizler bütün önermeler, kararlar ve plânların mantığını onların akılcı müzakere ve tartışmayla belirlenen geçerlilikleri temelinde değerlendiririz. Bu tarz bir mantıksal düşünme, en açık biçimde modern bilimde ve onun deney ve sürekli test tekniğinde ifadesini bulur. Modern uygarlık, akıl sayesinde, yaygın eğitim, kitle demokrasisi ve kitlesel refah gibi tüm faydalarıyla birlikte ortaya çıkmıştır.

Ancak, Habermas da Frankfurt Okulundaki rehberleri gibi, günümüzdeki rasyonaliteyi saf aklın çarpıtılması, bir bütün olarak insanlığın ihtiyaçlarından çok kapitalist sistemi geliştirmek için kullanılan bir 'araçsal' akıl biçimi olarak görür. 'Akıl' geçmişte insan düşüncesini mitolojiler, batıl inançlar ve keyfi güçlerin baskılarından kurtarırken, insanlara yoksulluk ve hastalıklardan kurtulmalarında yardımcı olan ilerici bir güçken, bugün rasyonel, âdil ve meşru gözüken ancak doğası gereği irrasyonel olan bir sistemi –geç kapitalizmi– yaratmak için kullanılmaktadır. Bilim ve teknoloji artık giderek tekelci sermayenin kârını ve sosyal kontrolü artırma aracı olarak, insanı ve doğayı sömürmenin bir aracı olarak kullanılmaktadır. Yeni teknolojilerle işçiler vasıfsızlaştırılmış veya ayıklanmış, tüketiciler ve seçmenler büyük bir ustalıkla yönlendirilmiş ve gezegen bozulmuş ve kirletilmiştir. Modern bürokrasi ve teknik uzmanlar, tüm plânlama ve karar alma biçimlerini ellerine geçirmişler ve bireyi bir 'çelik kafese' kapatılmış, soyutlanmış ve engellenmiş halde, kişisel ilişkilerden uzak – görünüşte rasyonel ancak aynı ölçüde 'yüz-süz' ve baskıcı– bir sistem karşısında güçsüz bırakmışlardır. Ancak, bilim ve teknolojinin gücü, yani Habermas'ın 'teknokratik bilinç' olarak adlandırdığı bu yeni ideoloji karşı çıkılması zor ve oldukça yaygın görünmektedir. Otomasyon, nükleer güç ve uzay yarışı gibi bu görünüşte ilerici güçlere kim karşı durabilecektir? Kesinlikle, bilim insanları ve teknologlar biyo-teknoloji kullanımı ve etiğini nadiren sorgulamakta, onların insanlık açısından değil, daha ziyade şirketler açısından sahip oldukları değerleri göz önünde bulundurmaktadırlar. Rasyonalite günü-

müzde, geçmiştekinin aksine, 'sistem'e muhalefet etmekten çok ona hizmet etmektedir; o kapitalist egemenliği meşrulaştırıp pekiştirmekte ve böylece kapitalizmin devamına ve yeniden üretimine yardımcı olmaktadır.

Bu durum, Habermas'a göre, modern kapitalizmin nasıl geliştiğini, doğasında var olan krizlerin üstesinden nasıl geldiğini, meşruiyeti ve ideolojik kontrolünü nasıl sürdürdüğünü, sınıf mücadelesi ve sınıf bilincini nasıl bastırdığını gösterir. Michael Pusey'in (1988) öne sürdüğü gibi, "Fransız ve Rus deneyimlerinden sonra, gücün öncekilerden zorla ele geçirilmesi olarak algılanan devrim artık geç kapitalist toplumda bir anlam ifade etmemektedir".

Ancak Habermas Frankfurt Okulundaki atalarından çok daha iyimserdir. O hâlâ saf aklın, gerek kapitalizmin yıkılması ve gerekse gerçek anlamda özgür ve rasyonel bir toplumun yaratılması için gerekli temeli oluşturabilmek amacıyla özgürleştirebileceğine inanır. Zira meşrulaştırma irrasyonalite üzerine kurulduğunda nihayetinde sınırlı kalmaktadır. Onu sınırlayan etkenler şöyle sıralanabilir:

- Devletin krizleri aşabilme yeteneği ve alt sistemlerin birbirlerini telâfi kabiliyetleri;
- Toplumu bir arada tutan genel konsensüs; hukukî, politik sistemlerin ve devlet veya onun temsilcilerinin baskıcı davranışlarına sınırlamalar getiren diğer sosyal sistemlerin temelini oluşturan normatif değer sistemleri;
- Rasyonalitenin içkin mantığı: zira en baskıcı sosyal sistemlerde bile rasyonel tartışmalara gerek vardır ve bu durum sonuçta irrasyonalitenin sorgulanmasına yol açacaktır. Bu süreç, kamusal tartışmanın sınırlı da olsa mümkün olabildiği Batı demokrasilerinde siyasal sistemin bir parçası olarak gerçekleşmek zorundadır. Sonuçta Habermas, bu yüzden, kapitalist sistemin içkin irrasyonalitesinin ve 'teknokratik bilincin', ayrıca sistem içinde bir yerlerde krizlere yol açacak bir meşruiyet krizi yaratarak gün ışığına çıkacağını ümit eder. Bundan başka, sanayi-ötesi toplumun genişlemesi geleneksel toplumsal kurumları ve meşruiyet kaynaklarını yıkacak (yerel topluluklar ve aile hayatı dağılacak); bürokratik yönetim ve plânlamanın kapsamını artıracak; geniş bir kitleyi yabancılaşmaya, köksüzlüğe terk edecek; ve nihayetinde, refah devleti yönündeki talepler ile sermayenin vergileri ve kamu harcamalarını azaltma yönündeki talepleri arasında denge kuramayan devlete giderek daha fazla bağımlılık yaratacaktır. Hâlihazırda geç kapitalizmin desteğini oluşturan araçsal

rasyonalitenin en temel güçleri kendi yıkımlarına ve meşruiyetlerini kaybetmelerine yol açacak tohumları bünyelerinde barındırırlar. Genel hoşnutsuzluğun ve rasyonalitenin –nihayetinde gelişmiş kapitalizmin temel irrasyonalitesinin maskesini düşürecek ve onun gerçek doğasını açığa vuracak– iç mantığının yarattığı etkiyle, tüm sistem zincirleme bir reaksiyonla çökecektir. Habermas'a göre, aklın –hizmet toplumundan "gerçek anlamda yönetilen bir toplum"a doğru– özgürleşmesinin alternatifi, mevcut durumu sürdürmemiz ve nihayetinde –nükleer savaş veya küresel kirlenmeyle– kendimizi farklı şekillerde yok etmemizdir.

KAVRAMSAL GELİŞİM

Meşrulaştırma krizi kavramı Habermas'ın siyaset sosyolojisi ve tarihsel materyalizminin bir parçasıdır. O, modern toplumlarda rasyonalizasyon sürecini ve gelişimini analiz eden yeniden-canlandırılmış bir eleştirel teorinin temeli olarak, felsefe ve sosyolojiyi birleştirmeyi amaçlar. O, eleştirel teori ve modern Marksizm'i canlandırmaya ve yeniden inşaya çalışır. Habermas, ekonomik altyapının önceliğini vurgulayan klasik Marksizm'in aksine, siyasal ve kültürel faktörlerin –meşruiyet krizi tezinde yaptığı gibi– bağımsız bir güce ve hatta bizzat kendilerine ait bir iç mantığa sahip olduklarını öne sürer. Ekonomik faktörler erken kapitalist dönemde belirleyici bir etkiye sahip olsalar da, ideolojik güçlerin açıkça büyük bir öneme sahip olduğu geç kapitalizmdeki gelişmeler sadece bu faktörlere göre açıklanamaz. Marx'ın ekonomizmi Habermas'ın tarihsel materyalizminde ağırlığını korusa da, Habermas bu teoriye ayrıca Hegel, Parsons ve Freud'u, özellikle Weber'in rasyonalite analizini ve insanlık tarihinde aklın ilerleyişi fikrini katar. Onun fikirleri Frankfurt ve Max Planck Enstitülerindeki meslektaşlarını da teşvik etmiştir. Claus Offe, örneğin, geç kapitalizmde birleşik devlet iktidarı düşüncesini ve gelişmiş kapitalist toplumlarda temel bir meşrulaştırma ilkesi olarak 'başarı ilkesi'ni araştırmalarında kullanmıştır.

Meşruiyet krizi fikrinin Habermas'ın çalışmalarındaki kaynağı, "bilimsel ve teknik bilginin gelişimi, toplumun devlet plânlaması ve kontrolü aracılığıyla rasyonelleşmesi üretkenliğe karşı işler" düşüncesidir; o (örneğin, sağlık ve zenginlik konusunda) doyurulması imkânsız beklentileri sürekli artırır. Bu durum kamunun inancını zayıflatır ve bir meşruiyet krizi kapitalizmin daha iyi bir hayat sağlama

yönündeki yanlış vaatleri karşısında halkın gözünün açılmasını sağlar. Aksine, gelişmiş iletişim biçimleri, rasyonalitenin artması ve teknolojinin ilerlemesiyle gelişen yeni formlar kitlelerin devleti eleştirmesine ve ilgili sorunlarla bağlantılı tartışmalar başlatmalarına yardımcı olur. Bu yüzden rasyonalite, Weber'e göre, modern kapitalizmin temel bir çelişkisidir. O hem iş üzerindeki hem de hayatın ekonomik yanları üzerindeki kontrolleri artırır, ancak aynı zamanda konuşma özgürlüğü ve açık tartışma için daha büyük fırsatlar sağlar. Gündelik hayattan uzak olan bürokrasinin, teknik uzmanlar ve plânlamacıların gelişimi kişisellikten oldukça uzak ve 'ruh-suz' bir dünyaya, Habermas'ın deyimiyle 'yaşantı-dünyası'nın *kolonileşme*sine yol açar. Bununla beraber, modern iletişim araçları sayesinde yeni sosyal hareketler ortaya çıkabilir, onlar gerek nükleer silâhlar gerekse doğanın katledilmesi gibi konularda görüşlerini iletebilir ve protestolar geliştirebilirler. Onlar tartışma, resmi perspektifin sorgulanmasını talep ederler ve alternatif, kapitalist-olmayan değerlere dayalı farklı bir ideoloji veya hayat tarzı önerirler. Bu yüzden, kapitalizmin meşruiyeti tam bir toplum sunma iddiaları, bir tüketimcilik ütopyası, sürekli itirazlarla karşılaşır ve süregelen bir tartışma konusudur. Onun ideolojik düzeydeki egemenliği, 'yaşantı-dünyası'nın kolonileşmesi bundan dolayı asla tam değildir. O sürekli kriz içindedir ve meşruiyet kriziyle yüz yüzedir. Habermas'ın ilerleme ve özgürleşmenin temel kaynağı olarak akla inancının kökleri kesinlikle Batı Aydınlanmasında yatar.

Habermas Marx'ın ilk dönem çalışmalarındaki hümanist ve öznel unsurları yeniden canlandırmaya çalışırken Frankfurt Okulunun izinden gider. Fakat bunu yaparken, Parsons'a benzer biçimde, aktör ve eylem perspektifini –sadece geleneksel Marksizm'i değil, yapısal işlevselcilik, Webercilik ve fenomenoloji gibi Marksist-olmayan teorileri, ayrıca diğer sosyal bilimlerin, özellikle psikolojinin yaklaşımlarını da kucaklayan– yapısal bir analizle birleştirmeye çalışır: devasa ansiklopedik bir proje. Habermas için, Frankfurt Okulunun yaklaşımı çok dardır, onlar ekonomik altyapıyı ve gündelik hayattaki mücadeleler ve realiteleri ihmal ederek kültürel üstyapıya odaklanmışlardır. Habermas Talcott Parsons'ın sistemler teorisini Weber, Mead ve Schutz'un eylem teorileriyle, Hegel'in felsefesini Freud'un psikolojisiyle birleştirerek ve böylece 'sistem' bütünleşmesini toplumsal bütünleşmeyle ve sistemi bizzat onun temelini oluşturan 'yaşantı-dünyaları'yla, yani büyük ölçüde toplum ve onun içindeki üyelerle ilişkilendirerek, Marksizm'i yeniden formüle etmemiz gerektiğini öne sürer. Ona göre, bu iki düzey arasında sürekli bir gerilim vardır: sistem gündelik hayat üzerinde güç sağlamaya ve onu kolonileştirmeye

çalışırken, 'yaşantı-dünyası' içinde bireyler büyük hükümet ve büyük şirketler karşısında bireysel ve özgürlük mücadelesi verirler.

Habermas için, en temel 'iletişimsel etkileşim' modern toplumda konsensüs konusundaki sürekli ve süregelen tartışmalardır. Bu yüzden Habermas'ın teorisinin özünü, *dilsel iletişim* ve bir konsensüsün müzakere edilebileceği veya tartışılabileceği ve gerçekliğin çözüme kavuşturulabileceği söylem ya da tartışmanın doğası oluşturur. Burada Habermas fenomenolojiden ve Alfred Schutz'un yaşantı-dünyası ve paylaşılan anlam kavramlarından yoğun olarak yararlanır. Yaşantı-dünyası iletişimsel eylem aracılığıyla işlerken, sosyal ve ekonomik sistemler belirli hedefler veya sonuçlara ulaşmada –sözgelimi malların üretimi veya kârın azamiye çıkarılmasında– kullanılan amaçlı, araçsal ve stratejik eylemler aracılığıyla işlerler. Bununla beraber, kamusal tartışmalar ve kamuoyu sayesinde, kamusal alanda politik veya ekonomik sistemlerin işleyişiyle ilgili eylemler, stratejiler ve değerlerin –onların gündelik hayattaki eylemler ve hayat kalitesi üzerindeki etkileri temelinde– onaylandığı veya reddedildiği bir tartışma yer alır. Modern iletişim tekniklerindeki gelişmelerin yarattığı temel güç, aynı zamanda kendi eleştirmenlerini yaratmış ve bireyin ve birçok farklı protesto grubunun kendi düşüncelerini seslendirmelerini ve hükümet veya büyük iş çevrelerini eleştirmelerini mümkün kılmıştır. Bu yüzden Habermas'a göre, modern kapitalizmin içkin çelişkilerinin sergilendiği, rasyonelleştirildiği ve sorgulandığı yer 'yaşantı-dünyası'dır; burada toplumsal çatışma en açık biçimde yer alır, zira kapitalizmin kendi alt sistemleri kendi rasyonalitelerinin temel mantığını burada sürdürmeye (sözgelimi, kârı azamiye çıkarmaya) çalışırlar.

"Habermas'ın Eleştirel Teorisinin kalbinde determinist bir sistemler teori il iradeci bir eylem teorisi arasında bir çelişki yatar" (Swinglewood, 2000: 207). Habermas'a göre, özgürleşme açık ve rasyonel tartışma aracılığıyla yaşantı-dünyası içinde ortaya çıkacak ve kapitalizm efendilerin çıkarlarından ziyade insanların iradesine tâbi olacaktır.

Habermas, Frankfurt Okulu'ndan farklı olarak, Aydınlanmanın temel mirasının –rasyonalitenin ve aklın gücünün– sadece insanın kapitalist koşullara itaatinin değil, insanın özgürleşmesinin de kaynağı olduğunu iddia eder. Habermas, seleflerinin aksine, aklı hakikât ve rasyonalitenin nihaî hakemi, argümanları iletme ve değerlendirmenin nihaî kriteri olarak görür. Bu yüzden o, Weber ve Frankfurt Okulunun, aklın sadece modern kapitalizm ve bürokrasinin kontrolü ve etkinliğini artırmak için kullanıldığını ve böylece modern kitleleri

yönetici sınıfın çıkarlarının kölesi kıldığını öne süren *akıl* anlayışlarını tek yanlı ve dar bir yaklaşım olarak görür. Daha ziyade ona göre, akıl bizzat bir hedeftir ve gündelik kamusal tartışmalar düzeyinde işler, hakikâtleri ortaya çıkarmayı ve eleştirileri seslendirmeyi mümkün kılan özgür ve çarpıtılmamış iletişim potansiyeline sahiptir. Kapitalizm, bundan dolayı, modern kitle piyasalarını sömürmek için devreye sokulan ve geliştirilen araçları sorgulamaya açıktır. İnternet gibi kitle iletişim sistemleri, ironik olarak, tüketiciye ve bireye sorumlu konumlardakilerin gücüne karşı çıkacak ve onlarla yüzleşecek, egemen kapitalist değerler ve standartları –örneğin, Üçüncü Dünya Borçları, araç güvenliği ve petrol fiyatlarını– sorgulayacak güç ve araçlar sağlar.

Habermas, *İletişimsel Eylem Teorisi*nde (1982), modern kapitalizmde süregelen, onun meşruiyeti ve eylem hakkını zayıflatan krizleri analiz eder. Habermas çözümü kamusal alandaki açık tartışmalarda görür, böylece modern kapitalizm yeni bir konsensüs, rasyonalite desteğinde yeni ve açık bir ahlâkî düzen içinde, küresel piyasalar çağında belirli bir topluma veya farklı uluslara uygulanabilecek bir düzen içinde dönüştürülebilecek ve reformlar yapılabilecektir.

Habermas'ın çalışmalarına eleştiriler kadar övgüler de vardır ve bunlara meşruiyet krizi de dâhildir. Hatta Habermas onları kendi 'eleştirel' tartışmasının bir parçası olarak teşvik etmiştir.

Marksist eleştiriler

Marksist yazarlar onun çalışmasını, tıpkı ilk Frankfurt Okulu gibi, modern topluma çok fazla yoğunlaştığı, ideolojik güçleri gereğinden fazla vurguladığı ve tarihsel değişme, özellikle gelişmiş kapitalizmin ekonomik organizasyonu hakkında detaylı bir analiz yapmadığı gerekçesiyle eleştirirler. Onlara göre, Habermas geç kapitalist dönemde kültürel güçlerin önemini gereğinden fazla vurgular ve ekonomik krizin tek başına kapitalizmi yıkma ihtimaline gereken önemi vermez. Özelde bu yazarlar, Habermas'ın, aslında göz ardı etmese de, sosyal değişmenin temel dinamiği olarak sınıf çatışmasına gereken önemi vermediğini, aksine aklın gücünü ve kapitalist sistemin içkin çelişkilerini vurguladığını öne sürerler. Fakat Habermas'ın meşruiyet kavramında sınıflar modern politikada aktif bir güçten ziyade bir gizilgüç olarak görülmesine rağmen, onun tezi Barış Hareketi ve Kadınların Bağımsızlığı gibi 'sistem'i protesto eden ve daha rasyonel bir toplum çağrısı yapan parlamento dışı yeni politik eylem kaynaklarını geleneksel Marksizm'den daha iyi açıklar:

yeni çatışmaların kaynağı bölüşüm problemleri değildir, onlar aksine hayat biçimlerinin grameriyle ilgilidir.

Post-modern eleştiriler

Jean François Lyotard gibi post-modernistler Habermas'ın modern toplum anlayışını büyük ölçüde Avrupalı olmakla eleştirir, modern dünyanın çok-kültürlülüğünü dikkate almamakla suçlarlar. Ayrıca, onun rasyonel konsensüs düşüncesi çatışan değerler ve yaşam biçimleri çeşitliliği ve uyuşmazlığını göz ardı eder görünür. Rasyonel bir konsensüse dayalı evrensel bir ahlâkilik düşüncesi ciddi olarak tartışılmaktadır.

Analitik eleştiriler

Onun meşruiyet krizi teorisi farklı alt-sistemlerin karşılıklı ilişkileriyle ilgili mekanizmaları veya, sözgelimi, ekonomik krizin bir rasyonalite veya meşruiyet krizine dönüşme mekanizmalarını detaylı olarak resmetme konusunda başarısızdır. Ayrıca, determinist neden-sonuç iddialarına bilinçli bir itiraz olan Habermas'ın analizinin çok genel yapısı da çoğu okuyucuyu hayâl kırıklığına uğratır: zira o, kapitalizmi yıkacak 'krizler zinciri'ni detaylarıyla açıklamaktan kaçınır. O radikal bir değişim bekler, eleştirel düşünmenin "aklın bastırılmış izlerini" özgür kılacağını düşünür, ancak sistemin krizlerle başedebilme ve irrasyonaliteyi daha fazla derinleştirme gücünü de kabul eder. O, Doğu Avrupa'da karşılaşılan toplum mühendisliği biçimine yukardan dayatılan yeni bir egemenlik ve irrasyonalite biçimi yaratacağı düşüncesiyle karşı çıkar. Habermas tam demokrasiye ve özgür iletişime, eleştirel düşünce ve rasyonel söyleme inanır.

Habermas *Meşruiyet Krizi*'nin (1973) yayınından sonra, hayatını kapsamlı bir modern toplumun gelişimi teorisi geliştirmeye adadı. Habermas'ın genel teorik çerçevesi, yirminci yüzyıldaki Durkheim'den Parsons'a, Marx'tan Weber'e önceki tüm teorilerden yararlanmaya ve kendi düşüncelerinin rasyonel eleştirilerini dikkate almaya çalışan tam kapsamlı çerçevelerden biridir. Onun çerçevesi hem mikro 'yaşantı-dünyası' düzeyinde hem makro 'sosyal sistem' düzeyinde işler; o iradecilik ve determinizmi insanların belirli koşullarda özgürce davranabilecekleri kadar kontrol de edilebilecekleri varsayımı altında birleştirir. Onunki Frankfurt teorisyenlerinkinden daha iyimser bir geleceğin toplumu anlayışıdır ve Habermas, Aydınlanmacı düşünürlerin aksine, aklın ve rasyonalitenin gelişimine tahakküm ve baskı kaynakları kadar iyi ve özgürleştirici güçler olarak da bakar.

Habermas'ın siyasal sosyolojisi, meşruiyet krizi tezi, tarihsel materyalizm analizi ve iletişimsel eylem teorisi, modern devlet, modern iletişim, modernite ve hatta sanat konusundaki temel tartışmalara ilham kaynağı oluşturarak, sosyal bilimlerde yoğun tartışmalar başlatmıştır. Onun temel amacı, eleştirel düşünceyi modern toplumun doğası hakkındaki yaygın yanlış anlayışı ve onun temel irrasyonalitesini yıkan ve böylece daha âdil ve daha özgür toplum hakkında rasyonel bir tartışmayı teşvik eden bir mekanizmaya dönüştürmektir. Eleştirel teorinin ve özelde Habermas'ın çalışmasının etkisi yoğun bir biçimde sürmektedir. Hatta o Thomas McCarthy, Clause Offe ve Klaus Eder gibi üçüncü bir eleştirel teorisyenler kuşağı yaratmıştır. Habermas her zaman aktiftir ve küreselleşme ve modern devlet konusundaki düşünceleri gelişme sürecindedir.

Michael Pusey'in (1987) belirttiği gibi,

> Bugün çok az kişi Habermas'ın günümüz Alman düşünce hayatındaki en önemli şahsiyetlerden biri ve Max Weber'den bu yana belki de en önemli sosyolog olduğu görüşüne karşı çıkacaktır.

AYRICA BAKINIZ

- **YABANCILAŞMA.**
- **TARİHSEL MATERYALİZM, HEGEMONYA, ELEŞTİREL TEORİ, YAPISAL MARKSİZM** ve **GÖRELİ ÖZERKLİK** –gücün değişen doğası ve gelişmiş kapitalist toplumlarda devletin rolü konusunda süregelen tartışmaların arka-plân fikirleri olarak

OKUMA ÖNERİLERİ

PUSEY, M. (1987), *Jürgen Habermas*, Tavistock –Habermas'ın fikirlerine en iyi özet giriş

WILBY, P. (1979), 'Habermas and the Language of the Modern State', *New Society*

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

ANDERSEN, H. (2000), Jürgen Habermas', Ch. 21, Part II, Andersen, H. and Kaspersen, L.B. (eds), *Classical and Modern Social Theory*, Blackwell, London

BAERT, P. (2001), 'Jürgen Habermas', Ch. 7, Elliot, A. and Turner, B.S. (eds.), *Profiles in Contemporary Social Theory*, Sage, London

HABERMAS, J. (1963), *Theory and Practice*, Heinemann

HABERMAS, J. (1968), *Knowledge and Human Interest*, Heinemann [*Bilgi ve İnsansal İlgiler*, Çeviren: Celâl A. Kanat, Küyerel Yayınları, İstanbul, Kasım 1997]
HABERMAS, J. (1970), *Towards a Rational Society*, Heinemann [*Rasyonel Bir Topluma Doğru*, Çeviren: A. Çiğdem, M. Küçük, Ankara 1992]
HABERMAS, J. (1973), *Legitimation Crisis*, Heinemann
HABERMAS, J. (1979), *Communication and the Evolution of Society*, Heinemann
HABERMAS, J. (1982), *The Theory of Communicative Action*, Suhrkamp, Frankfurt [*İletişimsel Eylem Teorisi*, Çeviren: Mustafa Tüzel, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001]
QUTHWAITE, W. (1996), *Habermas: A Critical Introduction*, Polity Press, Cambridge
QUTHWAITE, W. (1998), 'Jürgen Habermas', Ch. 15, Part II, Stones, R. (ed.), *Key Sociological Thinkers*, Macmillan, Basingstoke

SINAV SORULARI

1 Politikada anahtar kelime 'meşruiyet'tir. Gelişmiş sanayi toplumlarındaki en güçlü meşrulaştırma süreçleri olarak neleri alabileceğinizi belirtip, etkililiklerini değerlendiriniz. (London University, Haziran 1987)
2 Farklı otorite meşrulaştırma biçimleriyle ilişkili örnekler veriniz ve karşılaştırınız. (London University, Ocak, 1987)

Çeviri: **Gülhan Demiriz**

52

Post-Fordizm

Michael Piore

FİKİR

Post-Fordizm kavramı belirli bir yazara atfedilemez. O, daha ziyade, modern endüstriyel organizasyonun ve onun üretim yöntemlerinin ayırt edici özelliklerini belirlemeye ve onları sanayi tarihinin daha önceki bir evresinde kullanılanlardan ayırmaya çalışan farklı yazarlardan kaynaklanan bir kavramdır. Post-Fordist yazarlar endüstriyel üretimin günümüzde tamamen yeni bir çalışma tarzı ve tamamen yeni bir post-modern çalışma hayatı oluşturacak denli farklı olduğuna inanırlar.

'Post-Fordizm' teriminin ilk kullanımlarından biri Michael Piore ve C. Sabel'in (1984) yazılarında ve onların 1980'lerde Kuzey İtalya'da karşılaştıkları yeni esnek üretim ve ağ tarzı örgütlenmelere ilişkin tasvirlerinde karşımıza çıkar. Fakat bu terim aynı ölçüde, Bob Jessop (1994), Lash ve Urry (1987) gibi Marksist yazarlar tarafından post-modern kapitalizmi tanımlamak ve Robin Murray (1989) tarafından ideal 'esnek firma' tipinin karakteristiklerini ortaya koymak için kullanılmıştır.

Bununla beraber, 'post-Fordizm' terimi büyük bir yaygınlık kazanmış ve aynı ölçüde hizmet sektörü ve kamu hizmetlerini, hatta bizzat post-modern sanayi toplumunu betimleyen analitik bir araç olarak kullanılmıştır.

> 'Post-Fordizm burada genelde yeni bir toplumsal organizasyon biçimini anlatır; o, yeni post-endüstriyel emek tarzlarının (esasen hizmet sektörü ve beyaz-yakalı işlerin) gelişimine işaret ederken, geleneksel mavi-yakalı işgücü ve ona bağlı eski sınıf sistemi için sonun başlangıcını temsil eder. Bu değişimlerin merkezinde üretim süreçlerindeki muazzam teknolojik yenilikler yatar. Bunlar sadece modern iş pratikleri ve endüstriyel ilişkilerin doğasını dö-

nüştürmekle kalmayıp, piyasalar ve tüketimin inşası, gözetimi ve yorumuyla ilgili yeni formların (ve ayrıca bu değişimlerin gerektirdiği bütün sosyal, kültürel ve estetik sonuçların) ortaya çıkışını anlatırlar (Lee 1993:110).

Post-Fordizm gerçekte önceki kitlesel üretim yöntemlerinden tamamen farklı yeni yöntemlerin kullanıldığı yeni bir ekonomik çağı anlatır. Post-Fordizm bilgi teknolojisinin gelişimi ve esnek üretim yöntemlerinin ortaya çıkışıyla, çokuluslu şirketlerin doğuşu ve malî piyasaların küreselleşmesiyle bağlantılıdır (Lee 1993).

Post-Fordizm en iyi biçimde Fordizmle, yani 20. y.y.ın ilk yarısında Henry Ford tarafından benimsenen ve geliştirilen, savaş sonrası döneme kadar Amerika ve Avrupa'da, hatta 1970'ler ve 80'lere kadar SSCB'deki Sovyet devletlerinde her tür endüstriyel üretimin modeli haline gelmiş kitlesel üretim yöntemleriyle karşılaştırılarak anlaşılabilir.

Fordizmin temel karakteristikleri şöyle özetlenebilir:

- kitlesel üretim yöntemlerini ve hareketli montaj bantlarını kullanan, nihayetinde robotların yüklendikleri rutin, tekrara dayalı ve vasıfsız ya da yarı vasıflı görevleri yerine getiren ve esasen erkeklerden kurulu işçilerle çalışan büyük ölçekli fabrikalar;
- büyük ölçek ekonomileri sayesinde maliyetleri çarpıcı bir biçimde azaltan standartlaştırılmış üretim yöntemleri;
- yönetim ve işçiler arasında katı bir işbölümüne, güç ve sorumluluğa dayalı bürokratik-hiyerarşik yönetim yapıları.

F.W. Taylor gibi (bkz. *Bilimsel Yönetim*) danışmanların 'bilimsel' fikirler ve teknikleri Fordizmi ustaca bir sanata dönüştürmüş ve onu hem maliyet açısından ekonomik hem de oldukça verimli kılmıştır. Ancak, toplum kitlesel üretimden büyük ölçüde kazançlı çıkarken, dünyadaki sanayi işgücü giderek daha doyumsuz, vasıfsız ve yabancılaşmış hale gelmiş ve endüstriyel çatışma, Harry Braverman'ın parlak bir biçimde tasvir ettiği gibi (bkz. *Vasıfsızlaşma*), savaş-sonrası endüstriyel ilişkilerin temel bir özelliğini oluşturmuştur.

Post-Fordizmi aksine şu özellikler karakterize eder:

- Farklı ve özel bir müşteri kitlesinin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelen, yeni ve sürekli değişen piyasa taleplerini karşılamak için en son teknolojilerin ve yüksek vasıflı işgücünün kullanıldığı, kısa dönemli siparişe dayalı üretim serilerine uygun esnek üretim yöntemleri;
- İşçileri yetkili kılan, kontrolü merkezden uzaklaştırmaya ve üre-

tim ekiplerini piyasadaki değişen ihtiyaçlara hızla ve bağımsız bir biçimde karşılık verecek duruma getirmeye çalışan esnek ve dinamik yönetim yapıları. Yöneticiler ve işçiler arasındaki bariz sınır çizgileri ortadan kalkar ve işçiler artık ödüllere, yüksek statüye ve yüksek düzeyli bir iş doyumuna sahiplerdir –ve hatta onlar bazen yönetim kurullarında bile yer alabilirler. Endüstriyel çatışmanın yerini uzlaşma almış görünmektedir;

- Modern tüketici yüksek standartları, stil ve ihtiyaçların hızla karşılanmasını talep ettiği için, kaliteye ve müşterinin ihtiyaçlarına odaklanma. Marks & Spencer gibi kurumsallaşmış firmalar bile artık sadece müşteri sadakatine güvenemezler.

Yeni teknolojiler –mikroçip, bilgisayar ve akıllı robotlar– insanları Fordizmin disiplini ve ağır çalışma temposundan uzaklaştırmış ve fabrikada, ofiste ya da kamu hizmetinde modern işçinin kendi emeğinin ürünleri üzerinde tekrar kontrol sahibi olmasına ve bireysel yaşam tarzları ve yüksek ödüllerin getirilerinden faydalanmasına imkân tanımıştır. Küçük ölçekli uzman firmalar ulusal veya küresel çapta, yüksek kaliteli 'hücre tipi' piyasalarda uzmanlaşarak ya da üretim ağları içinde veya diğer firmalarla ortaklaşa çalışarak büyük şirketlerle rekabet etmektedirler. Yeni uluslararası işbölümü, dünya çapında post-modern tüketici beklentilerini karşılamak için yeni piyasalar, yeni teknolojiler ortaya çıkarttığı kadar, yeni kaynaklar da yaratmaktadır.

John Atkinson (1985) gibi yazarlar daha da ileri giderek, firmanın birincil piyasalara yönelik, ancak fırsat çıktığında daha yeni ikincil piyasalara geçiş yapabilecek ölçüde esnek bir çekirdek veya merkez işgücü grubunu istihdam eden bir 'ideal-tip' esnek firma kavramı geliştirmeye çalışmışlardır. Bu tür firmalar ihtiyaca göre ikincil emekten faydalanır veya onları işten çıkartırlar ve bu sayede maliyetleri asgari düzeyde tutarken talepleri karşılama düzeyini yükseltirler. Bununla beraber, merkez işçiler iş güvencesi, ödüller ve yüksek eğitim fırsatlarından yararlanırken, çevre işçiler (ikincil emek) çoğunlukla düşük ücretli ve yarı-vasıflı, geçici sözleşmelere dayalı fason işlerde istihdam edilmekte ve çoğunlukla kent merkezlerinin getto bölgelerinde veya Üçüncü Dünyada yaşamaktadırlar. Moda veya spor giyim dünyasında yüksek bir profile ve kendilerine özgü bir tarza sahip olan Nike, Adidas ve GAP gibi firmalar, Batıda olduğu kadar Doğuda da her an değişen müşteri taleplerini karşılamak için küresel temellerde üretim yapan, piyasanın gereklerine hızla cevap verebilen özel güçlerin klâsik örnekleridir.

KAVRAMSAL GELİŞİM

Nitekim, post-Fordizm yeni bir sanayi üretimi ve endüstriyel ilişkiler çağı olarak görünmektedir; esnek firma hem modern işçinin hem de modern tüketicinin ihtiyaçlarına hizmet eden 'esnek dost' haline gelmiştir. İşçiler ve yöneticiler kalite ve müşteri ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ortaklaşa çalıştıkları için, çatışmanın yerini uyum almıştır. Henry Ford'un kitlesel üretim uygulamalarının yerini Japonlar, İsveçliler ve Almanların devrimci fikirleri almış ve modern kapitalist sistem dünya çapında müşterilerinin ihtiyaçlarını karşılamaya çalışan BMW, Toshiba ve Coca-Cola gibi dev uluslararası şirketlere ayak uydurmuştur.

Bununla beraber, post-Fordizm hem bir kavram olarak hem de post-modern küresel kapitalizmin bir savunusu olarak eleştirilere maruz kalmıştır.

İlk olarak, onun bazı savunucularının iddialarının aksine, bir kavram olarak, analitik bir araç olarak açık bir modern ve post-modern kapitalizm ayrımı yapmak o kadar kolay değildir. Eleştirmenlere göre, post-modern toplum ve endüstriyi –günümüzde sanayinin geçmiştekinden tamamen farklı yeni bir post-endüstriyel çağa girmiş olduğunu iddia edebilecek düzeyde– daha önceki toplumdan kesin çizgilerle ayırmak mümkün değildir. Daha ziyade, Anna Pollert (1988) gibi yazarlar, günümüzde endüstriyel pratiğin çoğu temel özelliğinin Fordizmin 1920'ler ve 50'lerdeki altın çağına, özellikle bu dönemin yiyecek, içecek ve oyuncak üretiminde kullanılan küçük ölçekli üretim tekniklerine dayandığını öne sürerler.

İkinci olarak, post-Fordist yazarların övgüler düzdüğü post-modern üretim teknikleri çok pahalıdır ve sadece büyük firmaların – veya çok yeni, genç firmaların– güçlerinin yetebileceği veya uygulamaya sokmaya cesaret edebilecekleri muazzam bir yeniden yapılanmayı gerektirir. Günümüzde hiçbir firma yeni teknolojiler ve yeni dinamikler lehine geleneksel yöntemleri tamamen gözden çıkartmaz. Çoğu evrimi devrime tercih eder.

Üçüncü olarak, kısa dönemli sözleşmelerle işçi çalıştırmak yeni bir uygulama değildir. Henry Ford ve çağdaşları her zaman kriz dönemleri için erkek ve kadınlardan oluşan bir 'yedek işgücü ordusu'nu ellerinin altında tutmuşlar ve tersanecilik gibi geleneksel sanayi dalları büyük ölçüde geçici işçilere dayanmıştır.

Son olarak, post-modern, post-endüstriyel durum, değişken ve rekabetçi olmanın yanı sıra, endüstriyel kapitalizmin herhangi bir

dönemindeki kadar insafsız ve acımasız olabilir. 'Esnek firma' günümüzde endüstriyel gelişmenin bir özelliğini temsil edebilir, fakat o da bir 'ideal tip'tir. Dex, McCullock (1997), Paul Thompson (1993) gibi farklı yazarlar, bütün faydaları ilân edilen esnek çalışma olgusunun abartıldığı sonucuna varmışlardır. En gelişmiş firmalar arasında bile tamgün çalıştırma ve merkezî kontrole dönüş eğilimi açıkça görülmektedir. Amin (1994) ve Kelly (1989) gibi araştırmacılara göre, yeni bir endüstriyel tipin ortaya çıkışından söz etmekten ziyade, post-Fordist çağın oldukça zengin ve çeşitli, günümüz tüketicilerinin talep ettiği kadar esnek ve dinamik bir sistem olduğu söylenebilir. Modern kapitalizm daha tüketici dostu, daha kalite bilincine sahip hale gelebilir, fakat gerçekte o 'genetik özelliklerini' değiştirmiş midir? O, değişen ihtiyaçlara uyum sağlamak ve yeni teknolojileri benimsemek için yöntemlerini değiştirmiş olabilir, fakat radikal yazarların iddia ettikleri gibi, nihayetinde amaç aynı kalır –ulusal sınırların yeni piyasa fırsatlarına, yeni bölgeler ve yeni kazançlara açılmak için bir engel oluşturmadığı küresel bir ekonomide acımasız bir kâr arayışı.

Paul Thompson'ın (1993) işaret ettiği gibi, post-modern çokuluslu şirket, kendi örgütsel tarzı ve tekniğini içinde bulunduğu ülkeye ve onun ekonomik ve kültürel gelişmişlik düzeyine uyarlayacaktır. Post-Fordist teknikler gelişmiş Batının çalışma biçimlerine uygun düşseler de, geleneksel Fordizm, fabrikaları ve montaj hatlarıyla her zaman Üçüncü Dünyanın düşük maliyetli ekonomilerinde etkili olabilir. Bu perspektiften, post-Fordizm sadece iş yönetimiyle ilgili yeni yaklaşımlar ve stratejilerden biridir. Çokuluslu şirketler günümüzde yeni pazarlar ve yeni kârlar peşinde kasları kadar yöntemlerini de esnettikleri için, nihayetinde kontrol merkezde kalır. Mike O'Donnell'a (2001) göre, modern kapitalizmin ruhu ve karakteri, daha sınırlı bir kavram olan post-Fordizmden ziyade, 'küresel kapitalizm' veya 'bilgi kapitalizmi' gibi kavramlarla daha iyi yakalanabilir. George Ritzer (1996), daha da ileri gider ve fastfood zinciri Mc Donald's'ın uygulamaları ve felsefesinin post-Fordizmden daha ziyade sanayi-ötesi toplumu karakterize ettiği tezini geliştirir:

> Post-Fordist unsurların modern dünyada ortaya çıktığını kabul etsek de, Fordist unsurların varlıklarını inatla sürdürdükleri ve hiçbir yok oluş belirtisi göstermedikleri açıktır. Örneğin 'Mc Donaldlaşma' olarak adlandırabileceğimiz şey Fordizmle ortak pek çok özelliğe sahip bir olgudur ve çağdaş toplumda akıl almaz bir hızla gelişmektedir. Fast food restoran modeli temelinde, toplumun daha fazla kesimi Mc Donaldlaşmanın ilkelerinden yararlanmaktadır (Ritzer, 1993). Mc Donaldlaşma Fordizmle birçok

özelliği paylaşır –tek tip ürünler, katı teknolojiler, standartlaştırılmış iş rutinleri, vasıfsızlaşma, işgücünün (ve müşterinin) tek tipleştirilmesi, kitlesel işçi, tüketimin tek tipleştirilmesi vb. O halde Fordizm, Mc Donaldlaşma yönünde bir şekil değişimine uğrasa da, modern dünyada canlı ve sağlıklıdır. Ayrıca klâsik Fordizm – sözgelimi montaj bandı biçiminde– Amerikan ekonomisinde önemli ölçüde varlığını sürdürmektedir.

Zayıflıkları her ne olursa olsun ve kullanımı ne kadar abartılırsa abartılsın, post-Fordizm kavramı, sadece sanayi-ötesi toplumun karakteri ve doğasıyla ilişkili tartışmalara değil, aynı zamanda post-modern sosyal ve kültürel yaşamın doğasıyla ilgili tartışmalara ve günümüz toplumunun yirminci yüzyılı büyük ölçüde hâkimiyeti altına alan modeldekinden ne kadar köklü ve temel bir farklılık içinde olduğu konusundaki tartışmalara katkıda bulunmuştur. Post-Fordizm kavramı, modern kapitalizmi insanileşmiş bir düzen olarak görenler ile 'örgütsüz' bir kapitalizm olarak algılayanlar arasındaki tartışmalara, post-Fordist teknikleri endüstriyel hayata uygulayanlar ile onu kamu hizmetleri, eğitim yönetimi, sosyal hizmetlere ve genel olarak modern devlete uygulamaya çalışanlar arasındaki tartışmalara ilham kaynağı olmuştur.

Post-Fordizm kavramı, en iyi şekilde, Daniel Bell ve diğerlerinin 1950'ler ve 60'larda sanayi-ötesi toplumun doğasına ilişkin tartışmalarının bir uzantısı olarak sunulabilir. Bu kavram post-modern toplum ve modernitenin karakteri konusundaki tartışmaya katkıda bulunmuştur. O aynı ölçüde aşırı basitleştirilmiş ve abartılı bir kavram olabilir. Yine de en şiddetli eleştiricisi Alex Callinicos'un da kabul ettiği gibi,

> o en azından kapitalist ekonomideki sistematik değişimlerin özellikle farklı bir post-modern çağdan söz etmemizi nasıl haklı çıkardığını gösterme gibi bir değere sahiptir; ayrıca, bu açıklamalar en azından gerçekte ortaya çıkan dönüşümlere işaret ettikleri sürece empirik olarak desteklenirler. Asıl problem, bu yazarların değişmelerin kapsamını gereğinden fazla abartmaları ve onları uygun biçimde kuramsallaştıramamalarıdır (Callinicos, 1989: 135).

AYRICA BAKINIZ

- **SANAYİ-ÖTESİ TOPLUM** –sanayi toplumunun doğası üzerine ilk fikirler olarak
- **VASIFSIZLAŞMA,**

- **İNSAN İLİŞKİLERİ OKULU** ve
- **BİLİMSEL YÖNETİM** –endüstriyel organizasyon ve iş uygulamalarının 'modern aşaması'na ilişkin fikirler olarak

OKUMA ÖNERİLERİ

DEX, S. AND MC CULLOCK, A. (1997), Flexible Employment: The Future of Britain's Jobs, Macmillan

PIORE, M. AND SABEL, C. (1984), The Second Industrial Divide, Basic Books, New York

RITZER, G. (1993), The Mc Donaldization of Society, Thousand Oaks, CA [Toplumun Mcdonaldlaştırılması, Çeviren: Şen Süer Kaya, Ayrıntı Yayınları, Haziran 1998]

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

AMIN, A. (ED.) (1994), *Post-Fordism: A Reader*, Blackwell, Oxford.

LASH, S. AND URRY, J. (1987), *The End of Organised Capitalism*, Polity Press, Cambridge

Çeviri: **Özlem Balkız**

53

Post-Modernizm/ Post-Modernite

Jean François Lyotard

FİKİR

'Modern' terimi hepimizin bildiği ve rahatça kullandığı bir terimdir. O, içinde yaşadığımız dünyayı, günümüz toplumunun hayat tarzını ve bugünkü hayatı geçmişteki toplumlardan ayırdığını düşündüğümüz farklılık ve değişmeleri anlatır. *Post-modern* ifadesi, gelecekteki hayatı ve toplumu, modern toplumdan sonraki dönemi, günümüzde ve gelecekteki yaşam biçimlerinin II. Dünya Savaşı'ndan sonraki Batı toplumlarındakilerden tamamen farklı olduğunu anlatmak için kullanılır. Post-modernizm ve bu nedenle post-modern toplum terimleri, 1980'ler ve 90'ların, özellikle yeni binyılın toplumları hakkında geleneksel ve hatta modern sosyolojide sunulanlardan çok farklı ve tamamen radikal bir görüş ortaya koymaya çalışan bir dizi düşünür ve yazarı kapsayacak biçimde kullanılmıştır. Onlar, post-modern dünyanın çok farklı bir yer olacağına, kavramın hem yirminci yüzyılın sanayi toplumlarından hem de savaş-sonrası dönemin modern toplumlarından köklü bir farklılığı anlattığına inanırlar.

Jean François Lyotard ve (simülasyonlar üzerine düşünceleri bu kitapta açıklanan) Jean Baudrillard gibi yazarlar post-modernizmi içinde yaşadığımız toplumla ilgili bağımsız ve yeni bir perspektif olarak sunmaya çalıştılar: bu perspektifte, bir yandan klâsik ve modern sosyolojik teorileri güncelleştirme girişimi reddedilirken, öte yandan söz konusu yazarların yirminci yüzyıl sonunda ortaya çıktığını düşündükleri yeni toplum tipini, yani 'post-modern dünyayı, özellikle yeni ve daha öncekilerden kökten farklı bir dünyayı betimleyebilecek geçerli ve doğru bir teorik çerçeve geliştirilmeye çalışılır.

Post-modernistler geleneksel sosyolojiyi tamamen reddederler. Hatta onlar toplumun bütününü, geçmişi, bugünü ve geleceğini analiz edebilecek etraflı ve tam kapsamlı bir sosyolojik teori ihtimalini de reddederler. Onlar toplumların evrim süreci sonucunda veya devrimlerle daha iyi bir geleceğe doğru, daha insanî, daha uygar ve rasyonel bir gelişme evresine doğru ilerledikleri düşüncesini reddederler. Onlar bilimsel yöntemi reddeder ve akıl ve nesnelliğin toplumun hakikâtini ve temel tarihsel gelişme yasalarını ortaya çıkarma potansiyelini kabul etmezler.

Özünde onlar, modern sosyolojiyi mevcut haliyle güncelleştirmeye karşı çıkarlar. Modern sosyoloji, kurucu babalar Marx, Weber ve Durkheim'in bilimsel yöntemlerinin toplum ve toplumun tarihsel gelişimi araştırmalarına uygulanmasıyla bağımsız ve özel bir akademik disiplin olarak ortaya çıkmıştır. Onların düşünceleri sosyolojik geleneği doğurdu ve Akıl Çağı, onyedinci ve onsekizinci yüzyılların Entellektüel, Bilimsel ve Siyasal Devrimlerinden ve son iki yüzyılın Sanayi ve Teknoloji Devrimlerinden beslendi. Bu Aydınlanma projesi ve onun insanın akıl aracılığıyla ilerleyeceğine inancı en iyi şekilde Karl Marx'ın komünist ütopyasında yakalanabilir. Onun yerine, post-modernistler tek ve her şeyi kapsayan bir hakikât olmadığını öne süren, aksine zengin bir hakikâtler ve perspektifler çeşitliliğini kabul eden ve benimseyen çok daha rölativist, öznel bir yaklaşımı benimserler. Sosyolojinin rolü bu hakikâtler ve realiteleri açıklamak değil, aksine onları kabul etmek, takdir etmek ve kutlamaktır.

Jean François Lyotard'ın post-modernizmin gelişimine katkısı iki boyutludur:

1. 1970'lerde Lyotard, modern entellektüel düşünceye ve gelişmelere karşı şiddetli bir hücum başlattı. O Marksizm'i terk etti ve klâsik sosyolojinin makro teorilerini, özellikle savaş-sonrası dönemin iki egemen ideolojisi Marksizm ve liberal kapitalizmi güçlü ve ateşli bir eleştiri sağanağına tuttu. Onun öfkesi, özellikle modern bilim ve teknolojiye ve onların, yeni teknolojilerle, insan ilerlemesinin beyni oldukları ve dünyayı koruduklarını iddialarına yönelikti. Lyotard'a göre, bilimsel-teknolojik gelişme insanın kurtuluşunun değil, aksine huzursuzluklarının nedenidir. Bilimsel ilerleme insanı zenginleştirmek ve aydınlatmaktan çok zengin ve fakir ayrımına yol açar ve Birinci Dünyanın Üçüncü Dünyayı sömürmesini teşvik eder. O, duygusal zekâyı bir kenara iterek bir entellektüel düşünceler yoksulluğu yaratmıştır ve klinik olarak verimli fakat duygusal açıdan iflâs etmiş bir dünya,

insan duyguları ve yaşantılarının yer almadığı yabancılaştırıcı bir dünya yaratmaktadır. Bu gerçek, Lyotard'a göre, çok az insanın empati kurabildiği ve hatta insanın duygusal sıcaklığından yoksun görünen soyut ve fütürist binaları anlayamadığı modern sanat ve mimaride yeterince açık olarak görünür. Bilim ve teknolojinin totalitarizmi modern dünyayı yönetebilir, fakat Lyotard'a göre, görünenlerin ardında hem aklın gücüne hem de bilim insanı/teknologun gücüne meydan okuyacak ve onu yıkacak bir yabancılaşma, bir hoşnutsuzluk ve öfke gelişmektedir.

2. Lyotard çoğulculuk ve çeşitliliğe dayalı yeni alternatif bir toplum anlayışını ana hatlarıyla ortaya koymaya çalışır. O, *Post-Modern Durum* (1979), *Differend: Tartışma Evreleri* (1983) gibi çalışmalarında, post-modern toplumun köklerinin 1950'lere dayandığını ve bu durumun özellikle dildeki değişimlerde aşikâr olduğunu öne sürer.

Lyotard, *dil oyunları* kavramını kullanarak, toplumsal hayatın esasen belirli toplumsal grupların tartışma ve müzakereleri kontrol etme ve kendi hakikât yorumlarını büyük ölçüde dayatma gücü etrafında organize olduğunu öne sürer. Sanayi-öncesi toplumlarda masallar ve efsaneler temel dil oyunlarıydı ve bu hikâyeler sadece kabile toplumlarına varlıkları ve çevrelerine anlam vermelerini sağlamakta yardımcı olmakla kalmıyor, aynı zamanda karar-verme, yaşlılar ve büyücü-hekimlerin servet ve otoriteyi kontrol güçlerini meşrulaştırıyordu. Onlar sadece Tanrı'dan söz ederken, ruhlar sadece onlardan söz ediyordu.

Modern Batı toplumu, Aydınlanma ve Bilimsel Devrim sayesinde, Ortaçağ Avrupasının, Kilise ve Hıristiyan inançların dil oyunlarından bilimsel yöntemin mantığına ve nesnelliğine geçti. Cahillik ve batıl inançlar yok edildi; akıl özgürleştirildi ve egemen dil oyunu veya onun deyimiyle 'anlatı' yüceltildi. Gerçekte ona göre, modern bilim bir 'üst-anlatı', diğer bütün anlatıları açıklayabilen, gerek Einstein'ın görelilik teorisi, gerek Darwin'in evrim teorisi, gerekse Marx'ın tarihsel materyalizmi biçiminde olsun, doğa ve evren hakkında yeni buluşlar ve kavrayışlar üretebilen bir tür süper-anlatıdır.

Bununla beraber, Lyotard, bu büyük boy teorileri reddeder ve insanların teknolojik mükemmelliğe inançlarını yitirdiklerine inanır. Daha ziyade, post-modern insan *'üst-anlatılara karşı bir kuşku'* sergiler ve her temel bilimsel ilerlemenin insanın yıkımının potansiyel tohumlarını içinde barındırdığını düşünen eleştirel bir tutum içinde-

dir –örneğin, nükleer güç ve nükleer yıkım, fosil yakıtlar ve küresel ısınma, mucize ilâçlar ve güçlü virüsler, cinsel özgürleşme, AIDS, komünizm ve totalitarizm. Ona göre, post-modern toplumun iki temel karakteristiği vardır:

- mutlak hakikât arayışından, gösteren dil oyunundan vazgeçme veya teoriler ve perspektifler çeşitliliğini yücelterek bir üstanlatı arayışından uzak durma.
- her şeyi gösteren anlatıların yerini uzman teknik dil oyunlarının alması (burada amaç esasen araştırmak değil, aksine artık piyasadaki yeni ürünler ve düşünceler kitlesinin potansiyel kullanımları ve verimliliği hakkında gündelik pratik yargılarda bulunmaktır).

Lyotard için, temel 'üretici güç' modern bilgisayardır. O günümüzde bilimsel ve teknolojik gelişmenin ön saflarındadır. Bütün bilgi giderek kompüterize olmuştur ve sadece ekonomik hayat değil, gerçekte tüm modern toplumsal hayat giderek bilgi teknolojisi ve ev bilgisayarları etrafında dönmektedir. Bilgi teknolojisini kontrol artık modern dünya üzerindeki kontrolün temel savaş alanlarından biridir ve Microsoft, BT ve Vodafone gibi şirketler dünya ağlarını kontrol etme ve kullanmanın yolunu açmışlardır. Lyotard için, bilginin üretimi, değişimi ve kullanımı post-modern toplumun kalbidir. Bilgi alınıp satılır, pazarlanabilir ve modern toplumsal ve ekonomik ilişkileri tanımlar ve belirler. Pazarlanabilir bilgi arayışı modern bilimin itici gücü olarak hakikât arayışının yerini almıştır. O insan ruhunu köleleştirme ve insanın yaratıcılığını azaltma tehdidi yaratan teknolojik egemenliğin bir kaynağı olmuştur. Ancak Lyotard tamamen kötümser değildir. Modern teknoloji bize '*alabileceğimiz kadar terör*' sunsa da, post-modern toplumun çeşitliliği ve yeni teknolojilerin gücü, bize bir ölçüde, ulusal sınırlar ve geleneksel güç yapılarının dışında iletişim kurmak için bilgi teknolojileri ve Internet'i kullanan uluslar arasında daha fazla hoşgörü ve iletişim umudu sunar.

Jean François Lyotard, bu yüzden, büyük boy teorinin mutlakçılığını reddeder ve onun yerine her biri kendi entellektüel kabulleri ve inançlarına, kendi *söylemleri*ne, kendi hakikât iddialarına sahip rakip paradigmalar, anlatılar veya dil oyunları düşüncesini geçirir. Bu perspektiften, tek bir hakikât yoktur, sadece entellektüel egemenlik için 'güç mücadeleleri' vardır. Onun düşüncesinde, bütün 'söylemler' aynı ölçüde geçerlidir ve modern bilim bile bir başka ideolojiden daha fazla hakikât iddiasında bulunamaz. Olanların hepsi modern bilimin dil oyununun çoğu dil oyununa baskın çıkmasının ifadesidir. O 'mo-

dern sanayi-ötesi dünya'yı yönetti, ancak artık bilgi çeşitlenir ve merkezî konumundan uzaklaşırken ve giderek daha fazla insan bilimsel 'hakikâtler'in ve teknolojinin hayatlarımızı yönetme hakkına itiraz ederken, modern bilim birçok cepheden saldırıya uğramaktadır.

Lyotard, bu nedenle, *paraloji* arayışını teşvik eder ve meşrulaştırır, zira daha az güçlü, daha az okuryazarın bile bütün modern bilgi kaynaklarına ulaşmasıyla biçimlendirilen sonu gelmeyen tartışmalar geleceğin dil oyunlarına katkıda bulunabilir ve bu süreçte rol oynayabilir. Küresel şirketler geleceğin teknolojilerinin kontrolünü ellerinde tutabilirler, ancak İnternet dünyanın her yerindeki insanlara bilgiye ve bilgiyi tartışacak araçlara ulaşma imkânı sağlayacaktır.

KAVRAMSAL GELİŞİM

Lyotard'ın büyük boy teori ve bilimsel gelenek eleştirisi post-modern ruhta önemli bir etki yaratmıştır. İnsanlar bugün, modern teknolojik gelişmeleri, daha ziyade korkuyla değil de, merakla izlemektedirler. Onlar bu gelişmelerin aşırılıkları ve çevremiz üzerindeki etkilerinin giderek daha fazla farkındadırlar. Modern teknoloji kontrolden çıkmıştır ve insanlığın ihtiyaçlarından çok 'yüz-süz' şirketler ve görünmeyen bürokratların hizmetinde görünmektedir. Batı kapitalizminin aşırılıkları ve sömürüsü komünizm gibi dünya ideolojilerinin başarısızlıkları kadar aşikârdır. Küresel kapitalizm artık Berlin Duvarı yıkıldıktan (1989) sonra ve SSCB'nin ölümünün ardından daha farklı, daha çoğulcu ve insan hakları ve fırsat eşitliğine karşı daha duyarlı görünmektedir. Fakat bu gelişmeler Lyotard'ın tezini desteklediği kadar çürütmüştür de. Onun savunduğu çeşitlilik ve hümanizm daha açık bir biçimde gözlenirken, önerdiği ahlâkî görelilik temel veya asıl hakikât arayışının yerini almış görünmemektedir. New York'a 11 Eylül saldırısı Amerika'nın ekonomik ve askerî gücüne olduğu kadar bizzat Amerika'ya ve kapitalizmin ölümsüzlük iddiasına, Amerikan yaşam biçimine olduğu kadar dinsel hakikâtler adına da bir saldırıdır.

Lyotard'ın modern bilime saldırısı ve onun nesnellikten veya ahlâkî dürüstlükten yoksun olduğu tezi bilimsel topluluğun şiddetli protestolarına yol açmıştır. Sokal ve Bricmont (1997), Lyotard ve diğer post-modernist yazarları yererek, sığ ve geçersiz post-modern bilimsel yöntem tasvirlerinin gerçek yüzünü göstermeye çalıştı. Başkaları tarafından da benzer eleştiriler yapıldı. Onun genellemeleri duygusal bir çekiciliğe sahip olsa da, çoğu kez abartılı, temelsiz ve entellektüel bir derinlikten yoksundur. Lyotard'ın ahlâkî bir tavırdan veya özelde bir ahlâk standardından yoksunluğu, onun rölativist

perspektifinin modern kapitalizme meydan okumak kadar kapitalizmi meşrulaştırmakta, hatta ondan özür dilemek için de kullanılabileceği eleştirisi karşısında zayıf kılmıştır. Bu yüzden, post-modern teorinin çeşitliliği, büyük anlatıları reddi, farklı bakış açılarının varlığını övmesi onun gücü ve zayıflığıdır. Bazısı için, o bir karnaval, kültürel moda döngüsünde geçici bir hevestir; başkaları için, onun sosyal teori üzerindeki etkisi göz ardı edilemeyecek denli büyüktür. Bizzat 'post-modern' terimine karşı çıkılmış ve kavram 'post-modernizm ve post modernite' biçiminde yeniden ortaya çıkmıştır. O tek entellektüel bir mevkie veya disipline sahip değildir, aksine, dikkat edilmediğinde güzel sanatları, fen ve sosyal bilimlerini istilâ etmiştir. Onun üst rahipleri ve kurucu babaları esas itibariyle sosyoloji dışı disiplinlerden gelmişler ve sadece yakınlarda bizzat sosyolojide gerçek kabul görmüşlerdir. George Ritzer'in de düşündüğü gibi (1996: 607), "basit gerçek post-modernizmin artık sosyolog teorisyenler tarafından göz ardı edilememesidir". Baudrillard gibi bazıları sosyal teoriyi bir bütün olarak yeniden analiz etmeye çalışmışlardır; Weinstein ve Weinstein gibiler (1993), George Simmel gibi eski kişilikleri çağının ötesinde bir post-modernist olarak yeniden diriltmeye çalışmışlardır. C. Wright Mills benzer bir yeniden değerlendirme ve diriltme girişimine maruz kalmıştır.

Hem bu tartışmaların sonucu, hem de post-modernizmin sosyoloji tarihindeki son yeri her ne olursa olsun, bu kavram ve ilgili görüşler geniş bir etki yaratmış ve bu alandaki yazarları sosyolojik geleneğin ve kurucu babaların değerleri ve geçerliliklerini yeniden gözden geçirmeye zorlamışlardır. O post-modern toplumun doğası hakkında birçok tartışma başlatmış ve tüm sosyal bilimlere, güzel sanatlar ve doğa bilimlerine meydan okumuş, onların geleneksel düşünme ve teorileştirme biçimlerini eleştirel olarak gözden geçirmeye –ve bazı örneklerde düzeltmeye– zorlamıştır.

AYRICA BAKINIZ

- **BİLGİ/BİLİŞİM TOPLUMU**
- **RİSK TOPLUMU**
- **SÖYLEM**
- **SİMULASYONLAR** –günümüz geç modern/post-modern toplumun doğası ve karakteri hakkında alternatif perspektifler olarak

OKUMA VE İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

Jean François Lyotard'ın yazıları ileri düzey sosyoloji öğrencileri ve özellikle lisans öğrencileri için bile kolay yazılar değildir.

Mike O'Donnel (2001) ve örneğin Haralambos ve Holborn'un (2000) yeni ders kitaplarının ilişkili bölümleri, okuyucuların post-modernistlerin kompleks ancak dikkat çekici yazılarına girebilmelerine yardımcı olabilir.

Aşağıda Lyotard'ın bu alandaki temel çalışmaları ve bazı eleştirel yorumlar verilmiştir.

LYOTARD, J. F. (1979), *The Post Modern Condition*, Manchester University Press, Manchester [*Postmodern Durum, Bilgi Üzerine Bir Rapor*, Çeviren: Ahmet Çiğdem, Vadi Yayınları, Ankara, Ekim 2000]

LYOTARD, J. F. (1983), *Differend: Phases in Dispute* (trans. G. Van den Abeele), Manchester University Press, Manchester

LYOTARD, J. F. (1992), *The Postmodern Explained to Children*, Turnaround, London

LYOTARD, J. F. (1995), *Toward the Postmodern*, New Jersey Humanities Press

SOKAL, A. AND BRICHMONT, J. (1997), *Intellectual Impostures: Post Modern Philosophers' Abuse of Science*, Profile Boks, London

WEINSTEIN AND WEINSTEIN, M. A. (1993), *Postmoder(ised) Simmel*, Routledge

Çeviri: **Ümit Tatlıcan**

54

Risk Toplumu

Ulrich Beck

FİKİR

Modern toplumlar risklerle doludur. Her gün geçmişte toplumların karşı karşıya kaldıklarından çok daha büyük çapta kaza, hastalık ve büyük felâketler riskiyle yüz yüzeyiz –örneğin AIDS, nükleer savaş, küresel ısınma ve 11 Eylül 2001'den sonra büyük ticarî ve askerî kuruluşlar kadar sıradan vatandaşları da ağır bir biçimde vurabilen uluslararası terörizm.

Farklı yazarlar risk kavramını post-modern toplumun tanımlayıcı özelliği olarak kullanmaya ve bu çerçevede bir sosyal ve siyasal değişme teorisi geliştirmeye çalışmışlardır. Bu alanda önde gelen şahsiyetlerden biri, Londra, Cardiff ve Berlin'de okuyan ve Alman hükümeti Gelecek Komisyonu'nda çalışan Alman akademisyen Ulrich Beck'tir. Beck'in en ünlü yayını *Risk Toplumu: Yeni Bir Moderniteye Doğru* (1992) Sovyetler Birliği'ndeki Çernobil felâketinden hemen sonra 1986 yılında yayınlandı. Beck bu kitapta, post-modern toplumu anlamakta kullanılacak bir çerçeve, bir taraftan neo-Marksizm'i aşmaya ve liberal toplumsal değişme teorilerini canlandırmaya çalışırken, öte taraftan görünüşte birbirleriyle bağlantısız ve ilişkisiz bir dizi olay ve faaliyeti –Çernobil ve BSE, HIV ve Üçüncü Dünya borçları gibi büyük çapta olayları– feminizm, kitlesel tüketim ve sınıf mücadelesinin gücünü yitirmesi gibi sosyal ve siyasal hareketlerle ilişkilendirmeye çalışan yeni bir teorik çerçeve geliştirir.

Ulrich Beck için risk post-modern toplumun tanımlayıcı özelliğidir. Bizler bir risk toplumunda yaşıyoruz. Beck riski "Modernleşmenin yol açtığı ve yarattığı tehlikeler ve güvensizliklerle sistematik bir ilişki içinde olmak" biçiminde tanımlar.

Bu nedenle Beck, modern toplumu risk bağlamında tanımlar ve risklerin günümüzde büyük ölçüde insan ürünü ve küresel olgular

oldukları gerçeğinden hareketle, modern toplumu sanayi-öncesi ve sanayi toplumlarından ayırır. Sanayi-öncesi toplumlarda riskler ve tehlikeler büyük ölçüde doğa kaynaklıydı ve insanın kontrolü dışındaydı –örneğin, seller, kuraklık, veba. Sanayi toplumunda insanoğlu sistematik olarak kendi çevresinin ve doğanın kontrolünü ele geçirmeye başlar. İnsanoğlu, selleri önlemek için setler inşa ederek, kendi yiyeceğini yetiştirerek ve ölümcül hastalıkları azaltmak ve onlardan korunmak için ilâçlar geliştirerek doğal felâketlerin üstesinden gelebilmiştir. Ancak o yeni, önemli ölçüde insan-ürünü tehlikeler yaratmaya başlar: bunlar insan sağlığı ve huzurunu uluslararası düzeyden ziyade yerel ve ulusal düzeylerde tehdit eden tehlikelerdir – sözgelimi, 19.yy'ın yeni sanayi kentlerinin kirli havası, yeni fabrikaların yol açtığı kirlilikler.

Günümüz post-modern toplumunda insan sadece doğa üzerindeki gücünü artırmakla kalmayıp bizzat doğanın *kontrolünü* de ele geçirmeye çalışmış, böylece kendi evrenini tam bir yıkım riski altına sokmuştur. Atomun parçalanması insana nükleer enerji yaratma gücü verdi. O insanoğluna ayrıca kitlesel imha silâhları yaratma araçları sağladı; DNA'nın şifresinin çözülmesi ona sadece genetik hayatın sırrını değil Tanrı'yı oynama ve klonlanmış insan yaratma gücünü de kazandırdı; fosil yakıtlar insanoğluna 200 yıllık küresel enerji sağlamıştır, ancak insanın bu tür yakıtları kendi çıkarı için ve tutumsuzca kullanması küresel ısınmaya yol açarak günümüzde gezegeni yok etme tehdidi yaratmaktadır. İnsan kendi evreninin kontrolünü daha fazla ele geçirdikçe, paradoksal olarak, hayata ve dünyaya yönelik risklerin, Doğu veya Batı, Kuzey veya Güneydeki tek tek ulusları ve toplulukları değil, aynı zamanda bütün insanlığı etkilediği ve çok daha büyük olduğu görülmektedir.

Bu paradoks, aynı şekilde, günümüz toplumlarının sosyal yapılarına da yansımaktadır. Birey daha özgür ve daha bağımsız hale gelirken, paradoksal olarak, önceden insanları koruyan sosyal yapılar çökmeye başlamıştır. Kilise, topluluk, aile, hatta modern Batılı toplumların sınıfsal yapıları insanlara istikrarlı bir sosyal düzen olarak gözüken yapı içerisinde bir aidiyet, kimlik duygusu ve bir amaç sağlamıştı. Post-modern toplumda birey giderek kendi başına, soyutlanmış, aciz ve korunmasız kalmaktadır. 'Toplumsal' krizler bireysel krizler olarak ortaya çıkar ve sosyal problemler giderek kollektif problemlerden ziyade kişisel problemler olarak algılanır; problemler hükümet, okul veya aile tarafından sosyal veya politik düzeyden ziyade psikolojik düzeyde ele alınır.

Beck toplum ve birey ilişkisinde yeni ve radikal bir dönüşümün

varlığını belirler: toplum olarak yeni bir sosyalleşme biçimi gençleri geleceğin risklerine hazırlamaktadır. Sınıf-temelli toplumlarda amaç refah ve mutluluğu sağlamaya çalışmakken, risk toplumunda temel hedef sadece hayatta kalabilmektir. Güvenlik ve istikrarı sağlama çabası kâr elde etme çabasının yerine geçmiştir. Günümüzde riskin yol açtığı tahribat bütün toplumları, bütün toplulukları, bütün sınıfları etkilemektedir. Hiç kimse muhtemel bir HIV, BSE veya biyolojik savaş riskinden tamamen kaçamaz. Riskle başetmek artık sosyal olduğu kadar bireysel bir ikilemdir. Bireyin hiç olmadığı kadar özgür göründüğü bir çağda insanlar, ironik olarak, maddî, psikolojik ve ruhsal bakımdan daha aciz ve çaresiz, kendi hayatlarının ve çevrelerindeki dünyanın kontrolüne daha az sahiplerdir. Hayatta kalmak için insanlar daha 'self-refleksif, daha disiplinli ve daha kontrollü' hale gelmek zorundadırlar. Onlar, kendi hayatları ve hayat tarzlarının kontrolünü daha fazla ele geçirmeyi öğrenmelidirler. İnsanlar, riski nasıl değerlendireceklerini ve onunla nasıl başedeceklerini ve hayatta kalmak ve mutlu olmak istiyorlarsa eylemlerinin sorumluluğunu nasıl alacaklarını öğrenmelidirler. Bu nedenle kişisel karar-alma toplumsal karar almanın temeli haline gelir. Politikacılar ve otorite sahipleri modern bir demokraside insanlara artık ne yapacaklarını söyleyemezler; karşılaşabilecekleri riskler konusunda onlara bilgi vermeli ve itaati sağlamak yerine onları teşvik etmelidirler. Günümüzün açık ve fırsatlar içeren toplumlarında geleceği belirleyecek olan şey, bireysel karar alma, yaşam tarzıyla, kişisel alışkanlıklar ve kişisel âdetlerle ilgili kararlar almaktır; örneğin, sigara ve uyuşturucu kullanma ile ilgili kararlar, kanser veya HIV'nin yayılmasını artıracak veya ortadan kaldıracak cinsel alışkanlıklarla ilgili kararlar ve kişisel ilişkilerle ilgili kararlar.

Dünyanın büyük ölçüde kontrol dışı ve tamamıyla öngörülemez göründüğü günümüzde kişisel kararlar artık uluslararası sonuçlara sahiptir. Bu nedenle bizler, Beck'e göre, post-modern bir dünyaya değil, riskin ve risk idaresinin tanımlayıcı özellikleri olduğu bir 'ikinci moderniteye', bütün eylemlerin her düzeyde –bireysel, sosyal veya uluslar arası düzeylerde– önceden bilinmeyen tesadüfî sonuçlara sahip olduğu bir 'refleksif modernleşme' çağına geçtik. Modern bilim ve teknoloji sayesinde daha fazla bilgi edindikçe ve küresel iletişim araçları ve Internet sayesinde daha fazla iletişim kurdukça, daha az kontrole sahip olmaktayız. Yediğimiz yiyecekler, aldığımız ilâçlar, bindiğimiz uçaklar hakkında daha korku dolu, daha risk bilinçli ve daha güvenliği arzulayan varlıklar haline geliriz. Aynı şekilde, daha kaderci, hatta kaygısız ve vurdumduymaz biri haline de gelebiliriz.

Yarının ne getireceğini hiç kimse bilmezken neden bugün için yaşamayalım?

Daha yeni yazılarında Beck, kişisel ve toplumsal düzeylerden genelde toplumun doğası problemine yönelir. Ona göre sadece küresel bir toplumda değil, 'dünya risk toplumunda', yani ilerlemenin sağlanamayacağı ve her gelişmenin kendi riskleri, tehlikeleri ve karanlık yanını ürettiği bir modernite döneminde yaşamaktayız. Her yeni tıbbî müdahale, her yeni teknolojik gelişme başarısızlık ihtimaline, yan etkilere, sadece zaman içinde, hatta gelecek kuşaklar üzerinde kendisini gösterecek küresel ısınma ve radyasyon gibi etkilere sahiptir. Artık uzmanlara güvenmiyor; politikacılarımız, bilim insanlarımız ve doktorlarımızın verdikleri kararlara itibar etmiyoruz. Risklerin hayatın her adımında varolduğunu biliyor ve onların açıklanmasını, değerlendirilmesini ve kendimize yönelik riskleri kişisel olarak değerlendirebilmek için bilgilendirilmeyi talep ediyoruz. Geleneksel ve kurumsal karar-alma mekanizmaları, geleneksel karar-alma süreci halkın incelemesine ve tartışmaya artık daha fazla açıktır. Yeni gelişmeler yeni tartışmalara ve yeri geldiğinde karar-alma gündemiyle ilgili mücadelelere yol açmaktadır; bu mücadeleler kitlesel protesto hareketlerinin artışına yansımıştır –çevreyle ilgili, genetik mühendisliği ve küresel kapitalizmle ilgili protestolar; dünya genelinde kitle iletişimi ve İnternet yardımıyla yankılanan protestolar vb. Daha çok bildikçe daha çok korkuyoruz. Doğa siyasallaştırılmıştır ve ona müdahale edilmesinin getirdiği riskler çok daha iyi kavranmaktadır. Beck'e göre, günümüzde doğa ve toplum iç içe geçmiştir; "doğa toplum, toplum da doğadır" (1992).

Yeni risk kaynakları tespit eden ve –ister petrol devlerinin tankerleri, isterse ilâç şirketlerinin bilimsel laboratuarları olsun– bu risk kaynaklarına karşı doğrudan harekete geçmeye hazırlanan yeni alt-politikalar, protesto grupları artık ulusal hükümetleri fazla dikkate almamaktadır.

Riskler modern hayatın bir özelliğidir. Modern hayat bu riskler üzerinde 'düşünme' ve onları değerlendirebilme kapasitesi ve bilincine, uygun bireysel kararlar alma yeteneğine sahip yeni bir sosyal vatandaş türü yaratmaktadır. Risk ve sosyal sınıf artık doğrudan bağlantılı olmasa bile, risk ve servet arasında ters bir ilişki vardır. Fakirler ve toplumsal ölçeğin en altındakiler risk karşısında özellikle aciz konumdadırlar; en üsttekiler, her ne kadar risklerden kaçamasalar da, en azından "riskten güvenlik ve özgürlük satın alabilirler" (Beck 1992). Bu tarz bir ilişki, riske bu tarz bir maruz kalış aynı şekilde Birinci ile Üçüncü Dünya ülkeleri arasındaki ilişkiye de uygulanabilir. HIV,

seller ve hastalık, Batılı toplumları etkilerken, dünyanın en yoksul uluslarını harap etmiştir ve onlar tamamen savunmasızdır. Ancak ironik olarak, yoksul da risk üzerinde düşünebilir, nedenlerini değerlendirebilir ve uluslararası protestolarla veya en uç durumlarda uluslararası terörizm aracılığıyla riski azaltmak veya en aza indirmek için harekete geçebilir.

KAVRAMSAL GELİŞİM

Ulrich Beck'in risk tezi ve onun "post-modern toplum bir risk toplumudur" düşüncesi günümüzde toplumun doğasıyla ilgili ve ona temel teşkil eden kültür konusundaki tartışmalara önemli bir katkı sağlamıştır. Kendi risk kavramı sadece yazılarının gelişimini biçimlendirmekle kalmamış, Anthony Giddens gibi ünlü yazarların düşünceleri ve teorilerini de etkilemiştir. Toplumun bir özelliği ve modern insan üzerinde belirleyici bir etki olarak risk kavramı da 11 Eylül 2001 olayları, New York ve Pentagon'a terörist saldırılarla birlikte popüler düşüncenin ön sıralarına yükselmiştir. Dünya genelinde insanlar kendi hayat tarzlarını ve bunlarla bağlantılı riskleri yeniden gözden geçirdikçe risk bilinci ve risk konusundaki düşünceler gündemin ön sıralarına taşınmıştır. İnsanlar seyahat etme, iletişim kurma ve hatta mektuplarını açma riskini yeniden gözden geçirdikleri için, güvenlik gündemin üst sıralarında yer almaktadır. Beck'in betimlediği 'alt-politikalar' yeni boyutlar kazanırken, yoksulluğu protesto grupları seyahat teknolojilerini kitlesel yıkım silâhlarına dönüştürmüşlerdir. Bugünün dünyası dünün dünyasından daha riskli görünmektedir. Yeni oluşan uluslararası siyaset dünyasında hiçbir şey kutsal, hiçbir şey güvence altında değildir. Kişi sadece riskleri göz önünde bulundurabilir ve kişisel tercihler yapabilir.

Terörizmin yeni politikaları da Beck'in, aslında yeni bir dünya düzenine, ikinci bir modernite dönemine doğru ilerlesek de henüz ona ulaşamadığımız iddiasını aynı ölçüde desteklemektedir. Sanayi toplumundan bir risk toplumuna geçmekteyiz, ancak geçmişin pek çok özelliği, sanayi çağının yarattığı riskler halen önemli ölçüde varlığını sürdürmektedir. Dünyanın en büyük ve en modern toplumu Amerika'nın Eylül 2001'de İslâm'ı temsil ettiklerini iddia eden teröristler, daha doğrusu en geleneksel ve en fundamentalist hareketlerden biri tarafından –modernleşmeye ve Batılı kontrole bir direniş biçimi olarak– teslim alındığını görmek ne büyük bir çelişkidir.

Klâsik modernitede temel sorun zenginliğin yaratılması ve dağılımıydı. Beck'e göre, post-modern toplumun temel özelliği risk, riskin

dağılımı, önlenmesi ve kontrolüdür. Güvenlik ve emniyet öncelikli siyasal amaçlar olarak eşitlik ve özgürlüğün yerini almıştır. Bugün risk sınır tanımamaktadır ve yoksullar ve Üçüncü Dünya toplumlarının Beck'in 'bumerang etkisi' olarak adlandırdığı yolla riske daha fazla maruz kaldıkları görülmektedir: ister Batılı ulusların Irak gibi uluslara sağladıkları silâhlar ve ironik olarak bu silâhların Körfez Savaşı'nda onlara karşı kullanılması biçiminde, ister Amerika karşıtı coşku ve fanatizmi körükleyen yoksulluk ve kızgınlığı üreten Üçüncü Dünya ekonomilerinin sömürülmesi biçiminde veya dünya borsalarının büyük kriz ve durgunluklarının dünya ekonomisine olan istikrarsızlaştırıcı etkisi biçiminde olsun, Birinci Dünya ülkeleri nihayetinde geçmişte yarattıkları zararlar ve tehlikelerle yüzleşmek zorunda kalacaklardır.

Modern birey kaotik bir dünyada varlığını sürdürebilmek için daha bilinçli, daha self-refleksif, daha risk bilinçli hale gelmek zorundadır. Modern şirket ve örgüt riski plânlamalı ve risk idaresini kendi idarî yapısına entegre etmelidir. Hepimiz hem kendi eylemlerimiz hem de diğerlerinin eylemleri hakkında daha açık bir biçimde düşünmek, hem kendi eylemlerimizin hem de hükümetlerimizin eylemlerinin muhtemel sonuçlarını daha fazla dikkate almak zorundayız. Artık ailelerimizin, kilise veya otoritenin koruması altında değiliz. Beck'e göre bizler kendimizi korumalıyız –hepimiz ancak bu şekilde daha iyi bir duruma gelebiliriz.

Ulrich Beck'in *Temel Fikri* modern deneyim ve imgeleme gerçek damgasını vurmuştur. Gelecek korkutucudur, ancak ona göre, modern insan bununla başedebilir. İnsanoğlunun varlığını sürdürüp sürdüremeyeceğini zaman gösterecektir. Beck'in, kendi geliştirdiği risk anlayışında post-modern veya geç modern toplumun temel özelliğini ve onun temelini oluşturan dinamiği yakalayıp yakalamadığı aynı şekilde tartışmalıdır. O yine de bu tartışmaya katkıda bulunduğu kadar, günümüz dünyasının içinde yaşamak için daha riskli bir yer olduğu, yeni bir sosyal düzenin kıyısında –veya kendini yok etmenin sınırında– olduğumuz şeklindeki 'içimizdeki' sese de tercüman olmuştur.

AYRICA BAKINIZ

- **KÜRESELLEŞME** ve
- **BİLGİ/BİLİŞİM TOPLUMU** –alternatif 'geç' modern dünya gelişimi görüşü olarak

- **POST-MODERNİZM** ve
- **GÖSTERGE** –günümüz toplumunun doğasına ilişkin post-modern perspektifler olarak

OKUMA VE İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

Aşağıdaki kaynaklar gerçekte sadece daha ileri düzey öğrencilere önerilir.

BECK, U. (1985), *Ecological Politics in Age of Risk*, Polity Press, Cambridge
BECK, U. (1992), *Risk Society: Towards a New Modernity* [1986], Sage, London
BECK, U. (1997), *Reinvention of Politics: Rethinking Modernity in the Global Social Order*, Polity Press, Cambridge
BECK, U. (1999), *World Risk Society*, Polity Press, Cambridge

Çeviri: **Gülhan Demiriz**

55

Sanayi-Ötesi Toplum

Daniel Bell

Daniel Bell (1919-) New York doğumludur ve eğitimini New York City College'ta ve Kolombiya Üniversitesinde tamamlamıştır. Aslında New York *The New Leader*'da gazetecilik yapan Bell, daha sonra *Common Sense*'in yönetici editörü ve *Fortune Magazine*'nin çalışma editörü olarak görev yapmıştır. Bell, Chicago Üniversitesi'nde asistan olarak başladığı akademik kariyerini, önce Kolombiya (1969-80), ardından Harvard Üniversitesi'nde sosyal bilimler öğretim üyesi ve profesörü olarak devam ettirmiştir.

Bell'in sosyolojisinin ana hedefi sanayi-sonrası toplumun temel özelliklerini belirlemek ve açıklamaktır. Bell, örneğin *İdeolojinin Sonu*'nda (1960), kapitalist ve sosyalist toplumlar arasındaki ideolojik farklılıklara değinerek, gittikçe yaklaşan sanayi-ötesi toplumsal yapının belirginleşmeye başladığını vurgular ve '2000 Yılı Üzerine Amerikan Komisyonu' için yaptığı çalışmada, geleceğin dünya toplumundaki muhtemel yapısal değişimleri kabataslak ortaya koymaya çalışır.

Daniel Bell bugün birçok kişi tarafından "dünyanın, yaşayan en büyük sosyologlarından biri" olarak kabul edilmektedir (*New Society*, 18 Aralık 1987). O, oldukça üretken bir yazardır ve politik açıdan liberal ve bağımsız görüşlere sahiptir. Daniel Bell'in akademik olmayan faaliyetleri arasında Teknoloji, Otomasyon ve Ekonomik Gelişme Başkanlık Komisyonu ve Amerikan Sivil Haklar Derneği üyelikleri vardır.

Daedalus ve *Public Interest* dergilerinin editörlüğünü yapmış olan Bell'in geniş bir yayın koleksiyonu vardır:

- *İdeolojinin Sonu*, 1960
- *2000 Yılına Doğru* (ed.), 1969
- *Sanayi-Ötesi Toplumun Gelişi*, 1974
- *Ekonomik Teoride Kriz* (ortak-ed.), 1981

FİKİR

Ondokuzuncu ve yirminci yüzyıllardaki Birinci ve İkinci Sanayi Devrimlerinin ardından sanayi-ötesi toplum evresine geçildiği düşüncesi İkinci Dünya Savaşı'ndan beri sosyologları büyük ölçüde etkilemiştir. Birçok yazar geleceği tahmine çalışmış ve bu girişimler özellikle Soğuk Savaş yıllarında çok keskin iki alternatif arasında kalındığı bir dönemde yapılmıştır –bir yanda ABD'nin önerdiği liberal kapitalizm, öte yandan Sovyetler Birliği'nin vaat ettiği devletçi sosyalizm ve komünizm ütopyası, Asya ve Çin'de ortaya çıkan sosyalist devletler. Dünya iki kutba mı bölünecektir veya aksine bir 'Üçüncü Yol', nihayetinde bu ideolojik ayrımları aşabilecek ve hepimizi geleceğin yeni müreffeh ve uyumlu toplumuna götürecek bir yol mu bulunacaktır?

Daniel Bell sanayi-ötesi toplum kavramının önde gelen temsilcilerinden biri olarak görülür. Sanayi-ötesi terimi ilk kez David Riesman tarafından kullanılmıştır ve 1890'larda yazan William Morris'in izleyicisi Arthur Penty'ye atfedilir.

Bell *Sanayi-Ötesi Toplumun Gelişi*'nde (1974) bu toplum tipinin beş temel özelliğini şöyle sıralar:

- *Endüstriyel açıdan* – mal üretiminden hizmet ekonomisine geçiş.
- *Meslekî açıdan* – mavi yakalı endüstriyel mesleklerden beyaz yakalı profesyonel ve teknik konumlara, işçi sınıfı ağırlıklı bir toplumdan daha orta sınıf bir topluma geçiş.
- *Politik açıdan* – politikacılar ve işadamlarından oluşan geleneksel güç yapısına meydan okuyabilecek yeni bir *bilgi sınıfı*nın yaratılması.
- *Kültürel açıdan* – ilerlemenin ve politika-oluşturmanın asıl kaynağı olarak teorik bilginin merkezi konumu.
- *İdeolojik açıdan* – teknolojinin kontrolü ve teknolojik değerlendirmeye dayalı bir 'gelecek yönelimi'.

Bell, sanayi-ötesi toplumun temel özelliklerinin sadece bu unsurlardan ibaret olduğunu vurgulasa da, 2000 yılında, Japonya, SSCB ve Batı Avrupa dâhil, günümüzün çoğu ileri sanayi toplumunun sanayi-ötesi bir döneme geçeceğini ileri sürer ve bu konuda önde gelen örnek olarak Amerika'yı verir.

> ...sanayi-ötesi toplumun ilk ve en basit özelliği, işgücünün büyük çoğunluğunun artık tarım ve üretim faaliyetlerinde değil, ticaret, finans, ulaşım, sağlık, eğlence, araştırma, eğitim ve yönetim faali-

yetlerini kapsayacak biçimde tanımlanan hizmetler sektöründe yer almasıdır.

Bugün ABD esas olarak bir hizmet ekonomisine sahip, nüfusunun büyük bir oranı tarımsal veya endüstriyel faaliyetlerle ilişkili olmayan ilk ulustur. Bugün Amerikan işgücünün yaklaşık % 60'ı hizmetlerle ilgilidir; 1980'lerde bu oran % 70'lere yükselecektir (Bell, 1974).

Hizmet sektörünün gelişimi ve buna bağlı olarak profesyonel ve teknik mesleklerin oranında artış sanayi-ötesi toplumun önemli bir özelliği olsa da, bu toplumun en ayırt edici özelliği üniversiteler, uzmanlık alanları ve idarî teşkilatın gelişmesiyle kendini gösteren yeni bir intelicensiyanın, yeni bir 'bilgi sınıfı'nın ortaya çıkışıdır.

Sanayi-ötesi toplumun can damarı para değil bilgidir, özellikle teorik, veya Bell'in deyimiyle, 'kodlanmış bilgi'. Bu bilgi türü doğası ve tipi itibariyle Watt ve Edison gibi Sanayi Devrimi'nin 'önde gelen ışıklar'ının 'keşfettikleri'nden farklıdır. Sanayi-ötesi bilginin kaynağı kişisel deneyimler değil, hükümet veya büyük firmalar tarafından desteklenen ve büyük şirketler veya üniversitelerin araştırma laboratuarlarında yürütülen kapsamlı araştırma programlarıdır. Bilim ve teknoloji, Bell'e göre, pratik uygulamayı yönlendiren soyut teoriyle ve gerek sınaî gerek politik düzeyde, bilgisayar temelli simülasyonlara dayalı karar-verme süreciyle giderek daha fazla iç içe geçmektedir. Bilgi kullanımındaki bu patlamanın merkezinde modern üniversite vardır. Bu da sonuçta Amerika'da Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nün ve İngiltere'de Bath ve Salford gibi üniversitelerin statü ve kaynaklarında artış demektir.

Bu yeni bilgi sınıfının yükselişi geleneksel güç ve ayrıcalıklar dengesinde önemli bir etkiye sahiptir. Yeni profesyonel ve teknik sınıflar servet ve mülkiyetten ziyade bilgi ve uzmanlığa dayalı yeni bir güç biçimini temsil ederler. Sosyal tabakalaşmadaki bu tür bir dönüşüm, bilgi sınıfının sanayi-ötesi toplumu ideoloji ve politik çatışmalardan arınmış daha rasyonel ve uyumlu bir geleceğe doğru yönelten yeni bir yönetici sınıf durumuna gelmesi ihtimalini arttırır. Bell bu ihtimali dikkate alsa da, sonradan reddeder. Bu yeni aydınlar sınıfı karar alma sürecini kontrol edebilme açısından politikacılarla işbirliği yapabilse de, onlarla rekabete de girebilir, ancak nihayetinde "bilginin güçle ilişkisi özünde bir itaat ilişkisidir" (Bell, 1974). Yine de o sermaye sahiplerinin kendi işlerini yürütmek için yeni bir yönetici sınıfı kullandıkları bir 'yönetim devrimi'nin ortaya çıkacağını öngörür. Mülkiyet ve kontrolün birbirinden ayrılması yeni bir idarî-teknik yapı yaratır ve bu idarî-teknik yapı büyük şirket yöneticiliği ile halk arasında hisse-

darlığın yaygınlaşmasının iç içe geçişinin yansımasıdır.

Hizmet ekonomisinin ve yeni bir bilgi sınıfının gelişimi sanayi-ötesi toplumun hâkim değerleri, normları ve kültüründe önemli değişimler yaratma eğilimindedir. Büyük ihtimalle çalışma ahlâkının yerini bireysel özgürlük ve haz-arayışı alır; piyasa güçleri ve kâr güdüsü sosyal, ekonomik ve refah plânlamasına vurgunun artmasıyla kontrol edilebilir veya en azından kontrol altına alınabilir. Politik gündemin tepesine refah ve zenginliğin dağılımı konusundaki sınıf-temelli geleneksel çatışmalardan ziyade, çevre, sağlık ve eğitim gibi meseleler taşınabilir.

Sonuçta Bell'e göre, sanayi-ötesi toplumun temel özelliği, bilimsel ve teknik bilginin merkezî rolü ve bu düşünce biçimlerinin sadece politik ve endüstriyel karar-alma süreçlerini değil, aynı zamanda estetikten edebiyata kadar diğer bütün sosyal kültür alanlarını da kapsamlı olarak etkilemesi ve onlara nüfuz etmesidir.

KAVRAMSAL GELİŞİM

Sanayi-ötesi toplum kavramı savaş-sonrası sosyoloji üzerinde esaslı bir etkiye sahipti. Alain Touraine (1971) ve Krishan Kumar (1978) gibi yazarlar bu kavramın farklı yorumlarını geliştirseler de, en büyük etkiyi muhtemelen Daniel Bell'in yorumu yapmıştır. O, ideal-tip bir 'geleceğin toplumu' portresi çizer: gerçekte bilinen bütün toplumları dikkate almayan bu ideal tip, Weber'in bürokrasi kavramında olduğu gibi, modern gelişmenin temel özelliklerini içerir. O, sanayi-ötesi toplum kavramı üzerindeki tartışma ve araştırmaları teşvik etmek için tasarlanmış 'mantıksal bir inşa', bir iskelet taslaktır.

> sanayi-ötesi toplum kavramı özel veya somut bir toplumun tasviri değil, analitik bir kurgudur. Bu kavram, gelişmiş Batı toplumlarındaki sosyal tabakalaşma yapısı ve toplumsal düzenin yeni eksenlerini tanımlayan bir paradigma veya toplumsal çerçevedir. Toplumsal yapılar bir gecede dönüşmezler ve tam bir devrimin gerçekleşmesi çoğu kez yüzyıllık bir dönemi alır.

Bazı okuyucuların düşündüklerinin aksine, o bütün gelişmiş sanayi toplumlarını detaylı olarak tanımlama girişimi değildir.

Bu tür bir fütürolojik girişim kaçınılmaz olarak birçok yorum ve eleştiriye yol açmıştır. İlk olarak, Bell'in ekonomik ve endüstriyel analizine farklı itirazlar yapılmıştır.

- Sanayi-ötesi düzenin geçmişteki nden tamamen farklı toplumsal ve ekonomik bir yapı olduğu düşüncesi Kumar (1978) ve

Williams (1985) gibi yazarlar tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Bu yazarlara göre, hizmet temelli bir ekonomiye geçiş yeni bir düzeni değil, sadece sanayileşmenin başlangıcına kadar uzanan mevcut bir eğilimin yaygınlık kazanmasını temsil eder. Anthony Giddens'ın (1989) ifadesiyle,

> ... 1800'lerin başlarından itibaren sanayi üretimi ve hizmetler sektörü tarımın aleyhine bir gelişme göstermiş, hatta hizmet sektörü sanayi üretiminden daha hızlı bir artış oranı sergilemiştir... Şüphesiz, en önemli değişim endüstriyel işlerden hizmet işlerine değil, aksine tarımdaki uğraşlardan diğer bütün meslek tiplerine doğru olmuştur.

- Hizmet sektörü kavramının daha dikkatli ve ayrıntılı analiz edilmesi gerekir. Bu sektör, bir kısmı beyaz yakalı olarak sınıflandırılabilecek (sözgelimi, malî alanda çalışanlar, iktisatçılar ve bilim adamları), diğerleri esas itibariyle bedensel ve hatta vasıfsız işlerde çalışan (örneğin, petrol istasyonunu görevlileri) geniş bir iş ve meslekler yelpazesini kapsayan oldukça farklılaşmış bir meslek kesimidir. Hatta bu hizmetlerde beyaz yakalı işler bile çoğu kez sınırlı bir uzmanlık bilgisi gerektirir ve yine onlar çoğunlukla mekanizasyona tâbidir. Alt düzey büro işlerinin çoğunun sekreterlik veya yazı işleri gibi görevleri içerdiği açıktır. Jonathan Gershuny'nin (1978) belirttiği gibi, mevcut hizmet mesleklerinin yarısından fazlası sanayi üretiminin bir parçasıdır veya en azından bu sürece katkıda bulunmaktadır. Sanayiyle ilgili bir alanda çalışan bir mühendis, teknisyen veya bilgisayar programcısı, gerçekte ayrı ve bağımsız bir meslekî sınıfın üyesi olmasa bile, yine de sanayi sektörünün bir parçasıdır.
- Hiç kimse özellikle mikro-işlem ve elektronik iletişim sistemlerinde yeni teknolojilerin uzun dönemli etkisi ve kullanımı konusunda kesin olarak konuşamaz. Günümüzde bu yeni teknolojiler modern sanayi üretimin yerini almaktan ziyade onun bir parçasını oluştururlar. Sanayi alanında çalışanların oranındaki düşüş ve hizmet işlerindeki oransal artış, bu yüzden, sınaî üretimin azalmasını değil, sadece onun bir sektör olarak yeniden yapılanmasını temsil eder. Sanayi üreticilerinin yerini otomasyon ve yeni teknolojilere sahip sanayi işçileri almakta, üretim işgücünün ucuz olduğu Üçüncü Dünya'ya transfer edilmekte ve sanayi üretimi sürecine 'hizmet edecek' –ancak onun yerini almayan– bir dizi yeni beyaz yakalı iş yaratılmaktadır.

İkinci olarak, Bell'in teorik bilginin öne çıktığı tezi sorgulanmalıdır.

Kodlanmış bilgi kavramı ve bilişimin ekonomik sistemin temel taşları olduğu düşüncesi de benzer biçimde tartışmalıdır. Büyük çokuluslu şirketlerin dünya ekonomisine hâkim olması gibi, araştırma ve geliştirme alanlarındaki teorik bilgi artışı da büyük iş ve dünya piyasalarının değişen doğasını yansıtmaktadır. Radikal yazarlar üniversiteler ve büyük işletmeler arasındaki işbirliğinin arttığını düşünürler: ancak bu işbirliği, onlara göre, rasyonel düşünce ve entellektüel uyumun en yüksek düzeyde hüküm süreceği Cesur Yeni Dünyayı değil, geleneksel kâr ve güç ilişkilerinin yayılmasını temsil etmektedir. Yeni bilgiler yeni ürünlerin ve yeni piyasaların geliştirilmesinde, hatta sağlık, eğitim ve refahtan ziyade, öncelikle savunma ve uzay alanlarındaki araştırmalara ayrılan devlet harcamalarının artırılmasında kullanılabilir. Ne devlet ne de büyük işletmeler 'bilgi için bilgi' ürettiklerini iddia edebilirler, ne de onlar toplumun plânlamacılar ve teknokratlar tarafından yönetilmesi gibi bir niyete sahiplerdir. İkisi de (işletmeler ve devlet) bu tür uzmanları mevcut sınaî ve politik düzenin yıkılması yönünde değil, devamlılığını sağlamak amacıyla kullanmak niyetindedir.

Üçüncü olarak, Bell Amerika Birleşik Devletleri'ni sanayi-ötesi toplumun temel bir örneği olarak tanımlar, ancak Giddens'a (1989) göre, Amerika kuraldan çok istisna olabilir. "Amerikan ekonomisi uzun zamandır diğer sanayileşmiş ülkelerin ekonomilerinden farklıdır, yirminci yüzyılda ABD'de nispeten daha yüksek oranda işçi hizmet işlerinde çalışmaktadır... diğer ülkelerin de ABD gibi hizmet temelli bir ekonomiye geçecekleri çok net değildir". Bu yüzden, ABD dünya toplumu üzerine bir genelleme yapmak için en iyi dayanak olmayabilir.

Dördüncü olarak, Marksistler özellikle Bell'in, kapitalist toplumun sömürücü özelliklerinin kamusal çıkara yönelik olan ve kâr arayışı ve özel sermayeden ziyade işbirliği ve plânlamaya dayalı sanayi-ötesi topluma geçişle birlikte ortadan kalkacağı şeklindeki iyimser öngörüsünü eleştirmişlerdir. Bob Jessop'un (1998) öne sürdüğü gibi, bu Bell'in yanlış görünen temel bir öngörüsüdür. Modern firmalar daha örgütlü, daha global ve daha bilgi-temelli olabilirler, ancak onlar doğaları gereği hâlâ kapitalisttir. Onları yönlendiren halen kâr arayışı ve sermaye birikimidir. Onlar çokuluslu şirketler olarak daha büyük, daha küresel düzeylerde işleyebilir, daha fazla bilim adamı ve teknik eleman kullanabilir; açıkça daha az sömürücü stratejiler benimseyebilir ve çalıştırdıkları işçiler, Üçüncü Dünya ülkeleri ve çevreyle daha yakından ilgilenebilirler, fakat onlar hâlâ özünde kapitalist, doğaları ve niyetleri bakımından hâlâ sömürücüdürler. Bell'e göre, yeni bil-

gi/bilişim toplumu kapitalizmin gelişimindeki bir başka evredir ve bu bilgi kamunun malı olmaktan uzaktır, aksine büyük şirketler kendi çıkarlarına uygun olarak yeni teknolojilerin yayın, denetim ve lisans haklarını satın almak ve yeni kârlar elde etmek için dişe diş mücadele vermektedirler. Büyük şirketlerin televizyon ve mobil telefonların yayın haklarını satın almak ve kontrollerine geçirmek için ve gelecekte genetik materyalleri pazarlamak amacıyla DNA'nın temel genetik haritalarını satın almak için milyarlarca dolar harcadıklarını hatırlayın.

Son olarak, Bell'in tezi, çoğunlukla yakınlaşma teorisiyle bağlantılıdır ve aslında toplumsal değişmenin sağlanmasında ekonomik faktörlerin önemi abartıldığı için eleştirilir. Bu onun yazılarının çarpıtılmış bir yorumunu temsil eder. Bell, gerçekte, bütün gelişmiş sanayi toplumlarının ortak sosyal, ekonomik ve politik bir sisteme doğru yakınlaşmakta oldukları görüşünü reddeder. ("Bir sosyal sistem olarak sanayi-ötesi toplum kapitalizm veya sosyalizmin 'devamı' değildir, aksine bürokratikleşme ikisinin de örtüşen bir özelliğidir") ve Bell sanayi-ötesi toplumun "bir üstyapı içinde başlayan değişimlerin bir tür altyapısı" olduğu fikrini de kabul etmez. Post-endüstriyalizm, ona göre, bir toplumun –değişimlerin politik sistemle ilgili çözülmesi gereken idarî problemler yarattığı– önemli bir boyutudur. Daniel Bell'in sanayi-ötesi toplum anlayışı, böylece, yeni radikal bir toplumsal düzenden ziyade, mevcut sosyal, ekonomik ve politik eğilimlerin bir devamını temsil eder.

Bell *Sanayi-Ötesi Toplumun Gelişi*'nde (1973), toplumsal gerilim ve çatışmalardan uzak iyimser bir geleceğin toplumu tasavvuru sunar. Ancak 1976'da 'kapitalizmin kültürel çelişkileri' daha açık hale gelmeye başlamıştır ve Bell modern toplumun üç 'merkezî' ilkesi arasında yeni ve çözüme kavuşturulmamış bir gerilimin varlığını belirler:

- teknik-ekonomik etkililik ve sosyal problemlere rasyonel, teknik ve bilimsel çözümler arayışı;
- genel yurttaşlık, siyasal eşitlik ve sosyal refah hakları;
- bireysel ifade ve bireysel doyum.

Geleceğin sanayi toplumu hakkındaki bu iyimserlik ve karamsarlık karışımı o günden beri sanayileşme konusundaki literatüre yayılmıştır ve günümüzün ve geleceğin toplumları üzerine çoğu tartışmayı biçimlendirmektedir.

Bu eleştirilere rağmen, Bell'in 1960'lar ve 70'lerde Amerika analizi analitik ve istatistiksel açıdan sağlamdır ve Amerika'nın sanayi-ötesi toplum deneyimlerinin temel boyutları artık Batı dünyasındaki sanayi toplumlarına yansımaktadır. Bunlar:

- beyaz yakalı hizmet ekonomilerinin gelişimi;
- evde ve işyerinde yeni teknolojilerin gücü ve kullanımında artış, en azından bilgisayar, Internet, küresel iletişimin yaygınlaşması ve biyo-teknolojinin gelişimi.
- çokuluslu şirketlerin güç ve esnekliklerinde ve en son teknolojileri kullanarak kitlesel üretimi küresel ölçekte organize etme yeteneklerinde artış;
- modern hayatın birçok baskı, gerilim, meydan okuması ve fırsatları karşısında daha büyük etkiye ve bilinçli bir güce sahip bireysel tüketicilerin oluşturduğu bir hayat tarzları çeşitliliğinin gelişimi.

Bell Amerika'nın 1970'lerde bir sanayi-ötesi toplum biçimine geçerken açıkça gözlenebilen bazı genel eğilimleri ve gerilimlerini doğru olarak tespit etmiştir. Onun öngörülerinden çoğu hâlâ doğrudur ve 'sanayi-ötesi toplum' fikri hâlâ günümüzün ve geleceğin toplumları hakkındaki çoğu ekonomik ve toplumsal tartışmayı biçimlendirmeyi sürdürmektedir. O çekici bir kavramdır ve yirmibirinci yüzyıla, değişme hızının en yetenekli ve en tuhaf gelecek-bilimcilerin ve önde gelen düşünürlerin hızını tehdit ettiği bir yüzyıla girerken bu kavramın gözden geçirilmesine gerek vardır. Günümüz koşullarını ve 1970'lerde Daniel Bell'in ilk yazdığı dönemde çok az şeyin yeterince açık olduğunu düşünürsek, onun çoğu kişi tarafından dünyanın en büyük yaşayan sosyologu" olarak alkışlanması kesinlikle isabetlidir (*New Society*, 18 Aralık 1987).

AYRICA BAKINIZ

- **KÜRESELLEŞME** ve **BİLGİ/BİLİŞİM TOPLUMU** –sanayi-ötesi toplumun gelişimi üzerine geç-modern görüşler
- **POST-FORDİZM**
- **YAKINLAŞMA TEZİ** –sınaî gelişmede gelecekteki eğilimler hakkında bir öngörü olarak
- **KORPORATİZM** –birbirine 'yakınlaşan' politik eğilimlerin bir örneği olarak

OKUMA ÖNERİLERİ

BELL, D. (1987), 'Future Society', *New Society*, 18 December 1987 –bu yazı onun genel sınaî ve toplumsal eğilimler konusundaki en yeni düşüncesini yansıtır

GIDDENS, A. (1989), *Sociology*, Polity Press [*Sosyoloji*, Yayına Hazırlayan: Cemal Güzel, Hüseyin Özel, Ayraç Yayınları, Nisan 2000]
KUMAR, K. (1985), *Prophesy and Progress – the Sociology of Industrial and Post-Industrial Society*, Penguin
SCHUMACHER, E.E. (1973), *Small is Beautiful*, Abacus Books, London

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

BELL, D. (1960), *The End of Ideology*, Free Press
BELL, D. (ED.) (1969), *Towards the Year of 2000*, Houghton, Mifflin
BELL, D. (1974), *The Coming of the Post-Industrial Society*, Heinemann
BELL, D. (CO-ED.) (1981), *The Crisis in Economic Theory*, Basic Books
GERSHUNG, J. (1978), *After Industrial Society*, Macmillan
TOURAINE, A. (1969), *The Post-Industrial Society*, Random House

SINAV SORUSU

'Sanayi-ötesi toplum' teriminden ne anlıyorsunuz? (WJEC, Haziran 1986)

Çeviri: **Özlem Balkız**

56

Simülasyonlar

Jean Baudrillard

FİKİR

'Simülasyon' terimi genellikle gerçek bir şeyin taklidi veya temsilini anlatmakta kullanılır. Günümüzde modern bilgisayarlar tamamlanmış bir nesneyi *kopyalama*da veya, ister yeni bir araba, ister elektrik süpürgesi, isterse motosiklet olsun, bu nesnenin yeteneklerini sınayan ürünler tasarlamada öndedirler. Çoğu insan bir uçak veya geminin simülatörünü bir eğlence parkında veya havacılık sergisinde uçuracak yetenek ve heyecana sahiptir –büyük bir haz yaşanır, ancak uçma korkuları ve tehlikelerinden hiçbiri 'gerçek' değildir. Simülasyon "-mış gibi" bir deneyim, gerçek şeyin bir taklididir –o çoğu kez aradaki farkı söylemeyi zorlaştıracak kadar gerçektir.

Radikal Fransız düşünür Jean Baudrillard bu kavramı, *Simülasyonlar* (1983) adlı kitabında, günümüz post-modern dünyasının gerçek bir toplum değil, "–mış gibi yapılan" bir şey, semboller ve imajların gerçek ve somutun yerini aldığı *sanal bir gerçeklik* olduğunu göstermek için kullanmıştır. Biz, mal ve hizmetlerden ziyade semboller ve imajlar alıp satıyoruz; gerçek maddî ihtiyaçları doyurmaktan ziyade ihtiyaçlar ve arzuların psikolojik doyumunu sağlamaya çalışıyoruz. Günümüzde giyim sanayi Baudrillard'ın argümanının klâsik örneğidir. İnsanları sıcak ve kuru tutmayı amaçlayan giyim ihtiyacının yerini en son, yüksek statülü tasarımcıların etiketlerine arzu almıştır. Marks & Spencer veya British Home Stores'un kotları ve spor ayakkabıları Levis ve Nike'ınkiler kadar iyidir, ancak bu moda bilinci çağında hangi genç 'onlardaki çıkmazı' görecektir? Gucci, Addidas ve Rebook imaj geliştirmekte ve günümüzün insanları birbirlerini kişi olarak değil giydikleri elbiselerin etiketlerine göre değerlendirmektedir. İmaj her şeydir ve dünyanın her yerindeki imalâtçılar imajın geçici olarak sağladığı kendini-tatminden, ister ayakkabı veya araba, isterse yaz tatili

ve ev biçiminde olsun, görünüşte oldukça benzer ürünleri geliştirmek ve satmak için yararlanmaktadır.

Baudrillard, bu temel gözlemden hareketle, post-modern toplumun doğası hakkında radikal bir teori, göstergelerin gücü temelinde bir teori geliştirmeye çalışır. Baudrillard'a göre, insan kültüründe göstergeler dört temel evrede gelişmiştir.

- İlk evre gerçekliğin bir yansıması olarak göstergelerin (kelimeler ve imgelerin) gelişimini içerir.
- İkinci evrede, göstergeler hakikâti süslemeye, abartmaya veya çarpıtmaya başlar, ancak genelde hâlâ gerçekliği yansıtır ve simgelerler.
- Üçüncü ve dördüncü evrelerde, göstergeler ve simülasyon gerçekliğin yerini alır ve nihayetinde sembolik bir topluma, semboller ve göstergelerin gerçek şeylerle hiçbir ilişkisinin bulunmadığı ve hatta insan ilişkilerinin salt sembolik olduğu katıksız bir 'simülakrum' toplumuna geçilir. Bu yüzden Baudrillard için, post-modern toplum önceki toplumlardan daha farklı değildir. O aslında bir imajlar ve serbest dolaşımdaki göstergeler dünyası, üretim tarzının yerini üretim kodunun aldığı bir toplumdur. Baudrillard bu argümanı desteklemek için Las Vegas ve Hollywood'dan, Batı toplumun hayâl dünyaları Disneyland'dan mükemmel simülakrum örnekleri verir.

> Gerek Disneyland gerekse Disney Dünyası'nda imgelemle ulaşılabilecek her şeyin bulunduğu, sunulduğu, sunulabilir kılındığı, sergilendiği, görselleştirildiği açıktır. Gerçekte herhangi bir metafor olmadan tüketim için vitrine koymak açıkçası imgelemi kökten caydırıcıdır. Bir kez daha, ütopya gerçekliğe dönüşür (Baudrillard, 1993: 246).

Baudrillard (1986) Amerika'yı, özelde *'gelecek felâketin tamamlanmış hali'*, bugünü anlamaya yardımcı olabilecek hiçbir tarihe, hiçbir geçmiş gerçekliğe sahip olmayan kurgulara dayalı bir toplum olarak görür.

Onun aktardığı diğer örnekler arasında, Mısır Firavunu II. Ramses'in mumyasının gerçek mezarından çıkartılıp müzelerde ve televizyonda geçmişin bir sembolü olarak kitlelere sunulması ve ticari amaçla kitlelere teşhir edilmesi vardır. *Biri Bizi Gözetliyor* ve *Issız Ada* gibi modern 'pembe diziler' ve programlar, aynı şekilde, ister televizyonda ister ıssız bir adada olsunlar, ilişkilerin simüle edildiği sözde gerçeklik örnekleri olarak verilebilir. Baudrillard'a göre, biz "Hayatın TV içinde ve TV'nin hayat içinde kaybolduğu" bir çağda yaşıyoruz.

Baudrillard'ın ulaştığı sonuç ve onun post-modern toplum imgesi karanlık ve kötümserdir. Bu toplum zararlı toplumsal bir eğilime sahiptir. Artık gerçekliği kavramak mümkün değilse onu değiştirmek de imkânsızdır. Biz anlamsız, gerçekdışı bir dünyada, artık doğru ve yanlışı değerlendirebilecek hiçbir temelin, doğruyu yalandan ayıracak hiçbir standardın olmadığı sürekli değişim halindeki bir toplumda yaşıyoruz. Biz, medyanın gerçekliğin bir aynası olmaktan çıkıp bizzat bir gerçeklik haline geldiği bir hiper-gerçeklik içinde yaşıyoruz. *Öldüren Cazibe* filminde olduğu gibi, izleyici sondan hoşlanmıyorsa üreticiler onu değiştirebilirler.

Politik alanda, Baudrillard gücü eşit veya eşitsiz dağılmış bir şey olarak görmez. Daha ziyade, gerçekte gücün varolmadığını düşünür. Politik alan tamamen dev bir 'playstation'dır. Geçmişte Başkanlar ve Başbakanlar savaş oyunlarını gerçek silâhlarla oynuyorlardı –en azından onlar, nükleer silâhlar kullanılmadığında bile gerçek silâhların kullanılması tehdidi altındaydılar. Artık güç mücadeleleri daha çok *Yıldız Savaşları*'na benzemekte, zararsız silâhlarla televizyonda oynanmakta, Amerikalılar genellikle Saddam Hüseyin veya Usame Bin Ladin gibi suçluları bozguna uğratmaktadır. Savaşın acı gerçekliği, kurbanlar, kötü sonuç ve çatışmanın temel nedenleri nadiren gösterilmekte ve kameralar sonraki yeni hikâyelere döndüğünde bu savaş sahneleri derhal unutulmaktadır. Dünya liderleri, başkanlar ve başbakanlar benzer şekilde önceden ambalajlanmakta ve liderlik sembolleri olarak seçimlerde satılmakta, elbisenin altında özünde ne yattığına bakılmaksızın oy sandığında alınıp satılmaktadır. Biz, güç realiteleri ve savaş korkularının doğru olarak resmedildiği bir dünyadan ziyade, bir politik imajlar ve güç sembolleri dünyasında yaşamaktayız. Biz Afganistan veya Ortadoğu'daki savaşı, Üçüncü Dünya'daki kıtlık ve açlığı kendi kanepemizde TV karşısında altı haberlerinde bir şeyler atıştırarak izlemekteyiz. O gerçekdışıdır!

Post-modern insan, Baudrillard'a göre, değişmesinde bir katkısının olamayacağı ve gerçekte rol almak veya bizzat yaşamak yerine sadece izleyebileceği bir gerçekdışılıklar dünyasında yaşayan pasif ve hareketsiz bir varlıktır. Gerçek güç, bu gerçekliği küresel ağlarla kontrol eden, neyi, ne zaman ve nasıl göreceğimize karar veren ve rahatsızlıklarımız ve karşı çıkışlarımızı yayına hazırlayan medya ve politikacıların elindedir; reklâm yeri satanlar ses-parçaları yaratanlardır. Modern spor kitlesel seyir aracı televizyonun ticari ambalajlanışının klâsik bir örneğidir O reklâmcılık ve söz sanatlarıyla doludur. Genç sporcular genç ilâhlar olarak ve ilâhlık statüsü için seçilirler, sonu gelmeyen bir oyun içinde seks sembolleri yaratılır, yeniden yaratılır

ve hatta video tekrarları, yayına hazırlanmış yüksek ışıklar ve sürekli yorumlarla yeniden tasarlanır. Kimi zaman, harcanan paraların, televizyonun spora ayırdığı saatlerin ve onu kışkırttığı tutkuların ortasında, aslında sporun gerçek olmadığını anımsamak zordur; spor günümüzün genç gladyatörlerine yeteneklerini icra etmeleri için yapay olarak yaratılan bir savaş alanıdır. Boris Becker'in Wimbledon'da kaybettiğinde yaptığı ünlü yorumda olduğu gibi, "o sadece bir oyundur".

Günümüzde her şey, hatta haberler ve hava durumu bile ambalajlanabilecek bir meta, bir hayâl dünyasında statü sembolleri ve imajlar kullanılarak satılan bir üründür. Onların gerçekliklerinden – çevre üzerindeki etkileri, Üçüncü Dünya'da çocuk emeğinin sömürülmesi gibi konulardan– nadiren söz edilir.

Baudrillard'a göre, modern kültür kapsamlı ve felâket türünden bir devrim geçirmektedir. Kitleler duyarsızlaşmakta ve insanlıktan uzaklaşmakta ve ticari televizyonun yarattığı 'mamalarla' beslenen pasif izleyiciler haline gelmektedirler. Baudrillard için, devrim, özellikle Karl Marx'ın vaat ettiği devrim ve komünizm ütopyası ölüdür ve çağdaş post-modern toplum hayat ve anlamdan yoksun 'ölü bir kültür', hiçbir geçmiş ve geleceği, hiçbir amacı olmayan, kitlelerin gerçekdışı ve ulaşılamaz iyi bir hayatın sembolleri ve gösterileriyle doyurulduğu ve kandırıldığı bir tüketim kültürüdür. Görünenin ötesinde hiçbir şey yoktur, çünkü görünüş sahip olduğumuz her şeydir.

> Hayat, dünyada neler olup bittiği (haberler hakkındaki göstergeler), hangi tür kimliğin yansıtılmak istendiği (benlik hakkındaki göstergeler), kişinin konumu (statü ve itibar göstergeleri), binaların hangi amaçlara hizmet edeceği (mimari göstergeler), estetik tercihler (duvarlar, masalar, mutfak büfeleri üzerindeki göstergeler), vb. hakkında sonu gelmez bir göstergeler döngüsü içinde sürdürülür.

Artık hiçbir gerçeklik yoktur; hiçbir geçmiş yoktur –hatta medya tarihi yeniden yaratmaktadır –hiçbir gelecek yoktur, hiçbir anlam yoktur.

KAVRAMSAL GELİŞİM

Baudrillard'ın 'simüle edilen toplum' imgesi ve bu toplumun değerleri ve yüzeyselliğine yönelik eleştirileri, kitle iletişim araçlarının bildiğimiz ve gördüğümüz her şeyi kontrol eder görünecek denli kuvvetli olduğu ve her yere sızdığı toplumlarda güçlü ve çarpıcı bir etki yaratmıştır. Sembolün gücü, modern reklâmcılığın gücü hayatlarımızın her yanına nüfuz etmektedir. Üç yaşındaki her çocuk, ister Peru or-

manlarında isterse Manhattan'ın çatı katlarında olsun, Coca Colla ve McDonald'ı tanımaktadır.

Bununla beraber, Baudrillard'ın argümanını sunuş biçimi eleştirilmektedir:

- Onun yazım üslûbu ve argümanlarını kanıtlama tarzı çoğu kez betimlediği toplum kadar soyut ve karmaşıktır. O kendi argümanlarını desteklemek için, akademik kesinliğe sahip temel kanıtlardan ziyade, 'iknaya yönelik' örneklere dayanır. Onun yazım üslûbu anlamak zordur ve çoğu kez görünüşte hitap etmeye çalıştığı izleyiciye uzaktır.
- Onun abartılı üslûbu 1995'te, Ortadoğu'da Irak'a yönelik Körfez Savaşı'nın gerçek bir savaş değil, bir simülasyon, ordu ve medya tarafından kamunun tüketmesi için yaratılmış bir şey olduğunu öne sürdüğünde doruğuna çıkmıştır. Bu tür iddialar, onu eleştirenleri, gerçeklik kavrayışını yitirip yitirmediği ve kendi propagandasının etkisinde kalma tehlikesi içinde olup olmadığı gibi kaygılara itmiştir.
- Onun kamuya karşı genel tutumu, çoğunlukla bir ölçüde hor gören ve koruyucu niteliktedir. O, gerçekte sıradan insanların fanteziyi gerçeklikten ayırabilme kapasitesine sahip olduklarını, 'abartılı her şeyi' görebildiklerini ve modern politikacılar konusunda kendisi kadar alaycı ve eleştirel olabileceklerini anlamaya çalışmaz. Onlar, ister mallar ister insanlar konusunda olsun, kaliteyi gördüklerinde tanıyabilir ve nihayetinde ya bireysel olarak –televizyonu kapatarak veya ülkeyi terk ederek– ya da seçmenler, seyirciler veya tüketiciler olarak kollektif bir eylemle kontrolü ele alabilirler. İnsanlar seçimlerinde dikkatli davranarak veya seçmeyerek ya da satın almayarak daha iyi programlar veya ürünler talep etme gibi nihai bir güce sahiplerdir. Bu arada, onlar sadece gündelik hayatın katı gerçeklerinden kaçtıkları zamanlarda Disneyland'ın zevklerinden veya Bond Street'in ışıklarından büyük haz alabilirler.

Çoğu eleştirmene göre Baudrillard'ın en büyük hatası, toplumsal ve tarihsel değişmenin sürekliliğini yadsımasıdır. Onun post-modern toplumu daha öncekilerden tamamen farklı ve bağımsız bir evre olarak tasvir girişiminde, günümüzün özel karakteristikleri gereğinden fazla vurgulanır. Bununla beraber, Baudrillard, tarihin günümüz üzerindeki gerçek ve bağımsız bir gerçeklik olarak etkisini yadsırken, bugünün nasıl ortaya çıktığını açıklamayı başaramamıştır. O basitçe ortaya çıkmış olamaz, geçmişte en azından bazı kökleri olmalıdır.

Ona sadece ulaşmış olamayız. Ayrıca, Baudrillard'ın gelecek tasviri o kadar ürkütücü, o kadar kadercidir ki, kimse onu değiştiremez görünmektedir. George Ritzer'in (1996) gösterdiği gibi, post-modernizm ve özelde Baudrillard'ın radikal düşünceleri kurucu babaların ve özellikle Marx'ın büyük boy teorilerine bir alternatif vaat eder: zamanın sınavından geçebilen ve post-modern dünyanın sorunlarının üstesinden gelebilen 'büyük düşünceler'. Ne yazık ki, Baudrillard'ın tezi gibi, post-modernizmin realitesi de her zaman vaatlerini gerçekleştirememiştir. Post-modernistler, temel veya tutarlı bir çerçeveden yoksun 'düşünce parçaları' lehine büyük boy teoriler ve büyük anlatılara karşı çıkarken, akademik kesinliğin normal standartlarına kulaklarını tıkamışlardır. Onların –Baudrillard örneğinde, bazen tuhaf, şakacı, hatta saygısız– stilleri yapılaşmış ve süregelen tartışmalara duyarsız kalmıştır ve gelecek vizyonları bazen o kadar karanlık ve kötümser, o kadar umutsuzdur ki, intiharı veya toplumsal soyutlanmışlığı düşünmeden bu vizyonu onaylamak zordur. Baudrillard'ın gelecek vizyonu kendi içine patlayan bir kara delik, kendi tüketicileri tarafından tüketilen bir ölüm kültürü ve anlamsız bir maddî dünyada anlam arayışıdır. Kellner'in özetle ifade ettiği gibi:

> Ataletin ivme kazanması, medyada anlamın, kitle içinde toplumsalın içe patlaması, kitlenin nihilizm ve anlamsızlığın karanlık koridorunda kaybolması; işte bu Baudrillard'ın post-modern vizyonudur (Kellner, 1989: 108)

Baudrillard "post-modernizmin en büyük rahibi" olarak selâmlanır (Miles, 2001) ve post-modernistlerin en radikal ve en terbiyesizi olarak betimlenir (Ritzer, 1996). Fakat, Baudrillard'ın toplum anlayışı ve gelecek vizyonu kaderci ve kötümser olsa, aşırı ve abartılı bir gerçeklik resmi sunsa bile, hatta onun ve arkadaşlarının düşünceleri büyük boy teorilere sağır ve teorik yapıdan yoksun olsalar bile, yine de modern sosyolojiye meydan okumuş ve onu tahrik etmişlerdir ve hepimizi içinde yaşadığımız dünyayı, onun maddiyatçılığını, anlamı ve geleceğini yeniden ele almaya ve ciddi olarak sorgulamaya zorlamışlardır.

AYRICA BAKINIZ

- **SÖYLEM**
- **POST-MODERNİZM**

OKUMA VE İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

Jean Baudrillard'ın aşağıda sıralanan kitaplarını kabaca gözden geçirmek bile, onun post-modern toplum eleştirisini bileme isteğini ve bu eleştirisinin

kapsamı ve heyecanını aktarmak için yeterlidir. Ne yazık ki, çoğu postmodern yazarda olduğu gibi, başlıkları cazip olsa bile, onun kitaplarına ulaşabilmek zordur ve sadece lisans öğrencilerine tavsiye edilebilir. Aynı şekilde, örneğin Jean François Lyotard'ın çalışması gibi çok az giriş kitabı vardır. Lisans öğrencilerine standart ders kitaplarına bakmaları tavsiye edilir.

BAUDRILLARD, J. (1975) *The Mirror of Production* [1973], Telos [*Üretimin Aynası ya da Tarihi Materyalist Eleştiri Yanılsaması*, çev. Oğuz Adanır, Dokuz Eylül Yayınları, Nisan 1998]
BAUDRILLARD, J. (1983) *Simulations, Semiotext* (e).
BAUDRILLARD, J. (1986) *America*, Verso [*Amerika*, çev. Yaşar Avunç, Ayrıntı Yayınları, Haziran 1996]
BAUDRILLARD, J. (1990) *Seduction*, Macmillan
BAUDRILLARD, J. (1993) *Symbolic Exchange and Death*, Sage [*Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm*, çev. Oğuz Adanır, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2002]
BAUDRILLARD, J. (1994a) *The Illusion of the End*, Polity Press, Cambridge
BAUDRILLARD, J. (1994b) *Simulacra and Simulation*, University of Michigan P. [*Simülakrlar ve Simülasyon*, Çeviren: Oğuz adanır, Doğu Batı Y., 2003]
BAUDRILLARD, J. (1995) *The Gulf War Did Not Take Place*, Power Publications
BAUDRILLARD, J. (1997) *Fragments, Cool Memories III*, Verso [*Cool Anılar 3-4 (1990-2000)*, Çeviri Yaşar Avunç, Ayrıntı Yayınları 2002]
BAUDRILLARD, J. (1995), *Kötülüğün Şeffaflığı: Aşırı Fenomenler Üzerine Bir Deneme*, Çeviri: Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları
BAUDRILLARD, J. (1998), *Kusursuz Cinayetler*, Çev.: Necmettin Sevil, Ayrıntı Y.
BAUDRILLARD, J. (2002), *Çaresiz Stratejiler*, Çeviri: Oğuz Adanır, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları
BAUDRILLARD, J. (2000), *Sessiz Yığınların Gölgesinde*, çev. Oğuz Adanır, Doğu Batı Yayınları
BAUDRILLARD, J. (1997), *Tüketim Toplumu*, Çeviri: H. Deliceçaylı, F. Keskin, Ayrıntı yayınları
BAUDRILLARD, J. (1998), *Foucault'yu Unutmak*, Çeviri: Oğuz Adanır, Dokuz Eylül Yayınları
BAUDRILLARD, J. *Metinler ve Söyleşiler*, çev. Oğuz Adanır, Dokuz Eylül , 1988
BAUDRILLARD, J. (2005), *Anahtar Sözcükler*, Çeviri: Oğuz Adanır, Lâle Yıldırım, Paragraf Yayınları
BAUDRILLARD, J. (2001), *Baştan Çıkarma Üzerine*, Çeviri: Ayşegül Sönmezay, Ayrıntı Yayınları
BAUDRILLARD, J. (2005), *İmkânsız Takas*, Çeviri: Ayşegül Sönmezay, Ayrıntı Y.
BAUDRILLARD, J. (1999), *Siyah Anlar I-II*, Çeviri: Ayşegül Sönmezay, Ayrıntı Y.
BAUDRILLARD, J. (2001), *Tam Ekran*, Çev.: Bahadır Gülmez, Yapı Kredi B. Y.
KELLNER, D. *Jean Baudrillard: From Marxism to Post Modernism and Beyond*, Polity Press, Cambridge
WHISTER, E. (1995) *Theories of the Information Society*, Routledge, London

Çeviri: **Ümit Tatlıcan**

57

Söylem

Michel Foucault

FİKİR

Oxford Popular Dictionary söylemi 'konuşma, ders veya bilimsel tez, düşünceleri iletmenin bir yolu' olarak tanımlar. Ancak Fransız düşünür Michel Foucault bu terimi kendi güç/iktidar ve toplumsal yapı teorisinin temeli olarak kullanır. Foucault için güç ve bilgi yakından ilişkili olmakla kalmayıp, birbirinden ayrılması imkânsız olgulardır. Bilgi sadece güç/iktidar değildir, aynı zamanda gücü ellerinde tutanlar bilgiyi de kontrol ederler.

> Belirli bir insani faaliyet alanında güç sahibi olanlar kendi kontrol alanları içinde bilgiyi tanımlama ve kontrol ve böylece diğerlerini –ister bir profesör, bir doktor, isterse bir general olsun– kendi yönetimlerine tâbi kılma kapasitesine sahiplerdir; bir bilgi alanının oluşumuyla bağlantılı olmayan hiçbir güç ilişkisi yoktur, ne de aynı zamanda güç ilişkileri gerektirmeyen ve oluşturmayan bir bilgi vardır (Foucault, 1980).

Bu ilişki, Foucault'ya göre, özellikle modern devletin doğasında açıktır. Devlet, gücü artarken, kendi sınırları içindeki toplumsal grupları tanımlamak, kontrol etmek ve sayılarını plânlamak için yeni bilgi tipleri, yeni *söylem* biçimleri geliştirmeye çalışır.

Foucault, bir dizi farklı ve kapsamlı araştırmada bu temayı ve onun ardındaki teoriyi geliştirmeye çalışmıştır. Örneğin o *Deliliğin Tarihi*'nde (1965), toplumun yoksul ve işsizi, hasta ve deliyi nasıl tanımlamaya, açıklamaya ve kontrol altına almaya çalıştığını gösterir. Ondokuzuncu yüzyıldan önce devletin bu gruplarla ilgili hiçbir sorumluluğu yoktu; ancak devletin sorumlulukları artarken modern tanımlama ve kontrol sistemleri de gelişmeye başladı –yoksullar ve işsizler 'tembel' olarak etiketlendiler ve kendilerini disiplin altına

almaları ve iş ahlâkını öğrenmeleri için ıslahevlerine gönderildiler; hastalar hastanelere kapatıldı ve yatağa mahkûm edildi; deliler sapkın, günahkâr veya hasta olarak tanımlandı ve tımarhanelere kapatıldı, toplumdan büyük ölçüde soyutlandı. Yeni uzmanlık orduları – psikiyatrlar ve doktorlar, sosyal hizmet uzmanları ve iktisatçılar– bu 'toplumsal hastalıklar'ı teşhis ve tedavi edecek bilgi ve otoriteye sahip olduklarını iddia etmeye başladılar. Yeni bir *söylem* gelişti, profesyonelin gücü ve otoritesinin sadece bizzat bu 'hastalar'ı güç kullanma veya ceza tehdidi altında bağımlılığa itmekle kalmayıp aynı zamanda onları giderek daha fazla istekli ve gönüllü olarak böyle davranmaya zorladığı yeni bir uzmanlık dili ve bilgiler topluluğu ortaya çıktı. Onlar aynı zamanda doktor, psikiyatr ve sosyal hizmet uzmanının gücü ve bilgisine itaat eder ve tedavi ve bakım için onlara giderler.

Foucault bu düşünceleri *Hapishanenin Doğuşu: Disiplin ve Ceza*'da (1977a) cezanın değişen doğasını araştırarak geliştirmeye çalışır. Onsekizinci yüzyıl ve öncesinin işkence ve halk önünde cezalandırma uygulamaları sorgulanmaya ve tartışılmaya başlanmış ve ölüm cezası birçok ülkede kaldırılmıştır. Cezalandırma fiziksel acıdan psikolojik acıya ve özgürlük kaybına kaymıştır; intikam ve caydırma yerini reform ve ıslaha bırakmıştır, yargılama artık sadece işlenen suça göre değil onun ardındaki güdüye göre de yapılmaktadır. Ve ceza alanındaki bu değişimlerin bilincinde, psikologlardan krimonologlara, avukatlar, yargıçlar ve hapishane görevlilerine kadar, her biri kendi özel uzmanlık bilgi, güç ve söylemlerine sahip, her biri devlet hizmetinde fakat profesyonel özerklik ve otorite iddiasına sahip olacak ölçüde uzman olan bir uzmanlar ordusu ortaya çıkmıştır.

Profesyonel gücün gelişimiyle profesyonel kontroller ve disiplinler de gelişmiştir. Foucault üç disipline edici güç biçimi belirler:

- hiyerarşik gözlem –uzmanların 'hastalar'ının bütün özellikleri ve öznel hayatlarını gözleme gücü ve yetenekleri; klinikte doktor, kanepede psikiyatr, gözetleme kulesinde gardiyan.
- normatif yargı –mahkûmların nasıl tutuklanacakları veya hastaların nasıl muayene ve tedavi edilecekleri konusunda keyfî yargılardan rasyonel, nesnel ve üzerinde uzlaşılan düzenlemeler ve kurallara geçiş.
- hastalar veya kurbanların bir tedavi veya karar tavsiye edilebilecek profesyonel 'araçlar', yöntemler ve teşhislere başvurularak incelenmesi.

Bu 'disiplinler', bu profesyonel pratik hareket, ister modern tıp isterse

ceza politikası biçiminde olsun, tüm çağdaş insan ve toplum bilimlerinin ortak genel eğilimi ve tanımlayıcı özelliğidir. Bu 'disiplinler' ayrıca yeni teknolojileri, yeni kontrol biçimlerini besler; sadece uzmanın gücünü artırmakla kalmaz, nihayetinde kurban veya hastanın normal hayata dönmek veya normalleşmek için kendi üzerinde kontrol kurmasına da yol açar. Hasta, deli veya tutuklu bizzat kendini tedaviye çalışır veya tedavi olmak için, normalliğe yeniden dönmenin ve normal topluma yeniden girmenin bir yolu olarak, kendi iradesiyle hastaneye, akıl hastanesine yatmayı veya gözaltına alınmayı kabul eder. Foucault bu süreçleri aydınlatmak için *Panaptikon* veya cezaevi gözetleme kulesiyle ilgili oldukça ayrıntılı bir araştırma yapar. Bu kontrol sayesinde gardiyanlar bütün mahkûmları her an gözetleyebilirler. Mahkûmlar, görülebilecekleri ve cezalandırılacakları korkusuyla, örnek biçimde davranır ve hatta kendilerini disiplin altına alır ve güdülerler. Bu yüzden, Foucault için, Panaptikon modern toplumu ve modern disiplin ve ceza sistemlerini karakterize eden her şeyin simgesidir. 'Büyük Birader'in kuralları, tehditkâr bir kontrol ve ceza kadar, kendini disiplin altına almayı da onaylar.

Bu yüzden güç, Foucault için, her zaman olumsuz veya tehditkâr değildir. O aynı şekilde olumlu, hatta –kapatma veya ceza tehdidi altında bile– özgürleştirici, insanları kendi yaşantıları ve eylemlerinin kontrol ve sorumluluğunu almaya 'teşvik eden' bir şey olabilir. Aynı şekilde, güç tek yönlü bir ilişki değildir. En kötü koşullarda bile hasta veya mahkûm direnebilir, tedaviyi reddedebilir, güç konumundakilerin otoritesine meydan okuyabilir –hasta ikinci bir görüş isteyerek veya alternatif tedavi arayarak, mahkûm avukat isteyerek veya üst bir mahkemeye başvurarak bunu yapabilir. Güç, Foucault için, bu nedenle, nihayetinde sosyal yapılar veya sistemlerde değil; kişisel ilişkilerde yatar ve hayatın her yanına sızmıştır.

Bu yüzden modern toplum, Foucault için, çok disiplinli bir toplum, sosyal kontrollerin arttığı ve keyfi olarak değil, aksine teknolojinin yayılması ve teknolojik bilgiyle ve onlara temel teşkil eden ve ilerlemelerini sağlayan mantık ve ilişkilerle gelişmesini sürdüren bir toplumdur. Modern toplum, yakalanma ve cezalandırılma korkusunun kendini-kontrolü ve –gözetleme kameraları, hız tuzakları ve veri bankalarıyla her şeyi gören, her şeyi bilen devlete– uyumu artırdığı ve *kendini disipline eden* bir toplumdur. Fakat bu tam kontrol hassas bir denge durumudur. İnsanlar aynı şekilde, elverişli koşullarda 'Büyük Birader'e direnme, kaytarma, özel hayatları ve hakları tehdit altında olduğunda açık isyan kapasitesine sahiplerdir. Modern toplumun görünür sükûneti ve kontrolünün ardında, hükümet, polis veya

öğretmenin otoritesinin altında protesto gösterileri, yoksulların isyanları veya kızgın insanların sessiz tepkileri gibi toplumsal direniş veya kaos potansiyeli yatar. Güç ve kontrol itaat ve isyan arasında hassas bir denge durumudur ve otoritelerin gücü yeni ya da alternatif bilgi veya kanaat kaynaklarının meydan okumalarına, itirazlarına açıktır.

Güç/bilgi, bu yüzden, modern toplumun temelini oluşturur ve söylem gücün yaratılma, tartışılma, kontrol ve dağıtımı aracıdır. Bilgiyi elinde tutanlar tartışma ve söylemin gündemini kontrol ederler ve böylece fiziksel ve hukukî olduğu kadar ideolojik bir güce de sahiplerdir. Bu ideolojik çerçeveler zamanla bilgi ve otoriteyle birlikte değişir; psikiyatrlar üfürükçülerin, kimyacı büyücünün yerini alır. Bu söylemsel ve ideolojik çerçeveler tartışma ve görüşmeleri teşvik ederken, çoğu kez aynı ölçüde, kendi içlerindeki güç ve otoriteyi tehdit edebilecek alternatifleri dışlayıp mahkûm ederler. Ortaçağın dinsel çerçeveleri yerini günümüzün bilimsel/rasyonel çerçevelerine bırakır; modern üniversite ve profesyonel yapı kilise ve manastırın güç ve otoritesinin yerini alır. Bu entellektüel devrimler sadece güç sahipleri arasındaki değil, güce sahip olanlar ve onların yasaları ve kurallarına tâbi olanlar arasındaki güç mücadelelerini de yansıtır: güçsüzler –kontrol, bastırma ve sömürünün kurbanları– zamanla, ister köle ister toplumsal olarak dışlanmış biri olsun, kontrollere nasıl direneceklerini ve onu nasıl yıkacaklarını öğrenirler.

Foucault, bilgi/güç olgusunu modern toplum ve söylemin özü kadar onun iletişim ve dağıtım biçimi olarak da resmederken, aynı zamanda, araştırmacının *arkeolojik* (1972) bir metodolojiyi benimsemesi gerektiğini öne sürer: bu yaklaşımda araştırmacı, özünü, kimliği ve karakterini, dayandığı güç ilişkilerini gün yüzüne çıkartmak için bir toplumun tarihi, kültürü ve ruhunu derinlemesine kazabilir. Bu metodoloji, tarihçinin belirli bir kültürün kabulleri ve hayat tarzına dalmasını ve bu kültürün tarihi ve gelişimine bakarak ve bir soykütüğü ya da aile ağacı tekniklerini kullanarak egemen söylemlerin köklerine inmesini gerektirir. Sadece bu yolla araştırmacı, Foucault'ya göre, insan bilimin kaynaklarını doğru olarak anlayabilir ve kültürel önyargılarıyla onları çarpıtmaktan kendini kurtarabilir. Foucault'nun *Cinselliğin Tarihi* (1978) bu yaklaşıma bir örnektir ve bu yolla Foucault, tıbbi ve bilimsel söylem çerçevesinin Viktorya çağında cinsellik konusunda nasıl üstünlük kazandığını gösterir. Bununla beraber, günümüzde tıbbî ve dinsel söylem toplumsal ve hukukî düzeylerde iniş çıkışlar yaratsa da, pornografi, eşcinsellerin hakları ve diğer cinsel özgürlük hareketlerinin yükselişi Foucault'nun şu görüşünün bir

kanıtıdır: modern toplumun disiplin ve kontrolünün altında hem direniş ve meydan okuma, hem de kolayca hatta tamamen kontrol edilemeyen –Londra'da Soho veya Amsterdam'da genelevler bölgesi gibi– bir yeraltı dünyası ve alternatif bir hayat tarzı, cinsel davranışlar yatar.

Michel Foucault yukarıdakilere benzer araştırmalarla güç, bilgi ve söylem hakkındaki temaları ve teorilerini geliştirmeye ve rafine etmeye çalışmıştır ve ilk çalışmalarında daha yapısalcı, determinist ve oldukça kötümser bir 'polis devleti' olarak modern toplum yaklaşımını benimsemesine rağmen, sonraki araştırmaları güç konumundakilere direnebilecek ve karşı çıkabilecek daha iyimser bir insan anlayışı sergiler.

KAVRAMSAL GELİŞİM

Michel Foucault'nun çalışması post-yapısalcı geleneğin kurucu araştırması olarak övgüler almıştır. O, gücü hem toplumsal bilgi biçimi hem de toplumsal ilişki biçimi olarak analiz ederek, dikkati yeniden klâsik ve modern araştırmalara ve onların toplumsal yapılar ve toplumsal konumlara olan ilgisine yöneltmiştir. Plüralistler karar alma mekanizmasına ve Marksistler yönetici sınıflar veya iktidar seçkinlerine yönelirken, Foucault gücün toplumsal doğası ve onun gündelik söylemdeki önemi kadar güç alanlarına da ışık tutmuştur; o toplumun mikro-politikaları kadar siyasal analizin makro yapılarına da odaklanmıştır.

Foucault'nun çalışması, aynı ölçüde, birçok farklı teori ve kavramı bir araya getirerek ve onları etkili bir biçimde hiçbir teori veya perspektifin hâkim olmayacağı radikal yeni bir çerçeve içinde sentezleyerek post-yapısalcı geleneğe örnek teşkil etmiş ve onu biçimlendirmiştir. O Nietzsche ve Freud kadar Marx ve Weber'in düşüncelerinden de yararlanmış, ancak bu düşünceleri özümsediği kadar tümünü reddetmiştir:

> ... asla bir Freudcu olmadım, asla bir Marksist olmadım ve asla bir yapısalcı olmadım (Aktaran, Swinglewood, 2000: 104).

Ona göre, modern toplum liberal evrim geleneğinin, insanın aydınlanma, hakikât ve özgürleşme yönünde ilerlemesinin bir parçası değildir. O, daha ziyade, bir başka tahakküm ve disiplin biçimi, bir başka güç ilişkileri ve güç/bilgi örneğidir. Ona göre, tarih sürekli bir değişim süreci değildir, aksine görünen düzen ve kontrolün altında yatan düzensiz güç mücadelelerinin, kaos ve çatışmanın hikâyesidir. Onun ilk dönem radikalizmi ve komünist ütopyaya inancı bir kapita-

lizm eleştirisi kadar bir Marksizm eleştirisine ve aklın ilerlemesinin bir özgürleşme kaynağı olduğu kadar özgürlüğe karşı bir tehdit olduğu düşüncesine yol açmıştır.

Tarihin bir tahakküm ve tâbi kılma hikâyesi olduğunu düşünen Foucault sadece sonraki yazılarında bireye güç, direnme ve isyan iradesi tanımıştır. 'Özneleştirme'yle, yani bireysel kimliğin tanımlanma ve kontrol altına alınmasıyla ilgili süreçlerin araştırılması onun tüm çalışmasının merkezî unsurudur ve onun analizinin çekirdeğini "bir benlik bilinci organize etme"de 'disiplin çağı'nın rolü oluşturur (Foucault, 1989).

Ancak, Foucault'nun çalışması ve analiz tarzı, sonraki bir külte ilham kaynağı olmasının ve post-yapısalcı yazılar ve tartışmalar konusunda kütüphaneler yaratmasının yanı sıra, sıkı bir tartışmalar ve eleştirilere yol açmıştır:

- Onun tarihsel açıklamaları araştırmalarla yeterince temellendirilmemiştir ve hatta geçersizdir ve bizzat Foucault kendi araştırmalarını disiplin toplumunun gelişimi üzerine tezini açmak için tasarlanmış tarihsel 'kurgular' olarak betimlemiştir.
- Feministler Foucault'yu cinsel eşitsizliklerle, cinsel şiddetle ve erkekler ve kadınlar arasındaki güç ilişkileriyle ilgilenmediği için eleştirmişlerdir.

Ancak eleştirilerin çoğu onun söylem kavramına ve bu kavramın onun çalışmasında geçirdiği değişimler ve tutarsızlıklara odaklanır. O, ilk yapısalcı evresinde, devlet, kamu görevlileri ve onun ideolojik kontrolünü her şeye muktedir ve her yere yayılmış bir şey olarak resmeder. Bireyin direnme veya bilinçli, rasyonel ve tepkisel davranma gücüne çok az önem verilir. İnsanlar her düşüncesi, kullandığı her sözcük ve her hareketi kontrol edilen "sanal 'kuklalar' olarak ve yapılar sanal vantrologlar" biçiminde betimlenir (O, Donnell, 2000: 123). Hayatının sonraki döneminde yeni sosyal hareketlerden ve Yeni Sol Hareket'ten etkilenen Foucault radikal değişimler ve direnme gücü konusunda daha iyimser düşünmeye başlar. Bu yeni durum kaçınılmaz olarak onun önceki çalışmalarındaki bazı kötümser ve determinist yaklaşımlarla çelişir ve Foucault "güç konumundakiler bütün alternatif düşünce ve söylem biçimlerini engelleyebiliyorlarsa, o halde bu muhalif veya karşı söylemlerin kaynağı nedir?" gibi sorulara maruz kılar. Ayrıca, onun sonraki tezleri –nihayetinde güç ilişkilerinin yapılarda değil, ilişkiler ve gündelik hayatta yattığı tezi– özne kategorilerine bir güç tanır ve onlara kendileri üstünde otoriteye sahip olanlar üzerinde bir kontrol imkânı sağlar görünür ve böylece bu yeni

düşünce onun ilk yapısalcı analizini ve 'öznenin merkezden uzaklaştırılması' tezini biçimlendiren 'her yerde mevcut güç' yaklaşımıyla çelişir.

Ancak sonraki yazılarındaki daha liberal ve iyimser eğilimlere rağmen, Foucault'nın çalışmasının en önemli mirası, kasvetli kötümserliği, bireye ve rasyonel düşünceye inanmaması ve hümanizm karşıtlığını tamamlayıcı kişisel umutsuzluktur. Modern insan aydınlanmacı bir ütopyaya doğru ilerlememektedir. Daha ziyade disiplinli bir toplum içinde, yani belirli düşünceleri aşılama yollarını daha da mükemmelleştiren ve teknolojiyi nüfus kitlesini robotumsu bir itaate, üstten kontrollere ve içerden koşullandırılan kontrollere, geçmişin fiziksel kontrollerinden çok daha etkili, fakat daha az açık ideolojik ve kültürel kontrollere tâbi kılmak amacıyla kullanan ve bizi 'otomatik olarak itaat etmek' için eğiten bir toplumda yaşayan modern insan sürekli artan kontroller ve gözetimlerle karşı karşıyadır (Foucault, 1977a: 169). Bu tespit, Foucault'nun bütün sosyal bilim alanlarına ilham kaynağı oluşturan 'söylem' kavramı konusunda kapsamlı ve kışkırtıcı bir sonuç, aynı ölçüde bizzat onun oldukça egzotik hayat tarzını ve nihai deneyim arama çabasını biçimlendiren bir sonuçtur.

Söylem kavramı onun akademik kariyeri içinde geliştirdiği temel fikirlerden sadece biridir. Gerçekte, Michel Foucault belirli bir felsefe veya sosyoloji geleneğine dâhil edilemez; o akademik hayatında bu tür sınırlandırmalardan uzak durmuştur. Foucault, daha ziyade, insan bilimleri ve sosyal bilimlerini ilgilendiren birçok konuya eğilmiş, haz ve ceza, delilik ve cinsellik, güç ve ölüm alanlarının ötesine, sadece yazmayıp kişisel olarak da yaşadığı hayat alanlarının derinliklerine uzanmıştır. O, obsessif bir iç anlam arama takıntısı içinde, kendi sınırlarını, en belirgin biçimde kendi hayat deneyimlerini zihinsel ve psikolojik olarak zorlamıştır. O eşcinselliği ve sadomaşosizmini açıkça yaşamış –gerek LSD gibi uyuşturucu kullanımı, gerekse Fransa ve San Francisco'daki sadomazoşist eğilimler biçiminde olsun– bilinçli olarak 'sınır deneyimler' arayışı içinde olmuştur. Foucault 1984'te 57 yaşında bir AIDS kurbanı ve kendi radikal ve egzotik hayat tarzının bir kurbanı olarak Paris'te ölmüştür.

Onun yazıları oldukça kapsamlı ve hacimlidir ve sadece felsefe ve sosyal bilimlerde değil, kent plânlaması, tıp, krimonoloji, akıl sağlığı, mimari, eğitim ve kamu politikası gibi uzmanlık alanlarında da oldukça etkilidir. Bazı yazarların deyimiyle bu 'Foucault etkisi' o kadar kapsamlı ve yaygındır ki, çok az akademik ve profesyonel araştırma alanı bazen onun düşünceleri ve kavrayışlarından nasibini almamıştır. Bu Foucault'nun etkisinin özüdür. O birçok araştırma alanına kat-

kıda bulunmuş, ancak kendini onlardan hiçbiriyle sınırlandırmamıştır; birçok yaşantıya yönelmiş ancak kendini onlardan hiçbiriyle sınırlamamıştır; bir düşünce hazinesi üretmiş, ancak ardında bütün düşünceleri ve kavrayışlarını birleştiren ve temel teşkil eden tek, kapsamlı ve tutarlı bir çerçeve bırakmamıştır. Aksine o, *söylem* kavramını yeğlemiş, mevcut düşünce biçimleri hakkında tartışmalar ve meydan okumaları tercih etmiş ve böylece yeni bilgiye, yeni anlayışa yol açmıştır. Stephen Katz'ın ifadesiyle, (aktaran, Elliot and Turner, 2001), Michel Foucault "yirminci yüzyılın en önemli ve en popüler düşünürlerinden biridir".

AYRICA BAKINIZ

Klâsik ve modern güç teorileri olarak:

- **BÜROKRASİ,**
- **OLİGARŞİNİN TUNÇ YASASI,**
- **ÇATIŞMA TEORİSİ.**
- **HEGEMONYA ve**
- **İKTİDAR SEÇKİNLERİ** –klâsik ve modern güç teorileri olarak

OKUMA ÖNERİSİ

FILLINGHAM, L. A. (1993), *Foucault for Beginners*

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

FOUCAULT, M. (1965), *Madness and Civilization: A History of Insanity in the Age of Reason* [1961], Pantheon Books, New York [*Deliliğin Tarihi*, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları, 2. Basım, Ankara, 1995]

FOUCAULT, M. (1971), *Order of Things: An Archeology of the Human Sciences* [1966], Pantheon Books, New York [*Kelimeler ve Şeyler*, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, 1994]

FOUCAULT, M. (1972), *The Archeology of Knowledge* [1960], Pantheon Books, New York [*Bilginin Arkeolojisi*, Çeviren: Veli Urhan, Birey Yayıncılık, Kasım 1999]

FOUCAULT, M. (1973), *The Birth of the Clinic: An Archeology of Medical Perception* [1963], Pantheon Books, New York [*Kliniğin Doğuşu*, Çeviren: Temel Keşoğlu, Doruk Yayınları, İstanbul 2002; Çeviren: İnci Malak Uysal, Epos Yayınları, 2002]

FOUCAULT, M. (1977a), *Discipline and Punish: The Birth of the Prison* [1975], Pantheon Books, New York [*Hapishanenin Doğuşu: Disiplin ve Ceza*, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları, 2. Basım, 2002]

FOUCAULT, M. (1977b), *Language, Counter Memory, Practice: Selected Essays*

and Interviews by Michel Foucault, Ed. D. E. Bouchard, Cornell University Press.
FOUCAULT, M. (1978), *The History of Sexuality*, vol. 1: An Introduction [1976], Pantheon Books, New York [*Cinselliğin Tarihi,* Çeviren: Hülya Uğur Tanrıöver, Ayrıntı Yayınları, 2003]

Çeviri: **Ümit Tatlıcan**

58

Yapılaşma Teorisi

Anthony Giddens

FİKİR

Sosyologlar uzunca bir süre sosyal teorinin temel sorunuyla, birey ve onun içinde yaşadığı toplum arasındaki ilişkiyle meşgul oldular. İçinde yaşadığımız toplumun ürünleri miyiz, yoksa etrafımızdaki dünyayı ortaklaşa ve bireysel olarak mı yaratıyoruz? Birey özgür ve hayatının kontrolünü elinde tutan biri midir, yoksa hepimiz sadece içinde doğduğumuz toplumun özneleri, ipleri zengin ve güçlünün elinde olan kuklalar, her hamlenin kontrolümüz ve kavrayışımız dışındaki siyasal ve sosyolojik güçlerin denetiminde olduğu dev bir satranç oyunu içindeki piyonlar mıyız? Büyük Biraderin yönetimine evet mi? Bu tartışma, sosyoloji tarihinde, yapısal işlevselci ve yapısal Marksistlerin determinist görüşleri *ile* fenomenoloji, sembolik etkileşimcilik gibi farklı yaklaşımlar ve bireyin hak ve özgürlüklerine inanan geniş bir kitleyi karşı karşıya getiren bir *Kutsal Savaş* başlatmıştır.

İngiliz sosyolog Anthony Giddens, daha önce Weber'in yaptığı gibi, yapısalcılık ve bireyciliğin dogmatizmine karşı çıkmış ve onun yerine *yapılaşma* düşüncesini önermiştir; bu düşünce, toplumsal yapılar içinde bireyin kendini ifade edecek ve zamanla bu yapıları daha iyileriyle değiştirebilecek güce ve özgürlüğe sahip olduğunu anlatır. Ona göre, ne toplum ne de birey tam güçlü bir konumdadır. Onlar daha ziyade aynı paranın iki yüzü gibidirler. Toplumsal yapılar

–aile, topluluk, iş– bir yandan insan eylemi tarafından yaratılırken, öte yandan insan davranışını ve toplumsal hayatı tanımlar ve belirler. "Yapının eylemi veya eylemin yapıyı belirlediğinden söz etmek anlamsızdır" (Giddens, 1984: 219). Toplumsal yapılar ve insan eylemi birbirlerinden bağımsız olarak varolmazlar; daha ziyade, birbirlerine karşılıklı bağımlıdırlar ve iç içe geçmişlerdir. Giddens'ın 1976'da açıkladığı gibi, toplumsal hayat 'aktif özneler'in ürünüdür; toplum orada, her hareketimizi kontrol eden dışarıda bir şey değil, daha ziyade *özel bağlamlar veya yapılar içinde yer alan becerili, bilgili ve refleksif faillerin* ürünüdür (Swinglewood, 2000). Giddens kendi argümanını kanıtlamak için konuşma ve dil örneğini verir. Bütün diller, ortak bir anlayışa veya anlama ulaşabilmek için nasıl konuşacağımız, yazacağımız ve iletişim kuracağımızı belirleyen bir dizi kural tarafından düzenlenir. Bu kurallar dilin nasıl öğrenileceği ve kullanılacağını belirler ve hiçbir birey bağımsız olarak ve kendi isteğiyle –ciddi bir karışıklık ve yanlış anlamaya yol açmadan– bu kuralları değiştiremez. Fakat dil, yeni düşünceler ve kavramlar ortaya çıkarken –alt gruplara ait yeni düşünceler ve bir söylem ortaya çıkar ve yeni teknolojiler ana-akıma dâhil olurken– zamanla değişir ve evrimleşir. Gençler özelde eski anlayışı dışlayan yeni sözcükler icat etmeyi severler –'kötü' ve 'uygun' sözcükleri gençler için anne babalarına geçmişte anlattıklarından çok farklı anlamlar ifade eder ve 1950'lerde 'bilgisayara girmek' bırakınız fiili, bir sözcük bile değildi.

Bu yüzden Giddens, toplumsal yapıların hem insanî faillikten (veya eylemden) meydana geldiğini hem de onu yarattığını anlatan 'yapının ikiliği' fikrini savunur. Yapı ve faillik Giddens'ın teorisinin merkezi unsurlarıdır.

Toplumsal yapılar

Toplumsal yapıların merkezini kurallar ve kaynaklar oluşturur. Onlar toplumsal düzenin ve düzenli insan davranışının temelleridir. *Kurallar* resmi veya resmi olmayan, gerekli veya beklenen davranışlardır. İster bir yasaya uymak isterse bir kuyruğa 'düzgün' biçimde girmek biçiminde olsun, onlara uyulması beklenir. *Kaynaklar* mal ve hizmetlerin üretiminde kullanılan materyaller ve araçları (tahsis kaynakları) ve insanların üretim sürecini gerçekleştirmek için sahip oldukları beceriler ve güçleri anlatır.

Aktörler olarak, özellikle liderler ve yöneticiler olarak bireyler, toplumsal, ekonomik ve siyasal yapıları insanlar ve materyalleri insanlığın hizmetine sunmayı ve organize etmeyi sağlayacak bir araç olarak

yaratırlar; örneğin, binaların yapımında, fabrikaları çalıştırmakta, havaalanlarını işletmekte veya malî hizmetleri yürütmekte. Eyleyen ve refleksif bir varlık olarak insan, ona göre, çoğu yapısalcı ve determinist teorinin öne sürdüğü gibi toplumsal hayatın kıyısında değil, aksine merkezindedir. Ancak ne de, Giddens'a göre, insan tamamen özgür bir faildir. O toplumsal yapıları yaratabilir ve yeniden-üretebilir, ancak aynı zamanda onların kısıtlaması altındadır, zira toplumsal yapılar, özellikle güç konumundakiler tarafından *kollektif olarak* yaratılır ve yerleştirilirler. Bu yüzden, modern toplumun paradoksu, bireyin –ister seçmen ister tüketici olsun– özgür ve her şeye muktedir görünmesi, ancak pratikte çoğu kez onun, her şeye muktedir olanın toplum olduğunu, hayatını kontrol ettiğini düşünmesi ve kendini yardımsız, soyutlanmış ve yabancılaşmış hissetmesidir.

Giddens bu ikiliği kabul eder ve aksine, toplum çoğu kez her şeye muktedir görünmesine ve her yerde karşımıza çıkmasına rağmen, nihayetinde insanın –kollektif iradeye sahip olduğunda– gerek toplumu gerekse yönetim ve toplumsal yapıyı değiştirme yeteneğinde olduğunu öne sürer. En güçlü diktatörler bile, (hatta korku ve kadercilik gönüllü bir destekten ziyade bu itaatin temeli olduğunda bile), iktidarlarını sadece kendilerine tâbi olanlar izin verdikleri ölçüde sürdürebilirler.

İnsanî faillik

Giddens için, insan davranışının anahtarı ne güdüler ne de bencilliktir. Daha ziyade, insanın belirli bir durumda 'nasıl davranacağı'nı bilmesi ve davranışlarını durumun gereklerine uyarlayabilmesidir. İnsan farkında veya bilinçli davranma kapasitesine sahiptir ve Giddens bu düşünme sürecinin bir hiyerarşi içerdiğini belirler:

- İnsanların, bir problem veya meselenin çözüm yollarını değerlendirirken ve bu değerlendirmeleri geçmiş ve gelecek davranışlarına yansıtırken başvurdukları *sözel veya refleksif bilinç*.
- *Pratik bilinç*: çoğu kez sorgulanmayan pratik bilgi veya hepimizin belirli durumlarda ne yapmamız gerektiği konusundaki bilinç-altı bilgimiz.
- *Bilinçdışı*: hepimizin sahip olduğu güdüler ve ihtiyaçlar. Davranışlarımızı yönlendiren bu güdü ve ihtiyaçlar, özellikle bir yangında veya New York'taki İkiz Kuleler felâketinde olduğu gibi, normal yapıların çöktüğü acil durumlarda kendilerini belirgin olarak hissettirirler.

Bu yüzden, toplumsal yapılar ve insanî faillik arasında yakın bir ilişki vardır: insan eylemi toplumsal yapıları yaratır, ancak bu yapılar, bir kez yaratıldıklarında –evrim sonucunda veya devrimler, kollektif eylemlerle değiştirilinceye veya yıkılıncaya kadar varlıklarını sürdüren ve insan davranışını kontrol eden– süregelen bir 'yapılaşma' süreci veya yapılaşmış eylemle ilişki içindedirler. Gündelik toplumsal hayat, bir düzen ve öngörülebilirlik duygusu kazandıran, söze dökülmeyen, gerçekliği sorgulanmayan kurallar ve rutinler, kabuller ve beklentiler, yasalar ve meşrulaştırmalara dayanır. Bütün bunlar olmadığında, gerek alışveriş kuyruklarında, gerek trafikte, gerekse yasalara itaat konusunda bir kaos hüküm sürecektir. İngiltere'de arabaların aniden sağdan gitmeye başladığını veya müşterilerin aldıkları malların parasını ödemeden mağazadan ayrıldıklarını düşünün.

Ancak insanlar yukardan yönetilen robotlar değillerdir. Onlar, refleksif düşünce ve kollektif eylemle üretken, hatta kontrollü değişmeler sağlayabilen yaratıcı ve bilinçli varlıklardır. İnsanlar gündelik hayatlarında etraflarındaki toplum hakkında düşünür ve buna göre davranırlar (örneğin onlar, demiryolu grevi nedeniyle işe tren yerine arabayla gidebilir veya baskıcı bir yönetimi protesto için sokağa dökülebilirler). Giddens, bu yüzden, olumlu ve çok iyimser bir insan davranışı anlayışına sahiptir ve bu anlayış onun 'insanî faillik' anlayışına yansır. İnsanlar özgür varlıklardır, ancak sadece kendi yarattıkları kurallar ve yapılar içinde. İnsanlar sadece çok özel durumlarda tamamen özgür veya tamamen kısıtlanmış durumdadırlar. Seçim çoğu kez kısıtlı olsa bile her zaman bir seçim imkânı vardır ve bu kısıtlamanın ardında güç, yani bazı bireylerin toplumu, bir toplumsal yapı veya sosyal sistemi diğerleri adına veya onların desteğiyle değiştirme ve dönüştürme kapasitesi ve yeteneği yatar. Modern hükümetler ve şirketler ne kadar güçlü görünseler de, nihayetinde onların eylemleri de kısıtlıdır ve yönettikleri insanların (örneğin, seçmenler, tüketiciler veya yurttaşların) desteğine bağlıdır; nihayetinde, onlar da yasalara tâbidir (örneğin, başlarda çok itibarlı olan, ancak 2002'de büyük malî bir dolandırıcılıkla suçlanan uluslararası şirket Enron veya onun denetleyen firma Arthur Anderson'ın durumu).

Giddens'ın yapılaşma teorisi bu yüzden çok pratik bir tezdir. O farklı sosyolojik teorileri bütünleştirmeye, birey ve toplum arasındaki ilişkiyi toplumu geliştirmek için tasarlanmış kamu politikalarını biçimlendirecek bir araç olarak kavramaya çalışır. Hem bireysel yaratıcılık hem de toplumsal düzen modern dünya ve modern hayatın temel unsurlarıdır. Değişim ve onun önceden görülemeyen sonuçları günümüz hayatının merkezinde yer alır ve bazen toplum kontrol dışı

olarak görünürken, Giddens'ın düşüncesinde insan onu kontrol edecek ve yeniden yönlendirecek *refleksif* düşünme ve *kollektif* eylem kapasitesine sahiptir –fakat sadece böyle davranmayı seçtiği takdirde!

KAVRAMSAL GELİŞİM

Yapılaşma teorisi çatışan yapı ve eylem anlayışları, makro ve mikro sosyoloji, determinist ve iradeci insan ve toplum anlayışları arasındaki eski gerilimi giderme ve çözüme kavuşturmanın gerçek ve oldukça pratik bir yolunu sunar görünmektedir. Giddens'ın tezi derinlik ve genişlik bakımından *"sosyal bilim topluluğunun imgelemini eline geçirmiştir"* (May, 1996: 118).

Yapılaşma teorisi Giddens'ın modernite ve küreselleşme konusundaki görüşlerinden önce geliştirilmiştir, fakat onun bütün düşüncelerinde insanî faillik, toplumsal yapı ve refleksivite kavramları her zaman nettir. Bu kavramlar gündelik hayatın ve toplumsal düzenin ince ayrıntılarını genel insan tarihiyle birleştirir ve özelde Giddens'ın teorisi toplumsal ilişkilerde ve toplumsal düzende gücün önemine ışık tutar. Yapılaşma teorisi siyasal güç konumunda olanlar ve tâbi konumdakiler arasındaki ilişkiyi belirlerken, aynı ölçüde toplumsal cinsiyet veya etnik ilişkilere ve bu 'güç' ilişkilerinin zaman içinde insanî faillikle ortaya çıkış biçimine de uygulanabilir. Örneğin, hukukî fırsat eşitlikleri ve İnsan Hakları Yasası'nın hem erkekler ve kadınlar hem de azınlık ve çoğunluk etnik gruplar arasındaki ilişkileri nasıl değiştirdiğini ve daha eşitlikçi bir toplumsal düzen ve kültürün gelişimine nasıl yol açtığını hatırlayın. Giddens'ın 1981'de öne sürdüğü gibi, *"zayıf ... her zaman kaynakları güçlüye karşı dönüştürebilecek bazı kapasitelere sahiptir"* –bu örnekte, azınlık gruplar, hukuku toplumsal reformlar yapmak, kendi konumları ve fırsatlarını daha iyi bir hayat tarzı ve hayat standardına kavuşturmak için kullanmışlardır.

Yapılaşma teorisi kaçınılmaz olarak –özellikle sosyolojide– eleştiriler almıştır; görünüşte uzlaştırılamaz sosyolojik teorileri uzlaştırmaya çalışan bir tez doğal olarak saldırılara açıktır.

Margaret Archer (1982), örneğin, Giddens'ı faillik ve yapıyı çok yakından bir araya getirmediği için eleştirmiştir. Ona göre, kolay uzlaştırılamayacak, öz olarak farklı iki düşünce vardır. İnsan özgür iradeye sahipken nasıl aynı zamanda kısıtlılığı seçebilir; insanlar toplumu değiştirmekte ne kadar özgürlerdir? Ona göre, insanın toplumu değiştirme yeteneği oldukça sınırlıdır. Gerçek toplumsal devrim nadir bir oluşumdur. Ayrıca Archer, Giddens'ın toplumsal düzen ve

değişme arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkinin özel durumlarda nasıl işlediğini tamamen açıklayamadığını düşünür. Bu argüman Layder *vd.*nin (1991) okuldan iş hayatına geçişi yapılaşma teorisi çerçevesinde araştırma girişimleriyle güçlenmiştir. O ve ortak çalışma grubu Giddens'ın teorisini genelde desteklemiş ve ayrıca yapı ve failliğin en azından "*kısmen özerk ve bağımsız alanlar*" oldukları sonucuna ulaşmışlardır (s. 461). Derek Layder (1997), faillik ve yapı kavramları örtüşse bile, her iki unsurun tam anlamıyla değerlendirilebilmesi için onların bağımsız ve özel analizlerinin yapılması gerektiğini düşünür. Thompson (1984) ve Livesay (1989) bu düşünceyi genişletmiş ve Giddens'ı birey aktörün gücü ve potansiyelini gereğinden fazla vurgulamak ve onların karşılaştıkları kısıtlamalar üzerinde yeterince durmamakla eleştirmişlerdir.

Giddens'ın biyografi yazarlarından Ian Craib (1992a) daha da ileri gider ve onun çalışmasını ontolojik derinden yoksunlukla, aşırı basitleştirici olmakla ve modern toplumsal hayatın kompleksliğini yansıtamamakla eleştirir. Craib'e göre, Giddens'ın tezinde yapısal işlevselcilik gibi büyük boy bir sosyal teorinin düşüncelerinden tamamıyla yararlanılmaz. Yapılaşma teorisi bir yanda yüksek bir genelleme düzeyine sahiptir, öte yandan, ayrıntılı açıklama ve kanıtlardan yoksun olduğu için çürütülmesi zordur. Ancak bu onun en güçlü yanlarından biri olabilir. Modern sosyal teori çok kompleks ve kapsamlı olsa da, Giddens, sosyolojik tartışmayı gerçek toplumsal hayatı akademisyenlerden ziyade sıradan insanların yaşadıkları gibi ele almaya yöneltecek güç ve ikna yeteneğine sahip bir düşünür olarak alınır.

Giddens bu eleştirilerden çoğunu reddeder. O kendini eleştirenlerle nadiren aynı fikirdedir ve daha yeni yazılarında, yapılaşma teorisinin, kamu politikası ve siyasetten cinsellik ve mahremiyete kadar çok daha genel toplumsal sorunları biçimlendirecek kapsam ve güce sahip olduğunu öne sürer. Giddens'ın teorisinin en kuvvetli yanı, bir yanda, onun sosyolojik analizinin yoğun kapsamı ve gücü, öte yandan, dogmatik olmayı reddetmesi ve açık zihinli ve pragmatik olma kararlılığıdır. O toplumu iyileştirmek ve liberal-demokratik değerleri geliştirmek için sosyolojik teoriyi kullanmaya çalışır. O masa başı bir eleştirmen değildir ve Yeni İşçi Partisi hükümetinin politikalarına katkıları İngiliz Başbakan Tony Blair tarafından açıkça kabul edilmektedir. Anthony Giddens'ın geliştirdiği ve Yeni İşçi Partisi'nin benimsediği *Üçüncü Yol* anlayışı yapılaşma teorisinin temel düşüncelerini yansıtır. Tony Blair Yeni İşçi Partisi'ni Eski İşçi Partisi'nin sosyalizmi ve Bayan Thatcher'in radikal Yeni Sağ Hareket'nin aşırılıkları arasında Üçüncü Bir Yol olarak, iki yaklaşımın siyasal dogmatizmine bir alter-

natif olarak, bir yandan sosyal reformlar ve fırsat eşitliğine bağlılığı yansıtan, ancak dogmatik değil pragmatik olmayı amaçlayan bir girişim olarak geliştirmeye çalışmıştır. Anthony Elliot'a göre (2001), Giddens'ın çalışması "toplumsal yeniden-üretim ve siyasal egemenliği analiz edecek kapsamlı bir sosyal teori, eylem ve yapının kompleks örtüşme biçimlerinin güçlü bir yorumunu" sağlamıştır.

AYRICA BAKINIZ

- **YAPISAL-İŞLEVSELCİLİK** –toplumsal yapı ve bireysel eylemi birleştirmeye çalışan pozitivist bir yaklaşım olarak
- **ETNOMETODOLOJİ** ve **SEMBOLİK ETKİLEŞİMCİLİK** –bireysel eylem ve toplumsal yapıyı fenomenolojik bir perspektiften birleştirme girişimleri olarak

OKUMA ÖNERİLERİ

GIDDENS, A. (1984), Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration, Polity Press, Cambridge

GIDDENS, A. (1998), The Third Way: The Renewal of Social Democracy, Polity Press, Cambridge

GIDDENS, A. (2000), The Third Way and its Critics, Polity Press, Cambridge.

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

CRAIB, I. (1992a), *Anthony Giddens*, Routledge.

CRAIB, I. (1992b), *Modern Social Theory: from Parsons to Habermas*, Harvester, Brighton.

GIDDENS, A. (1976), *New Rules of Sociological Method*, Polity Press, Cambridge [*Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları*, Çeviren: Ümit Tatlıcan, Bekir Balkız, Paradigma Yayınları, İstanbul, Mart 2003].

GIDDENS, A. (1979), *Central Problems in Social Theory*, University of California Press [*Sosyal Teorinin Temel Problemleri*, Çeviren: Ümit Tatlıcan, Paradigma Yayınları, Eylül 2005]

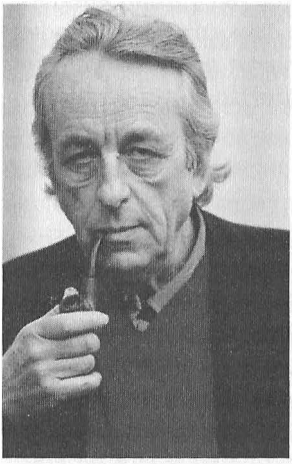
LIVESAY, J. (1989), 'Structuration Theory and the Unacknowledged Conditions of Action Theory', *Culture and Society* 6, 263-292.

Çeviri: **Ümit Tatlıcan**

59

Yapısal Marksizm

Louis Althusser

Batı Marksizmi, 1960'larda Sovyet Rusya'da Joseph Stalin'in uyguladığı ve Doğu Avrupa, Çin ve Asya'da komünizm adı altında ortaya çıkar görünen insanlıktan uzak acımasız diktatörlüklerin zulümlerinin ardından yoğun ve felsefi bir ikilemle yüz yüze geldi. Bu acımasızlık savunulabilir miydi? Marksizm savaş-sonrası toplumda halen bir geleceğe sahip midir? O insanları devrime teşvik edebilir mi, yoksa savaş-sonrası kapitalizm Soğuk Savaş çağında üst ahlâkî zemin kadar ideolojik ve felsefi mücadeleyi de mi kazandı?

Ortodoks Marksizm'in büyüsü altındaki çoğu Marksist yazar Marx'ın erken dönem, daha hümanist yazılarına döndü. 1960'larda Paris'te bir Sosyoloji Profesörü olarak çalışan Louis Althusser gibileri, aksine, savaş-sonrası dönemde daha bilimsel ve yapısalcı bir Marksist analiz önerdiler.

Althusser için, Marksizm sadece siyasal bir ideoloji değildir. O kapitalist bir toplumda işçi sınıfı devrimini geliştirmek ve gerçekleştirmek için siyasal bir strateji sunan devrimci ve bilimsel tarih ve toplum analizidir. Bu yüzden onun amacı, modern Marksizm'i güncelleştirmek ve onu modern Batı toplumunun sorunları ve çatışmalarına uygulamaktır. Althusser bunu yapabilmek için Marksizm'in beş temel kavram temelinde oldukça *yapılaşmış* ve sistematik bir yorumunu geliştirir.

Toplumsal Yapılar ve Toplumsal Pratikler

Althusser üç temel toplumsal yapı (kendi ifadesiyle, 'toplumsal formasyon') belirler: ekonomik, siyasal ve ideolojik. Bu yapılar kendilerine ait belirli özel pratikler ve ilişkilere sahiplerdir.

Göreli Özerklik

Geleneksel Marksizm her zaman sanayi toplumunun biçim ve yön kazanmasında ekonomik faktörlerin önemini vurgularken, Althusser devrimci etkinliğin gelişiminde siyasal ve ideolojik faktörlerin etkisi ve önemini de kabul eder; bunun nedeni bir ölçüde, Sovyet Rusya'da değişime yol açan siyasal devrim ve onun yazdığı dönemde Paris'te öğrencilerin ilham verdiği siyasal etkinliklerdir. Bu yüzden Althusser, nihayetinde 'son örnekte' ekonomik yapı öne çıksa bile, modern toplumdaki siyasal ve ideolojik 'formasyonlar'ın göreli etkiye –veya kendi deyimiyle, göreli özerkliğe– sahip oldukları düşüncesini geliştirmiştir.

Üst-Belirlenim

Althusser sadece ekonomik, siyasal ve ideolojik yapıların göreli özerkliğe sahip olmakla ve birbirleriyle kompleks ilişkiler içinde bulunmakla kalmayıp, aynı zamanda iç çelişkiler ve çatışmalara sahip olduklarını kabul eder. Örneğin, toprak sahibi sınıfların çıkarları ve ihtiyaçlarını sanayiciler ve finans kesiminkilerle veya küçük burjuvalar, yöneticiler, muhasebeciler ve benzeri şekilde kapitalist efendilerine hizmet eden ancak aynı ölçüde kendine has çıkarlara sahip olan kesimlerinkilerle karşılaştırın. Benzer bir işçi sınıfları analizi de proletarya arasında yüksek düzeyde bir iç sınıfsal çatışma ve bölünmenin varlığını gösterecektir; örneğin, vasıflı ve vasıfsız işçiler arasındaki veya sendikalar ve onların dışında kalanlar arasındaki çatışmalar. Bu iç çatışmalar, Althusser'e göre, kişinin (sadece sosyal sınıflar arasındaki değil aynı zamanda kendi içlerindeki) barışı korumak ve açık savaşı önlemek için bir bilirkişi veya polis, yargıç ve jüri olarak davranmak zorunda kalması anlamına gelir.

Devletin ideolojik aygıtları (ISAs)

Geleneksel Marksist kapitalist devlet anlayışına göre, bu devlet sadece kapitalizmin çıkarlarına hizmet eder, yönetici sınıfın emirlerine göre davranır, mülkiyet ve kazancı güvence altına almak için hukuku, kitleleri bastırmak için polis ve orduyu kullanır.

Althusser, devletin kapitalist sınıftan bir ölçüde bağımsız veya göreli özerk bir biçim kazanmakla kalmayıp, kimi durumlarda, sınıf çatışmasını ve tam bir devrimi önleyebilmek için büyük firmalar karşısında işçilerin tarafını tutabileceğini öne sürerek, daha incelikli bir modern devlet yorumu geliştirmiştir. Modern kapitalist devlet, daha etkin biçimde yönetebilmek, gücünü sürdürmek, kitleler tarafından yeniden seçilmek ve güce başvurmak zorunda kalmamak istiyorsa, araya 'ideolojik mesafe' koymak zorundadır. O kapitalizmin 'sözcüsü' olarak anlaşılamaz, aksi takdirde otoritesi ve güvenilirliğini yitirecek ve bizzat devrimin odağı haline gelecek ve yıkılacaktır. Bu nedenle, Althusser için, modern devlet güç kullanarak yönetmez –ancak son analizde güce başvurmak zorundadır. O 'ideolojik olarak' yönetir. O, kapitalizm, kapitalist değerler ve tüketimci hayat tarzının normal, doğal ve nihayetinde ahlâken kabul edilebilir olarak görüldüğü ideolojik ve kültürel bir iklim yaratarak yönetir; burada sosyalist veya komünist alternatiflere karşı mücadele etmek ve gerektiğinde bu mücadele uğrunda ölmek kutsaldır. Althusser'in devlet anlayışı, bu nedenle, kamu hizmetleri, mahkemeler, polis ve ordu yönetimi olarak geleneksel devlet aygıtı anlayışından çok daha geniştir. Onun devlet anlayışı ideolojik ve kültürel aygıtı, kilise, medya, eğitim sistemi, hukuk ve hatta aileyi, kapitalist düşünceler ve değerleri iletmeye ve yaymaya yardımcı olan bütün kurumları kapsar.

Öznenin Ölümü

Althusser'in Marksizm yorumu, bu nedenle, oldukça gelişkin, büyük ölçüde yapısaldır. Bu yaklaşım neredeyse tamamen kapitalist toplumun temel yapılarına, ekonomik, siyasal ve ideolojik formasyonlar arasındaki ilişkilere ve özelde modern kapitalist devletin sınıf çatışmasını –sadece sınıflar arasındaki değil, sınıflar içindeki çatışmaları da– çözme ve azaltmadaki rolüne odaklanır. Onun analizinde, bu yüzden, bireyin rolü veya etkisi bir kenara bırakılır ve dikkate alınmaz. Marx'ın erken dönem bazı yazılarının aksine, Althusser hepimizin tarihsel materyalizmin ürünleri olduğumuz görüşüne sıkıca bağlıdır. Yaşantılarımızı değiştirebileceğimizi düşünebilir, tarihi değiştirebileceğimize inanabiliriz –aslında bu bir yanılsama, kapitalist bir yanılsamadır. Daha ziyade, hepimiz sınıfsal konumumuzun yüklediği roller ve sorumlulukları yerine getiren, tarihsel yazgının iplerinin ucundaki kuklalarız. Althusser için, bu nedenle, özellikle Fransa'da radikal siyasal eylemi teşvik etmek mümkün olsa da, nihayetinde bu tür bir eylem tarihsel değişme üzerinde sadece 'göreli' bir etkiye sahip olacaktır.

KAVRAMSAL GELİŞİM

Althusser'in yapısalcı Marksizmi 1960'ların sonları ve 70'lerde hem ortodoks hem de hümanist Marksizm'e temel bir itiraz olarak uluslararası yaygın kabul ve ilgi gördü. Althusser'in yaklaşımı çoğu Batılı aydını ve özellikle Marksistleri ortodoks Marksizm'in katı determinizminden 'kurtardı' ve onların alternatif Marksist bir çerçevenin bir parçası olarak, ekonomik-olmayan ve özellikle siyasal ve kültürel gelişmeler üzerine analizlerine bir meşruiyet kazandırdı. Yapısal Marksizm, toplumun temel köklerinin değişim talep ettiği 1960'lar ve 70'lerde, Yeşil Sol Hareketten feminist kadın hareketlerine kadar bir protesto hareketleri patlamasına toplumun gözünde bir meşruiyet kazandırdı ve bu gelişimlere ışık tuttu. O Atlantiğin iki yakasındaki aydınlar ve öğrencilere ilham kaynağı oldu ve sosyal bilimler içinde ve dışında önemli empirik araştırmalara yol açtı. Althusser'in çalışması Marksizm'e içkin temel bir paradoksu, yani tarihsel değişmenin nihaî itici gücünün kişisel-olmayan temel ekonomik güçler mi, yoksa sosyal sınıflar olarak bir araya gelmiş sömürülen ve bastırılan insanların devrimci eylemi mi olduğu paradoksunu çözme girişimiydi. Althusser'in sofistike bilimsel Marksizm analizi kesinlikle ilk görüş lehine gelişir, fakat geç kapitalist evrede, öğrenciler, devrimciler ve Komünist Parti'nin çağdaş siyasal eylemleri ancak siyasal düzeyin 'hâkim' olmasıyla mümkün olmuştur. Onun Marx'ın 'erken' ve 'geç' dönem yazıları ayrımı ve özellikle 'üretim tarzı', 'devletin ideolojik aygıtları' ve 'öznenin ölümü' gibi temel kavramları yoğun tartışmalar ve araştırmalara yol açmıştır; ve yapısalcılık Britanya'da Paul Hirst ve Barry Hindess ve Fransa'da Pierre Bourdieau'yü de içeren uluslararası bir harekete dönüşmüştür.

Althusser'in temel argümanına göre, Marx'ın yabancılaşma ve toplumsal aktör üzerine erken dönem yazıları onun düşüncelerinin gelişiminde özel ve gelişmemiş bir evreyi temsil eder ve Marx ancak 1845'ten sonra epistemolojik kopuşu gerçekleştirmiş, tarih ve kapitalizmin analizi için kendi doğru çerçevesini, yeni ve bilimsel bir sorunsal geliştirmiştir. Althusser, insanın tek başına tarihi değiştirebileceği düşüncesine karşı çıkması anlamında hümanizme karşıydı; daha ziyade insanlar tarih *içinde* değişirler ve değişmenin temel güçleri ekonomi ve üstyapı *içindedir*. Bununla beraber Althusser, 'ekonomik determinizm'i, toplumun ekonomik temelinin diğer şeyi belirlediği düşüncesini reddeder ve onun yerine daha kompleks ve çok-değişkenli bir anlayışı, ideolojik, siyasal ve teorik/bilimsel alanların da

rol oynadıkları düşüncesini geçirir. Onlar karşılıklı ilişki içindedirler ve kendi iç çelişkileri ve dinamiklerine sahiplerdir. Ona göre, Marx'ın kendi üstyapı teorisini geliştirecek zamanı yoktu. Modern Marksizm'in rolü bu olacaktır. Ancak Althusser, siyaset ve ideolojinin ekonomik temel ile eşit ağırlığa sahip olduğunu öne sürmez –sadece onlar 'göreli özerkliğe' ve göreli ağırlığa sahiplerdir. Nihayetinde, tüm toplumsal yapı ekonomik altyapıya bağlıdır ve onunla karşılıklı ilişki içindedir ve bu 'nedensel ağırlık' nihayetinde ekonomik değişimdedir.

Bununla beraber, Althusser'in çalışması yoğun, çoğu kez keskin, hatta kişisel eleştiriler almıştır. Bunun nedeni sadece onun yazılarının oldukça kompleks ve okunması çok zor bir yapıda olması değil, ayrıca başkalarına karşı kendini beğenmiş tavrı ve hoşgörüsüzlüğüdür. O sadece Marksizm'i yorumladığını belirtmekle kalmaz, aynı zamanda onun adına konuştuğunu iddia eder ve ana-akım sosyolojiye ve kendisini eleştirmeye ve itiraza yeltenenlere karşı oldukça kırıcıdır.

Ona yöneltilen eleştirilerin bir kısmı felsefî, bir kısmı da ideolojiktir. Felsefî bir düzeyde, onun göreli özerklik kavramı ve sınıf çatışması anlayışı modern kapitalizmin realiteleri hakkında daha sofistike bir analiz ortaya koysa da, onun analizlerinden hareketle bu ilişkilerin gerçekte nasıl işlediklerini, ekonomik, siyasal ve ideolojik yapının nasıl karşılıklı ilişkiler içinde olduğunu, sınıf çatışmasının gerçekte nasıl ortaya çıktığını, bireyin ona nasıl uyum sağladığını açıklamak oldukça zordur.

Bu eleştiri ideolojik bir eleştiriye, 'özne'nin terk edilip insan eyleminin dikkate alınmadığı eleştirisine yol açmış, bu yüzden Althusser toplumsal değişmenin dinamiğinin kaynağını açıklamak için mücadele vermiştir. Eğer değişmenin temel gücü onu sağlamaya ve sürdürmeye çalışan tekil bireyler değilse, o halde nedir? İnsanlar itici güç değillerse, kapitalist sistem kendi sistemsel dinamiğini nasıl geliştirebilir? Ve bu Althusser'in modelinin temel eleştirisi haline gelmiştir: o oldukça yapısal ve mekaniktir. Onun iç içe geçen sistemler düşüncesinde sistem insandışı ve mekanik bir şey olarak görünür. O insan faktöründen ve Marksizm'in 'hümanist' yorumlarının cazibesinden yoksundur.

Nitekim, onun bilimsel bir tarih ve bilgi teorisi olarak yapısalcılık iddiası kendini-yıkımla sonuçlanır. "Her teori kendisinin yargıcıdır" tezinden hareket eden Althusser, "bütün teoriler ve düşüncelerin nihaî testi gerçek dünyadır" fikrine karşı çıkar; her teori kendine ait bir düşünce çerçevesine (onun deyimiyle, bir sorunsala) sahiptir ve bu yüzden sadece kendi koşulları içinde değerlendirilebilir. Teorilerin

sözde gerçek dünyadaki olgular temelinde değerlendirilemeyeceklerini –örneğin, gerçekte bir üretim tarzı veya bir sosyal sınıfı göremesek de, bu kavramları dünyayı anlamak için işe yarar bir biçimde kullanabileceğimizi– öne sürmek anlamlı olsa da, teoriler arasında değerlendirme yapmanın veya onları kendi koşulları dışında eleştirmenin hiçbir yolu olmadığını söylemek anlamsızdır. Bu tespit doğruysa, Althusser yapısalcılığın kaba Marksizm veya hümanizmden üstün olduğunu nasıl iddia edebilir? Yapısalcılar bilimsel ve bilimsel-olmayan teorileri nasıl ayırabilirler? Kesinlikle onun yazıları da diğer bütün yazılar gibi ideolojik değil midir? Althusser, bu problemi, yapısalcılığın ideolojiler-üstü, bir tür üst-bilim olduğunu söyleyerek çözmeye çalışır. Bu –eleştirilerden muaf– entellektüel üstünlük iddiaları başka akademisyenler tarafından büyük ölçüde çürütülmüştür.

Althusser'in teorisi aslında hümanist cazibeden yoksun olması nedeniyle yıkılmıştır. O Doğu Avrupa ve Sovyet Rusya'da sosyalizm adına işlenen zulümler konusunda Batı'da sol radikaller arasında bile hissedilen ahlâkî tepkilerden yoksundur. Hatta o insana-karşı bir ruha sahipmiş ve en kötüsünden Büyük Biradere –insan ruhunun hiçbir rol oynamadığı bir devletçi sosyalizme– taraftarmış gibi görünmektedir.

Althusser çalışmasını bu eleştiriler ışığında gözden geçirir ve aslında insana-karşı ruhtan uzak bir tutum içinde Marksizm'i hümanistlerden kurtarmaya ve onu pratik ve bilimsel bir tarihsel değişme ve insan özgürleşmesi teorisi olarak yeniden kurmaya çalışır. Ancak bu revizyonları yaparken ilk tezi özgünlüğünden, coşku ve tutkusundan çok şey yitirir.

Nihayetinde Althusser'in çalışması Batılı düşünürleri Marksizm'i gözden geçirmeye ve güncelleştirmeye, savaş-sonrası toplum ve post-modern toplumla Marksizm'in ilişkisini kurmaya yöneltme girişimlerinin bir başka örneğidir. Althusser'in tezi bu tür girişimlerin en etkili ve güçlü olanlarından biridir ve 20 yıl sonra günümüzde bile halen tüm sosyal bilimlerdeki araştırmaları biçimlendirmektedir. O günümüzdeki post-modern teorinin post-yapısalcı temalarının çoğunun habercisi olmuş ve hatta 1980'ler ve 90'larda Doğu Avrupa ve Sovyet Rusya'da komünizmin yıkılışı bile Althusser'in yazılarının gücü ve potansiyelini zayıflatmamıştır.

Althusser karısı Hélèn'i öldürdüğünü itirafından ve manik depresif teşhisle bir akıl hastanesine yatırıldıktan kısa bir süre sonra 1990'da ölmüştür. Bununla beraber, onun yazıları 1960'ların sonlarında Fransa'da radikal öğrencilere ilham kaynağı olmuştur ve hatta günümüzde sosyoloji, antropoloji ve felsefe gibi farklı alanlardaki post-modern tartışmanın bir parçasını oluşturmaktadır. O öfke kadar hayranlık da

çekmiştir.

O kendi zamanının kesinlikle en etkili Marksist düşünürü ve belirli bir gelenek içinde çalışan en etkili sosyal teorisyenlerden biriydi.

AYRICA BAKINIZ

- **TARİHSEL MATERYALİZM** –Marx ve Engels'in gerçek düşünceleriyle ilgili olarak
- **GÖRELİ ÖZERKLİK** Althusser'in çalışma arkadaşlarından Nicos Poulantzas'ın yapısal Marksizmine bir örnek olarak
- **ELEŞTİREL TEORİ VE HEGEMONYA** –modern Marksizm'e çok farklı *hümanist* yaklaşımlar olarak
- **MEŞRULAŞTIRMA KRİZİ** –Jürgen Habermas'ın Marksizm'in günümüzdeki gelişimine katkısı olarak

OKUMA ÖNERİSİ

Callinicos, A. *Althusser's Marxism*, Pluto Press, 1976

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

ALTHUSSER, L. (1965), *For Marx*, Penguin Books, 1965 [*Marx İçin*, Çeviren: Işık Ergüden, İthaki Yayınları, İstanbul, Ekim 2002]
ALTHUSSER, L. (1965), *Reading Capital*, New Left Books [*Kapital'i Okumak*, Türkçeleştiren: Celal A. Kanat, Belge Yayınları, Tarihsiz]
ALTHUSSER, L. (1969), *Lenin and Philosophy*, New Left Books [*Lenin ve Felsefe*, Çeviren: Bülent Aksoy, Erol Tulpar, Murat Belge, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989]
ALTHUSSER, L. (1976), *Essays in Self Criticism*, New Left Books [*Özeleştiri Ögeleri*, Türkçesi: Levent Targu, Belge Yayınları, İstanbul, Mart 1991]

SINAV SORULARI

1. "Marx'ın sınıf kavramı ondokuzuncu yüzyıl sanayi kapitalizmini anlamakta yeterli olabilse de, çağdaş sanayi toplumunu anlamak için uygun değildir." Tartışınız. (WJEC Haziran 1986)
2. Sosyologlar gelişmiş sanayi toplumlarında devletin rolünü nasıl tanımlarlar? (AEB Haziran 1985)

Çeviri: **Ümit Tatlıcan**

KAYNAKÇA

AARONOVITCH, S. (1961) The *Ruling Class,* Lawrence & Wishart, London.

ABBOT, P. AND WALLACE, C. (1997) An Introduction to Sociology: Feminist Perspectives, Routledge.

ABRAMS, P. (1968) *The Origins of British Sociology, 1834-1914,* University of Chicago Press, Chicago.

ADORNO, T.W. ET AL. (1950) The Authoritarian Personality, Harper, N. York.

ALBROW, M.C. (1970) *Bureaucracy,* Macmillan, London.

ALEXANDER, J.C. (ED.) (1985) *Neo Functionalism,* Sage.

ALTHUSSER, L. (1965a) *For Marx,* Penguin, Harmondsworth.

ALTHUSSER, L. (1965b) *Reading Capital,* New Left Books, London.

ALTHUSSER, L. (1969) Lenin *and Philosophy,* New Left Books, London.

ALTHUSSER, L. (1976) *Essays in Self-Criticism,* New Left Books, London.

ALTHUSSER, L. (1990) Philosophy and the Spontaneous, Verso.

ALTHUSSER, L. (1993) *The Future Lasts a Long Time,* Chatto & Windus.

AMIN, A. (ED.) (1994) *Post-Fordism: A Reader,* Blackwell, Oxford.

AMIN, S. (1976) *Unequal Development,* Harvester, London.

ANDERSEN, H. AND KASPERSEN, L.B. (EDS.) (2000) *Classical and Modern Social Theory,* Blackwell, Oxford.

ANDERSON, R.J. AND SHARROCK, W.W. *Teaching Papers in Sociology,* Dept of Sociology, University of Manchester/Longman.

ARCHER, M. (1982) 'Morphogenesis vs Structuration', *British Journal of Sociology,* 33, 455-83

ARON, R. (1967) *Eighteen Lectures on Industrial Society,* Weidenfeld & Nicolson, London.

ARONSON, R. (1995) *After Marxism,* Guildford Press.

ATKINSON, J. (1985) The Changing Corporation, in Clutterbuck, D. (ed.), *New Patterns of Work,* Gower.

ATKINSON, J.M. AND HERITAGE, J. (EDS.) (1984) *Structures of Social Action,* Cambridge University Press, Cambridge.

ATKINSON, M. (1971) 'Societal Reactions to Suicide: The Role of Coroners', Cohen, S. (ed.), *Images of Deviance,* Penguin, Harmondsworth.

ATKINSON, P. (1988) 'Ethnomethodology: A Critical Review', *Annual* Review *of Sociology,* 14, 441-65.

BACHRACH, P. AND BARAZ, M.S. (1962) 'The Two Faces of Power', in STANWORTH, M. AND GIDDENS, A. (eds.), *Elites and Power in British Society,*

Cambridge University Press, Cambridge
BAERT, P. (2001) 'Jurgen Habermas,' Ch. ,7, Elliott and Turner (eds.) (2001).
BALDWIN, J. (1986) G.H. Mead: A Unifying Theory of Sociology, Sage.
BARNES, B. (1982) *T.S. Kuhn and the Social Sciences*, Macmillan, London.
BARNET, F.J. AND MULLER, R.E. (1975) *Global Reach*, Jonathan Cape, London.
BARRATT, M. (1980) *Women's Oppression Today*, New Left Books, London.
BARRET, M. AND PHILLIPS, A (EDS.) (1992) *Destabilizing Theory: Contemporary Feminist Debates*, Polity Press, Cambridge.
BAUDR1LLARD, J. (1975) *The Mirror of Production* [1973], Telos Press.
BAUDR1LLARD, J. (1983) *Simulations*, Semiotext (e).
BAUDR1LLARD, J. (1986) *America*, Verso.
BAUDR1LLARD, J. (1990) *Seduction*, Macmillan.
BAUDR1LLARD, J. (1993) Symbolic Exchange and Death, Sage.
BAUDR1LLARD, J. (1994a) *The Illusion of the End*, Polity Press, Cambridge.
BAUDR1LLARD, J. (1997) Fragments: Cool Memories III, Verso.
BAUDRILLARD, J. (1994b) *Simulacra and Simulation*, University of Michigan Press.
BAUDRILLARD, J. (1995) *The Gulf War Did Not Take Place*, Power Publications.
BECK, U. (1985) *Ecological Politics in the Age of Risk*, Polity Press, Cambridge.
BECK, U. (1992) Risk Society: Towards a New Modernity, Sage, London.
BECK, U. (1997) The Reinvention of Politics: Rethinking Modernity in the Global Social Order, Polity Press, Cambridge.
BECK, U. (1999) *World Risk Society*, Polity Press, Cambridge.
BECKER, H. (1974) 'Labelling Theory Reconsidered', ROCK, P. AND MCLNTOSH, M. (eds.), Deviance *and Social Control*, Tavistock, London.
BECKER, H.S. (1963) *Outsiders*, Free Press, New York.
BEECHEY, V. (1986) 'Women and Employment in Contemporary Britain', BEECHEY, V. AND WHITELEY, E. (eds.), *Women in Britain Today*, Open University Press, Milton Keynes.
BEECHEY, V. AND DONALD, J. (EDS.) (1985) *Subjectivity and Social Relations*, Open University Press, Milton Keynes.
BELL, D. (1960) *The End of Ideology*, Free Press, New York.
BELL, D. (1974) The Coming of Post Industrial Society, Heinemann, London.
BELL, D. (1979) The Cultural Contradictions of Capitalism, Heinemann, London.
BELL, D. (1981) *The Crisis in Economic Theory*, Basic Books, New York.
BELL, D. (1987) Future Society, *New Society* 18 December.
BELL, D. (1995) *Communitarianism and its Critics*, Clarendon Press, Oxford.
BELL, D. (ED.) (1969) *Towards the Year 2000*, Houghton Mifflin, Boston.
BENNETT, A. (1999) 'Sub-cultures or Neo Tribes? Rethinking the Relationship between Youth, Style and Musical Taste', *Sociology*, 33(3).
BENNETT, J. AND GEORGE, S. (1987) *The Hunger Machine*, Polity Press, Cambridge.
BENSON, D. AND HUGHES, J. (1983) *The Perspective of Ethnomethodology*, Longman, London.

BENTON, T (2000) 'Louis Althusser', Ch. 14, Part II, ANDERSEN AND KASPERSEN (eds.) (2000).
BENTON, T. (1984) The Rise and Fall of Structural Marxism, Macmillan.
BENTON, T. (1998) Louis Althusser, Ch. 14 in Stones (ed.) (1998).
BERGER, P. AND LUCKMAN, T. (1967) *The Social Construction of Reality*, Penguin, Harmondsworth.
BERGER, P. AND LUCKMANN, T. (1969) 'The Sociology of Religion and Sociology of Knowledge', ROBERTSON, R. (ed.), *The Sociology of Religion*, Penguin, Harmondsworth.
BERNSTEIN, B.B. (1961) 'Social Class and Linguistic Development - A Theory of Social Learning', HALSEY, A.H, FLOUD, J. AND ANDERSON, C.A. (eds.), *Education, Economy and Society*, Free Press, New York.
BERNSTEIN, B.B. (1970) 'A Sociolinguistic Approach to Social Learning", WORSLEY, P. (ed.), *Modern Sociology Introductory Readings*, Penguin, Harmondsworth.
BERNSTEIN, B.B. (1971) 'Education Cannot Compensate for Society', DOGIN, B.R., DALE, I.R., ESLAND, G.M. AND SWIFT, D.F. (eds.), *School and Society*, Routledge & Kegan Paul, London.
BERNSTEIN, B.B. (1971-90) *Class, Codes and Control*, Vols 1-4, Routledge & Kegan Paul, London.
BERNSTEIN, J. (1994) The Frankfurt School Critical Assessments, Routledge.
BETTERTON, R. (1987) *Looking On*, Pandora, London. BIRKE, L. (1986) *Women, Feminism and Biology*, Wheatsheaf, Brighton.
BIRKE, L. (1986) *Women, Feminism and Biology*, Wheatsheaf, Brighton.
BLAU, P.M. (1963) *The Dynamics of Bureaucracy*, University of Chicago Press, Chicago.
BLAUNER, R. (1964) *Alienation and Freedom*, University of Chicago Press, Chicago.
BOCOCK, R. (1986) *Hegemony*, Tavistock, London.
BODEN, D. (1990) 'People are Talking: Conversational Analysis and Symbolic Interaction', BECKER, H. AND MCCALL, M. (eds.), *Symbolic Interactionism and Cultural Studies*, Chicago University Press, Chicago.
BODEN, D. AND ZIMMERMAN, D. (EDS.) (1991) Talk and Social Structure: Studies in Ethnomethodology and Conversation Analysis, Polity Press, Cambridge.
BOTTOMORE, T. AND BRYM, R. (EDS.) (1989) *The Capitalist Class*, Wheatsheaf.
BOTTOMORE, T.B. (1965) *Classes in Modern Society*, Penguin, Harmondsworth.
BOTTOMORE, T.B. (1966) *Elites and Society*, Penguin, Harmondsworth.
BOTTOMORE, T.B. (1984) *The Frankfurt School*, Tavistock, London.
BOTTOMORE, T.B. AND RUBEL, M. (eds.) (1961) *Karl Marx: Selected Writings*, Penguin, Harmondsworth.
BOUCHIER, D. (1983) *The Feminist Challenge*, Macmillan.
BOWLES, S. AND GINTIS, H. (1976) *Schooling in Capitalist America*, Routledge &C Kegan Paul, London.

BOX, S. (1971) *Deviance, Reality and Society,* Rinehart 8c Winston, London.
BRADLEY, D. AND WILKIE, R. (1974) *The Concept of Organisations,* Blackie & Sons Ltd, Glasgow.
BRANDT, W. ET AL. (1980) North-South: A Programme For Survival, Pan, London.
BRAVERMAN, H. (1974) *Labor and Monopoly Capital,* Monthly Review Press, New York.
BRIERLEY, P. (1991) *'Christian' England,* MARCEurope, London.
BRIERLY, P. AND LONGLEY, D. (EDS.) (1991) *UK Christian Handbook 1992/1993 edition,* Marc.
BRONNER, S.E. (1996) *Of Critical Theory and its Theorists,* Blackwell, Oxford.
BROWN, C.H. (1979) *Understanding Society,* John Murray, London.
BRUCE, S. (1995) *Religion in Modern Britain,* Oxford University Press, Oxford.
BRYANT, C. (1986) 'What is Positivism', *Social Studies Review,* January.
BURGESS, E. (1925) 'The Growth of the City', R.E. PARK AND E. BURGESS, *The City,* University of Chicago Press, Chicago.
BURNS, E. (1966) *Introduction To Marxism,* Lawrence & Wishart, London.
BURNS, T. (1986) *Erving Goffman,* Tavistock, London.
BURNS, T. AND STALKER, G.M. (1966) *The Management of Innovation,* Tavistock, London.
BUTLER, D. AND KAVANAGH, D. (1997) *The British General Election of 1997,* Macmillan, Basingstoke.
CALLINICOS, A. (1976) *Althusser's Marxism,* Pluto Press, London.
CALLINICOS, A. (1983) *The Revolutionary Ideas of Karl Marx,* Pluto Press, London.
CALLINICOS, A. (1989) 'Introduction: Analytical Marxism', CALLINICOS, A. (ed.), *Marxist Theory,* Oxford University Press, Oxford.
CALLINICOS, A. (1999) *Social Theory: A Historical Introduction,* Polity Press, Cambridge.
CAREW HUNT, R.N. (1950) *The Theory and Practice of Communism,* Penguin, Harmondsworth.
CARRIGAN, T, CONNELL, B. AND LEE, J. (1985) 'Towards a New Sociology of Masculinity', *Theory and Society,* 14, 551-604.
CARVER, T. (1981) *Engels,* Oxford University Press, Oxford.
CASANOVA, J. (1994) *Public Religions in the Modern World,* University of Chicago Press, Chicago.
CASTELLS, M. (1977) *The Urban Question,* Edward Arnold, London.
CASTELLS, M. (1978) *City, Class and Power,* Macmillan, London.
CASTELLS, M. (1983) *The City and the Grassroots,* Edward Arnold, London
CASTELLS, M. (1996) The Information Age: Economy, Society and Culture. Vol. I: The Rise of Network Society, Blackwell, Oxford; 2nd edn, 2000.
CASTELLS, M. (1997) The Information Age: Economy, Society and Culture. Vol. II: The Power of Identity, Blackwell, Oxford.
CASTELLS, M. (1998) The Information Age: Economy, Society and Culture. Vol. III: End of Millennium, Blackwell, Oxford.

CASTELLS, M. (2002) *Information Society and Welfare State,* Open University Press, Milton Keynes.
CHAKVER, J. (1982) *Feminism,* J.M. Dent, London.
CHALMERS, A.F. (1982) *What is This Thing Called Science?,* Open University Press, Milton Keynes.
CHARVER, J. (1982) *Feminism,* J.M. Dent, London.
CHRYSSIDES, G. (1994) Britain's Changing Faiths: Adaptation in a New Environment, in Parsons, G. (ed.), *The Growth of Religious Diversity in Britain from 1945,* Routledge, London.
CICOUREL, A. (1964) *Method and Measurement in Sociology,* Free Press, New York.
CICOUREL, A. (1976) The Social Organisation of Juvenile Justice, Heinemann, London.
CIXOUS, C. (1981) 'The Laugh of the Medusa', MARKS, E. AND DE COURTIVRON, I. (eds.). *New French Feminisms,* Schocken Books, New York.
CLARKE, E. AND LAWSON, X. (1985) *Gender: An Introduction,* University Tutorial Press Slough.
CLAYMAN, S.E. (1993) 'Booing: The Anatomy of a Disaffiliative Response', *American Sociological Review,* 58,110-50.
COCKBURN, C. (1977) *The Local State,* Pluto, London.
COHEN, S. (ED.) (1971) *Images of Deviance,* Penguin, Harmondsworth.
COMMUNITY DEVELOPMENT PROJECT (1977) *Building the Ghetto,* CDP Interproject Editorial Team.
COMTE, A. (1838) The Positive Philosophy of Auguste Comte, Bell, London [1896].
COMTE, A. (1877) *Cours de Philosophie Positive* [1830-42], Baliere & Sons, Paris.
COMTE, A. (1975-77) *Systeme dePolitique Positive* [1848-54], Longmans, Green & Co, London.
CONNELL, R. (1995) *Masculinities,* Polity Press, Cambridge.
COOK, G. (1993) George Herbert Mead: The Making of a Social Pragmatist, University of Illinois Press.
COSER, L. (1956) *The Functions of Social Conflict,* Free Press, New York.
CRAIB, I. (1992a) *Anthony GIDDENS,* Routledge.
CRAIB, I. (1992b) *Modern Social Theory from Parsons to Habermas,* Harvester Wheatsheaf, Brighton.
CROMPTON, R. AND JONES, G. (1984) *White Collar Proletariat,* Macmillan, London.
CROSSMAN, R. (1977) *The Diaries of a Cabinet Minister,* Hamish Hamilton and Jonathan Cape, London.
CROTHERS, C. (1987) *Robert K. Merton,* Tavistock, London
CROZIER, M. (1964) *The Bureaucratic Phenomenon,* Tavistock, London.
CUFF, E.C., SHARROCK, W.W. AND FRANCIS, D.W. (1998) *Perspectives in Sociology,* 4th edn, Routledge.
DAHL, R.A. (1961) *Who Governs?,* Yale University Press, New Haven.

DAHRENDORF, R. (1959) *Class and Class Conflict in an Industrial Society*, Routledge & Kegan Paul, London.
DAHRENDORF, R. (1967) *Society and Democracy in Germany*, Weidenfeld & Nicolson, London.
DAHRENDORF, R. (1975) *The New Liberty*, Routledge & Kegan Paul, London.
DAHRENDORF, R. (1979) *Life Chances*, Routledge & Kegan Paul, London.
DAVIES, J. (1972) *The Evangelistic Bureaucrat*, Tavistock, London.
DAVIS, K. AND MOORE, W.E. (1967) 'Some Principles of Stratification', BENDIX, R. AND LIPSET, S.M. (eds.), *Class Status and Power*, Routledge & Kegan Paul, London.
DEARLOVE, J. AND SAUNDERS, P. (1984) *Introduction to British Politics*, Polity Press, Cambridge.
DELAMONT, S. (1980) *Sociology of Women*, Heinemann, London.
DENZIN, N. (1992) Symbolic Interactionism and Cultural Studies: The Politics of Interpretation, Blackwell, Oxford.
DEX, S. AND MCCULLOCK, A. (1997) Flexible Employment: The Future of Britain's Jobs, Macmillan.
DITTON, J. (ed.) (1980) *The View From Goffman*, Macmillan, London.
DJILAS, M. (1957) *The New Class*, Thames & Hudson, London.
DOUGLAS, J.D. (1967) *The Social Meanings of Suicide*, Princeton University Press, Princeton.
DOUGLAS, J.W.B. (1964) *The Home and the School*, MacGibbon & Kee, London.
DOYAL, L. with PENNELL, I. (1979) *The Political Economy of Health*, Pluto, London.
DUNLEAVY, P. (1980) *Urban Political Analysis*, Macmillan, London.
DURKHEIM, E. (1951) *Suicide: A Study in Sociology* [1897], Free Press, Glencoe.
DURKHEIM, E. (1954) *The Elementary Forms of Religious Life* [1912], Allen & Unwin, London.
DURKHEIM, E. (1958) *The Rules of Sociological Method* [1895], Free Press, Glencoe.
DURKHEIM, E. (1960) *The Division of Labour in Society* [1893], Free Press, Glencoe
DYE, T.R. (1979) *Who's Running America?*, Prentice Hall, Englewood Cliffs.
ELDRIDGE, J. (1983) *C. Wright Mills*, Tavistock, London.
ELLIOT, G. (1987) Althusser: The Detour of Theory, Verso.
ELLIOTT, A. (2001) 'Anthony GIDDENS', Ch. 26, ELLIOTT AND TURNER (eds.) (2001).
ELLIOTT, A. AND TURNER, B.S. (EDS.) (2001) *Profiles in Contemporary Social Theory*, Sage, London.
ENGELS, E (1959) *Anti Duhring*, Foreign Languages Publishing House, Moscow [1877/78].
ENGELS, R (1845) The Condition of the Working Class in England, Blackwell, Oxford.
ENGELS, R. (1884) *The Origins of the Family, Private-Property and the State*,

International Publishers, New York [1884].
ETZIONI, A. (1964) *Modern Organisations*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs.
FALK, W. AND ZHAO, S. (1990) 'Paradigms, Theories and Methods in Contemporary Rural Sociology: A Partial Replication', *Rural Sociology*, 54, 587-600.
FALUDI, S. (1992) Backlash: The Undeclared War against Women, Chatto & Windus.
FEYERABEND, P. (1975) *Against Method*, New Left Books, London.
FILDES, S. (1985) 'Women and Society', HARALAMBOS, M. (ed.) *Developments in Sociology*, Vol. I, pp. 109-39, Causeway Press, Ormskirk.
FILDES, S. (1988) Gender, in Haralambos, M. (ed.). *Developments in Sociology*, Vol. 4 pp. 111-36, Causeway Press, Ormskirk.
FILLINGHAM, L.A. (1993) *Foucault for Beginners*, Writers & Readers.
FINE, G.A. (1992) 'Agency, Structure and Comparative Contexts: Towards a Synthetic Interactionism', *Symbolic Interaction*, 15, 87-107.
FINE, G.A. (1993) 'The Sad Demise, Mysterious Disappearance and Glorious Triumph - of Symbolic Interactionism', *Annual Review of Sociology*, 19, 61-87.
FIRESTONE, S. (1972) *The Dialectic of Sex*, Paladin, London.
FOSTER-CARTER, A. (1985) *The Sociology of Development*, Causeway Press, Ormskirk.
FOUCAULT, M. (1965) Madness and Civilization: A History of Insanity in the Age of Reason [1961], Pantheon Books, New York.
FOUCAULT, M. (1971) The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences [1966], Pantheon Books, New York.
FOUCAULT, M. (1972) *The Archaeology of Knowledge* [1969], Pantheon Books, New York.
FOUCAULT, M. (1973) The Birth of the Clinic: An Archaeology of Medical Perception [1963], Pantheon Books, New York.
FOUCAULT, M. (1977a) *Discipline and Punish: The Birth of the Prison* [1975], Pantheon Books, New York.
FOUCAULT, M. (1977b) Language, Counter-Memory, Practice: Selected Essays and Interviews by Michel Foucault. (Ed. D.F. Bouchard), Cornell University Press.
FOUCAULT, M. (1978) *The History of Sexuality. Vol. I: An Introduction* [1976], Pantheon Books, New York.
FOUCAULT, M. (1980) Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977 (Gordon, C. ed.), Pantheon Books, New York.
FOUCAULT, M. (1989) *Foucault Live (Interviews 1066-1084)* (Lotringer, S. ed.) Semoiotext(e), New York.
FRANK, A. (1980) *Crisis in the World Economy*, Heinemann, London.
FRANK, A.G. (1969a) Latin *America: Underdevelopment or Revolution?* Monthly Review Press, New York.
FRANK, A.G. (1969b) *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*, Monthly Review Press, New York.

FRANK, A.G. (1971) *Sociology of Development and Underdevelopment*, Monthly Review Press, New York.
FRANK, A.G. (1981) *Crisis in the Third World*, Heinemann, London.
FRIEDEN, B. (1963) *Feminine Mystique*, W.W. Norton. V.
FRIEDRICHS, R. (1970) *A Sociology of Sociology*, Free Press, New York.
FRISBY, D. (1984) *Georg Simmel*, Tavistock, London.
FRISBY, D. (1994) *Georg Simmel: Critical Assessments*, Routledge. GANS, H. (1962) *The Urban Villagers*, Free Press, Illinois.
GANS, H. (1968) Urbanism and Suburbanism as-Ways of Life, in Pahl, R.E. [ed.), *Readings in Urban Sociology*, Pergamon Press, Oxford.
GARFINKEL, H. (1967) *Studies in Ethnomethodology*, Prentice Hall, Englewood Cliffs.
GARRETT, S. (1987) *Gender*; Tavistock, London.
GAVRON, H. (1966) *The Captive Wife*, Routledge & Kegan Paul, London.
GEORGE, S. (1972) *How the Other Half Dies*, Penguin, Harmondsworth.
GERSHUNY, J. (1978) *After Industrial Society*, Macmillan, London.
GIBBONS, D.C. AND JONES, J.K. (1975) *The Study of Deviance*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, NJ.
GIDDENS, A. (1976) *New Rules of Sociological Method*, Polity Press, Cambridge.
GIDDENS, A. (1978) *Durkheim*, Fontana, Glasgow.
GIDDENS, A. (1981) Contemporary Critique of Historical Materialism, Macmillan, London.
GIDDENS, A. (1984) *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*, Polity Press, Cambridge. GIDDENS, A. (1989) *Sociology*, Polity Press, Cambridge.
GIDDENS, A. (1990) *The Consequences of Modernity*, Polity Press, Cambridge and Stanford University Press, Palo Alto. GIDDENS, A. (1992) *The Transformation of Intimacy, Sexuality, Love and Eroticism in Modern Society*, Polity Press, Cambridge.
GIDDENS, A. (1997) *Sociology*, Polity Press, Cambridge.
GIDDENS, A. (1998) The Third Way: The Renewal of Social Democracy, Polity Press, Cambridge.
GIDDENS, A. (2000) *The Third Way and its Critics*, Polity Press, Cambridge.
GIDDENS, A. ET AL. (EDS.) (1994) *The Polity Reader in Gender Studies*, Polity Press, Cambridge.
GILMORE, D.D. (1990) Manhood in the Making: Cultural Concepts of Masculinity, Yale University Press, New Haven.
GLOCK, C.Y. AND STARK, R. (1965) *Religion and Society in Tension*, Rand McNally, Chicago.
GOFFMAN, E. (1956) The Presentation of Self in Everyday Life, Penguin, Harmondsworth
GOFFMAN, E. (1961a) *Asylums*, Penguin, Harmondsworth.
GOFFMAN, E. (1961b) *Encounters*, Penguin, Harmondsworth.
GOFFMAN, E. (1963), Behaviour in Public Places.

GOFFMAN, E. (1968) *Stigma* [1961], Penguin, Harmondsworth.
GOFFMAN, E. (1970) *Strategic Interaction,* Blackwell, Oxford.
GOFFMAN, E. (1974) *Frame Analysis,* Harper, New York.
GOFFMAN, E. (1979) *Gender Advertisements,* Macmillan, London.
GOFFMAN, E. (1981) *Forms of Talk,* University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
GOLDBERG, S. (1977) *The Inevitability of Patriarchy,* Temple Smith, London.
GOLDTHORPE, J.E. (1984) *The Sociology of the Third World,* CUP, Cambridge.
GOLDTHORPE, J.H. AND LOCKWOOD D. *ET AL.* (1980) *Social Mobility and Class Structure in Modern Britain,* Clarendon Press, Oxford.
GOLDTHORPE, J.H., LLEWELLYN, C. AND PAYNE, C. (1980) *Social Mobility and Class Structure in Modern Britain,* Clarendon Press, Oxford.
GOLDTHORPE, J.H., LOCKWOOD, D., BECHHOFER, E. AND PLATT, J. (1968) *The Affluent Worker,* Cambridge University Press, Cambridge.
GOULDNER, A.W. (1954) *Patterns of Industrial Bureaucracy,* Free Press, Glencoe.
GOVE, W.R. (1975) *The Labelling of Deviance,* Sage, Beverley Hills.
GRAMSCI, A. (1971) *Selections from the Prison Notebooks,* New Left Books, New York.
GRAY, T. (1996) The Political Philosophy of Herbert Spencer: Individualism and Organicism, Avebury, Brookfield, VT.
GRAY, X (1992) Men are from Mars, Women are from Venus, Thorsons.
GREER, G. (1971) *The Female Eunuch,* Paladin, London. GREER, G. (2000) *The Whole Woman,* Anchor.
HABERMAS, J. (1963) *Theory and Practice,* Heinemann, London.
HABERMAS, J. (1968) *Knowledge and Human Interest,* Heinemann, London.
HABERMAS, J. (1970) *Towards a Rational Society,* Heinemann, London.
HABERMAS, J. (1973) *Legitimation Crisis,* Heinemann, London.
HABERMAS, J. (1982) *The Theory of Communicative Action,* Suhrkamp, Frankfurt.
HABERMAS, J. (1997) Between Facts and Norms; Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy, Polity Press, Cambridge.
HABERMAS, J. C1979) Communication and the Evolution of Society, Heinemann, London.
HADDON, R. (1970) 'A Minority in a Welfare State Society', *New Atlantis,* Vol. 2.
HALL, S. (ED.) (1997) Representation; Cultural Representations and Signifying Practices, Sage, London.
HALL, S. AND DU GAY, P. (EDS) (1996) *Questions of Cultural Identity,* Sage, London.
HALL, S. AND JEFFERSON, T. (EDS.) (1976) Resistance through Rituals: Youth Cultures in Modern Britain, Hutchinson, London.
HALL, S. *ET AL.* (1982) *The Empire Strikes Back,* Hutchinson, London.
HALL, S., CRITCHER, C, JEFFERSON, T., CLARKE, J. AND ROBERS, B. (1978) *Policing the Crisis, Mugging the State and Law and Order,* Macmillan, London.

HAMILTON, P. (1983) *Talcott Parsons*, Tavistock, London.
HAMILTON, P. (1992) George Herbert Mead: Critical Assessments, Routledge.
HARALAMBOS, M. AND HOLBORN, M. (2000) *Sociology Themes and Perspectives*, 5th edn, Causeway Press, Ormskirk.
HARGREAVES, D.H. ET AL. (1975) *Deviance in Classrooms*, Routledge & Kegan Paul, London.
HARRINGTON, M. (1963) *The Other America: Poverty in the USA*, Penguin, Harmondsworth.
HARRIS, N. (1986) *The End of the Third World*, Penguin, Harmondsworth.
HARRISON, P. (1981) *Inside the Third World*, Penguin, Harmondsworth.
HASTE, H. (1993) *The Sexual Metaphor*, Harvester Wheatsheaf, Hemel Hempstead.
HAYTER, T. (1971) *Aid as Imperialism*, Penguin, Harmondsworth.
HAYTER, T. (1981) *The Creation of World Poverty*, Pluto, London.
HAYTER, X (1985) *Aid: Rhetoric and Reality*, Pluto, London.
HERBERG, W. (1960) *Protestant-Catholic-Jew*, Anchor Books, New York.
HERITAGE, J. AND GREATBATCH, D. (1986) 'Generating Applause: A Study of Rhetoric and Response in Party Political Conferences', *American Journal of Sociology*, 92, HO-57.
HERTZ, N. (2002) The Silent Takeover: Global Capitalism and the Death of Democracy, Arrow Books.
HEWITT, C.J. (1974) Elites and the Distribution of Power in British Society, STANWORTH, P. AND GIDDENS, A. (EDS.), *Elites and Power in British Society*, Cambridge University Press, Cambridge.
HILBERT, R.A. (1990) 'Ethnomethodology and the Micro Macro Order', *American Sociological Review*, 55, 794-808.
HOLLINGER, D. (1980) 'T.S. Kuhn's Theory of Science and Its Implications for History', GUTTING, G. (ED.), *Paradigms and Revolutions*, Notre Dame University Press, Notre Dame.
HORKHEIMER, M. (1937) *Traditional and Critical Theory*, Fischer, Frankfurt.
HORKHEIMER, M. (1972) *Traditional and Critical Theory*, Herder & Herder, New York.
HUSSERL, E. (1901) *Logical Investigations*, Routledge & Kegan Paul, London [1970].
HUSSERL, E. (1913) Ideas for a Pure Phenomenology and Phenomenological Philosophy, Macmillan, New York.
HUSSERL, E. (1936) The Crisis of the European Sciences and Transcendental Phenomenology, N.W. University Press, Illinois.
ILLICH, I. (1970) *Celebration of Awareness*, Calder & Boyars, London.
ILLICH, I. (1973) *Deschooling Society*, Penguin, Harmondsworth.
ILLICH, I. (1973) *Tools For Conviviality*, Calder & Boyars, London.
ILLICH, I. (1975) *Medical Nemisis*, Calder & Boyars, London.
ILLICH, I. (1977) *Disabling Professions*, M. Boyars, London.
ILLICH, I. (1981) *Shadowing Work*, M. Boyars, London.
ILLICH, I. (1983) *Gender*, M. Boyars, London.

JEFFERSON, G. (1984) 'On the Organization of Laughter in Talk about Troubles', ATKINSON, J.M. AND HERITAGE, J. (EDS.), *Structures of Social Action,* Cambridge University Press, Cambridge.
JENCKS, C (1973) *Inequality,* Penguin, Harmondsworth.
JESSOP, B. (1985) *Nicos Poulantzas,* Macmillan, London.
JESSOP, B. (1994) The Transition to Post Fordism and the Schumpeterian Welfare State, BURROWS, R. AND LOODER, B. (EDS.), *Towards a Post Fordist Welfare State,* Routledge.
JESSOP, B. (1998) Karl Marx, Ch. 1, STONES (ED.) (1998).
JOLL, J. (1977) *Antonio Gramsci,* Fontana, London.
JONES, P. (1985) *Theory and Method in Sociology,* University Tutorial Press, Slough.
KARABEL, J. AND HALSEY, A.H. (EDS.) (1977) *Power and Ideology in Education,* Oxford University Press, New York.
KEDDIE, N. (1973) Tinker Tailor - The Myth of Cultural Deprivation, Penguin, Harmondsworth.
KELLNER, D. (1989) Jean Baudrillard: From Marxism to Post Modernism and Beyond, Polity Press, Cambridge.
KELLNER, P. AND CROWTHER HUNT, LORD (1980) *The Civil Servants: An Inquiry into Britain's Ruling Class,* Macdonald, London.
KELLY, M.R. (1989) 'Alternative Forms of Work Automation under Programmable Automation', WOOD S. (ED.), *The Transformation of Work,* Unwin Hyman.
KEPEL, G. (1994) The Revenge of God: The Resurgence of Islam, Christianity and Judaism in the Modern World, Polity Press, Cambridge.
KERR, C. ET AL. (1960) Unions, Management and the Public, Heinemann, London.
KERR, C. ET AL. (1962) Industrialism and Industrial Man, Heinemann, London.
KERR, C. ET AL. (1964) Labor and Management in Industrial Society, Anchor Books, New York.
KERR, C. *ET AL.* (1969) *Marshall, Marx and Modern Times,* Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
KERR, C. ET AL. (1983) The future of Industrial Society: Convergence or Continued Diversity, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
KETTLER, D. (1986) *Karl Mannheim,* Tavistock, London.
KNIGHTS, D. *ET AL.* (EDS) (1985) 'Job Redesign', *Society Today/New Society,* 8 November.
KRAMARAE, C. AND TREICHLER, P. (1985) *A Feminist Dictionary,* Pandora, London.
KUHN, T.S. (1957) *The Copernican Revolution,* Harvard University Press, Cambridge.
KUHN, T.S. (1962/1970) *The Structure of Scientific Revolutions,* Chicago University Press, Chicago.
KUHN, T.S. (1977) *The Essential Tension,* University of Chicago Press, Chicago.
KUHN, T.S. (1978) *Black Body Theory and the Quantum Discontinuity,* Oxford

University Press, New York.
KUMAR, K. (1978) Prophecy and Progress: The Sociology of Industrial and Post Industrial Society, Penguin, Harmondsworth.
LABOR, W. (1973) The Logic of Non-Standard English, in KELLIE, N. (ED.), Classroom Knowledge, in Young, M. (ed.), *Tinker, Tailor: The Myth of Cultural Deprivation*, Penguin, Harmondsworth.
LACLAU, E. (1977) *Politics and Ideology in Marxist Theory*, New Left Books, London.
LANE, D. (1970) *Politics and Society in the USSR*, Weidenfeld & Nicolson, London.
LASH, S. AND URRY, J. (1987) *The End of Organised Capitalism*, Polity Press, Cambridge.
LAYDER, D. (1997) Modern Social Theory, Key Debates and New Directions, UCL Press.
LAYDER, D., ASTON, D. AND SUNG, J. (1991) 'The Empirical Correlates of Action and Structure: The Transition from School to Work', *Sociology* 25, 447-64.
LEE, M. (1993) *Consumer Culture Reborn*, Routledge.
LEMANN, H. AND ROTH, G. (1993) *Weber's Protestant Ethic: Origins, Evidence, Context*, German Historical Institute.
LEWIS, O. (1951) *Life in a Mexican Village: Tepotzlan Restudied*, University of Illinois Press, Urbana.
LEWIS, O. (1959) Five Families: Mexican Case Studies in the Culture of Poverty, Basic Books, New York.
LEWIS, O. (1964) *Children of Sanchez*, Penguin, Harmondsworth.
LEWIS, O. (1968) *La Vida*, Seeker & "Warburg, London.
LEWIS, O. (1977) *Four Men, Four Women and Neighbours*, University of Illinois Press, Urbana.
LIPSET, S.M., TROW, M. AND COLEMAN, J. (1956) *Union Democracy*, Free Press, Glencoe.
LLOYD, B. AND ARCHER, J. (1982) *Sex and Gender*, Penguin, Harmondsworth.
LOADER, C. (1985) *The Intellectual Development of Karl Mannheim*, Cambridge University Press, Cambridge.
LOCKWOOD, D. (1958) *The Blackcoated Worker*, Allen & Unwin, London.
LOCKWOOD, D. (1975) 'Sources of Variation in Working Class Images of Society', BULMER, M. (ed.) *Working Class Images of Society*, Routledge & Kegan Paul, London.
LTVESAY, J. (1989) 'Structuration Theory and the Unacknowledged Conditions of Action Theory', *Culture and Society* 6, 263-92
LUKES, S. (1972) *Emile Durkheim, His Life and Work*, Allen & Unwin, London.
LUKES, S. (1974) *Power: A Radical View*, Macmillan, London. LYOTARD, J.F. (1979) *The Post Modern Condition*, Manchester University Press, Manchester.
LUND, P. (1978) *Ivan Illich and His Antics*, SLD, Denby Dale, England.
LYOTARD, J.F. (1983) *The Differend: Phases in Dispute* (trans. G. Van den

Abeele), Manchester University Press, Manchester.
LYOTARD, J.F. (1992) *The Postmodern Explained to Children*, Turnaround, London.
LYOTARD, J.F. (1995) *Toward the Postmodern*, New Jersey Humanities Press.
MILIBAND, R. (1969) *The State in Capitalist Society*, Weidenfeld & Nicolson, London.
MACCOBY, E.E. AND JACKLIN, C.N. (1974) *The Psychology of Sex Differences*, Stanford University Press.
MACRAE, D. (1974) *Weber*, Fontana, London.
MAGEE, B. (1973) *Karl Popper*, Fontana, London.
MAINES, D.R. AND MORRIONE, T.J. (1990) 'On the Breadth and Relevance of Blumer's Perspective: Introduction to his Analysis and Industrialization', BLUMER, H. (ED.), *Industrialization as an Agent of Social Change: A Critical Analysis*, Aldine de Gruyter, New York.
MANN, P (1965) *An Approach to Urban Sociology*, Routledge & Kegan Paul, London.
MANNHEIM, K. (1929) *Ideology and Utopia*, Routledge & Kegan Paul, London [1960].
MANNHEIM, K. (1940) *Man and Society in an Age of Reconstruction*, Routledge & Kegan Paul, London.
MANNHEIM, K. (1950) *Freedom, Power and Democratic Planning*, Routledge &Kegan Paul, London.
MANNHEIM, K. (1952) Essays on the Sociology of Knowledge, OUP, London.
MANNING, P. (1992) *Erving Goffman and Modern Sociology*, Polity Press, Cambridge.
MARCUSE, H. (1955) *Eros and Civilisation*, Beacon Press, Boston.
MARCUSE, H. (1964) *One Dimensional Man*, Routledge & Kegan Paul, London.
MARCUSE, H. (1954) *Reason and Revolution*, Humanities Press, New York.
MARSHALL, G. *ET AL.* (1988) *Social Class in Modern Britain*, Hutchinson, London.
MARTIN, D. (1969a) *The Religious and the Secular*, Routledge & Kegan Paul, London.
MARTIN, D. (1969b), A Sociology of English Religion, Heinemann.
MARTIN, D. (1978) *A General Theory of Secularisation*, Blackwell, Oxford.
MARTIN, D. (1991) 'The Secularisation Issue: Prospect and Retrospect', *British Journal of Sociology*, 42 (3).
MARX, K. (1961) *Paris Manuscripts*, Bottomore and Rubel (EDS.) (1961).
MARX, K. (1963) *Economic and Philosophical Manuscripts* [1843-44], Lawrence & Wishart, London.
MARX, K. (1964-72) *Theories of Surplus Value*, Vol. 2, Lawrence & Wishart, London.
MARX, K. (1965) *The German Ideology*, Lawrence & Wishart, London.
MARX, K. (1968) The Communist Manifesto, in *Selected Works*, Lawrence & Wishart, London.
MARX, K. (1970) *Das Kapital*, Lawrence & Wishart, London.

MARX, K. (1971) *A Critique of Political Economy*, Lawrence & Wishart, London.
MARX, K. (1973) *Grundrisse*, Penguin, Harmondsworth.
MARX, K. AND ENGELS, F. (1948) *Manifesto of the Communist Party* [1848], International Publishers, New York.
MARX, K. AND ENGELS, F. (1956) *The Holy Family*, Foreign Languages Publishers, Moscow.
MARX, K. AND ENGELS, F. (1965) *The German Ideology*, Lawrence & Wishart, London.
MARX, K. AND ENGELS, F. (1967) Manifesto of the Communist Party, Taylor, A.J.P. (ed.), Penguin, Harmondsworth.
MARX, K. The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte, in Tucker, R. (ED.), *The Marx~Engels Reader*, Norton, New York.
MATTHEWS, F.H. (1977) Quest for an American Sociology: R.E. Park and the Chicago School, cited in Student Encyclopedia of Sociology, Macmillan, London.
MATTHEWS, M. (1978) *Privilege in the Soviet Union*, Allen 6c Unwin, London.
MAY, T. (1996) *Situating Social Theory*, Oxford University Press, Oxford.
MAYES, P. (1986) *Gender*, Longman, London.
MAYO, E. (1932) Human Problems of an Industrial Civilization, Macmillan, London.
MAYO, E. (1949) *Social Problems of an Industrial Civilization*, Routledge & Kegan Paul, London.
McCLELLAND, D. (1961) *The Achieving Society*, Van Nostrand, Princeton.
McCLELLAND, D. (1973) *Karl Marx: His Life and Thought*, Macmillan, London.
McCLELLAND, D. (1975) *Marx*, Fontana, London.
McCLELLAND, D. (1977) *Engels*, Fontana, Glasgow.
MCHUGH, P. (1974) On the Failure of Positive, Douglas, J.D. (ED.), *Understanding Everyday Life: Towards the Reconstruction of Sociological Knowledge*, Routledge & Kegan Paul, London.
MCKENZIE, R. (1964) *British Political Parties*, Mercury Books, London.
MCINTYRE, (1970) *Marcuse*, Fontana.
MCLOHAN, M. (1964) Understanding Media: The Extensions of Man, New American Library.
MCROBBIE, A. (1994) *Post-Modernism and Popular Culture*, Routledge, London.
MCROBBIE, A. (1996) Different Youthful Subjectivities, in Chambers, I. and Curtis, L. (EDS,), *The Post Colonial Question: Common Skies, Divided Horizons*, Routledge.
MEAD, G.H. (1934) *Mind, Self and Society*, Chicago University Press, Chicago.
MEAD, G.H. (1938) *The Philosophy of the Act*, Chicago University Press, Chicago.
MEAD, G.H. (1959) *The Philosophy of the Present*, Chicago University Press, Chicago.
MEAD, M. (1950) *Male and Female*, Penguin, Harmondsworth.
MEISEL, J. (ED.) (1965) *Pareto and Mosca*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, New

Jersey
MELTZER, B., PETRAS, J. AND REYNOLDS, L. (1975) *Symbolic Interactionism: Genesis, Varieties and Criticisms*, Routledge & Kegan Paul, London.
MERTON, R.K. (1938) *Science, Technology and Society in England*, Harper Row, New York [1970].
MERTON, R.K. (1949) *Social Theory and Social Structure*, Free Press, New York
MERTON, R.K. (1952) *A Reader in Bureaucracy*, Free Press, New York.
MERTON, R.K. (1957) 'Bureaucratic Structure and Personality', *Social Theory and Social Structure*, 2nd edn.
MERTON, R.K. (1973) *The Sociology of Science*, University of Chicago Press University, Chicago.
MERTON, R.K. AND NISBET R. (EDS.) (1976) *Contemporary Social Problems*, 4th ed., Harcourt Brace Jovanovich, New York.
MEYER, A.G. (1965) *The Soviet Political System*, Random House, New York.
MICHELS, R. (1911) *Political Parties*, Free Press, New York.
MILES, S. (2001) Social Theory in the Real World, Sage, London.
MILIBAND, R. (1969) *The State in Capitalist Society*, Weidenfeld &Nicolson, London.
MILLER, D.L. (1973) *George Herbert Mead*, University of Texas Press, Austin.
MILLETT, K. (1971) *Sexual Politics*, Abacus Books, London.
MILLS, C.W. (1951) *White Collar*, Oxford University Press, Oxford.
MILLS, C.W. (1956) *The Power Elite*, Oxford University Press, Oxford.
MILLS, C.W. (1958) *The Causes of World War III*, Simon & Schuster, New York.
MILLS, C.W. (1959) *The Sociological Imagination*, Oxford University Press, New York.
MILLS, C.W. (1960) *Listen Yankee: The Revolution in Cuba*, McGraw-Hill, New York.
MILLS, C.W. (1962) *The Marxists*, Dell, New York.
MINTZ, S.W. (1985) Sweetness and Power: The Place of Sugar in Modern History, Viking.
MITCHELL, J. AND OAKLEY, A. (EDS.) (1976) *The Rights and Wrongs of Women*, Penguin, Harmondsworth.
MITZMAN, A. (1969) The Iron Cage: An Historical Interpretation of Max Weber, Gnosset & Dunlop, New York.
MOMMSEN, W. (1974) The Age of Bureaucracy: Perspectives on the Political Sociology of Max Weber, Blackwell, Oxford.
MOORE, R. AND REX, J. (1967) *Race Community and Conflict*, OUP, London.
MOORE, R. AND REX, J. (1974) (1982) *The Sociallmpact of Oil -The Case of Peterhead*, Routledge & Kegan Paul, London.
MOORE, R. AND REX, J. (1974a) *Pitmen, Preachers and Politics*, CUP, Cambridge.
MOORE, R. AND REX, J. (1974b) Racism and Black Resistance in Britain, London.
MORGAN, D.H. (1986) Gender, BURGESS, R. (ED.), *Key Variables in Social Investigation*, Routledge & Kegan Paul, London.

MORRIS, J. (1974) *Conundrum*, Faber, London.
MORRIS, M.B. (1977) *An Excursion into Creative Sociology*, Columbia University Press, New York.
MOSCA, G. (1896) *The Ruling Class*, McGraw-Hill, New York.
MURRAY, R. (1989) 'Fordism and Post-Fordism', HALL. S. AND JACQUES, M. (EDS.), *New Times and the Changing Face of Politics in the 1990s*, Lawrence & Wishart, London.
NELSON, D. (1980) *EW. Taylor and the Rise of Scientific Management*, University of Wisconsin Press, Madison, WI.
NICHOLSON, J. (1979) *A Question of Sex*, Fontana, London.
NISBET, R.A. (1966) *The Sociological Tradition*, Heinemann, London.
OAKLEY, A. (1972) *Sex, Gender and Society*, Sun Books, Melbourne.
OAKLEY, A. (1981) *Subject Women*, Penguin, Harmondsworth.
O'DONNELL, M. (2001) *Classical and Contemporary Sociology: Theory and Issues*, Hodder & Stoughton, London. OUTHWAITE, W. (1996) *Habermas: A Critical Introduction*, Polity Press, Cambridge.
OUTHWAITE, W. (1998) *'Jiirgen Habermas'*, Ch. 15, Part II, STONES (ED.) (1998).
ØRNSTRUP, H. (2000) George Simmel, ANDERSEN AND KASPERSEN (EDS.), (2000).
PAHL, R.E. (1965) *Urbs in Rure*, Weidenfeld & Nicolson, London.
PAHL, R.E. (1968) *Readings in Urban Sociology*, Pergamon, Oxford.
PAHL, R.E. (1975) *Whose Cityf*, Penguin, Harmondsworth.
PAHL, R.E. (1984) *Divisions of Labour*, Blackwell, Oxford
PAMPEL, F.C. (2000) Sociological Lives and Ideas: An Introduction to the Classical Theorists, Macmillan, Basingstoke.
PANITCH, L. (1980) 'Recent Theorizations of Corporation', *British Journal of Sociology Vol.* 3 pp. 159-187.
PARETO, V. (1916) *Mind and Society*, Dover, New York.
PARK, R.E. AND E. BURGESS (1921) *Introduction to the Science of Sociology*, University of Chicago Press, Chicago.
PARKIN, F. (1982) *Max Weber*, Tavistock, London.
PARKIN, F. (1992) *Durkheim*, Oxford University Press, Oxford.
PARRY, G. (1969) *Political Elites*, Allen &C Unwin, London.
PARSONS, G. (ED.) (1994) The Growth of Religious Diversity in Britain from 1945, Routledge.
PARSONS, T (1939) *The Structure of Social Action*, McGraw-Hill, New York.
PARSONS, T. (1951) *The Social System*, Free Press, New York.
PARSONS, T. (1978) *Action Theory and the Human Condition*, Free Press, New York.
PARSONS, T. AND SHILS, E.A. (1966) *Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey.
PARSONS, T. AND SHILS, E.A. (EDS.) (1964) *Social Structure and Personality*, Free Press, New York.
PARSONS, T. AND SHILS, E.A. (EDS.) (1967) *Sociological Theory and Modern Society*, Free Press, New York.

PARSONS, T. AND SHILS, E.A. (EDS.) (1977) *The Evolution of Societies*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, NJ.
PARSONS, T. AND SHILS, E.A. (EDS.)1971) *The System of Modern Societies*, Free Press, New York.
PARSONS, T. AND, SHILS, E.A. (EDS.) (1951) *Towards a General Theory of Action*, Harvard University Press, Cambridge, MA.
PEEL, J.D.Y. (1971) Herbert Spencer: The Evolution of a Sociologist, Heinemann, London.
PICKERING, M. (1993) *Auguste Comte: An Intellectual Biography*, Cambridge University Press, Cambridge.
PIORE, M. (1986) 'Perspectives on Labour Market Flexibility', *Industrial Relations*, 45 (2).
PIORE, M. AND SABEL, C. (1984) *The Second Industrial Divide*, Basic Books.
PIVCEVIC, E. (1970) *Husserl and Phenomenology*, Hutchinson, London.
PLUMMER, K. (1975) *Sexual Stigma*, Routledge & Kegan Paul, London.
POLLERT, A. (1988) Dismantling Flexibility, *Capital & Class* No.34-
POLLNER, M. (1991) 'Left of Ethnomethodology: The Rise and Decline of Radical Reflexivity', *American Sociological Review*, 56, 376-80.
PONTING, C. (1986) Whitehall Tragedy and Farce: The Inside Story of How Whitehall Really Works, Sphere Books. POPPER, K. (1934) The Logic of Scientific Discovery, Hutchinson, London.
POPPER, K. (1945) *The Open Society and its Enemies*, Routledge & Kegan Paul, London.
POPPER, K. (1957) *The Poverty of Historicism*, Routledge & Kegan Paul, London.
POPPER, K. (1963) Conjectures and Refutations, The Growth of Scientific Knowledge, Routledge & Kegan Paul, London. POPPER, K. (1972) Objective Knowledge: An Evolutionary Approach, Clarendon Press, Oxford.
POULANTZAS, N. (1973) *Political Power and Social Classes*, New Left Books, New York.
POULANTZAS, N. (1974) *Fascism and Dictatorship*, New Left Books, New York.
POULANTZAS, N. (1975a) *Classes in Contemporary Capitalism*, New Left Books, New York.
POULANTZAS, N. (1975b) *The Crisis of Dictatorships*, New Left Books, New York.
POULANTZAS, N. (1978) *State, Power and Socialism*, New Left Books, New York.
PRYCE, K. (1979) *Endless Pressure*, Penguin, Harmondsworth.
PUSEY, M. (1987) *Jiirgen Hahermas*, Tavistock, London.
RAVETZ, J.R. (1971) Scientific Knowledge and its Social Problems, OUP, Oxford.
RAY, L. AND REED, M. (1994) Organizing Modernity: New Weberian Perspectives on Work Organization and Society, Roudedge, London.
REDFIELD, R. (1930) *Tepotzlan, a Mexican Village: A Study of Folk Life*, University of Chicago Press, Chicago.

REDHEAD, S. (1990) *The End of the Century Party; Youth and Pop Towards 2000*, Manchester University Press, Manchester.
REX, J. AND MOORE, R. (1967) *Race, Community and Conflict*, OUP, London.
REX, J. AND MOORE, R. (1970) *Race Relations in Sociological Theory*, Weidenfeld & Nicolson, London.
REX, J. AND MOORE, R. (1973) *Race, Colonialism and the City*, Routledge &C Kegan Paul, London.
REX, J. AND TOMLINSON, S, (1979) *Colonial Immigrants in a British City*, Routledge &Kegan Paul, London.
REYNAUD, E. (1981) *La Sainte Virilite*, quoted in *Achilles Heel* Nos 6 and 7, p. 62.
RITZER, G. (1993) *The McDonaldization of Society*, Pine Forge Press, Thousand Oaks, CA.
RITZER, G. (1996) *Sociological Theory*, 4th edn, McGraw-Hill, New York.
ROBERTSON, R. (1992) *Globalisation*, Sage.
ROBERTSON, R. AND TURNER, B.S. (EDS.) (1991) *Talcott Parsons: Theorist of Modernity*, Sage.
ROCK, P. (1979) The Making of Symbolic Interactionism, Macmillan, London.
RODNEY, W. (1972) *How Europe Underdeveloped Africa*, Bogle L'Overture, London.
ROETHLISBERGER, F.J., DICKSON, W.J. AND WRIGHT, H.A. (1939) *Management and the Worker*, Harvard University Press, Cambridge, MA.
ROOF, W.C. AND MCKiNNAY, W. (1987) *American Mainline Religion*, Rutgers University-Press, New Brunswick.
ROSE, A. (1967) *The Power Structure*, Oxford University Press, New York.
ROSE, D. AND MARSHALL, G. (1988), HARALAMBOS, M. (ED.) *Developments in Sociology*, Vol. 4, Causeway Press, Ormskirk.
ROSEN, H. (1974) *Language and Class*, Fallingwall Press, Bristol.
ROSENFELD, E. (1974) Social Stratification in a Classless Society, LOPREATO, J. AND LEWIS, L.S. (EDS.), *Social Stratification: A Reader*, Harper & Row, New York.
ROSENTHAL, R. (1966) *Experimenter Effects*, Century Books, New York.
ROSENTHAL, R. AND JACOBSON, L. (1968) *Pygmalion in the Classroom*, Holt, Rinehart & Winston, New York.
ROSTOW, W.W. (1960) *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*, Cambridge University Press, Cambridge.
ROWBOTHAM, S. (1979) 'The Trouble with Patriarchy', *New Statesman*.
RUIS (1986) *Marx for Beginners*, Unwin Paperbacks, London.
SACKS, H. (1965) 'Sociological Description', *Berkeley Journal of Sociology*, 8,1-16.
SALAMAN, G. (1986) *Work*, Tavistock, London.
SAUNDERS, P. (1979) *Urban Politics*, Penguin, Harmondsworth.
SAUNDERS, P. (1981) *Social Theory and the Urban Question*, Hutchinson, London.
SAUNDERS, P. AND DEARLOVE, J. (1984) *Introduction to British Politics*, Black-

well, Oxford. SCASE, R. (ED.) (1977) *Industrial Society: Class, Cleavage and Control,* Allen &c Unwin, London
SCHEFF, T.J. (1984) Being Mentally Ill: A Sociological Theory, Aldine.
SCHMITT, R. (1997) Introduction to Marx and Engels: A Critical Reconstruction, Westview Press.
SCHUMACHER, E.E. (1973) *Small is Beautiful,* Abacus Books, London.
SCHUTZ, A. (1972) The Phenomenology of the Social World, Heinemann, London.
SCHUTZ, A. AND LUCKMANN, T. (1974) *The Structures of the Lifeworld,* Heinemann, London.
SCOTT, J. (1991) *Who Rules Britain,* Polity Press, Cambridge.
SEAGER, J. AND OLSON, A. (1986) *Women in the World,* Pan Books, London.
SEDGEMORE, B. (1980) *Secret Constitution,* Hodder & Stoughton, London.
SEEMAN, M. (1959) 'On the Meaning of Alienation', *American Sociology Review,* 33, 46-62.
SEGEL, L. (1981) *Is the Future Female?* Virago, London.
SEIDLER, V.J. (1994) Unreasonable Men: Masculinity and Social Theory, Routledge, London.
SEIDMAN, S. (1996) *Queer Theory,* Blackwell, Oxford.
SEIDMAN, S. AND ALEXANDER, J.C. (EDS.) (2001) *The New Social Theory Reader: Contemporary Debates,* Routledge.
SELZNICK, P. (1966) *TVA and the Grassroots,* Harper, New York.
SERLE, J. (1972) Chomsky's Revolution in Linguistics, *New York Review of Books,* 18, 16-24.
SHARPE, R. (1980) Knowledge, Ideology and the Politics of Schooling, Roudedge & Kegan Paul, London.
SHARROCK, W.W. AND ANDERSON, R. (1986) *The Ethnomethodologists,* Tavistock, London.
SHIPMAN, M.D. (1972) *The Limitations of Social Research,* Longman, London.
SIMMEL, G. (1892) *The Problems of the Philosophy of History,* Free Press, New York, [1977].
SIMMEL, G. (1900) *The Philosophy of Money,* Routledge &C Kegan Paul, London [1978].
SIMMEL, G. (1950) *The Sociology of Georg Simmel,* Free Press, Glencoe, Illinois.
SIMMEL, G. (1955} Conflict and the Web of Group Affiliations, Free Press, New York.
SIMMEL, G. (1971) The Metropolis and Mental Life, in Levine, D. (ed.), *Georg Simmel* [1903], Chicago University Press, Chicago.
SIMON, R. (1986) *Introducing Marxism,* Fairleigh Press, Watford.
SLATTERY, M. (1985a) *The ABC of Sociology,* Macmillan, London.
SLATTERY, M. (1985b) *Urban Sociology,* Causeway Press, Ormskirk.
SMITH, A. (1976) *The Body,* Penguin, Harmondsworth.
SMITH, D.E. (1993) Texts, Facts and Feminity: Exploring the Relations of Ruling, Routledge, London.
SMITH, G. (1988) The Sociology of Erving Goffman, *Social Studies* Review,

January.
SMITH, S. (1984) *Reading Althusser,* Connell University Press.
SOKAL, A. AND BRICMONT, J. (1997) Intellectual Impostures: Post Modern Philosophers' Abuse of Science, Profile Books, London.
SOUHAMI, D. (1986) *A Woman's Place,* Penguin, Harmondsworth.
SPENCER, H. (1850) *Social Statics,* D. Appleton, New York.
SPENCER, H. (1873) *The Study of Sociology,* King, London.
SPENCER, H. (1873-1934) *Descriptive Sociology,* Williams & Norgate, London.
SPENCER, H. (1893-96) *The Principles of Sociology,* Vol. 1, Williams & Norgate, London.
STANFIELD, R. (1974) 'Kuhnian Scientific Revolutions and the Keynesian Revolution', *Journal of Economic Issues,* 8, 97-109.
STANWORTH, M. (1983) *Gender and Schooling,* Hutchinson, London.
STEGER, M.B. AND CARVER, T. (EDS.) (1999) *Engeb after Marx,* Manchester University Press, Manchester.
STONES, R. (ED.) (1998) *Key Sociological Thinkers,* Macmillan, Basingstoke.
STRYKER, S. (1980) *Symbolic Interactionism: A Social Structural Version,* Benjamin/Cummings, Menlo Park, CA.
SUTTLES, G. (1968) *The Social Order of the Slum,* Chicago University-Press, Chicago.
SWINGLEWOOD, A. (2000) *A Short History of Sociological Thought,* 3rd edn, Macmillan, Basingstoke.
SZTOMPKA, P. (1986) Robert K. Merton. An Intellectual Profile, Macmillan, London.,
TAYLOR, F.W. (1964) *Principles of Scientific Management* [1911], Harper, New York.
TAYLOR, J. (1979) From Modernisation to Modes of Production, Macmillan, Basingstoke.
THOMPSON, J.B. (1984) 'The Theory of Structuration: An Assessment of the Contribution of Anthony GIDDENS', THOMPSON, J.B., *Studies in the Theory of Ideology,* Polity Press, Cambridge.
THOMPSON, K. (1982) *Emile Durkheim,* Tavistock, London.
THOMSEN, J.P.E AND ANDERSEN, H. (2000) Neo-Marxist Theories, Ch. 11 Part II, ANDERSEN AND KASPERSEN (EDS.) (2000).
TIGER, L. AND FOX, R. (1972) *The Imperial Kingdom,* Seeker & Warburg, London.
TOLSON, A. (1977) *The Limits of Masculinity,* Tavistock, London.
TONNIES, F. (1951) *Community and Society* [1887], Harper Row, New York.
TOURAINE, A. (1971) *The Post Industrial Society,* Random House, New York.
TURNER, B.S. (1985) Georg Simmel, in *Thinkers of the Twentieth Century,* Firethorn Press, London.
TURNER, B.S. (1992), Max Weber; From History to Modernity, Routledge.
TURNER, R. (ED.) *Ethnomethodology,* Penguin, Harmondsworth.
URRY, J. AND WAKEFORD J. (EDS) (1973) *Power in Britain,* Heinemann, London.

VALENTINE, C. (1968) *Culture and Poverty,* University of Chicago Press, Chicago.
WALBY, S. (1990) *Theorising Patriarchy,* Blackwell, Oxford.
WALLERSTEIN, I. (1989) The Modern World System III: The Second Era of Great Expansion of the Capitalist World Economy 1730-1840, Academic Press.
WALLERSTEIN, I. (1974) *The Modern World System,* Academic Press, London.
WARREN, B. (1980) *Imperialism: Pioneer of Capitalism,* New Left Books, London.
WATERS, M. (1995) *Globalisation,* Routledge.
WEBER, M. (1905) The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism, Allen & Unwin, London [1930].
WEBER, M. (1949) The Methodology of the Social Sciences, Free Press, Glencoe.
WEBER, M. (1950) *General Economic History,* Collier, New York.
WEBER, M. (1951) *The Religion of China,* Macmillan, New York.
WEBER, M. (1958) *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism,* Charles Scribner's Sons, New York [1905].
WEBER, M. (1958) *The Religion of India,* Free Press, Glencoe.
WEBER, M. (1968) Economy and Society: An Outline of Intermediate Sociology, Bedminister Press, New York [1921].
WEBSTER, A. (1984) An Introduction to the Sociology of Development, Macmillan, London.
WEBSTER, F. (1995) Theories of the Information Society, Routledge.
WEEKS, J. (1986) *Sexuality,* Tavistock, London.
WEINSTEIN, D. AND WEINSTEIN, M.A. (1993) *Postmodern(ised) Simmel,* Routledge.
WILBY, P. (1979) Habermas and the Language of the Modern State, *New Society,* 22 March.
WILLIAMS, M. (ED.) (1986) *Society Today,* Macmillan, London.
WILLIAMS, R. (1973) *The Country and the City,* Chatto &c Windus, New York.
WILLIS, P. (1990) Common Culture: Symbolic Work at Play in the Everyday Cultures of the Young, Oxford University Press, Oxford.
WILSON, B. (1966) *Religion in a Secular Society,* Watts, London.
WINCH, G. (ED.) (1983) 'Information Technology in Manufacturing Processes', *Society Today/New Society,* 8 November 1985.
WIRTH, L. (1928) *The Ghetto,* University of Chicago Press, Chicago.
WIRTH, L. (1938) Urbanism as a Way of Life, *American Journal of Sociology,* 44, 1-24.
WIGGERSHAUS, R. (1994) The Frankfurt School: Its History Theories and Political Significance, Polity Press, Cambridge.
WOLLSTONCROFT, M. (1985) *A Vindication of the Rights of Women,* Penguin, Harmondsworth.
WOOD, S. (ED.) (1982) The Degradation of Work? Skill, Deskilling and the Labour Process, Hutchinson, London.

WORSLEY, P. (1964) *The Third World,* Weidenfeld & Nicolson, London.
WORSLEY, P. (1970) *Modern Sociology. Introductory Readings*, Penguin, Harmondsworth.
WORSLEY, P. (1982) *Marx and Marxism*, Tavistock, London.
YOUNG, M. AND WILMOTT, R (1962) *Family and Kinship in East London*, Penguin, Harmondsworth.
ZIMMERMAN, D. (1978) Ethnomethodology, *American Sociologist*, 13, 5-15.
ZIMMERMAN, D. AND WIEDER, D.L. (1970) 'Ethnomethodology and the Problem of Order: Comment on Denzin', Douglas, J. (ed.), *Understanding Everyday Life,* Aldine, Chicago.
ZORBAUGH, H.W. (1929) *The Goldcoast and the Slum,* University of Chicago Press, Chicago.

DİZİN

A

Adorno, 203, 204, 207, 208, 209, 210, 213, 426, 427
akıl, 74, 146, 189, 191, 216, 217, 218, 219, 221, 222, 275, 328, 337, 422, 431, 436, 444, 448, 449, 479, 483, 498
Althusser, 20, 23, 27, 107, 110, 131, 246, 406, 410, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 502, 503, 505, 519
Amerika, 13, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 37, 40, 59, 61, 62, 64, 67, 68, 69, 75, 93, 124, 125, 138, 144, 153, 154, 157, 171, 173, 200, 203, 204, 209, 211, 218, 219, 231, 237, 246, 254, 255, 256, 257, 258, 261, 268, 270, 280, 285, 287, 290, 306, 307, 308, 312, 313, 315, 316, 318, 322, 334, 337, 344, 363, 364, 365, 366, 375, 376, 380, 384, 390, 392, 393, 394, 395, 400, 410, 413, 418, 421, 423, 426, 441, 451, 458, 459, 462, 463, 466, 467, 468, 471, 476
anaerkillik, 139
anlatı, 449, 450
anomi, 14, 28, 34, 35, 37, 38, 117, 118, 120, 162, 204, 263, 270
ataerkillik, 18, 19, 139, 142, 143, 145, 148, 149, 150, 348, 351
ayrışma, 8, 28, 185, 287
azınlık gruplar, 490

B

bağımlılık teorisi, 153, 158
bağlama-gönderimlilik, 225
Batı kapitalizmi, 131, 204, 271, 420
Batı yardımı, 157
Baudrillard, 24, 26, 447, 452, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 510
beceri, 154, 158, 278, 321, 323, 354, 358, 363, 364, 391
Beck, U., 25, 422, 454, 455, 456, 457, 458, 459
Becker, D., 214, 215, 216, 217, 220, 221, 262, 473
Bell, 363, 445, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 468
Bell, D., 25
benlik, 125, 190, 191, 192, 217, 218, 276, 278, 334, 336, 337, 348, 403, 473, 482
Bernstein, B., 17, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202
bilgi sosyolojisi, 52, 250, 251, 252, 253
bilgi teknolojisi, 399, 450
bilgi/bilişim toplumu, 467
bilgi/güç, 480
bilgisayarlar, 355, 402, 470
bilim sosyolojisi, 163, 165, 168, 169
bilimsel bilgi, 162, 168, 326, 329, 370, 371, 372, 373
bilimsel Marksizm, 102, 333, 496
bilimsel topluluk, 163, 164, 165, 166, 167, 328, 329
bilimsel yönetim, 16, 170, 173, 174, 268, 269, 270, 272, 354, 355
bireycilik, 20, 27, 28, 47, 115, 177, 204, 210, 378
Braverman, H., 20, 46, 173, 174, 179, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 441
bumerang etkisi, 459

burjuvalaşma, 177, 178, 179, 180
Büro işi, 359
bürokrasi, 41, 43, 47, 48, 49, 52, 79, 162, 185, 204, 206, 211, 283, 323, 386, 407, 427, 431, 464
Bürokratik etkililik, 45
Büyük Birader, 26, 76, 479

C
Castells, M., 18, 23, 25, 26, 290, 291, 292, 293, 294, 399, 400, 401, 402, 403, 404
ceza, 117, 216, 378, 478, 479, 483
Chicago Okulu, 17, 18, 21, 61, 267, 285, 288
cinsel devrim, 208, 345, 346
cinsel kalıp-yargılar, 344
cinsel şiddet, 482
Cinsel şiddet, 141
cinsiyetçilik, 147
cinsiyet-toplumsal cinsiyet sistemi, 147
Comte, A., 12, 14, 16, 52, 56, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 94, 97, 118, 302, 376, 504, 516

Ç
çatışma teorisi, 18, 113, 181, 185, 186, 187
çelik kafes, 14, 15, 52, 204, 209
çıkar çatışması, 183, 272
çokuluslu şirketler, 82, 156, 466
çürütme, 371

D
Dahrendorf, R., 18, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 363
damga, 189, 190, 191, 193
Darvinizm, 93, 94, 96, 97, 98, 99
Darwin, C, 71, 94, 96, 106, 262, 326, 327, 376, 449
Demokratik hesap verebilme, 46
devletin ideolojik aygıtları, 496
devletin rolü, 26, 296, 297, 301, 406, 408, 409, 411, 412, 438
devrimler, 13, 68, 101, 103, 106, 124, 131, 168, 185, 204, 212, 223, 245, 246, 326, 329, 413, 480, 489
dil oyunları, 449, 450
dilsel kodlar, 17, 198, 200, 201, 202
din, 41, 56, 58, 73, 79, 85, 104, 115, 118, 131, 302, 304, 305, 306, 307, 308, 372, 377
disipliner matriks, 329
disiplinler, 36, 73, 198, 203, 372, 478
diyalektik teori, 206
doğacı argüman, 345
Doğacı argüman, 342
doğal ayıklanma, 94, 97, 98, 263
doğal irade, 60
doğrulama, 274, 370, 371
dokümanter metot, 224, 226
dramaturgi, 337
Durkheim, E., 12, 13, 14, 15, 17, 19, 21, 29, 30, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 75, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 132, 196, 198, 204, 223, 262, 263, 270, 302, 310, 333, 339, 375, 377, 378, 379, 381, 419, 437, 448, 507, 511, 515, 519
dünya toplumu, 424, 466

E
egemenlik, 44, 197, 201, 204, 206, 242, 243, 313, 348, 437, 450
eğitim sosyolojisi, 199
ekonomik determinizm, 20, 108, 110, 496
ekonomik gelişim, 132, 314
ekonomik güçler, 103, 107, 496
ekonomik yapı, 118, 494
eleştirel teori, 20, 131, 210, 231, 236, 426, 433
empirik bilim, 71
empirizm, 205
en uygunun hayatta kalması, 21, 94
endüstriyel ilişkiler, 268, 272, 443
Engels, F., 14, 19, 20, 36, 46, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 125, 126, 132, 133, 142, 291, 499, 503, 513, 518
esnek firma, 440, 442, 443
esnek uzmanlaşma, 358
eşcinsellik, 189, 346, 348, 350
eşitlikçi toplum, 128, 350, 419, 490
etiketleme, 19, 191, 214, 215, 216,

217, 218, 219, 220, 221, 278, 279, 337
etnometodoloji, 19, 227, 228, 231, 236, 337, 339
evrim, 71, 73, 94, 95, 96, 98, 99, 118, 262, 263, 265, 326, 327, 379, 380, 448, 449, 481, 489
evrimci sosyoloji, 21

F
faşizm, 20, 64, 207, 209, 249, 409
feminizm, 23, 138, 139, 141, 143, 144, 145, 147, 150, 339, 348, 350, 411, 454
fenomenoloji, 232, 237, 337, 339, 434, 486
fırsat eşitliği, 27, 141, 198
Fordizm, 174, 440, 441, 443, 444, 445
formel sosyoloji, 52, 54
Foucault, M., 24, 26, 30, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 506
Frank, A. G., 18, 19, 153, 154, 156, 157, 158, 314
Frankfurt Okulu, 17, 18, 20, 23, 107, 110, 203, 204, 205, 206, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 426, 427, 435, 436
Fromm, E., 203, 204

G
Garfinkel, H., 23, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 375
geç modernite, 24, 424
Gelişmeci argüman, 342
Gemeinschaft, 16, 58, 59, 61
gençlik kültürü, 246, 302, 413, 414
genelleştirilmiş diğeri, 338
Geometrik analojiler, 53
Gesellschaft, 16, 58, 59, 60
Giddens, A., 24, 25, 26, 27, 30, 37, 187, 227, 259, 350, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 458, 465, 466, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492
Goffman, E., 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 214, 218, 503, 505, 512, 518
Goldthorpe, J., 157, 176, 177, 178, 179, 271, 359, 366
göreli özerklik, 27, 407, 408, 410, 411, 497
göstergeler, 471, 473
Gözetim sistemleri, 420
Gramsci, A., 20, 23, 109, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 406, 414, 510
grup tipleri, 183
gücün doğası, 92, 260
güç/iktidar, 92, 323, 351, 412, 477
gündelik hayat, 23, 52, 55, 234, 434

H
Habermas, J., 20, 23, 24, 26, 203, 212, 236, 381, 411, 426, 427, 428, 429, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 492, 499, 501, 504, 515, 520
Hall, S., 26, 413, 414, 415, 416
Hegel, W. F., 14, 104, 111, 209, 426, 433, 434
Hegemonik erkeklik', 347
hegemonya, 142, 147, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 247, 414
heterojenlik, 97, 287
hizmet sektörü, 440, 465
Horkheimer, M., 203, 205, 206, 207, 208
Husserl, E., 51, 230, 231, 232, 235, 236, 238, 516
hümanistler, 131

I
Illich, I., 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 511
Internet, 28, 30, 358, 360, 399, 400, 403, 404, 418, 436, 450, 451, 456, 468
ırkçılık, 98, 144, 258, 290, 380, 387

İ
ideoloji, 67, 89, 111, 131, 141, 142, 144, 190, 205, 210, 243, 245, 247, 249, 250, 253, 351, 431, 434, 463, 493
ideolojik yapı, 431, 494, 497
ihtiyaçlar, 116, 207, 470, 488

iktidar seçkinleri, 22, 91, 255, 256, 257
iletişim, 25, 81, 195, 196, 201, 203, 234, 302, 303, 311, 330, 334, 336, 346, 360, 377, 399, 402, 413, 418, 420, 421, 423, 427, 434, 435, 436, 438, 450, 456, 458, 465, 473, 480, 487
iletişimsel etkileşim, 435
imaj, 191, 192, 210, 344, 470
insan ilişkileri yaklaşımı, 269, 271, 272
insanî faillik, 489, 490
isyanlar, 18
iş ortamı, 269
işbölümü, 35, 42, 73, 85, 115, 117, 118, 120, 125, 127, 167, 172, 201, 287, 336, 342, 344, 360, 442
işçi sınıfı, 105, 109, 143, 145, 174, 176, 177, 178, 179, 180, 183, 185, 195, 196, 198, 199, 210, 211, 242, 243, 244, 245, 292, 360, 385, 409, 414, 415, 428, 430, 462, 493
işlevselcilik, 18, 22, 52, 99, 114, 186, 326, 376, 381, 434, 491
iyimserler, 419

K

kadın araştırmaları, 19, 23
Kadın Hakları, 138
Kapalı toplum, 372
kapitalizm, 25, 41, 79, 82, 83, 84, 85, 106, 107, 110, 124, 125, 128, 130, 131, 143, 149, 158, 185, 203, 204, 209, 210, 251, 296, 298, 399, 401, 414, 418, 419, 428, 429, 435, 436, 443, 444, 445, 451, 462, 467, 482, 493, 495
karşılaştırılamazlık, 328, 330
karşılıklı konuşma, 228
kaynaklar, 282, 386, 442, 460, 487
kent idareciliği, 17, 281, 282, 283
kent sosyolojisi, 19, 261, 267, 399
kentleşme, 35, 52, 59, 288
kentsel yaşam, 21, 286, 288, 289
Kerr, C., 176, 362, 363, 365
kitle iletişim sistemleri, 436
kitlesel üretim, 85, 171, 271, 441, 443
kollektif bilinç, 115, 116, 117, 121
kollektif tüketim, 291, 293
kolonileştirme, 434
komünizm, 23, 103, 110, 249, 312, 366, 420, 450, 451, 462, 473, 493
korporatizm, 297, 298, 299, 300
Körfez Savaşı, 418, 459, 474
kötümserler, 419
Kuhn, T., 19, 28, 76, 166, 168, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 373, 501, 509
kurallar, 43, 45, 46, 65, 84, 119, 196, 215, 225, 354, 378, 386, 487, 489
kurucu babalar, 9, 52, 448
kültürel direniş, 414, 415
küreselleşme, 25, 418, 419, 420, 421, 422, 424, 438, 490

L

lâikleşme, 302, 303, 304, 306, 307, 308, 309
Lewis, O, 69, 271, 288, 380, 390, 391, 392, 394, 395
lezbiyenlik, 144, 350
Lockwood, D., 176, 177, 178, 179, 271, 273
Lukács, G., 20, 51, 248
Lyotard, J. F., 24, 26, 308, 437, 447, 448, 449, 450, 451, 453, 476

M

Mannheim, K., 248, 249, 250, 251, 252, 510, 511
Marcuse, H., 131, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 211, 213, 513
Marksizm, 19, 22, 23, 27, 52, 64, 101, 102, 107, 108, 109, 111, 132, 145, 150, 186, 198, 203, 204, 205, 208, 210, 211, 212, 236, 243, 245, 257, 291, 293, 326, 339, 369, 371, 372, 406, 411, 426, 427, 428, 433, 434, 436, 448, 454, 482, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499
Marx, K., 12, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 26, 29, 30, 34, 36, 38, 41, 43, 46, 48, 52, 62, 79, 83, 88, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 119, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 142, 163, 176, 182,

183, 186,204, 205, 212, 213, 223, 244, 247, 251, 255, 266, 281, 291, 302, 333, 339, 360, 362, 363, 368, 371, 380, 385, 419, 433, 434, 437, 448, 449, 473, 475, 481, 493, 495, 496, 497, 499, 500, 502, 503, 510, 513, 517, 518, 519, 521
Mayo, E., 173, 268, 269, 270, 271, 272
Mead, G. H., 16, 21, 29, 189, 198, 214, 231, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 343, 434, 501, 504, 509, 514
mekanik dayanışma, 115, 117, 120
Merton, R., 17, 37, 45, 51, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 275, 375, 380, 381, 382, 504, 519
meşruiyet krizi, 428, 430, 432, 433, 436, 437, 438
Michels, R., 16, 44, 46, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 91, 176, 255
Militarizm, 420
Mill J. S., 75
Mills, C. W., 18, 22, 69, 91, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 290, 380, 452, 505
modernleşme teorisi, 154, 156, 158, 310, 314, 316
Mosca,G., 16, 64, 65, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 255, 513

N

N-ACH faktörü, 82
Nazizm, 21, 209, 252, 380
neo-Marksizm, 19, 22, 23, 205, 210, 292, 293, 426, 454
normallik, 190
nüfus kitlesi, 257, 483

O

okulsuzlaşma, 322, 323
oligarşinin tunç yasası, 46, 64, 91
organik dayanışma, 118, 196, 378
organizasyon, 14, 42, 43, 44, 45, 48, 53, 79, 95, 184, 218, 268, 304, 350, 440, 446
organizma olarak toplum, 98
ortak bilinç, 115
otomasyon, 206, 355, 403, 465
otorite, 20, 28, 29, 42, 43, 45, 48, 49, 102, 115, 116, 147, 151, 164, 182, 183, 184, 185, 196, 197, 215, 216, 304, 321, 322, 323, 328, 342, 359, 386, 387, 400, 415, 430, 439, 456, 478

Ö

öğrenci devrimi, 212
önemli diğerleri, 215, 338
örgütlü toplum, 41, 393
özneler-arasılık, 235
öznenin ölümü, 496

P

Pahl, R., 17, 18, 62, 280, 281, 282, 283, 288, 293, 295, 298, 300, 507
paradigma, 25, 28, 150, 166, 168, 266, 315, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 373, 464
Pareto, V., 16, 65, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 255, 513
Parsons, M., 17, 21, 41, 51, 91, 161, 162, 182, 184, 223, 226, 266, 310, 333, 339, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 433, 434, 437, 492, 504, 509, 517
Piore, M., 358, 440
Popper, K., 181, 329, 330, 331, 369, 370, 371, 372, 373, 512
popüler kültür, 413
post-Fordizm, 444
post-modern, 9, 15, 23, 24, 25, 26, 49, 69, 112, 132, 145, 147, 193, 201, 222, 238, 247, 273, 339, 349, 350, 361, 399, 401, 403, 411, 413, 419, 422, 423, 440, 442, 443, 444, 445, 447, 449, 450, 451, 452, 454, 455, 456, 458, 459, 460, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 498
post-modernizm, 452, 475
Poulantzas, N., 23, 27, 109, 246, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 499, 510
pozitif ayrımcılık, 38
pozitivizm, 72, 75, 76, 77, 205, 208
proleterleşme, 179, 180, 355
Protestan ahlâkı, 79, 80, 81, 82, 83, 85,

163, 311
Püritenler, 80, 81

R

rasyonalizasyon, 85, 433
rasyonalizm, 61
rasyonel irade, 60
refleksivite, 224, 350, 490
Rex ve Moore, 384, 385, 386, 387, 388
risk toplumu, 25, 422
Rostow, W. W., 19, 156, 159, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 363

S

Sabel, C., 440
sanal gerçeklik, 28, 210
sanayi toplumu, 95, 153, 363, 467
sanayileşme, 35, 59, 82, 171, 265, 307, 311, 313, 314, 364, 366, 467
sanayi-ötesi toplum, 75, 462, 464, 467, 468
sapma sosyolojisi, 219, 221
Schutz, A., 41, 223, 226, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 434, 435
seçkinler iktidarı, 16, 89, 255, 258
sembolik etkileşimcilik, 19, 57, 193, 219, 228, 337, 338, 339, 486
semboller, 193, 217, 225, 334, 336, 337, 470, 471
sermaye birikimi, 84, 128, 356
sınıf çatışması, 62, 106, 158, 183, 288, 380, 402, 413, 497
sınıflar, 18, 65, 109, 110, 143, 147, 176, 201, 242, 287, 292, 294, 307, 334, 353, 356, 358, 360, 385, 387, 388, 401, 410, 436, 463, 481, 494, 495, 496
sınıfsal kontrol, 46, 174, 291, 407, 409
sınıfsız toplum, 176
Sınırlı kodlar, 195
Simmel, G., 15, 17, 21, 29, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 261, 262, 452, 453, 507, 515, 518, 519, 520
simülasyonlar, 447
Siyah güç, 18, 266
siyasal yapı, 487
Sosyal Darvinizm, 21, 93, 96, 98, 99
sosyal dinamik, 73
sosyal fizik, 12
sosyal psikoloji, 56, 271
sosyal statik, 75
sosyalizm, 49, 64, 67, 68, 108, 119, 406, 462, 498
sosyalleşme, 141, 190, 196, 208, 232, 337, 343, 377, 379, 456
sosyokrasi, 75
sosyo-kültürel sistem, 429
sosyolatri, 75
sömürgecilik, 315
söylem, 178, 435, 477, 478, 480, 481, 482, 483, 484, 487
Spencer, H., 16, 21, 56, 75, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 116, 118, 363, 376, 442, 470, 508, 516
suç, 37, 61, 215, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 227, 232, 237, 265, 267, 278, 285, 291, 414
suçluluk, 215, 218, 347

T

tahakküm, 113, 356, 359, 360, 437, 481, 482
tarım toplumu, 13, 311
tarihsel materyalizm, 102, 103, 107, 111, 438
Taylor, F. W., 16, 112, 113, 158, 170, 171, 172, 173, 174, 268, 269, 354, 441, 513, 515
tekeşlilik, 54
teknokratik bilinç, 431
teknoloji, 28, 79, 154, 156, 185, 204, 312, 313, 349, 360, 361, 363, 364, 365, 366, 400, 431, 450, 451, 456, 463
terörizm, 223, 402, 454, 458
toplumsal cinsiyet, 19, 27, 137, 138, 147, 150, 228, 341, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 413, 416, 490
toplumsal dayanışma, 14, 38, 114, 115, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 182
toplumsal devrim, 490
toplumsal düzensizlik, 33, 35, 37
toplumsal etkileşim, 52, 192, 193
toplumsal ilişki, 59, 110, 198, 272, 481,

490
toplumsal yapılar, 60, 481, 486, 488, 489
toplumun yapısı, 25
totalitarizm, 381, 450
Tönnies, F., 16, 36, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63
transseksüeller, 346
tüketimcilik, 26, 27, 35, 204, 207, 208, 241, 434
tümevarım, 370

U
uydu ülke, 154, 158, 314

Ü
Üç Hal Yasası, 72
Üçüncü Dünya, 18, 19, 23, 27, 82, 109, 145, 150, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 257, 307, 311, 313, 314, 316, 322, 363, 392, 400, 418, 423, 436, 454, 457, 459, 465, 466, 472, 473
Üçüncü Yol, 421, 424, 430, 462, 491
üretici güçler, 105
üretim ilişkileri, 104, 105, 158, 356
üretim tarzı, 104, 105, 106, 109, 125, 129, 158, 354, 496, 498
üretim yöntemleri, 104, 353, 441
üst-anlatı, 449
Üst-Belirlenim, 494

V
varsayım, 234, 371
vasıfsızlaşma, 355, 357, 358, 360, 361, 445

W
Weber, M., 12, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 21, 22, 26, 29, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 57, 58, 59, 60, 62, 64, 69, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 107, 163, 182, 204, 205, 206, 209, 223, 248, 252, 255, 266, 281, 291, 302, 304, 308, 311, 315, 339, 375, 379, 380, 385, 419, 431, 433, 434, 435, 437, 438, 448, 464, 481, 486, 511, 512, 514, 515, 519
Wilson, B., 19, 298, 302, 303, 304, 305, 308
Winkler, J., 295, 296, 297, 298, 299, 300
Wirth, L., 61, 265, 285, 286, 287, 288

Y
yabancılaşma, 14, 26, 28, 55, 125, 126, 127, 130, 131, 132, 133, 174, 204, 209, 281, 288, 321, 387, 404, 430, 449, 496
yakınlaşma tezi, 367
yanlış bilinç, 106, 131, 204
yanlışlama, 371, 372, 373
yapılaşma, 26, 486, 489, 491
yapısal Marksizm, 416
Yapısal Marksizm, 496
yapısalcılar, 131, 246
yapısal-işlevselcilik, 186
yaptırımlar, 117, 216
yaşantı-dünyası, 235, 434, 435, 437
Yeni İşçi Partisi, 27, 430, 491
Yeni Sağ, 17, 246, 306, 413, 491
Yeni Sol, 413, 482
yeni-Webercilik, 19, 179, 185
yerleşim-temelli sınıflar, 385, 388
yoksulluk kültürü, 38, 392, 393, 394, 395
yönetim devrimi, 171, 463

Martin Slattery

Sosyolojide Temel Fikirler

Sosyolojide Temel Fikirler, ondokuzuncu ve yirminci yüzyılların büyük sosyolojik düşüncelerine bir giriş çalışması olarak hazırlanmıştır. Hedef kitlesi sosyoloji ve ilişkili sosyal bilim derslerine devam eden Lisans ve Hazırlık Sınıfı öğrencileridir. Kitabın ilgi odağı, sosyoloji ve toplumsal düşüncenin –içinde yaşadığımız dünyayı anlama, yorumlama ve bazı örneklerde değiştirme aracı olarak– gelişiminde etkili olan temel fikirlerdir. Kitap üç ana kesim veya döneme bölünmüştür: 1. Klâsik Dönem: Kurucu Babalar ve Çağdaşları, 2. Modern Dönem, 3. Post-Modern/Geç-Modern Dönem. O, ders kitaplarında yer alan temel sosyolojik fikirler, disiplin içinde büyük tartışmalara ilham kaynağı olmuş, hatta günümüzde sosyal bilimlerdeki tartışmaları biçimlendiren fikirler hakkında kolay anlaşılır ve kolay okunabilir özellikte bir kitaptır. Ayrıca çağımızın büyük sorunları üzerinde düşünmeye ve tartışmaya yöneltici bir içeriğe sahiptir.

ISBN 978-975-01164-8-3

SENTEZYAYINCILIK
Cumhuriyet Cad. Eski Tahıl İçi Sokak No:5 BURSA
Tel: (0 224) 225 11 80 (pbx) Faks: (0 224) 225 02 00
http://www.sentezdagitim.com.tr
e-mail: bilgi@sentezdagitim.com.tr